

ŐRSZIGETHY ERZSÉBET

Birsalmasajt

KÉT SZOMSZÉD FALU AZ ALFÖLD PEREMÉN

*Magyarország
felfedezése*

Őrszigethy Erzsébet
BIRSALMASAJT

Sík Kiadó,
Budapest, 1995

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap és a Budapest Bank Budapestért Alapítvány támogatásával készült.

© *Őrszigethy Erzsébet*, 1995

Fotó © Révész Tamás, 1995

ISBN 963 85520 0 X

KURATÓRIUM:

Benda Gyula

Bognár Róbert

†Gondos Ernő

†Lázár István

Léderer Pál

Márkus István

Pütkösti Árpád

SOROZATTERV:

Szántó Tibor

TARTALOM

BEVEZETŐ

I/ Falutérkép helyett...

- 1/ Dormánd
- 2/ Besenyőtelek

II/ Dormánd a század első felében

- 1/ „Szolgasors, ez volt a rend...”
- 2/ Az uraságok és a díszletek

III/ A besenyőtelki régmúlt emlékei

- 1/ Nemesből szolga, iparosból birtokos, földművelőből földönfutó...
- 2/ A „tekintetese” klánja

IV/ Dormánd – járatlan utakon

- 1/ Díszletbontás, földindulás...
- 2/ A fehér elefánt, amire gondolni se jó
- 3/ Vörös hajnal után új élet

V/ Besenyőtelek – a diktátumok kora

- 1/ A besenyi boldogulás rögzös útján
- 2/ Besenyőn is „huncut a bíró”
- 3/ Babérlevelek
- 4/ Az élcsapat első lépései
- 5/ Honfoglalás, diktatúrával

VI/ A besenyőtelki triumvirátus helyet foglal

- 1/ A bűnbakok és a vezérkar
- 2/ A „hánykolódók” forradalma

VII/ Dormánd a Kádár-korszak békéjében

- 1/ Az aranykor
- 2/ A gyámság évei

VIII/ Besenyőtelek a béketűrő Kádár-korszakban

- 1/ „Aranyélet” felemás megoldásokkal
- 2/ Iparosiskola – burokban

IX/ A dormándi gazdagodás korlátai a nyolcvanas években

- 1/ Az iparkodók szabadsága
- 2/ Aki mer, az veszít?

X/ Kalandorok és szalmaözvegyek

XI/ Átmenet átmenet hátán Besenyőtelken

- 1/ Illuzionisták és kisszerű lehetőségeik
- 2/ Az unokatestvérek
- 3/ Húzd meg, ereszd meg!
- 4/ Besenyőtelki ünnepi játékok

XII/ Dormánd a „szabadon választott” demokráciában

- 1/ Tessék választani!
- 2/ Mint tejben a légy
- 3/ A bizakodók
- 4/ Földközelen

XIII/ Besenyőtelek a „kapitális” kilencvenes években

- 1/ A búcsú volt a kezdet
- 2/ Pártmenü, 1990
- 3/ A „kilencek”
- 4/ Benn a farkas, kinn a bárány...
- 5/ Leltár, tervekkel
- 6/ Körök a föld körül

Mérleg helyett

Lacó

- A földről
- Tanulóévek
- Rigó és a többiek
- A mechanikus
- „Minek dolgozol?”
- A tanyaszínpadon
- A végjáték

BEVEZETŐ

„...az úr, ha a feje fáj, egész éjszaka sétál a sötét szobában és sóhajtozik, és ha már halálát érzi, eszik egy kis birsalmasajtot vagy befőttet. Amióta én emlékezem, így lett a befőzött és a birsalmasajt a falusi nehéz betegek leghatásosabb gyógyszere. Apám úri házába is jöttek síró parasztasszonyok befőttet kérni... kólika ellen éppúgy, mint a szülések alkalmából, fogfájás ellen éppúgy, mint amikor folyt a fülük, vagy beleestek egy rozsdás kaszába... ha kilábalnak betegségükből, minden dicsőség a birsalmasajtot és a befőttet illetve, ha belepusztultak, a természet rendje teljesedett...” Így kúrálta bajait a dormándi nép a század elején, írja szülőfaluját megidéző könyvében Remenyik Zsigmond.

Több mint ötven évvel e sorok megjelenése után a betegségeket doktor gyógyítja, nem unikum már a befőtt. Babonát ihlető vagy példát adó úr egy sem maradt a Heves megyei Dormándon, pedig most is elkelne valami segítség, hathatós orvosság a gazdasági nyavalyákra.

A dormándiak a kilencvenes évek elején a tévét lesik, az újságokat bújják, hogy a magasságban szónokló uraktól valami receptet kapjanak a boldogulásra. Az ezerlelkes kis falu lakói új életmentő úri passzióról értesülhetnek mindennap: a mai birsalmasajt a vállalkozás.

A vállalkozás, amely ír lehet munkanélküliségre, vállalati-szövetkezeti csődhelyzetre, váratlan privatizációra, újabb adónemekre és kamatadóra. A vállalkozás megmenekít a szegénységtől, mely egyre fenyegetőbbben öleli körül a mindennapokat.

Hogy mire vállalkozzon a dormándi? Lehet belőle iparos, kereskedő vagy, mondjuk, farmergazda. Ha netalán belepusztulna, Remenyik szavaival élve, „a természet rendje teljesedett”. És mivel a dormándi renddel mostanáig nem fért össze ez a receptúra, aligha várható, hogy egyhamar sikerre visz.

„Mi hancsikok vagyunk” – így szól a falusi önjellemzés. A „hancsik” ezen a tájon másodrendű, a hatalomnak alávetett embert jelent. E képes kifejezés a földművesek szótárából való. Arra a hantcsíkra utal, amely a földszomszédokat elválasztó mezsgyét kíséri. Ez lenne hát a partvonal, amin a helybeliek szerint a dormándi ember mindig kívül marad.

Hogy kik vannak a partvonalon belül? A gazdálkodósabb, az ügyesebb másfalusiak. Például a besenyőtelkiek. A Dormándról délre tartó kerékpárúton csak néhány percet kell taposni a pedált, máris a nevezett szomszéd faluba érünk. A lakóházak nem puccosabbak, mint Dormándon, s a kerékpárosmez itt és ott egyformán kék munkásruha vagy otthonka. Csak éppen nagyobb a sokadalom, hangoskodóbb és élénkebb a főutca. Az árokpartról és a házak homlokzatáról kereskedők, iparosok, kocsmárosok reklámtáblája harsog, a személyautók monoton surrogásába innen is, onnan is belepöfögnek a traktorok. Mintha itt nem a „birsalmasajt” szerepét töltené be a vállalkozás.

A két falu a Mátrától autóval alig negyedórára van, Heves megye délkeleti szögletében, az Alföld peremén.

Pusztaság mindenfelé, ameddig a szem ellát. Lovas kocsival egy óra járásnyira a Tisza kanyarog. A dormándiak és a besenyőtelkiek nem haragosok egymással, mégis ritka közöttük a párbeszéd. Nincs min vitatkozzanak, nincs közös cél, amiért összefogjanak.

A községek létfeltételeit megszabó hivatalos felfogás szerint a két falu évtizedeken át csupán a füzesabonyi járás egy-egy közigazgatási egysége volt. Az ezerlelkes Dormánd a városi státusú Füzesabony társközsége, a háromezer lelket számláló Besenyőtelek önálló tanácsa révén

valamivel magasabb osztályba került. (A községekkel való hatalmi bánásmód politikusan „viszonyult” a vidéken közismert jellemzésekhez, miszerint Dormánd „két sor ház – egy sor cigány, egy sor zsidó”, Besenyőtelek pedig a „megátalkodott kulákfészek”.)

A Kádár-rendszer összes regisztrációja kevesebbet tud e vidék népéről, mint amennyit Remenyik Zsigmond *Bűntudat* című könyve elárul, pedig az író csak gyermekkorában töltött huzamosabb időt Dormándon. Az úri Magyarország szolga- és jobbágysorban élő parasztjairól írt s a felettük álló, sorsukért felelős nemesi udvarházak lakóiról. Ismerhette Besenyőteleket is, de nem vonhatta könyvének tárgykörébe, mert lakói a két háború között nem „igazi” urak és nem „igazi” parasztok.

Századokon át nemesi közbirtokosság irányította, lakosai javarészt elparasztosodott kisnemesek; a nemesi udvarházak uraihoz képest szántó-vető-kereskedő „bugrisok”, a szolgáló paraszt szemében cselédszegődttető uraságok.

A feudálkapitalista Magyarországból Dormánd a maga feudalizmusát, Besenyőtelek a maga kapitalizmusát hozta örökségül az államszocializmus korlátozott játéktérébe. Az 1945-ös átalakulás egyenlőséget ígért a dormándi szolgáló parasztok és a besenyi gazdálkodók között. A sztalinizmus miatt senki sem egészen azt kapta, amire számított. Kócosabb lett ugyan a helyi társadalomszerkezet, de a különbségek csak látszólag mérséklődtek. Így a tartós szocialista kurzus után Dormánd és Besenyőtelek sem várhatta hasonló lélekkel és kondíciókkal az 1990-es rendszerváltást. A kilencvenes évek zűrzavarában képtelen emelkedések és pusztulások tanúi vagyunk ezen a vidéken is, nincs „tipikus” életút, csak változás van.

E korszak hangulatát követve a kettős falurajzot a mindenkori változás élenállóinak és kismimizettjeinek szentelem. Azt szeretném bemutatni, hogyan élnek, és hogyan élhettek ezek a községek eltérő örökségükkel. Sem született dormándi, sem született besenyőteleki nem vagyok, ezért előljáróban el kell mondanom, miért épp erről a két faluról írok.

A nyolcvanas években szociográfusként engem elsősorban azok a települések érdekeltek, amelyekből a szocialista modernizáció nem csinált lakótelepet. Szerencsém úgy hozta, hogy a politikai drill gyengülésének évtizedében a vidéken élélnységéről nevezetes Besenyőtelekre jutottam el a Néprajzi Múzeum kutatócsoportjával. A kutatási program szerint a politikai hatalom és a civil társadalom viszonyának változását vizsgáltuk a történeti források segítségével áttekinthető időben. A kutatást néprajzos, szociológus és történész szakértők vezették, jómagam faluszociográfusként kapcsolódtam a programhoz. 1983 és 1985 között életút- és tematikus interjúkat készítettünk, kérdezőbiztosok közreműködésével csaknem teljes körű adatfelvételre is sor került. A Heves megyei levéltárban a történeti forrásokat tanulmányoztuk, rendelkezésünkre állt a községi iratanyag, s kézbe vehettünk családi dokumentumokat is. A magam részfeladata a gazdálkodás, a magángazdaságok jelenének és múltjának feltárása volt. A kutatócsoport 1985-ben feloszlott; a Néprajzi Múzeum nem finanszírozta tovább a terepmunkát, az adatgyűjtést és az anyag feldolgozását sem. A kutatási anyag azóta feldolgozatlanul hever a múzeum irattárában.

E könyv megírásakor (egykori kollégáim jóváhagyásával) feldolgoztam és elemeztem a kutatás során felgyülemlett anyag egy részét. A legtöbb segítséget Szuhay Péter muzeológustól kaptam; az ő családfakutatásából kiindulva közösen rendszereztük a több mint kétszáz évet átfogó családtörténeti, demográfiai, gazdaságtörténeti adatokat és dokumentumokat.

Haszonnal forgattam Tóth László szociológus, Simka Éva közgazdász-szociológus és Török Katalin történész tanulmányait és interjúit is.

Dormánd évekig csak látvány volt számomra, valahányszor átutaztam rajta Besenyőtelekre menet. A besenyiek legfőbb születési helyként emlegették, vagy azért került szóba, mert valakinek a dormándi határban volt egykori tanyája, birtoka. A Néprajzi Múzeum kutató-

csoportjának tagjaival csupán egy régi besenyőtelki família leszármazottját látogattuk gyakran, akinek Dormánd szélén volt szeszfőzdéje.

A szeszfőzdés Mlinkó László tanyáján beszélgettem először dormándiakkal. Ezek az esetleges találkozások keltették fel kíváncsiságomat, leginkább azért, mert Dormándon másféle hangulatú párbeszédbe keveredtem, mint Besenyőtelken. Csak az alkalom és a megbízás hiányzott, hogy több dormándival ismerkedhessem össze, és megértsem, mi végre ez a másság.

Egy nemzetközi programnak köszönhetem, hogy a dormándiakkal is megbarátkozhattam. Az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezetének megbízásából közösségfejlesztő céllal egy tíz-tizenkét személyből álló társaságot szerveztem, s 1990 tavaszán mintegy két hónapig rendszeresen találkoztunk. E társaság tagjainak is köszönhetem újabb és újabb falubeli ismeretségeimet.

Dormándon egymagam dolgoztam, kutatótársak és kérdőívek halmaza nélkül. Beszélgettem, jegyzeteltem, magnóztam, és elolvastam mindazt, amihez hozzá tudtam férni. Dormándi és besenyőtelki tanulmányaim alapján 1991–92-ben Huszár Tibor szociológusprofesszor felkérésére a falusi elit történetének összehasonlító vizsgálatával foglalkoztam – az ELTE szociológiai tanszékének OTKA-kutatásában.

Ezek az alapismeretek segítettek abban, hogy Dormándról és Besenyőtelekről szociográfiát írjak. Könyvem a természetes időrendet követi, de nem szabályos falutörténet. A megnevezett és az anonim szereplők általában többek a képes illusztrációnál, csak életük egy-egy korra jellemző epizódja miatt mutatom be őket ebben vagy abban a fejezetben. A huszadik század elejétől napjainkig az egyéni sors „mindenforma”, és nem ér véget a meghatározott politikai-gazdasági viszonyok megszűnésével. És ahogy a viszonyok változnak, szüntelenül gazdagszik a falvak legendáriuma is.

A legendárium átkölti az objektív világot, és csak azt őrzi meg, ami a falusiak közös és egyéni életét megérintette. Ezekre a legendákra azért figyeltem, mert szerettem volna megtudni, mi fontos az eltelt száz esztendőből ennek a két falunak. Az egyetlen történelmi fordulópont, aminek tanúja lehettem, az államszocializmus bukása. Így láthattam azt is, hogyan építkezik az objektív tényekből a falusi legenda.

I/ FALUTÉRKÉP HELYETT...

1/ DORMÁND

Dormánd az Alföld felé nyújtózkodó lapályos síkon található, a megyeszékhely Egertől húsz, Budapesttől százhusz kilométerre.

Az ipszilon alakú főutcára fölfűzött faluból a 33-as főút északra Füzesabonyba, délnek fordulva Besenyőtelekre visz, ezen halad át a Hortobágyon keresztül Debrecenbe tartó forgalom. A falutól nyugatra a 31-es út Jászberénynek indul, errefelé az első falu Tenk. E kettényílt főúttól jobbra és balra kurta, itt-ott kanyargós utcák indulnak, majd váratlanul elenyésznek a falut körülölelő pusztában. A mellékutcák néhol foghíjasak, a közöket gondozott kiskertek és elvadult gyepek töltik ki. A puszta zabolátlan szelei, forráságai könnyedén beférkőznek a házak közé.

A harmincas évekig nem voltak hivatalos utcanévek. A főúttól a határ felé terjeszkedő porták mentén kis közök alakultak ki, amelyeket a hosszabb-rövidebb ideig ott lakó családokról neveztek el. Például a 33-as főútról nyíló Széchenyi utcát napjainkig Sumi köznek emlegetik: a névadó famíliának a két háború között egy erre benyúló telken volt kocsmája, fűszerüzlete és mészárszéke. Ugyanezt az utcát Gircsi köznek is hívták, ez az elnevezés egy másik család telekfoglalására utal. A mai Verseny utca a második világháború előtt Fekete köz volt, névadója szintén egy régi família. A Gyepsor, a Kertalja, a Kukásház, a Kaparó, a Temetősor, a Poletár falurésznevek a beépítés előtti környezetre, illetve a beépítés előzményeire emlékeztetnek. A Kukásház területén a két háború közötti években dohánykertészek (kukások) lakásai álltak, a Poletáron a Nagyatádi-féle földreformkor, a harmincas években osztottak szegényembereknek (proletároknak) telkeket.

A falu egykor volt földesuraira mindössze néhány középület emlékeztet. A régmúltból csak a 18–19. században birtokos Sággy bárók alakja rajzolódik ki. A báró kegyes uraság volt, mesélik, ő építtette a falu római katolikus templomát. Kriptájuk van a templom padozata alatt és egy kőkereszt a temetőben, melyen ez olvasható: „Tekintetes Dormándházi Sággy Miklós, Heves Vármegyének egykori csendbiztosa, 1836–1889.”

A templomépítésen kívül számon tartják még az egyik báró virtusát és jótéteményét. Ő nemcsak úr volt, hanem férfi a javából; „fölcsinált” tizenkét cigányasszonyt, s az ő kárpótlásukra lakótelkeknek egy négyholdas területet hasított ki a birtokából. A cigánytelep a falu szélére került, lakói minden időben Dormánd legszegényebbjai. Századunk elején a cigányokat kolera tizedelte; az egykorú leírások emberhez méltatlan körülményekről tudósítanak. A járvány nem terjedt tovább, mert külön a telepet és külön a falut elzárták a külvilágtól. Arra, hogy Sággy bárónak hol lehetett a lakása, senki sem emlékszik, talán száz esztendő is eltelt, mióta eltűntek a faluból, mára egykori cselédei és szolgálói is kihaltak. Az bizonyos csak, hogy az egyik huszadik századi birtokos, az Engel család kastélya a cigánytelep közelében emelkedett. A falubeliek szerint ő is pártolta a cigányokat; a fényűző épület parkjában búzát vetett, hogy télen kéznél legyen a szalma, és tüzelővel segíthesse ki a nélkülöző családokat. A kastélyt 1952-ben bontották el, helyére istállót építettek.

A falu mai középületei többé-kevésbé észrevétlenek, csak a 18. századi barokk templom és az 1984-ben épült csupa kirakat ABC-áruház szembeötlő. A kilencvenes években nyílt néhány kiskereskedés és diszkontlerakat, de a kérészéletű üzleteket nem új, a célra rendelt épüle-

tekben rendezték be. Mindössze két kivételt láttam: egy kiskocsmát a 31-es főút mentén és a presszót egy alvégi mellékutcában. Nincs centrális szerkezetű, áttekinthető központ; a posta, az iskola, az óvoda, a ma vegyes közcélokat szolgáló egykori öregek napközi otthona, a művelődési ház (sportköri helyiségekkel és egy kocsmával), a polgármesteri hivatal épülete (benne orvosi rendelő), a Remenyik-emplékház (egy részében szövetkezeti iroda) a főutca hosszában lazán, szórtan helyezkedik el.

1990 csalogája tavaszán hol vihar, hol kánikula közepette jártam be először a falut – túlfutott konyhában, széljárta szőlőlugasban, hűvös nappaliban, napfényes verandán fogadtak a dormándiak.

A házak és a porták sokfélék, a falukép nem archaikus, de nem is újszerű építési divatot mutat. A hagyományos forma a hosszúház; az épület hosszanti oldalához illeszkedő ámbituszt oszlopok tartják – a legrégebbi a századforduló táján, a legújabb a negyvenes években épült. Legtöbb a hatvanas-hetvenes évekbeli kockaház, a hetvenes évek végétől üvegezett verandával vagy folyosóval bővítették. A hatvanas években kezdett zsugorodni a cigánytelep: a többség ún. „cigánykölcsönnel” épített a falu különböző utcáiban. Jó néhányan a hagyományos stílust követték. Az ekkor építkező cigányok házai illeszkednek a faluképbe, mint ahogy a tősgyökeresnek mondott cigánycsaládok sem elkülönülten élnek a faluban, nem ritka a vegyes házasság. A szegénységről árulkodó házak a szociális helyzetet és nem a kisebbségi létet fejezik ki.

Emeletes ház mindössze néhány akad, az újabbakat inkább a díszes, nagyablakos utcai homlokzat jellemzi. Virágos előkert majd mindegyik házhoz tartozik, ugyanakkor a konyhakert nem kötelező tartozéka a portának. És ami szintén minden (nem ámbitusos) épületre elmondható: több lépcső vezet a főbejárat teraszához, s mindegyik lakásnak legalább két bejárata van.

A házak nagysága, külleme, belső tere és berendezése változatos, abban egyeznek csak, hogy szinte valamennyi kölcsönrel-hitellel, rokoni-baráti segítséggel épült. A század első felében sok ezermestere volt a falunak, majd mindegyik a kőműves- vagy az ácsmesterséget gyakorolta, s az uraságok építkezéseiben pallérozódott. Ezek a mesterlevél nélküli iparosok építették a dormándi köznép házait, és más falvak szegényebb családjaitól is gyakran kaptak megbízást. Az ámbitusos házak egy részének építését olykor helyi földbirtokosok támogatták, más részükre FAKSZ-kölcsönt vettek fel. (A FAKSZ = Falusi Kislakásépítők Szövetkezete 1928-ban állami kezdeményezésre alakult. Célja, hogy a Nagyatádi-féle földreform során telekhez jutott falusiak lakásépítését építőanyaggal segítse. Az anyagköltségekre hosszú lejáratú hitelt nyújtott, mérsékelt kamattal.) A hatvanas évek óta az OTP- vagy takarékszövetkezeti kölcsön általános. A költségeket mérsékelte a munkaadó vállalatoktól, szövetkezetektől igényelhető kedvezményes fuvar, az ingyenes vagy leértékelt, bontásból származó építőanyag.

Nincs a falunak elkülöníthető új és régi negyede, s a tulajdonosok társadalmi helyzete szerint sem fedezhető fel tagozódás. Nem látszik például, hogy az egyik utcában „rangosabb” volna építkezni, mint a többiben. Talán az egyetlen szabályszerűség, hogy a 33-as és a 31-es főút mentén gyakrabban bontanak el régi épületeket, hogy helyére nagyobb, divatosabbat építsenek, de jó módot sugárzó házak vannak a faluszélen és a mellékutcákban is. Hogy melyik hol van, azt nem az építés időpontja, az épület stílusa vagy értéke határozza meg, hanem inkább a telekhez jutás története.

2/ BESENYŐTELEK

Ha a Debrecen felé tartó utas elhagyja Dormándot, az Oázis, a Róna, a Virág, a Robinson, a Nosztalgia és utoljára az Unicum helyiségeiben találhat enyhülést. Mintha a két falu közti kerékpárút végén, Dormánd déli szomszédjánál multság lenne az élet. Besenyőtelken a presszók és a kocsmák látványosak, a tetszetős portálok a vendéglátás országos mániáját hirdetik, holott ezek a kocsmák inkább hagyományörzők, mint divatosak. Ötven éve a három-ezer lelkes falu egy tucat kocsmárost tartott el: akadt köztük szállodának minősített vendéglő és alkalmi bordélyház is. A különböző társaskörök helyiségeivel együtt 16–18 helyen ihatott-mulathatott a nép. Az államosítás után mindet bezárták, a nyolcvanas évek elején három ivó működött. Besenyőtelek nemes közössége a jó haszonvételeket minden korban megtartotta magának. Nemes létükre nem szégyellték a kereskedést, sőt a kupeckedést sem. Már a 18. században is öltre mentek egy-egy kocsmabérletért. Szinte minden valamirevaló familia életének egy-egy korszakában kocsmát vagy szatócsboltot tartott. A falu életének fontos része volt a multság, a fényűzés, a parádé. A jelentősebb egyházi ünnepeken díszmagyarba öltöztek. A társaskörök színielőadása után bankett következett, és kiváló multság volt a tánciskola záróvizsgája, a különböző egyletek és körök szilveszteri rendezvénye. Az úri összejövetelek többsége „bilitás”, azaz zártkörű volt. A legfényesebb multságok színhelye a Kakas vendéglő volt. A falubelieken kívül gyakran látogatta a megyei intelligencia; a negyvenes évekre Észak-Magyarország-szerte híres vendégfogadó lett. A Kakast 1950 táján bezáratták, az egykori vendéglős, Magda Lajos a borsodi iparvidékre ment segédmunkásnak. A legendás Kakas vendéglő a faluközpontban állt, a főutca és a Hanyi utca sarkán. A nyolcvanas években a főutca és a Hanyi utca másik szögletén a szövetkezeti Búzavirág vendéglő működött. Ebédlőtermét szintén az intelligencia látogatta: itt ették az előfizetéseket az iskola, a tanács és a tévész „fehérgallérosai”. A kevésbé úri közönség a söntésben hajtotta le a „kispettyest” (vegyes pálinka pár csepp császárkörtével).

Az 1990-es rendszerváltás óta nincs Besenyőteleknek étterme, az intelligencia a napköziben ebédel. (1994 elején a Búzavirágból cipőboltot csináltak, helyiségeit ez év végén már nem használta senki semmire.)

A Búzavirág séfje maszek lett: a régi Virág kocsmá helyén Virág presszót nyitott a Tárkányi oldalon. A presszós felesége a Virág kocsmá tulajdonosának rokonságából való.

A nyolcvanas évek második felében kezdtek nyílni új vendéglátóhelyek. Mire ez a könyv megjelenik, biztosan elérik a régi szintet. Ezek a kocsmák ma is a helyi társasélet színterei, nem az átutazókból élnek. Falurészek szerint más és más a törzsközönségük.

Az újak a régiek helyén épültek, és szemrevalóbbak, mint a falu többi háza. A legcsinosabb az Unicum: egy helybéli ács kisiparos, Lehó Antal munkáját dicséri, aki a presszót a kilencvenes években egyik fiának ajándékozta. Kevés a hasonló mestermunka, pedig se szeri, se száma itt az építő kisiparosoknak. A helybéli kőművesek a hatvanas-hetvenes évek óta sokat építenek másoknak más falvakban, odahaza annál kevesebbet. A besenyőtelki családok nem a házépítésben versengenek, a falubeli rangot inkább az életvitel fejezi ki; a vendégfogadás, az ünneplés, az öltözködés, a nyaralás és a szórakozás mikéntje, a háztartás komfortja, a gépkocsi minősége. A házak berendezése és kihasználtsága többet árul el lakóiról, mint az épület külseje.

Az újszerűségükkel feltűnő, terebélyes tíz-tizenöt éves házak tulajdonosai szegény elődöktől származó családok. Őket a szoba-konyha-kamrás múlt kényszerítette nagy építkezésre. Mások meg azért bontottak és építettek évről évre, hogy megmutassák: telik tehetségükből újabbra, nagyobbra is. A jómódú gazdák, iparosok utódainak nem volt szükségük a státusz efféle

megegerősítésére. A lakás belső átalakítására és berendezésére nagyobb gondot fordítanak. A hatvan éven fölül gazdák az összkomfort helyett az archaikusabb jeleket választják: lovat tartanak, hozzá lovas szánt vagy hintót, díszes lószerszámot, húszas-harmincas évekbeli nívós polgári bútorokat.

A lakások mérete független a tulajdonosok jelenlegi anyagi helyzetétől és általában a családnagyságtól is. A kis házakat általában az agrárszegénység építette a harmincas évek előtt, ma egyedülálló özvegyasszonyok lakják. A legnagyobb házak sem újabbak: a század első évtizedeiben épültek kereskedők vagy nagygazdák számára. Mivel a kis házakban és az átlagosnál nagyobbakban kevesen laknak, a városból nézve tágasnak tetszik a lakótér. Egy lakosra körülbelül harmincnégy négyzetméter jut.

Miféle hát a házörökség, ami mintát adhatott az utóbbi évtizedek építkezéseire? A falu nemesi múltjához tartoztak a cselédeknek, szolgálóknak is hálóhelyet adó tágas lakóházak. Ezekből négy-öt kúria nagyságú épület máig fennáll. Kettő egy-egy gazdálkodó tulajdona, a többiben közintézmény működik. A száz hold körüli birtokosok portáit hatalmas gazdasági épületek (istállók, kocsiszínek, magtárak) uralták. Ezek közül az ötvenes években tizenháromat államosítottak, másokat lebontattak, a hatvanas évek után a maradék gazdasági épületet sem volt mire tartani. Ha elég tágas volt a telek, megosztották az utódok vagy idegen vevők között. A régi házat lakó örökös nemigen bontott, legfőljebb gazdasági épületet.

A század első felében a kis- és középbirtokosok az örökölt családi portát bővítették, a törpebirtokosok és a nincstelenek házbérben vagy faluszéli szoba-konyha-kamrás zsúpos vályogházban éltek, sokan (ideig-óráig) nagygazda határbéli tanyáján. 1945–46-ban mintegy száz család költözött el Nagykovácsiba, kitelepített svábok helyére; legtöbben a lakásínség miatt mentek el.

A háború előtt két – szegényeket segítő – lakásépítési akció érte el a falut.

A húszas évek végén tucatnyi ház épült hosszú lejáratú, ún. FAKSZ-kölcsönnel. A negyvenes években mintegy fél tucat ONCSA-házat utaltak ki; L alakú ámbitusos kis lakásokat, melyekben szoba, konyha és kamra volt. (ONCSA: Országos Nő- és Családvédelmi Alap, a második világháború utolsó éveiben országos akcióként ingyenházakat építtetett.) Két ONCSA-ház még ma is áll. A FAKSZ-os házak ezeknél általában nagyobbak.

A falukép máig magán viseli ezt az építészeti múltat: a házak egyötöde 1945 előtt épült. A Nagy Imre-féle kormányprogram meghirdetése után, 1954-ben készült a legtöbb ház, az éhínséges 1952-ben pedig egyetlenegy sem. A kilencvenes évek legújabb épületei a magtárak, az istállók, a gépszínek. A legifjabb közlétesítmény a butikudvar.

Besenyőtelek legöregebb építménye a dolyfös kalpagtornyú katolikus templom, amely a falu mértani középpontjában áll. A század első feléig az előtte levő téren tartották a piacokat (mögötte kocsmá kocsiállással). 1991 őszén itt avatták fel a második világháború áldozatainak emlékművét. A környező házak és a főutca kétszáz-kétszázötven éve beépített házsora a középső rész, innen kezdett terjeszkedni a falu a török világ után.

Ahogy a besenyőtelkiek beszélnek, tán háromszáz esztendeje is van annak, hogy nemes Szabó uram kisasszonylányai fehér lovakon nyargalásztak a török dúlta pusztán, mígnem nemes Szabó uram a kisasszonyok három fehér paripáját pusztafalura cserélte. A levéltári források ugyan nem emlegetnek holmi paripákat, csak az egykori pusztafalu örököseit, a három Szabó fivért. Egy emberöltő múltán a nemes fivérek utódai benépesítették a falut.

A három testvér leszármazását követve három részre osztották a közbirtokosság tulajdonában lévő termőföldet és a legelőket s vélhetően a község belterületét is. A főutcat követő falu közepe, a Hanyi-oldal és a Tárkányi-oldal volt a falu ősi magja.

Besenyőtelken századunk első harmadáig a falurészek és a hadak nevei alapján lehetett eligazodni. Csak néhány néven nevezett utca volt, mint például a Vasút utca – ez vezetett volna az állomásra, ha a besenyi birtokosok megengedik, hogy termőföldjeiket vonatsínek barázdálják. 1931-ben került sor az első utcakeresztelésre. A község kelet–nyugati tengelyétől északra az elcsatolt felvidéki városok, ettől délre az elcsatolt déli területek (Délvidék, Erdély) városai az utcanévadóok. A tengelyben lévő, Mezőtárkányra vezető út a legfőbb kivétel: ezt egy helyi notabilitásról, a malomtulajdonos Czakó Kálmánról nevezték el, aki 1911-ben villanytelepet létesített a faluban. (A negyvenes évek végén éppen ebből lett „Sztálin” utca. Sztálin nevét 1989-ben Jókai Mór váltotta fel.) 1931-ben még névtelenek az Alsó- és Felsőtelep utcái, ahová a 20. században épültek újabb negyedek.

A falu közepén sokfélék az épületek. Láthatunk nyári konyhával, gazdasági melléképületekkel összekapcsolt L alakú házat, sokablakos, tekintélyes kúriát, tornácos parasztházat, magasföldszintes és néhány erkélyes, emeletes lakóházat is. Van néhány múlt századi, század eleji épület, de a legtöbb a hatvanas évekből való. A nyolcvanas évek óta a vállalkozók diktálják az építési stílust. Az új üzletekhez (vendéglátóhelyek, butikok stb.) kapcsolódnak a tulajdonosok lakásai is.

A telkek és a házak alapterülete szintén változatos. Egyholdas portát ugyanúgy találunk, mint nyolcvan négyszögölest. Átlagosnak a háromszázás telek mondható. A legnagyobb ház kb. háromszáz, a legkisebb negyvenöt négyzetméteres. A középső részben egymás mellett laknak a vagyonból kicsöppent, szerény nyugdíjból tengődő egykori nagygazdák, vállalkozók, kereskedők vagy elszegényedett utódaik és a manapság tevékeny kereskedők, vállalkozók és nagygazdák. Kevés az „átlagcsalád”. Aki ide született, ha teheti, itt marad, bárhogyan alakul a vagyoni helyzete. És az is szabálynak látszik, hogy a többi falurészből előbb-utóbb ide költöznek, akik meggazdagodtak.

A falu közepétől, a főutcától keletre elterülő falurészt a besenyőtelkiek Tárkányi oldalnak nevezik. Az alapítással egyidős hadas településszerkezet emlékeivel csak ebben a falurészben találkozhatunk. Máig köztudomású, hol van a Vass-had, a Magda-had, a Tuza-had. Legalább százesztendős névemlék lehet a Hóstyá is. Így hívják a faluszélt, hasonlóképp, mint az egykori mezővárosok külső negyedeit. A falurészt kettészelő út Mezőtárkány felé vezet, a határ legtermékenyebb földjeihez. A Tárkányi oldal Besenyőtelek parasztnegyede volt; a század első felében itt működött a középgazdák olvasóköre, a Kiskör. A laza, foghíjas portahálózat adhatta az ötletet a községi előljárásnak, hogy a vályogvető gödrök partjain lakó cigányokat a Tárkányi oldalra telepítse. A hatvanas-hetvenes években a községi tanács ugyanitt építtetett a cigányoknak CSÉ (csökkent értékű)-lakásokat.

Besenyőtelken a 18. század óta élnek cigányok, máig elkülönülten és kirekesztetten. A lakosság tíz-tizenöt százalékát adó kisebbség zöme ma is a Tárkányi oldalban lakik. (Az egyik itteni vendéglátóhelyet cigánykocsmaként emlegetik. A faluban azt beszélik, hogy vannak a főutcán olyan „úri kocsmák”, ahol cigányokat nem szolgálnak ki. A nyolcvanas évek végén annak is híre kelt, hogy egy rangos helyen álló néhai gazda háza cigánynak semmi pénzért sem volt eladó.)

A Tárkányi oldalon a szegénység az utóbbi negyven-ötven évben még jobban eluralkodott; a kolhozvilágnak a parasztnegyed csak kárát látta. A mai lakosok többsége téesznyugdijas, téesztag és létbizonytalanságban élő cigány, feltűnő még a „vénlegények” és „vénlányok” sokasága. Az alacsony életnívó a házakon is meglátszik. Egyharmaduk több mint negyven éve épült, a lakások egytizede negyvenöt négyzetméteresnél kisebb.

Az egykori parasztnegyedben kevés a főállású magángazda és a kereskedő. Ma még nem látszik, hogy a falurészre milyen jövő vár. Lakói elöregszenek, gyerekeik pedig elköltöznek a

faluból, vagy a középső részben építenek. Ha a főutcán és tájékán elfogynak a telkek, megújulhat a Tárkányi oldal, legalábbis a faluközponthoz közel eső részei.

A falu harmadik ősi eredetű része, a Hanyi-oldal a falu közepétől nyugatra fekszik. Az ötvenes évekig ez volt Besenyőtelek iparosnegyede, központjában az 1912-től működő Iparoskörrel. (A negyvenes években mozinak is helyet adott.) A kisebb falusi szolgáltatók csoportosultak itt. A szegényebb mesteremberek, az ezermesterek és a kontárok kispénzű megbízóknak dolgoztak. Emellett vállaltak részesművelést, elálltak napszámosnak, aratónak, kubikosnak, dohánykupecnek, lókupecnek – mikor mi adódott. Hasonló életművészek voltak a falurész kisparasztrajai.

A középső rész közelében és a faluszélen módos gazdák és örökös cselédek voltak az őslakók. A legelesettebb réteg a vályogvetőknél, a Gödörparton lakott.

A téeszekhez mindössze néhány egykori cseléd, idős törpebirtokos és középgazda csatlakozott. A iparosok nem akartak közös földet művelni. A falurész napjainkig megtartotta iparos jellegét, de ezt nem a főállású kisiparosok kiugró arányának köszönheti. Az iparosság a kilencvenes évekig gyári, ipari munkások tömegét jelentette. A létfenntartáshoz szükséges mellékést általában a mezőgazdaságon kívül keresik meg.

A hetvenes években itt épült a legtöbb ház, a lakások fele százhusz négyzetméteresnél nagyobb. Minduntalan a „Fenn az ernyő, nincsen kas” szólás kísért, ha a Hanyi-oldal utcáit járom.

Hamis a látszat, mondogatom magamban egy-egy ismerős porta előtt. Hamis, mert a külső azt sugallja, hogy az impozáns házak a munkajövedelem bőségéből születtek. A családtörténetek viszont arról szólnak, hogy a nagy házak egy részét az ott lakók szülei építették. Másokat verejtékes túlmunkák jövedelméből hoztak össze, ebbe olykor belerokkant a család. Látni való, hogy az egyszeri nagy erőfeszítés után már nem telik a lakóház méretéhez, kiviteléhez illeszkedő életmódra. Ritka az olyan család, amelyik az utóbbi harminc-negyven évben mezőgazdasági termelése jövedelméből építkezett.

Persze vannak még, akik máig sem tudtak kivergődni az örökölt szegénységből. Maguk vagy szüleik negyven-ötven esztendeje házbérből házbérbe költözködtek, s a „fejlődés” csak annyi, hogy ma sajátjuknak mondhatják a negyven-ötven négyzetméteres lakást – a Gödörparton vagy egy megüresült régi gazdasági épületben.

A Hanyi-oldal végleteire jellemző, hogy itt lakik a falu egyik leggazdagabb kőművese és a legelszántabb lókupece is. A külső alapján bajos lenne kiválasztani, melyik ház tulajdonosa multimilliomos és melyiké segédmunkás.

De amiben alig van különbség a kis és a nagy házak, a gazdagok és a szegények között, az a mindennapos szomszédolás szokása. Ez a Hanyi-oldal luxusa, amely mintha könnyítené az egyéni-családi próbatételek és tragédiák súlyát.

Az ősi falurészekhez a 20. században kapcsolódtak újak. A sokasodó szegénység a század elején már alig férhetett a tanyasi cselédlakásokban, a falubeli úri portákon és a gödörpartok hevenyészett, apró házacskáiban. Ezért a községi elöljáróság a húszas években új telkeket parcellázott a falu végein. A déli faluszélen alakult ki az Alsótelep. A főutca páratlan oldalán egy örökösök nélkül maradt család földjét osztották ki gazdasági cselédeknek, házatlan agrárproletároknak. Az alsótelepiek induláskori gazdasági állapotát jellemzi a falusi szájhagyomány, miszerint 1945 előtt az Alsótelepen csak két lovasgazda lakott. A főutca páros oldalán 1945-ben osztottak telket.

Az Alsótelepen nincs tehát 1920 előtt épült ház. A mai házak egynegyede 1920–1944 között épült. A második, 1945-ös parcellázás alig hagyott nyomot a mai faluképen. Újabb jelentékeny építkezésekre csak húsz-huszonöt év múlva került sor. Az építőkedv a nyolcvanas években ismét föltámadt, a régi házakat is felújították. Ezért nem maradt az Alsótelepen kis lakás, a többség meghaladja a kilencven négyzetméterest.

Az Alsótelepet leginkább a földművelő munkások negyedének mondhatnánk. A házatlan-földtelen alapítók a háború előtt gazdálkodni kezdtek, de kis formátumú gazdaságaik a következő téeszvilágban nem gyarapodhattak.

A falurész első szülőttei 1945 táján értek felnőttkorba. Igazi paraszt nem lehetett belőlük, de kubikosként, ipari munkásként kisebb-nagyobb családi gazdaságuk mindig volt – a munka nagyját az asszonyokra hagyták.

Tipikus alsótelepi életterv: a család jövőjét tanult szakma gyakorlására alapozzák, s a kiegészítő jövedelem mezőgazdasági termelésből származik. A szakmát, a képzettséget sokra tartják. A felnőttek több mint felének van valamilyen képzettsége, szakmája, magasabb iskolája. Kiemelkedő a középfokú végzettségük aránya. Az igények mértéktartóak, az életforma, a pályaválasztás lényege a stabilitás.

Lakói életkorát nézve Alsótelep a legfiatalabb falurész. Majd mindegyik családban van gyerek, kevés a magányos öregember.

Az alsótelepiek többsége ma azonos lépcsőn foglal helyet, s emiatt egyöntetűbb a többi falurészénél. És mégsem szegényköztársaság. Az ősi falurészekhez való fölzárkózás hajtóerejét a történelmileg tartósan hátrányos helyzetű családokban rejlő energia adja.

A Hámán Kató, Ságvári Endre, Somogyi Bacsó Béla, Mező Imre nevét hirdető utcablák sejtetik, hogy a másik 20. századi falurész, az északi Felsőtelep jellegzetes szocialista képződmény. Szegények teremtették, a káderek belakták, s a tisztviselőkhöz illő házakban ma nyugdíjas öregemberek élnek.

A telepet a húszas években agrárproletárok, cselédsorból kifelé tartó famíliák és elszegényedő gazdacsaládok alapították. Néhányan hosszú lejáratú FAKSZ-kölcsönt kaptak az építkezéshez. Bár a lakásokhoz belső tornác járul, az udvarhoz gazdasági épületek, a cselédsorból kevesen léptek át a gazdasorba. A telekosztás után húsz évvel a porták felén még jószágot sem tartanak.

Másodszor az ötvenes években parcelláztak. Házépítéshez kölcsönt senki sem kapott, építőanyagot a tulajdonosok „önerőből” szereztek. Ma is köztudomású, hogy melyik utca kinek a „betagosított” tanyájából, lebontásra ítélt magtárából épült; honnan való a téglá, a vályog, a gerenda, az ajtó, az ablak. Az 1954–58 között épült házak stílusa szegényes-kispolgáris, eltér a faluban szokásostól. Gazdasági épület, gazdasági udvar alig van, a bejáratot szőlőlugas keretezi. A tornác helyén üveges veranda, két-három-négy lépcsős bejárattal. Ez a házforma jellemzi a telepet; az épületek túlnyomó része ebből az időből való.

Két oka is van, hogy az új falurészek közül a Felsőtelepből lett kádernegyed. A negyvenes-ötvenes években a vándorló cselédek közt volt a legnépszerűbb a kommunista párt, s a Felsőtelepen több ideverődött „jöttment” lakott, mint a falu egyéb részein. E „jöttmentség” okán elsősorban a felsőtelepiek jutottak vezető politikai tisztséghez. A második oknak az látszik, hogy az ötvenes években a megerősödött új hatalom osztotta a telkeket. A felsőtelepi tanácselnök elvtársaival együtt szorgalmazhatta a középső résszel rivalizáló telepi elitnegyed megszületését. Egy bokorba jutottak a különböző rendű és rangú vezetők, a téeszek alapítói és szervezői, a kommunista párt és a tanács első emberei. (A kezdet kezdetén a kommunista

pártsejt a falu közepének elfoglalását tervezte: a templom közelében lévő Katolikus Olvasókörből kiebrudalta a nagygazdákat.)

A Felsőtelep férfinépének zöme szolgát alkalmazó urak híján állami vállalathoz állt szolgának. 1948 előtt a besenyiek csak a mezőgazdasági „holtszezonban”, időszakosan jártak kubikmunkára. Eztán a kubikosság állandó, bevett foglalkozás lett, s az maradt a nyolcvanas évekig. A mai Felsőtelepen minden második házban lakik olyan családtag, aki hosszabb-rövidebb ideig kubikolt. Így az sem meglepő, hogy itt a legkevesebb a tanult, képzett munkaerő s ritka az érettségizett.

A Felsőtelep kapujában ma az Oázis ékeskedik; egy gazdafiú cukrászdája – alkoholmentes, talán azért, mert majd mindegyik felsőtelepi család a maga borát issza. Imponáló porta húzódik mögötte; tulajdonosa a cukrászdás apja, egy százholdas nagygazda, napszámosai, cselédei erdélyi menekültek. Az udvarán magasodó gépszín, gabonátároló és istálló idegenül áll a virágos, konyhakertes tisztviselőházak között. Neheztel is a közvetlen környék, ha előttük vonulnak a tehenek. Pedig a gazda velük egyívású, apja egy tanyasi cselédlakásban született. A gazda idősebbik, tanult mezőgazdász fia ugyancsak magángazda. Talán így kezd fiatalodni a falurész, ahol ma a legtöbb öregember lakik. Akkor is, ha a kádernegyed tervezői a telekosztáskor nem ilyennek képzeltek a jövőt.

II/ DORMÁND A SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

1/ „SZOLGASORS, EZ VOLT A REND...”

1980-tól 1990 októberéig Dormánd Füzesabony tanácsához tartozott. E városnak fontos szerepe van a dormándiak oktatási, kulturális, egészségügyi és kereskedelmi ellátásában, s a legtöbbet dolgozni is odajárnak. Dormánd az alapítása óta szinte mindig valamilyen függőségi viszonyban volt, bár névleges közigazgatási-gazdasági önállóságát csak az 1970-es évek közepétől kezdte megnyirbálni Füzesabony. A szabad választások óta (jogilag) független önkormányzat áll a falu élén, de a századok során kialakult függőségérzetet nem tüntetheti el egy csapásra a községi előljárót felváltó polgármester. Itt nyomát sem találtam a szülőfalut-lakóhelyet földicsérő elfogultságnak. A dormándiak falujukat csak „ehhez vagy ahhoz képest” hajlandók jellemezni, és a maguk egyéni életpályájának mérlegelésekor is egy másik (rangosabbnak tartott) településen lakó család vagy személy példáját tekintik mércének. Akkor is, ha a maguk kudarcáról, de akkor is, ha a maguk sikerességéről beszélnek.

Dormánd 1945 előtt sem volt „önellátó” közigazgatási egység, s nem működtek rétegszervezetek sem. Az alvég és felvég közt is csupán annyi volt a különbség, hogy itt és ott más-más uraságnak szolgáltak. Volt ugyan bíró és kisbíró, de a hivatalos ügyek intézése a besenyőtelki jegyzőre várt, s a betegekhez is innen hívták a körorvost. Az illetékes csendőrőrs Füzesabonyban volt, ugyanott lakott a körzeti állatorvos. Közintézményei: az iskola és a templom. A római katolikus gyülekezet nem tartott önálló papot, a dormándi mindig leányegyház volt. A múlt század közepén negyvennégy zsidó vallású lakost írtak össze: imaházuk a húszas évekig működött. (Az egyik zsidó boltost még a negyvenes években is sakternak hívták, bár tisztségét nem gyakorolta.) Csak a kereskedelem virágzott. Négy-öt kocsmáros és szatócs tudott itt boldogulni, egyiküknek mézszárszéke és cséplőgépe volt.

A dormándiak függőségének történeti, demográfiai előzményei, gazdasági okai vannak.

Az Árpád-korban Bűgér- vagy Buger-Besenyőnek hívták, nem falu volt tehát, hanem csak besenyőtelephely. (Heves megyében ma is közkeletű ez a szó; a „bűge, bige” kifejezést a gyengeelméjű szó megfelelőjeként használják.) Ez az elnevezés arra utal, hogy a történelmi időkben szegény, alacsony státusú település lehetett. A török világ elmúltával szolgáló, majorsági faluként kezdte életét: tizenöt majorsági és nyolc zsellércsalád lakta. Földje néhány birtokos nemes kezén volt.

A mai Dormádon alig találni olyan familiát, amelyik a török hódoltság utáni újratelepedés óta folyamatosan, megszakítások nélkül a falu lakója lett volna. Még a törzssőkösnek tekinthető családok is eltűnnek egy-egy emberöltőre a faluból, majd ismét megjelennek, aztán megint nyomuk vész... Tartós jelenlétük hiányát a vidék nincstelen lakosainak életstratégiája látszik magyarázni.

A vidék agrárszegénysége már a 18. században igen mozgékony volt, „állandó lakás” helyett inkább „szállásokon” élt – hol egyik, hol másik cseléd-tanyán. Ezen a tájon (a Jászság, a Tisza középső s felső szakasza és az Északi-középhegység által határolt területen) a gazdálkodás központjai a tanyák voltak. A földesurak tanyákból-cselédekkel dolgoztattak, a főnemesi és egyházi mamutbirtokok tulajdonosai, bérlői ugyanúgy, mint az ötven-száz holdasok. (A legtöbb földje a szatmári püspökségnek és az egri érsekségnek volt.)

A gyakran tizenöt-husz családnak munkát-lakást adó tanyákat a szegénység – úgymond – átmeneti szállásként használta, sokszor költözött, így mentesült a falvakban köteles feudális terhek alól. E tanyákon munkájuk fejében lakásra és egyéb szolgáltatásokra számíthattak. Jó részük családosan jött-ment; olyan helyeket kerestek, ahol lehetőleg a család minden tagjának akad munka, ahol jószágtartási és legeltetési jogot, tehát minél több haszonvételt kínálnak.

A 19. század végére, a 20. század elejére a jobbágy és a zsellér státusa (jogilag legalábbis) megszűnt, s ezentúl a falusi kiscgazdálétet nem nehezítette többé a robot, a tized és más feudális követelés. A 20. században a paraszt szabadon költözhetett, s munkát is szabadabban választhatott. Immár „alantasabb” volt tanyasi cselédnek lenni, s egy-egy nincstelen család vagy egyedülálló cseléd mérlegelhetette, hogy a létbizonytalansággal járó falusi szabadság vagy a biztonságos szolgaság látszik-e számára elviselhetőbbnek. A 20. század elejétől törekedtek a falusi illetőségre; a cselédek – kisebb-nagyobb elszántsággal ugyan, de – valamennyien falusi házat, saját földecskét szerettek volna. Az „átminősülés” persze nem ment egyik napról a másikra. Ha egy cselédfamiliának egy-két nemzedéken át jól fizető, méltányos uraságnál sikerült megtelepednie, volt esélye rá, hogy összegyűlik egy kis tőke falusi lakótelekre, házra, megélhetést nyújtó földdarabra. Dormánd e tanyásvilág közepén befogadta a vándor cselédeket, akik sokszor továbbálltak. Tartós meghonosodásuk századunk elején kezdődött, de sokszor hiába sikerült a beköltözés, az élethez kevésnek bizonyult a cseléd falusi gazdasága, alig lehetett meg uradalmi munka nélkül. Többnyire csak a cselédlakás szűnt meg, a cselédtermészetű munka és munkaviszony nem.

A vagyongyűjtésre esélyes szegődött cselédnél jóval több volt a kiszolgáltatott: a csak ideig-óráig komenciós, a hetekre, hónapokra, fél esztendőre fölfogadott szolga, az időszakos munkákra szerződtetett summás és napszámos. Népes szolgaseregnek adtak munkát az uraságok falusi udvarházai és a nagygazdaporták, ám ez kevésbé vonzotta a vándor szegénységet – a szolga munkaviszonya jóval ingatagabb volt, mint a tanyasi cselédé, soványabb haszonvételekkel járt, s csak elvétve kaphattak családosan lakást.

A régmúlt tanyasi cselédvilágra azok emlékeznek regényes nosztalgiával, akik az átlagosnál jobb helyzetben éltek, s így számon tartotta a család az ügyes, szerencsés vagy tragikus sorsú ősöket. Elbeszélésre érdemes, ha a dédszülő, a nagyszülő pandúr, komornyik, parádés kocsis vagy csárdás volt, a tanyavilág egyszerű mezei munkásáról nem őriznek érdekes epizódokat.

Az elődökről és a tanyasi-pusztai életről a legdramatikusabb mesét egy özvegyasszonytól hallottam. Erdélyből származó dédnagyanyja egy Tisza menti állatkereskedőhöz ment feleségül. A jómódú, juhászból élő házaspárt a múlt század közepén a kolera vitte sírba. Négy árva maradt utánuk: két legénykedő fiú, egy tizenöt-tizenhat esztendős lány, a legkisebb (hét-éves) elbeszélőnk nagyapja volt. A két legény belefeledkezett a kártyába és az italba, s gyorsan fogyasztozni kezdett az örökölt vagyon. Tanyán éltek, a háztartást a lány vezette, s ő nevelte-gondozta a legkisebb fiút. Egy alkalommal a két fivér részegen tért haza, s a lánytól pénzt követeltek a mulatság folytatására. A lány nem teljesítette kérésüket, mire a legények ütni-verní kezdték, s hajánál fogva húzgálták a földön. A legkisebb fiú, ijedelmében, hogy szülei után egyetlen oltalmazóját, a nővérét is elveszíti, felkapott egy heverő vasdarabot, s egyik bátyját úgy fejbe kólintotta, hogy az elterült a földön. A kisfiú azt hitte, hogy megölte a bátyját, elmenekült a tanyáról, és soha többé nem tért vissza. A pusztában kóborolva talált egy tanyásgazdát, aki fölfogadta istállófiúnak. Innen vitték el tizenkét esztendőre katonának. Leszerelvén tanyát bérelt, majd házasemberként tanyán lakó uradalmi juhász lett, örökébe fiai léptek. Egyikük (a történetet elbeszélő asszony apja) a juhászszágból földet, falusi házat tudott venni, s csak az 1945-ös rezsimváltás akadályozta meg, hogy módos parasztgazda legyen belőle.

A tanya és a falu közti vándorlás a 19. század végéig kizárólagos életformája volt a vidék földtelen szegény emberének. A miskolci vasútvonal építésének idején változott a világ Dormánd körül. A századforduló táján kezdtek el tömegesen pályázni a vasutas-egyenruhára. Persze nem kerülhetett be mindenki, ám a felvételkor jó falusi szokás szerint egyik a másikat pártolta-segítette. Az ismerős, a rokon ajánlása csupán az induláshoz volt elég, belépő arra, hogy az újonc megkezdhesse a második világháború előtt még kötelező hároméves próbaidőt. A tette kész vasutasjelöltek csak tanfolyamok sokasága után szabadulhattak meg a pályaépítő kubikosszerszámoktól. Évekbe tellett, míg pályamunkásból valaki munkavezetővé vagy netán kalauzzá léphetett elő.

A füzesabonyiak (helyben lévén) nagyobb eséllyel szálltak versenybe a vasutasállásokért. Őket vették fel a füzesabonyi MÁV-csomópont és a környék munkahelyeire. A legtöbb dormándinak távolabb jutott munka, s így nemcsak munkaköri kötelességből kellett sokat utazgatniuk: munkahelyükre menet-jövet is több száz kilométert vonatoztak. A folytonos jövés-menés némiképp változtatott a falu egészének mentalitásán és életmódján. Részint a vasutasok rendszeresen híreket hoztak a távoli, eddig idegen világból, részint pedig – mivel a vasutasok átlagosan heti egy napot töltöttek otthon (a MÁV-szállásokról szombaton este indultak haza, s vasárnap éjjel már utaztak vissza) – elszakadtak a család mindennapos gondjaitól. A földműves- és egyéb ház körüli munkákból kimaradtak, csak az uradalmi aratásokra vettek ki szabadságot.

A múlt század végén, amikor országszerte lendületes út- és vasútépítés kezdődött, mindenütt megjelentek a kubikosbandák. A javarészt agrárproletárokból szerveződő csapatok általában alkalmi megbízások alapján dolgoztak. A kubikos nem is álmodhatott nyugdíjról, rendszeres fizetésről, csak szezonmunkákat tudott szerezni. Dolgoztak kubikosok is a vasúti földmunkákon, de a dormándiak zöme nem alkalmi kubikosként, hanem MÁV-alkalmazottként tolt a talicskát. A próbaidő letelte után nem kellett újabb és újabb kubikmunka után járni. A dormándi vasutasok egy része tehát menetkész („repülőszolgálatos”) pályamunkás volt, a többség vasúti csomópontok állomásain és rendező pályaudvarokon a vagonok mozgatásával, a vágányok felügyeletével, karbantartásával foglalkozott.

A mozgástér nagyságában és ezzel együtt a világi jártasságban forradalmi változást hozott a vasút. A munkához való viszony mégsem forradalmasodott, mert a vasúti regula többé-kevésbé egyezett az uradalmi munkáltatás szabályaival. Mindkét szervezetben egyértelmű és szigorú volt a hierarchia, a felelősség csak egy-egy feladatra korlátozódott, önálló döntésre, kezdeményezésre szinte sohasem nyílt lehetőség, mindkét szervezet egészének működése áttekinthetetlennek, felfoghatatlannak mutatkozott. Így aztán az egykori szolgák és cselédek a szolgálatban gyakorlott, ideális munkavállalói lehettek a vasútnak. Hasonlóságról persze csak a munkamorált tekintve beszélhetünk, hisz akkortájt a dormándiak meggyőződése szerint a nyugdíjat (a kiválónak „altiszti” presztízst) ígérő vasút volt a különb. A társadalmi „fölemelkedés” korlátlanabbnak látszott, tehát minden valamirevaló férfi inkább választotta a vasutat, mint a parasztias cselédmunkát. (A parasztmunkából csak az önállóságot szerették volna, ezért veszegettek földet a jobb keresetű vasutasok a megtakarított pénzükön.)

Századunk közepén a vasút már a dormándi férfiak egyharmadának munkaadója. Ez idáig sokan kerültek általános tiszteletet parancsoló állásba vagy legalább olyan munkakörbe, amelyben ők lehettek a „megmondhatók”. A háborúban vasutasként álltak hadiszolgálatba. Sajátos háborús emlékeit idézte fel a falu egyik legakkurátusabbnak mondott nyugdíjas vasutasa:

A Ferdinánd híd mellett csináltunk egy ezer köbméteres víztárolót. Zsidókkal dolgoztattam. Megmondtam nekik: – Emberek, én katolikus vagyok, maguk zsidók. Tulajdonképpen Jézus is

zsidó volt, maguk zsidók maradtak, mi megkeresztelkedtünk a Jordán vizibe, de tiszteljük egymást. Én nem vagyok haragvó természet. Egy embert jelöljenek ki maguk közül, aki vizet hord, meg egy másikat, aki kimegy a városba, magiknak még van pénzük. Ezt én megbeszélem az osztálymérnökséggel.

Engem tiszteltek, becsültek a zsidók is, sőt még inkább megajándékoztak, amikor a vasútnál voltam. Egy alkalommal leszállt előttem egy buksza, felnéztem, azt mondja az illető: – Jó napot, Lajos bátyám, ami a bukszába van, használja egészséggel. – Húsz pengő volt benne meg egy tükkör, de az nem üvegből, hanem lemezből készült, az egyik fele nagyított, a másik meg nem. Azt mondja: – Borotválkozzon benne! – Odaadtam az öcsémnek, neki van egy vikendháza Budapesten túl, elvitte oda, hogy régészeti emlék...

*

Századunk első felében a nők még nem jelentkeztek a vasúthoz. A vasutasfeleségek odahaza cselédkedtek, napszámba jártak, mostak, vasaltak az uraságoknál. Ha volt is a családnak egy kevéske földje, az asszonyok csupán családi fogyasztásra termeltek. Lehetett bármekkora a föld (három-négy holdnál sehol sem volt több), árutermelésre sem kicsiben, sem nagyban nem vállalkoztak. Néha kofálkodtak tejjel és tojással, de akkor is legfőljebb Füzesabonyig merészkedtek el. A „tűpénzrevalót” többnyire az abonyi rőfösboltokban költötték el. *(Hála a zsidó kereskedőknek, akkoriban minden sarkon volt egy.)*

A nők közül a lányok keltek vándorútra. Úri házakhoz szegődtek szobalánynak, szolgálónak, pesztrának, nem mindig a kenyérínség hajtotta el őket otthonról. A két-három gyermekes családok lányai ugyanúgy szerencsét próbáltak, mint sok testvérrel megáldott társaik. Szolgálóskodtak Dormádon, sokan kerültek Füzesabonyba, Egerbe és a megye más községeibe. A szolgálók legnagyobb és legkeservesebb kalandja a fővárosi cselédélet volt. A falun kívüli cselédkezés egyik előnye a szélesebb körű ismeretség volt; az idegenben szolgáló lányok révén közeli vagy távoli vidékről származó férfiak (férjek) költöztek a faluba.

Dormánd egyik legidősebb asszonya, a kilencvenéves Juli néni sok helyen szolgált lánykorában, cselédsége történeteit családja is jól ismeri, s ma már ők emlékeznek jobban a régi időket felidéző elbeszélésekre.

A sovány, fürgé mozgású néni egyetlen lányával és vejével a főutcán, a felvégen lakik, övé a hátsó kisház, az utcára néző nagyobb épület a házaspáré. Itt a konyhát nappalinak rendezték be, a sütés-főzés Juli néni lakásában zajlik. Amikor beköszöntem, az asszonyok a fehér abroszos asztal körül sürgölődtek. Míg az idősebbikkel a kis szobában beszélgettünk, a fiatalabbik rétestészta dagasztásával foglalatoskodott. A rétestésztát Juli néni nyújtotta, eközben lánya a család háború utáni életéről mesélt.

„HOL AZ EGYIK GAZDAGNÁL, HOL A MÁSIKNÁL”

– 1902-ben születtem Dormádon, itt lakok mindazóta.

– A szülei is idevalók?

– Apám messze született, nem emlékszek rá, hogy hol.

– Hányan voltak testvérek?

– Hárman. A bátyám volt az elsőszülött, de ő már meghalt.

– A szülei miből éltek?

– Édesanyám szüleinek volt hat holdja, ha adtak belőle édesanyáméknak, akkor fölfogták, amire kellett, ha nem, másról kellett gondoskodni.

– Édesapja mit dolgozott?

– *Napszámba járt, még akkor nem volt téesz. Ide, Engel Pálhoz, Dormándra. Meg aztán amire vitték.*

– És mire vitték?

– *Azt már én nem tudom. Nem nagyon mentek. Volt Engel Palinak elég földje, megdolgozták azt. Néha hívták őket summásnak, Ercsibe meg Szomolyán én is odavoltam.*

– Juli néni mikor állt munkába?

– *Eleibe, még akkor nem volt téesz, jártunk az Engel Pál tanyájára. Kár, hogy elvitték az Engelt, és nem maradhatott meg a földjével. Kapáltunk, egyeltünk, ültettünk a birtokába. Meg a Remenyik Andorhoz is jártunk, ez a két uraság volt a legeslegjobb. Tízliteres locsolókupával hordtuk a vizet a palántákra, mert nevelt a Remenyik paprikát, paradicsomot, uborkát. Vagonszámra vitték tőle. Meg termelt borsót, azt válogatni kellett, hát volt télen is munka. Amikor már nem jártam iskolába se, mentem cselédnek Füzesabonyba a zsidó boltoshoz, rőföskereskedése volt. A lánya, hogy férjhez ment, kiutazott Amerikába, vinni akart magával, úgy könyörgött. – Megvan minden, Juliska, nem kell neked semmi se, csak egy ruhát vegyél magadra. – Mondom: – Hogy mennék én már Amerikába? – Hajón mentek. Volt neki egy újszülöttje.*

– Onnan hova került?

– *Mit tudom már én, én nem voltam itthon. Én két esztendő töltem hol az egyik gazdagnál, hol a másiknál. Amikor valahova elszegődtem, édesanyám szegény mindig eljött megnézni, hogy s mint vagyok. Egerben a könyvösboltosnál még nem szolgáltam egy hónapja se, hogy megjelent. – No – mondom –, jó, hogy jött, azt mondták, süssek valamit. Segítsen! – Telt az idő, hát ott maradt éjszakára. A konyhán volt egy ilyen ládaféle, nappal asztalnak használtuk, este kihúzták, és abba aludtam. Édesanyám csak nézte. – Lányom, te itt fekszel? Szedd össze a holmidat, reggel menünk haza! – Nem engedte, hogy maradjak, mert rossz kabátot tettek rám, a fejem alá meg ez is, az is volt, se dunna, se párna, se semmi.*

– Hogyan találta a szolgálóhelyeket?

– *Mindég indított valaki, meg másként is. Tenken a Pap-Szászék kapujukra volt írva, hogy aki vállalja a konyhát, rendezkedhet. De nem főzni, sütni vettek fel, hanem csak konyhapucolásra meg szobapucolásra. Hat szoba volt. Ott jól telt a szolgálat. Tenken minden vasárnap mulattak a fiatalok, a nagy cifra kapunál gyülekeztek, akik ott tanultak a tehennél, lónál, mindennél, meg kint a határba is. Édesanyám rám parancsolt, hogy ne beszélgessek, ne foglalkozzak én ott senkivel, nehogy rosszat csináljak. Ráhallgattam én mindig. Rekedjen be a szám, ha én jánkoromba is foglalkoztam valakivel az uramon kívül, meg asszonykoromba is ha foglalkoztam. Érti? Senkivel se. Pedig jöttek volna hozzánk, kettő is, mert ketten voltunk konyhajányok. Csak ezért orroltunk mindig. A társam, Eszter egyszer azt mondja: – Ide hallgassál, Juli! – Mondom: – Mi az? – Van-e valami kötel? – Mondom: – Hallod-e, nehogy valami rosszra készülj! Azt hittem, hogy föl akarja magát akasztani. Arra kellett neki, hogy kihúzhassa a kötelet az ajtónk meg egy nagy fa közé, így amikor arra zavargászták egymást a legények, hogy ráknzőrgessenek, fölbuktak benne. Elintézte Eszter, nem is jöttek többé.*

Különben nagyon jó helyünk volt, mert a szakácsné is jó volt. Mink nem ettük az író, ettük a tejfelt. Mindennap egy-két köpülő vaját csináltunk. Mondom magának, ha hiszi, ha nem hiszi, minden második vasárnap egy kilónál több vaj volt, amit hazavittem a szüleimnek. Ha én nem mentem, akkor jöttek ők.

– Ki volt Tenken az uraság, akinél szolgált, Juli néni?

– Csak a méltóságos asszony. Egy fia volt, de az Budapesten magába lakott, nem volt felesége. Dolgozott valamit, de a pénzre nem tartott igényt. Ha valaki kérte, hogy a tárgyaláson képviselje, elvállalta, de egy fillért nem vett el sohasem. Ingyen csinált mindent. Tenken meglátogatta néha az anyját, nagy társasággal, akkor mulatságot rendeztek.

Az inas meg a szobalány szolgálta ki az asszonyt, ha a fiatalúr odahaza volt, a szobalány vitte fel neki az ételt. Egyszer azt mondja nekem a lány: – Édesanyám nem jól van, elmenek hozzá, segít-e felvinni, amit kell? – Mondom: – Segítek, hogyan segítenék. – No, hogy a lány elment, csak szólít az inas: – Csengettek, Julika, menjen! Csak be kell nyitni az ajtót, ott van egy asztal, tegye rá a tálcát! – Jól van. Menek. Benyitom. Ott meg van egy sezlony, az emberen egy köpeny, fürdőköpeny, ott ült a sezlonyon, ez a lába ide volt téve, a micsodája meg mind ott volt, ott csüngött ki. Hát igaz-e, még nem is láttam olyat addig, meg nem is kíváncsítottam látni. A tálcát ahogy vittem, elhajítottam, és szaladtam lefele. Berontottam János bácsihoz, az inához. Idős ember volt, ott lakott a feleségivel. Neki elpanaszoltam, mi történt.

Odafönn meg hallotta a méltóságos asszony a nagy csörömpölést. Kiáltotta a fiát, és kérdezte, hogy mi volt a zaj. Azt mondta rá:

– A cselédlány elhajintotta az edényeket.

– Miért?

– Nem tudom. Tessék megkérdezni! – Csengetnek nekem.

– Na – mondom az inasnak –, jöjjön fel velem, János bácsi, mert én nem menek fel magam! – Vitt a toronyszobába, ahol a méltóságos asszony magába volt. Köszöntem neki, mindig kezet csókoltunk, mert nagyon sok mindent adott. Azt mondja:

– Julika, beteg maga?

– Az lettem – mondom. – Most se jól vagyok.

– Hát miért? – Nem mertem megmondani.

– Nem tudom.

– Láttam a fiamot?

– Láttam, hogy ott ült.

– Tőle ijedt meg?

– Nem, én nem tudom – mondom. – Én menek, menek hazafele, méltóságos asszony.

– Nem, fiam, addig nem mész haza, míg meg nem tudom, hogy miért tetted! Nem kell fizetni azokért, ami eltört, csak azt akarom megtudni, hogy a fiamtól miért ijedtél meg.

– Kérdezze meg akkor tőle! – Hát nem láttam én még sohasem embert így. A méltóságos asszony hívta a fiát, az átjött a szomszéd szobából. Azt mondja nekem a fia:

– Mit akar, Julika?

– Én semmit, én nem hívtalak. – Olyan méregbe jöttem, hogy le is tegeztem. Rajta volt még akkor is a köpeny.

– Most mondd meg, Julika, miért hajintottad el a tálcát – szólított a méltóságos asszony.

– Mert kétségbe ejtett – mondom.

– Fiam, mivel ejtetted kétségbe? – Egy félóra is kellett, míg kimutatta az anyjának, hogy hogy ült. Azt mondja a méltóságos asszony:

– Na, Julika, megnézi?

– Én nem.

Akkor a méltóságos asszony a fiának támadt:

– Ide figyelj, fiam, elébb öltözz fel, szedd össze a ruhádat, és már takarodj is! – Elzavarta a háztól. Nekünk meg, a két szolgálónak adott tíz-tíz pengőt, hogy ez nem lesz meg többet. Jól fizetett az asszony, egy hónapra huszonöt forintot, mégse maradtunk, Eszter se meg én se. Ilyen volt. Ugye hát tudtam én, hogy az olyasmi, meg gondoltam azt is, hogy azért hívott, tán majd odamenek a szelonyra. Az a nagy tálcá úgy csörgött, mintha villám esett volna le.

– Itt meddig szolgált?

– Esztendeig. Nem bírtuk Eszterrel a zűrzavarságokat. Ahogy elmentünk, véletlenül az állomáson tanálkoztunk egy úri nővel. Kérdi, hova tetszenek utazni? Mondom, Füzesabonyig. Azt mondja, ide hallgassanak, mind a kettőjüket befogadom. Mondom, milyen helyre? Azt mondja, olyan paphoz, akinek a háztetőn, az emeleten végig van szoba. No, ahogy beérünk a nagy fogadóterembe, a szoba közepin egy nagy, hosszú asztal állt, tán tizennégy méteres lehetett. Azon egy koporsó. Ahogy megláttam, mindjárt összeestem, alig hoztak észbe’.

– Miért volt ott a koporsó?

– Ha akármelyik meghal, ottan tétetik bele. Na, ahogy kicsit ott vagyunk, szólít a szobaasszony, hogy segíjnek neki felvinni az első fogást. Hát mikor bemegyek, látom, két nagy kutya az asztalnál, előttük tányérok feltéve, olyan porcelánok, akiből a papok ettek. Küldtem Esztert, hogy nézzen szét. Ő vitte a második félit. Azt mondja: – Juli, te bolond vagy. – Mondom: – Miért? – Nem láttad, hogy mi van ott? Hogy nekünk milyen tányér van, amiből eszünk? – Tudja, nekünk olyan kék színű vastányérokba tálaltak. A kutyák meg a gyönyörű porcelántálból ettek.

– Kinek vitték oda az ennivalót?

– A papnak. Ketten voltak. A fiatal pap járkált, az öreg már nem járt sehova se.

– És a kutyák hol voltak?

– Ott ebédeltek.

– A két pap a két kutyával?

– Igen. Egyik ezen részin ült, a másik azon, az egyik kutya itt volt, a másik ott, a lábuk a széken, a tányér mellette. Mondta nekem az Eszter: – Miért nem nézted meg, hogy foglalkozott a kutya? Te, azok a kanalat fogták, és avval ettek.

– És maguk szolgálták fel nekik az ételt?

– Hát az inas, a házvezetőnő meg a két szobalány. Mink nem ettünk olyat, aminőt a kutyák. A szakácsné azoknak mindig könnyű jókat csinált, minekünk meg csak valami hitványat.

– Ott is konyhalányok voltak?

– Konyhajányok. Mosakodók meg takarítók. Ha a papnak mostak meg vasaltak, a helyiséget azok után is nekünk kellett rendbe tenni. Jó hely volt, de Eszter se bírta a tányért meg én se. Hiába hajtogatta a szakácsné: – Julika, hát ez is tiszta. – Mindegy – mondom –, ő pap, és csak a kutyákat veszi emberszámba. – Le van szarva az ilyen. Másho’ is elmehetek én. Hazajöttem.

– Idehaza milyen munka adódott?

– Engel Pál engemet bevitt a konyhára a főszakácsného', és azt mondta: – Fiam, ügyelj, tanulj szorgalmasan, mész egy hónap múlva Pestre! A lányomnál, Nóránál szolgálj. Kapol harminc pengőt egy hónapra, de ha szükséges, majd még kiegészítem. – Én nem ellenkeztem. Nóra az Andrássy úton lakott, mindjárt a Párizsi mellett, az első emeleten. (Párisi Nagyáruház, épült 1909–1911-ben.)

Volt egy kisbabája, a Helga baba, azt rám testálta egészen. A babának mindennap kellett hozni frissen hét deka mellehúsát. Az első napon elvezetett az üzletbe, másnap már egyedül küldött. A Párizsinál kellett lemenni a föld alá, de én annak a helynek se szélit, se hosszát nem láttam még akkor. Megvettem a húst, meg amit mondott a Nóra.

Ment a sok nép, egyik erre, a másik amarra, nekem egyfajta volt mindenik irány. Valakik után csak elindultam. Hát hol lyukadtam ki? A vasút állomásánál, ott már nem volt tovább út, csak annyi, mint ide a fal, amaz e. Csak épphogy össze nem estem. Leültem, ritam, bőgtem. Egyszer jön a rendőr. Mondom, mégis meghallott már valaki, majd útba utasít. Kérdi tőlem:

– Mi baja magának, eladó?

– Jöttem le a földalatti boltba, aztán elindultam a népek után, de nem találok haza.

– Van magánál pénz?

– Van.

– Adja ide, majd elintézem én, hogy hazajussék. – Eltette az öt pengőmet, és ment. Eltelt egy óra, a vonatok jöttek, mentek. Majdnem arra is szántam magam, hogy leülök a sínre. Volt ott egy vasutas, de azt se kérdezte, hogy miért rijok. Hát egyszer megint jött emerről egy rendőr. De akkor már Nóra köröztetett, ez meg pont az Andrássy úton volt szolgálatba. Ez is kérdi:

– Miért sír maga itt?

– Tán pénz kéne neked is?

– Ide figyeljen, ne foglalkozzon velem, mert nekem nem kell pénz! Én azt kérdezem, miért került ide.

– Ne kérdezze, mert a másik rendőr is azt kérdezte, elvette az öt pengőt, aztán azóta se láttam!

– Most cseréltünk szolgálatot. Hogy nézett ki az a rendőr?

– Én csak azt tudom, hogy arrul jött, emerre meg ment.

– No, jöjjön velem!

– Nem menek – mondom. Erősködtem. Aztán csak megfogta a karomat, és menni kellett. Mert azt mondta, hogyha nem megyek, elver a gumibottal. Mentünk. Egy jó idő múlva látom, hogy oda lyukadunk ki, ahol az az emeletes trolibusz megy, villanyos ott nem járt.

– Jó helyen vagyunk-e? – kérdezte a rendőr.

– Milyen utca ez?

– Andrássy – válaszolta.

– De most én hova menjek? Én nem tudom, hogy merre van a Párizsi, ott lakunk.

– Elég, ha én tudom, nézze, itt van a papíron a cím. – Felszálltunk az emeletes buszra, a Párizsi mellett leszállított. Felvitt a lakásba, Nórához. Alighogy ott beszélünk, csengett a telefon, hogy menjünk a főrendőrségre. De minő épület volt az! Vagy egy kilométer hosszú is. Amikor bementünk, a sok rendőrt megláttam, ahogy sorokba álltak, volt vagy kétszáz. Jött egy kövér, hasas rendőr, és kérdezte: – Megismered-e, hogy melyik volt? – Esetleg ha úgy van,

ahogy énnálam volt, valahogy rájövök. Mondja nekem a kövér rendőr, hogy ezek voltak ma posztón, akik a sorba állnak. Menüünk előttük, elhagytunk már vagy húszat, amikor megláttam az arcát. Nem mentem tovább.

– Ismeri ezt?

– Én nem ösmerem, hogy mi a nevi, de láttam. – Elmentünk a nagy rendőrszobába, ahol a parancsnokok voltak. Ott megint kikérdeztek, hogy s mint történt, meg mennyi pénzt adtam. Kihívták az egyet közülük. Mondja neki a parancsnok: – Ott van az öltözőhely, vetkőzz le, és öltözz föl a ruhádba, menj, keress másik állást! Megérte, hogy öt pengőért ezt tetted? Kiveszed a pénzt egy tudatlan nőtől, aki második, harmadik napja, hogy Pesten van...

Már az első héten megutáltam Pestet, pedig Nóra a kedvemben járt. Hiába volt neki a színházba páholy, egyszer voltam benne, többet nem mentem bele. Inkább otthon maradtam a kisjánnyal. Én csak a cirkuszt szerettem, akkor még jobbak voltak, mint most. A pénzem is szaporodott, mert egyszer kérdezte Nóra: – Julika, mit adnak magának ezek a fiatalok, akik idejönnek? – Mondom: – Sem-mit. Kiengedem őket, meg beengedem.

– Nagy volt a vendégjárás?

– Ó, nagyon nagy! Magába volt a nő a Helga babával, mert amikor az ura megtudta, hogy milyen nagy itt a vendégség, elmaradt tőle... Na, aztán Nóra azt mondta, ha legközelebb jön vendég, vigyem be a kalapját a magam szobájába, és ha majd keresi, megtudhatja, hogy öt pengő jár érte. Meg is kaptam a pénzt. Azután már nem kellett bevinni a kalapot, az öt pengő úgy is megvolt mindegyiktől. Igen megfelelhettem, mert Nóra még karácsonyra sem engedett haza. Aztán amikor közeledett a húsvét, nagyon bele voltam győtrődve, hogy az anyámat, a szüleimet meg az országomat, a falumot nem láthatom. Összekészítgettem a holmijaimat. Húsvét előtt való napon épp a tévéjét nézte, hát az nem ilyen volt, mint most, de képet mutatott az is. Ott beszélgettük, hogy mégis hazaenged, mert a vendégségre kerített valakit, aki segít neki. Vittem a táskát, szatyort, vissza se mentem. Nem szerettem azt az életet...

– Engeléknék Dormádon mit dolgozott?

– Már asszony voltam, amikor markot szedni mentem, minden évbe, és vagy hat esztendőn át csináltam az aratókoszorút. A búzából körtét fontam, és finom, színes papírokból olyan gyönyörű rózsákat formáztam, illesztettem rá, mintha valódi, élő virágok lennének. Amikor később a téves lett, hiába mondtam, hogy megint hozzáfognék szívesen, senki nem áldozott rá.

– A férjét hogy ismerte meg?

– Egerbe, a könyvesboltosnál szolgáltam akkor, és volt a kaszárnyába egy dormándi, aki járogatott utánam. Ő mutatott be neki, hogy lássa, milyen szeretője van. Én aztán csudálkoztam, hogy miért nem jön többet az a dormándi legény. Csak megtudtam, hogy az uram még azt is megtiltotta neki, hogy a könyvesbolt fele járjon. Az a szegény fiatalember nem mert tájamra se gyönni, mert meg volt adva neki a parancs, hogyha mer velem szórakozni, addig él. És nem veszi elő senki se, hogy ki tette. Aztán a harmadik ház volt hozzánk idehaza, ahol lakott. Mert az uram kijelentette, hogy ő fog engem feleségül venni. Így is lett.

– A férje tiszt volt?

– Nem. Továbbbszolgáló. Zsoldos. Szóval négy vagy hat esztendeig katonáskodott. Nagyon szép, nagyon jó ember volt, hát egy kicsit néha ivott, de attól eltekintve gond nem volt vele. Szóval itthon családi kellemetlenséget nem csinált.

– Hol született?

– Gömör megyében, 1905-ben. Meghalt az anyja, apja, és valamikor elkerült Hevesre, ilyen borosgazdához cselédnek. Az úgy tartotta, mint az édes fiát. Amúgy nagyon jó helye volt, de megunta. Jelentkezett katonának, önkéntesnek, 24-be vonult be. Az nemigen van a katonakönyvébe, hogy elszökött Németországba. De nem sokáig volt ott, vagy három-négy hónapig.

– Mennyi ideig udvarolt a férje?

– Én nem is tudom. Talán az utolsó esztendejébe volt a katonáskodásnak.

– Mikor házasodtak össze?

– 1929-ben. Mikor az első gyereket megadta a jóisten, az a dormándi legény egy fazék pénzt hozott a kislányomnak. Édesapám, szegény, elvette, de vitte is vissza a legény szüleihez. Mondta annak a fiatalembernek: – Ez nem a te gyereked. Ez már a Juli uráé. Nekem nem volt sose udvarlóm.

– Miért várt olyan soká a férjhez menéssel?

– Az uram katonasága végett. Ugye elsőre 929-ben szerelt le, aztán 30-ban megint elvitték, majd 38-ban is, 39-ben megint. Aztán a háború alatt ritka év volt, mikor nem jött a behívó. 44-ben is behívták, de visszaengedték, mert lebetegedett. Kistályán dolgozott a malomba, ott elkapta a tengely, kimentek az izmai. Időbe telt, míg a kórházba helyrehozták.

– Az esküvő után hova mentek lakni?

– A szüleim házába. Hogy aztán meghalt az anyám meg az apám is, vettünk egy házat a kert alján. A frontkor meg ide a kastélyba költöztünk. És annyi írást se kaptam; köszönik szépen, hogy megmentettük.

– Melyik kastélyban laktak?

– A Latinovits-kastélyban. Széthordták volna ezt is, mint az Engel-kastélyt, ha mi nem vagyunk ott. De itt jöttek éjszaka is, az uram kiment, és elzavarta a váratlanokat.

– Hogy kerültek oda?

– A húgomék laktak a Latinovitsnál, és amikor az ura elment a háborúba, ők visszamentek a maguk házába. Ugye, jött a front, az urak elmentek Pestre, és hogy ne maradjon üresen a kastély, legyen ott valaki, mi odaköltöztünk a cselédlakásba. Aztán a cselédlakást lövés érte, és mikor elmúlt a front, felhurcolkodtunk a kastélyba. Volt ott minden, cselédszoba, nagy konyha meg spejz, fürdőszoba, de nem működött semmi. Csak ott laktunk, már nem tudom, mennyi időt. Azután az uramat megválasztották kisbírónak, és akkor a községházába költöztünk két-három esztendőre.

– Milyen volt a kisbíróság?

– Nem volt mikrofon még akkor, az uram kidobolta, hogy mostan cukorjegyet adnak, petrójegyet adnak. Akit be kellett hívni a községházára, kiment érte, meg ha jöttek az oroszok, azoknak szállást ment keresni... De nagyon keves volt a fizetés.

– Amikor a kisbíróság letelt, hol talált munkát?

– Ide Hanyi-pusztára ment, az állami gazdaságba, ott aztán volt mindenféle munkán, hol az istállóban, hol a hízóknál. 56 után hazajött ide a téeszbe, kocsisnak hívták, ez mégis közelebb volt a gazdaságnál. Itt aztán nem tudom, mennyi időt töltött, mert lebetegedett, és 970-ben meghalt.

– Juli néni is eljárt a téeszbe?

– *Én nemigen dolgozhattam, mert a lányomnak is született két jánya, aztán még a testvérem is odahozta a harmadik gyerekit. A húgom maga maradt, mert az ura nem jött vissza a háborúból, és a jányára mi vigyáztunk, neki menni kellett a pénz után.*

– Most van-e valamilyen jövedelme?

– *Az első nyugdíjamat amikor megkaptam, még ezer forint se volt, de emelték mindég, most hétezer-kétszáz valamennyi.*

– Juli néni volt-e párttag?

– *Mind a ketten azok voltunk. Az uram belépett, aztán vagy négy év múlva kilépett.*

– 45-ben lépett be?

– *Nem. Már utóbb. Ötvenbe vagy valahogy így.*

– Miért lépett ki?

– *Hát olyan helyzet alakult akkor, hogy a gazdagabbak voltak a párttagok, és a szegényeket lenézték. Odamondogatták, hogy te ki voltál, mit hoztál, kinek vagy a gyereke. Szóval ilyen nézeteltérések voltak. Aztán visszaadta az uram a tagkönyvit, és jóccakát.*

(Juli néninek egy gyermeke, két unokája és öt dédunokája van. Lányának, Annusnak a férje, Gábor félárvaként került Dormánd egyik módos parasztgazdájához, aki fiává fogadta. A százholdas birtokot talán meg is kaphatta volna, ha 1945 után nem „kulákszináló” rendszer következik. Gábor így sem örökös, sem gazda nem lett, de némi rangot mégiscsak szerzett a faluban. Sofőrnek tanult, s az ötvenes években az ő (állami) teherautója Dormánd egyik nevezetessége volt – az egyetlen gépjármű, ami elverte a falusi csendet. Tán ez is növelte a helybéli fiatalok kedvét, hogy megtanuljanak traktort, kombájnt vezetni.

Annus harminckét évet töltött a téeszben, Gábor negyvenkettőt a volán mellett. Ma mindketten nyugdíjasok. A cselédmúltra mindössze az emlékeztet, hogy a férfi gyakran megfordul az átellenben lévő Latinovits-kastélyban. Kertészkedik, rendezkedik, gondját viseli a sportkör kastélybeli helyiségeinek. Az önkormányzat fizeti meg a munkáját. E fizetség miatt van irigye a faluban, hisz itt mindig kevés volt a munkaalkalom.)

2/ AZ URASÁGOK ÉS A DÍSZLETEK

Fiuménak és egy figyelmetlen hivatalnoknak köszönheti ez a vidék, hogy mai forgalmához alkalmas méretű vasútállomása van. A fáma azt tartja, hogy az azonos kezdőbetűk miatt Füzesabonyban valósították meg a fumei állomásépület tervét. Ez az állomás szolgál Dormándnak és Besenyőteleknek is, mert ezt a két falut mindmáig elkerüli a vasút. A vonatoktól a hatvanas évek óta járnak menetrend szerinti autóbuszok a környék falvaiba.

A miskolci vasútvonal építése a dormándiak életében nem csak azért hozott forradalmi változást, mert a vasútüzem új munkahelyek sokaságát teremtette meg. Ezzel a vasúttal érkezett (a szó szoros értelmében is) új, korszerűen gazdálkodó, szociális gondolkodású földbirtokosa. Az új földesúr egy karriermese hőseként él a falu emlékezetében, leszármazottja 1943-ig a dormándi létfeltételek alakulásának kulcsfigurája volt.

Engel Jónás egykori tollas zsidó két liter pálinkát kapott egy pesti borkereskedőnek tett szolgálataiért. A pálinkát a Keleti pályaudvar környékén egy kocsmárosnak kínálta megvételre. A pálinka nem kellett. Ezután Engel Jónás betért egy másik italmérésbe, ahol kért egy féldeci pálinkát. Az üres poharat zsebre vágta, és kiment a Keletibe, ahol éppen akkor kezdték építeni a Miskolcra vezető vasútvonalat. A félig kész vágányok mellett a krampácsoló

munkásoknak féldecinként elmerítette-kíarulta két liter pálinkáját. „Bevételeiből” már négy litert vett, folytatta a kimérést. Ahogy haladtak a vasútépítők a munkával, úgy követte őket Engel Jónás a pálinkájával, mely idővel ugyancsak megszaporodott. Eleinte csak egy kis bódéja volt, amit a munkások eszékáltak, és ők emelgették egyre előbbre, tovább Miskolc felé. A pálinkás gyaloghintóját később kecskehúzza, majd szamaras kordéra cserélte fel. Ahogy fogyott az út a vasútépítők előtt, úgy gyarapodott a pénze Engel Jónásnak. Amire a vágányok Füzesabonyig értek, a pálinkás ember már tekintélyes tőkével rendelkezett. Éppen ez idő tájt volt eladó egy meglehetősen birtok a dormándi határban, és Engel Jónás a pálinkából szerzett pénzen megvásárolta. Így kapott Dormánd a 19. század második felében új földesurat.

(A mese részletei kissé pontatlanok, ugyanis a Pestet Miskolccal összekötő vasút két, egymástól független szakaszként készült el. Először a Miskolc és Kassa közötti vonalat építették ki, s ez nem állt kapcsolatban a Józsefváros–Hatvan–Salgótarján–Losonc vonalon létesített magánkézben lévő vasúttal, amit a magyar állam 1868-ban vásárolt meg. A magyar állam ekkor határozta el a Hatvan és Miskolc közti szakasz megépítését. Az új vonalon, amelynek egyik állomása Füzesabony lett, 1870-ben indultak meg a vonatok. Ezzel egy időben Fiumében is folyt a vasútépítés.

Hogy mire képes a népi képzelőerő, először akkor tapasztalhattam Dormándon, amikor a Remenyik-ház egykori gondnokát hallottam mesélni. Ismertem Remenyik Zsigmond életművének nagyobbik felét, de a gondnok elbeszélése közben gyanakodni kezdtem, hogy nem olvastam kellő alaposan. Aztán ahogy a mese egyre színesebb virágokat hajtott, ráismertem egy-egy jelenetre, és sejteni kezdtem, hogy tárgyyszerű műismertetés helyett Remenyik-legenda hallgatója vagyok. E legendában másként festett a dormándi úri lak, mint ahogyan az író műveiben. Beszélgetőtársam még azt is tudni vélte, miért ment R. Zs. Dél-Amerikába – és nem az író könyveiből olvasta ki, milyen indulat hajtotta el Dormándról. A dormándi lelkületben ma egy nemes tekintetes demokrata família emléke él. Az író műveit megannyi aranykönyvként emlegetik, melyek legfőbb érdeme e demokrata szellem megörökítése. Az író „úrhoz méltatlan” kalandozásait a gondnok olyan szeretetteljes megrovással kommentálta, mint jó családokban a tékozló fiút szokás. Tehetett, írhatott akármit, a legendákban a Remenyik család a falu jóságos földbirtokosa marad.

A század első felében Dormándnak három kegyura volt, de csak Remenyikéknek akadt krónikása. Az író falubeli metamorfózisát látva aligha vesztés, hogy hiányzik a többi uraság falusi létének korhű dokumentuma, hisz a helyi mentalitás nem az urak valóságos életén, hanem a legendáin nevelkedett. A kordokumentumok összerendezése helyett ezért vállalkoztam az egymásra épülő legendák földérítésére.)

Az Engel-dinasztia további uralkodásának körülményeiről és gazdálkodásáról is inkább legendákat, mint tényeket ismernek a helybeliek. Ami bizonyos: Engel Jónás után Lajos nevű fiára szállt az uradalom, és a tizennégyes háború idején már Lajos fia, Pál gazdálkodott. Ő volt az utolsó tulajdonosa az Engel-birtoknak. (Az uradalmat 1942-ben vette át az OFI [Országos Földhitelintézet], valószínűleg az 1942. XV. törvénycikk hatására, amely előírta, hogy a zsidók a birtokukban lévő mező- és erdőgazdasági ingatlanokról kötelesek lemondani.)

A két világháború között mindössze fél tucat olyan parasztgazda élt a faluban, aki földje jövedelméből képes volt eltartani a családját, a többi dormándi törpebirtokos (egy-öt holdas) és nincstelen volt. E tulajdonlási szint ismeretében érthető, hogy az Engel-birtok nagyságának fölbecslését illetően igen szélsőséges adatokat emlegetnek. Találkoztam olyan idős kommenciós cseléddel, aki tizennyolcezer holdas uradalomról beszélt, a többség ezer-háromezer holdas birtokra emlékezett. Azt is mondogatták, hogy nemcsak Dormánd határában volt földje

Engelnek, még a Tiszánál is kaszáltatott, summások hordták haza szekéren a takarmányt. (Az 1935-ös gazdacímtár szerint az Engel Pál és Tsa-nak 927 holdja volt.)

Azt már általában pontosabban tudták, mi termett Engel földjein. A hagyományos szántóföldi növények mellett főleg zöldség- és főzeléknövények nagybani termesztéséről meséltek. A vidéken vadon is termő gyógynövényeket Engel holdszámra vettette. Termesztett dohányt is; a falu szélén a harmincas években lakásokat építtetett feles dohánykertészei (kukásai) részére. Erről kevesen beszéltek, nyilván azért, mert dormándi nemigen szerződött kukásnak. A legtöbb „termelési történet” a borsóról szólt: sokan mondogatták, hogy Engel a vetőmagborsót Angliába szállította. Majd mindenki talált a maga családjában, rokonságában valakit, akinek a borsóhoz köze volt, a többség a téli keresetet adó „asszonymunkában”, a borsóválogatásban vett részt. Mások kocsival szállították, ahová éppen szükséges volt.

Engel földjeinek egykori bér munkásai nem kaptak kedvet a szántóföldi kertészkedéshez akkor sem, amikor 1945 után juttatott földet kaptak. A háztáji gazdaságok kivirágzása idején sem sokan próbálkoztak „nagybani” zöldségtermesztéssel. Ezeknél elterjedtebb foglalkozás volt a vadon termő gyógynövény szedése, gyűjtése. A második világháború előtt csak a legalább ötvenholdas gazdálkodók termesztettek dohányt a vidéken, de az ötvenes években állami kényszerítésre a kisgazdaságokban is elterjedt. Dormádon nem lett maradandó, pedig manapság a környéken a legkisebb tökeigényű, épp ezért igen gyakori kistermelői ágazat.

Az Engel-uradalomban a jószágállományhoz fölfogadott cselédek voltak a legirigyléseméltóbbak. A juhász, a gulyás, a kondás folyamatos munkára és biztos járandóságok sokaságára számíthatott, s jobban meg is becsülték őket, mint a többi cselédet. E cseléd-arisztokráciát általános tisztelet és figyelem övezte a faluban, majd’ mindenki tudni vélte hát, hogy mennyi jószágért felelősek, és milyen a fizetségük.

A „legúribb” cselédnek a számadó juhászt tartották a falusiak. A juhásznak tekintélyes nagyságú nyájról kellett gondoskodnia; csak anyabirkából hatszáz volt. A számadó juhász egymaga kevés lett volna a nyájhoz, a juhászság a család valamennyi tagjának munkát adott. A birkatej feldolgozásában a feleség és a gyerekek segédkeztek. Az egész család közös munkája volt, amikor húsvét előtt egy-két nappal „vagдостák lefele” a bárányokat, hogy az ünnepekre az uraság Angliába szállíttathassa a friss bárányhúst. A számadó juhász nemcsak járandóságával, hanem életvitelével, háza népe szokásaival is kiemelkedett a mezítlábas cselédek és napszámosok közül. A cseléd tanyán, ahol kétszobás lakásuk volt, három-négy fejőstehenet, ugyanannyi fias disznót tartottak. Az „illetményföldön” szőlőt telepítettek, s a termett borból évente tizenöt-húsz hektót elmértek a napszámosok, cselédek között. „Nagy házat vittek”, az arra járó „úri népeket” (például a csendőröket) terített asztallal fogadták. Telente és vasárnap náluk báloztak a környező tanyák cselédei: a család valamelyik férfitagja citerázott vagy harmonikázott.

Az Engel-kastély – amelynek mára a nyomai is eltűntek – csodapalotaként tündöklük az emlékezetben. Bejáratához vörösmárvány lépcsők vezettek. Egyesek szerint – akár a mesében – harminchárom, mások szerint tizenkét szobája volt, mindegyikben ragyogó parketta fénylett. A szobákhoz festményekkel díszített hosszú folyosó vezetett. Az alagsorban a személyzet lakott, a szakácsné, a sofőr és a többiek.

Az épület előtt egy „szoborgólya” csőréből szökőkút szaladt az ég felé. A kastély körül hatalmas park (némelyek húszholdasra taksálták), benne teniszpálya, különleges fenyves, terebélyes üvegház termő narancsfákkal és más délszaki növényekkel. A kastély – mint arra mindenki emlékszik – emeletes volt, sőt a gazdasági épületek legtöbbje is. A nagytanyán lévő kétemeletes magtárból lóvasút vitte a gabonát a füzesabonyi malomba. Említésre érdemes

különlegességgént meséltek még az önitatós borjúnevelőről, a vízvezetékekkel ellátott tehénistállóról.

A legnagyobb gazdálkodási csoda a szántóföldi kertészet öntözőberendezése volt. Engelék két tanya között egy harminc méter mély fúrású kutat csináltattak, s tíz méter szélességben veres téglával körülkerítették. (A vidéken még a hatvanas-hetvenes években is vályogból épültek a házak.) A szivattyút kezdetben „tüzesgép”, később gőzgép hajtotta. A kútból kivezető csöveket – vezényletre, bizonyos időközönként – summások emelgették és hordozták egyik zöldséges ágyástól a másikig. Ez a kút olyan hatalmas volt, hogy 1944-ben elnyelt egy arra tévedt orosz tankot. (A kútnak már nyoma sincs.)

Engel Pál a vidéket körülölelő több ezer holdas Hanyi-pusztában építtette fel két gazdálkodó tanyáját, cselédlakásokkal. A régi alkalmazottak szerint szociális érzelmű, cselédeiről és a dormándi szegényekről gondoskodó uraság volt. Mint elbeszélték, a nála huszonöt évet letöltő cseléd nyugdíjat kapott (egy szegődött cseléd mindenkori kommenciójának a felét) és évi egy rend ruhát. Pénzt, gabonát, építőanyagot kölcsönzött a rászoruló szegényeknek akkor is, ha a kérelmezők nem voltak a cselédei. A kölcsön, mint magyarázták, becsületbeli volt, aki tudta, visszaadta, aki nem, az uraság attól sem követelte. A harmincas években ingyenkonyhát állíttatott fel a faluban azoknak az iskolás gyerekeknek, akik szüleikkel tanyán laktak, és a falusi iskolát látogatták. Engel ingyenkonyháján a többi falusi szegény gyerek is kaphatott enni. Az özvegyeket és az árvákat különösképp pártolta. Az első világháborúban elesett férfiak családjainak, ha arra rászorultak, lakótelket és egy-hat hold szántót adott. Cselédjeinek megfizette ún. kommenciós orvosként a szomszédos Besenyőtelek körorvosát.

Azok a visszaemlékezők, akik az Engel-uradalomban dolgoztak, vagy az uradalomban foglalkoztatott elődeiktől hallottak róla, Engelt szigorú fegyelmet parancsoló gazdának mondták. Olyan úrnak, akinek gazdaságában minden hasznosult, ahol „még a cigányok is rendet tanultak”. Azok a dormándiak viszont, akiknek nem volt személyes közük az uradalomhoz, Engelről mint munkását hajtó, kizsákmányoló uraságról beszéltek. De akár ilyennek, akár olyannak mondták a nagybirtokost, az elbeszélések általában azt sugallták, hogy csak azok pályáztak Engelnél cselédségre, akiknek nem volt falusi házuk, és amúgy is hányódtak a pusztai világ gazdatanyái között.

A dormándi uraságok sok helybéli asszonyt és lányt fogadtak meg házicselédnek, és férfiaknak is akadt munka a kastélyok, kúriák körül. Dajka, szobalány, mosónő, kertész, parádés kocsis, sofőr nemcsak az Engel családnak kellett, a szolgálók munkaadója volt Engel intézője, a kasznárja és a faluban nyaraló rokonsága, sőt Engelék pesti házában is dormándi személyzet szolgált. Ám Dormándnak nem az egyetlen birtokosa volt az Engel család. A faluban három kastély három kegyes uraságnak adott otthont.

Az Engel-kastélyból egy téglá sem maradt, az egykori park helyén ma lakóházak állnak, az eltűnt birodalom legkiemelkedőbb pontja egy lapos tetős emeletes kockaépület.

A népi demokráciát egyetlen úri lak, a Latinovits-kastély vészelte át viszonylag épen. Különös, hogy ennek régi gazdáiról tudnak a legkevesebbet a faluban. Még a család megnevezése is kétféle; Latinovitsnak vagy Studinkának mondják az egyébként egy rokoni körbe illeszkedő családot. Néhány visszaemlékező szerint a kastély a hozzá tartozó birtokkal a megyei alispán tulajdona volt, a vele való jó barátság révén került a Studinka família Dormándra. Az idős Studinka valahol a Dunántúlon volt jószágigazgató és „királyi kulcsos”, öregkorában költözött ide, már nem gazdálkodott. A Studinka lány egy dúsgazdag, mutatós és mulatós bácskai földbirtokos, Latinovits Márió felesége lett, de ez a házasság rövid életű volt. Az „öreg méltóságos” halála után a kastélyban három nő maradt; az idős özvegyasszony, lánya, az elvált Latinovitsné és az elvált asszony lánya. A második világháború előtt a kastély

„tartozéka” száz-kétszáz hold lehetett, a földet parasztgazdák bérelték. (A Latinovits és a Studinka család nem szerepel az 1935-ös gazdacímtár száz holdon felüli birtokosai között. Talán az alispán volt a bejegyzett tulajdonos, de nem találkoztam senkivel a faluban, aki őt ismerte volna.)

E kastély lakói csak életstílusra mutattak példát: az úri miliő és a szertartásos rend általános volt. Kertész ügyelt a sétautakkal szabdalt, díszfákkal és cserjékkel teli, nyírott, gondozott pázsitra, ahová sáros lábbal tilos volt a bemenet. A tizenkét holdas angolpark, a dísznövényzet a második világháború után kipusztult, az elhanyagolt kastélykertet a hatvanas években kezdték újra használni. Sportpályát csináltak belőle, s egy-egy szezonban korcsolyázóplaccal is kísérleteztek. Az élénk sportéletre 1990-ben már csak apró jelek utaltak: sárguló fücsomók a néptelen kézilabdapálya flaszterének törésvonaláiban. A választások után újra szervezkedő sportkör visszatért a kastélyba.

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján javították ki az épület háborús sérüléseit. A parkettás szobák sora már a múlté. A kastélyban a füzesabonyi fogyasztási szövetkezet kocsmát nyitott, más részét a moziüzemi vállalat filmvetítésre alakította át. 1990-ig volt még a kastélyban orvosi rendelő, művelődési ház, KISZ-klub.

Dormándnak a 20. században a legnagyobb birtokosa az Engel család volt, a legkedvesebb pedig a Remenyik família. A két háború között két-háromszáz holdjuk volt, őseik a 18. században telepedtek ide. A szeretetre méltó földesurak nemesi kúriáját ugyancsak megviselte, hogy a család kilakoltatása után több mint húsz évig téesszöközpontnak használták. 1977-ben egyik helyiségét emlékszobának rendezték be, 1990-ben a helyi önkormányzat felújítás miatt bezáratta. 1994-ben a szoba kifestve és üresen állt. Az épület többi helyiségét az új dormándi szövetkezet foglalta el, ezután az utcai homlokzatot is rendbe hozták. Az udvara kietlen és gazos, a kúria háromholdas parkjában egy bérlő haszonnövényeket termel.

A család gazdálkodásáról keveset őrzött meg a falusi emlékezet; legtöbben azt mesélték, hogy Remenyikék szintén Angliába szállítottak vetőmagborsót. A róluk szóló történetek inkább a családtagok karakteréről szólnak. Például arról, hogyan nevelődtek a Remenyik-kastélyban a gyerekek, milyen játékaik, szórakozásaik, tanítóik voltak.

A mai idős dormándiak kortársa a három Remenyik fiú volt, ezért ők az elbeszélések főszereplői, és alig esik szó az 1923-ban elhunyt családfőről, Remenyik Lászlóról. A legidősebb fiút, az író Remenyik Zsigmondot (Dormádon apja után Lacinak hívták) barátságatlan, nyers modorú embernek festették le, ellentétben a gazdaságot példászerűen igazgató, kedélyes, barátságos, udvarias Remenyik Bandival, akit körülrajongtak a vidék tanítókisasszonyai, és aki még a gyerekeknek is előre köszönt. A legkisebb fiú, István tanultságával, kereskedőtehetségével imponált környezetének.

Sok dormándi ma is hálás szívvel gondol a faluban legtovább kitartó Remenyik Andorra (Bandi). A szerencsétlenül járt fuvarost egy ló árával mentette meg a szegénységtől, a tanulni vágyó fiatal legény csak az ő pénzén tudott elutazni és beiratkozni az ipariskolába. Az utolsó „pártállami” párttitkár szintén jötevéjének nevezi, vele még eltűnése után is „jót tett” a család: tizennégy évig ő volt a Remenyik-emlékszoba gondnoka.

„LEGYETEK BÉKÉBEN, GONDOZZÁTOK A FALU LAKÓIT!”

Az öreg nagyságos urat én sose láttam, de ahogyan Zsigmond megírta, vad, goromba ember lehetett. Földesúr létire képes volt a Hajdúságból meg Biharból hazahajtani a fehér, nagy szarvú magyar ökröket. Az árokpartról etetett, ahol volt víz, megitatott, idáig a kapujukig jött el velük. Itthon a marhákat felhizlalta, és aztán a hajcsárja hajtotta egészen Bécsig. Mint

mindegyik Remenyik, igen szeretett mulatni. Ugye, annak idején aratóbandák voltak, húsz-harminc kaszásból és annyi marékszedőből állt. Nagyobb birtokra két ilyen banda is kellett. A munka befejezésekor hálából a földesúr előtt tisztelegtek. Köttek szép aratókoszorút, kidíszítették, a lányok vitték a vállukon, fogadtak zenészeket, a férfiak táncoltak, danoltak a menetben. Ekkorra kitárták a nagykaput, és a gazda Remenyik az udvar közepén állt, gazdacsizmában, mellényben, a fehér ing kigombolva rajta, nem nyakkendő ember volt. Amikor bejöttek, egy-két verssel köszöntötték az urat, kívántak jó egészséget, aztán ráhúzta a cigány. Átadták ezt a búzakoszorút. A gazda megkínálta őket egy-két pohár borral, és útravalóul adott nekik öt litert, demizsonban. A kaput becsukták, az emberek mentek a kocsmába. A Remenyik ennél a koszorúnál hajnali négy-öt óráig mulatott a barátjaival, a népek a hasidékon keresztül lesték.

A Remenyik fiúk nem ütöttek az apjukra, mind a hárman nagyon demokratikus érzelműek voltak. A felesége egyiknek se lett olyan hercehurca grófi vagy tudomisen, milyen familiából, a Zsigmond is egy abonyi bakter lányát vette el. Az volt a jelszó, hogy minél primitívebb a nő, annál jobb, majd belenevelik ők, és felhozzák magokhoz. Annyira, amennyire egy nőt fel kell hozni. Az öreg nagyságos asszony, a Sárika néni bánkódott a fiúk miatt, ugye ő nem így tervezte. Martinovics lány volt, rokona a híres jakobinusnak. Végére belebetegedett szegény, a húgom olyan hét-nyolc éves forma volt, amikor fölfogadták mellé. Öltöztette, fésülgette, kísérgette a nagyságos asszonyt.

A Remenyikéket mindenki áldja a faluban. Nem tudom, lesz-e még Dormándon hasonló viselkedésű és műveltségű ember. A Bandi az édesapám bérmalesztapja volt. Az úgy történt, hogy Bandi meg az apám is minden bolondságra kapható volt. Apám egy időben borsót zsákolt és fuvarozott a Remenyikéknek, s egy alkalommal azzal szólította meg a tekintetes úr, hogy bérmalesztázzék meg. Apám vállalkozott rá, pedig akkor már heten voltunk otthon gyerekek. Azon túl úgy is szólította, hogy tekintetes bérmalesztapám. Segített is mindönnék, ahogy tudott, a lakodalomkor ő volt a násznagyunk. De nemcsak velünk volt ilyen kedvezményes, hanem mindenkivel.

Még a háború után is Dormándon élt egy ideig. Jó mezőgazdasági érzéke volt, de már nem tudott mibe gazdálkodni. Amikor jöttek ezek az egyre-másra halmozódó határozatok, hogy mindent össze, mindent elvenni, a népek támogatták. A faluban aki sült kenyeret, vitte a tekintetes úrnak, öten-hatan is egy nap. Disznóvágáskor is kijárt egy sonka, egy darab ez-az, annyit kapott, hogy nem tudta felélni, a háború után nem volt mindjárt olyan vad, gonosz az élet. A szeretet, amit ő adott, visszaszállt rá. Mikor a téeszt szervezték, hívták a Bandit. Nem delegálta magát ezekbe a téeszekbe, mert kicsit lenézőnek tartotta, itt ezen a környéken meg főleg. A Dunántúlra aztán mégis valahogy eljutott. Az önéletrajzába csak nem írta meg, hogy ő kicsoda, okos ember nem is írta meg azok között a körülmények között, olyat írt, amilyet kellett. Agronómus volt. Kiváló eredményeket ért el.

Bandi mint földesúr osztályon kívüli ember volt, s így még 1963-ban, amikor meghalt, az állam nem akart volna nagy temetést rendezni neki. Az volt az utolsó kívánsága, hogy a szülei mellé temessék. Ahogy a nép eltemette, azzal fejezte ki, milyen nagyra tartja. Szájáról szájra járt a híre, hogy hazahozták a tekintetes urat. Mondhatom, az egész falu virággal búcsúzott tőle, kazalban állt a sok csokor és a koszorú. Ennyi embert temetésen én még csak a tévében láttam. De úgy képzelje, hogy a koporsó már odakint volt, és a gyászolók véghetetlen sora még annál a háznál, ahol felravatalozták. És véges-végig az úton zenész kísért. Dormándon hat banda volt, s mind a hat húzta Bandi kedvenc nótáit. Miután latin szertartással elföldelték, a sírt körülállta a hat cigányzenekar, mert Bandi nagyon szeretett mulatni, és nagyon szerette a cigányokat.

A Pista Budapesten élt, míg megvolt az uradalom, a Mauthner-cégnél ő intézte a borsó forgalmazását. A háború után a földművelésügyi minisztériumban dolgozott. Később nyugdíjba

ment, és a monori vetőmag-termeltetőnek lett a szaktanácsadója. Jött ez az új társadalom, kuláknak, osztályidegennek, földesúrnak, mindennek elmondták a Remenyikeket is. Nem is mertek hazajönni, csak mindenszentekkor, a szüleik sírjához. És mit ad a Teremtő? Megalakult Dormándon a termelőszövetkezet, mi is termeltünk borsót, és egyszer úgy sikerült, hogy nem vették át sehol a környéken. De az élet mindig szül valami okosat.

Volt egy kis cigány a téeszben, Váradi Alajos, mi Kadenak hívtuk, mindenek, olyan udvaros-féle volt a Remenyikéknél. Kérdeztem tőle: – Kade, nem tudod, hol lakik a Remenyik Pista? – Tudta, mert az öreg Kade levelezett is vele. Mondom: – Eljönnél-e velünk hozzá? – El, persze. – Fölmegyünk a Remenyik Pistához, Kade benyúl a belső zsebibe: – Tekintetes úr – mondja –, hoztam egy csepp pálinkát. Jó bűdös törköly volt. Remenyik mingyibe azt kérdezte: – Kadekám! Mi a baj? Miért jöttetek? – Aztán mondtuk, borsónk van, nem vette át tőlünk senki. Zárszámadás lesz, és nincs pénz, amit kiosztanánk, nem tudunk fizetni. Azonnal telefonált a vetőmag-termeltető igazgatójának, csergették a nemzeti bankot, utalja már, holnapután ott kell lenni a pénznek, és ha nem lesz ott, nekik kell kivinni. Ilyen intézés, hogy nemzeti bankosok vigyék ki egy szabad szemmel alig látható téesznek a pénzt! Ő nagyon jól tett nekünk, később elintézte, hogy búzát, napraforgót is termelhettünk magra, a végén már tulipángumót is termeltünk volna Hollandiába. Az az öröm, az a boldogság, ami a faluba lett! Az emberek nem tudták, hogy mit csináljanak. Vigyünk fel egy hízót neki, mondta a tagság. De a Remenyik elhárított mindent, és a dormándiak is belátták, hogy disznóval nem kinlódhatnak egy pesti lakásban. Őt csak az érdekelte, mi van odahaza, arról kérdezett sokat. Csak legyetek békében, mondta, gondozzátok a falu lakóit, és őrizzetek meg emlékeitekben. Szóval ilyenek voltak ezek a Remenyikek. A nagyok mindig nagyok tudnak lenni.

*

A gondoskodás hiányát az író Remenyik is fölemlgette.

„Iskola kettő van, illetőleg, hogy pontosak legyünk, két épületben van elhelyezve az egyetlen iskola hat osztálya, három tanító vezetése alatt. Korcsma azonban van három, [...] Népház, ahol a parasztok legalább csak napilapokat is olvashatnának, amely rendelkezne egy gazdasági szakkönyvtárral, előadóteremmel, sohasem is volt ebben a faluban. Orvosa sincs, patikája sem. Egyszerűen a csodával határos, hogy még beszélni tud a nép...” (R. Zs.: *Bűntudat*)

*

A második világháború előtt a kétszáz dormándi családból a helyben lakó földbirtokosok legfőljebb negyvenet-ötvenet foglalkoztattak rendszeresen, ennél többen csak aratáskor és más mezőgazdasági szezonmunka idején jutottak keresethez.

A lakosság nagyobbik fele a vasútnál és a vidék többi gazdálkodó tanyáján dolgozott.

A dormándiak falun kívüli cseléd tartók sokaságáról meséltek, de róluk szólni nem érdemes, hisz a falu egészét tekintve munkaadóként esetlegesek, jelentéktelenek voltak.

A falu múltján tűnődve a nép ma legszívesebben az úri környezet és az életforma úri kivételére emlékezik. A „hogyan élünk” (eszünk, iszunk, lakunk, mulatunk...) követhető mintáit keresik.

III/ A BESENYŐTELKI RÉGMÚLT EMLÉKEI

1/ NEMESBŐL SZOLGA, IPAROSBÓL BIRTOKOS, FÖLDMŰVELŐBŐL FÖLDÖNFUTÓ...

Kőfaragó létére miért bajlódik tehenekkel? – kérdeztem az egyik dormándi fiatalembert, aki 1990-ben a falu egyetlen tehenésgazdája volt. Meg szeretne gazdagodni, magyarázta, mint a besenyőtelkiek, akik ugyancsak sok tehenet tartanak. Talán örökölt valami tehetséget, mert néhai nagyanyja Besenyőtelken született, és a nagyanya kilencvenesztendő öccsei még ma is foglalkoznak tehenekkel.

A fiatalember követendő példaként nem dormándi nagyapját említette, akit fűszerüzlete miatt kuláklístára vettek, mert a nagyapa gazdagsága meg sem közelítette a besenyőtelki rokonokét.

A kőfaragó besenyőtelki ükapját az egyházi anyakönyvben nemes szolgaként jegyezték fel, a dédapját földművesnek és bognárnak. A nemes bognármester korán elhalt, özvegye kofálkodásból tartotta el négy gyermekét. Az apa halála után elszegényedő család a húszas-harmincas években gazdagodni kezdett. Olyannyira, hogy a néhai bognár két felnőtt fia megvásárolhatta a főutca egyik nemesi kúriáját Besenyőtelken. Szatócsboltot nyitottak, gyógynövényekkel és terménnyel kereskedtek, szereztek birtokot és tanyát. A második világháború után kulákok lettek, kereskedésük ebek harmincadjára jutott, földjük a téesznek, a kastélyból egy féltetős melléképületbe kellett költözködniük. Miközben a téeszben tengették napjaikat, jobb híján a háztájiban tehenéskedtek. Egyikük unokája ma a legnagyobb besenyőtelki birtokosok egyike, két-háromszáz holdat szedett össze a kárpótláskor, és visszafoglalta nagyszülei kastélyát. Ez az új földbirtokos másodunokatestvére a dormándi kőfaragónak.

Nemesből szolga, szolgából iparos, iparosból kereskedő, kereskedőből földbirtokos, birtokosból földönfutó – az efféle átváltozások a falu megalapítása óta általánosak, s ezt talán épp a falu születésének körülményei magyarázzák.

Besenyőtelek neve azt sugallja, hogy ősi, középkori település. Csak maga a név őrzi az ősi népcsoport emlékét, a mai falunak semmi köze sincs a magyar földön honos besenyőkhöz. A török világ végén lakatlan pusztá ez a vidék, a hírneves Bessenyei család számos birtokainak egyike. 1663-ban a Heves megyei szíhalmi nemes Szabó Tamás a Bessenyeiektől zálogba vette Bessenyő- és Tepély-pusztákat, majd a század végén a Szabók tulajdonjogot és királyi megerősítést szereztek a több mint nyolcezer holdas birtokra. A birtokvételt követő évtizedekben a Szabó rokonság és leszármazottai benépesítették a falut. A birtokszerzők utódai a 18. században magánjogi megállapodást kötöttek egymással, amelyben szabályozták a földhasználatot és a falu életét. Ezentúl Bessenyőn (1903-ig ez a hivatalos neve) e nemes közbirtokosság rendelkezett. A falu lakóinak többsége egyenként adózásra nem kötelezhető nemes volt, de a királyi megerősítés révén a nyolcezer holdas birtok egésze nemesi tulajdonná vált. Így a társadalmi állástól függetlenül minden birtokos földje nemesi eredetű volt. Adózó jobbágynak nem lakott a faluban.

A nemesi kiváltságok védelmében a helybéli nemesek a vagyon- és rangvesztés veszélye nélkül fogadhatták maguk közé a nem nemeseket is, akik a 18. században még nem lehettek a nemesi közbirtokosság egyenrangú tagjai. A nemességet a házassági rendszer is tartósította; eszerint ha egy nemes származású lány nem nemes felesége lett, a közös gyermek nemesi kiváltságokhoz jutott.

Tehát az eredet lehetett mindenforma, a birtokosok köre a gazdálkodói tehetségnek megfelelően alakult. Ezért fordulhatott elő, hogy egy szerencsétlenül járt nemesből szolga lett, a szerencsés szolgából pedig földbirtokos. A nemesek családtörténete máig nyomon követhető. Századunk közepén a népesség harminc-negyven százaléka nemes ősöktől származik, de a nemesi családfa csak egykori élenállásukat jelzi. A 20. századi gazdagok közös ismertetőjegye inkább a törzsökösség. A hullámozó életpályák gyakorisága ellenére a 20. század második felében a nemes fogalma a gazdaggal egyenértékű. Ezt falusi beszélgetéseim során tapasztalhattam, amikor a régi nemesi cím után érdeklődve némelyik helybéli felháborodottan tiltakozott: *Nemesek? Ugyan! Nem voltunk mi kulákok soha!*

A felháborodásnak legtöbbször nem a famíliában örökös szegénység volt az oka. A tiltakozókat inkább az jellemezte, hogy friss lakosai a falunak, elődeik mindössze egy-két emberöltővel ezelőtt telepedtek ide. Csak a helyi szóbeszédet követve gondolták, hogy a nemesség a jómód s utóvégre a kulákság velejárója.

A nemes és a nem nemes népesség már a 18. században sem különült el, s a falu kiváltságos helyzete helyben maradásra készítetett mindenféle rendű és rangú lakót. A két-háromszáz éves együttlét után, a 20. század közepén a családok kilencven százaléka tősgyökeres, a többség besenyőtelki családfáján hét-nyolc generáció szerepel. A tízszázaléknyi „jöttment” sokféle; egy részük az ún. intelligenciához és a politikai elithez tartozik, vagy közszolgálatban tevékenykedik, van köztük kereskedő, iparos, vándorló cigány, az első vagy a második világháború idején Erdélyből menekült vagy itt rekedt hadifogoly. Mintegy két tucat betelepült eredete bizonytalan, valószínűleg a környékbeli tanyák közt vándorló cselédek közül való.

A régi besenyiséget a családnév is jelzi. Századunk közepén minden tizedik család Szabó, ugyanakkor a falu 830 háztartásában 22 Bozsik, 37 Kriston, 18 Mlinkó, 37 Ragó, 25 Tuza, 29 Vass és 42 Veres nevű család lakik. A névazonosság nem jelent feltétlenül számon tartott rokonságot. Az egyes famíliák már a 18. században különböző ágazatokra bomlanak, ezeket a faluban ragadványnevekkel jelölik. A 20. század első feléig a ragadványnév alapján szinte pontosan megállapítható, hogy melyik család tartozik a hagyományosan jómódúak közé. A Vassok az 1800-as évek elején jelennek meg a faluban, s két emberöltő múlva például a dobe ragadványnevűekből tartósan szegény ágazat lesz. A ragadványnévvel jelzett tagozottságot jól érzékelteti a legnépesebb Szabók példája; a csörgő, a kis, a kisfrici, a kiskároly, az illés és az énok ágazat általában jómódú, míg a siki, a hideg, a bakter szegény volt, a nyúka és a száraz Szabók pozíciója változékony, a bőr ragadványnevűek középtájon helyezkedtek el. (Persze nem minden besenyőtelki Szabó tősgyökeres.) Akad néhány olyan ősi família is, amelyben ritka az elszegényedett család. Ilyen például a Czakó: 1951-ben 21 családot írnak össze, s ebből 12 kuláklistára kerül. (Talán ez az oka, hogy a Czakóknak nemigen van ragadványneve.)

A rokonságokat csak egy-egy ágazaton belül szokás számon tartani. E korlátozások közepette még ma, a kilencvenes években sem ritka, hogy egy-egy törzsökös család középkorú leszármazottjának harminc-negyven unokatestvére van.

Századunk első feléig egy-egy rokonság hasonló társadalmi-vagyoni körbe tartozott. Az 1945 előtti helyi társadalom élén azok foglalhattak helyet, akik 1. nemesi származásúak; 2. katolikus vallásúak és több generáció óta a faluban élnek; 3. biztos egzisztenciával rendelkeznek, vagyis földjük, állatállományuk jelentős, amihez esetenként tanya, malom, kereskedés járul. Ez a társadalmi csoport a két háború között már kirekeszti maga közül a szintén nemes származású katolikus, törzsökös, ám vagyontalan családokat; a kisparasztokat,

béreseket, cselédeket, napszámosokat. Ez az elszegényedett réteg pedig a nem törzsökös, nem nemes lakosoktól zárkózik el.

Besenyőtelek a két háború között az úri parasztok, a tehetős mesteremberek, a furfangos kereskedők és a rátarti szolgák faluja volt, ahol persze akadt szép számmal cseléddé deklasszá-lódott nemesivadék, ezermesterkedő kontáriparos, alkalmi áruval kupeckedő szegényember, s a faluból el-elvetődő országjáró kubikos is.

A legmódosabb a falu ötven-hatvan cseléd tartó gazdája volt, ők ötven holdnál nagyobb földbirtokkal rendelkeztek. Egy részük a vagyonát iparosmesterségének is köszönhette. A háztartások öt százaléka sorolható ide.

A második hely a (húsz-ötven holdas) módos gazdákat és a jómódú iparosokat, kereskedőket illette, falusi arányuk tíz százalék.

A családok egynegyede kisbirtokos és szegényebb iparos, nekik öt holdnál több és húsz holdnál kevesebb a földjük.

A háztartások egyötöde törpebirtokos és alkalmi munkás, egy-öt kataszteri holddal.

A legkiszolgáltatottabbak a falusi és tanyasi állandó cselédek. Kivételezettjeik a kukások (dohánykertészek), akik részesművelésben családosan vállalták a birtokosok dohányföldjét. E negyven százalékot kitevő tömegnek egy holdnál kevesebb a földje vagy éppen semennyi se.

Besenyőtelek századokon át tehetős gazdálkodóiról volt nevezetes, élénk gazdasági életével kiemelkedett a vidék többi faluja közül. Egy 19. századi dokumentum szerint a besenyi gazdák egyetlen vásárra hét-nyolcszáz eladni való marhát hajtottak fel.

A 20. századi gazdálkodók készültségét érzékelteti az a jegyzék, amelyet 1945-ben a falu főjegyzője készített. A háborús károk és veszteségek listájából tudjuk, hogy 1945-ben a falunak 880 lakóépülete volt, ehhez 620 istálló és 540 egyéb gazdasági épület tartozott. A béke első napjaira a községben 14 traktor, 11 cséplőgép és 74 vetőgép maradt. A gazdák 10 tonna takarmányvesztéséről számoltak be, és elpusztult (vagy a hadviselőké lett) 337 szarvasmarha, 248 sertés, 666 juh és 297 ló.

Háborús veszteséget a lakosok mintegy fele jelentett be; a feltűnően nagy vagyoni különbségek a veszteségek nagyságában is megmutatkoztak. A legnagyobb gazda 55 marhával és 352 birkával lett szegényebb. Egyik gazdának húsz lovát vitte el a háború, mások hat-nyolc szarvasmarhát veszítettek.

A század első felében a falu közéleté többé-kevésbé a réteghelyzet alapján szerveződött. A legősibb intézmény az egyházközségi képviselő-testület volt. Az egykori nemesi közbirtokosság utódaként ez a negyventagú grémium a római katolikus templom és a plébánia fenntartója, s ők ellenőrzik az egyházi és iskola-ügyeket. A kötetlen társadalmi élet színhelyei a különböző egyletek és körök voltak. A nagygazdák a Nagykörben (1896–1949), a középgazdák a Kiskörben (1910–1949), az iparosok az Iparoskörben (1912–1949) tartottak rendszeres összejeveleteket. A fiatal lányok az erkölcsös életre nevelő és házi foglalatosságokra tanító Árpádházi Boldog Margit Leányegylet (1930–1944) tagjai voltak. Az Önkéntes Tűzoltóegylet 1925-től, a Katolikus Agrárfűzési Legényegylet 1930-tól működött. A fiúk a Leventeegyletbe jártak, számos tagja volt a Polgári Lövészegyletnek is. 1949-ig működött a Hangya Szövetkezet és 1945-ig a Hitelszövetkezet. 1944 végén oszlatták fel a gazdasági célú (pl. legeltetési) társulatokat.

Ezek a körök és egyletek a vezető és középgazdák igényei szerint működtek. A szegények kisebb-nagyobb rendszerességgel a kocsmákban és istállóknál találkozgattak. (Mindenki abba a kocsmába, istállóba járt, amelyik lakóhelyéhez a legközelebb esett.) A két háború

között csak a faluból eljáró kubikosok fogtak óvatos szervezkedésbe, de erről semmiféle dokumentum nem maradt. Egy-két falubeli elbeszélése szerint a harmincas években létezett egy szociáldemokrata pártsejt és egy nincsteleneket tömörítő földmunkáskör. A visszaemlékezések alapján összeállított tagnévsorban kevés a szóra bírható besenyőtelki s még kevesebb a „bevalósi”. (Egy emlékező idős veterán szerint a tagokat a „reakciós” főjegyző üldözte el a faluból.)

A létfeltételeket a gazdaréteg szabta meg, elsősorban a cseléd tartók. Manapság alig találni közülük a faluban olyat, aki túlélte az ötvenes éveket, és hajlandó megszólalni. Gazdaságukról, életmódjukról és a nekik dolgozó szegény emberek sorsáról legtöbbször az egykori szolgák meséltek.

A besenyi gazdagok és nemesek világának nélkülözhetetlen epizodistája volt vitéz Besenyői Karlik Márton (1891), a pásztor és Karlikné Bollók Erzsébet (1906), a szolgáló. 1950-ben házasodtak össze, akkorra mindketten eltemették már első házastársukat. A nyolcvanas évek elején egy rozzant vályogházban laktak az Alsótelep szélén, arra már egyikük sem emlékezett, hogy ez hányadik otthonuk volt.

*

A besenyőtelki szabadmentelű gazdák legfőbb foglalatossága a 20. század elejéig a jószág tartás és a jószágkereskedés volt. A község állatállományát közösen fölfogadott pásztoremberek felügyelték.

A csikósok, gulyások jó része éppolyan törzsökös besenyi volt, mint a nemes közbirtokosság teljes jogú tagjai. Apa fiának adta át a pásztorbotot, egymást követő generációkat uralt a pusztán. Még télidőben sem hajtották a faluba a jószágot, az állatokkal a csipős pusztai telek, hóviharak elől a nádasokban kerestek menedéket. Ahogy a környék falvaiban mondogatták: a „kutya besenyi nemesek” rideg marhái mindig a pusztán kóborolnak.

Örökös pásztornemzetségből származott vitéz Besenyői Karlik Márton, a nemzetség legendáját anyai nagyszülei elbeszéléséből ismerte. Karlik Márton szépapja 1848-ban a fivérével érkezett a falu határába, a két testvér vándorútján kétszáz birkát hajtott maga előtt. „Zsiga” Mlinkó János falubéli nemes gazdánál kértek szállást, de a befogadó gazda a szállás fejében a nyájából száz birkát megtartott magának. Az idegenből jött pásztorok, földjük nem lévén, a nyáj maradék felét is „elpusztították”, majd csikósnak, gulyásnak álltak a közbirtokosság szolgálatába.

Karlik Márton pásztorkodó nagyapja legendás alakká nőtt. Sírjára szilvafát ültettek, gyermekei, unokái gyakorta időztek a lombosodó fa árnyékában.

A 19. század végén a falutól távoli földeken istállótanyák álltak, a 20. században már onnan vigyázták a jószágokat. Vége szakadt a szabad pusztai életnek és a rideg jószág tartás szokásának is. A pásztoremberek beszorultak a faluba. Éppen akkortájt, amikor az Alsótelepet parcellázták.

Karlik Márton apja negyvenegy évig lakott a falu legelőjéül szolgáló Tepély-pusztán, majd amikor Besenyőtelek földjei a tagosításkor „egybe mentek”, még tíz esztendőre a falu kondása lett. Tíz gyermeke született, s míg maga istállóban, karámokban hált, családját házbérben lakott a Tárkányi oldalon. Az egyik fiából ökrésszébész lett, majd utoljára gulyás. A következő fiú szomszéd falusi gazdánál pásztorkodott, végül egy állami gazdaságból ment nyugdíjba. A harmadik fiú 1909-ben feleségétől Amerikába ment, s miután három év múlva visszatért, Pesten talált magának munkát; utódai ma Pest megyében élnek.

Márton négyéves korában került a pusztára. Tizenhat éves koráig apja mellett bojtárkodott, ezután béres lett. Amikor húszéves korában feleségül vette egy kubikos lányát, éppen egy tekintetes uraság parádés kocsisa volt. Asszonyával házbérbe költözött.

1912-ben besorozták, 1915-ben megsebesült az orosz fronton. Két évet járta a frontkórházakat, 1917-ben jött haza. Hőstetteiért annyi kitüntetést, „kisezüstöt, nagyezüstöt” kapott, hogy beborította volna a kabátja elejét, ha mind föltűzi.

1918-ban útkaparónak állt, s ezután majd húsz esztendeig a környékbeli utakat gondozta – ahová a munkája szólította, ott bérelt családjának házat vagy lakást.

Amikor 1938-ban „visszatért” a Felvidék, húsz évvel korábbi háborús érdemeiért, a vitézi cím elismeréseként kapott egy ötvenholdas felvidéki birtokot tanyával. A második világháború vége nem felszabadulást, hanem szegénységet hozott Karlik Márton életében. Kiebrudalták a birtokából, s ő visszatért Besenyőtelekre. Akkoriban sokan költöztek el a faluból a Pest megyei Nagykovácsiba és Perbálra, Karlik Márton egy ilyen eltelepülő család házat kapta meg a községtől. Ekkor, ötvenöt éves korában új megélhetési forrást kellett keresnie. Házában kocsmát nyitott, rövid idő alatt jó menetelű üzlet lett belőle. Ám ez a szerencse sem tartott sokáig; jött az államosítás, és a kocsmát be kellett zárni.

Maradt tehát a csekély „útkaparó”-nyugdíj, de ebből nem tudta volna eltartani a családját. Megint parádés kocsisnak állt, most az állami gazdaságba. Két év múlva ugyanitt földet adtak a keze alá; kertgazda lett. 1950-ben meghalt az első felesége. Négy gyermekük született, de a nyolcvanas években már csak egy élt közülük, az is messze a falutól, a fővárosban.

Özvegysége mindössze pár hónapig tartott, 1950-ben összeházasodott Bollók Erzsébettel. A házasságkötés után a felesége is az állami gazdaság tanyájára költözött, ott éltek 1956-ig. Karlik Márton utolsó foglalkozása ugyanaz, mint az első; 1957-ben fél évig gulyás a szomszédos Mezőtárkányban. Ezután az öregember már nem szegődött sehová. A házaspár jövedelme a nyolcvanas évek elején a hármezer forint nyugdíj és az évi nyolcszáz-ezer forintos tanácsai segély volt.

A nyolcvanas évekre megkoptak Karlik Márton emlékei. Életéről szóló töredezett elbeszélését rokonsága és felesége egészítette ki. Erejéből és kedvéből nem telt a pásztorkalandok és az úri munkaadók megidézésére.

Felesége, Bollók Erzsébet akkor volt elemében, ha az úri világról mesélt; azokról a besenyi gazdagokról, akik urasan éltek és vigadtak, nem kuporgattak.

Tudni való, hogy tartottak dajkát, szobalányt, szakácsnét, szolgálót, parádés kocsist, a jobb módú aranyifjak a fővárosban verték el a pénzt. A városi nagypolgárokhoz hasonlóan a besenyi tekintetes asszonynak is akadt szeretője, a kisasszonyok gyertyával fogadták az éjjeli zenét, a házi bálokon cigánybanda muzsikált.

Karlikné Bollók Erzsébet az úri-polgári hétköznapiak és ünnepek tartozéka volt; „keze-lába” a nemesi hagyományokat életben tartó családoknak és a helybéli intelligenciának. „Mindig a más kutyája” volt, „civil” élete csak öregségére lehetett.

Édesapja születési évére nem emlékezett, csak arra, hogy édesanyja harminc-, ő pedig hatéves volt, amikor apja elesett a fronton. Egy fénykép sem maradt róla. Az anya három gyerekkel maradt árván egy uradalmi cselédlakásban, ahol az apa a háború előtt fejős volt. Halála után az asszony egy darabig még mosónőként szolgált a lakásért, majd Besenyőre költöztek az anyai nagyszülőkhöz, a faluszéli Gödörpartra – a Hanyi-oldalon. Nagypjának „még egy holdnál is több” földje volt, de elitta, végül megölte a pálinka.

A három Bollók lányra a nagymama vigyázott, míg anyjuk napszámba járt, gazdaházaknál mosott, és hetenként Pestre hordta eladni a faluban összevásárolt tejet, vaját, tojást.

Bollók Erzsike három évet járt iskolába – számolni megtanult, fiatalabb korában még a nevét le tudta írni. Miután kijárta az iskolát, három éven át minden nyáron summáskodott. Ezután, akárcsak két lánytestvére, szolgáló és cseléd volt. Szolgált gazdánál és jegyzőnél, doktornál és határbéli tanyán.

Az első munkaadója százharminc holdon gazdálkodott, házából utóbb óvoda lett. Egyetlen leszármazottja sem maradt a faluban.

„ILYEN VOLT EZEK ELŐTT A BANDA”

A gazda üzent édesanyámnak, hogyhát Kata, add ide nekem a lányodat, dajkának, és hát ő odaadott. Kedvem volt, mert a gyerekeket meg nagyon szerettem. Egy öregebb lánnyal a konyhában aludtunk, ő főzött meg takarított, én meg a két kislánnyal játszottam. Ott háltam mindég, csak vasárnap engedtek haza tisztálkodni. Kaptam én ruhát meg mindent, kendőt a fejemre, meg magyarul megmondom, bugyogókat, vett alsószoknyát, kombinét, harisnyát vasárnapra meg ilyeneket. Aztán papucsot, mert akkor abban jártunk az utcán, nekem piros papucsom volt. Mégsem volt jó helyem, mert az asszony nagyon sokat veszekedett. Átjártak ide a Fauszték, nagyban ment minden, ittak este meg mindenféle. A Fauszt felesége nagyon kedveskedett nekem, elcsalt magukhoz, én szívesen mentem. Borzasztón jól tartottak a Fauszték. Ott minden volt a világon. Mert volt Erdőtelken szőleje, a pincéjében sok bor, pálinka meg még rum is. Tudja, mit csináltunk? Csináltunk mák szárából olyan szívót, mert nem adtak, pláne a rumból, oszt akkor a hordó szája, tudja, nem volt bedugva, szóval rácsos volt. Belenyúltunk, osztan szívtuk a rumot. Annyit szívtuk, hogy másnapra is jutott.

A Fauszt nagyon gazdag volt. Hát hány, megálljon már, négy-öt szolgálót is tartott, kocsist, mindenest, szobalányokat, olyan koszt volt ottan, hogy kitűnő. Liba, kacska, pulyka, a világon minden. Azt se tudták, hány tojást megettünk úgy, hogy ők meg se látták. Kocsmát is tartott, ott állt, ahol most, a postával szemben az a nagy padlásszobás lakás van.

Én Fausztéknál nem csináltam semmit, csak a gyerekekkel voltam odabe. Meg ha elmentek így nyárba a Tiszához, mindig vittek engem is a gyerekek mellé. A doktorral mentünk mindig, mert tudja, a doktorral jóba lett az asszony. Azon kezdem, hogy amikor a doktor idejött a faluba, a jegyzőkhöz ment kvártélyba. Ezek meg idejártak Fausztékhoz, aztán valahogy az asszonyom elcsábította a jegyzőnétől a doktort. Mert az akkor a jegyzőnét szerette. De hogy mi ment ott végbe! Majd megmarták egymást azért a kis pállott szájú doktorér’. Mert igazán semmi kis ember volt, amikor idekerült. De aztán, ugye, mindig jött Fausztékhoz, mert ezek mindent azt csináltak, amit ő akart. Kihizlalta az asszonyom, és olyan gyönyörű ember lett, hogy csuda. Adtak neki egy kis szobát, és engem majd megett a méreg, ugye, ott voltam kéznél, és mindig mondta: – Gyere, Örszi, pucold ki ezt, azt! Hát jóba lett az asszonnyal. Az úr tudta, hogy és mint van, de ilyen teddide-teddoda ember volt, aztán hagyta. És mondom, mikor mentünk valahova, jött velünk a doktor is meg az úr is, az asszony, a két gyerek meg én.

Gyönyörű szép fekete hintóval mentünk a Tiszához, a két szép szürke lovat a doktor hajtotta. A Tisza-parton én leterítettem három pokrócot, ott tanyáztam a két gyerekkel, Fauszt odajött aluszni hozzánk. A doktor meg az asszony olyan bokros részt keresett, és én kilestem, hogy beöltözködik abba a tudomiséra, milyen fürdőruhába.

Aztán belementek a vízbe a doktorral. Azt mondja az asszony: – Fauszt nem jön. – Azt mondja rá a doktor: – Minek is jönne ő, nem bírja ő a vizet. – Én meg mondom egyszer Fausztnak: – Tekintetes úr, hát nem tetszik menni fürdeni? – Nem megyek, Örszi. Minek? – Hát tudott ő mindent, szóval nem bánta, na. Magyarán mondván, rá se baszott.

Az asszony vezetett mindent, a kocsmát is, amibe kocsmáros volt fogadva. Az úr nem törődött semmivel se, ha bált csináltak, ott az asszony kitartott reggelig, nézte, hogy mi fogy el. Az úr a földekre se ment ki, oda is az asszony járkált a doktorral. Később odaadták neki azt a lakást, ami most tűzoltóotthon, de akkor se maradtak el egymástól. Ha a doktor nem jött, akkor az asszony ment. Az asszonynak szülés után vesebaja lett, aztán a doktor kezelte. Egyszer mondom a Julisnak: – Te, Juli, gyerünk már, nézzük meg őket, ketten vannak! – Azt mondja erre a Julis: – Az íz egyen meg, mindig ilyeneket beszélsz. – Gyere már, nincsen besötétítve, meglessük. – Odamentünk az ablakhoz, hát tudja, a tábla nem volt bepaszszolva. Benézünk, hát az asszony ott fekszik a heverőn, szűzanya-meztelen, úgy sütötte az a villany, így féloldalt feküdt e. Hát ilyeneket csináltak. Meg voltak egymásér’ bolondulva.

Gyönyörű volt az asszony. Szép asszony volt nagyon, azért szerettem. Amikor aztán betegebb lett, elvitte a doktor a debreceni kórházba. Három hét múlva hazajöttek, de az utána is mindig az ágyánál ült. Volt egy nagy Máriája az asszonynak, oda letérdepelt a doktor, ott imádkozott. Verte bele az injekciókat, de csak nem lett jobban. Mikor még tudott beszélni, azt mondta az urának: – Fauszt, ha meghalok, ne vedd le a kezemről az órát, se az aranyláncot ne vedd ki a nyakamból, se a szép fülbevalómat ki ne vegyétek! – A koporsóba mindent beraktak neki, ahogy kívánta, a hajába fekete szalagot kötöttünk, olyan volt, mintha élne.

A doktor soká házasodott meg. Egy vénlányt hozott a Balatonról, ott volt fürdeni vagy mi, megnősült, és ide hozta az asszonyt. Akkor anyám lakott nála, és azt mondta neki a doktor: – Kata néni, jönnek doktorok, legénybúcsú lesz. –Édesanyám sütkérezett, kacsát vágott, csirkét vágott, szóval mindenfélével készült. Aztán jöttek autóval a doktorok. A jobbnál jobb italok ott sorakoztak az asztal végén. Én mindegyiket meghúztam, aztán berúgtam, tudja. Bementem a szobába, és lefeküdtem egy kicsit. Ahogy kijövök, hát megy a muri, ahogy csak bír. Kemence volt, nem tudom, hogy látott-e még maga kemencét? Szódásüveggel bevágták, mindenfele szállt a pernye, de nem bánta senki. Azok úgy mulattak, hogy azt el se lehet mondani. Vittek bennünket táncolni. Nem bánták, ha szolgáló, ha nem szolgáló. Úgy táncoltunk, majd szétvertük a házat. Hát én még olyat nem értem! Aztán mikor vége lett volna, mentek éjjeli zenét adni a tanítónőknek, mert ugye, a doktor ösmerte mindegyiket.

No, ez is elmúlt. A doktor elment a vendégeivel, mi takarítottuk a szobákat végig, két nap csináltuk. Második nap estefele megérkezett egy autó felpakolva, hozta a doktor az asszonyt, a bútorát meg mindenféle holmit. Mikor bejönnek, azt kérdi tőlünk a doktor: – Mit szóltok az asszonyomhoz? – Végigmértem az asszonyt, ahogy odaállt elejbem, egy nagy, csámpás lábú sváb asszony volt. – Jól választott a doktor úr, elég fajn asszony ez. – Azt mondja nekem a nő: – Tessék bejönni majd holnap, mert én szokatlan vagyok, nem talállok semmit se! – Másnap reggel megcsináltam nekik a reggelit, úgy, ahogy a doktor úr szereti. Ahogy elmúlt nyolc óra, becsengettem, hogy menek hazafele. Mert nem szabad volt bemenni. Kiszaladt az asszony hálóingbe, és ő vitte be az urának a reggelit. Én valahogyan nem szerettem. Azt akarta, hogy édesanyám legyen a bejárója, de anyám nem foglalkozott vele, így aztán mink elmaradtunk a doktortól.

Ilyen volt ezek előtt a banda. Most már mind meghaltak. Már nem él egy se belőlük. Mert ugye, a vagyonukat mind elvették, odalett mindenük. Mind megzavarodott, vagy mit tudom én, mi lett vele. Hirtelen haltak meg. Nincs itt kulák már, egy se maradt a faluban, akinek sok földje volt.

*

Falubeli szokás szerint a nők csak lánykorukban álltak el házi cselédnek, asszonyként Bollók Erzsí sem maradt bentlakó.

Az első férjével 1927-ben ismerkedett meg. A fiatalember szegény családból származó árva volt, apja fölakasztotta magát. Ők hárman voltak testvérek, egyik suszternak tanult, a

másikból vasutas lett, Bollók Erzsí férje nem tanult szakmát. A házasságkötés után a Gödörpartra költöztek Bollókékhoz; itt éltek négy évig, ide születtek a házaspár első gyerekei is. Bollók Erzsí négyszer vagy ötször szült, erre nem emlékszik pontosan: egyik gyereke a születés után a kórházban halt meg, egy másik pedig hároméves korában. Kettő érte meg a felnőttkort.

A férj nem engedte Bollók Erzsit cselédkedni, csak maga kereste a családnak a kenyérrevalót. Mezőhegyesen a cukorgyárnak répát hányt, Egerben, Pesten, a Tisza mentén kubikoskodott. A faluban részes aratóként dolgozott, s ha szezonja volt, bubujkát (kamillát) gyűjtögetett a határban.

A harmincas évek elején vettek egy szoba-konyhás vályogházat az Alsótelepen, s hozzájuk költözött még Bollók Erzsí anyja, anyósa és keresztanyja is. (Hetven-kilencen lakhattak a szoba-konyhás házban.) A háznép egyetlen férfitagja a házon, a falun kívül dolgozott, de mit csinálhattak az asszonyok? Ügyeltek a gyerekekre, gondozták a kevéske baromfit, olykor Pestre jártak kofálgodni, de legfőbb munkájuk a bérfonás volt. Gazdák hozták a fonni való kendert, s a maguk kenderföldjének termését is földolgozták.

Amikor a férjet besorozták katonának, Bollók Erzsí megint cselédkedni kezdett. Mosni járt tanítóhoz, boltoshoz, kántorhoz, gazdához. A negyvenes években anyjával járt kofálgodni Pestre, többnyire a vonat tetején utaztak.

Nagy bánat érte 1945-ben. Tizennyolc éves lányát halva hozták haza egy pusztai tanyáról. Marokszedő volt aratáskor, a tüdőgyulladás vitte el. Bollók Erzsí férje hadifogoly volt, s az asszonynak nem tellett se koporsóra, se temetésre. A begyűjtési biztos segítette ki: ő csináltatott koporsót, s a község pénzéből fizette ki a papot és a kántort. Az asszony eladott egy nagydunnát, hogy meghúzzák a harangot is a temetéskor.

Gerzson, a begyűjtési biztos rettegett „közellensége” volt a falunak, de Bollók Erzsit igencsak pártolta. Volt is miért, hiszen az asszony minden cselédként dolgozott a házánál.

Gerzson felesége egy „tehetetlen sváb” asszony – mit sem értett a háztartáshoz. A mindenes mosott, főzött, takarított, gondozta a konyhakertet. Fizetségéhez tartozott, hogy kosztolták a fiát, kinek Gerzson „apa helyett is apja” volt, ha rászolgált, elnászpángolta.

Bollók Erzsí férje 1947-ben jött haza az orosz hadifogságból, halálos betegen. Az asszony hét hónapig ápolta. A férfit is az előljáróság temettette el, közpénzen.

Ennyi volt élete első fele, eztán következett házassága vitéz Besenyői Karlik Mártonnal.

A mezőtárkányi juhászokodás után abba az alsótelepi házba költöztek, amit Karlik Márton a Nagykovácsiba települéktől a negyvenes évek közepén megörökölt. Az asszony elégedetlenkedett az életével; hogy neki semmije se maradt, se nyugdíja, se egy talpalatnyi föld, de még egy kamra se, ami az övé volna. Az ő követelésére eladták a házat, az árából kifizették a férfi két felnőtt gyermekének örökségrészét, majd a hetvenes években vettek az Alsótelep szélén egy szoba-konyhás vályogházat, tizenötezer forintért.

A nyolcvanas évek közepén meghalt Vitéz Besenyői Karlik Márton. Bollók Erzsí egyedül maradt, a fia Győr-Sopron megyében lakott és dolgozott. A kétszeres özvegyasszonyt hetenként egyszer vagy kétszer meglátogatta egy szociális gondozó, más alig nyitotta rá az ajtót. Egyetlen jó emberének a tanácselnököt nevezte, aki a minap segített neki talpra állni, amikor összeesett a közért előtt. Bollók Erzsí sem érte meg az 1990-es esztendőt.

A második világháború előtt Besenyőtelken két orvos praktizált. A község fogadott orvosa volt bejáratos abba az úri házba, ahol Bollók Erzsí szolgálkodott. A másik doktor – ahogy a faluban mesélik – csak passzióból rendelt, tehetette, hiszen egy régi, jómódú nemes bese-

nyőtelki családból származott. A két doktor nem rivalizált egymással, sőt a társaságuk is közös volt.

2/ A „TEKINTETESEK” KLÁNJA

A gyönyörű asszony, akit Bollók Erzsi elbeszélése szerint aranyos ékszereivel együtt temettek el, 1934-ben halt meg. A falu egyik leggazdagabb családjának a lánya volt, s házasságot is vagyonos emberrel kötött. Két lányuk született, egyikük egy katonatiszthez ment feleségül, és elhagyta a falut. A másik lány kántortanító felesége lett, és Besenyőtelken maradt. A lányok apját 1935-ben még jegyzik a száz holdon felüli birtokosok közt, de a második világháború után már semmiféle összeírásban nem szerepel.

A család, úgy látszik, elszegényedett. A gyönyörű asszony után nem maradt semmi juss, lányát a férjével, a kántorral együtt 1951-ben mégis kuláklístára vették – ezer négyszögöles „birtokkal”. Ebben a korban a kulákcímke a gazdagok büntetése volt, de Besenyőtelken nem csupán a vagyonosságot kárhoztatták. Ahogyan egy régi listagyártó káder magyarázta: hogy ki a kulák, azt „mindig az döntötte el, milyen a viselkedése”. Tehát ha úr, akkor kulák.

Dormádon néhány tehetősebb parasztgazdát és kereskedőt tettek meg kuláknak, a három „igazi” úrtól idejekorán megszabadították a falut. Besenyőtelken 83 név szerepelt a listán, politikai szempontból valamennyi rossz magaviseletű uraság. Az úri mivolt itt mást jelentett, mint a környéken általában. A szomszédos falvakban a gazdákat (bármekkora volt a birtokuk) nénémnek, bátyámnak vagy egyszerűen a nevükön szólították. Besenyőtelken bizonyos gazdáknak még akkor is dukált a tekintetes úr megszólítás, ha maguk ballagtak a szántásban az ökör után. A tekintetese kisasszony lányai még azt is megengedhették maguknak, hogy lovas fogatot hajtsanak. (Ez a helyi illetet sértő cselekedet volt, mert ha Besenyőn asszony hajtotta a lovat, azt mondogatták, hogy eső lesz.) De vajon mi döntötte el, hogy valaki csak egyszerű gazda vagy éppen tekintetes? A listaszerkesztők bizonyára tudták, s így a lista adatai a különbség okát is magyarázhatják.

Az 1951-es állatszámhlási gyűjtőlajstromon a falu 830 háztartásának tíz százalékát kuláknak minősítették. Ez a kisebbség birtokolta a falu határának hatvan százalékát, a leggazdagabbnak 115 holdja volt. A címke tehát a gazdagoknak járt, de nem csak nekik. Több olyan családot vettek listára, akiknél a birtok nagysága nem érte el a rendeletben előírt 25 holdat – tíz kulákháztartásnak még tíz hold sem jutott. Ők lettek volna a „tekintetese”? Nem minden szegény kulák származása ősi és előkelő, ezért a kulákcímke nem pusztán a nemesi múltnak szól. *Ilyen volt ezek előtt a banda* – mondta Bollók Erzsi, a cseléd. Talán földeríthető, hogyan kerültek a szegények és a gazdagok egy bandába, s a szolgálók látta mulatságon kívül milyen tranzakciókkal lettek a gazdafalu urai.

Amikor ez a kuláklísta készült, már folyt a gazdalikvidálás (túlestek két tagosításon, és megalakult az állami gazdaság), tehát a gazdasági állapot már nem olyan, mint volt a békeidőkben. Az 1911-es és 1935-ös gazdacímtárban huszonöt-harminc száz holdon felüli birtokost jegyeztek fel. Akik megérték az ötvenes éveket, nem kerülhették el a kuláksorsot. És kulákok lettek azok a fiatalabb gazdák, akiknek szülei, nagyszülei a második világháború előtt száz holdon felüli birtokosok voltak. Az 1951-es listát a harmincas évek jómódú iparosai, kereskedőivel egészítették ki. E visszatekintésből látható, hogy a listára a háború előtti gazdasági elit tagjai kerültek.

Ez a gazdasági elit igazgatta a falu társasköreit, egyleteit, gazdasági szervezeteit. Az 1951-es kuláklístán szerepel az Iparoskör egykori elnökének özvegye, a Leventeegylet, a Tűzoltóegylet és a Nagyolvasókör elnöke. A legnagyobb birtokos a Fogyasztási Szövetkezet

elnöke volt, a szövetkezet több vezetőségi tagja is kulák lett. A községi igazgatás választott tisztségviselői közül a táblabíró, a pénztárnok és a közgyám szintén ebbe a körbe tartozott. A két háború között a legnagyobb befolyása a községi képviselő-testületnek volt, ebbe a tagok fele vagyoni cenzus alapján, másik fele pedig választás útján került.

A pap, a vezető főjegyző és a segédjegyző, a két orvos, a gyógyszerész, a szülésznő, az állatorvos, a postamester, a tanítók és tanítónők (1936-ban kilencen vannak) – valamennyien a község alkalmazottai, akiket a falusiak intelligenciának neveznek. Ez a helyi intelligencia lekötelezettje és egyben támasza volt a gazdasági elitnek, ezért vállalhatott megbízatásokat a civil társadalmi életben is. A vezető főjegyzőnek (jegyzőségén kívül) két tisztség jutott: a Hitelszövetkezetnek és a Polgári Lövészegyletnek volt az első embere. Az Árpádházi Boldog Margit Leányegyletet egy helybéli tanítónő vezette, s az egyletet bőkezűen támogatták a gazdagok. Ennek köszönhető például, hogy az egylet díszes egyenruhájában többször megjelenhetett a fővárosi Szent Jobb-körmeneten.

A gazdasági elit és a helyi intelligencia hivatalból és társadalmi tisztségei végett naponta találkozott. A főjegyző a Hitelszövetkezet vezetőjeként ismerte és befolyásolhatta a falubeli tőkemozgások irányát, talán ezért is időzött sokat a Nagykörben, a Nagykör elnökét képviselő-testületi tagsága szólította a község házára. A Fogyasztási Szövetkezet elnöke bejáratos volt az Iparoskörbe, hisz annak elnöke a falu nagyobbik malmának a tulajdonosa volt.

A közös szórakozás és a mozgalmas társasági élet mindennapos volt köreikben – a miliő egyszerre szabados erkölcsű és szertartásos. (Az egyik cseléd örök élményként mesélte el, amikor asszonyát egy hintaszékben ölelkezve lepte meg a falu egyházi méltóságával.) A vendégeskedés korabeli divatjáról régi fényképek tudósítanak.

Például egy 1910-es évekbeli kép névnap mulatságot ábrázol. A vendégek a kertben egy kerek asztal körül ülnek, előttük torták, boros- és söröspoharak. Néhány növendég ölében gyermek vagy unoka, mögöttük fehér köténykében a szolgálólányok, hajukban masni – láthatóan őket is kicsinosították a felvételhez –, a legényemberek a háttérben csoportosulnak, mellettük az emelvényre állított fehér inges cigányzenészek. A kövér és tekintélyes gazda kezében szivar, nője és leányai finoman eltartják kisujjukat a magasba emelt pohártól.

A Margit-lányok formaruhája, a sátoros ünnepeken felöltött ezüstgombos nemesi viselet, a szobakutya divatja, a pusztai kerékpártúra, az ide-oda taxizás szokása – megannyi jel, ami a társaság különállását hangsúlyozta. Mi lehetett a feltétele annak, hogy efféle luxusokkal tűnjék ki a besenyőtelki polgárok egy csoportja a többiek közül?

A gazdasági ügyletekről és mulatságokról mesélő falubeliek visszaemlékezéseiben gyakori fordulat a rokonságok fölemlegetése. Ezek az elbeszélések indítottak arra, hogy földerítsem a kuláklistára vett családok rokoni kapcsolatait. Ha egy faluban minden tizedik családot Szabónak hívnak, nem meglepő, hogy e kiemelt csoportban szintén sok a névrokon.

A valóságos rokonság megismerése céljából az egyes kulákháztartásokban a férj és a feleség rokoni kapcsolatait után kutattam. A társaságba egy pap és egy agglegény került, így a 83 háztartásban élő 165 férfi és nő csoporton belüli rokonait próbáltam azonosítani. 21 tősgyökeres besenyőtelki család leszármazásának története (genealógiája) volt a segítségem, a családfák indulópontját elfoglaló legrégebbi ős 1774-ben született. A csoporton belül a közeli rokonokat szerettem volna megtalálni.

A 165 személyből 136 testvére, unokatestvére, szülője-gyermeke egymásnak. Szülő-gyermek viszony 9, testvérség 84 esetben állapítható meg, 112-en első unokatestvérei egymásnak. A kuláklistára vett csoporthoz az a férfi kötődik a legszorosabban, akinek a csoport tagjai közt 17 unokatestvére van.

Az 1951-es összeírás szegény és gazdag kulákjait leginkább a rokonság tartja össze, és a családfákból az is látható, hogy ebbe a rokonságba csak bizonyos családok és azok egyes ágazatai tartozhatnak. Az erőteljes rokoni kapcsolatok ellenére sem beszélhetünk rokoni beltenyészetéről: 81 házaspár között csak egyetlen van, ahol a férj-feleség első unokatestvére egymásnak. A 20. század elejéig a jómódú családok többségében nyolc-tíz gyerek született, s az utódok kedvező vagyoni helyzetét elsősorban szerencsés házasságokkal tudták megtartani. Példa rá az a Czakó-ágazat, amelyiknek nemzetségalapítója 1790-ben született Besenyőtelken. A családi vagyon összetartásának hagyományos módja a rokonházasság volt. A Czakók ehelyett más családokból választottak jómódú házastársat, és így maradtak gazdagok. Az ágazat első házaspárjának, Czakó Ignácnak és Veres Teréznek 11 unokája került 1951-ben kuláklistára úgy, hogy a család megszaporodása közben egyetlen rokonházasság sem kötöttet.

Gazdagság, rang és rokonság – ez jellemzi hát azt a csoportot, amelyet 1951-ben kulákságnak hívtak. Ám ez a csoport nem a listakészítők kedvéért állt össze; mint a családfák és a különböző gazdasági összeírások tanúsítják, már százötven-kétszáz éve létezett. Falusi élenállásuk és mindenre kiterjedő hatalmuk klánná avatta őket.

Koronként és nemzedékenként új családokkal és idegenekkel bővült a kör. A részvétel jogát házasságokkal szentesítették. Az új érdemes személyek belépésük idején távoli rokonságban álltak a klánnal, vagy egyáltalán nem voltak rokonok. Az 1951-es klán „újgazdagjainak” élettörténetéből látni, hogy kiket tartottak maguk közé valónak.

Az idegenből jött férfiakat jelentékeny vagyonuk vagy magas társadalmi állásuk miatt fogadták szívesen: a szolnoki nagykereskedő magánzó fiát, a nyugdíjas csendőrtisztet és a katonatisztet.

A helyi intelligenciából ugyancsak került házastárs. Bollók Erzsi gazdájának lánya a kántortanítóhoz ment feleségül. Egy másik férjnek való tanító kalandos körülmények között jutott Besenyőtelekre. Hivatásos katonatisztként indult, majd 1919-ben vöröskatona lett, s ezután került (mintegy inkognitóban) magyarosított névvel tanítóként a faluba, és feleségül vette egy régi nemesi család testi hibás lányát. Az sem volt különös, ha a gazdafiúk helybéli tanítónőt, a gyógyszerész vagy a postamester lányát vették feleségül.

A klánhoz laza rokoni szállal kötődő személyek mindegyike iparos vagy kereskedő volt. A kuláklistán szerepelt szűcs, úriszabó, hentes, kereskedő, vendéglős és kocsmáros. A falu élenállói közt minden időben találni tehetséges iparosokat, mozgékony kereskedőket. Belőlük előbb-utóbb földbirtokos is lett. A 20. században a legnagyobb karriert Czakó Kálmán asztalosmester futotta be, ki a falu két végén (két fiának) malmot épített. Fiai a harmincas-negyvenes években az Iparoskört vezették.

A kuláklistára egy olyan gazdát is fölvettek, aki elszegényedett tősgyökeres nemes családból származott ugyan, de a klánban csak távoli rokonai voltak. A gazda kurázsija lehetett imponáló. A helybéli legenda szerint földjét, kiterjedt legelőit kártyán szerezte. (Azt beszélik róla, hogy egyszerre két felesége volt, s szokása szerint avval töltötte az éjszakát, akinek ágyára aznap este a kalapját tette.) A történelem fíntora, hogy a gazdának a negyvenes évek végén rossz volt a lapjárása. Egy kártyacsatában tizenöt ökröt veszített. Ha az új rendszer nem viszi el a földjét, a bank vitte volna el adósság fejében.

Az 1951-es kuláklistán a Magda házaspár is szerepelt. Az asszonynak, Szabó Katalinnak két testvérét és nyolc unokatestvérét minősítették kuláknak.

Apja, Szabó Zsigmond „kis” (1868–1941) nyolcökrös, nyolevanholdas birtokos volt, fiatalkorában lótenyésztő és mintagazda is. Két férficselédet tartott meg egy mindenes

gyereket, alkalmanként három pár aratót fogadott. Öt lánya született. A legidősebbet egy jómódú kovácsmesterhez adta feleségül, két lányát nemes birtokosokhoz, a legkisebbik nem ment férjhez, ő az Árpádházi Boldog Margit Leányegylet egyik vezetője lett, a háború idején hadigondozó.

Középső lányát, Katalint egy törekvő kereskedőcsalád fiával, Magda Lajossal házасította össze. Amikor a fiatalok az első világháború után egybekeltek, a férj szülei épp csak hogy újjagdagok, de addigi pályájuk biztosítéknak látszott a tartós gazdagságra.

A következő kurta húsz év alatt Magda Lajos szülei tönkrementek. E gazdasági kudarcnak volt a következménye az is, hogy fiuk, Magda Lajos nem kaphatta meg a Kakas vendéglő tulajdonjogát. A befolyásos rokonság határozatára a vendéglős iparigazolványt Magda Lajosné Szabó Katalin nevére állították ki. Magda Lajost csak felesége familiája kötötte a klánhoz, az 1951-es kuláklistán a férfinak egyetlen közeli rokona sem szerepelt.

Családja század eleji indulásáról Magda Lajos (sz. 1898) beszélt, 1983-ban.

A MINDENFORMA SORSRÓL

Négyen voltak testvérek apámék, nagyapám tizenhat-tizennyolc holdjára. Aztán nagyapám vett egy motort, egy cséplőgépet, de édesapám akkor már elment Füzesabonyba csaposnak. Most, ahogy az állomásról kilépünk, vasáruüzlet van, ott volt a kocsmá, mellette egy kis lakás, abba költöztünk. Aztán hazajött apám, mert többet ígértek idehaza. A templom mellett, az artézi kútnál volt egy állás, úgy nevezték: Kocsmáállás, mivelhogy kocsibeállót csináltak mellé. Nagy, hosszú, nádtetős épület volt a kocsmáüzlet, mi meg a faluszélen laktunk házbérbe. Innen megint továbbment a család, mert a templomtól jobbra, a kanyarban új kocsmát épített Ragó Fauszt, és követte édesapám is. Huszonnyolc évig volt nála csapos. Ragó Fauszt egy úriember volt, harmincnyolc hold szőleje volt neki, a saját borát mérette. Az új kocsmá mellé tett egy jó nagy szobát, egy jó nagy konyhát, ott laktunk aztán. Később apám áttért a fűszerkereskedésre. A Ragó Fauszt fűszerüzletét bérelte, volt ott minden, csak épp verebre való patkó nem. Ragó Fauszté maradt az épület, de a berendezés már a mienk volt. Ahogy nőttem, oda álltam be inasnak. Azt meg nem mondom, hogy ez mikor volt pontosan. Csak azt tudom, hogy 911-ben, amikor a nagy tűz pusztított, már boltosok voltunk. Emlékszem, hoztunk egy hordó szeszt, az udvarra tettük le, közvetlenül a templom mellett. Úgy tessék elképzelni, a tűz meg közeledett. Ott állt még négy hordó petróleum meg benzin, nem tudom én, hány hordóba, aztán kenőcs, olaj, mindenféle. Tőlünk a harmadik háznál megállt a tűz...

Közben édesapám tizenkét holdat veszegetett össze, két-három holdanként. Anyám apja, a nagyapám lett rá a kezes, amit fölvettek a bankból a földre. Náluk laktunk, mikor fűszerüzletünk lett. Szép háromszobás lakása, nagy gazdasági udvara volt a nagyapámnak, az ő apja még igen gazdag ember volt.

Magda Lajos szülei, miután vagyoniuk a harmincas években elűszott, nem kapcsolódhattak a klánhoz, de a vendéglőből és kereskedésből meggazdagodott fiukat befogadták. Magda Lajos 1945 után a klánbeliek sorsában osztozott. Gyermekükre nehéz évek vártak, mint ahogy a felesége kuláklistán vett nénjeire és hűgaira is. A megpróbáltatásokról Magda Lajosné mesélt.

Klári nénémék vagyoni mindjárt a háború után szétment. A férjének százhusz holdja volt Szarazbón, a tanya körül. Onnan kilakoltatták őket, és kiutaltak nekik egy szobát Besenyőn, aztán abból is kitették. A férje, szegény Miklós, rab volt négy vagy öt évig. Itt minden kulák rab volt. Őt először Kistarcsára, aztán Egerbe vitték. Meg akartuk látogatni, de nem fogadott, se engem, se a feleségét. Mindenkit ellenségének tartott, és úgy mondta, hogy neki senkije

sincs, neki nem kell látogató, őt elárulták, mert a tárgyaláson, a bíróság előtt a felesége meg a sógornője az asztal tetején ült, és lógázta a lábát. Ilyeneket beszélt szegény.

Még a háború előtt történt, hogy a cselédje megtámadta, ő meg a lábába lőtt. A cseléd negyedévenként előre megkapta a kommenciót, és mikor ezt kimérte, a cselédje felpakolt, hogy majd elmegy. Miklós mondta, hogy ne vigye el a bért, nem szolgálta meg. A cseléd vasvillával akart nekimenni, ez meg a határból jött, vadászpuska a kezébe, a lábába lőtt. A cselédet a felesége vitte az orvoshoz, az elsősegélyt nyújtott, és azt mondta, két óra alatt beérnek Egerbe, majd ott elintézik. Elindultak reggel nyolckor, és beértek estére. Útközben kibontogatták a lábát, mutatták meg mesélték, hogy van, mire beértek, elvérzett az ember, meghalt. Ezért Miklós kapott három évet, de nem kellett neki leülni, mert ő csak a sebesülést okozta. Nem volt az életveszélyes, csak nem lett volna szabad kibontani. Itt, az üzlet előtt is megálltak kocsival, egy pillanat alatt elborította a vér. Dormándi volt a cseléd, ott megint megálltak, felszaggatták. Beszélték, hogy a felesége el akarta hagyni az urát, biztosan azért bontogatta. Aztán a demokráciába a cseléd felesége megint perre vitte. És hamis tanúk voltak. Mikor ez történt, Miklós ígért az asszonynak öt holdat, de neki az egész birtok kellett volna.

Hogy Miklós a börtönből hazakerült, kicsit meghibbant szegény, nem tudott dolgozni. Nem volt egy falat kenyérük, semmijük se. A nővérem meg se állhatott a férje előtt. Egyszer fut be hozzám, amúgy háziasan, ijedt arccal, hajadonfővel. – Klárikám, mi baj van? Miért jöttél ilyen öltözetlen ide? – Mert az volt. Ha valahova megy valaki, nem úgy van, mint ahogyan a konyhában. Mondja nekem, hogy az ura szétvert rajta egy kissámlit, azért szaladt ide. Többször is bántotta. Ott laktak még az útkaparóék, azok rohantak be, mert Klári kiabált, hogy segítség. Feküdt a földön, az ura rátérde, nagykés a kezibe, a nyakát akarta elvágni. Hát tarthatatlan volt, nem tudtak miből élni, mindeneket elvettek. Ami ruhaneműt meg bútort meghagytak, elhozták a tanyáról. Ő a stafírunkját meg mindent eladogatott, míg csak volt mit, hogy a beteg gyerekének legyen ennivaló. Ugye, két gyerekük született. A kislány, Margit tüdőbajt kapott. Egy évig volt szanatóriumban Budakeszin, aztán itt halt meg Besenyőn 942-ben, huszonkét éves korában. A másik gyerek, a fiú is tüdőbajos volt.

Nem bírta a nővérem Miklóst elviselni, elment Egerfarmsra a plébánoshoz házvezetőnőnek. Onnan egy pesti mérnökcsaládhoz ment, vihetta magával a gyereket. A fiú ott halt meg, a nővérem ma is abban a lakásban lakik.

A férje itt maradt, a húgánál lakott, a kántoréknál. Kint a méhesben aludt egy deszkaágyon, se párna, se semmi nem kellett neki, a házba se ment be. A rokonsághoz járogatott enni. Egyszer jön egy este, mondja nekem: – Kezit csókolom, nagyságos asszony. – Mondom: – Mi van magával, Miklós? – Azt mondja, a boltba ment volna kenyérért, de nincsen. Adnék-e neki egy vacsorára valót. Adok én, csak jöjjön be! Itthon volt a lányom Pestről az urával, vacsorázni akartunk, fölültettük az asztalfőre. Addig nem vett, amíg nem evett mindenki, avval gyanúskodott, hogy őt megmérgezik. Olyan félrehibbant lett szegény. Összeesett az úton, aztán meghalt, tán 959-ben, egy évvel élte túl a fiát.

Margit húgom meg a nővérem, Mariska is rab volt, pedig ők a világon semmi rosszat nem követtek el. Úgy gondolom, hogy a húgom a vallásossága miatt került Kistarcsára, amiatt, hogy vezette a Leányegyletet. Ahogy mesélte, azon a délutánon egy besenyi fiúval meg egy katonával találkozott az úton. A katona lelépett az árokba, és megemelte a puskája végével Manci ruháját. Ő félrenézett, és látta, hogy az a besenyi fiú bólint egyet, biztos így jelezte, hogy Mancinkat el kell vinni. Alighogy hazaért, jött a katonaautó. Arra szedték fel Ágnes húgoméktól is a deportáltakat. Manci szegény annyit se mert szólani, hogy itt vagyok, adjatok egy darab kenyeret. Azt hiszem, tizenöt hónapig raboskodott. Csak nem volt jól, hogy visszajött Kistarcsáról. Fogyott, mindég fogyott, utóbb már lehet mondani, hogy nem volt rendes. Nem tudott gondolkodni szegény. Annyira bántotta ez a mindenforma sors.

A nővéremet, Mariskát a Hortobágyra vitték. Dolgoztatták volna, de nem tudott, mert kétoldali csípőficamja volt, kiskorától. Akarták itt a tanítók, hogy menjen iskolába, legyen tanítónő. Apám nem engedte. Én is szerettem volna menni gimnáziumba, nem engedtek. Hogy is mondta apám? Nem a tudományra meg a munkára teremtette az Isten a nőt. Az a hivatása, hogy jó családanya meg jó háziasszony legyen.

Szegény Mariska, Hortobágyon olyan szobába került, hogy a falról majdnem mindig csepegett a víz. Ő vitt ágyat, azon gyerekek aludtak vele. A szülei a földön feküdtek. Akit elvittek, bárhogyan volt itthon berendezve a lakása, annak semmit sem hagytak. Aki Mariska házában lakott, tán még a szöveget is elvitte a falból. Mire a húgom meg a nővérem hazatért, a harmincnégy holdjukat elvették, betagosították. Azután szegénységben éldegéltek ketten. Kézimunkáztattak, azért kaptak kis borsót, babot, ilyesmiket.

Ágnes húgomék földjét is elvette a téesz, de még előtte rab volt a sógorom. Már a demokráciában választották meg törvénybírónak, mégis elvitték. A felsőtárkányi kőbányába hurcolták rabmunkára. A sógoromnak hatvan, Ágnesnek tizenhét holdja volt, hat gyereket neveltek belőle. A legidősebbet taníttatták, Mezőkövesden járt ki négy osztályt, Kassán folytatta. Nem fejezhette be, mert jött a demokrácia, és kuláknak minősítették a szülőket. Ezután az öccsével elment cselédnek Egercsehibe, onnan Berentére, Barcikára, hogy milyen munkákra, én nem tudom. Ők már nem voltak idehaza, amikor a húgomékhoz pesti deportáltakat költöztettek be. Volt két szobájuk, egy konyhájuk, előszoba meg egy alsókonyha. És odavittek négy vagy öt idegent. Azok szegények az előszobában laktak, összezsúfolva, rakásra... Sok helyen volt így. Kladviváéknál is, őket a deportáltakkal együtt vitték Hortobágyra.

Akkor a kulákokat megölték, kiirtották volna az egész világból. Úgy néztek ránk, mint a véres rongyra. Az én nászasszonyomat néhány tojásért, a férjét meg pár mázsa búza miatt vitték el. De akkor már semmijük, bútoruk se volt.

Nyolc gyereke van a nászomnak, négy lány meg négy fiú. A két lányunkat az ő fiai vették feleségül. A nászom nagyon örült. Azt mondta, ha volna harmadik lánya Magda Lajoséknak, az is az ő menyje volna. Nekünk két lányunk és egy fiunk született.

A kisebbik lányom, Manyika az első gimnáziumot Pesten, a Szent Margit Intézetben végezte, a Knézich utcában, 44-ben. Megvolt, hogy hány kiló babot, lisztet, zsírt kell leadni. Hol sikerült vele beérni Pestre, hol nem. Volt úgy, hogy a férjem Gödöllőtől gyalog cipekedett. A végén a háború miatt postán küldték a tananyagot, és egybe levizsgáztatták. Tovább nem bírtuk volna az élelmiszert se előállítani, se eljuttatni. Második osztályra átírtattuk Manyikát Egerbe, az angolkisasszonyokhoz. Kijárta a négy osztályt, de sajnos nem érettségizett, mert kitették onnan az apácákat.

Ment volna a téeszhez napszámba, de ott nem fogadták. A fiam szerzett neki helyet Pesten, a Margitszigeten, a rózsakertben dolgozott, télen-nyáron. A hócsizmája ráfagyott a lábára szegénynek. Aztán felvették a büfévállalathoz, hidegtálakat készített. Végül hivatalba járt, a tengerhajózási vállalathoz. A férjét, Szabó Áront Pesten ismerte meg. Áron fiatalon elkerült otthonról, ugye elvették a földet, muszaj volt valahova menni a pénz után. A vízművekhez állt be, azóta ott van, most művezető. Egy lányuk született, a tévénél dolgozik.

Kató lányom férje, Szabó Lajos innen tőlünk ment el Füzesabonyba dolgozni. Utolsó helye a magasépítőnél volt, télen nagy vízbe, gumicsizmával a lábán szenvedett, hát nagyon megfázott. Képzelve, kedves, kilencszáz forinttal százalékolták le, a négy gyerekükre ennyi volt. Kató most már alig bír menni, annyira fáj a lába. Csípőficama van. Járt volna valami segély után, de a tanácselnök elnyomta. Egyszer adtak neki 123 forintot. A kisebbik lányomat, Manyikát is leszázalékolták.

A fiam az Egyesült Államokban él, ő 1919-ben született. Akkor a gyerekeket negyedik elemiből adták gimnáziumba, de mi olyan szegények voltunk, hogy csak az ötödikből tudtuk beíratni a Dobó gimnáziumba, utána négy évet az egri kereskedelmi liceumba járt. Magánúton végezte az egyetemet, a közgazdaságit, 1945-ben fejezte be. Nagyon leleményes volt az én fiam, kereskedelmi szellem szorult belé, akárcsak az apjába. Mindég nézte a hirdetéseket, és oda ment állásba, ahol többet fizettek. A nagybátyjánál lakott Pesten, ő 360 pengőt keresett havonta, a városnál volt tisztviselő. A fiam 480 pengőt kapott a Nemzeti Bankban. Későn, csak 1951-ben nősült meg. Egy pesti lányt, egy gerelyvetőnőt vett feleségül. Magyarország kiváló sportolója volt. A forradalomkor az Erkel Színháznak szembe laktak, oda lehetett látni a Köztársaság térre, ahol a tűz meg minden volt. Állapotos volt a menyem, és nagyon megijedtek, hogy mi lesz ezután. Ezért is mentek el az országból, később így mesélték.

Amerikában vasat lapátolt a fiam. Utána meg kórházban festett, nagyon ügyes keze van. Aztán megtudták, hogy egyetemet végzett, és kikérették a diplomájának a másolatát. Egyetemi tanár lett, utoljára pedig professzor. A felesége is tanít. A fiuk most végezte az egyetemet.

Egy regény volna az életünk. Nem szeretnék még egyszer megszületni, hogy újraéljem.

A második világháború előtti klán tagjai közül kevesen érték meg az 1990-es kurzusváltást. Az utolsó negyven-ötven évben rangjuk, hatalmuk, gazdagságuk odaveszett. Utódaik egy része mégis a klán hagyományai szerint kötött házasságot, mintha bíztak volna a feltámadásban. E házasságok váratlan haszna a kárpótlás lett, ha a rég elfeledett birtokok tekintélyes gazdasággá egyesülhettek. Magdáék kára kárpótlási jeggyel nem ellensúlyozható, az utódok nem sokra mennének a visszaigényelt örökséggel. Az összes juss két hold föld, Magdáék nevén ennyi szerepelt. Házukat annak idején Magdáné nem engedte államosítani, a vendéglő berendezését egy melléképületben szétrágtá a szű. Semmivé vált, mint ahogy a házaspár élete. Magda Lajos 1945-ben negyvenhét éves volt, a felesége kettővel kevesebb. Ezután még majd negyven esztendőt éltek, takarékon.

IV/ DORMÁND – JÁRATLAN UTAKON

1/ DÍSZLETBONTÁS, FÖLDINDULÁS...

Dormándon 1944 novemberében lett vége a háborúnak. Az utolsó hónapban kilencszer-tízszer is gazdát cserélt a község, közben a lakosság fele elmenekült. Miután véglegesen elvonultak a katonák, fölboldult a falu. A még fölthalálható gazdasági felszereléseket egykettőre széthordták, elhajtották a jószágállomány utoljárt, s lelkesen fogtak hozzá az úri gazdasági és lakóépületek bontásához. Amikor Veres Péter a nemzeti parasztpárt füzesabonyi gyűlésén a szónoklás hevületében azt hirdette a lelkes tömegnek, hogy „bontsátok le azokat a fészkeket, nehogy a madarak megint befészkeljenek”, a dormándiak minden indulata az Engel-birodalom ellen fordult. „Tíz bíró se bírta volna” lecsillapítani az elhatalmasodó szerzési lázat, így aztán a hatóság nem moratóriumot rendelt el, hanem – szinte mindenre és mindenkinek – bontási engedélyt adott. (A Remenyik-kúria és a Latinovits-kastély gazdái még a faluban laktak, így szabad préda csak Engeléék néhai tulajdona lett.)

Az 1945–1948 közötti átmeneti szabadság idején mintha senki sem gondolt volna rá, hogy az uradalom széthordásával a falu a maga jövőjének alapjait számolja fel. Az egykori cselédek, nincstelenek és törpebirtokosok örvendeztek a juttatott földeknek, melyeket hozzáragaszthattak a Nagyatádi-féle földreformkor kimért „poletár”-parcellákhoz. 84 újgazdája lett a falunak. Ám ahogyan a dormándiak mesélték, *a földosztás után az emberek gyorsan megutálták a földet. Elegük lett belőle. Főleg akinek nem volt hozzá jószága.* Az újgazdák parasztkarrierje azért sem lehetett hosszú életű, mert 1948-ban az egykori Engel-földeken megalakították a Hanyi Állami Gazdaságot – ismét egy igazgatás alá vonták a földosztáskor szétszabdalt határt. Engel egykori cselédjei állami alkalmazottak lettek. A férfiak találták meg a helyüket a legkönnyebben: az egykori napszámosok állandó munkaviszonyba léptek. Kevesen jutottak a korábbinál kényelmetlenebb beosztásba, mint például Engel sofőrje, aki a Mercedes helyett ezentúl az állami gazdaság traktorát vezette.

Az uradalom restaurációjával egy időben a vasutasok visszamentek a MÁV-hoz. A Hanyipusztához (az állami gazdasághoz) nem kötődő cselédek (huszonöt-harmincan), akik a korábbi években a földműveléshez szoktak, de nem volt praxisuk az önálló gazdálkodásban, 1951-ben mintegy ötven hold állami tartálékterületen és a maguk juttatott földjén megalakították a Vörös Hajnal Termelőszövetkezeti Csoportot.

A téeszvezetőség mint a falu legújabb urasága, beköltözött a Remenyik család kúriájába. Később még azok csatlakoztak a téeszhez, akik szabadulni akartak az egyre mértéktelenebb adó- és beadási kötelezettség alól. Itt nem volt olyan híre-hangja az erőszakosságnak, mint Besenyőtelken, hiszen az a kevés „örökös” gazda és vagyonos kereskedő nem szerveződött elkülönült, a falu fölé emelkedő csoporttá. „Valóságos” osztályidegennek csak az úri laktól megfosztott Remenyik uraság számított, de ő is hamarosan elköltözött a faluból. A Dormándon lakos mintegy 250–300 családból hatan-heten lettek kulákok; négy kereskedő és két dormándi parasztgazda. A lista évenként változott, a visszaemlékezők szerint a nevek száma hol több, hol kevesebb volt egy tucatnál. (A kárpótlás-hangulatú kilencvenes években több „üldözött” került elő, mint ahány annak idején a listán szerepelt.)

A termelőszövetkezeti csoport megalakulása után a „nép ellensége” az ún. kulákság lett, a néhány módosabb földesgazda és szatócs mellett a Sumi család. A vállalkozásokat

„veszedelmesen halmozó” Sumiék az első világháború idején telepedtek le Dormádon. Csaknem egyholdas portájuk a hevesi útelágazásnál, a falu közepén volt. Harminc-negyven (a falusiak szerint nyolcvan-száz) holdon gazdálkodtak, cséplőgépet, fűszerüzletet, mészárszéket és kocsmát tartottak, s foglalkoztak terménykereskedelemmel is. Minden vagyon a hetven-esztendő Sumi Lajos nevén szerepelt, csak a cséplőgép volt a veje tulajdona. Mindegyik családtag munkása és haszonélvezője volt a gazdaságnak; a negyvenes évek végén az idős házaspárral egy háztartásban élt fiuk és annak családja. A fiatal Suminé egy háromszáz holdas gazdálkodó és marhakereskedő lánya volt, egy Tisza menti tanyáról ment Dormándra feleségnek. A háború után Sumiék minden vagyonuktól megfosztották. *(Elvették, akik akarták.)* A kocsmát táncteremből iskolát csináltak. A fiatal Sumi Ferenc Diósgyőrbe ment dolgozni, s a sok megpróbáltatás is oka lehetett, hogy még a nyugdíjaskort sem érte meg, apjánál két évvel korábban meghalt.

A fiatal Sumiék fia a fővárosba ment ipari tanulónak, ott meg is nősült, nem jött vissza a faluba. Lányuk a tervezett gimnázium helyett mezőgazdasági technikumban érettségizett; káderlapját a kuláknagyapa és egy megyei malomtulajdonos rokon feketítette. Belőle banktisztviselő és dormándi asszony lett, a szomszédban lakó vasutas vasutasfiának a felesége. A régi Sumi-portán ma ez a házaspár lakik egyetemista lányával és családossal; a fiatalasszony a kilencvenes évek elején lakásuk halljában vegyeskereskedést nyitott.

A kulákok elleni propaganda-hadjárat a megbélyegzettek körében is pusztított. Az egyik kulák vasutasfiából a tulajdon esküdt ellensége és a rendszer ideológiájának kocsmái szóvivője lett, s azt beszélik a faluban, hogy a mértéktelen alkoholfogyasztás vitte sírba.

A földtől való elriasztás korra jellemző gyakorlata nemcsak a kulákok gazdaságát zilálta szét. Hogy az osztályharc egyértelmű legyen (vasutas – munkás, gazdálkodó – paraszt), a vasutasokat úgymond eltiltották a földtől. 1945 előtt a jó keresetű vasutasok a majdani gazdálkodás reményében földet gyűjtöttek. A negyvenes évek végén veszélybe kerültek ezek az apró birtokok; a vasutasoknak döntenie kellett, hogy munkások vagy parasztok akarnak-e lenni. Aki a munkáséletet választotta, erről írásbeli nyilatkozatot tett, és ezután persze darabka földjét is elvették. *(Azt se mondták: kakk!)* A tortúra megrázó lehetett, ha 1990-ben egy nyolcvanhárom éves nyugdíjas vasutas megretten attól a lehetőségtől, hogy visszaadhatják neki egykori (kétholdas) „birtokát”. Merthogy ő „büntetőjogi felelőssége tudatában” lemondott róla, és „valahol megvan erről a papír”.

Mégis maradtak gazdák a faluban, egykori cseléd- és vasutasfiatalok. Kurta munkáséveik alatt ők még nem törődtek össze a vasutas- vagy a cselédregulában. A juttatott földtől egzisztenciát reméltek.

„MI MINDIG SZERETTÜNK SEMLEGESEK LENNI”

Kiss János (háromgyermekes apa) huszonhat éves volt, amikor vége lett a háborúnak. Épp erre az időre érte el vasúti állása véglegesítését, de mivel gyerekkorában közelről láthatta, milyen az önálló gazdálát, a vasút helyett a földművelést választotta.

– *Anyám kömlői származású, testvérei közül a legfiatalabb volt a szerencse fia, mert kántortanító lett, és én is mint gyerek, bizony nagyon sokat dolgoztam azért, hogy ő kitanulhasson. Minden vakációt Kömlőn, a nagyapáméknál töltöttem akkor. Nem sok földjük volt, csak tizenkét hold, azon felül húsz holdat béreltek. A saját földjükből négy hold maradt, nyolc holdat vitt el a taníttatása.*

Az első fizetett munkám Dormándon adódott, az Engel sógoránál voltam egy nyáron át szobainas. Ők itt nyaraltak mindig, télen bementek Pestre, ahol most az ABC van, ott volt a lakásuk. Nekem egy öregasszony szobáját kellett takarítani, a cipőit kipucolni, hogy ki volt, nem emlékszem már. Valamelyik úr édesanyja vagy egy vénkisasszony lehetett. Rendbe tartottam a kertet, az udvart, elláttam a konyhát fával. A házba vezetékes vizet használtak, de hidrofor még nem volt, és egy nagy kereket kellett hajtani, úgy szivattyúztuk föl a tartályba a vizet. Sokszor leküldtek a kastélyba, a jégveremből hoztam a húsféléket.

A keserves munkák ezután következtek. Tizenhat éves voltam, amikor a bátyám elvitt a Tiszához, a Dinnyés-háton vállalt lucernakaszálást az érsekségnek. Én az utolsó, a harmincadik kaszás voltam, a bátyám meg az első. Az előttem való kiért a rendből, és visszafordult, én csak középen tartottam, hát hozzáfogtam sírni. A bátyám iparkodott segíteni nekem. Szóval kutya helyzetbe jutottam. Egy hétig, míg a kaszálás tartott, saját magunkat kosztoltuk, persze nem főtt étellel. Ha találtunk fácántojást, a nagy körülvágott parasztkenyérre ráüttük, és szétkentük rajta, süttük a szalonnát nyárson, rácsepegtettük a szalonna zsíráját, úgy sült meg a tojás a kenyéren. Az istállóban aludtunk, szalmán, rongypokróccal takaróztunk, hétfőn reggel elmentünk kora hajnalkor, és szombaton jöttünk haza.

Ahogy innen hazakerültem, kezdtem udvarolni a kedves feleségemnek, tizenhét évesen. Egyébként iskolatársak voltunk, egyidősek vagyunk. Egy esztendőbe kétszer-háromszor találkoztunk, ugye, mint szegény lány, Pesten szolgált, csak jeles ünnepkor engedték haza. 39-ben aztán összeházasodtunk.

Utána afféle kivándorló munkás voltam, a vasúthoz jártam pályamunkára, de nem állandóan, télire mindig hazaküldtek. Akkor nem csináltunk semmit. Összejöttünk, elbeszélgettünk, kártyáztunk. Az apósom ciroksöprűt kötött télen, én meg kosarat fonogattam. Akkor odabe csináltunk mindent egy rakáson, most a szobába be se lehet menni cipővel. Azt is megtettem, hogy a saját lábbelinket megtalpaltam. Nem tanultam, csak láttam, hogyan csinálják. Én semmire nem mondtam, hogy nem lehet. Nem ismertem lehetetlenséget, csak tehetetlenséget. Sok nyugságunk nem volt, mert egy esztendő múlva elvittek katonának. Akkor vettem fel állandóra a vasúthoz, ezért három hónap múlva leszereltek. Csak a kiképzésen vettem részt, utána gyorsan le kellett tenni a vonatvezetői vizsgát, majd mindjárt bevágtak a katonavonatra.

A front, az utolsó csapás itthon ért. Jöttek a németek, és mindenkit kiharancsoltak a házból, szabályszerűen kihajtották a népet a faluból. A kislány három hónapos, az egyik fiunk két éves, a másik négy éves volt, és minden nélkül elzavartak. Elmentünk az utolsó vonattal, utánunk már nem is jött, mert felrobbantották a vasutat. Vácon, rokonoknál húzódtunk meg, két hónap múlva indultunk vissza, gyalog. Csináltam egy kiskocsit, a gyerekeket beleraktuk. Aszódon felvett egy vonat, Turán letett, és télen, januárban lovas kocsival mentünk Hatvanig. Kiadták, hogy a hatodik járható vágányról majd éjjel indul egy vonat. Az elsötétített állomáson a felszaggatott vágányok között bukdácsoltunk, míg olyan vagonba kerültünk, aminek a felibe szén volt, a felibe meg mindenforma utas, összezsúfolódva. Másnap délutánra értünk Abonyba. A házunkat rommá lőtték, se ablak, se semmi.

A nép jött-ment, igyekezett összeszedni, megmenteni, ami menthető. Az Engel-uradalom felszerelését széthordták, ott nem volt gazdája semminek se. Engel ménesébe fiatal csikólovak voltak, lehetett ötven-hatvan darab, abból elhajtottak valamennyit a németek, a többi kézenkőzön elkopott, Erdőtelekre, Besenyőtelekre is jutott belőle. A besenyiek voltak mindig nagyon élelmeseek. A nagy-Hanyin megmaradt a tanya, a lakások, a magtár, az istállók is, azt nem rontották szét. Kisebb épületeket kiadtak bontásra, másodmagammal nekem is kiírtak egyet valami csekély összegért, az a juttatott földhöz járt. Aztán megbeszéltük a cimborával, hogy nem bontjuk le. Egyszer hoznak egy levelet, hogy engedjük át közcélra egy cégnek, ide a határba építene valamit. Alá is írtuk, hogy erre a célra lemondunk róla, nem tartunk hozzá

igényt. Aztán elhordták az összes anyagot Hatvanba, így félrevezettek bennünket. Szóval nekem nem jutott semmi az épületből. Mi meg nem firtattuk a sorsát, mert mi mindig szerettünk semlegesek lenni, meg féltünk is, hogy miből mi baj lesz. Mások aztán még a kastélyt is szétszedték.

– Míg állt a kastély, mire használták a háború után?

– *A kastélyba egy partizán lakott, de olyan ember volt, hogy a lovat bekötötte a cselédlakásba. A partizánságért kapott huszonöt hold földet, mindenféle gazdasági szerszámot. Ekét, vetőgépet, kocsit, két ökröt. Most mélyen hallgatják, hogy ő partizán volt. Később a felesége a téeszbe került, ő meg otthagytá a huszonöt holdat. Ha jól tudom, a vízügyhöz ment dolgozni. Most már a felesége csak a kis juttatott földet mondja be a téeszbe. A partizánföldről már nem mernek beszélni.*

– Magának volt-e földje a földosztás előtt?

– *Nem. Gyűjtögettük a pénzt, hogy majd házat veszünk, de tudja, a pénz értéktelenné vált, marékszám mérték, majdnem súlyra, millpengőért csak élesztőt adtak. Maradtunk abba az egy szobába a három gyerekkel, csak 964-ben tudtunk építkezni. Földünk meg akkor lett, amikor széjjelmérték az Engel-féle birtokot.*

– Mennyit kaptak?

– *Nyolc hold szántót meg egy hold kaszálót. Meg dolgoztam földet felibe, a feleségem bátyja, egy vasutasember, Hatvanba lakott, annak a földjét is elvállaltam. Négy-öt holdat egy özvegyasszonytól béreltem. Front után fuvaroztam a földműves-szövetkezetnek. Én minden fillért megragadtam, nem sajnáltam a fáradságot meg az éjszakázást. Három évig haladtunk is valamennyit, mert nem kellett fizetni, de utána jött a nagy beszolgáltatás, az adó meg minden. Keserves világ következett ránk. Volt úgy, hogy egy darab szalonnát egy hétig hordtam a határba, mert ha itthon hagyom, nem lesz. Elviszik.*

– A kommunista párt pártolta-e a szegény embert?

– *Én erről nem sok jót tudok mondani, mert én nem voltam párttag. Háromszor-négyszer is elindultam, hogy beiratkozzok, de félútján mindig visszajöttem.*

– Mi tartotta vissza?

– *Az, hogy nem pártoskodok.*

– Mikor szánta volna rá magát először?

– *Semmikor.*

– Mondta, hogy többször nekiindult...

– *Amikor a kommunista párt annyira uralkodott már, hogy mindenkit szorítottak bele. A pártba meg a téeszbe. Na, mondom, megyek én is. Meg az boldogult, aki először belement, azok lettek az atyaistenek, az első párttagok. De a nagyobb része nem meggyőződésből volt párttag, csak érdekből. Mindegyik vezető állásba került, meg ha kapott a község valami segélyt, vetőmagot vagy valamit, ők voltak az elsők. Aztán gondoltam, miért ne élvezzem én is? Aztán mégse tudtam hozzájuk csatlakozni.*

– Más párthoz sem?

– *Hát nem is volt itt más, csak a nemzeti parasztpárt, de az se sokáig. Tulajdonképpen egy párt volt, és kétfélén nevezték. Voltak kispárttagok a faluba, de a szervezetük nem alakult meg. A kommunista párt volt a mindenható. Járt ide egy abonyi kommunista, igen nagy pártember, ő bontatta le a kastélyt. Orosz volt az élettársa. Olyat megcsináltak, hogy nagy*

sárga hintón jöttek, tengelyig ért a sár, a zenészcigányok meg a hintó két oldalán, a hágcson muzsikáltak nekik. A sok szegény meg éhezett. A nemzetőrparancsnok is nagy kommunista volt, meg a nemzetőrök mind. Nagy mellénnyel járkáltak mindenfele, a karjukon piros szalag. És mégis mikre vetemedtek! Nem pénz, hanem cserevilág volt akkor, és jöttek az Alföldről a parasztok, hogy viszik Pestre a tojást, tejet, csirkét... Ezek meg elszedték tőlük. Ezek a híres nemzetőrök, akik megvédték minket. Éltek, dúslakodtak mindenbe. Szegény apám emlegette, mert neki egy ló volt, és valamit vittek Karácsondra, ezek a policárok kísérték őket. Azt mondta, hogy vastagabb volt a kenyerükön a vaj, mint amilyen a kenyér. Aztán a falu koldusai voltak ezek ám. Mert azok mertek mindenbe belefogni.

– Dormándiak voltak?

– Majdnem mindegyik. Például a parancsnok annak előtte a csendőrök lovásza volt. A többiek olyan napszámosfélék, csavarogtak erre-arra, éppen úgy, mint én is. Nyáron napszámba mindig lehetett menni a Remenyikhez, az Engelhez is. Hát ilyen pártemberek voltak. Azért nem mentem oda. Ezekkel fogjak én össze? Az ő szekerüket toljam?

– A községi bíró?

– Hát ez aztán sokat változott. Úgy is volt, hogy minden héten másik ült a székbe, olyat is odatettek, amelyik még a nevét se tudta leírni. Ez a szomszédom tartott ki a legtovább a bíróságba. Kulák volt, aztán mégis beiratkozott a pártba. Azért, hogy ne bolygassák. Meghagyták neki a harminckét hold földet. Nem bántották.

– Hány kulák volt itt?

– Rendes kulák itt egy se. Mert én még Remenyik Bandit se tartottam annak azzal a háromszáz hold földjével, nem ő élvezte fel annak a termését, hanem az alkalmazottjai, meg aki ment hozzá kölcsönkérni. Hát a Mlinkó Fausztnak volt száz hold földje, Sumiéknak talán nyolcvan meg hozzá az üzletek. Ezek is kulákok. De miért? Azért, hogy ellátta a községet?

– Elvittek-e valakit?

– Sokról nem tudunk. A két Nyizsnyánszkyt megverték... Nem él már egyik se. Nem csináltak semmit, csak kuláknak minősítették őket, mert két holdnál több volt a földjük, családjuk nem volt, és nem akartak cukorrépát termelni, nem akartak dohányt termelni, beültették őket a kocsiba, két falu közt megverték...

– Maguk hogy boldogultak?

– Nehezen, mert mink pártonkívüliek maradtunk, senki sincs benne a családukból. Egy-két tehénnel kezdtük a gazdaságot, hogy legyen a négy gyereknek tej meg a munkához igavonó. Mert azokkal műveltük a földet. A tehénhez vettem egy jó erős borjút, amikor az kifejlődött, másfél éves lett, jármot tettem a nyakába, oszt gyerünk. Öt kilométerre volt az a kiosztott föld, és a csinált úttól sokat kellett menni befele. Szegény feleségem naponta kettőt fordult, vezette a tehenet, azért lett beteg a lába is. Most az asszonyt úgy kikímélik, hogy még meg se terem a gyerek, már veszélyes terhes.

Kiss János gyermekei szakmát tanultak, érettségiztek. Három unokájuk eljutott az egyetemig. Az öreg Kissból nyugdíjas korára lett bizalmi ember. Miután a téesszából leszázalékolták, rokonai ajánlásra a járási pártbizottság kertésznek fogadta fel. Később (két fiát követve) munkásör lett, s mint éjjeliőr, „fegyverrel és mundérban” vigyázta a munkásörség fegyverraktárát.

*

Míg Kiss János maradt az eke szarvánál, a földművelés terhétől menekülő dormándiak nekiindultak a városnak, munkát keresni. A vasút felvevőkéessége korlátozott volt, és egyébként is mint szervezet bomladozott; lazult a szigorú munkarend, csökkent a fizetés és a presztízs. Az új vasutasoktól inkább politikai hűségnyilatkozatokat vártak, nem pontos és megbízható munkát. A vasutasremények az ötvenes évek elején szertefoszlottak, miután a rend őrei szétverték füzesabonyi tüntetésüket.

A vasúttól elmaradók átmenetileg a „vas és acél országát” építették Észak-Magyarországon. A gigantomania csitulásakor odébbálltak, hogy ranggal járó „altiszi” állást kerítsenek. Rendőrnek, kormányőrnek, katonatisztnek, beszkárkálauznak, tűzoltónak jelentkeztek. A faluban rekedt, téeszben, állami gazdaságban dolgozó fiatalokat szüleik traktorosnak, kombájnosnak, vasipari szakmunkásnak taníttatták. A faluból vándormunkásként eltávozó ifjak egy megszerzett szakma, diploma vagy állás fedezékében Dormándtól távol telepedtek le. Mintha senkinek sem lett volna kedve falujában vagy annak környékén képzett-tanult emberként karrierrel próbálkozni.

2/ A FEHÉR ELEFÁNT, AMIRE GONDOLNI SE JÓ

Az ötvenes évek közepére megállapodott, lecsillapodott a falu. Az 1953-as Nagy Imre-program után az adóval és a beadás terhével sújtott húsz-huszonöt gazdálkodó család is belenyugodott helyzetébe. A dormándiak lassanként megszokták, hogy a községi tanács átmeneti szállásként működik. Mintha a falun kívüli felsőbbség káderpróbáló helye volna; az ÁVO sorállományából leszerelt közkatonától kezdve a megye mindenféle rendű és rangú embere váltogatta egymást a vb-titkári és a tanácselnöki székekben. A dormándiak elbeszéléseiből nem derült ki, hogy miért volt itt olyan nagy a forgalom, hiszen a helybéliekből is lehetett volna válogatni, került elég jelentkező.

A tisztségviselők hosszú és vegyes névsorából csak annyi bizonyos, hogy a dormándiak reszortja inkább a párttitkárság volt. Az ötvenes évekre kitűnt két-három népesebb család: rokonaik és barátaik köre a párthűségéről volt nevezetes, s ily módon várományosai az újabb politikai és vezető funkcióknak – a faluban, a téeszben, az állami gazdaságban.

Csend, rend, nyugalom uralkodott tehát, és áttekinthető falusi szereposztás; köztudomású volt, kik vehetnek részt a hatalmi osztzkodásban. A helyi szokásjogot nem érvénytelenítette az 1956-os forradalom sem. Itt semmiféle rendbontás, rendkívüli esemény nem történt, állítják a dormándiak. A szovjet hősi emlékmű megdőlt a temetőben, de randalírozókat senki sem látott arrafelé. Az egyik háznál lakodalmat ültek éppen, féktelen mulatság közepette, az udvaron lesekedők ácsorogtak.

Egy másik estén részeg fiatalok láncra fűzött rossz vödrökkel, edényekkel csörögve ijesztgették a népeket. Itt-ott egy puska dörrent, de csak a mennyezetre vagy az égre mutatott az irányzék. Mégis, a forradalom leverése után sok dormándit megvertek, Füzesabonyba hurcoltak. A dormándiak úgy vélik, hogy a megátalkodott szomszédok, a falubeli haragosok egymást jelentgették fel. A forradalmat követő terror alkalmat nyújtott az egyéni „igazságtételre”. A durva rendcsinálás gyakoribb magyarázata: Füzesabonyban volt egy ávóslaktanya, és a környéket szinte megszállták a pufajkás „kádárkatonák”. Mások szerint az ávósok még a forradalomtól is megmentették a falut.

Vagy talán minderről az ötvenhatos „szállóvendégek” tehetnek? A forradalom alatt több hívatlan vendég húzódott meg a faluban. A legnevezetesebb Dormánd és Besenyőtelek begyűjtési biztosa volt; a zűrzavaros hónapokat dormándi asszonylányánál töltötte. De jöttek

mások is, a falutól távolra szakadt rokonok, leszármazottak, a forradalmi indulattól megrettent állami alkalmazottak, politikai munkatársak.

Általában nem a forradalom vagy az ellenforradalom szereplőjeként hangzott el a nevük. Csak azért említették meg őket a helybeliek, mert éppen itthon voltak. Hol lettek volna máshol?

A legtöbb idős dormándi emlékezetében összevegyülnek az 1945 utáni események és az ötvenhatos forradalom. Olyan elbeszélést is hallgattam, amelyben 1919-es kommunisták szerepeltek az ötvenhatos forradalom hőseként. A dormándi forradalom forgatókönyvét azért sem tudtam összeállítani, mert valószínűtlenül hangzott, hogy az ötvenes évek helybéli kis sztalinistái, majd a forradalom vezéralakjai és a forradalmat követő megtorlás végrehajtói ugyanazok a személyek voltak. Az államszocializmus utolsó káderei nem szívesen beszéltek (többségük még a saját életrajzát is titkolta), az őket felváltó új vezetők emlékezés helyett arról panaszkodtak, hogy ők a pártállam áldozatai. Mintha az ötvenhatos forradalom a népi emlékezet fehér elefántja lenne, amire gondolni se jó.

TÖREDÉK EGY HITVALLÁSBÓL, KOCSMAI EMLÉKEKKEL

1992-ben találkoztam egy szemtanúval, aki kamaszfővel követhette-figyelhette a forradalom dormándi eseményeit. Csanádi János 1956-ban tizenhét éves volt.

– *A falu végén, a telepen születtem. A háború után a szüleim nem kaptak rendes munkát, eljártak Pestre, Ózdra, és mindent elvállaltak, amivel lehetett pénzt keresni. Én az iskolát csak jó időben tudtam látogatni, mert nem volt cipőm. De mondhatom, hogy gyorsan felzárkóztunk, mert nekünk már a kezdeti időszakban jobban ment, mint a többi magunkfajtának. A szüleim elváltak, és a mostohaapám 1961-ig kocsmáros volt. Édesanyám segédkezett neki, meg én is bejártam. 1956-ban, a forradalom alatt a szüleim lettek a kisegítők, mert én voltam bent állandóan. A zűrés helyzet miatt, főleg este, sötétedés után a szüleim nem mertek bejönni. Ha mentek hazafele, megdobálták őket, ilyen kellemetlenségek fordultak elő. Én szolgáltam ki, amíg el nem múlt a forradalmárok dühe. Engem nem bántottak, ezért úgy gondolták a szüleim, jobb, ha én maradok estére. Türelmesebb voltam, mint ők, el tudtam velük beszélgetni. Végig a kocsmában voltam.*

– Milyen volt a kocsmai hangulat?

– *Kirívó esetekről nem mesélhetek, mivel a forradalom alatt szesztilalom volt, a kocsmákat bezáratták. De a mi kocsmánknak két bejárata volt, előlről a nagy kétszárnyú köpönyegajtót becsuktuk, ezt látták, akik csak elmentek előtte az úton. A hátsó bejárat nyitva volt, ezt tudták a helyi lakosok. Egész idő alatt működött a kocsmá, nem zártuk be egy percre sem. Én itt láthattam végig, hogy mi történik, ki mint forog, intézkedik, beszél.*

– Kik voltak itt a forradalmárok?

– *Hadd ne mondjam! Mindenkit ismertem, olyanokat is, akiknek a forradalomkor percek alatt megnőtt a szakálluk, megváltozott a beszédük is. És amikor vége lett, megint megváltoztak. Mai napig megvannak ezek az emberek, most is vezetők, meg mondhatom, mindig azok voltak. Volt egy-kettő, aki úgy érezte, hogy megérett a vezetésre, és itt van a nagy alkalom.*

– Ki volt az?

– *Nem fontos, nem volt sose a haverom.*

– Ki volt a forradalmi munkástanács elnöke?

– *Itt nem volt. Akartak választani, de aztán maradt a tanácselnök a saját pozíciójába.*

– És a nemzetőrség?

– *Az tulajdonképpen lett volna, de nem volt életképes. Olyan összekuszálódott társaság volt. Itt a kocsmában találkoztak. Még abban sem tudtak megegyezni, hogy ki a parancsnok. Mindenkit úgy vettek, ahogy jött. Aki fegyverhez tudott jutni, kapott, akinek nem jutott, nem kapott. Őrséget álltak itt-ott, járkáltak, cirkáltak...*

– De kik?

– *Nézzé, én ott voltam, és sok mindent láttam, de vegye tudomásul, hogy én nem vagyok besúgó. Fogadja el ezt a válaszom, jó? Haverjaim vannak azok közül, akik akkor ott voltak. Ha én most elmondanám magának, amit láttam, sok olyan barátomat érintené, akikkel sok mindent végigéltem, jóba, rosszba együtt voltam. A mozgalmi múltam is összeköt velük. 1957-ben megalakult a faluban a KISZ, és én lettem a szervezőtitkár.*

– 1957-ben mit gondolt? Forradalom vagy ellenforradalom volt?

– *Én úgy láttam, hogy ellenforradalom. Nem a rendszert akarták finomítani, hanem visszahozni a régit, és ehhez megjelentek a papok, a régi külföldi várományosok, szóval én akkor úgy gondoltam, hogy egy haladóbb társadalmi rendszert akartak megváltoztatni. Sok mindent tapasztaltam abban a rendszerben, mert pártbizottsági tag, vezetőségi tag, pártcsoportbizalmi voltam, pártiskolát végeztem, és már csak most tudom, hogy sok olyan dolgot a fejembe véstek, ami hazugság volt.*

– Hogyan lett párttag?

– *Engem nem kellett rábeszélni, hogy belépjek, mert én úgy éreztem, hogy ez a rendszer nekem való. A cigánysorról indultam, és ez a rendszer nekem kenyeret adott, kitanított, teljesen ingyen. Akkor még a zoknitól kezdve mindent kaptunk az ipari iskolában, a barátaim, a rokonaim lakást kaptak. Szava volt a munkásnak. Most már nincs munkás, munkaerő van. Akkor joga is volt a munkásnak, nem csak a munkát hagyták rá. Ezért is védték a kisemberek a pártot.*

– Most tagja az MSZP-nek?

– *Nem. Én már korábban az MSZMP-ből is ki akartam lépni, mert láttam, hogy lazaság, nemtörődomség, fegyelmezetlenség van. Mindenki mondhat, amit akar. A munkásszálláson mindig együtt néztük a televíziót, és annak előtte, mikor a Kádár megjelent a képernyőn, még szusszanni sem mertek. Utolján meg már az öregektől kezdve mind azt mondta, ne éltesse Isten sokáig a Kádárt, mert akkor lesz jó sorunk. Nekem talán az is legnagyobb bajom, hogy nagyon sokat köszönhetek a Kádár-rendszernek. A munkahelyen sem úgy beszélnek velem, mint régen. Ha nem tetszik valami, elmehetek, és nem hiszem, hogy ez az ellenszenv a származásomnak szól.*

Csanádi János a kilencvenes évek elején szomorú ember volt, rendetlennek látta maga körül a világot. 1957 és 1989 között egy eszme szolgálatára összeálló közösségben telt az élete, s ma sehol sem leli egykori társait. Az évtized fordulóján kifulladásos rendszerrel egyszerre jónak és hazugnak nevezte, s törvényszerűnek tartja, hogy megbukott. Az eszmében való hite magánüggé vált. Csak hogy ez a férfi a közösségi léthez szokott, s most – ötvenen túl – nehezen viseli, hogy ezután légüres társadalmi térben a magánélettel kell beérnie. Mintha örök adósnak érezné magát, akinek minden ténykedésével a társadalom adományait kell megfizetnie. Talán ezért pártolja és védi régi elvtársait, s eszébe sem jut, hogy barátainak dicsőségére válna, ha ma, a kilencvenes években forradalmi szereplésükről mesélne. Hallgatásával véli megőrizni barátságukat.

A békés, szerető családi kör enyhíti szomorúságát, bár itt is érzékeli: nem neki való ez az új világ. Kisebbik lányát kiváló eredményei ellenére nem vették fel az áhított szakközépiskolába, átirányították egy gimnáziumba. Azt nem fogadhatták el, mert négy év tanulás után szakma nélkül nehéz lenne a lánynak boldogulnia. Ahogy az apa elmesélte, lánya végigsírta a ballagást, de hiába, mert a családnak nem volt harmincezer forintja arra, hogy „lefizesse” az iskolát. Csanádiék családi költségvetése szűkös, a férfi kőműves-csoportvezető a fővárosban, csak hétvégeken jár haza. Harmincnégy éve munkásszálláson lakik, a kényszerű különélés kiadásai tetemes összeget emésztenek fel.

Mielőtt Dormánd kocsmájának 1956-os csaposát megismertem, találkoztam egy forradalmárral; ma a falu leggazdagabbnak mondott kisiparosa. Csanádi forradalmárként nem találkozott vele, sőt hírét sem hallotta, hogy „ötvenhatos” volt. A gazdag kisiparos nemigen lehetett régi elvtársa a mindig szerényen élő Csanádinak. A két férfi közt négy év a korkülönbség, gyerekkorukban mindketten szegények, felnőttként pedig párttagok voltak, de nem azonos pontjáról szemlélik a világot.

PERBEN, HARAGBAN, ROKONSÁGBAN A PÁRTTAL

– Nagy politikai botrány volt körülöttem a forradalom miatt, eltartott, mondhatom, a nyolcvanas évekig. Ott kell kezdenem, hogy anyám takarítónő volt Füzesabonyban, a járási pártbizottságon. Először a téeszbe dolgozott, de később kisebb hercehurca után csak észrevették, hogy három gyereke van egymagára, mert apám odamaradt a háborúban. Szóval odafigyelgettek rá, és felvették takarítónőnek a pártbizottságra. Ez rettentő előny volt nekünk, mert ezután egy picikét, egy kicsikét jobban éltünk. Anyám 56-ban a pártbizottságról hozta a hírt, hogy kitört a forradalom Magyarországon. Honnan, honnan nem, de megtudta, hogy a rengeteg fegyvert a tüzelőtárolóba tették, a szemet rápakolták. Aztán valóban elterjedt a forradalom.

– Mi történt a faluban?

– Túlságosan sok minden nem volt. Én mint húsz-huszonegy éves fiatal gyerek, csatlakoztam, nem politikai meggyőződésből, mert talán csak arról voltunk akkor meggyőződve, hogy szerettünk volna többet, jobbat enni. Én nemzetőr lettem itt a községbe meg összekötő. Az összeköttetés céljából a nemzeti bizottság és a nemzetőrség parancsnokságának egyetértésével a gazdaságból egy motorkerékpárt kértek nekem papíron. Engem bíztak meg, hogy vegyem át, azután is nálam volt, azzal jártam Egerbe, meg hol ide, hol oda, ahova a vezetőség, a parancsnokság utasított. Ezzel ténykedtem én. Október 23-án kezdődött, és én már október 24-én benne voltam a forradalmi dolgokba. Zömivel a mostani tanácsháza épületébe tartózkodtunk, meg háromszor-négyszer beküldtek Egerbe fegyverért. A liceumba működött a központi forradalmi parancsnokság. Egy alkalommal, másodjára, harmadjára jártam benn, amikor egy kicsit összevitatkoztam fegyverügyben, egy ilyen kispuskáról, semmi kis fegyverről. Én különösebben nem idegesítettem magam, mert nekem volt egy tétépisztolyom, amit én az ávéháستól vettem el, aki idemenekült, Eger mellől. Tőlünk a harmadik vagy negyedik házból nőszült, és az anyósához menekült. No, hogy megtudtam én, mondom, jól van, nem bántjuk, de ide a fegyvert, ennyi volt az egész. Én ezért aztán rettentő retorziót kaptam, meg azért is, hogy elhoztam a motorkerékpárt, meg összekötő voltam a megye felé.

– A falu hogyan fogadta a forradalmat?

– Én, ahogy visszagondolok, úgy látom, hogy egy része elfogadta, más része nem. A pártemberek, meg akik olyan helyről kapták a fizetést, aztán ezeknek a rokonai és a baráti

köre, nekik biztosan nem tetszett. De azt merem mondani, hogy a zöme, az 56 előtti kisgazdák és középparasztok mellette voltak.

– Ki volt itt a vezéralak?

– *Ferenc Balázs, a nemzetőrparancsnok. Egy nálam idősebb vasutasember, a nagy korkülönbség ellenére én jó kapcsolatba álltam vele. Rivalizált egy másik dormándival, az meg csendőr volt. Sokat marakodtak, a másik mondogatta, hogy én leszek a parancsnok, mert én mégiscsak csendőr voltam, te meg egy rossz vasutas vagy. Így a forradalmon belül vita kerekedett, én Balázs bácsi mellett álltam, mert hát a barát az barát. A másik meg ezért haragudott rám, meg haragszik a mai napig is. Volt neki valami rendőri pere 57-ben, idevaló rendőrt pofon vágott a forradalom alatt, aztán benn voltunk mi is a kocsmába, lényeg az, hogy beadtak minket is tanúnak, meg még sok mindenkit. Egerben tartották a tárgyalását, amikor megkezdődtek a forradalom utáni visszaszámlálások. Kérdezi a bíró, hogy perben, haragban, rokonságban van-e a vádlottal. Semmit nem csinált szegény, csak csendőr volt. Mondom, haragba nem vagyunk, de úgy tudom, anyámról rokonom. Jó, akkor köszönjük, elmehet, mondta az ügyész vagy ki, de a bíró mondja, hogy na, még várjunk. – Mit látott? – Én hallottam, hogy talán verekedtek. – Itt tessék aláírni. – Ezért meg azért a parancsnoki vitáért máig nem bocsát meg nekem. Nem értettem én akkor még semmit, ezt a pert se.*

– A forradalmi munkástanácsot ki vezette?

– *Az, aki előtte a tanácselnök volt, de ő nagyon a forradalom pártján állt, meg is hurcolták érte, elvesztette az állását, valahova Egerbe került. Nem jött vissza többet a faluba, nem volt idevalósi. Én nagyon értelmes embernek tartottam, egy csepp rosszindulat sem volt benne. De több vasutas barátom ténykedett még a forradalomban. Volt, hogy kiküldtek minket Hanyipusztára, a gazdaságba, onnan hoztunk be vágómarhát, hogy legyen mit enni a községnek. Később ezt is a számlánkra írták. Nem maradt titokba semmi, mert a régi vezetők részben csak ott lebzseltek, ahol a forradalmi munkástanács intézkedett.*

– A régi párttitkárnak milyen szerep jutott?

– *Legszívesebben nem mondanék róla semmit, mert nekem unokatestvérem volt. Annyit csak elmondok, mert mindenki tudja, hogy szépen meghúzta magát. Helyezkedés kérdése az egész. A baráti köre kimentette minden nehéz helyzetből. Szóval a forradalom alatt nem bántotta senki.*

– És a többi régi kommunistát?

– *A begyűjtési biztost behívtuk, és mondtuk neki, hogy ne hagyja el a falut, de egy ujjal se nyúlt hozzá senki. Hát később, ha a forradalom folytatódik, nem tudom, hogy megússza-e a kegyetlen munkákat, amiket annak idején véghezvitt... Én nem voltam itt végig, mert december 20-án elmentem Dormándról. Akkor már úgy nézett ki, hogy baj van, és kezdett mindenki arra ügyelni, hogyan meneküljön. Az egyik barátommal megbeszéltük, hogy disszidálunk, de nem jött össze a randink, mert a vonatokat összevissza indították. Mindenütt járkáltak a fegyveresek, az egyikük aztán elkapott a Keleti bejáratánál, és hazazavart. Egy tehervonattal visszajöttem. Aztán szegény anyámnak azt mondtam, hogy megyek zsírnak való szalonnáért, majd jövök, de ne idegeskedjen. Azzal a forradalmi motorkerékpárral elindultam Berettyóújfaluba, oda udvaroltam egy lánynak. Életemben akkor félttem először és utoljára. Ahogy elhagytam Tiszafüredet, egészen a Hortobágyi hídig egy tankcsapat állt, végig-végig-végig az út bal oldalán, nem tudom, hány kilométer hosszan. Szerencsémre azt se kérdezték tőlem, hogy hova megyek, hogy ki vagyok, mi vagyok. Egy szót se szólt hozzám senki.*

Berettyóújfalun sem voltam valami nagy biztonságban, mert annak a lánynak az apja egy nagy téesz elnöke volt, ettől függetlenül elég rendes ember, nem az a véreskezű politikus.

Aztán a kislány csak megtudta, hogy miért kellett nekem hazulról elmenekülni, innen is csak ment a hang oda. Szóval nem jött össze az a házasságom, hazajöttem január tizedike körül. Mikor visszajöttem, már vártak az elszámoltatásra. Behívtak a rendőrségre, Füzesabonyba. Jött egy ponyvás dzsip, én akkor azt hittem, hogy abba a szolgálatteljesítő gárda ül, de aztán gyorsan tisztázódott, hogy azzal a láb alatt lévő embereket hordják be. Beidéztek. Bevittek. Nem mondhatnám, hogy nagyon, de felpofoztak vagy kétszer, a bátyámat viszont agyonra megverték. Úgy hoztuk haza a barátommal. Tiszta kék-zöld volt.

– A bátyja miért volt nagyobb ellenség?

– A bátyám más típus volt, mint én. Ami szívéen, az a száján... 57 húsvétja volt, olyan világ, hogy még kenyér se volt otthon elegendő. Nem volt épp jó hangulat a faluban a macerálások, politikai rendezések miatt. Egnapos ünnep volt, és a bátyámmal bejöttünk a kiskocsmába iszogatni. A bátyámba egy kicsit több volt, elfeledkezett arról, hogy már megváltozott, visszaállt a rendszer, és olyan hangokat ütött meg, hogy ebből tumultus, tetteleges verekedés is lett. Én hiába csitítottam, hogy bátyám, hallgass már el, nem időszerű ez, hogy itten dumáljál. Lényeg az, hogy éjjel bevitt a kocsival bennünket a rendőrség, a karhatalom, és reggelig ütték a bátyámat. Sokáig megmentett az anyám takarítónősege, de amikor visszaállt a rend, hiába volt szegény anyám párttag, mivégeztünk csak menesztették. Mert ugye a napnál világosabb volt, hogy én részt vettem a dolgokba, tudták, hogy fegyverem volt, én személyesen vettem el egy ávóstól, a bátyám is részt vett a forradalomba, bár ő nem annyira.

– Mit mondott a bátyja akkor a kocsmában?

– Szidta a párttitkárt is. De mások is voltak ott, öreg kommunisták, és provokálták a bátyámat, ő meg nem bírt meghajolni vagy alkudni senki előtt. Keserves élet volt az utána. Mert ugye ránk fogták, hogy csavargók, izgágák vagyunk. Ugyan hová csavarogtunk volna? Ahogy vége lett a forradalomnak, mentünk vissza dolgozni, de két hét alatt kitettek a munkahelyről bennünket. Azt mondták, racionalizálás van, mi ebből csak annyit értettünk, hogy létszámfölslegek vagyunk, tovább nem foglalkoztunk vele. Jártuk Egert, a környéket, egy-két hónapot töltöttünk valahol, aztán megint mehettünk. A szomszédunk igen rendes ember volt, látta, mi zajlik körülöttünk. Ő szervezte újjá a pártot, és azt mondta, lépjenek be a pártba, majd nem bántanak benneteket. Beléptünk, de nem sokáig tartott a nyugalom, mert néhány hónap múlva ellenforradalmi cselekmények miatt kizártak. A bátyám azt mondta, hogy ő egy ilyen piszkos, mocskos bandával nem foglalkozik tovább. Hiába mondtam neki, hogy hosszú távon nem jó, ha mindig piszkálgatják az embert. A munkakönyvünk már tele volt irkálva. Én három évig fellebbeztem ezt a pártügyet. Nem az elvért, hanem azért, hogy az ember talán békén marad. 59-be megjelentem a fegyelmi bizottság előtt, és hát utolsó és végleges figyelmeztetéssel visszaadták a pártkönyvemet, és azt kérték, hogy lépjek be oda, ahol dolgozok, itt a községbe ne legyek alapszervezeti tag. Nem bántottak tovább, de nekem a háttérbe mindig ott maradt a politikai dolog. Engem mindig annyiba vettek, mint a leprást az egészségesek között.

3/ VÖRÖS HAJNAL UTÁN ÚJ ÉLET

Péter bemegy a Rákosihoz, és azt kérdi tőle:

– Rákosi elvtárs, mi lesz ezekkel a téeszekkel? Hát nem akarnak bemenni!

– Nem? Péter! Fogass három verebet! Van hozzá erőd?

– Van.

Behozzák a verebeket, azok repkednek neki az ablaknak.

– Péter! Csupaszítsd meg a verebeket!

Látott maga már csupasz verebeket? Úgy csicseregtek, összebújtak. Reszkettek!

– Na, lássátok! Így kell ezt!

Tetszik ebből érteni? El kell venni. Nem a földet. Az eszközöket, amivel művelik. Na de Rákosi mégsem érte el a célját, mert közbejött a forradalom, a nagy forradalom... Maradt hát Kádárnak is valami...

A fenti anekdotát a dormándiak a téesszervezésről beszélgetve idézték fel; a forradalmat követő megtorlás után ez volt az újabb politikai akció, amely elérte Dormándot. Az 1957-ben sikerrel lecsendesített falu visszaszokott a forradalom előtti parancsokhoz és parancsnokokhoz, s 1959-ben szinte megadással vette tudomásul, hogy Dormándból egykettőre termelőszövetkezeti község lesz. A téesszervezőknek nem volt különösebben nehéz dolga, csak ritkán kellett a meggyőzés drasztikusabb eszközeihez folyamodniuk. Nem kellett ide durvaság, állították a dormándiak.

A szocialista mezőgazdaság, ahogy azt a helyi Vörös Hajnal Termelőszövetkezeti Csoport példája mutatta, nem látszott nagyon gyümölcsözőnek, ezért az egyéni gazdák mentek volna inkább az iparba, menekülni akartak a téesz elől. De számukra nem volt kitérés: csak akkor vállalhattak munkát a falun kívül, ha nélkülözhetőségükről a helybeli tanács igazolást ad, a tanács pedig egy földművelőt sem mentesített. Egyetlen megélhetési forrás a téesz maradt. Így aztán 1959-ben népes taglétszámmal alakulhatott meg a második termelőszövetkezet, az Új Élet.

Az Új Élet Tsz-be a korábban gazdálkodó parasztok léptek. A gazdálkodásba vont állami tartalékterülettel együtt a szövetkezetnek hatszáz holdja lett, minden családra nyolc hold jutott. Az indulásra tíz fejőstehenet és tizenkét lovat tereltek össze. A gazdasági épületek hiányát könnyen áthidalták; az egyik tag portáján a „közös” lovakat, a másikén a „közös” teheneket istállózták. Az Engel-uradalom gazdasági épületeit az állami gazdaság örökölte, így amikor állami hitelből száz birkát vásároltak, abonyi oláh cigányokkal maguk építettek egy birkahodályt.

Az új téesz elnöke az egykori bíró, Járdán Albert lett, aki már megtapasztalhatta valamelyest a sztalinista közéletet. Ideális kádernek tarthatták, hisz egyszerre volt régi párttag és jó gazda, ilyen emberből nem volt nagy a választék abban az időben. Járdán Albertet 1990 nyarán ismertem meg.

„HUNCUT A BÍRÓ...”

– A Csörsz-árok partján volt a mi tanyánk, anyám öröksége. Csuda szép hely volt, tele szőlővel, gyümölcsösssel, nagy méhészet benne. Gyerekkoromban sokat játszottunk a tanyán. A feleségem lánykorában oda járt ki a libákkal. Rendes volt, nagyon jó lány, 1940-ben házasodtunk össze, akkor kerültem el Besenyőről, a szülői háztól. Harminchét éves voltam, éppen ideje már, hogy megnősüljek. A sógorom link ember volt, az apám aláírt neki egy tízezer pengős váltót mint kezes. Ő nem fizetett, így a mi nyakunkba szakadt. Meguntam, hogy a semmire megy a munkám, hát eljöttem otthonról. Apámnak volt vagy negyven holdja, és hogy 43-ban szétadta, kaptam körülbelül négy holdat, itt a dormándi határban. Abból nem sokra mentem volna, ezért aztán beálltam Diósgyőrbe acélöntőnek, négy évig dolgoztam ott.

– Hogyan került oda?

– Tudja, protekció révén. Az öcsém Miskolcon volt káplár, a gyárnak a főintézője meg nagyon vallásos ember, aztán 940 pünkösdjére lejött a főintéző hozzánk. Mindenki elment a templomba, mi meg kimentünk a zöld lucernába. Ott beszélgettünk, és mondtam neki, hogy én is elmennék a gyárba dolgozni. Azt mondta erre, hogy ugyan már, egy ilyen gazdaságot csak nem akarok itthagyni. Mondtam, hogy itthagynám bizony szívesen, az adó végett, Gömbösnek már tovább nem dolgozok.

Nyolc hónapig éjjelre jártam, azért, hogy itthon is haladjon a munka. Mikor hazajöttem a gyárból, a lovak már meg voltak etetve. A szomszédban volt a községháza, a kisbíró etette-itatta a lovaikat, én meg az ő földjét dolgoztam meg érte. Ahogy hazaértem, megreggeliztem, aztán felültem a kocsira, és mentem a határba. Este már volt úgy, hogy nem érkeztem a lovakat kifogni. A biciklim rajta volt a kocsin, lekaptam róla, hajtottam vele Abonyba a munkásvonathoz.

– Mindennap hazajárt Diósgyőrből?

– Mindennap. Aztán a gyárban tudja, mit csináltam? Csak nyolc órát engedélyeztek egyhuzamban dolgozni, én letettem a nyolc órát, aztán elbújtam, egy cseppet feküdtem a nagy homokban valahol, és az újabb munkakezdekodkor előbújtam, csináltam a másik nyolc órát. Ez így ment sokáig, jó későn jöttek csak rá. Mikor aztán rájöttek, fújtak nagyon. – Hát maga meg mit csinál? El akar minket záratni? Tudja jól, hogy csak nyolc órát szabad dolgozni, nem? – Tudom én – mondtam –, de nekem kell a pénz.

Amikor az első földet megvettem, a feleségem sírt, azt mondta, hogy hát nincs neked eszed? Arrafelé semmi se terem meg. Ez a Hortobágy! Mondtam az asszonynak, hagyjad már, olyan mindegy, hogy van-e vagy nincs az az ezerkétszáz kvadrát föld, majd csak lesz valahogy. Másnap ásót fogtam, kimentem, vettem talajmintát az egész táblából, és megvizsgáltam. Mondtam az asszonynak: – Nekem már hiába beszélsz, mert az egész táblát megvesszük. – Erre ő azt mondta: – Amennyi eszed neked van, tudom, hogy meg is veszed. – Elbitangolt gaz termett csak benne. A főjegyzőt arra kértem, ha lesz valakinek eladó földje, már csinálja is a szerződést, én egy pénzt adok kvadrátjáért. Üzenjen a feleségemnek a pénzért. Aztán tudja, mit mondok? Az egész határban soha senkinek nem volt olyan termése, mint nekem azon a földön. Búzát, kukoricát, dohányt, dinnyét, mindenfélét termeltem. Az a föld drágább volt, mint a belső földek, mert mikor a húszas években ki akarták parcellázni a proletároknak, akkor a zsidónak volt annyi esze, felemelte az aranykoronát, hogy többet kelljen fizetni érte. Ez az Engel földje volt, 13–18–22 aranykoronás.

– A háborús években hagyta ott a diósgyőri munkát?

– Csak egy kis időre. 42-ben kivittek a frontra, 42–43-ban kint voltam a Donnál, hazajöttem, újra mentem a gyárba 45-ig.

Éjszaka három óra volt, mikor ide bejöttek az oroszok, mind elvitték a lovaimat. Aztán fogtam új lovakat, nem volt nehéz, mert mindenfelé gazdátlan lovak őgyelegtek, de alig fogtam meg őket, még szinte nálam se voltak, megint elvitték. Aztán már csak a sebesült lovat hoztam, mondtam, ezt már nem viszitek el. Szegénynek a hasából csöpögött a vér, bűzlött tőle az istálló, a feleségem meg kiabált nagyon, hogy vigyem innen. Volt bajunk elég. A háborúkor beesett egy bomba a konyhába, a szekrény tetejét vágta szét, cserép egy csepp se maradt a tetőn, szalonna, sonka a pusztta földön hevert. Hátamon hordtam a cserepet, mert kezdték a templomot bontani, onnan hoztam zsákban. Mire meghordtam, addigra itt a faluban egy szem kő se volt. Megint kereshettem a házravalót. Szegény lány volt a feleségem, nem érdeklődtem iránta, hogy és mint állnak, csak egy hold földjük volt. Ő vette a házat 940-ben, még lánykorában, aztán hogy összekerültünk, én kezdtem fizetni a részleteket. De azért csak haladtunk. Itthon már három lovam volt, mégis bejártam még a gyárba.

– Ezt a három lovat a gyári keresetéből vette?

– *Nemcsak a három lovat, hanem a harminchárom hold földet is! Azért vágtak agyon a beszolgáltatással. Tudja, mennyi volt a beszolgáltatásom? Százegy mázsa termés, húsz hektoliter tej, kétezer tojás, hatvan kiló hízott baromfi, hatvan kiló sovány baromfi, ötszáz kiló hízott sertés, ötezer kiló vágómarha, de a vágómarhát mindig megduplázták, meg a községfejlesztés és hússzezer forint adó.*

– Ez hányban volt?

– *Majdnem egészen 56-ig ez volt. Én több adót fizettem, mint a Vörös Hajnal. Már mindenki leadta a földjét, csak magam voltam kulák a faluban. Az asszony mindig mondta, hogy miért nem adom már le én is. Nem adom le, mert ez az én földem. Azután kezdtek csigázni, hogy lemondtam a bíróságról. Nem írtam alá Mindszenty ellen, a nép meg engem követett. Rám fogták hát, hogy megméltelyezem a községet. Mert hogy el ne felejtsem, közben öt évig társadalmi munkában bíró voltam. Aztán tudja-e, mi vitt bele a bíróságba?*

– Nem tudom, mondja el!

– *Egy vérbeli kommunista csapott fel bírónak, még akkor nem is pártoskodtunk itt, én meg összerántottam az embereket, hogy halljátok-e, ennek nem jó vége lesz, mert ha ez elkezdődik, akkor itt kis Moszkva lesz nemsokára.*

– Idevaló ember volt?

– *Idevaló.*

– Cselédember?

– *Cselédember.*

– Kinél szolgált?

– *Nem volt ő igazi cseléd se.*

– Hát mi volt? Napszámos?

– *Az se. Partizán volt, és kapott húsz hold földet, de vérbeli kommunista volt, annyi szent. Mondtam az embereknek a képviselőtestületbe, te leszel a kisgazdapárt, te meg a szocdempárt, te meg leszel a parasztpárt. Én a kommunista párthoz csatlakoztam, hogy ne tudják rám akasztani a kaput. Mert ezt így kellett csinálni.*

Meg is alakult minden párt, a kommunista pártnak a titkára az én befolyásom alatt állt, hallgatott rám, én lettem a szervezőtitkár. Aztán a párt is meg a testület is engem választott törvénybírónak, azután az akkori bíró csak három napig maradt, utána én lettem az új bíró. Megválasztottak, mert hogy az orosz fronton voltam, beszéltem a nyelvet, és amikor az oroszok bejöttek, értem szalajtottak, mert senki sem tudott oroszul rajtam kívül. Attól kezdve az én nyakamba szakadt az egész falu.

Mindennapos volt a baj, hogy szakadjon rájuk az ég! Úgy is volt, hogy kitelefonáltak, hogy kell negyven mázsa sertés meg húsz mázsa marha. Összehívtam a testületet, hogy mit csináljunk. Azt mondta az egyik, hogyha ez a parancs, nem tehetünk úgyse mást, össze kell szedni. Kimentem a telepen a legszélső házhoz, mert azt beszélték, hogy ott van disznó. Mérgeesen kiabált az asszony, hogy többet meg ne lásson. De azért egy gúnárt csak adott. Mondtam a főjegyzőnek, megyünk Egerbe, bevisszük zsákban a libát. – Hűha, ez nagyon veszélyes játék – mondta. – Nem baj, ne törődjön vele, engem visznek el, nem magát. – Egerben ott volt az intendáns parancsnokság, ahol most a rendőrség van. Istentelen nagy, vörös, szeplős ember volt az alezredes, nagy, vörös bajusszal, nem mondom, lámpalázam volt, amikor bementem. Mondtam neki, hogy Dormánd borzasztóan szegény község, nincsen semmije se, három gazda volt csak, azokhoz jártak dolgozni meg a vasúthoz, és nem tudunk mi adni semmit, de tiszteletünk jeléül hoztunk egy ludat. Erre elnevette magát az alezredes, megölelt, s azt mondta: „szpasziba”, köszönöm. Többet sose háborgattak. Még egyszer fordult elő, hogy marhát kértek tőlünk. Akkor bementem a közellátási bizottságba, ahol jó ismerőseim voltak, bevittem nekik száz tojást, hogy osszák el, de énhozzám többet ne küldjenek senkit. Igen szemtelennek, huncutnak tartottak engem abban az időben.

– Milyen volt itt a földosztás?

– *Azzal kezdődött, hogy a földigénylő bizottság sikkasztott. A maguk javára dolgoztak. A megye elzavarta őket, aztán én lettem a földigénylő bizottság elnöke. Akkor faggattam én a földhivatal vezetőjét, mit akarnak ezzel elérni. Ezek az emberek nem arra születtek. Erre azt kérdezte: – Miért, bíró uram? – Mondtam neki, hogy suszternak, villanyszerelőnek, vasutasnak tíz hold földet adni, ki hallott már ilyet? Nem tudnak önállóan gazdálkodni, majd meglátják, hogy nem lesz ezekből a gazdaságokból semmi se. Ezek az emberek eddig még mindig parancsra dolgoztak.*

Először haladtak, mert három évig nem kellett adót fizetni, meg semmit se, szántottak-vetettek egy tehennel, kettővel, vagy összefogták a lovat meg a tehenet. Sokan mondták, hogy bíró úr, így öröm élni! Egyszer beállít hozzám egy asszony, hogy ő a tizenegyedik gyerek után nem kapott földet. Kérdeztem, hogy megvolt-e már az a gyerek, amikor a földet osztották. Azt mondta, hogy még nem. – Hát jóasszony – mondtam neki –, a föld nem szaporodik a gyerekekkel együtt! – Nem sokkal később találkoztam vele, és mondta, hogy abbahagyták az egészet, nem tudtak mit kezdeni a földdel, leadták a gazdaságnak. De a többiek is belebuktak szép sorjában, földjük a gazdaságé lett. Nem bírták fizetni az adót, a beadást se győzték. Csak nekem lett igazam.

Aki nem hagyta abba, arra kutyavilág várt. Én Rákosihoz is felmentem, mert vagy nyolc családot kineveztek kuláknak, velem együtt. Mert a Mindszenty-ügy után a párttitkárból lett a bíró, a bandájával együtt igen piszkosan viselkedett. Nem segített a szegény családokon se, hiába mondtam, hogy tegyen valamit, mert sokan bizony epren élnek meg főtt kukoricán. Tudtam, hogy engem legszívesebben elsöpörne a föld színéről, ezért aztán amikor Besenyőről elvittek családokat a Hortobágyra, összepakoltam én is, hogyha jönnek értem, útra kész legyek. Pedig higgye el, hogy soha nem tartoztam nekik, mindig túlfizetésben voltam. Megvolt a pártkönyvem, mert párttag voltam, mégis rettegni kellett.

Rám küldte egyszer a cséplési ellenőrt, hogy föl vagyok jelentve, mert több a búzám, mint amennyit felíratam. Hát ha mérni kell, mérjenek, mondtam, de először reggelizünk, mert itt van a früstök ideje. Az asszony süített egy csomó tojást szalonnával. Evés közben kérdezte az ellenőr, hogy mennyivel van több búzám a megengedettnél. – Úgy 20 mázsával – mondtam. – Azt könnyen el lehet tüntetni – bólintott az ellenőr. – Holnap már nem lesz itt – mondtam. – Ez biztos? – kérdezte –, mert az a piszok párttitkár a mi munkánkat is ellenőrzi. – Holnap már nem lesz itt, ha ilyen idő tájt jönnek, nem találják meg. – Rendben van, akkor nem csinálunk semmit – mondta. Elmentek. Félt mindenki, mert olyan piszok volt az a párttitkár, hogy még a saját apósát is feljelentette. Másnap elmentem Abonyba a molnárhoz, és mondtam neki, hogy baj van. – Micsoda, pajtás? – kérdezte. – Behoznék ide vagy húsz mázsa búzát, mert baj lesz belőle, ha nem tüntetem el. – Hozzad, pajtás, nyugodtan, elfér itt! Hányd be oda az egészet zsákostul! – mondta. A nevem rajta van mindegyiken – mondtam. – Ne törődj vele, pajtás, mindjárt be lesz túrva. – Aztán egyszer üzent, hogy menjek a búzáért. Egy hónapig a szekeremen hordoztam vissza, este kiraktam, hajnalban felpakoltam. Az egyik asszony, Matildka megszólított: – Nagyon lent van a maga szekere, Járdán bácsi. – Lent van az, mert széna szárad rajta – mondtam. És miért csináltuk, miért? Aki megette, megitta, az is éppen úgy megél, mint én. A végén mindenki a téeszbe kötött ki. Ha elnök lettem is, csak jobb volt magamba lenni a magamében.

– Hogyan lehetett közösen gazdálkodni?

– Lehetett. Nehéz volt összehozni a földet, mert egyik fele soványabb volt, mint a másik, ráadásul egy hold földre csak ötven kiló műtrágya jutott. Az asszonyok szórták a műtrágyát a búzára, ott voltam, beigazítottam őket, hogy ne egész, hanem fél marékkal mérítsenek. A végén nagyon szépen összehoztuk a búzatáblát. Nekünk holdanként tizenhat mázsa negyven kiló termett akkor, a Vörös Hajnal meg egész nap csévelt mellettünk, és csak hat zsák lett nekik. Ennyi különbség volt.

(A téeszelnök és gazdatársai nem dolgoztak kisebb lelkesedéssel, mint egyéni korukban. Ahogy a faluban beszélük, az Új Élet elnöke komolyan vette feladatát: szerette messzelátóval „gukkerozni” a határt, mindig tudni akarta, ki mint dolgozik. Szembeszökően jobb eredményeket értek el, mint a „patinás” Vörös Hajnal.)

– Hogyan élt a tagság?

– Mindenkinek jutott annyi búza, amennyi kellett, a padláson úgy is volt, hogy tíz rúd szalámi függött. Minden szombatra jutott hús a tagságnak, a birkahús már nem is kellett nekik, csak a sertés vagy a borjú. A tanyán le volt öntögetve a káposzta, mindenki annyit vitt, amennyit akart, volt sárgarépa, zöldség egy nagy rakás. Fizetni nem tudtunk, mert építkeztünk, de a tagságnak mindene megvolt. És mindenki vigyázott is erre a vagyonra, amit összeadtunk, meg amit közösen megteremtettünk. Rend volt, és tudatlanul senki nem vett, nem vehetett el semmit. Ha már egy bandába kényszerítettek, nem herdáltuk szét a közöst. Én még a port is levertem magamról, amikor hazamentem a téeszből! Aztán hogy egyesülni kellett a Vörös Hajnallal, minden megváltozott. Az új elnökkel sehogy nem egyeztem, a gazdálkodáshoz a felesége jobban értett, mint ő. Nem is maradtam sokáig, hatvanöt éves koromban nyugdíjas lettem.

– Most hogyan kellene rendelkezni a föld dolgában?

– Majd adja a megoldás saját magát. Ezt a sok munkanélküliséget csak azzal lehet megszüntetni.

– Hogyan?

– Visszaadni a földet mindenkinek, amije volt. Addig nem volt munkanélküliség.

- Itt Dormándon nem sok embernek járna-kellene vissza a föld.
- *Akkor megveszi majd a másik, akinek kell, és majd ahhoz a gazdához jár dolgozni, aki nem tud megállni a maga talpán. Mert csak hanyagságból nem tud. Olyan nincs, hogy nem megy, meg lehet azt tanulni.*
- Van itt olyan ember, aki gazdálkodni tudna?
- *Eddig se volt.*
- Berci bácsi a téeszben hagyja?
- *Majd megtudom, hogy mennyi haszonbért fizet a téesz. Most holdanként adnak háromszáz forint földjáradékot, hát mi az? Harminchárom holdért kapok tízezer forintot. Ha fiatalabb volnék, nem tétováznék.*
- Mit csinálna?
- *Először is rávárnék, megvárnám, hogy a másik belebukik-e, hogy a másikkal mi lesz. Tanultam már a saját káromból eleget.*
- Lesz új téesze a falunak, a régi Füzesabonyban marad. Mit szól hozzá?
- *Elhívtak az első gyűlésükre. Gondolhatja, hogy nem csak díszmadárnak mentem el. Kérdezgettem, mit terveznek, hogyan megyen a dolog tovább. Körül is néztem alaposan, és kikiváncozott belőlem a kérdés: Gyerekeim! Ki fog ebben a téeszben dolgozni? Elnököt, azt látok meg irodistát, ilyen-olyan csoportvezetőt, mindenfajta főnököt, de munkára foghatót egyet se. Aztán ahogy az is kitudódott, hogy keves lesz a saját föld, és inkább bérelgetni akarnak – elszállt a bizalmam. Úgy megmondtam a magamét, hogy azóta se hívtak a gyűlésükre. Én elvagyok nélkülük. Mi kell nekem már az élethez? Szinte semmi. De a földemet ilyen habókosoknak nem adom. Hogy gondolja? Pár száz holdból a sok nyugdíjasnak huszonöt mázsa terményt ígértek. Bolond, aki elhiszi! Visszaveszem az abonyi téeszből, ha már egyszer kikértem. Tudja, mit csinálok vele? Kiosztom a negyven holdamat a dormándiaknak. Örök használatba. Épp itt az ideje, hogy legyen végre egy igazi földosztás. Legyen boldog vele az, aki használja is, műveli is. Azon a gyűlésen egy gazdaember se volt.*

(Járdán Albert mégsem osztotta ki a földjét, mint tervezte 1992-ben. Az új dormándi téesznek adta, ha már aláírta a csatlakozását hitelesítő szándéknyilatkozatot.)

Ma egy aprócska, régi házban magányosan él. A vékonycsontú, alacsony, szívós öregember reggeltől estig egy kivénhedt kemence tövében üldögél. Istállójában a körzeti állatorvos lova lakik, s a portáján álló második, polgárias külsejű házában erdélyi menekültek élnek. Utolsó, nyári látogatásom délelőttjén három erdélyi kislány Berci bácsinak paprikás krumplit főzött.

- *Nekem már nincs sok évem hátra, minek nekem a pénz? Más hordja el így is. Itt van most ez a nagy román család, ezeknek kellene, mert tudja-e maga, hogy milyen az, ha az embernek nincsen kenyeje. Tudja, most is van vagy hetvenezer forintom széjjel. Kölcsönbe adtam volna, úgy is kérték, de nem látom már én azt soha. Sokan nem érdemlik meg, de nem tudom megállni, akkor is adok nekik. Ilyen hülye voltam egész életemben mindig.*

Egész életemben jól bírtam magam, ez az Isten ajándéka, de a gyerekekből egy se maradt. A fiam volt a negyedik, a többi kiskorában meghalt. Nehéz visszagondolni erre az életre. Ő nem bírt már magával, alkoholista volt, a sírba is ez vitte. Egyik szombaton reggel mondtam neki, hogy hozzon a boltból tejet. Megjött a tejjel, letette, megfogta az asztalt, és hozzáfogott sírni. Még csak reggel volt, de láttam rajta, hogy megint jól tele van. Mondtam neki, hogy eredj befele. Este aztán csak figyelem, hogy nem gyújt lámpát. Gondoltam, valami baj van biztos, hát nem gyújt ez ki soha? Mert ki-kijárt ide a verandára kávé, teát csinálni magának, akkor

meg egész éjszaka nem jött ki, nem gyújtott világosságot. Nem mertem bemenni hozzá, mert akkor borzasztóan káromkodott, hogy mit szaglászom én utána, miért figyelgetem. Másnap mondtam az asszonynak, aki hordta az ebédet, hogy menjen be, nézze már meg, mert nekem nagyon gyanús, egész éjszaka nem láttam kijönni. Kijött az asszony, mondta, hogy meghalt. Akkor én is beszaladtam egy ingben, gatyában, láttam, hogy tényleg igencsak meg van halva, már meg is merevedett, a száján látszott már a hullafolt. Gondolom, reggel, ahogy bement, lefeküdt az ágy végébe, és úgy is halt meg. Isten csapása is, hogy elvette, meg Isten áldása is. Az anyja úgy nevelte, mint egy grófi gyereket. Hordta neki a pénzt az iskolába, könnyű dolga volt neki. Gimnáziumot végzett, aztán mezőgazdasági főiskolát, üzemgazdásznak tanult. Volt itt neki a gazdaságban olyan módja, hogy jobb se kellett. Senki nem parancsolt neki, még inkább őtőle féltek. Az anyja fölrotta neki, hogy miért jár mindig a tanyára, de azt mondta, hogy nem tanya az, úriemberek vannak ott. A felesége védőnő volt, vele is agresszíven viselkedett. Elváltak. Van egy lányuk. Pesten jár egyetemre. Kétszer már meglátogatott, a fényképe odabe van a másik épületben.

- Miért itt, a melléképületben lakik?
- Itt jól megvagyok, innen kilátok, mindenre. Itt vagyok én télen-nyáron.
- Lehet fűteni a kemencében, vagy csak a tűzhely ég?
- Csak a tűzhely. Nem kínlódom már én a kemencével. Jól fűt ez is. Vagy maga fázik?
- Nem.
- Egyen is nyugodtan, szolgálja ki saját magát! Itt a rezsó, tojás, szalonna.

V/ BESENYŐTELEK – A DIKTÁTUMOK KORA

1/ A BESENYI BOLDOGULÁS RÖGÖS ÚTJÁN

A dormándi templom utcájában élő Járdán Albert 1903-ban született Besenyőtelken, szülőháza helyére 1907-ben épült új lakás. A portán ma Berci bácsi bátyja, Járdán Iván és Iván lánya lakik. A tornácos házat szőlőlugas köti össze a nyári konyhával. A hétszáz négyszögöles telek az utóbbi évtizedekben élénk gazdasági élet színtere volt. 1956-ban készült el a harminchárom négyzetméteres dohánypajta, 1964-ben a négyállásos istálló. 1976-ban műhely épült, új pincét csináltak, méheskaptárak állnak fölötté. A ház a veteményeskerttel együtt négyszáz négyszögölet foglal el, a kert végében egy fóliasátor van, mögötte ötven termő gyümölcsfa. Az istállóban 1979 óta nem tartanak már sem lovat, sem tehenet, a gazdavilágból egy 1912-es évjáratú fogatos eke és egy 1924-ben vásárolt borona maradt.

Járdán Iván alacsony és sovány, külsőre szakasztott mása Dormándra telepedett öccsének, természetük annál különbözőbb. Iván bácsit fürgébbnek láttam, a kilencvenes évek elején még biciklivel karikázott az egyházi képviselő-testület ülésére. Öccsénél talán akkurátusabb, a familia valamennyi ágának történetét számon tartja. Mindkettőjük élete gazdálkodással telt, de egyikük technikája sajátosan dormándi, a másiké sajátosan besenyőtelki volt. A két testvér között hat és fél év a korkülönbség, egy család, azonos történelmi korszak fiai, elbeszéléseik mégis másféle világot elevenítenek fel.

Járdán Iván nagyalakú kockás füzetben megkísérelte lejegyezni elődei és a maga életét. Következzék most ebből egy rövid idézet.

Ősök elbeszélése után az első Járdán az 1700-as években került Besenyőre a Jászságból... A jobbágyfiúkat fogdosták össze katonának, és akit elvittek, annak 12 évet vagy még többet is a katonaságnál kellett letölteni. Mire hazakerült, öreg, tört ember lett. Ezek után aki tehette, menekült, ahogy tudott. Az első Járdán is így került ide, egy nemesi familiához szegődött be cselédnek. A nemesember udvarára a verbuválóknak belépni sem volt szabad.

Nagyapám, II. Járdán József 1836. évben született, Sarlós Boldogasszony napján. Apja I. Járdán József volt, anyja László Borbála (nemesember leánya)..

Édesapám, Járdán Antal 1897. II. hó elején kötött házasságot édesanyámmal, Zbiskó Ilonával. Édesanyám apja kiskalocsini nemes Zbiskó Antal hevesvezekényi születésű, de dormándi lakos. Ezen Zbiskónak az őse lengyel nemes volt, és Rákóczival jött be az országba, mint hadnagy a kuruc seregben szolgált. Utána a Duna mentén bujdokolt, mert ott érte a harc vége, aztán amnesztiát kapott. Úgy mondja az írás, daliás fiatalember volt, és nőül ment hozzá egy jó módú nemesembernek lánya, ki hevesvezekényi birtokos volt.

Szüleim, Járdán Antal és Zbiskó Ilona gyermekei:

Iván – 1897. nov. 13., Anna – 1899. okt. 13., Verona – meghalt két hónapos korban, Albert (Berci) – 1903. márc., Ilka – 1905. márc., Antal – 1907. aug., József – 1911. febr., Rafi – 1915. márc., Magdolna – 1918. jún., Pali – 1920. jan.

Járdán Iván naplójában nem jutott odáig, hogy a maga gyermekeit felsorolja, pedig azok is születtek szép számmal. Harmincnyolc éves korában nősült meg, hét gyermeke született, az első 1935-ben, az utolsó pedig az után, hogy Iván bácsi betöltötte az ötvenhatodik évét. „Igaz, hogy magamat dicsértem, de csak az igazságot mondtam”, zárta le egyik beszélgetésünket

Iván bácsi, és akárhányszor is hallgattam meséit, soha se éreztem úgy, hogy szépíti a valóságot, és benne a maga szerepét.

– Az istenségit! – ez volt nagyapám szavajárása –, mit kérdezed mindég, hogy volt régen! Mit tudom én! – Azt nem kérdezem, amit nem tud! Sokat mesélt az apósáról, aki nemesember volt, de már nagyon szegény. Volt Tepélyen két rend széles kaszálója, az olyan szűk négy méter. Mellette volt Szabó Jójárt Jánosé, hanem az öt rend széles volt. Na, egyszer történt, hogy nagyapám apósa ment ki kaszálni, és kikötte a két lovacskáját, a két ló ett is a kocsiderékből, meg ganajozott is. Ment arra Szabó János, lóháton járt mindig karikással meg korbáccsal. Kemény ember volt. – Hé, te büdös paraszt, a szép földemre a jószágodat ganajoltatod? Megbotollak, agyonveretlek, te! – Ne tessék már megbántani. Majd ha a magáét, a sarjút kaszálja, állítsa ide a jószágát az én földemre! – Jól van, büdös paraszt! Mikor jönnek gyűjteni, odaállítom. – Aztán jöttek Jójárt emberei, és mind az ő földjére állították a nyolc ökröt meg a nyolc lovat, mikor gyűjtöttek, de megparancsolta, hogy mind odaálljon, mind arra szarjék, hadd piszkolja a piszok jobbágy földjét. Másik esztendőbe azon a földön olyan fű nőtt, hogy csuda. Mikor mentek megint kaszálni, mondja Jójárt János: – Héé, te paraszt! Mit csináltál te, hogy olyan sok a fű a kaszálódon? Nekem meg semmi! – Hát, maga csinálta. – Hogy csináltam volna? – Hát idehajtotta mind a jószágját, amikor gyűjtöttek, oszt megtrágyázta. – Az anyád – aszongya –, becsaptál! – Magának is van azon a kis helyen jó fű, ahol az én lovaим álltak. – Hát, a büdös parasztja! Több eszi van, mint nekem!

Nagyapámnak már nagy istállója volt Tepélyen, elfért benne négy ló meg hat darab növendék marha. Előtte ámbitus, a végibe nagy kocsifészer meg kút is faragott kőből. Nagyapámnak harminckét holdja volt, úgy 912–13-ban ment szét. Édesapámra hat hold jutott, ugye, ők hatan voltak testvérek. Édesanyám örökölt Dormándról tizenkettőt, vettek még hozzá, lett nekik harminckét hold, de béreltek is hozzá, műveltek vagy nyolcvanöt holdat. Ahhoz sok jószág kellett, négy ökör meg két ló. A testvérem se volt mindjárt segítség. Négy öcsém tanult, csak Berci meg én dolgoztunk odahaza. Az öcsém az ökröt jobb szerette, én nem szerettem az ökröt soha. Én már gyerekkoromban is a lovat szerettem.

Még fiatal gyerkőc voltam, hogy volt egy fekete csikónk, olyan egyéves csikóforma. Fölültem volna a hátára, nem állt meg. Ganaj kazal volt, trágya, akkora magas, mint az asztal, onnan ráugrottam a hátára. Így megmarkoltam, a csikó elindult. Berci öcsém nevetett; haj! majd csak leveti, de nem tudott levetni. Végül nekiment a csikó a szalmakazalnak, oszt ledörgölt a hátáról. Mikor külön mentünk, és Berci elment Dormándra lakni, elvitte mind a két ökröt. Mondom: – Minek viszed a két cammogót, sose jössz ki vele Szellőhátról.

Nyárba hordtunk hazafele Tepélyről búzát, egy csomó kereszt, az volt a nevi, tizenhét kiló volt egy csomóban. Hát én hét csót raktam fel egyszerre, az öcsém meg tizenötöt a négy ökörre. De ő kétszer fordult naponta, én meg háromszor. Hát a két fiatal ló ment bátran. A tepélyi úton van bekötőút Tárkánynak. A sarkon van egy feszület, aztán onnan jött Horthy, Poroszlón lakott Gréfli Jenő, annak a feleségi Horthy lány volt, a testvéri, aztán lement meglátogatni Horthy Miklós autóval. Csendörök álltak látástávolságban az úton végig. Akkor még balra hajts volt, én meg nem mentem balra. Tudtam, hogy ez a ló goromba ló, ha autót lát, kiugrik a világból. Oszt jobbra hajtottam. Ott találkoztam a keresztnél Horthyval. A két ló meg ágaskodott, Horthy majdnem kiesett, úgy leste. Én a hajtóba kapaszkodtam. A csendőr odaszólt: – Nem jól hajtott! – Én se tehetek róla, látja a kormányzó úr, hogy lovat hajtok, nem ökröt! A kormányzó is szerette a szép lovat.

Ló mindig kellett, mert többfele volt a földünk, mindig úton voltunk. Édesapámnak Tepélyen a Malomszögben volt a földje, az öröksége mellé még a három testvér részét is megvette. Aztán volt az itthoni határban, úgy nevezték azt a részt, hogy Csoport. Édesanyám tizenkét holdja meg a dormándi határban volt a Csörsz-árok mellett. Ott egy jó kis tanyánk is volt nekünk. Istálló

négy ökörnek meg két lónak. Volt ott egy konyha, meg egy lakószoba, egy nádtetős méhes, aztán kétrekeszes disznóól, tyúkól, kacsaoól, aztán egy nagy fészter, vályog volt a fala, a tetején szalma meg zsúp. Aztán szalmakazal, oszlopon álló galambdúc, minden volt ott. Szüreti idő alkalmával az egész család ott zajgott.

Mikor épült a tanya, ott még egyetlen akácfa sem volt. Édesapám valami jó emberitől Egerből hozott négy cseresznyefát. Egyet én beoltottam, mert az oltást, a szemzést még gyerekkoromban, az iskolában tanultam hatodik osztályban. Sok gyümölcsöt hordtunk szegény édesanyámmal a piacra abból, ami a dormándi tanyán termett. Amikor elvette a téesz, csak diófánk volt tizennégy. Most már egy sincs, kihúzgálták mind. Három germensdorfi, három jablonai meg két mézcseresznyefánk volt. Ringlőszilvánk sok volt, kékből kettő, muskotályos beszterceiből vagy tizenöt. Volt egy piros körte, a héja meg a belseje olyan pirosas színű, aztán egy császárkörte meg folyókörte kettő. Annak úgy csüngött lefele az ága, mint a szomorúfüznek. Egynek meg a neve se jut eszembe, az még kemény volt ősszel is. Télbe, januárba puhult meg, úgy, hogy betették az árpa közé. Édesapám először nem nézte semmibe, azt mondta, hogy olyan nagy, mint a lőfej, és olyan kemény, akár a kő. Amikor édesanyám elétette a terményből, édesapám is megkóstolta. – Honnan vetted te ezt? – Az árpából. – Hej, de finom! Az anyja istenit ennek a kölyöknek, mindent kitalálna!

34-ben nősültem, 40-ben már a negyedik gyerekem született. És 41-ig együtt dolgozott a család, már édesapámékkal. Mikor Erdélyből hazajöttem, csak mondtam édesapámnak: – Nézze, hát ez így furcsán néz ki. Én csak dolgozok a közösbe, a többi meg mind dolgozik magának. – Akkor édesapám szétadta a földet. – De – mondom – a lakással hogy lesz? – Ha bedolgozod a dormándi földet nekiünk, tied lesz a lakás. – Akkor lettem a magam gazdája, de mondhatom inkább, hogy a magam szegénye. Egy lovam meg egy tehenem volt. Aztán felszaporodott, két-három tehen lett, ló meg kettő, volt hogy csikó is. Gyarapodtunk szépen, nem hordtam el itthonról el a pénzt, nem kocsmáztam.

Két szép ötéves fekete lovam volt, amikor kiütött a háború. Kanca mindkettő, másodszor voltak vemhesek, az utcából azt vitték el legelőbb. A szívem majd meghasadt, amikor befogták, a ló meg szinte kiugrott volna a hámból. Egyszer láttam az egyik katonát rajta ülni, jött erre befelé, ugye, kapu nem volt, mind kitörték. Befordult volna, oszt végigvágta az orosz, mentek kifelé a határba. Az öcsém felismerte az egyiket a fogságba, mert hátulról a combján szélforgás volt. Czakó Danival, egy derék parasztemberrel jöttem egyszer Dormándról. Nézi a lovam, oszt mondja: – Ez nemesi származás, igaz-e? – Értett a lovakhoz, fiatal korában ő is a huszároknál szolgált. – Ezt el ne add! – De hát elvitték. Front után már csak háborús bűnös lovaik voltak, ugye, amit sikerült megfogni frontkor. Semmilyen lófélék, betegesek.

52-ben kezdődött a rossz világ, nyírták a parasztot, ahogy csak lehetett. Igencsak rosszul voltunk ezekben az esztendőkhöz. Elmentem fuvarba. A tatározóvállalat Abonyban volt, annak szállítottunk építkezéshez anyagot Hanyira, a gazdasághoz, azután Abonyba, a kultúrházhoz. Volt úgy, hogy tíz-tizenkét fogat is ment Besenyőrről. Szabó Csörgő Bónissal nagyon megértettük egymást, sokat mentünk együtt. Egyszer Abonyból sódert hoztunk. Még akkor a vasúti fölüljáró nem volt, a síneken keresztül jöttünk. – Hallod-e – azt mondja –, én itt a boltba múltkor tudtam kenyeret venni, majd álljál meg ott, próbálkozzunk! – Bemenniük, hát asszonyok vannak ott, válogatnak. – Ez nem jó, másikat adjál! – mondják a boltosnak. Volt vagy három-négy asszony, abonyiak. – Ilyen hitvány kenyered van? – De jó maguknak, hogy így válogatnak! Elvinnék a besenyiek szívesen. – Azt mondom neki: – Ideadná azt a hitvány kenyeret, ami nem kell az asszonyoknak? – Odaadom szívesen, bácsi. – Ideadta. – Hát a másikat? – Odaadom azt is. – Így veszegettünk egy-egy kenyeret, amikor kaptunk. Abonyban, ott túl a telepen vasutasfélék laktak.

Egy alkalommal lehajtottak Tepélyre tavasszal vetni. Nemcsak engemet, többeket. Ugye, akinek nem kellett a földje, leadta, és átment állami, községi kezelésbe. A község vettetett bele tavaszbúzáat. Én is ott voltam, meg az öreg Bónis is. Egy lóval, mert a másik akkor már ki volt merülve. Hát összefogtunk, két egylovas, fogjunk össze! Úgy boronálgattunk, mert szántva megvolt. Délben kifogtunk, vettünk a lovaknak egy kis takarmányt, de én se tudtam magamnak semmit hozni délre, meg ő se. A többiek eszegettek. Mink álldogáltunk, pipázgattunk, mit csináltunk volna, folyt a nyálunk. Na, nem volt mit enni, semmi. Jön egy ember, nagy, magas, derék ember volt, nálam egy esztendővel fiatalabb. Molnár János, úgy hívták, Bogyi János. – Hát tik mér' nem esztek? – Ha nem eszünk, nem. – Hát mégis, egyetek, csak itt van az ebédetek? – Ennénk, ha volna mit! Otthon sincs. Igencsak kis kenyér volt a reggeli meg egy kis tea, egy kis csipketea, estig az lesz. – Az istenit neki! – Elszaladt mindjárt, hozott egy-egy jó nagy darab kalácsot. – No, legalább eztet egyétek! – Megesszük mink, szívesen! – Estére végeztünk a kényszermunkával. Közmunka volt, ingyen kellett dolgozni. Akinek volt lova, mind kihajtották. Lehetett vagy húszholdas terület, a Bocsi Pajái volt. A gazdája meghalt a frontkor, gazdátlan volt, a fiainak se kellett, egy már nem is volt, a másik meg nem akart küszködni vele. A községé lett. Hogy a termésével mit csinálhattak, nem tudom. Elherdálták. Szétszórták egymás közt.

Amikor a megbízott, a Gerzson lánya először összeírta a beadást, én kiszámítottam, hogy nekem nem marad egy őrlöt búzám se. Akkor miért dolgozok? Nagy beadások voltak, mi termeltünk, mert jó földjeink voltak, iparkodtunk gazdálkodni. Lakott a szomszédba egy ember, isten nyugtassa, nagyon irigy volt. Az mindig kérdezte, ha vittük: – Maradt még otthon? – Hát nem sok, nem sok maradt. Mondom, ez így nem jó lesz mégse, éhen halunk. Egy fél kiló kenyeret kaptunk naponta. Mi volt ez egy nagy családnak? Semmiség. Másképpen kell fordítani a sort. A következő évben nem írtam alá a beadást, beszéltem Szücsivel, a magtermeltető vállalat körzeti megbízottjával.

Voltak olyan vetemények, amelyek mentesítettek a beadástól.

Szerződtem a magtermeltető vállalattal angolperjére, ez gyepfű, pázsitnak használják. Magfogásra egy fél holdat szerződtem. A dupláját mentesített. Aztán szudáni fűvet szerződtem, három holdat. Ez is a dupláját, hat holdat mentesített a területből. Laposborsóból három holdat, az is hat holdat mentesített. Aztán mindegyiknek valami kis hasznát vettük. A szudáni fűből, ami jobb volt, learattuk, nagy volt, magos, de könnyű volt kaszálni. Vastag volt a szára, de gyöngye, vékony rostja volt. Tepélyen volt az is. Lementünk szegény feleségemmel, szedte a markot, mint a búzából. Összeraktuk keresztbe, mint a búzát. Úgy száradt valameddig, hazahoztuk, elgépeltük. A laposborsót is elgépeltettem. Nem kapáltam, kapálta a fene. Vendégoldalas kocsival hoztam haza, felraktam magosan, jöttem haza vele Tepélyről. Az utca végibe az öregasszonyok nézik: – Mi ez? Te, ez laposborsó! Te Iván, hát mit akarsz ennyi borsóval? Elég lenne Tárkánynak is, nem Besenyőnek! Mikorra eszitek meg, kedves gyerekek? – Semmikorra se... – Még ennyi laposborsót! – Van-e eszed, meg így meg úgy. A szudáni fűnek meg a borsónak a szalmáját télen összekevertem. Volt már akkor gépállomás, abba motoros szecskavágó, összevágattam. Megette a ló is szívesen. Laposborsóból is adtam be valamennyit, körülbelül felit, a többi mind mi használtuk el. Nem főzni. Darálni. Amikor vittem először a malomba, egy abonyi molnár volt itten. Nem volt más senki se.

Bevittem két zsákkal. Mázsára teszem. – Ez ennivaló borsó. – Mondom: – Az. – Én be se írom, hogy daráltam, a vámot magam veszem ki. Hát az asszonyok hogy megörülnek majd, mikor már kenyér sincs a faluban. Viszem haza, elég lesz egy évig. – Így volt. Megdaráltam. A malac igen hizott tőle. Semmitől se hizott úgy, mint attól.

Takarmányrépa volt még, magfogásra. Azt mondták, sűrűn hagyjuk, hogy ne nőjék nagyra. Másik tavasszal a magot kellett beadni. Kétszáz négyszögöl volt szerződve, de nem volt az száz négyszögöl se. Levágtuk, hazahoztuk, itthon egy bottal kicsépeltem.

Szegény Teri, a feleségem: – Minden frászt hozol mostan. Mit csinálsz a takarmányrépával? – Majd kiderül, ha elcsépeljük. Utoljára adtak érte kilencven kiló cukrot. Sok mindennel foglalkoztam mindig. A feleségem szegény hányszor mondogatta: – Ne csinálj már annyit, azt se tudod, melyikhez nyúlj! – Mondom: – Amikor az egyiket csinálom, a másikat nem csinálom.

A dohányból is lehetett külön pénzt csinálni, mert a kupecok jártak mindenfelől.

Aztán egyszer idevetődött egy csepeli ember. Azt mondta: – Én vinnék rendszeresen jó dohányt, hetenként kétszer. Vagy egyszer legalább, ha meg tudunk egyezni az árban. – Hát megegyezhetünk. – Hogy adja? – Mondom: – Ennyiért. – Azt mondja: – Sok lesz. – Mondom: – Mások is elviszik ennyiért. – Nézze, ennyit nem adok érte. Benn a faluban Karkus Vencel ajánlkozott, kevesebbért adná, mint maga. De a falun végig kell menni, ez a baj. Ez veszélyes... De ha maga ad ennyiért, én elviszem rendszeresen. – Így jött a csepeli ember, minden héten vitt húsz kilót egyszerre. Kijött reggel, ha puha volt a dohány, vitte egyenesen vágni, ide a kisközbé Rókushoz. Ha nem volt puha, az istállóba megöntöztük jól a ponyvát, ráterítettük a dohányt, délutánra fölnedvesedett. Akkor vitte Rókushoz. Éjjelre mindig felvágatta, amikor indult. Ez front után volt, úgy 54-től kezdve. 59-be termeltem utoljára, amikor bejött a téesz, azután már nem.

A dohány is szépen hozott, meg mentesített is, jól sikerült az 54-es esztendő. Egy kiló napraforgó lett a beadás. Megyek be a futuráshoz, Bakter Jánosnak hívták, kicsit olyan gőgös ember volt. – Na, öreg, mi van az abrakostarisznyában? – Hoztam a beadást. – Ne vicceljen, az istenit neki! Egy kocsival se hozza be egyszerre! – Ennyi az egész. – Mutassa a beadáskönyvet. – Nézi, nézi, rám-rámnéz. Megint nézi, oszt engem bámul. Azt mondja: – Az istenit erre meg arra, ilyen huncut ember nincs több a faluban, mint maga! Csak ki van húzva a beadás, az összes. Mit csinált vele? – Mondom, szerződtem erre meg arra. – Azt mondja: – Maga hogy kibaszott az állammal! – Mondom: – Miért? Termeltem, olyat is, amire az államnak szüksége van. – Lett is bőven kenyérnekvaló abban az évben. Ez egy esztendőbe volt, a másikba már lejjebb vettem, mert mondom, így nem tudok eleget termelni, más egyebet.

Én nem lettem kulák, én osztályellenség voltam, úgy neveztek. Azt vágták mindjárt a fejemhez, amikor a téesz alakult itt, mert nem akartam sehogy se bemenni. Először voltak itt agitálók, egy nagy, erős ember, fekete szemüveg a szemin, csak később tudtam meg, hogy az egri ipariskola igazgatója. A másik egy nagy, magos, szikár, az meg ávóosztis volt. Hogy így, meg úgy, miért nem megyek be, miért nem lépek a boldogulás útjára. Mondom, ha belépek, boldogtalanabb leszek, nagy családom van, sok apró gyerek, én magam nem tudok annyit keresni, hogy azokat egymagam eltartsam. – Egy lánya magának tanítónő. Ezzel köszöni meg az államnak, hogy taníttatta a gyereket? – Mondom: – Nem az állam taníttatta az én gyerekeket, hanem én. A nyugták megvannak mind, amit fizettem a diákokthonnak is. – Csak pénzébe került az államnak. – Az államnak nem került pénzébe – mondom –, kifizettem én még a könyveket is. Arról is megvan a nyugta. Ilyesmit nem hányok el – mondom –, nem tudom, mikor lesz rá szükség. – Hát tud maga egy embert itt a faluban, aki taníttatta a gyereket a háború előtt? Ismer maga ilyen parasztembert? – Hát hogyan ismernék! – Na, ki volt az? – Az én apám – mondom, így kivágtam mindjárt ott. – Hát mi lett a maga testvéri?

– Hát egyik pap lett – mondom. – No – azt mondja –, a klérus. Valóságos ellensége a rendszernek. A másik? – Az meg iparos Borsodnádason. – Gyárba? – Gyárba dolgozott – mondom –, de aztán összeveszett az igazgatóval. – Csak ennyit mondtam az öcsémről, azt már

nem, hogy a háború előtt övé volt a gyár, utána meg a segédmunkását tették oda igazgatónak. Azt mondta a segédmunkás neki: – Na, eddig én szolgáltam magát, most majd én parancsolok. – Az öcsém mondta: – Nekem ugyan nem! – Hogyhogy? – A mai nappal felmondtam. – Akkor az öcsém kiváltotta az ipart, lett kisiparos. Megadták neki, mert dolgozott az államnak.

Ezt mind tudták Besenyőn. Azt nem mondtam, hogy a harmadik öcsém horthysta százados volt, mert tán agyonverték volna. Olyan keményen járkáltak az ávósok, sokat megkaptuk, hogy büdös, hülye népség. – Miért nem lép a boldogulás útjára? Majd mikor a tanácsra behívtak az ávósok, éppen jött ki Sütő Sándor, izzadt cudarul, törülközött. Kérdeztem: – Mi a frászt csináltál te? Tán birkóztál vagy zsákot hordtál? – Azt mondja: – Majd megtudod, csak eredj be! – Te is aláírtál? – Hát mit csináltam volna? – Azután ment Vass Dani, az lakott a Hanyi-oldalon a legutolsó házban. Egy évvel idősebb, mint én. Bement. Kijött, az is törülközik. – Na, mi van veled? – Mi volna? Majd megtudod, eredj be! – Az ávós kezibe ott volt a gumibot, amikor bementem. – Na, üljön le! Mér makacskodik? – Nem makacskodok, sose voltam makacs én! – Így kezdődött. – Majd megkapja a földjét a Gancsosba. Tepélynek van egy része, ott nagyon rossz szikes földek vannak. Lekaszálni se tudja az ember, mert egyik helyen ilyen magos, a másik helyen meg mélyedés van. – Megkapja a Gancsost – azt mondták. – Mondom: – Nem bánom én, a Gancsost adják-e vagy a Tisza partját, vagy a deményi hegy tetején adják, akkor is magán, maszek leszek. Nem parancsol nekem más. – Menjék innen – majd kitaszított – az anyja izéjébe, hülye paraszt, nem lehet vele boldogulni! – A tanácselnök meg kint hallgatózott az előszobában: – No, Iván bácsi, ezt meg fogja bánni! Nem maga, hanem majd a lánya!

Hazajövök. Már az Erzsébet itthon rítt meg az anyja is. – Na, ezér' makacskodhatsz, vén hülye. Dolgoztunk, tanítottuk, most hazaküldték, hogy addig be se menjen az iskolába, míg te alá nem írsz a téesznek. – Két hétig az agitálókkal veszekedtem, egy hétig meg a családommal. Szegény feleségem, hun rítt, hun veszekedett. – Hát úgyse fordíthatod meg az ország sorsát magad. Te vagy az a nagy okos? Hogy majd megélsz? Bolonddá teszed magadat. Nem magadat, a gyereket. Most hiába tanult ez a szegény jány! – Elmentem a Czakó Lajoshoz, az volt az egyik téesznek az elnöke. Jön oda két gyerek az iskolából, hogy az iskolaigazgató úr küldte őket, hogy írjam alá a nyilatkozatot. Azt mondta Czakó Lajos, add oda már nekik, hogy vigyék! Akkor aláírtam. Hazamegyek, mondom az anyjának, hogy mi van. Délbe már küldtek Erzsébetért, hogy menjen tanítani.

Amikor be kellett menni a téeszbe, édesanyám is velünk lakott. Mert én voltam a faluban, aki itthon maradt fiú meg a lánya, Nyúka Pestáné, de ők hun itt, hun ott laktak, mindég változtatták. Ezért volt nálunk szegény anyám. Hozták haza a téeszből a terményt. Volt nekünk egy nagy kádunk, tizenkét hektós. A kamrába volt a helye, édesapám idejibe magtárnak használtuk. Abba a kádba tizenkét zsák búza belement. A járadék fejibe hozták a búzát, éppen a tetejéig lett. Azt mondta akkor édesanyám: – Na, gyerekek, se nem vettünk, se nem arattunk, mégis van annyi búzánk, hogy elég lesz esztendeig. Kutyának kell az a föld!

Járdán Ivánt tizenhat holdjával nem vették kuláklistára, de a beadás miatt nehezen nevelhetett tarthatta hét gyermekét. Gyermekai viszont ma is viszonozzák a szülői gondoskodást, a család sokszor összetalálkozik a Járdán-portán. Iván bácsi – ahogyan apja tette – két gyermekét értelmiségi pályára indította. Tanítónő lánya a faluban élt és dolgozott, ma már nyugdíjas. Tanár fia a közeli Kisköre iskolájában helyezkedett el. Harmadik gyereke két szakmát is tanult, sokszor dolgozik külföldön hazai munkaadójának megbízására. A negyedik gyerek gépésztechnikus és művezető egy fővárosi gyárban. A következő két lány érettségizett és tisztviselő volt, az idősebbik éveken keresztül Jemenben élt a férjével. A legfiatalabb gyerek a legrakoncátlanabb, a szakmája esztergályos, a nyolcvanas években pincérkedett Egerben.

Egyazon politika különböző élethelyzeteket teremt a szomszédos falvak lakóinak, még az édestestvéreknek is. 1945 után Járdán Albert Dormádon a kommunista pártot próbálta megregulázni, miközben Járdán Iván a középgazdák kaszinójába, a Kiskörbe járt.

Régi szokását követve a Nagykörbe már nem mehetett, mert a nagygazdák fészket elfoglalta a besenyőtelki kommunista párt.

2/ BESENYŐN IS „HUNCUT A BÍRÓ”

A szovjet csapatok 1944 novemberében egy olyan bírót találtak Besenyőtelken, amelyet a falu tán még sohasem látott. Mert ez a bíró egyszerre volt szegény és gazdag, nagymellényű és barátságos. A besenyőtelkiek általában nem a leggazdagabbat és legügyesebbet választották bírónak, a maguk érdekeinek képviselőjében kevéssé támaszkodtak a köztisztviselőkre. A bíró többnyire higgadt, tisztességes, mérsékeltén vagyonos ember volt, megválasztása mellett szólhatott az is, ha magtalan-családtalan lévén elég időt szentelhetett a köz ügyeire. 1944 novemberében pedig nem ilyen volt a bíró. Bérelt házban lakott népes családjával, amikor megérkeztek az oroszok.

A népi demokrácia első bírója Szabó István, „nyúka” a múlt század utolsó esztendejében született. Apja középgazda volt, felesége szintén középgazda lánya, a korábban bemutatott Járdán Iván és Albert testvére. „Nyúka Pesta” (ahogyan a faluban mindig is nevezték) rendhagyó karrierje szülei halála után kezdődött. Eladta örökségét, a pénzen cséplőgépet vett, majd feleségével és hat gyermekével házbérbe költözött. Az volt az elve, hogy a bankár se a saját házában lakik, mégis megél. A kortársak és rokonok elbeszéléséből nem tudható pontosan, hogy mikor, miből tartotta el a családját. Olykor cséplőgépe és traktora is dolgozott, de hogy a gépeit miből vette vagy honnan szerezte, rejtély maradt. Lehetett saját cséplőgépe, de bérelt és kölcsönzött is gépeket. Miközben egyik házbérből a másikba költözött családjával, még arra is futotta az erejéből, hogy bérelt lakóházán kívül egy másikat is béreljen, és abban kocsmát nyisson. Lételeme a szervezés volt; nem úgy ismerték, mint a gépek vagy például a kocsmá szerelmest, a kocsmát egyik fiának gondjaira bízta, gépésznek a másik fiát állította be. Sokszor mondogatta: ő nem arra született, hogy a földet túrja, ezért is adta el örökségét. Később a korhoz, a szokásokhoz igazodva mégis szerzett földet és tanyát: haszonbérbe vette ki a szomszéd falu határában. Aztán persze ez is felnövő gyermekeinek a gondja lett. Szinte mindent kipróbált, amivel rangot, tekintélyt lehet szerezni a faluban. Foglalkozott például katonaló (remonda) tenyésztésével, állandó tagja (ideig-óráig elnöke) volt a vadásztársaságnak, jól tudott mulatni, érdekesen adomázott, sokan utánozták gesztusait. Barátkozott le és fel mindenfajta rangú emberrel. Általában véve a falu nem tartotta „komoly” embernek, inkább ügyesnek, „dörzsöltnek”.

Amikor bejöttek a szovjet csapatok, Szabó István „lefegyverezte” a lakosságot: bérelt házában udvarán rakásra hányták az illetéktelen személyek fegyvereit. Ezután a helyi közelet centrumába került, immár hivatalosan is. A bíróság mellé vállalta a polgárőr-rendőrpáncsnok szerepét, és több kortárs visszaemlékezése szerint ő lett a kommunista párt helyi szervezetének első titkára. (Hogy valóban titkár volt-e, bajos megmondani, mert a korra vonatkozó vallomásokban se szeri, se száma a vélt és valóságos párttitkároknak. Mások azt állítják, hogy nem ő, hanem az egyik fia lett a párttitkár.)

Szabó Istvánnak semmiféle magántulajdona nem volt. Mindenki tudott ugyan a kocsmájáról, a környéken fel s alá pöfögő gépeiről, bérelt földjeiről és tanyájáról, de papíron nem jegyezték birtokosnak. Szegény nincstelenként még juttatott földet is kapott. Elismerete a politikai fölsőbbiség, mert jó cimbora és „agyafűrt” bíró volt. Legnagyobb akciójaként azt

emlegetik, amikor fölnyittatott egy „útra kész” koporsót, a tartalmát elrekvirálta: a gyászos fekete ládában feketén vágott húst szállítottak kifele a faluból. De hiába volt „huncut” a bíró, a karrierje nem sokáig tartott. 1949-ben – egyenesen a bírói székből – a siroki kőbányába szállították, rabként, kényszermunkára. A faluban sok a mendemonda bukásának okáról. Az egyik legvalószínűbb magyarázat: azért kapta a büntetést, mert kizavarta a gépállomás cséplőgépeit a faluból, hogy a maga gépére több csépelnívaló jusson. Végül a nincstelen bíróból így lett adóhátralékos kulák (az 1951-es listán 35 holddal szerepelt) és másfél évre rab a kőbányában. Szabadulása után segédmunkásnak, kubikosnak állt, mint a többi „deklasszált” gazda és földtelen besenyőtelki férfi.

Szabó István bírósága idején mozgalmasabb volt a falusi közélet, mint korábban bármikor. A szegénység és elesettség enyhítése volt a kor elsőrendű gazdasági és politikai feladata. A nincstelenek földet, a házatlanok telket és házat akartak. Mintegy háromszáz család jelentkezett földért. A helyi mitológia szerint a falunak egyetlen nagybirtokosa volt, az öt-hatszáz holdas Csathó János, s a korszak vezető kommunistái úgy tudják, hogy ezt a területet 1945 tavaszán rögvest kiosztották a rászorulóknak között. Ezzel szemben a tények a következők: az 1935-ös gazdacímterében Csathó János nevén 298 hold szerepel, földje 1948-ban az állami gazdaságé lesz. 1945-ben százheten házhelyet kaptak, a földosztáskor pedig negyvenkét családnak összesen száznégyszáz holdat mértek szét. (Dormándon kétszer ennyi újjgazda tízszer ekkora területet kapott – holott Besenyőtelken még a nincstelenek is többen voltak, mint Dormánd egész lakossága!) A földosztás meg sem billentette a birtokosztályok arányát – nem jöttek létre új, életképes gazdaságok.

Miközben a kortársak a nagy Csathó-birtokról és a heroikus földosztásról meséltek, szinte mindöjük ízesen ecsetelgette a tragikomikus előzményeket.

1945 elején, mielőtt a reménykedő nincstelenek és a bizonytalankodó kommunisták észbe kaptak volna, két önjelölt alakította meg a földosztó bizottságot. Egyikük három-négy holdas kubikos bandagazda volt; 1945 előtt a Magyar Élet Pártjának a tagja, 1945 után a Nemzeti Parasztpárt élére állt. A másik földosztó egy régi nemesi család elszegényedett sarja, örökségét kártyán vesztegette el. A rossz nyelvek szerint ő azért akart földet osztani, mert „hogyha neki nincs, hát másnak se legyen”. A földosztók némi földcsere ügyében a szomszéd falubeliekkel ültek össze tárgyalásra. Ahogyan mesélik, a megbeszélésre fehér asztalnál, bor és kártya mellett került sor. A besenyőtelki fél ivásban és kártyában alulmaradt, s így ahelyett, hogy földet cseréltek-nyertek volna, még a falu határából is elvesztettek kártyán egy darabot.

Hogy a történetnek mennyi a valóságmagva, ma már aligha deríthető ki, az viszont bizonyos, hogy sem a föld-, sem a telekosztás nem szolgált közmegelegedésre. Még ugyanebben az évben egy központi felhívás nyomán családok sokasága költözött el a faluból. Mint arról már korábban szó esett, a Pest megyei Nagykovácsiból és Perbálról ekkor telepítették ki a svábokat, s elhagyott otthonaikat foglalhatták el a besenyőtelki igénylők. Saját ház és gazdaság reményében 1945–47-ben száz-száztíz család hagyta el Besenyőtelket: sok csonka, férfi nélkül maradt család, özvegyasszony és otthontalan fiatal házaspár. Valamit javult hát a faluban maradt szegények helyzete: az eltelepültek fele lakható házat hagyott hátra, ezeket szétosztották. A házak egy részét olyanok kapták meg, akik már a kezdet kezdetén bekapcsolódtak az eleinte még csak lassan sztalinizálódó közéletbe. (Elköltözött a faluból az a „földosztó” is, akit szülőfalujában rendre elkerült a kártyaszerencse.)

E szociális intézkedés után sem lett kevesebb a szegény, mint a harmincas években: 1951-ben a háztartások tíz százaléka még a maga lakótelkének sem a tulajdonosa, a családok egyharmada legfőljebb egy holdat mondhat magáénak.

A bontakozó népi demokráciától a szegények jólétet és politikai hatalmat remélhettek. Lássuk, kik voltak itt a proletárok az 1945-ös rendszerváltás idején!

Századunk közepéig Besenyőtelken a szegénység és a gazdagság többféle, ám gazdag csak az lehetett, akinek földje volt, a szegény pedig föld nélkül vagy föld szűkében élt. A törpebirtokosok, a cselédek és az alkalmi munkások megélhetése többnyire a besenyőtelki gazdákon múlt. Ezek a munkaadók másféle szolgálatot követeltek, mint Dormánd földbirtokosai. A munkáltatás formája mindenkor a gazdálkodás technikáját követte.

A nemesi közbirtokosság száz-százötven éven át változatlan keretek közt tartotta-szabályozta a földhasználatot. A falualapítók három leszármazási ágának megfelelően a nyolcezer holdas határt három, egymástól elkülönített részre osztották – külön szántókkal és külön legelőkkal (legelőtársulatokkal, fogadott csikósokkal, gulyásokkal stb.). A múlt század második felére a különböző ágazatbeliek összeházasodása a birtokok elaprózódásához vezetett. A célirányos, gazdaságos termelés érdekében a 19. század második felétől több határrendezésre, tagosításra került sor. Az utolsó rendezés 1920-ban volt. A határ hármass felosztásának megszűnése után a nagyobb birtokkal rendelkező gazdák a maguk földjén külön legelőt létesítettek, gazdálkodó és istállótanyákat építettek. Jelentős nagyüzemmé, majorsággá egyik sem vált – a két háború között a legnagyobb parasztbirtok sem több ötszáz holdnál.

Ezek a tanyák mindössze egy-két család volt állandó alkalmazott, általában jobb körülmények közt éltek, mint a majorsági tanyákon szolgáló dormándiak. A faluban ennél több cselédnek, napszámosnak való munka adódott.

Ehhez a munkapiachoz igazodott a falubeli szegények rangsora.

A legkevésbé kiszolgáltatott a szegény iparosság; többségük kontár – (mesterlevél, engedély nélkül) – nem annyira iparűzésből, mint inkább mesterkedésből élt. Némelyikük kerítést fonni, tetőt fedni, órát javítani, cipőt talpalni egyaránt tudott. Idővel valamicske földet is összeszedtek, gazdáknál aratást vállaltak, s ha éppen más nem kínálkozott, beálltak napszámosnak. A sikert számukra az jelentette, ha legalább pártoló tagnak befogadták őket az Iparoskörbe. Ehhez hasonló falubeli rangjuk volt azoknak a törpebirtokosoknak, akik napszámmal, vegyes alkalmi munkával egészítették ki a család jövedelmét, de iparosmesterséggel nem foglalkoztak. Őket a faluban zsellérként emlegették.

A szegénység következő lépcsőjén az állandó cselédek helyezkedtek el. Társadalmi megbecsülésük általános volt, s ha háborús rokkantság vagy valamilyen baleset miatt csökkent a munkaképességük, számíthattak a gazdák jóindulatára és a község hivatalos gondoskodására. Lettek belőlük mezőőrök, kerülők, kisbírók. Olyan cselédre is hallottam, aki öregségére kapott egy kis birtokot a gazdájától.

A falu vagabundjai a kubikosok voltak. Ahogyan az állandó cselédek büszkéek voltak arra, hogy sohase jártak kubikra, a kubikosok azzal büszkélkedtek, hogy ők sose voltak „senki kezébe”. A szegények szabadságával jártak-keltek az országban, s fontosabb volt számukra a jó fizetés, mint a biztonságos munkahely. Nem álltak be például a vasúthoz, mert hiába ígért biztos, nyugdíjas állást, ha csak az egyharmadát fizette annak, mint amennyit alkalmi munkákon megkereshettek. Ez a réteg tisztelte a legkevésbé a társadalmi konvenciókat, a kubikosság mellett minden lehetséges pénzkereső forrást megragadott. Nem volt egységes a csoport: sokféle nincstelen és munkanélküli verődött össze ebbe a társaságba. Élenállók a bandagazdák voltak; a besenyőtelki szegények legnépszerűbb és legtekintélyesebb emberei. Kapujuk előtt gyakori volt a sorállás, válogathattak a munkátlanok között. Bandagazdaságuk gyakorlatában ők ismerték legjobban az országos munkapiacot és a munkáltatás íratlan szabályait. A szegények bandagazdáik alárendeltjei voltak, és ezért respektálták őket, de ez a respekt nem jelentett feltétlen falubeli köztisztelést.

Sok vándor cseléd állt kubikosnak, de azért maradtak jócskán a gazdák és tanyák között hányódó agrárproletárok. Csak egy-egy emberöltőre vagy két szolgálat szünetében (alkalmilag) telepedtek le a faluban. Hol a pusztában, hol falusi rokonoknál, hol falusi alkalmi házbérben laktak. Ezt a vándor népséget tartották a legkevesebbre a falubeliek.

3/ BABÉRLEVELEK

1945-ben a vidéken mindenféle megalakultak a kommunista pártsejtek és a nincstelenek egyéb szervezetei. A szegény emberek egy része nem ismerte ugyan azt az ideológiát, aminek a nevében a pártot szervezték, mégis tömegesen jelentkeztek. Vonzó volt az a lehetőség, hogy mint egyívásúak egy olyan alakulatba kerülhetnek, amely földet, szabadságot, önállóságot ígér nekik. A pusztai tanyasi cselédek közt volt legnépszerűbb a párt, s azoknak az alapszervezeteknek a létszáma gyarapodott a leggyorsabban, amelyek e tanyák közigazgatási, majorsági központjai voltak. Besenyőtelek közvetlen határában kevés volt a majorsági, nagyszámú állandó cselédséget foglalkoztató tanya – ezért a helyi alapszervezet létszáma viszonylag lassan gyarapodott.

A besenyi szegények 1945-ben még tartottak attól, hogy visszafordul a világ, és majd megint „büntethetnek kommunistaságért”. E félelem egyik jele, hogy 1945 első hónapjaiban népes a szociáldemokrata párt. Tagjai agrárproletárok, kubikosok, iparosok és ipari munkások; a két háború között a kommunista párt illegalitása miatt falun kívüli szociáldemokrata szervezetekben tevékenykedtek. Hiába szűnt meg 1945-ben a kommunisták illegalitása, szinte automatikusan a szociáldemokrata pártba jelentkeztek, majd néhány hónap múlva szintén automatikusan „átigazoltak” a kommunistákhoz.

1945 előtt Besenyőtelken legfőljebb a választások alkalmával politizált a nép, az egyes ciklusok között nem „pártoskodott”. Csak azok rokonszenveztek a baloldali mozgalmakkal, akik a falun kívül dolgoztak. A faluban munkát vállaló agrárproletárok összefogásának nyoma sincs. Ennek egyik oka, hogy a helyi társadalmat a nagy osztálykülönbségek ellenére átjárhatónak látták. Közismert példák nyomán hittek benne, hogy lehet gazdag a szegényből. Az elszegényedett besenyi nemesek mintha sohasem adták volna fel a reményt, hogy visszakerülnek eredeti státusukba.

A sajátos szegény–gazdag viszonyban néha a szolga is úrhatnám, döllyfös lehetett – sokszor egy konyhán élt a gazdával, s együtt aludtak az istállóban.

Mozgalmi múltja csak a magányos, vándorló agrárproletároknak volt.

Az egyik 1945-ös szocdem a század elején született egy Heves megyei tanyán. Apja majorsági kerékgyártó volt, s még a század elején meghalt. Anyjának második férje az egri érsekség egyik füzesabonyi tanyáján cselédkedett. Itt élt a család 1919-ig. E történet hőse tizenkét éves korában kezdett nagygazdáknál, kondásként és lóhajtó fiúként. 1926-ban állt be kőművestanulónak. Az inasévek után munkát csak időszakosan kapott, s mint elmondta, szociáldemokrata érzelmei miatt mindenütt üldözték. Az üldözések elől egy esztendőre családosan Dorogra költözött, de ott is zaklatták rendszeresen. A szociáldemokrácia eszméjével egyik munkaadó mesterénél ismerkedett meg. Az 1945-ben kialakult helyzetet egyértelműen a szociáldemokrácia és a kommunizmus társadalmi méretű győzelmeként élte meg. Ahogyan ő emlékszik, 1945 után a kisgazdapártban és a parasztpártban is szegények voltak, idővel ezek mind „bekapcsolódtak” a kommunista pártba, aminek három évig ő volt a titkára. *Amikor a kulákok a legnagyobb üldözés alatt voltak, akkor voltam én itt párttitkár. Képzelteri, milyen szószban voltam én itt... nem tudtam igazat tenni még a bogárnak sem.* (A kortársak

történetünk hősén kívül ebben a három évben még három személyt emlegetnek párttitkárként.)

Amikor 1963-ban nyugdíjba ment, tizenkét évnyi munkaviszonyt tudott igazolni. *Olyan lettem, mint a babérlevél. A babérlevelet beleteszik a savanyú krumplibá, de ha enni akarják, kidobják. A párt megalakulásánál kellettem, de tovább már nincs rám szükség. Csak az a jó érzés, hogy a demokráciának, amit én harcoltam ki, a többi nép hasznát veszi.*

A falu másik veteránja sem törzsökös besenyőtelki. Apja a monarchia szinte mindegyik táján megfordult alkalmi szőlőmunkásként. Ez a veterán 1900-ban Vas megyében született. Iskoláit Arad megyében végezte, majd anyja korai halála után a Felvidékre került egy uradalmi szeszgyárba. Az első világháború vége felé apjával dolgozott egy horvátországi szőlősgazdánál. Innen egy Heves megyei uradalomba szegődtek, s itt kezdődött el veteránunk mozgalmi tevékenysége. Éppen az uraság malacait vitték a hatvani vásárra, amikor kitört a „rózsás” forradalom. A katonák egy üzletet rámolttak ki éppen, amikor hősünk arra járt, és egy pár bakancsot szerzett magának. Szintén katonákkal vámolta meg egy tehervagon rakományát, innen egy zsák vágott dohánnyal tért haza. Ezután vöröskatona lett. A bevagonírozott csapat átutazott a Felvidéken, ám amire kiszálltak a vonatból, már a csehszlovákok voltak fölényben, és menekülni kellett. A bujdokló sereg néhány nap alatt megfogyatkozott, és veteránunk a csapat egyik fogatosaként egyedül érkezett Miskolcra. Vöröskatonaként tíz hónapra büntetőtáborba került. A táborparancsnok pártfogásával itt szerezte meg a molnársegédlevelet. Szabadulása után Miskolcon belépett a szociáldemokrata pártba, s egy tenispálya sörözőjében megismerkedett Marosán Györggyel, a péksegéddel és Piros Lászlóval, a későbbi belügyminiszterrel. Vöröskatona múltja miatt sokat zaklatták, ezért keresett kevésbé frekventált falusi munkahelyet. Besenyőtelket azért választotta, mert a falunak két malma is volt.

A kommunista párt alapító tagjainak családja legfőljebb egy-két generáció óta lakott a faluban. Bár csak a tagság kisebbik hányada tartozott a törzsökös népességhez, kezdetben mégis inkább ők irányították a pártéletet. Ennek köszönhető, hogy az első években még tekintélyes gazdák is feliratkoztak a pártba.

Besenyőtelken idős veteránok sora mesélt párttitkársága idejéről és a „régi érdemeikről”, hiába bizonyítottak mást a dokumentumok. A korabeli iratok szerint a negyvenes években valóban sűrűn váltogatták egymást a titkárok. A pártszervezetten belül mindegyre összezsúrtak a helybeliek és a jöttmentek indulatai. Az első titkárok egyike orosz (mások szerint lengyel) hadifogolyként maradt a faluban az első világháború idején.

A kommunista párt helyi történetének első szakasza káderpróbáló gyakorlat volt. Az új rendszer hívói forgószínpadon szerepeltek; lett légyen szó szociáldemokrata vagy kommunista pártról, munkásszakszervezetről vagy földművesszövetkezetről – ugyanazon személyek nevei sorakoznak a dokumentumokban és a visszaemlékezésekben. Az első esztendőben minden hadra fogható pártmunkás megméretett, szemlét tartott a felső hatalom. Eközben persze a falusi közvélemény is szelektált: az egyik párttitkárnak például azért kellett mennie, mert egy másik asszonyért elhagyta feleségét és családját.

1948-ig sokszor egyik napról a másikra lehetett az epizodistából főszereplő és viszont. A szereposztás változásában közrejátszott, hogy ki mikor lépett a színre. Akik a háború végét Besenyőtelken érték meg, jobb pozícióból indulhattak, mint azok, akik az első hónapokat-éveket fogolytáborokban töltötték. Az sem volt mindegy, hogy valaki honnan tért haza. Aki a „kapitalistáktól” (pl. amerikai fogságból) jött, hátrányban volt azzal szemben, aki a baráti Szovjetunióból tért vissza. A jobb posztokról azok is lekéstek, akik néhány évig Nagykovácsiban próbáltak szerencsét. A negyvenes évek második felében maga az

eltelepülés egerút is volt azoknak, akik megbuktak a politikusként, vagy csak egyszerűen megelégtették a közszereplést. Példa rá a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének elnöke; azt mondják, hogy „lelécelt” Nagykovácsiba az MNDSZ teljes pénztárával.

1945-ben még nem volt nyilvánvaló, hogy a proletárdiktatúra közeledik. A többi párt is szervezkedett, gyűléseket tartott. A legnagyobb tagsága a kiskgazdapártnak volt, népszerűségben a parasztpárt, majd a kommunista párt követte. A szociáldemokraták száma gyorsan fogyott. Az első hónapokban megalakuló Nemzeti Bizottságba mindegyik párt két-két képviselőt delegált; elvileg ők irányították a községet három éven át. Mindaddig, „amíg a kormány nem igazodott”.

Egyetlen rendbontás történt. 1946. május elsején a községi piactéren népgyűlést szerveztek. A kommunista szónok az urak galádságáról és a kommunista eszme mindenhatóságáról beszélt. A kiskgazdafiataloknak nem tetszettek a jelszavak, s a szónokról sem volt a legjobb véleményük. Le akarták rángatni az emelvényről, hogy a helyére álljanak. A dulakodásban véletlenül elsült egy rendőrfegyver, megsebesült az egyik kiskgazdafiatal. Ezt a ribilliót a faluban a mai napig forradalomként tartják számon.

Az 1946-os „forradalomkor” még mindenki azt hihette, hogy a meghirdetett szabadság a társadalom minden tagjának kijár. Az első meglepetések akkor érték a községbelieket, amikor az Iparoskör helyiségeit a MADISZ és az MNDSZ használni kezdte.

Azt is jogsétként fogták fel, hogy a kommunista párt az összejöveteleit a Nagykörben tartja, ahol a kiskgazdapárt tagjai szoktak gyülekezni. A „társbérletet” a kiskgazdák unták meg előbb, s elhagyták az épületet, amit annak idején a Nagykör tagjai a maguk pénzéből építettek. Nem kellett különösebb érzékenység ahhoz, hogy a gazdák felismerjék: a kommunisták célja a kiskgazdapárt fölszámolása. A kommunisták váltig hangoztatták: „A demokrácia csak úgy épülhet, ha a kommunista párt erősödik.” Mire az 1947-es választások elkövetkeztek, az erőviszonyok felől senkinek sem voltak kétségei.

Az 1947-es választások lebonyolításában a Nemzeti Bizottság tagjaként még részt vehettek ugyan a kiskgazdák (a többi párt delegáltjaival együtt), de nekik is a felsőbb utasítások szerint kellett viselkedniük. Előre tudatták velük, hogy a választásra teherautónyi ember jelenik majd meg kék cédulákkal, és mind oda szavaz, ahova akar. Az is köztudott volt, hogy a „szavazók” egy részét a temető sírfeliratairól szedték össze.

Látható tehát, hogy a politikai jogok szabad gyakorlásáról már 1947-ben sem lehetett beszélni, a Nemzeti Bizottságban minden az épülő új elit akaratának megfelelően történt.

4/ AZ ÉLCSAPAT ELSŐ LÉPÉSEI

A politikai színtér forradalmi átrendeződése közben a gazdaság maradt a régi. A háború előtti gazdasági elit nagyjából ugyanakkora vagyonnal rendelkezett, mint a kommunista párt hatalomátvétele előtt. A sértetlenség utolsó éve 1948, ekkor a klán még demonstrálni is képes a gazdagságát.

A front alatt a községi templomot 93 ágyúlövés érte. A templom kijavítása már 1944-ben megkezdődött, a nagy kiadásokkal járó renoválást 1948-ban fejezték be. A költségek előteremtésére az egyházközség gyűjtést szervezett, s emellett kivetette, illetve megállapította az egyes háztartások hozzájárulásának mértékét. A falusiak kilencven százaléka fizetett, vagyona és hajlandósága szerint önkéntes adományokkal is támogatta az építkezést. Az adományozók névsorát és az adományok értékét az egyházközség az ún. Aranykönyvben örökítette meg.

A listából látható, hogy ebben az időben kik a falu leggazdagabb emberei, illetve társadalmi állásuk kiket kötelez nagyvonalú adakozásra.

Az adományokból hatvanezer forint gyűlt össze. Az ötszáz holdas Csathó János vezeti a listát hármezer forinttal, őt a malomtulajdonos Czako Kálmánné követi ezer forinttal. Az adományok nagysága szerint sorrendben az első ötven helyre klánbeliek kerültek. Az élen állók között Besenyőtelekről származó budapesti, egri, füzesabonyi lakosok is voltak. A legkisebb összeg egy forint volt. (Viszonyításul említem meg, hogy ugyanekkor egy jó keresetű vasutas heti fizetése hetven-nyolcvan forint.)

A közélet új szereplőinek adománya is jelentős; többet fizettek, mint amennyi a vagyoni helyzetük alapján elvárható volt.

A megújult templomban 1948 karácsonyán tartottak hálaadó misét. Ugyanebben az évben szentelték fel az Iparoskör zászlaját, a zászlóanya az alsómalom tulajdonosának a felesége volt.

A kommunista párt erőszakos hatalomátvétele tehát nem rendítette meg alapjaiban a helyi társadalmat. Végére sem a bíró, sem a jegyző, sem a pártvezér személyén nem múltott a falusi ember mindennapi kenyerere. Amíg volt hol és mivel termelni, a többség számára szószaporítás maradt a politika. Akik az új időkben sem találtak a faluban munkát és kenyeret, megint elindultak az ország útjaira a kubikostalicákkal. 1948-ig nem sokat változott a helyi társadalom rétegzettsége, az egyetlen novum az új politikai szerepkörök kialakulása volt. A civil társadalom halódó intézményeinek vezetői kénytelen-kelletlen visszavonultak a közéletből. A falu egésze nem érzékelte és nem fájlalta, hogy alig jut szóhoz például a Nagykör, a Hitelszövetkezet vagy a Hangya Szövetkezet elnöke. Mintha az új szóvivőket sem irigyelték volna, egyelőre csak közmulatság tárgya volt a köreikben dúló belső csatározás.

Az új káderek korábban ún. vegyes munkások voltak. Munkájuk és foglalkozásuk alapján nem kötődtek egyik társadalmi csoporthoz sem. Nem volt köztük például olyan, aki ez idáig csak kubikosságból, csak cselédségből, csak alkalmi mezőgazdasági napszámból élt. Az új eliten belüli pozícióharcok és pozícióváltozások oka elsősorban az volt, hogy ezek a vegyes munkások nehezen tűrték a gyeplőt, szívesebben mentek a maguk feje után. 1948 után kényszerültek először arra, hogy egy felsőbb követelményrendszer parancsára következetesen hajtsanak végre meghatározott feladatokat. Rajtuk, az élcsapaton múltott, hogy a gazdaság is politikai döntések függvénye legyen.

Az igazságosság újszerű privatizációjának szellemében a cél nem az általános jólét volt és nem is a gazdasági élet föllendítése. Változás legyen, mindenáron, ezt sugallták a korabeli politikai hitvallások. Ezentúl azok legyenek a szegények, akik eddig a gazdagok voltak. Ha politikai, kormányzati segítséggel átirányíthatják a vagyont, bizonyára sikerülni fog.

A falu első szövetkezetét egy vegyes munkás előéletű „jöttment” hozta össze 1948-ban. Célja a szegények felkarolása és nem a gazdagok megrövidítése volt. A megalakulás tényének nem tulajdonítottak nagy jelentőséget a faluban. Ez földbérlo szövetkezet volt, tagjai gazdátlan földek művelésére vállalkoztak. Nem sokáig működött, mégis érdemes róla szólni, mert a következő kilenc esztendőben ennek mintájára alakult meg a falu hét termelőszövetkezeti csoportja.

A földbérlo szövetkezet lebukott dohánycsempészekből alakult. A régi rendből itt felejtett és az új rendhez kénytelen-kelletlen igazodó főjegyző megszólította az egyik MDP-tagot, hogy minek csavarognak kubikmunka után, amikor a határban holdszámra vannak parlagföldek – nincsen gazdája a háborúban elesettek s a faluból Nagykovácsiba és Perbálra költözők kisebb-nagyobb parcelláinak.

A felszólított MDP-tag összeszedte az embereket, s a szövetkezet részére a főjegyző hetvenhat holdat méretett ki. Az alapító tagok között volt három, később létesítendő téesz elnöke is. A bérleti díj jelképes összeg volt. A főjegyző még azt is megtette, hogy nevükben megalkudott az egyik traktortulajdonos gazdával, hogy majd az felszántja és beveti a földet, munkájáért a szövetkezet tagjai az új termésből fizetnek.

A szövetkezet szervezője nem helybéli születésű volt. Apja a Délvidékről, anyja Brassóból származott, ő maga Horvátországban született, apja második házasságából. Apjával nem sokat találkozhatott, mert az apa szinte mindig úton volt a munkahelyei között. Tízéves volt, amikor anyja meghalt, s a félárva fiú kiskunsági nevelőszülőkhöz került. 1943-ban költözött Besenyőtelekre a bátyjához, innen három éven át kubikolni járt. 1946-ban megnősült, fél évig a felesége apjánál laktak, ezután házbérben. 1951-ben egy Nagykovácsiba települt család házat kapta meg, húsz mázsa búza áráért. Miután megnősült, apósának segített, hét hold dohányt műveltek feles kertészként. Eközben aratott, harmados kukoricát, napraforgót kapált, teheneket, malacokat tartott.

Mindig kupeckodott. Ahogyan mondta: mindent csinált, csak éppen lopni nem lopott. A dohánykupeckodás volt a legjövedelmezőbb. A negyvenes években sokan kupeckedtek, az agrárproletár-negyedben, a Felsőtelepen talán minden házbán. A dohányt a helybeli termelőktől vásárolták, s hetenként kétszer vitték Budapestre. A majdani földbérlo szövetkezet elnöke a menyasszonyi és vőlegényruhát is dohányért vette. A fináncok egyszer fogták meg; kubikosmunkahelyének főmérnöke intézte el a harminchat napos fogházbüntetés felfüggesztését. A földbérlo szövetkezet szervezése idején volt náluk házkutatás, akkor kobozták el a család dohányvágó gépét.

A földbérlo szövetkezet elnöke már 1945-ben mozgalmi feladatokat vállalt, ő lett a (szerinte kb. százötven tagú) MADISZ elnöke. 1948–49-ben cséplőgépellénör volt.

A szövetkezet megalakulása a tagokon kívül csupán a helybéli olajütő tulajdonosát érintette, ugyanis ő szántotta meg „hozomra” a szövetkezet földjeit.

A gazdaság átpolitizálásáról 1948-ban a párt és a kormány gondoskodott. Júniusban jelent meg az a kormányrendelet, amely bevezette a mezőgazdaság-fejlesztési járulékot. Ennek behajtása lett az új káderek első, a gazdaságokat érintő feladata. A rendelet évében ez még nem okozhatott különösebb nehézségeket; ereje teljében volt a község, már amennyire lehetett három évvel a háború befejezése után. (Mint láttuk, a gazdálkodók templomuk

rendbehozatalára is tudtak áldozni.) Az MDP központi vezetőségének júliusi határozata rendelkezett a kulákság elszigeteléséről; 1948-ban még csak magányos akciókra került sor. Az esztendő egyetlen jelentékeny eseménye, hogy a községhez tartozó Tepély-pusztán megalakult a besenyőtelki állami gazdaság. Ennek egyetlen gazda, a legmódosabb Csathó János látta kárát.

1949-ben indult meg a gépezet a régi gazdasági elit likvidálására. Az első menetben tagosítottak. 1949. augusztus 29-én jelent meg az 1949. évi 3. sz. törvényerejű rendelet, amely szabályozta a mező- és erdőgazdasági ingatlanok részleges tagosítását. A besenyőtelkiek megelőzték a rendeletet: az első tagosítás 1949. augusztus 20-a és szeptember 13-a között zajlott le. Az új politikai elitnek vállalnia kellett az élenjáró szerepet, mert Besenyőtelek Heves megye kiemelt kulákfaluja lett. (Az elit „örökös” tagjai közül többen elmondták, hogy az ötvenes években minden hónapos látogatója volt a falunak a megyei tanács elnöke, más településekre évente egyszer-kétszer jutott csak el.)

Az első tagosítás hetvenhat birtokrészt érintett; a klán családi birtokainak több mint egyharmadát csonkították meg. Nemcsak a jómódú gazdák földje esett a tagosításra kerülő határrészbe, hanem minden rendű birtokosé. A végrehajtó hatalom a kártalanítás módjában tett különbséget. A kisbirtokosok válogathattak a csereföldek között, csereföldjeiket a nagygazdák birtokaiból mérték ki. Ezzel szemben a nagygazdáknak csak egy csereföldet ajánlottak, ha azt nem fogadták el, egyetlen választásuk maradt: eltagosított földjüket felajánlhatták az államnak.

A tagosítás parancsnokai MDP-tagok voltak. A vezetésre készülődő párttagok általában nem vállaltak a nagy nyilvánosság előtt népszerűtlen feladatokat. Inkább irányítottak, az operatív munkát a „szélsőséges” másodvonalbeliekre testálták. Következő történetünk hőse 1946 őszén tért haza amerikai fogságból. Későn lépett a politikai küzdőterre, sosem lett első ember. A rá osztott feladatokat virtussal teljesítette, s a nyolcvanas években büszkén emlékezett.

Tagosító hősünk Szabó, régi besenyőtelki családból származik, de olyan ágazatból, amelyik már igen korán elszegényedett. A familiának mégis volt tekintélye, mert Szabó apja megbízható kubikos bandagazda volt. Soha nem cselédkedett, kubikból, téglaverésből, dohánykupecséből, mezőgazdasági napszámból tartotta el családját. Németországba is eljárt mezőgazdasági munkára. Egy félholdnyi kertet vásárolt munkabéréből.

A tagosító Szabó még a tizenhatodik évét sem tölti be, amikor apjával együtt egy német állami uradalomban esztendőre szerződött munkás lesz. Összekuporgatott márkáiból luxuscikket vásárol: Németországból vadonatúj kerékpárral és láncos zsebórával tér haza. Amikor 1946-ban megszabadul a hadifogságból, egy szál egyedül áll a világban; apja meghalt a háborúban, mostohaanyja és féltestvérei Nagykovácsiba költöztek. A család elhagyott vályogháza üres, bútorozatlan, csak a patkányok lakják. Anyja szülei után ekkor örököl hatszáz négyszögöl földet, s máris nősülni készül. A földet eladja, a pénzből faluraszóló lagzit rendez.

Ez a „kivagyiság” jellemzi mozgalmi-politikai tevékenységét, s egész további életpályáját is. Hazatérése pillanatától tagja a különböző politikai szervezeteknek. Az első operatív feladattal 1949 augusztusában bízzák meg.

Augusztus 19-én fejezte be az aratást Ragó „bolyó” Istvánnál (a klán tagja, 1951-ben 57 holdja volt): apósával vállalta a munkát, aki negyven éven át minden nyáron ennél a gazdánál aratott. A következő napon Szabó a tagosítóbizottság tagjaként munkába állt. Az volt a dolga, hogy „elbeszélgessen” a rendezésben érintett tulajdonosokkal. *Megfelelő hatalommal rendelkeztiünk... olyan jogkörünk volt, hogy négy rendőrt adtak mellénk. Mondjak mást?... A kulákoktól szedtük el a földet, először kétszáz holdig hagytak, aztán száz holdig, majd ötven holdig és így tovább.*

Rettentő durva voltam – mondta Szabó többször is. Miután Egerben elvégzett egy háromnapos gyorstalpaló tanfolyamot, egy környékbeli faluban kinevezték a tagosítóbizottság elnökének. Felettese a járási pártbizottság volt. Új állomáshelyén az állami gazdaság számára kellett földet rendezni, a következő metódus szerint. A tagosítandó föld tulajdonosát behívták a községházára. Először a hivatal (1950-ig a főjegyző) győzködött a tulajdonossal, utána a tagosítóbizottság tagjai s legvégül a rendőrök. Az idevalósi, Szabóhoz hasonlóan „rettentő durva” politikai munkások az első helyi próba után nem kaptak Besenyőtelken efféle feladatokat, így a tagosító Szabó sem.

A politikai hatalom a tagosításokkal a nincsteleneknek és a törpebirtokosoknak igyekezett mezőgazdasági munkahelyet teremteni. Az első munkáscsalogatók az állami gazdaságok voltak, a kezdet kezdetén ügyefogyottan indult a közös élet. Az egyik állami gazdaságról például azt mesélték, hogy a munkát a tanyák, gazdasági épületek bontásával kezdték. Mire hozzáfogtak volna az új, korszerű gazdasági épületek alapozásához, a környékbeliek széthordták az építőanyagot. A vezetők káderek és nem szakértők voltak, ezért is maradt el a gazdasági siker. Szóbeszéd tárgya volt például, ahogyan a cipőiparból „delegált” gazdaságigazgató elintézte az állatok takarmányozását. Melasszal lelocsoltatta a szalmát, s ezt tették a szarvasmarhák elé. Az általános hasmenés naponként két-három áldozatot szedett. Ilyen ügyintézés nem vonzotta a gazdasághoz értő parasztokat. Az irányításra, a társadalmi-gazdasági gondok megoldására hivatott új elitnek nem sikerült „fokozni” a termelési eredményeket, ezért aztán az osztályharcot „fokozták” és „élesítették”.

A mezőgazdaság-fejlesztési járulék bevezetésével és a kulákság elszigetelésével kapcsolatos rendelkezések kettős, mondhatni, egymással ellentétben álló célra irányultak. Miközben a kollektív gazdaságokhoz elszedegették a gazdálkodóktól a földeket, azonközben a járulékfizetési és beadási kötelezettséggel nagyobb termelési eredményeket akartak kikényszeríteni. Erőszakkal próbálták elérni, hogy a paraszt kisebb földön kevesebb eszközzel, rosszuló életkörülmények között többet termeljen. (A mából visszatekintve ez a törekvés akár „progresszívnek” is mondható.) Bár meglehet, hogy a termelékenység akkoriban huszadrangú politikai program volt.

A negyvenes évek végén az életszínvonal romlását a jómódú réteg érzékelte, de a szegények nem tapasztalták a vagyoni különbségek kiegyenlítődését. A kis- és törpebirtokosok, a gazdalétre esélyesek a földdel kínlódtak, a többséget adó agrárproletárság továbbra is a bejáratott foglalkozásokat gyakorolta. Ha nem tetszettek a parancsok és a parancsnokok, odébbálltak, nem számítottak társadalmi igazságtételre, meg sem hallották az ideologikus szónoklatokat.

Munkában elnyűtt proletárásszony – ez volt az első gondolatom, amint Margit nénit először megláttam. Forró nyár elején a kemence szájánál izzadt-hajolgatott, ő volt a fűtő a lakodalmas háznál. Tornacipősen forgolódott a divatosan kiöltözött társaságban. Nem volt kötény előtte, mint az idős parasztasszony segítőkön, színes nejlonotthonkájában még negyvenkilősnak sem látszott. A kemencefűtés egyike volt számtalan foglalkozásainak. Munkás élete során ötvenhat munkahelyen dolgozott, őrzi cselédkönyvét, elemi iskolai bizonyítványát, saját jogán egy fillér nyugdíjat sem kap. Biztos jövedelme a csekélyke özvegyi nyugdíj. Emellé alkalmi munkákat vállal: lakodalmakban kemencét fűt, gazdálkodóknál napszámoskodik... Általában ruhaneművel, élelemmel, kimustrált használati tárgyakkal fizetik meg szolgálatait. Egyetlen fiát lánykorában szülte, a férfi ma távol él a falutól.

„NEKÜNK, MUNKÁSOKNAK MI A BÜDÖS FRANC JÁR?”

Tavaly voltam a mondóasszony nál Tiszanánán, a szomszédasszonyék vittek el, odavaló a menyük. Tudták, hol van a kapuja, mondták, hogy ők nem jönnek be, mert ők nem hisznek neki. Gondoltam én is, hogy majd beszél összevissza, olvasó a kezibe, de nem féltem tőle, hát csak bemegyek, ha idáig jöttem. A fiam apja járt az eszembe, kíváncsi voltam, megjelenik-e.

Először mondja az asszony, hogy itt van a férje, a vállára tette a kezét, de azt nem érzi maga. Hát nem is éreztem semmit. Mondom, én nem félek, ha idetette, akkor se. Azt kérte, hogy csináltassam meg a temetőbe a keresztjét. Akkor aztán azt mondja, itt jön az apja meg az anyja, imádkoznak magáért, hogy sokáig éljen, mert gondjukat viselte. Hát ez is igaz volt, színigaz. Egy öreg néni meg egy öreg bácsi jön, ezek mondják, hogy ők nevelték magát. Mondom, ez is igaz, a nagymamámék. Jön egy barna, korosabb ember, azt mondja, nem csinálta meg a sírját. Hát tudtam, hogy a keresztapám. Mondtam neki, hogyha tud, jöjjön föl rendbe tenni, mert én nem bírom már. Annyi sok sír van. Aztán mondom neki: ide hallgasson! Nincs itt egy szőke, magas fiatal ember, hátrafésült hajjal? Itt van, azt mondja. Nem kért semmit? Hát, azt mondja, a bocsánatát kéri, amiért ágyba szorította, meg azért is, hogy nem magát pártolta a gyerekivel, hanem az anyját. Higgye el, így mondta! Egy kis Szent Antal-kép volt a sarokba fölakasztva, arra nézett a mondóasszony, amikor beszélt... Még elmenek hozzá... Az uram keresztjét megcsináltattam, ahogy kérte... Kihívom sorba a temetőből a többieket, magam is odatartok már. Megvarrtam magam a menyasszonyruhámat, szép, fehér cipőt vettem hozzá, az az akaratom, hogy abba temessenek. Én úgyse voltam fehérbe az esküvőmön. Hát ki vesz fel olyat harminchét éves korában? Keves jutott nekem a jóból.

Apámat képről ismertem meg. Én kilencszáztizenötben születtem, ő meg négy évig volt hadifogoly Oroszországban. Amikor hazajött, nem vállaltam el apámnak. Erősködtem, hogy menjen innen a háztól, az én apám a fényképen van. Csak mondták, hogy apád. Nekem ugyan nem apám! Amikor hazajött, azután csinálta az öcsémet, ő tizenkilences. A fronton veszett huszonnégy éves korában. A fiam apja, a szeretőm se jött vissza.

Éltünk, amiből lehetett, apám mindenféle munkát elvállalt. Bakter volt a Pap Endre meg a Haranghy Pista tanyáján, őrizte a pajtát. Adtak neki egy kürtöt, azt minden órában meg kellett fújnia, nem lehetett ott aludni. A csendőrök jártak ellenőrizni. Amikor hazajött virradatkor a tanyáról, a postát hordta, évi hat véka búzáért. Aratás után nem volt a faluban munka, akkor bandástól a Mátrába mentek. Két-három esztendőbe is teleltek ott, a hegyet vágták, utat csináltak. Földkunyhóba laktak, fából tákolták össze, aztán földet hánytak rá, abba aludtak, abba főztek még télen is. Volt itt elég kinszenvedés akkor az embereknek. Hat pengőt kerestek egy héten. Mondja, mi volt az? Kocsival vitte fel a faluból egy ember a nagy kenyereket, kalácsot, szalonnát... Annak is fizetni kellett.

Legtöbbet kubikos volt apám, a környékbeli utakat építette. Aztán Mezőhegyesre járt répát hányni, sokat éjszaka dolgoztak, de erős munka volt, tetszik tudni, sokszor félmeztelenül hajigálták a cukorrépat a vagonból kifele. Csuumvizek voltak. Hat hónapig is odavolt, augusztus elsején elment, aztán januárig haza se jött. Egyszer tifuszba esett, hastífusza volt, soká jött akkor haza, két héten át mindig csak lázas volt. Betegségélyzőnk volt szerencsére, így bírhattuk a kórházat. Ahogy meg könnyebben lett, nem győztük ennivalóval. Már hajnal három órakor mondta édesanyámnak, hogy fűtsön a kalácsnak vagy lepénynek, vagy bárminek, süssön valamit, mert ő már éhen hal. Kövér lett, jól nézett ki nagyon. Annyit ett, hogy nem ment rá a ruhája, nadrágja se...

Anyám tudott miből főzni, mert mindig egy egész állatseregletet tartott. Volt tehenünk, száz kacsánk, lúd is ugyanannyi meg fias disznó. Azoknak mind enni kellett. Mit gondol, mennyit kapáltam én? Harmados kukoricánk volt, három hold. Annyi kukorica termett, hogy még a

padra sem fért. Hogy répa legyen a teheneknek, azt is kapáltam, holdszámra. Apám mellett tizenöt esztendőn át szedtem a markot. Gondoljon bele, minden nyáron öt hétig! A bandába tizennyolcan voltunk, kilenc ember meg kilenc marékszedő. Amikor vizet kellett hordanom, ilyenre dagadt a karom, ni! Odaértem a két kupa vízzel, megitták, már mehettem vissza megint. Még Szent Anna után is arattunk... Minden volt itt már, sokat szenvedtem nagyon... 940-ben engem vakbéllel műtöttek, és teljesen összeestem. Egy hónapja, hogy műtöttek, de apám mindenáron aratni akart. Mondtam neki, hogy én nem bánom, de ha megdöglök, ő bánja majd. Erőltettem hát magam, és fölszakadt a seb...

44-be is arattunk, 45-be is. Meg behoztunk mindent, ami nekünk termett. A répát is bepucoltuk, tizennyolc rakás jutott a tehennek, a krumpli meg hatvan zsák lett. Gondolhatja, mennyi bajunk volt vele. Czakó Albertéknál arattunk, aztán járt érte a kukorica is, ugye, harminchat mázsa. Mit szól hozzá? Negyven koszorút fontam be, aztán azt mondja az asszony, a gazdáné, hagyjam nekik a koszorút. Mondom, hát olyan bolond vagyok én, azt hiszi maga? Azért fonogatom én éjszaka meg nappal, hogy a magáé legyen? A mérésen is összevesztünk az asszonnyal. Hát mondja már! Nem féltem én a kulákoktól meg az elvtársaktól se. Miért féljek? Nekem mindegy, hogy ki parancsol, akar a tőke, akar a dolgozók micsodája. Egy helyből beszél mindenik. Én megmondom nekik magyarosan.

47-ben már apám vezette a bandát, akkor a Csathó János földjén arattunk. Ő nem írt alá a téesznek, pedig piszkálgatták, behívták, hogy majd agyonverik. Akkor se írt alá, csak elvették tőle. Csathó Jánostól mindent elvettek. Nem volt neki azután semmije, cukorrépát ettek, mert a kulákoktól mindent elvettek. A befőttesüvegben a zsírt, azt is elvették, még egy fél marék lisztet is, ha annyit találtak. Innen sok embert elvitettek, megvertek. Olyat is, aki kétmázsás meg két és fél mázsás hizókat adott le nekik, de hiába adta, mégis hogy megverték. A tanácselnök is csak úgy tette, hogy külön, mint mi. Na, két osztálya van, mert kondás volt. De a házat ingyen csinálták, az ablakokat, az ajtókat is. Azt mondja, minden a dolgozó népé. Mondom neki, jól van, maguk a dolgozók, de nekünk, munkásoknak mi a bűdös franc jár?!

A munka, a kapálás, az kijárt nekem mindig. Ha nem kapáltunk volna, nem lett volna jószág, nem ettünk volna. De volt hús, két disznót is vágtunk. Csak az asszonyok kapáltak, az emberek sose. Azok aratásig odavoltak dolgozni. Ha földünk se volt, akkor is megéltünk a harmados földből, amit az aratás után kaptunk a gazdától. Az én apám bizony vett földet, 1600 kadrátot, igaz nagyon drágán, de jó föld is volt. Negyven csomó búza termett azon. Azután meg here, mert tehenünk is volt nekünk, három-négy darab. Dinnyét vállaltunk felesbe. Apám ültette, mi bekapáltuk, az is hozott egy kis pénzt, ha sok volt a dinnye, a tehen megette.

Anyámat otthon tartották a jószágok, apám meg ment a világba, a földmunka rám maradt, már ugye, ha itthon voltam, mert nekem is csak el kellett menni kereset után. Kilenc éven át summás voltam meg aztán cseléd is. Az első helyre, a Tóth tanítóékhoz a barátnőm, Julcsa vitt, korábban ő szolgált náluk. Julcsák régebben lovat is tartottak, kulákfajta család volt, de amikor Julcsa cselédkedett, már tehennel szántottak, tizenkét holdjuk lehetett. Julcsa is úgy járt, mint én, a lánya nem házasságból van, később ment férjhez. A lánya az ő nevéen volt, amíg kapta a gyerektartást. Annak se hagyták, hogy elvegye a gyerek apja, azt állították, hogy a gyereket a Tóth tanító csinálta. Na, ehhez a tanítóhoz ajánlott a Julcsa. Azt mondta, te Margit, nagyon jó hely az, be is takarnak. De én nem gondoltam, hogy a tanító úr akarna takargatni. Nem értettem, hogy még tetőzni is kell! Mert ez a füzesabonyi tanító szerelmes volt minden lányba. Összevesztek sokat az asszonnyal, mert mindég mást szeretett. Úgy cikrázott a szeme, akar a tűz, még nappal is. Jól néztem ki nála, ugye, tizenöt éves voltam.

Jó helyem lett volna nagyon, szeretett az asszony, a munkát is bírni lehetett. Tanítottak szórakozni, hogy úgy kell beszélni, mint a gyerek. A tanító zörgött az ajtón, kérdeztem tőle, bejön-e. Hát én nem mondtam, hogy be tetszik-e jönni. Nem tanultuk mink azt a

gyerekeszédet, hogy kérem szépen meg legyen szíves... Meg cigarettát töltetett velem a tanító úr, egy hüvelyt sem volt szabad elszakítani, még éjjel egy órákor is azt csináltam, aztán egyszer elaludtam közbe, így az asztalra borulva. Az asszony jött be, aztán felköltött. Volt egy hároméves gyerekük, azzal feküdtem a konyhában, de mindég bepisilt az a kurva kölyök. Nekem kellett elaltatni, nem sok nyugtom volt. Este mindég bevittem egy kancsó vizet, de ha kijöttem, a tanító úr jött utánam. Vetkeztem volna lefele, hiába mondtam, már lőkte be az ajtót, pedig fordító is volt, kulccsal is bezártam. Hát jött vízért. Mondom, most vittem vizet. Mit tetszik gondolni, minden percen vizet viszek? Még éjszaka is? Sokszor már négy órákor felköltött, hogy víz kell neki.

Egy este azt mondja az asszony, Margit, kérjen a tanító úrtól mustot, hozzon be nekem. Kimentem, mondtam, legyen szíves, öntsön a tekintetes vagy nagyságos asszonynak – tudja frász, minek hívták már – mustot. Az asztalon volt kiöntve egy pohárba, én meg felkaptam, tudja. Azt ne vigye, mondja a tanító úr, azt magának öntöttem. Az édesapád faszát! Ki tudja, mit tettél bele! Bevittem az asszonynak, igyon ő belőle. Amit nem itt meg, kihoztam, azt mondja, igyam meg. Mondom, köszönöm, nem kérek, még vizet se. Értse meg, nem iszok! Ha nem kérek, nem iszok. Hogy volt-e benne valami? Azt mondják, ezek előtt tettek az italba valamiket. Engem nem bolondít meg! Mondták, hogy Julcsának csokoládét, harisnyákat meg pénzt adott. Ennekem ne vegyen. Hát mit képzelsz ő?!

Aztán még hogy jártam vele! Egy este lefeküdtem, vendégasszony volt náluk, hát mit üljek én odabe hallgatni? Hát lefeküdtem. Felmosták a vendégasszonnyal a poharakat. A tanító felesége azt beszélte, hogy máskor nem vagyunk ilyen korán lefekvők. Éjjel egy órákor. Most mondja, minő korán volt az lefeküdni? Bevitték a poharakat. Egyszer csak... Nem aludtam ám én, hallom, hogy a tanító úr odahúzza az ágyamhoz a fonott széket. Hát jól néztem ki, szép piros voltam, ugye, fehér voltam, nem fekete meg ráncos, mint most. Akármennyit dolgoztam, sima volt a kezem, nem csípett, dohányos vagy akármilyen. Szép sima volt a kezem, a körmeim meg szép hosszúak. A tanító úrnak kellett volna. Egyszer csak nyúlkal befele a paplan alá. De így volt a térdem, összeszorítva, érti-e? Megakadt a keze. Kinyitottam a szemem. Csak megszólaltam: meg fogom mondani a nagyságos asszonynak. Nehogy azt gondolja, hogy itten nyúlkalhat! Nem mondja meg neki. Megmondom én! Fel is mondtam mindjárt...

Különben jó helyem lett volna nagyon, de a tanítóék nem fizették a társadalombiztosítást. Azzal az emberrel, aki a biztosítást szedte, jóba voltak. Ő jelentette nekik, ha jött az ellenőr, és akkor engem egész napra bezártak, még pesseníteni se lehetett kimennem. A gyerekekkel voltam odabenn, nem szabadott mutatkozni, hogy cseléd vagyok. Hát így jártam velük, két hónapig laktam ott.

A mezőtárkányi paphoz meg egy öregjány kommandált, nem messze volt mitőlünk a házuk. Szobajány volt a főtisztelendő úrnál, az elküldte az érseki konyhára, hogy kitaníttassa szakácsnénak, három hónapra száz pengőt fizetett érte. Én mindenestül voltam. Nyolc szobát takarítottam, meszeltem, rendbe tartottam, kenyeret süttem, mindent. Amikor szakácsnő nem volt, szakácsnő voltam, de akkor azt mondtam, főtisztelendő úr, most már menek hazafele. Tehenet is fejjek, csirkékkel is bánjak, meg nyolc szoba van, főtisztelendő úr, én nem főzök, menek haza Csincsára. Tudja, hogy én szobajány vagyok, nem szakácsné. Tudom, fiam, tudom, elmenek ebédre a kántorékho'. Nagyon jól teszi, tisztelendő úr! Fenemód válogatott. Kókot főzetett velem, gondoljon bele! Diókókot, citromkókot. Azt vízbe kellett főzni háromnegyed óráig, aztán ha elmúlt az idejét, összeesett, és akkor nem ett belőle. Én kijelentettem neki, ha nem tetszik itthon lenni, én nem felelek érte. Akárhonnan volt, hazajött ebédelni fél tizenkettőre. Felszolgáltam neki, ugye, tartani kellett a tálcát... A kóknak leöntöttem rummal a tetejét, meggyújtottam, égett. Borsodót csináltam hozzá, olyan szószos csészébe tettem. Mondom, tessék! Na, látod, fiam, ez jó! Olyan, amilyen, én nem főzök tovább!

Aztán visszajött a Mari, az az öregjány az érseki konyháról. Mit tanultál, fiam, kérdezte tőle a főtisztelendő úr. Majd meg tetszik látni! Karba tette a kezit, a haja koszorúba volt föltéve, én csudára nevettem. Hülye volt egy kicsit, három hónapot tanították, de nem tanult semmit. Indiánerfánkot, azt mondja. Mindenkit elküldött a templomba, még a hálószobát is kitakarította, majd ő megmutatja, hogy kell azt csinálni. Na, amikor hazamentem, mondom neki, adjon már abból a fánkából! Hadd nézzem meg, hogy sikerült! Ó, fiam, Margit, azt mondja, dunnába van, beletéve papírba, nézd meg, minő! Ilyen volt, e, mint a késnek az éle, olyan volt az indiánerbe a piskótatészta. Elcsinálta belőle a tojást, aztán nem lett belőle semmi. Én azután elmentem, én nem leszek vele. Ő nem tud főzni, én meg nem főzök. A száz pengőt érte fizették. Én inkább kapálok, nem állok többet ilyen szobajánynak.

941-be meg a Hibai patikában szolgáltam Egerben, Újvilág utca 22. szám. Az egyemeletes házon környezetlen-körül tizenegy ablak volt. A szőlőbe is állt egy lakás, mint most építenek olyan nagy vikendházakat, mellette egy külön présház. A patikus Szabó Béla volt, ő úgy ment bele, hogy elvette a régi patikus, Hibai György lányát. Özvegyasszony volt, ez a Szabó Béla meg a második ura, ő valahonnan Romániából jött, Atyának hívták a faluját. A helyet egy besenyi öregjány ajánlotta, aki tejfelt, túrót, tejet hordott nekik, lakott ott náluk valameddig, de nem sokáig. Jó hely, azt mondta. De olyan jó hely volt, hogy csak reggel, délben meg este láttam a kenyeret. Ez így volt. A spejzba nem lehetett bemennem. Amikor télen odabe káposztát mostam, ott álltak felettem. Tizenegy hold szőlő volt, de ha magának adtak ennyi bort, e, nekem is úgy adtak. Nagy volt a gyümölcsösük, de abból se jutott egy szem se nekem. Nyolc és fél hónapig voltam náluk, de nem láttam jót sose.

Én főztem, de azt, amit parancsoltak. Alig adtak valami zsírt, a főzelékhez meg a leveshez is egy-egy kanállal. Nagyon fősvények voltak. Képzelve, két hétig tökkáposztát főztem, de se tejfel nem volt hozzá, se hús. Hát nem kellett így a tökkáposzta. Mondtam, hogy aki tökfőzeléket akar, legyen szíves, jöjjön ki, gyalulja meg, mert nekem már hányingerem van tőle. Jöttek, aztán meggyalulták. Ekkora tököket, e! Hatliteres lábossal főztem. Mindig beadtam nekik, hogy aztán tegyék a maradékot a spejzba. De nem ettek ők se belőle. Jólaktak szalámival, vajjas kenyérrel. Próbáltam javítani rajta, paradicsomot tettem rá, de akkor is csak tök volt. Nem lesz ez így jó, adjon a nagyságos asszony nekem pénzt, majd én olyat főzök, amit mindnyájan megesznek. Elmentem, bevásároltam, vettem egy kiló húst, dagadót, három kiló káposztát. Gombócokat csináltam. Évike, a gyógyszerész unokájánya még iskolába járt, tőle kértem zsírt, ő adott. Aztán jó káposztát főztem. Elfogyott délbe a hatliteres lábossal. Azt mondta az asszony, nem jó így főzni, mert estére se marad.

Néha kiküldtek a gyümölcsösbe locsolni olyan kis kannával, mint a babáknak van. Lefeküdtem a kastély elé a fűbe, aludtam egy sort, aztán mentem hazafele. Mondja már, fenn voltam egy óráig éjszaka. Reggel ötkor fölkelni, hat személynek főzni, még kisbaba is volt, arra pelenkát mosni, a nagymosást csinálni a mosónéval, mert, ugyi, sokan voltak. Mert a kisbaba is itthon volt meg annak az anyja, mert nyolc hónapra szült. Na de annak az ura megfizetett engem. Mindég vagy tizenhárom pengőt, jó borravalókat adott a pelenkamosásért. Negyven-negyvenöt pengő volt a fizetésem egy hónapra.

A keresztelőkor nagy asztalt terítettek, Rózsi, a főmosónő jött segítségnek, mert nekem akkor fölszolgálni is kellett. Szeleteltem a sonkát, az asszony itt állt felettem. Torta is vagy öt volt. Jött ki a kisasszony. Mondom, ide hallgasson, Évike! Mink nem eszünk semmit? Azt mondja, itt hagyom a spejzkulcsot, vegyenek mindenből. Rózsi összekészített nekem sonkát, kirántott húst meg szelet tortákat. A testvérem Egerben volt katona, neki csináltam egy jó nagy csomagot. Nem volt ridikülöm, a hónom alatt vittem újságpapírba. Én nem ettem semmiből se. Aztán mondtam apámnak, hogy keveselli az ennivalót az öcsém a katonáéknál, meg nekem is hozzon, mert nem lehet kibírni a kosztot a patikuséknál. Pakolt anyám kirántott csirkét,

kalácsot, süteményt sütött. Kérdezi egy vasárnap délután a Kazi fiatalúr, a gyógyszerész testvérinek a fia: mit ett mostan? Mondom, kirántott húst. Anyám csinálja, apám hozza. Mi nem tökkáposztán élünk! Csak azért maradtam nyolc és fél hónapig, mert sok pénz volt nekem az a negyvenöt pengő.

Hát ugye a gyerekemnek is kellett sok minden. Vettem biciklit, háromkerekűt. Akkor gyönyörű szép kis, fehér vászonruhát, matyósan volt kivarrva, szép barna szandált, hozzá fehér zoknit. A sapkája is fehér volt. Olyan szép kisfiú lett, amikor felöltöztettük! A szomszédjány elvitte biciklizni a nagymama fele, abba az utcába, ahol laktak. A nagymama, Rozál néném meg kiült a ház elejbe, mellette a Bojó Luca, attól kérdezte: kié ez az úrigyerek? Hát az unokád, a Vendel fia! Erre Rozál néném rákezdte: hogy az íz egye meg a Margitot! A fiának mindent vesz, magának meg még ruhája sincsen... Hát Rozál néném semmit se költött az unokájára, az biztos, meg a fiától, Vendeltől is csak azt a kis pénzt kaptam, amit a zsoldjából lefoglaltak a katonáéknál.

Akkor már nem beszéltem anyósommal. Szeretett engem nagyon, de csak addig, míg meg nem tudta, mi lesz. Hogy Vendel mit csinált velem. Mert jó barátok voltunk mi Vendellel, egy esztendőben születünk. Jártam én oda sokat, mindig ott voltam. Ő is eljött hozzám, akkor a Szabó doktoréknál laktam, de azután, hogy terhes lettem tőle, nem engedtem be, menjen az anyjához! Hát én úgy birkóztam vele, hogy a végén, akar hiszi, akar nem, se kezembe, se lábamba nem volt erő. De hogy hogy csinálta, azt nem tudom, nem voltam ésszerű... Nem tudom, mit csinált, mert előntött a vér. Úgy összetört alulról, hogy alig tudtam menni másnap...

A Szabó doktor elcsinálta volna éppen, adott volna egy injekciót vagy valamit, csak hát szólni nem mertem senkinek. Édesanyám eleitől tudta. Én dolgoztam, ugye, ő mosott, és hát nem volt vérzés. Veszekedett szegény, hogy szégyelljem magam, meg minden, el is akart küldeni keresztanyámmal. Mert Borcsa keresztanyám ajánlkozott, hogy fölvisz Pestre, mert ő sokat járt, ugye, tojással kereskedett. De én nem akartam ilyet csinálni, nem is igen hittem el. Hét hónapos terhes voltam, amikor elmentem Abonyba a doktorhoz. Mondtam, vizsgáljon meg, nem tudom, hogy mi a bajom. Húú, azt mondja, mit gondol, a babának már a szívdobogása is hallatszik. Felhúzza a gumikesztyűt, tudja, benyúlt, de nem fért bele egy ujjja se. Szűk, azt mondja, ki kell bővíteni. Azt mondja, annak a legénynek nagyon kis izéje vagy mije volt. Azt mondja, várjam meg, míg elintézi a betegeket. Áá, te énvelem nem pendlizel! A két pengőt kifizettem, elszaladtam. Mert az meg a jegyzőné szeretete... Lopva, gyalog mentem el is, meg vissza is...

Apám nem látta rajtam, pedig már elhagytam a nyolcadik hónapot. Két embernek szedtem akkor a markot, az öcsémnek meg neki, két gazdánál is arattunk azon a nyáron. Az anyósom árulta el apámnak, ugye, testvérek voltak. Apám veszekedett nagyon, cifrán káromkodott, én átmentem a szomszédba. Aztán hazahívatott az öcsém. Mondtam, hogy elmegyek világga. Hová mennél, kérdezte az öcsém. Gyere haza, testvér, megvédelek én! A, mondom, nem köll engem megvédeni, nem félek én... Úgyse ver meg. Nem szeretett verekedni. Anyámmal is csak veszekedett, de egyszer se verte meg, pedig ötvenhat esztendeig éltek együtt...

Apám mégse bánta igazán, mert szeretette Vendelt. Ha a katonaságtól elengedték, eljött mindig hozzánk, apám ezt elnézte, mert az ő rokonja volt. De ha énhozzám bárki más jött, mind elzavarta vasvillával... Nekem nem kellett már utána Vendel, csak addig szerettem.

Anyósom meg nagyon akarta, hogy a fia megszabadulna a gyerektől. El akarta pusztítani, azt mondták anyósomra, hogy boszorkány. Éjszaka mindig ráfújta a szelet. Hát a gyerek keze le volt kötve a pólyába, nem tudott védekezni. Az volt a szerencse, hogy én mindjárt fölébredtem, kinyitottam a pólyát, így nem tudta rá úgy fújni a szelet, hogy végezzen vele. Így maradt meg

a fiam. Mákonyt is adtam neki, akkor is megfújta. Amikor a gyerek már hároméves volt, akkor is kiabálta, hogy jaj istenem, már megint jön! Hát félt, be is pisilt sokszor. Én kilenc hónapig hordoztam éjjel-nappal, aztán nem tudta elpusztítani.

Anyósom fia, Vendel pusztult el, odamaradt a fronton, így csak öt évig, 943-ig fizette a gyerektartást.

Szeptemberben született meg a fiam, akkor a krumplit ásták már csak, a kukoricát letörtem én. Mindent elvégeztem, aztán nevelték, tudja, ahogy nagy hassal a tököt szedtem. Mert mindig vicces voltam, mondogattam, most már szeretem a tököt! Nagy hassal kimentem még dohányt szedni is. Nyolc hónapig szoptattam, utána a gyereket anyámék gondozták. Hát dolgozni meg gyerekekkel is lenni nem lehetett. Apám, ugye, büszke volt arra, hogy ki tudta tartani a négytagú családot, mert hát mi is ketten voltunk a fiammal. A gyerekek mindent megvettek, én nem hoztam tíz fillérért cukrot se, de az én anyám mindent megvett neki, még az első cseresznyét is. Én csak a pénzt adtam.

Áá, volt az mindenhogyan! A cserevilágban utaztam lépcsőn, vonattetőn, hoztuk a lúgkövet, tudja, akibe szappant főznek. Aztán hányszor, de hányszor jöttek az oroszok! Gödöllőnél szálltak föl, aztán nézegettek, mondták, hogy sztari mama. Harmincéves voltam. Persze szépen kiöltözködtem, fölvettem anyám bő szoknyáját, blúzát, a fejem beköttem amúgy öregesen. Sokszor három nap is jöttünk Pestről. Csak portékáért adtak valamit. Tudja, a front után még volt a faluba malom meg sütő, így nevezik mifelénk az olajütőt. Az híres volt Magyarországon, olyan jól fölszerelték. Nem kellett abba gyúrni se a magot, volt hántolója, sajtolója, mindene. Olajat is vittünk cserébe, aztán fejtünk, innen volt vajunk, túrónk.

Még tudja, hol is jártam? Nyíregyházán. Ott krumplit kaptam, babot meg lisztet. Szállítottuk hazafele. A nagybátyám meg a nagyapám nevire is küldtem egy-egy húszkilós csomagot. Hát nézze, hatvan kilót szereztem ruhákért meg dohányért. A dohányért sokat adtak, de nemcsak a front után, hanem a front alatt is. Azt a tanyáknál szedtük. Korábban kinéztük, hogy hol van alkalmas, aztán holdvilágnál tördöstük lefele a dohány alatt a szárazokat, az aljdohányt, más nevin veres dohányt. Többen mentünk mindig, volt, hogy szaladni kellett, egyszer a tanyagazda még lőtt is utánunk.

Volt odahaza egy szecskavágónk, apám meg egy öreg bácsi igen fáinul megcsinálták, olyan hajszálvékonyra lehetett azzal vágni a dohányt, mint amilyen a dohánygyári. Amikor készen volt, beraktuk a dohányhordó ruhába. Az ilyen nagy mellényféle volt, vászonból duplán szabtuk ki, aztán levarrtuk kockásan, ahogy a paplant szokás, tizenhat kiló dohány belefért. Nagykabátot vettünk rá, aztán úgy mentünk. Ha eladtunk belőle, így szakaszonként kibontottuk a varrást, aztán kihúztunk annyit, amennyit kértek. Ebbe nyugodtan fekhettünk a váróterembe a földön is, nem fáztunk, a dohány melegített. A lábamon ötvenes csizma, annak a szárába mindig belement vagy két kiló dohány. Egyszer Hatvanba háltunk, aztán rámc sodált egy fiatalember: Ó, minő lába van magának! Hát minő volt! Egy csepp az egész, harmincötös, nem ilyen, mint most, ilyen bütykös, öreg.

Ha nem sikerült eladni idejibe, megfeketedett rajtunk. Rozál nénémmel, szegénnyel jártam a legtöbbet. Ő pálinka nélkül nem tudott ellenni, mindig hozott két decit magával, mert fulladt a dohánytól. Neki meghalt az ura, a két lányát maga nevelte. Velünk se tudom, mi lett volna, ha nincsen dohány. Emlékszem, egyszer hogy örültem, amikor hazahoztam kétszáz pengőt, nullás lisztet vettünk rajta a malmostól, gyönyörű szép, nagy kenyereket süttünk.

Tudja-e, egyszer hogy jártunk? Oroszlányba vittünk dohányt, de az már nem veres dohány volt, azt nem loptuk, hanem vettük, amikor csomózták. Igen szép dohány volt, Oroszlányba lisztér adtuk, de sok lisztér. De a liszt olyan csótányos volt, hogy lila kenyér lett volna belőle. Eladtuk a bányászoknak, sok pénzt fizettek érte, így duplát kerestünk. Oroszlányba meg

Dorogon jó vevőket találtunk, a bányába nagyon kapós volt a dohány, mindég biztos helyre vittük. Ha bementünk egy házhoz és kedvesen fogadtak, elmondtuk, mi járatban vagyunk. Dorogon volt egy jó öregasszony, a Hajasné, mondta, hogy az ura a bányában van, majd ott eladja. El is adta, de aztán jött idő, amikor elteltek, már nem kellett nekik...

Oroszlányba menet meg rendőrökkel találkoztunk az erdőben, aztán rajtunk volt a dohány. Baj nem lett, mert megmondtuk, hogy milyen címre megyünk, kihez. Aztán később megtudták, hogy mit árulunk, ők is vettek tőlünk. A rendőrök máshol se bántottak, még a Keletibe sem, pedig megnéztek bennünket, de a csomagba nem volt semmi. Pesten mi nem árultunk, de át kellett szállni a dorogi vonatra. Óbudára mentünk a szentendrei HÉV-vel, először még el is tévelyedtünk, mert nem tudtuk elősorolni, hogy Aquincum, rossz nevet mondtak nekünk. Óbudán sokszor egész éjszakát vártunk a vonatra, így lócán vagy ilyesfélén szenvedtünk, mert a dohány meg, ugye, rajtunk. Egyszer elmentünk Győrnek Rozi nénivel. Három nap volt rajtam a dohány, de akkor már majd elszédültem. Járkáltam én mindenfele, sokat gyalog mentünk Perbálra, Nagykovácsiba, Leányvárra.

Csak a fináncoktól kellett tartani. Az abonyi vásártérnél volt egy kocsmá, ott tanyáztak mindég. Édesapám el-elkísért Abonyba, nehogy megfogjanak bennünket. Egyszer, mikor megyünk Abonyba, a hídnál két finánc. Megállítanak. Mondjuk, hogy megyünk Nagykovácsiba a rokonokhoz. Mi van a kosárban? Ennivaló. Na, tessék menni. Felírták a nevünket, mehettünk. Nem tanált nálunk semmit. Kosárba nem vittünk dohányt, mert a finánc kiszagolta volna.

Egyszer meg is fogtak. Ülni kellett a börtönben harmincnégy napot. Itthon a háznál fogtak meg, elvették a hordozóruhám, de képzelje, a szecskavágót, a dohányvágó gépet nem tanálták meg. Volt itt elég ijedség. Tízezer forintba büntettek. Hát leültem. Hát ki tudta volna a tízezer forintot kifizetni? De nem voltam én odabe sose, jártam ki dolgozni. Takarítottunk a bíróságon, súroltuk a szobákat. A könyvtár nagy üvegablakát létráról pucoltam kívül-belül. Így járt a lábam, e. Nevettem az egészet. Már szombaton kezdtem mondani a felügyelőnek, hogy én vasárnap nem megyek ki. Ki kell jönnie, mondta, de ne dolgozzon, ha mást nem, a szemetet kidobja a lapátról, nem mehetünk el maga nélkül. Mondom, ez borzasztóság. Aztán amnesztiát kaptam. Szabadultam 1949. április negyedikén.

Elegem lett a kupeckedésből, nagyon elfáradtam. A vidékre cselédnek nem akartam menni, Pestre hívott a barátnőm egy innivaló szűcshez. A Paulay Ede utcában laktak, 25. szám, harmadik emelet, 12-es ajtó, de a házat már elbontották. 1949-ben szolgáltam náluk három hónapot. A szűcs felesége később kiment Amerikába, a szűcsnek második felesége lett, amellől halt el, a lánya ide Besenyőre hozatta temetni. A fiuk kiment Amerikába az anyja után.

Az asszony a bundákkal dolgozott, én megfőztem, mostam, takarítottam, a kisgyerekekre vigyáztam, hároméves volt. Mindig hordozni kellett, sétálni vele. Mikor mentem kifelé, a nagykendőt rátettem, az apja nevette, hogy Pesten nem így szokás. Hát, mondom, nézd, én falusi vagyok. Elkelt a nagykendő, tél volt, hideg volt. Ők irhabundákat csináltak, meg sok orosz nő járt hozzájuk, panofixbundákat hoztak. Nekem kétszáz forintot adtak egy hónapra, de szabadnapom nem volt, még vasárnap se. Csak egy telet maradtam.

Cselédnek nem álltam többet, csak bejáró voltam egész télen meg aratásig. Jártam ide a Dózsáékhoz, ott laktak, ahol most az óvoda van. Hetenként kétszer mentem, de mindent velem akartak megcsináltatni. A kertben ástam, ültettem, kapáltam, a pincét énvelem takarították, mentem a szobába is. Óradíjat adtak, egy forintot. Mi volt az a sok munkáért? Semmi se. Hat személyre mostam. Elmentem hétfőn beszappanozni, délre kimostam két kosár ruhát, a tarkákat. Másnapra maradtak a vásznak meg a fehér ágyneműk, akkor megint négy óráig mostam. Felvittük a gazdánéval a padra, én kiterigettem, utána szépen rendbe tettem a

konyhát. Akkor jött az öregasszony, hogy mossam az ajtókat. Mondtam, akinek nem volt elég, dolgozzon, én már nem csinállok semmit. Hát télen is mosni, januárba kívül [kívül] öblíteni a kútnál! Higgye meg, egy perc megállóm nem volt nekem.

A fiukat papnak adták, meg két jányuk volt, az egyik kocsiban ült mindég. Varró volt, csak kézzel dolgozott, elszegte a ruhákat. Nem tudott a lábára állni, így lógott mind a két lába, e, lábfeje se volt, semmi. Az apja hordta a hátán, kövér volt, egy kocsira való. Vécére is az apja vitte, este az ágyba, reggel onnan hozta ki. Mikor kicsik voltunk is, jártunk hozzá. Csúszott a bilin, akkor a lába még megvolt. Aztán hintáztattuk, hárman is ráfértünk a hintájukra. Rózsa babának hívták. Ha mostam, a székit odatették a mosóteknőhöz, a lábát pokróccal betakargatták. Egyszer hozzáhajintottam egy gatyát, hogy mossa ki, mert nem lehet úgy meghalni, hogy gatyát nem mos. De szerettek, mert dolgoz voltam, mindég dolgoztam. Volt, hogy bejött utánam az asszony a szobába, nézni, hogy mit csinállok. Ejnye, mondom, most jött be a szeretőm az ablakon, azzal akartam szórakozni!!

Náluk is voltam lagziba kemencét fűteni. Mondtam is a násznagynak: hiába fűtegetek én itt, nem ad semmi borraivalót. Hát minő násznagy ez?! Pénz nincs? Adott az asszony hat forintot. Ma szépen ad mindenki, ha elmegyek fűteni. Ezt a süteményt a tegnapi lagziból hozták, meg kell enni, mert a mélyhűtőmben nem fér, csak egy fél kiló. Tavaly vettem ezer forintért. Az egyik utcabeli hozta el, mert ugye a lányukat én viszem óvodába, meg hozom is, mire az anyja végez. Ezt a tévét is ők hozták haza, a bizományiba vettem majdnem négyezer forintért, harminc forintot adtak vissza. Fuvart persze nem fizettem. Meg kell mindent szereznem, hogy magamra maradtam, nyugdíjat nem kapok, csak egy keveset az uram után, pedig téesztag is voltam.

1954 novemberében a Békébe iratkoztam. Ott voltam majdnem két évig, aztán átmentem a Győzelembe, mert ott kukoricaföldet is adtak. Nem sokat élveztem, mert 57 márciusában feloszlott a téesz. Utána már nem léptem egyikbe se, csak részibe kapáltam cukorrépát. Ősszel, amikor a répát elszállították, a vendéglőbe mentem, de csak három hónapra, mert a vendéglősné részeges volt. Úgy berúgott mindennap estéire, hogy hol dalolt, hol imádkozott, csikorgatta a fogát, borzasztó volt nézni.

Én meszeltem a konyhát, jött oda a vendéglős, és kérdezte: nem láttam-e a feleségét. Mondom, négy-öt órákor még itt volt. Hát otthon sincs. Mondom, nem tehetek róla, én menek abroszért, mert a vasasztalról nem tudom leszedni a meszet. Nyitnám az ajtót, de nem nyílik. Jajj, mondom, odabe van, fölakasztotta magát! Nagyon sivalkodtam. A másik vendéglős, Gyula bácsi, aki a váltójuk volt, rettenetesen nevetett. Mondom, ugyan mit nevet? Menjen be, vágja le, mert én nem menek be akasztottakhoz. Gyula bácsi benézett, azt mondja, térgyepel az ajtónál, nem tud fölállni. Elfogta az ajtónyílást, ketten alig tudtuk kihúzkodni. Egy székre ültettük, lila volt a két térgye. Ugye öt órától kilencig térgyepelt azon a kövön az öltözőben. Kért egy deci kevertet. Gyula bácsi málnaszörpöt hozott neki, azt észrevette, de hazamenni meg nem tudott, ketten vezettük el. Otthon az ura jól elverte.

A vendéglős meg kártyázott nagyon. Én összeszedtem, felmostam az edényeket, nem győztem a csikkeket takarítani, mindent rám hagytak. Ők kapták a sok pénzt, én kerestem ötszáznyolcvan forintot. Az ember is megitt négy-ötszáz forintot egy este. Ha mérte az italt, mindig a farzsebbe rakta, amit lopott, mégis tíz-tizenötezer forint lett a tartozása. Otthagytam őket, a részeket sose szenvedhettem.

Én soha nem dolgoztam potyára. Ha az utcabelieknek segitettem, dohányt törtem, kukoricát kapáltam, mindig kaptam valamit, egy zsák kukoricát, krumplit, vagy elengedték a tej árát, amit háztól hordtam. Mindent előteremtettem. Ha kellett, répát ástam, ha házat csináltak, meszet oltottam. Én nem voltam otthon sose. Ősszel varrni jártam, a Rákóczi úton volt egy

varrónő, jól megfizetett, egy hónapra hatszáz forintot adott. Sokszor éjjelig, egy óráig ott ültem. Jó kézivarró voltam, mindig talált nekem munkát. 1942-től 1967-ig jártam hozzá, 1968-ban meghalt. Dolgoztam én mindenféle, az uram engem nem tartott, én tartottam őtet.

Pénzt mégse láttam sokat, mert én a summáspénzt is hazaadtam, nem volt külön kassza. Harminchét esztendeig laktam a szüleimmel. Elég volt. Férjhez kellett menni. Maradtam volna otthon, hogy még tovább apámnak dolgozzak? Hogy sose legyen semmim? Mert ha ruhát vagy valamit akartam venni, mindég azt mondta, hagyjad csak, itt úgyis minden a tied lesz. Aztán lássa, semmi se lett, mert a fiamra hagyták a házat.

Apám nem akart férjhez adni. Nem tudom, miért. Ha szégyen is volt, ami velem esett, nem hagyott elmennem. Most nem szégyen, mert most már mindenki terhes, a tegnapi menyasszony testvérhúga, az Erzsi is terhes volt, muszajból esküdtek. Táncolt úgy, mintha mi se lenne a hasába. Emlékszem, ahogy ott fűtöttem a kemencét, dorcó [tornacipő] volt a lábamon. Tettem bele talpbélést, az meg felgyűrődött, nyomta a lábam ujját, és megkékült a körömöm. Na, amikor ez a körömöm lenőtt, az Erzsi jánya már régen megszületett. Hát így vannak most. Az ura meg elvált ember, de az Erzsi is csak a tanácsházán tudta meg, amikor esküdtek, és be kellett írni, hogy legényember vagy elvált. Ott derült ki. Mondtam is az esperes úrnak, amikor férjhez mentem, hogy én sátorkoszorúba esküdök. Mert aki ötször-hatszor elmegy Egerbe kapartatni, én attul különb vagyok. Megteheted fiam, mondta a Szikla esperes, mert az csak fejdísz.

Voltam, amilyen voltam, apám azt akarta, hogy mellette maradjak. Hát tudja, hogy ehhez az emberhez hogy mentem el? Húú! Loppal!! Kommendálta egy besenyi asszony, hogy jó ember. A jósága nem is hibáztatott, nem verekedett. Csak nem szeretett. Mindjárt megvakkant, ha szólítottam. Dilis volt, hülye, de én nem féltem tőle. Engem nem bántott, én parancsoltam. Letöltöttem vele huszonnyolc évet. Nem szerettem akkor se, amikor hozzámentem.

1952. október 17-én esküdünk az urammal, andornaktályai volt, már aznap este odamentem vele. A lakást ki kellett takarítani, kifesteni, tapasztani, mert az anyja meghalt. A mostohaapjával laktunk. Az uram a bányában dolgozott, csilleszagató volt így kívül [külszíni munkás], én meg győzködtem a mostohaapjával. Főztem, mostam rá, de pénzt nem adott. Kiadta bérbe az uram házrészit, aztán a házbért eltette magának, elitta, tőlem kért pénzt gyufára, cigarettára. A föld után én fizethettem az adót. 1600 kadrát földjük volt egy tagba, de mellette még sok kis darab is, aztán 1200 kadrát szőlőföld. Képzelje, milyen bolond voltam! Apámtól kértem 1200 forintot lóra, és az uram mostohaapjának a nevire írtam. Apám adott kocsit, lószerszámot is én vittem. Mikor megbolondult az öreg, ugye ittas volt, be akarta fogni a lovat, csúszott a ló, mondom, nem fog vele menni. Ő befele fogott én meg kifele. Mondom, a kocsi az enyém, a lovat meg vigye, ha a magáé. Felült a hátára, az uram meg kiállt, aztán mondta, hogy jaj, csak az isten adná, hogy lehajítaná a ló, és agyontaposná. Miután tőlünk elment, nem sokáig élt, csak két esztendeig. Mert addig volt pénz, amíg a fizetés hazaért. Akkor háromfogásos étel kellett meg bor, tovább semmise jutott, még kenyér se.

1954-ben visszajöttünk Besenyőre, eladtuk az andornaki földeket, jól tettük, a téesz amúgy is elvette volna. A föld árából vettünk egy kis házat a Honvéd utcában. Huszonnégyezer forintot kértek érte, kis nádas ház volt, de négyszáz kadrátos telekkel, benne harminc szép gyümölcsfa. A fiam miatt is akartam hazajönni, mert itthagytam apámmal. Alig járt iskolába, csak hat osztályt végzett. Azt mondta a tanítónak, hogy Andornakon van bejelentve, azért nem megy az iskolába. Nem volt igaz. Apámék nem törődtek az iskolájával.

Mikor meghalt apám nyolcvanhét évesen, nem maradt utána semmi. A ház anyámé volt, ők ketten voltak testvérek, és a nagyapám anyám bátyjára meg anyámra is hagyott házat.

Egymás mellett volt a két épület. Én semmit se kaptam a szüleimtől. Ebben a házban 1975. augusztus 30-a óta lakom. Amikor az uram 1974-ben meghalt, eladtam a Honvéd utcai házat, s a pénzt odaadtam a fiamnak. Akkor fogtak hozzá építkezni. Az én pénzemből kifutta az ital is, meg hogy föl húzták a falakat, a brigádja segített neki.

Elmentem én Terenyére 1974. november 23-án a fiamhoz, a drágalátos fiamhoz. Három hónapig beszélgettek velem, de tovább nem szórakoztak, aztán úgy éltem, mint a börtönben. Én ott a földben laktam, negyven centire a földben, csak az ablak volt ki. A bútorom tiszta penész lett. Úgyse maradtam volna... Hazajöttem Besenyőre. Itt legalább mulatok.

A tegnapi lagziba, ahol fűtöttem a kemencét, volt egy orvos, sebészorvos Egerből. Két nővérrel táncolt, egyik szőke volt, a másik barna. De hogy táncolt!! Így járt, e. Mondom, ejnye, minő tánc ez? Gondoltam, felkérem, de nem mertem, csak néztem, ahogy sürgette a lányokat, így járt a keze, e. Áá, mondom, én bizony olyan illetlenül elterülnék, mint a béka. Mondom, nem kell, nem táncolok. Aztán a Csathó Lajosnéval táncoltam itt a konyhánál. Jött az ura, kínált, igyak más. Mondom, nem kell nekem semmi.

Margit néni egy ötven négyzetméteres, szoba-konyhás házban él. Az előző tulajdonos a század elején építette, s hogy lakható legyen, az özvegyasszony a hetvenes évek végén felújította, mindenféle segítség és támogatás nélkül, a saját keze munkájával. A ház telke százötven négyszögöl, a kertet egyik évben műveli, a másikban vetetlenül hagyja. Állatot nem tart, nem tudná miből takarmányozni. Végigkapálta az életét, még sincs jogos járandósága. A téeszben csak munkát vállalt, tagságot nem, így öregségében is elkerüli a szociális gondoskodás.

5/ HONFOGLALÁS, DIKTATÚRÁVAL

A Hanyi-oldalon lakó magányos asszony talán azért nem lett örökös téesztag, mert ahogyan mondta, „potyára” sosem szeretett dolgozni. A téesztagság pedig eleinte nem kenyérkereső foglalkozás volt, hanem inkább állapot – remény a jobb jövőre. Még 1949 utolsó napjaiban, a kubikosok fagyszabadsága idején alakult meg a falu első termelőszövetkezete, a Honfoglalás.

Alapító tagjai kubikosok, tizenheten vitték juttatott földjüket a közösbe, s az emelt adóval, beadással fenyegetett gazdák „föjlájánlott” adományával együtt a téesznek 127 holdja lett – 1950-ben még hetven tagban (parcellában). Az év végén nekifogtak a téesz földjeit „összehozó” tagosításnak. A begyűjtési biztos és a tanácsitkár hatásos közreműködésére a kulákok leadtak száz holdat, s ezzel megtoldották a Honfoglalás birtokát.

Beköltöztek a főutcán a legnagyobb gazda portájára, és más portákon is kisajátítottak gazdasági épületeket, főleg magtárakat. Istálló még nem kellett, egyetlen lovuk volt, az állami gazdaságtól kapták. Gépi munkára a magángazdákat rendelték ki; ha jutott központi pénz, bér munkában, ha nem jutott, közmunka címen. Az agrárproletárként nevelkedett téesztagokat nem volt ki irányítsa. A szövetkezet szervezője és első elnöke jó szókészségű kubikosember volt, politikai és nem gazdálkodási ambíciókkal. Régi téeszbeli társai mesélték, hogy ágyba bújt, és párnák közt reszketett, ha repülőgép jelent meg a falu fölött. Félt, hogy megszállásra készülődnek az amerikaiak. Falubeli karrierje nem tartott sokáig. 1951-ben egy megyei delegációval mint haladó középparaszt a Szovjetunióba utazott kolhozokat nézni. Amikor hazajött, kinevezték a megyei tanács elnökhelyettesének. Kapcsolata ezután sem szakadt meg a faluval: 1959-ben a megyei apparátusból ő lett a besenyőtelki téesszervezés felelőse.

Az első elnök távozása után szinte valamennyi számba jöhető káder megpróbálkozott a Honfoglalás vezetésével. Egykori elnökei és alapító tagjai szerint a téeszben „proletárdiktatúra”

uralkodott. Ha a soros elnök a tagság szerint rosszul intézkedett, azonnal gyűlést hívtak össze, és leváltották. Inkább politikai demonstráció, mint termelési egység volt; a „megátalkodott” tagság csak nincsteleneket fogadott be.

Mivel a hivatalos és méltányos földosztás elmaradt, és szövetkezetet egyelőre csak a nincstelenek akartak alakítani, erőszakkal kellett földet szerezni a közös gazdálkodáshoz. A legelterjedtebb módszer az volt, hogy a gazdálkodót közellátási bűncselekménnyel vádolták meg, aztán elvették a földjét. (A közellátás érdekét veszélyeztető egyes bűncselekmények körét egy 1950 februárjában kiadott rendelet szabályozta.) A besenyőtelkiek ezúttal is megelőzték a rendeletet.

1949 októberében a nagyapámra ráfogták, hogy lassan dolgozik, ezért idő előtt kicsírázik a búza. Hatvankilenc éves volt, amikor az egri börtönbe vitték. Hónapokba tellett, míg hazajöhetett. A feltétel az volt, hogy adja le földje kilencven százalékát. Abból alakult meg a Honfoglalás, több mint negyven holdat vettek el egy tagban, a természettel együtt, ellenszolgáltatás nélkül. [Özv. Virág Miklósné, néhai Czakó Lőrinc unokája]

A börtönviselt gazdák teljes listáját nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy a kulákháztartások mintegy kétharmadából vitetett el családtagot a hatóság, némelyikből többet is. Sokszor rokonok ültek egy időben; egyszerre lett rab az özvegyasszony a tojásbeadás hátraléka, felnőtt fia a cukorrépa gondatlan kezelése miatt. Bizonyos birtoknagyságon fölül kötelező lett a félelem. Láncsörgéstől, padlássöpréstől volt zajos a falu.

Jött a rendőr, megvasalt idehaza, úgy vitt a tanácsházára, onnan szállítottak Abonyba. Annyi volt a vád ellenem, hogy azért még akár föl is akaszthattak volna... Kaptam húsz hónapot... Öt hónapig az egri megyei börtönben tartottak. A zárkában huszonöten voltunk, az egyetlen ágyra én kerültem egy másik falubelivel. Vagy tizenöten voltunk besenyőiek egy szobában akkor. Öreg emberek majdnem mind. Odaraktak egy tanácselnököt is, de mi nem tárgyaltunk övele, nem egyforma volt a lelkünk. [Néhai Vass Vendel]

A hatalomban lévők lelkiületéről szól a korszak egyik feljelenítőjének példabeszéde.

Kijött az ávó, és szépen bepakolták Dani bátyánkat... az egriek kijöttek, és bevitték az öreget, leültették. ... Ott volt a vályúban a disznók előtt a tiszta búza. Én láttam, tanúnak is azért idéztettek meg engemet... mikor mi negyed kiló kenyereket adtunk csak a boltban, az a szentséges kulák eldugta vagy eladta... 52-ben Poroszlón kellett előadást tartanom az életszínvonal emelkedéséről. Kerékpárral mentem, jöttem. Tizennyolc kilométer oda, tizennyolc kilométer vissza. Korgott a gyomrom, vizet ittam, hogy ne hallják... Hazafelé le kellett feküdnöm a hídnál, mert olyan éhes voltam, hogy nem bírtam tartani a kerékpárt... Ezek kiváltották az emberből azt a bizonyos izét, hogy ne hagyja, hogy mások elpocsékolják...

Az emlegetett gazda, Czakó Dániel nevén 1951-ben negyvenkilenc holdat jegyeztek az összeírók. Őt magát, egyik vejét, egy testvérét és négy unokatestvérét vették kuláklistára, feleségének pedig két testvérét és négy unokatestvérét. A háború előtt több cséplőgép-garnitúrájuk, traktoruk és tanyájuk volt. Portáján nagy család élt, esténként húszan ültek a vacsoraasztalnál. Hetvennégy éves volt, amikor a „pocsékolás miatt” másfél évre börtönbe zárták. Mire letelt a büntetése, a nevén szereplő földet betagosították. Még ezután sem jöhetett haza, egy esztendőre kitiltották Besenyőtelekről, rokonoknál lakott az egyik szomszéd faluban.

Egy újabb próbatétellel a mindennapi létet próbálták elviselhetetlenné tenni. A kulákok házaiba „osztályidegen elemeket” internáltak, egy-egy házba ötöt-hatot is. Volt köztük bankár, fürdőigazgató, gyáros, ügyvéd, kereskedő. Még Horthy Miklósné barátnője is Besenyőtelekre kényszerült férjével együtt. (1945-ig a királyi palotában laktak.) A többségében Pestről kitelepített osztályidegeneknek rossz hírét költötték, tilalmas volt velük barátkozni. Az

idősebbek és betegesek hozott tartalékaikból éltek, a munkaképes fiatalok Füzesabonyba jártak dolgozni. Arról szó sem lehetett, hogy a helyi, kollektivizálódó mezőgazdaságban kapjanak munkát.

Kubikosholtszezon volt a következő téesz szervezésekor is. A második szövetkezet, a Szabad Föld működési engedélyét 1952 februárjában állították ki. Kubikosok és a rokonságuk volt a tagság. (Az 1953-as Nagy Imre-program idején a kubikosok kiléptek, az egykori kisbirtokosok maradtak.) A közös tulajdon nagyobbik fele állami tartalékterület volt, és azoktól a gazdáktól vándorolt a szövetkezethez, akik rövid győzködés után felajánlották földjüket az államnak. A Szabad Föld elnöke is kubikos volt, így kezdetben ez a szövetkezet sem több, mint szolgálattevő a politikában. Tagjai számára munkahely, a téészen kívül rekedt nagygazdáknak rettegett hatalom, a falut felügyelő hatóságoknak pedig alávetettje.

A termelési feladat politikai erőpróba, példa rá egy disznóhizlalási történet. Az éhínséges 1952-ben a járási vezetés ötven malacot adományozott a szövetkezetnek, hizlalásra. A szövetkezetnek nem volt ugyan takarmánya, de míg találtak a kulákok portáján, híztak a disznók. Amikor ez elfogyott, az elnök terményért, illetve segítségért a járáshoz, a megyéhez fordult. Aztán a miniszterhez ment panasza, de csak a titkárnőig jutott, aki az ávóval fenyegette meg. A felsőbb segítség mindössze egy üzenet volt, miszerint a disznó makkal él. Ezután az elnök minden ismeretségét latba vetve a Mátrából szerzett egy tekintélyes szállítmányt. A felsőbb vezetés a használati utasítást is mellékelte: a makkot csak alaposan kiszáritott állapotban szabad a malacoknak adni. Az elnök rendelkezésére az egyik téesztag napokig fűtötte a kemencét, és lapátolta befelé a makkot. Ettől ugyan nem híztak meg a sertések, rendre kitűrták a vályúból, csak akkor ették, mikor már semmi más nem volt. Míg a Szabad Föld kemencéjében makkot sütögettek, a téesz épülésére, gyarapodására újabb politikai akció indult a faluban. Hogy ki, illetve kik indították, máig sem tudódott ki.

1952 nyarán egy tucat családot szállítottak el Hortobágyra, kényszermunkára, a borsósi állami gazdaságba. A faluban akkor hatalmon levők a nyolcvanas években váltig hangoztatták, hogy nem ők állították össze a kitelepítendőek listáját. A hortobágyi internálás mondvacsínált oka egy hittanbeíratás volt, mely alkalomkor a túl sokáig várakoztatott asszonyok lázadni kezdtek. E mendemondának a párttitkár változata lehetett az alapja. Ő úgy mesélte, hogy egy nincstelen agrárproletár felesége a hittanbeíratáshoz kétszáz tiltakozó asszonyt szervezett. A rendbontást a párttitkár a magasabb pártszerveknél bejelentette, s ezután hetekig nyomoztak az ávósok a faluban. A megyeiek e nyomozás után állították össze a listát. A kitelepítés tényéről a párttitkárt a kitelepítés napján értesítették, de a község vezetői közül senki sem tudta, kiknek a neve szerepel a listán. A párttitkárral szemben mások úgy mesélik, hogy nem történt semmi rendzavarás. Valószínűnek látszik, hogy a hittanbeíratás csak kinevezett előzmény lehetett, ugyanis a későbbi internáltak legalább felének nem volt tanköteles gyermeke, ezért erre a beíratásra el sem ment. Az egyik elbeszélő azon értetlenkedett, hogy a tüntetés szervezőjeként megnevezett asszony proletár létére hogyan vetemedhetett ilyesmire. A kreált legendában azt nem látta ellentmondásnak, hogy a feltételezett szervezőt nem vitték el Hortobágyra. Még olyan káder is „hitelesen” mesélt a történetekről, aki ez idő tájt más faluban teljesített pártfeladatot, tehát nem lehetett tanúja az eseményeknek.

51-ben kezdődött a kulákok kitelepítése, innen körülbelül 100 (sic!) családot vittek el... megjelent jó pár autó, este odamentünk, én meg egy tanácsstag. Jelenlétemben felszólította őket a tiszt, hogy kérem, harminc perc, tessék összepakolni, mert indulunk... mit tudom én, hova vitték őket... a kitelepített emberek holmijait igyekeztünk eladni a faluban... aprópénzért, az volt a lényeg, hogy minél jobban elkopjon. Jóval áron alul... nem nagyon tolakodtak érte, lelkis volt, hátha visszajönnek... míg ki nem lettek telepítve, elment a rendőr az utcán, mindenért büntetett, ha kifele állt a kocsirúd, azért, ha befele állt, azért.

A besenyőtelkiek túlnyomó többsége még fillérekért sem akarta megvenni a kulákok ingóságait, a termelőszövetkezetek viszont jócskán meggazdagodtak a kitelepítésen. A megyei tanács elnökének rendeletére a kitelepítettek gazdasági felszereléseit és épületeit a téesztek tulajdonába adták, ugyanígy a terményt, takarmányt és a földeket. (Még gazdasági épület átköltöztetésére is sor került: egy kb. száz négyzetméter alapterületű dohánypajtát alapjáig elbontottak, s a téesziroda udvarán újra felépítették.) Az elhagyott házakba házatlan téesztagokat költöztettek. Egyes esetekben úgy intézkedtek, hogy az épület egyik végében téesztag, a másik végében pesti „osztályidegen” lakjék. „Hadd neveljék egymást!”

Petrik Mária tizenhat éves volt, amikor szüleivel és két húgával a Hortobágyra internálták. Családjuk nem mondható régtől gazdagnak. Anyai nagyapja fuvarossággal szerzett földet és tanyát, apai nagyapja pedig cselédbérből. A nagyszülők szétadták gyerekeiknek (Mária szüleinek is) a földjüket. Petrik Mária apja szabómesternek tanult, s a szabósággal és gazdálkodással az örökölt birtokot annyira gyarapította, hogy 1951-ben harminc holddal kuláklistára vették. 1952. június 27-én az öttagú Petrik családot egy ÁVH-s különítmény elvitte a faluból.

„MI NEM KERÜLTÜNK OLYAN HELYZETBE...”

– Az őszi árpát vágtuk éppen, Szent László napja volt, este jöttünk haza az aratásból, anyám főzött, én meg vittem a csarnokba tejet. Mire visszaértem, az udvarunkon egy nagy teherautó állt, engem be se akartak engedni. Édesanyám meg csudára rítt, hogy engedjék be, engedjék be, idevaló! Ilyen ávósfélék felolvasták valami papírról, hogy minket most kitelepítenek, amit össze tudunk pakolni másfél óra alatt, azt vihetjük magunkkal. Ruhaféléket, ágyneműt raktunk fel a teherautóra meg élelmet. Volt otthon egy kis liszt, zsír, szalonna. Kivittek autóval a falu végére, azt tudtuk, hogy itt álltunk meg az alsótelepi temetőnél, de csak ennyit. Hogy hova visznek, azt nem. Hortobágyot nem mondták, csak azt, hogy Borsós, állami gazdaság. De ki tudta, hogy mi az?

– A gyerekeket is vitték?

– Az egész családot. Hát úgy is volt az jó, mert mit csinált volna egy gyerek idehaza egyedül? Édesanyám nagyon kétségbeesett, tán még jobban odavan, ha mi itthon maradunk. Nagyon rossz világ volt az. Tizenegy óra, éjjél lehetett, amikor megérkeztünk. Egy kultúrház volt kiüresítve, már voltak benne miskolciak. Földre, szalmazsákra kellett fekiüdni. Négy-öt napig tartottak ott, a másik éjszaka hozták a másik bandát, harmadik éjszaka a következőt, rengeteg népet bevettek oda. Aztán régi cselédházakba szortírozták szét a népeket meg színekbe, pajtákba, barakkokba, istállóba. A kultúrházba nem hagytak senkit, mert az közel volt a csárdához. Mi cselédházba kerültünk. Egy lakásba két szoba volt meg a konyha, azon át volt a bejárat. De konyhának se volt igazi, csak olyan folyosóféle, benne egy falba rakott tűzhely. A mi szobánkra három család jutott, ennyinek tudtak fekhelyet csinálni, tizenegyen laktunk ott. A gyerekek az ágy végében szalmazsákon aludtak. Besenyiekkal voltunk együve, a táborparancsnok elnézte, hogy az ismerősök összetartsanak. De hát mindegy volt, hogy hol alszik az ember, mi mindig munkán voltunk, a mi családukából hárman tudtunk dolgozni, édesanyám, édesapám meg én, a két testvérem nem dolgozott. Az édestestvéremnek hátgerincferdülése van, ő nem munkaképes, a tábori konyhára osztották be krumplit pucolni meg ilyenekre, a másik húgom iskolába járt.

Édesanyámmal a kacsatelepre kerültünk, édesapám a lovak mellé, ő kocsis lett. Sokat dolgoztunk, de mi hozzá voltunk szokva, a parasztokat nagyon elkapkodták. A városiak nehezen szoktak bele. Pont aratásra értünk oda, és az olyankorú lányokkal, mint én, mentünk markot szedni. Ők nekivetkőztek, hogy majd napoznak, aztán mind felégtek. Lassan megszokták, megtanulták, mit hogyan kell. Muszaj volt, ha meg akartak élni. Velük nagyon gorombán bántak. Akkor ősszel olyan borzasztó sár volt, hogy a pocsolyákba táblákat tettek, hogy egyméteres butykány. Aztán ahogy ment a tapasztalatlan városi a lóval, az elszaladt tőle, és beragadt a sárba. Hogy tudta volna ő kiszabadítani? Összedőlt a ló meg a minden. Ilyenekért aztán gorombáskodtak. Télen hajtották őket ki nádat vágni, alkalmas ruha meg lábbeli nélkül, és hogy menni nem akartak, rájuk verték, hogy szabotázs. Akkor aztán megverték őket a rendőrök.

Minket nem vertek, mert mi nem kerültünk olyan helyzetbe. Ha csak lehetett, a táboron kívül tartózkodtunk, a kacsatelepen. Kezdünk, amikor virradt, elsőnek mentünk kifelé a fejősökkel, meg utolsónak is jöttünk be. Később, hogy édesapám a sertéstelepen, a kutricánál lett kocsis, kiköltözködtünk a kilenclyukú hídhoz. Ott arrafelé a határban csak járőrök cirkáltak, vagy harmincöt lovas rendőr lehetett. Szigorú rendtartás a táborban volt, de hát nem akart onnan senki megszökni. Hova is ment volna?

Amit vittünk lisztet, zsírt, ilyeneket, azt összeszedték, csak egy-két napra valót hagytak nálunk. Felállítottak egy telepes konyhát, magunk közül valók főztek benne. A munkánk után kaptunk fizetést, abból vontak le a konyhára meg táborfenntartásra, mi tartottuk el a gyerekeket, a

betegeket, a konyhai dolgozókat. A telepesboltban vásárolhattunk élelmiszert, már amit árultak. Ruhaféléhez jutottunk nehezen. A szabad dolgozókat kértük meg, hogy vegyenek, ha maradt rávalónk. Amit csomagban küldtek a hozzátartozók, azt jól megvámolták, mielőtt odaadták nekünk, azért egy telet valahogyan kihúztunk.

– Hogyan tudták meg, hogy hazamehetnek?

– *Csak csempészték be rádiót meg újságot, onnan hallották a többiek, hogy nemsokára szabadulunk. Aztán a hangosbemondón szóltak, hogy lesz gyűlés, és a gyűlésen mondták, hogy nemsokára szabadok leszünk. Először a betegeket, a gyerekeket engedik el, azután sorba a többi is. Úgyhogy mire iskolába mentek a gyerekek, mi is itthon voltunk. 1953 szeptemberében.*

Amikor visszatértek Besenyőtelekre, Petrik szabót sérvműtétre kórházba szállították. A család többi tagja sem tudott hazamenni, mert házukba a hatóság egy fiatal, gyerekes házaspárt telepített. A család kettészakadva élt, a két nagyszülő portáján vártak házuk megüresedésére. Egy hónap múlva költözhetek vissza, de volt olyan Hortobágyra internált besenyőtelki család, amelyiknek házáat csak az 1956-os forradalom hírére hagyták el az 1952-es lakásfoglalók. Petrikék földje a besenyőtelki, a dormándi és a tárkányi határban feküdt, és a hortobágyi internálás idején mind a három birtokrészt elvették. Miután visszajöttek, a dormándi és tárkányi területeket visszakapták, de a besenyőtelki tulajdonrészt továbbra is a téesz használta. Petrik szabó csak 1959-ben lett téesztag, amikor erre már minden gazdálkodót köteleztek. Egy esztendő sem dolgozott végig a közösben. 1960-ban meghalt.

A földművesek terhei egyre súlyosbodtak: sokasodott azoknak a száma, akik szerettek volna megszabadulni az önálló földművelés gondjától, a téesznek mégis ellenálltak. Ha a hatalom engedte, csak a földjüket ajánlották fel a köznek, maguk inkább a falu határain kívül kerestek munkát. A fiatalabb férfiak zöme átmenetileg a nincstelen kubikosokkal tartott; valamennyien a szocialista monumentumokat építették. Így fordulhatott elő, hogy az egykori vendéglős falujában kulák, a borsodi iparvidéken sztahanovista segédmunkás lett. A klánból származó gyermekeknek évekbe, évtizedekbe tellett, míg kivergődtek a segédmunkás-sorból. A régi káder ma mégsem elégedett: *Mi volt a cél? A kulákokat megkopasztani, tönkretenni. Mindent elkövettünk, amit lehetett, és mégsem bírtuk.*

A mezőgazdasághoz ragaszkodó, a beadástól összeroppant kis- és középparasztok egy része még az ötvenes évek első felében szövetkezeti tag lett. Az új szövetkezetekhez agrárproletárok is csatlakoztak, s közülük azok lettek elnökök, akik a politika „frontján” 1945 óta bizonyítottak. 1948-tól 1962-ig hét szövetkezet alakult a faluban, ezek közül csak egy volt gazdaszövetkezet. Úgy mondják, tagjai még parancsra sem tudtak volna rosszul dolgozni. Persze „címzetes” elnöknek ők is csak szegény embert mertek választani.

VI/ A BESENYŐTELKI TRIUMVIRÁTUS HELYET FOGLAL

1/ A BŰNBAKOK ÉS A VEZÉRKAR

A besenyőtelki proletárdiktatúra éveiben csak azokra a proletárookra következtek jobb idők, akik politikai elítélte szövetkeztek. Az 1949 és 1953 között beiktatott vezetők uralma hosszúra nyúlt; harminc-harmincöt évig igazgatták a falut.

A nyolcvanas évekre az alakuló-változó politikai miliőben átértékelődött a közelmúlt. Szó eshetett már a „visszásságokban” bővelkedő sztalinista időkről, a Rákosi-korszak helytelen szemléletmódjáról. A személyi kultuszt és az erőszakot elítélő nyilatkozatok közepette Besenyőtelek vezetői érintetlenek, érinthetetlenek – és vezetők maradtak. Ők olyan „ötvenes évekről” meséltek, amelyet hősieken és parancsra vagy tehetetlen kívülállóként dolgoztak végig. Elbeszéléseikből úgy látszik, hogy az „igazi bűnösök” egykori társaik voltak, de ők már régen kihullottak a rostán. (Elhunytak vagy kibuktak a hatalomból.) Így lett bűnbak Nyúka Pestából, a népi demokrácia első bírójából; neki tulajdonították az első kuláklista (1949) összeállítását. A vád szépséghibája, hogy a bíró nem működhetett közre a galádságban, mert éppen ekkortájt szállították rabmunkásnak a siroki kőbányába.

Főbűnösnek emlegették még a falu begyűjtési megbízottját. 1949-től ő volt a faluban a „megmondható”, megérdemelten vált politikai számkivetetté – hangoztatták. Tudható ez abból is, hogy élete végén fakanalat csinált, azzal házalt, abból élt.

(Lánya az ötvenes években a besenyőtelki tanácsházán dolgozott, ma Dormádon lakik. Férje rendőr volt, fiából Dormánd KISZ-titkára lett, majd az 1990-ben és 1994-ben választott dormándi képviselő-testület tagja.)

A begyűjtési biztosnak ma nincs rokona Besenyőtelken, csak szóbeszédéből rekonstruálható, hogy élt, mint élt. Azt beszélik, hogy 1945 előtt suszter vagy ipari munkásféle volt Budapesten. (Van, aki lakatosnak, kocsimosónak mondja.) Azt is feltételezik, hogy valami háborús bűnt követhetett el, ezért szabadult rá a falura a felszabadulással együtt. Se szeri, se száma a történeteknek, melyek arról szólnak, hogyan járt cigány kísérelével házról házra, s begyűjtött mindent, ami mozdítható volt; a kis üveg zsírt ugyanúgy, mint a klóplifüggönyt. Egyetlen esetről hallottam, amiben pórul járt, az sem a faluban történt. Aldebrőre ment el a begyűjtést segíteni, s az egyik háznál a gazda fölengedte a padlásra, hogy körülnézzen, majd fél napon át a bezárt padláson tartotta.

56-ban Gerzsont mindenki kivette a szárnyai alól – magyarázta egy kegyvesztett téeszelnök, majd így folytatta: Mindenki azt kiabálta: Gerzsont, te vagy a leghibásabb! Nem mondom, volt, aki le bírta pénzelni, de hát a vállalatoknál is sikkasztanak. Amikor a Honfoglalás Tsz alakult, Gerzsont behívatta a kulákokat, rájuk parancsolt, melyik földjüket adják le... volt olyan, aki egész éjjel ült a térkép előtt. De 59-ben is ez ment! Ne beszéljünk olyan nagyon az önkényességről! Kádár csak azt csinálta meg, amit Rákosi kitalált. Mondhatom, nagy hőstett volt Gerzsont 56-ban a szekrénybe zárni!

A falu (kritikán felül álló) három vezéralakjának mentora és tanácsosa évtizedeken át a járási pártbizottság egyik titkára volt. A besenyi vezérkar – a párttitkár, a téeszelnök és a

tanácselnök – a nyolcvanas években vele sem vállalta a múltbéli elvtársi közösséget, pedig ez a titkár Besenyőtelken cselédember volt, s nélküle létre sem jöhetett volna a triumvirátus.

A járási párttitkár a faluban tözsgyökeres Veres famíliából származott. Besenyőtelken a 19. századtól napjainkig a Szabó után mindenkor a Veres név a leggyakoribb; az alapítókkal egy időben érkeztek a faluba. A 18–19. században a Veres családok fele tudta igazolni a nemességét. 1870-ben huszonhét (gyöngén-közepesen jómódú) vagyonos családot írtak össze. A 20. században a Veresek közt van a legtöbb ragadványnévvel jelzett ágazat (pl. bagoly, róka, csóka, csombók, pisák, reszelt). Az 1951-ben összeírt negyvenkét Veres háztartásból egyet vettek kuláklistára, és egy háztartás nincstelen.

A járási párttitkárt a rokonsága a húszas években szegényekkel benépesült Alsótelephez kötötte, majd amikor az ötvenes években a Felsőtelepen osztottak telkeket, több rokona ideköltözött. A párttitkár jól ismerte a falut, s így ideális kérdéseket tudott választani. (Feleségét „napóleoni” formátumú karakternek mondják.) Volt hozzá hatalma és eszköze, hogy választottjait kordában tartsa, és garantálja a jó magaviseletűek pozícióit. „Keresztapaságáról” nincs iktatott iratanyag a pártélet dokumentumai között, ám köztudomású, hogy a faluban nem születhettek fontos döntések az ő jóváhagyása nélkül.

A triumvirátus előéletében számos a hasonló elem. Mindhármukról elmondható, hogy az új rezsim első három évében úgy tudtak jó kommunisták lenni, hogy közben nem botránkoztatták meg a falut.

1949-ben immár elvitathatatlan a kommunista párt vezető szerepe, a felső pártvezetés ugyanekkor talál besenyőtelki párttitkárnak alkalmas személyt. Ő lesz az első székfoglaló a helyi hatalmi elitben. 1945-től hat-hét önjelölt párttitkár vetélkedett, s a mozgalmár múltú „jöttmenteket” egy besenyi születésű fiatal vegyes munkás győzte le. 1986-ban mondott le vezető tisztségéről.

Ez a párttitkár a realitásérzékeléssel tűnt ki a falu radikális szellemű kommunistái közül. Családja szegény volt, de nem a legszegényebb. Apja tíz-tizenkét évet dolgozott a Czákó Kálmán-féle malomban, a harmincas években „fakszos” házat épített a Felsőtelepen.

Famíliájuk mérsékelten törzsökös: a besenyi nemzetségalapító 1813-ban született, a szomszéd faluból költözött ide. Az 1870-es összeíráskor egy háztartásnak van némi földtulajdona, a századfordulón három, 1951-ben tíz a rokon családok száma.

A nyolcvanas-kilencvenes években a párttagok és a pártonkívüliek egyformán vélekedtek a párttitkárról. Mindőjük azt róttta fel hibájául, hogy csak akkor vállalta a párttitkárságot, amikor a funkció teljes fizetéssel járt, pedig az „igazi” kommunista ingyen szolgálja az eszmét.

A párttitkár 1926-ban született. Tizenhat éves koráig falusi gazdánál cseléd, ezután vándor kubikos, Karcagtól Székesfehérvárig sokfelé vállalt munkát, közben két évig apja mellett dolgozott a helybeli malomban. 1949-ben választották meg a kommunista párt titkárának (a saját verziója szerint ő volt a negyedik). 1950-ben tagja lett a falu első termelőség-vezetőjének, de aratás után kilépett (egykori tagtársai szerint ezzel is megtagadta az „eszmét”), és három hónapig az FMSZ (Földműves Szövetkezet) ügyvezetője volt. Egy kurta pártiskola után 1951-ben nevezték ki függetlenített párttitkárnak. További titkári karrierje a központi rendeletek függvényében változott. Ha a rendeletek módot adtak a függetlenítésre, párttitkár volt. A függetlenítést tiltó központi rendelkezések miatt 1954-ben a párthatóság szerzett neki állást. A visszarendeződés évében, 1957-ben a falutól távol keresett munkát magának. 1958-tól falubeli munkahelyen parkolva várta ki a függetlenítés rehabilitációját. 1962-től az egyesítések utáni egyetlen termelőség-vezető párttitkára. 1980-tól téeszelnök. Néhány év múlva leszázalékolták. Érdeklődéséről és képzettségéről különböző iskolai tanúskodnak.

Sokadik pártiskolája után felvették a marxista–leninista esti egyetemre, ahol a pártépítés–pszichológia szakot választotta.

Időrendben a második kiválasztott a téeszelnök volt. Törzssökösségben alábbvaló a párttitkárnál; a família besenyőtelki nemzetségalapítója 1862-ben született.

A téeszelnöknek több ellenlábasra volt, mint a párttitkárnak, és a futamidő is tovább tartott – 1948 és 1962 között körülbelül húszan lettek elnökök.

A majd három évtizedig uralkodó elnököt a rokonsága nevelte föl. Anyja a falutól távol egy kormányfőtanácsos mindenescselédje volt, apja többnyire úton járt a kubikosmunkahelyek között. A jövő elnök egyszer állt be apja mellé marokszedőnek, de még nyugdíjas korában is megemlegette azt a kínos emlékü nyarat. A béke első éveit szovjet hadifogságban (kolhozokban) töltötte, hazatérése után apjával és öccsével kubikolni járt. Testvérét már a negyvenes években kiemelték; egyik kubikosmunkahelyükről a szekszárdi járási pártbizottságba választották másodtitkárnak.

A téesszervezésre apja beszélte rá. Elege volt a vándorlásból, és azt gondolta, akadnak majd a szövetkezetben hozzáértők is. Amikor az általa összehozott téesz, a Szabad Föld 1952-ben megalakult, még elkerülték a szakértők. Az ötvenes évek első felében pénz helyett terményt osztottak. Az elnök elmesélte, hogy 1953-ban az egyik módosabb tagtól kölcsönzött terményből fizetett a szegényebb téesztagnak. Ennek a gondoskodó figyelemnek köszönhetette a népszerűségét. Gazdálkodási tudományáról nem volt nevezetes, mégis szerette a tagság. „Jó és emberséges” – ma is ez róla az általános vélemény.

A fentről jövő utasításokat úgy próbálta teljesíteni, hogy „alattvalóit” se érje kár. Legfőbb célja az volt, hogy a tagság boldog legyen. A téesznek nem elnöke, hanem királya volt. Vezetői magatartásának lényege: lefelé a fejsimogatás, fölfelé a bólogatás. A társadalmi igazságossághoz csak abban közegben ragaszkodott, ahol ő volt az uralkodó.

Hosszú elnöklését öccse is szavatolta, aki 1957-től a füzesabonyi járási pártbizottságon szolgált. Az sem rendítette meg, hogy a téesz éveken, évtizedeken át silányul-közepesen gazdálkodott – az elnök nem engedte, hogy az utóbb belépő agrárértelmiség – úgy mond – „agyondolgoztassa” a neki bizalmat szavazó tagságot.

Tanácselnököt volt a legkörülményesebb választani. Az 1950-es tanács törvény a tanácselnököt jóval több hatalommal ruházta fel, mint a párttitkárt. Politikailag megbízható ember kellett, akit a falu is respektál. A helyi viszonyokban tájékozott járási pártvezetés tudhatta, hogy az úrhatnám Besenyőtelek jóindulattal csak tősgyökeres, jó hírű család sarját fogadja el. Az első helybéli választott szegény kubikos volt, ősei a 18. század közepén telepedtek le a faluban. Elnöksége – nem tudni, mi okból – csak néhány hónapig tartott. A következő elnök – egy ambiciózus fiatalember – 1945 és 1950 között a kubikosok érdekképviselői szervezeteiben tevékenykedett. Az ő családja is régi besenyi, névrokonai közt a múlt században sok a nemes, bár ő maga nemes és gazdag elődökkel nem dicsekedhetett. Alsótelepi lévén a szegényebbek társaságába tartozott. Nem sokáig foglalhatta el a tanácselnöki széket, mert a központi tiltás ellenére templomban esküdött. Még a hangosbeszélő szónoka is a rendszer ellenségének nevezte.

A számtalan önkéntes jelentkező alkalmatlan volt a tanácselnökségre, az ötvenes évek elejéig majd mindegyikük lejáratta magát a falu előtt. Az ideális személyt 1953-ban találta meg az apparátus. Az új elnök Besenyőtelken tiszta lappal indult, a faluban ismeretlen familiájának híre sem kísérte. 1925-ben született egy közeli majorsági tanyán. Apja uradalmi cseléd (kocsis, béres, pásztor) volt, kilencgyermekes családjával mindig a munkaadók pusztai birtokán lakott. A majdani elnök a háború befejezése után Budapestre ment romeltakarító munkásnak.

A kubikosmunkák közben utazgatott, ekkor még szüleivel élt az uradalmi tanyán. 1946-ban megnősült, egy besenyőtelki gazda lányát vette el, aki a tanya szomszédságában kétszáz holdat bérelt harmadmagával.

(Az após a háború előtt középgazda, cséplőgépét, traktorát a háború után vitték – vették? – el. Mire a téeszbe lépett, már csak tizenhárom holdja volt.)

Az ifjú házaspár az asszony szüleinél, majd házbérben lakott, s otthonuk nem lévén, 1948-ban az asszony Vecsésre települt rokonaihoz költöztek. 1950-ben visszajöttek Besenyőtelekre. A jövődő elnök eközben szüntelen kubikoskodott.

Az új rend eszméjét korábban nem ismerte, csak az uradalmi intéző szidalmait jegyezte meg: *Te pizsok kommunista.*

1945-ben a kommunista párt tagja lett a munkahelyén. Egyszerű „mezei” párttag maradt, sehol sem „bizonyított” semmit; nem vett részt a tagosításokban, a rekvirálásokban, még a besenyőtelki pártszervezet életében sem. (Ő legalábbis így mesélte, s ezt kortársai sem cáfolták meg.)

Az új elnöknek tehát nem volt példás előélete, és idős korában még arra sem emlékezett, hogy ki kérte fel a tanácselnökségre. Egykori elvtársai sem oszlatták el e kérdésekben a homályt. Mintegy mellékesen jegyezte csak meg, hogy felesége (besenyőtelki lévén) gyerekkorától fogva jól ismerte a párttitkárt. Egyetlen jel utal arra, hogy káderjelölt lehetett. Az 1951-es teljes körű összeírásból apósát „kifelejtették”.

Az összeírás alapja lehetett a beadás, illetve az adó mértékének, s ezzel a „kifelejtéssel” mentesíthették a jövődőbeli tanácselnök apósának gazdaságát. (Több olyan káder maradt le az 1951-es listáról, aki 1945 óta tartósan és meggyőzően bizonyította a rendszerhez való hűségét.)

A tanácselnök sokat köszönhetett a házasságának. Tösgyökeres famíliába került: felesége segítségével könnyen eligazodott a faluban. A barátkozó természetű asszony közreműködése nélkül aligha tölthette volna be 1985-ig a tanácselnöki tiszteit. A helyi konfliktusokat az asszony helyismeretére támaszkodva oldotta meg. Azt viszont a maga politikusi képességeivel érte el, hogy munkásságát méltányolták a felettesei.

Egy 1991-ben készített interjú mentegetőzései sorozatát tartalmazza.

Itt felvetődött már a begyűjtés. Akkor az volt a törvény, nem lehetett mást tenni. Ha most törvény lenne, mit tudna tenni?

Ha olyan a törvény, amivel nem értek egyet, nem állok oda, ahol végre kell hajtani.

Nézze, ez megint egy olyan dolog, hogy... hogy mondjam? Úgy lehet, hogy sok ember, aki most ott áll, ahol áll, később azt mondja, hogy nem kellett volna. Volt ebben népszerű dolog, népszerűtlen dolog. Hát végeredményben amikor kialakult az embernek az a vezetési stílusa, hogy no, szembe merjen szállni. De egyet figyelembe kell venni. Abba az időszakba nem nagyon lehetett itten hánykolódani... – mondta, majd azt is elmesélte, hogy megválasztása után egy fél évvel felmondott, de nem engedték el. Ehelyett leszidták, mert nem elég kemény. Őt is figyelte az ávó. Vegyék tudomásul – idézte a megyei tanács elnökhelyettesét –, a bányában maguknak is van hely, és az a bővös kocsi magukat is el tudja vinni.

Egyik osztályostársa az ötvenes évekből viszont nem a megszeppent elnököt idézi elénk:

Ránk járt a rúd, amiatt, ugye, hogy gazdag, kulákközség vagyunk... A városi tanács nagytermében volt egy aratás előtti felkészítés, oda minden járásnak kellett képviselőt küldenie. Amikor elmondták a beszédet, hogy mit kell, hogy s mint kell csinálni, mi a tanács,

mi a szövetkezet feladata, aztán szóba került a begyűjtés, hogy majd aratás után hogyan lesz, mint lesz. Ott volt a besenyőtelki tanácselnök is, akit akkor én még nem ismertem, úgy mutatták meg nekem, melyik az. Ő is felszólalt, hogy hiába zárják be előttük az ajtókat, ha kell, ők vasvillával is nekimennek a gazdáknak, mindenáron begyűjtik, amit kell. Utána többen mondták nekem: – No, nem irigyeljük a falutokat.

1953-ra kialakult a besenyőtelki pártállami elit; 1986-ig már nem jelentek meg új, nagyobb hatalmú vezetők. Akik 1953 után kisebb-nagyobb beosztáshoz vagy tartós és kedvező haszonvételekhez jutottak, általában a triumvirátus valamelyik tagjának pártfogoltjai és lekötelezettjei voltak. Az érdekezésség ellenére nem mondható, hogy a falu három vezető embere testi-lelki jó barátságban élt, inkább véd- és dacsövetségben. A járási párttitkár gondoskodott róla, hogy egyik se nőjön a másik fejére.

A tanácselnök szerint 1953 azért volt a fordulat éve, mert ekkor köszöntött be a társadalmi béke, és már semmi erőszakosság nem történt, lám, a begyűjtési megbízott hivatala is elkerült Füzesabonyba: *Nem dolgoztunk együtt, csak a begyűjtés vonatkozásában volt a felettesem... A legutóbbi tanácsülésen is kijelentettem, felelősségem tudatában, hogy én 53. január 15-én bekerültem a tanácshoz, és azóta innen, kérem szépen, sem gazdasági, sem politikai bűnökért nem csuktak be senkit, egyetlen ember ellen eljárás nem lett indítva. A keményebb munkák énelőttem voltak...*

Ámen – mondhatnánk rá, ha az elnök, mondjuk, tíz évvel később kerül a hatalomba. Az 1956-os és az 1959-es „keményebb munkák” után.

2/ A „HÁNYKOLÓDÓK” FORRADALMA

Az 1956-os forradalom alatt, akárcsak Dormándon, Besenyőtelken sem történt semmi rendkívüli. A falusi krónika mégis sokszínűbb, mert Besenyőtelken a helyi forradalomról mindenkinek van mondanivalója. Meglepően sok a személyre szabott igazság. A forradalmat felidéző beszámolók nem tényeket, hanem indulatokat és politikai hitvallásokat tartalmaznak. Az indulatok forrása talán éppen az, hogy 1956-ban már bosszantóan önelégült az új elit.

Az első forradalmi szavakat a tanács hangszórója közvetítette: egy „jöttment” villanyszerelő tudatta a faluval, hogy kitört a forradalom. Ezután megválasztották a forradalmi munkástanács elnökét, és néhány órára elzártak egypár eminens párttagot.

A hangadók a rendszerben csalódott kommunisták voltak, az évtizede zajló hatalmi harc vesztesei. De ők sem egyformán emlékeznek a forradalmi napokra. Néhányan úgy mesélték, hogy maguk intézkedtek az igazságtételről is: halottak napján ők csukták a pincébe a falu sztalinistáit. A Szabad Föld Tsz elnökéhez nem nyúltak, ekkor még nem igazi győztes: szövetkezete 1956-ban csak egy a sok közül, egyébként is jólelkű kommunista volt. A párttitkárból sem lett rab; nemigen volt haragosa, hisz kellemetlen ügyekbe nyilvánosan sosem ártotta magát. A forradalmi munkástanács még tárgyalt is vele.

Ahogy a vesztesek éveken át képtelenek bizonyultak maguk és érdekeik menedzselésére, úgy forradalmukhoz is külső segítséget igényeltek. A rögtönzött népgyűlés kommunista szónokának biztatására a tömeg egy tanult embert választott meg a forradalmi tanács elnökének, tehát nem mellőzött proletárt és nem meghurcolt gazdálkodót. A megválasztott Virág Miklós felesége révén a régi elithez, a klánhoz tartozott. A Virág család nem törzsökös a faluban. A családból Miklós nagyapja volt az első Besenyőtelken. Miklós apja egy népszerű intézmény, az ún. Virág kocsma tulajdonosa volt, amelyet főként középgazdák látogattak.

Virág kocsmáros taníttatta a gyerekeit. Miklósról felesége mondta el, hogy katonai akadémiát, „ludovikát” végzett.

A háború után megfosztották hadnagyi rangjától, apja kocsmáját bezáratták. Miklós a front után hol itt, hol ott dolgozott (1951-ben például a helyi tanácson vb-előadó), de mikor utolérte horthysta tiszti priusza, mindig „kihajították”. 1949-ben nősült: apósa és nagyapósa egy kétszáz holdas birtok tulajdonosa, 1951-ben már csak huszonhét holdas a birtok. Talán azért választották szószólójuknak a forradalmárok, mert „rendes úriember, aki sose kapzsiskodott.” Igaz, hogy „szerette az életet, az italt, a nőket”, de őt is üldözte a proletárdiktatúra.

Éppen a dohányt csomóztuk – mesélte Virágné –, amikor jöttek érte, hogy menjen be. Ő nem ment, azt mondta, hogy nem vállalja. Válasszanak olyan parasztembert, mint amilyen valamikor a bíró volt. A nép viszont csak kiabálta, hogy vállalja el, még a párttitkár is könyörgött neki. Nagyon népszerű ember volt. Nem engedett senkit sem bántani, azt mondta, hogy majd a bíróság dönti el, ki a bűnös.

A forradalom kezdeményezői hívtak a munkástanácsba tekintélyes gazdaembereket is. A tanács titkárának a háború előtti jegyzőgyakornokot tették meg.

A forradalom nevében nem bántottak senkit, a foglyok egy napot sem raboskodtak. Néhány részeg fiatalember beverte egy-két státusba jutott kommunista ablakát, leszedték a kapuját és randalíroztak. Az éppen kinevezett „jöttment” tisztségviselők elmenekültek, mint például az a csepeli munkás, akit 1956-ban téveselnöknek delegáltak a faluba. Őt nem pártolta senki, a tanácselnök családját viszont a szomszéd kamasz fia vitte éjszaka a füzesabonyi állomásra.

A forradalmat elbeszélő történetekben olykor nehéz megkülönböztetni a valós és a legendás elemeket. Az a veterán, aki szerint a kommunizmus 1956-ban végleg megbukott, azt állítja (és terjeszti), hogy a forradalom idején közkézen forgott egy halállista, amin az ő neve is szerepelt. Aztán ezt a listát az „ellenforradalmárok” alá akarták íratni a régi nagygazdákkal, de ez nem sikerült. Az ötszáz holdas Csathó János „fasza gyerek” volt, mert azt mondta, hogy „ezek az emberek nem bűnösök, csak azok, akik a kezükbe adták a törvényt”. A veterán szilárd meggyőződése, hogy a gazdák ellenállása miatt maradt el az akasztás. Ez az elbeszélő korán mellőzött káder volt, 1952-ben kapta az utolsó politikai jellegű megbízatását: néhány hónapra az állami gazdaság szakszervezeti bizottságának elnöke. Egy hetvenes években kibukott káder ötvenhatos hőstettként mesélte, hogy fegyverrel a kezében ő szabadította ki a foglyul ejtett elvtársakat.

A forradalmat Besenyőtelken is megtorlás követte. A székébe visszabillent elit főként hánykolódó régi elvtársain állt bosszút. A forradalmi tanács tagjait – akik jobbára régi nagygazdák (klánbeliek) voltak – nem zaklatták. Az elégedetlen szegényekkel, „kis proli emberekkel” nem a füzesabonyi „kádárkatonák” foglalkoztak, hanem a besenyőtelki „körzetes”, a rendőr. *Lépten-nyomon behívatta őket a tanácsházára, úgy is volt, hogy hetente háromszor. Ha csak meglátott egyet az utcán, már terelte is befelé. Egy hónapig tartott a rendszeres fenyítés...* – mesélte egy másodvonalbeli káder. *Ez rendőrségi ügy volt – mentegetőzött a tanácselnök –, én nem is tudtam róla.*

A tanácselnök, akinek az az ideája, hogy az ő elnöksége idején senkit nem bántottak a faluban, azt állította, hogy itt ötvenhat után sem büntettek meg senkit. Még a forradalmi tanács elnökét, Virág Miklóst sem. Az interjú során hiába hivatkoztam Virág Miklósné és mások elbeszélésre, miszerint Virágot többször elvitte az ávó, s folyamatosan egy hetet töltött verések és vallatások között a börtönben, a tanácselnök konzekvensen ragaszkodott ahhoz, hogy Virág szabadlábban maradt.

Fő ellenségnek Vizi Jánost nevezte a tanácselnök. Ez a férfi a régi párttagok szerint a forradalomkor a legelszántabb „antikommunista” volt.

A Vizi família tősgyökeres besenyőtelki – 1870-ben két jómódú vagyonos családot írtak össze. Az ötvenes években a Vizi János szülei az Alsótelepen laktak, tulajdonuk mindössze négy hold, egy ló és egy tehén volt, ma egy Vizi sincs Besenyőtelken.

Vizi Jánosról azt mesélték a helyi kommunista párt alapító tagjai, hogy 1945 előtt Felső-Magyarország nyilas táborának a parancsnoka volt, s 1956-ban a márianosztrai gyűjtőtáborból szabadult. A forradalom alatt „legszívesebben minden kommunistát fölaggatott volna”. De a helyi elit még ennek a „nyilas ellenforradalmárnak” is megbocsátott. A tanácselnök szerint a besenyőtelki párttitkár közbenjárt az érdekében, és kiszabadította a megyei börtönből. Csak hát mit sem ért ez a „szabadítás”, hisz a faluban is köztudomású, hogy Vizi János a hatvanas években amnesztiával szabadult. A tanácselnök a kilencvenes évekre elfelejtette ezt a tényt: *Vizit se ítélték el. Vizinek a haja szála nem görbült meg.*

VIZI JÁNOS: „POLITIZÁLNI AKARTAM, ÉS EBBEN MEGAKASZTOTTAK...”

1956-ban elsőnek vittek vissza Heves megyéből, november 4-én, egyébként az első letartóztatásom is november 4-én volt, ezt úgy magyaráztam magamnak, hogy felajánlás volt november 7-re...

Még decemberben bíróság elé akartak állíttatni az 56-os dolgaim miatt. A nyomozók rölapokat tettek elém, amiket valaki Besenyőteleken írt, és szórt szét. Adtak egy papírt, hogy írjam le ugyanolyan nagy betűkkel, mint ott van. Mondtam, hogy ezt a trükköt már nem eszem meg. Én régi elítélt vagyok, erre nem tudnak rávenni. – Jó, rendben van, olyan szöveget ír, amilyet akar. – Egyéb próbálkozásuk nem volt, hogy behúzzanak. Sőt az ügyészség és a bíróság megtagadta, hogy velem foglalkozzanak. Most olvastam erről az ügyész jelentését.

Ezek a besenyőteleki elvtársak 1957-ben szünet nélkül ostromolták az egri ügyészséget, hogy engem újra fogjanak perbe. Gyűlést tartottak, és a két elvtárs nyomására elhatározták, hogy Vizi Jánost fölakasztatják. Mivel az ügyészség nem volt rá partner, végső elkeseredésükben levelet írtak Kádár Jánosnak. Az utolsó mondatban életfogytnál súlyosabb büntetést kérnek, ami nem lehetett egyéb, csak az akasztás. Nem azt írták, de azt határozták el. Kádár a levelet elküldte az Igazságügyi Minisztériumnak, az leküldte Egerbe, és újra megindult az ügyemben a nyomozás, akkor már találtak mindenféle okot, módot, kijelentést, amivel engem bíróság elé lehetett állítani. Nekem most minden papír a kezemben van, mert bementem az egri megyei bírósághoz, és kértem az irataimat. Ezek közt akadtam rá erre is: ni, itt egy levél! Hát ez indított el mindent! Én erről a felfeljelentő levélről most, több mint harminc év után készítettem húsz másolatot, és küldtem egy-egy példányt belőle a barátaimnak, ismerőseimnek. (L. 124. old.)

Amikor tárgyalásra vittek Egerbe 1958-ban, a besenyőtelekiek a füzesabonyi állomáson és környékén azzal szólítottak meg: – János, fel akarnak akasztani! Akkor ezt ugyanolyan viccesnek találtam, mint most. Már ötödik éve ültem börtönben, és tudtam, hogy miért lehet egy embert fölakasztani, és miért nem. Két olyan őr kísért, aki velem egyetértett mindenben, akár helyet is cserélhettünk volna. Ott az állomáson tőlük nyugodtan szóba állhattam mindenkivel.

Az egri tárgyaláson a bíróság fölolvastatta az ügyésszel a vádiratot, nagyjából azt, ami ebben a levélben ötvenhatra vonatkozik. Tehát az oroszok elfogásának a kísérlete, meg hogy milyen kijelentéseket tettem, meg ezeknek az embereknek a letartóztatása. Én ilyen bírót még nem láttam, ugyanis nyíltan mellettem volt. Egyenként hívatta be ezeket az elvtársakat. Bejött az egyik, elmondta a magáét. Jó, köszönöm. Vizi János, mit szól hozzá? Mondtam, hogy nem

igaz. Nem történt semmi ilyesmi. Kész. Köszönöm, a szembesítés eredménytelen. Jöjjön a másik tanú! A másodikkal ugyanezt végigjátszotta, a harmadikkal, ötödikkel is, úgyhogy a szembesítések mind eredménytelenek voltak. A feljelentő levél egyik aláírója ahogy belépett, idegességében, zaklatottságában dőlt belőle a szó és a gyűlölet meg a sértődöttség. Azt mondta neki a bíró, álljon meg, maga nem tanú, maga kimehet. Én csodálkoztam a bírón, mert ha mindenképpen el akart volna ítélni, hagyja, hogy ez a feljelentő kiöntse a lelkét. De nem tetszett a bírónak ez a fellépés... Egyébként ez az ember valamikor 48–50 között jelentkezett ávósnek, de nem felelt meg, mert nem bírta, ami az ávón ment. Úgyhogy az ávótól szinte megszökött, és ott a közelünkben Szabó Vilmos gazdánál dolgozott tovább is a szüleivel. Aztán ezt természetesen kiheverte, tisztségeket vállalt, sikkasztott... Most itt lakik Nagykovácsiban. Nem tudom, hogy mikor jött ide, és miért jött el...

Behívták azt az embert is, aki tolmácsolt, mikor kimentünk az oroszokhoz. Belépett az öreg Ignatovszki a tárgyalóterembe, kitüntetések mind kirakva, fekete ruhában. Na, mondom magamnak, János, most neked befellegzett! Kérdezik az öreget, hogy történt, mint történt. Az öreg elmondja: – Kérem szépen, volt ott egy Novák nevű százados, az rendelkezett úgy, hogy vele menjek. – És a Vizi János mit mondott az oroszoknak? – Kérem, a Vizi nem mondott semmit. – Mégis csak, hát történt valami. Valamit csak kellett mondani. Miért ment akkor ki? – Azt mondja erre az Ignatovszki: – Biztos kíváncsi lett. – Ezen mindenki elnevette magát, mert amúgy is nagyon rosszul beszélt az öreg magyarul, lengyel volt. Én nagyon tiszteltem az öreget előtte meg utána is, csak amikor megláttam a kitüntetésekkel, akkor ijedtem meg. És az öreg, mint aki jól végezte dolgát, kacsintott egyet, és kiment. Szóval ez így végződött, és lázítás címén kaptam még két évet az életfogytomra. Mert a bírónak akkor csak el kellett engem ítélni...

Besenyőtelek MSZMP Vezetősége és Községi Tanács
Végrehajtóbizottságától.

Tisztelt Kádár Elvtárs!

B U D A P E S T

A községi MSZMP Vezetősége és a Községi Tanács Végrehajtóbizottsága nevében azzal a kéréssel fordulunk Kádár Elvtárshoz, hogy Vizi János aki Besenyőtelek községben 1926 január 31-én született. Édesanyja neve: Ragó Éva. A nevezett személy az ellenforradalom előtt mint állam ellenes összeekövést szervező volt községünkben. Ugyan akkor az Amerikai kémtevékenységet és fegyver rejtegetésen érték az állam hatalmi szervei. A nevezett személy felszabadulás előtt mint Északmagyarország nyilas szervező titkár majd örnagy teljesített 1943-tól a háború befejezéséig. A nyilas uralom ideje alatt több leventét saját kezüleg végzett ki akik a Sovjet-hadsereg ellen nemakart harcolni, a községünkből is több leventét vitetett el, illetve toborzott be a nyilas szervezetbe. Az elkövetett bűncselekményért 1953 március hónapjában az ÁVH letartóztatta, tudomásunk szerint a bíróság első fokon halálbüntetést szabott ki rá. A büntetés kiszabása után kegyelmi kérvénnyel fordult az Igazságügyi Miniszterhez. A halálos ítéletet tudomásunk szerint átváltoztatták 20-évi börtönbüntetésre. A megérdemelt büntetését töltötte azonban 1956 október 25-e után az ellen forradalmárok a börtönből kiszabadították. A kiszabadítás után a községünkben hazatért az uton azt a kijelentést tette a népek előtt, hogy miért nem csüngönek már a fán 20-30 komonista, mire várnak, nem tudják, hogy Budapesten folyik a komonisták üldözése. Hazatérése után látta, hogy a községben lévő megalakult ugynevezett Munkás tanács nem az ő elgondolása szerint végzik a munkát, ezért október 29-én saját maga teljes egészében ávette község irányítását. Ő lett az ugynevezett Nemzetőr parancsnok. Amikor az ugynevezett Nemeztör parancsnoka lett kapcsolatott teremtetett Járás, majd Megyei Nemzetőr parancsnokaival, további a környező községek nemzetőr parancsnokaival is, sőt nég a lakásához nagy fekete személykocsival is jártak akiktől különböző utasításokat és javaslatokat kért. A parancsnokság ideje alatt november 1-jén tevékenyen akcióba is lépet megkezdte a községünkben lévő haladó komonisták letartóztatását. Többek között letartóztatta Járási Pártbizottság másod titkárát, községi tanács vb enökét, és elnök helyettesét.

Ezen ténykedéshez még hozzájárul az is, hogy november 1-jén nem volt néki elég a község vezetőit letartóztatni, hanem a községünk szélén tartózkodó kettő Szovjet autó katónáit is leakarta tartóztatni, illetve fegyverezni. Ezen ténykedése nemsikerült, mert a Szovjet harcosok visszautasították.

A nevezett személy mind addig a községünkben tartózkodott még a Karhatalmi szerveink községünkből el nem vitték. A felsorolt cselekedeteiért mi ugy értesültünk, hogy felelőségre vonás nem történt csak a fent említett börtön büntetését tölti, 1965-ben pedig a börtönből szabadulni fog. Amikor letartóztatták a letartóztatottak személyesen kilettek halgatva jegyzőkönyvileg.

Kérjük Kádár elvtársat, hogy a levélben felsoroltak alapján az Igazságügyi szerveink ügyét vizsgálják felül és részére még szigorubb büntetés kiszabását javasoljuk.

Besenyőtelek. 1958 febr 4.
Elvtársi Üdvözlettel:
Hudák Lajos MSZMP. Vez. tag.
Vadnai László vb elnök.

1956. október 23-a után a börtönben értesültünk arról, hogy mi van kint. Készültem rá, hogy a forradalom be fog következni, mert az egyik fiatal őr a barátom volt. Nyugodtan nevezhetem így, mert ő jött minden reggel nyolckor, a váltás után, és hozta a híreket. Mondta, hogy most ez van, most az van, Rákosi menekül, szabadulni fogtok. Újságot nem hozott be, de ezenkívül mindent megtett. Két vagy három nap múlva többedmagammal teherautóra ültettek, katonai felügyelettel vittek minket el Márianosztráról. Kerecsendig kísérték a katonák, ezek nem voltak a forradalom pártján, útközben figyelmeztettek bennünket, nehogy valamit csináljunk, mert ez még nem a vége mindennek: – Maguk nem olyan emberek, amilyennek magukat ez a forradalom kikiáltja. – Valamikor 27–28-án értem én haza, este tíz óra tájban.

Én úgy mentem haza, hogy nem látom tisztán, hogy mi van, kik csinálják a forradalmat. A katonák viselkedése alapján sejtettem, hogy ez a forradalom nem egy egyszínű, egyszintű valami. Később, órákon, napokon belül azt láttam, hogy a kommunisták élnek, vannak, dolgoznak, mozognak. És azok, akiket megválasztottak vezetőkné a forradalom alatt, mind védik őket. Hogy miért, nem tudom. Gyávaságból-e vagy azért, hogy az oroszokkal simán menjen a dolog. Úgy döntöttem magamban, hogy én semmit nem csinálok, mert nem tiszta a helyzet.

Elmentem a templomba, átvettem az orgonát, játszottam néhány olyan éneket, amit a letartóztatásom előtt többször játszottam. Innen a templomból átmentem a tanácsházára, hogy megnézzem, kik vannak ott. Mit tesz isten, fele kommunista. Az egyik a nyakamba ugrik, hogy Jancsikám, de nagyon örülök, hogy hazajöttél. Ez engem annyira felbosszantott, hogy így eltoltam magamtól. De itt találkoztam olyan emberekkel is, akik végigélték, amit én nem éltem végig, olyannal, akit a kályhára ültettek, hogy a beszolgáltatást kinyomják belőle, egyebek... És ezek után borul a nyakamba ez a vezérkari kommunista. Elvesztettem a türelmem, vagy ha úgy tetszik, az eszemet, azt mondtam, hogy ti vagytok a bűnösök, ti tettetek meg mindent, nem védtetek meg senkit se, hiába beszéltek most itt, le vagytok tartóztatva. Szóltam ott két-három embernek: – Fogjátok meg őket, és vigyétek be a községházán valamelyik helyiségbe! – A jegyzői lakás szobájába zárták őket. A Gerzson megszökött, Dormádon volt. Akasztásról meg annyiban volt szó, hogy amikor megérkeztem és azt tapasztaltam, hogy a forradalom vezetői óvják a kommunistákat, csak rájuk olvastam: – Ti mondtátok, hogy föl kéne aggatni valamennyit, de én most egy akasztott kommunistát se látok. – Ezután én nem foglalkoztam velük. Később ájtott Füzesabonyból valami forradalmi vezető, és néhány óras fogság után az elvtársakat szabadlábra helyezte. Ennyi volt az ő bántódásuk. Mert ha én ott valamelyiket megütöttem volna, annak nyilván nyoma lenne, de ezt még ők se merték állítani. Déli tizenegy órától körülbelül egyig börtönben voltak. A fehér könyv azt írja, hogy Heves megyében sehol nem bántottak kommunistát, kivéve Besenyőteleken, ahol vezető kommunista embereket letartóztattak. Tehát egész Heves megyében ennyi sérelem érte őket.

Talán ugyanezen a napon találkoztam ezzel a Novák századossal, aki előbb a hadkiegészítő parancsnoka volt Füzesabonyban. Én nem ismertem és ő sem engem, a szüleimtől hallott rólam. 1944-ben találkozott velük, akkor mint fiatal katonatiszt védte a falut. És ő kérdezte: – Kijössz velem? Tárgyalunk az oroszokkal. – Természetes, hogy megyek. Az oroszok voltak vagy harmincan, két teherautóval, a dolgaik ponyvával leterítve, hogy alatta mi volt, nem tudtuk. A községbelieket ingerelte, hogy itt állomásoztak, a falutól egy kilométerre. Novák elmondta nekem, hogy ő úgy szervezte meg ezt a dolgot, hogy amíg mi itt beszélgetünk, majd megérkezik Füzesabonyból a nemzetőrség, és ha lehet, az oroszokat elfogjuk. Megszerezték az Ignatovszkit tolmácsnak. Novák azt mondta, hogy ő majd tárgyal, mert ő katona, jobban szót ért velük. Tehát amit az öreg Ignatovszki mondott, az szóról szóra igaz volt, még hazudnia se kellett. Legfőljebb akkor hazudott volna, ha olyasmit állít, amit elvártak volna tőle ezek a jóemberek. Mi beszélgettünk ott egy darabig, látom, hogy megérkezik egy teherautó, kevesebb emberrel, mint az oroszok. Kiszállnak olyan százötven méterre, és elhelyezkednek az árokban.

Novák is felmérte a helyzetet, elkészönt az oroszoktól, és gondolom, azt mondta nekik, hogy legalább a községet hagyják nyugton. Az oroszok arra, mi meg a másik irányba mentünk. Ha rajtam múlt volna, biztosan nem ezt csinálom... És az a forradalmi lelkesedés, amiről annyi szó esik, ez nem volt.

Amit a Pongrácz Gergelyék csináltak, az forradalom volt, de a többi semmi nem. A besenyőteleki forradalmi tanács elnöke kereskedelmi iskolát végzett, a háborúban karpaszományos tisztként vett részt. 56-ban próbálta beleélni magát, hogy vezető a községházán. Nem úgy ténykedett, mint egy forradalmár. Reggel beballagott a tanácsházára, délben hazament megebédelni, aztán visszaballagott, és ha valaki valahol a kommunisták ellen akart valamit csinálni, csitította. Ezért verték félig-meddig agyon... Nem véletlen az, hogy fiatalon meghalt.

Én mindig mertem olyasmire vállalkozni, amihez másnak nem volt bátorsága. Ilyen gondolatok foglalkoztattak már gyerekkoromban is. 1926-ban születtem, és tízéves koromig Besenyőteleken éltem, tehát az elemi iskolát ott végeztem, negyedikkel bezáróan. Édesapámnak szatócsüzlete volt Besenyőtelek legvégén, nem az Alsótelepen, hanem Debrecen felé az utolsó házban, a temető előtt, utána kezdődik a telep. Apám vállalkozó szellemű ember volt, de a kivitelezéshez nem elég erős és következetes. Ezt a boltot megcsinálta, de inkább édesanyám üzleti érzéke tartotta fenn.

Apám mindig pártonkívüli volt, és ő büszke volt erre. Nem tudom már, milyen újság járt neki, valami semleges lap, nem emlékszem a címére. Az üzletében összegyűltek a környékből a szomszédok, mint egy klubban. Este hatkor elkezdtek szállingózni, és eceteshordóra, rizskásászsákra ülve elhelyezkedtek, aztán apám az újságból felolvasta azt, amit érdekesnek látott, és utána megindult a vita. Én mint gyerek, mindig közéjük ültem, és hallgattam az öregeket, a bölcseket. Ez a társaság kétféle rétegből jött össze. A falu felől az összes szomszédunk gazdaember volt, nyolcvan, százhusz holddal. A temető túlsó oldalán, a telepen mind szegény emberek és kubikosok laktak. Tökéletes volt az összetétel ahhoz, hogy vita kerekedjék. Magamban úgy éreztem, hogy ezek az emberek tehetetlenek. Mindenki panasszal volt tele, a gazda meg a szegény ember is. Küszködnek, küszködnek, és nincs eredmény. Hát miért nem tudják megoldani azt, amit itt egymás fejéhez vagdalnak? Na, majd ha én megnövök... Szóval ez volt az indítatásom.

Tízéves voltam, amikor apám a fejébe vette, hogy a Hangya Szövetkezet ott a közelben megvesz majd egy házat, és a mi üzletünket tönkreteszi. Lehet, hogy így lett volna, lehet, hogy nem. Elmentünk Pestre, két évre, ott végeztem el a polgári iskola első és második osztályát. Apám rendőr akart lenni, minden nagyon megfelelt volna, de nem volt katona. Akkor házmester akart lenni, az se ment, végül egy asztalosipari sportárugyárban helyezkedett el, nitrofestékekkel fújta a sítalpakat meg mást. Otthon pirosat, kéket köpött, mikor mivel festett, mert védőintézkedések abban az időben nyilván nem voltak. Beteg lett, és visszamentünk Besenyőtelekre. A régi házba már nem költözhattünk, építettünk újat, a telepen az első sarokház volt a miénk. A polgári iskola harmadik-negyedik osztályát Egerben végeztem. Kerékpárral jártam át Füzesabonyba, onnan vonattal, és este vissza. Délután négy és öt között értem mindennap haza. Apám napszámos lett, és gyakorolta a szakmákat, amiket nagyapámtól eltanult. Volt hozzá tehetsége. Fél lábbal megállt volna a templom tetején, a gerendákon úgy sétált a magasban, mint ágon a madár.

A Vizi nagyapám ács és kőműves volt, rendkívül jó ember, ha szóba került, mindenki elmosolyodott, aki ismerte. 19-ben épp Erdőtelken épített házat, amikor megválasztották a direktórium tagjává – a távollétében, és hívták haza. Nagyapám igen megijedt, hazament, szólt nagyanyámnak, hogy csomagoljon össze vagy két hétre való élelmet, mert ő itthagya a falut.

Nem is jött vissza, míg a kommün tartott. Nagyapám és apám viselkedése, magatartása után engem is elfogadott a falu.

A tanulás könnyen ment nekem, szerencsénkre mindig tandíjmentes voltam, vagy nagyon kis tandíjat kellett fizetni. A polgári után az érseki tanítóképzőbe, illetve a liceumba jártam. Én a leghatározottabban tanító akartam lenni. Az egész osztályból csak öten akartunk tanítani, a többi mind mást akart, aztán a vége az lett, hogy mindenki tanító lett, kivéve engem... Simán is ment minden az ötödik év kezdetéig.

A háború közeledett Eger felé, elérték az oroszok a Tisza vonalát. Ez minden gondolkodó embert egy kicsit megijesztett. A tanítóképzőbe sok Tisza menti gyerek járt. Szeptemberben kezdődött a tanítás, és a következő hetekben arról folyt a beszélgetés, hogy mi lesz velünk, hazamenjünk, ne menjünk? Akkor én kitaláltam, hogy mi lenne, ha elmennénk együtt katonának. És ez történt. Egerben gyülekeztünk, feljöttünk Pestre. Majd Pesten is csapódtak hozzánk hasonlóan gondolkozó fiatalok. Mi katonák akartunk lenni, de nemigen akartak bennünket katonának befogadni. Senki sem akarta vállalni a felelősséget több száz gyerek kiképzéséért, életéért. Aztán hozzánk csatlakozott egy nálunk idősebb ember, tagja és megszállottja a nyilaskeresztes pártnak. Értett az ifjúság nyelvén, tett-vett közöttünk, majd elintézte, hogy katonák lehessünk. Ez a társaság lett a hungarista ifjúsági légió. Egy csendőr főhadnagyot meg öreg csendőröket jelöltek ki a kiképzésünkre. Ez már október 15-e után játszódik, tehát nyilas idők vannak, úgyhogy másképpen nem is lehet a dolgokat érteni meg magyarázni. Mire a kiképzésnek vége lett, elérkezett a karácsony. Budapestet bekerítették. Rólunk mindenki megfélemlített. Ez a hungarista ifjúsági légió egy zászlóalj méretű egység volt, ennek voltam én a zászlóaljsegédtisztje. Az én dolgom volt a létszámnnyilvántartás meg egyéb adminisztráció, és a kilátogató csendőr főhadnagynak én számoltam be arról, hogy vagyunk, elébe tettem, hogy ki kér kimenőt, ez volt a munkaterületem.

Amikor bekerítették Pestet, kaptuk az utasítást, hogy Esztergom felé próbáljunk kiszabadulni. Dobogókőig jutottunk el, ott kaptuk a hírt, hogy Esztergomnál is bezárult a gyűrű, és velünk együtt bekerítettek egy német autós menetoszlopot. Nekik sikerült áttörni, a lakott területeket megkerülték, és kijutottak, mi viszont nem mentünk ki, és ők nem is akartak minket vinni. A környékbeli szállodákban laktunk és vártuk a sorsunkat. Szilveszter éjszakáján megindultak ellenünk az oroszok. Ezeket az épületeket tankkal támadták, körülfogták, foglyokat ejtettek, falhoz állítottak embereket, sorozatba lökték őket. Én az utolsó szállodában laktam, és ahogy meghallottuk a lövöldözést, én le akartam menni, hogy földerítsem, mi van. Volt egy öregkatonas szobatársam, az nem engedett: – Ajj, fiam, dehogy te még le, te tapasztalatlan vagy! Én annyi mindenben keresztülmentem, majd én. – Maga mellé vett két-három öregkatonát, s az éjszaka sötétjében belesétáltak a szállodát körülvevő oroszokba. Falhoz állították, géppisztolysorozatot kaptak, ő is elvágódott. Valahogy egy félóra múlva megérkezett, véresen, tántorogva...

Hallottuk, hogy jönnek a tankok följebb. Volt egy-két páncélelhárító fegyverünk. Mindenki ment, amerre látott, voltunk vagy négyen, akik kifeküdtünk a partoldalba, és ahogy feltűnt az első tank, rálőttünk, az eredményét nem tudom megmondani. Az egész harc óriási hóviharban zajlott. Egy idősebb zászlóaljbeli megfogott engem, és Dobogókő északi oldalán, a csúszdán vitt lefelé. Azt mondta, ne félj, nem tudnak utánunk jönni. Nem tévedt el, pedig a viharban éjszaka nehéz volt tájékozódni. Reggelre értünk le Dömösre, bevitt egy ismerős családhoz, azonnal átöltöztettek bennünket. Elindultunk Budapestre, a rokonaihoz. Szerencsésen odaértünk a fiú pesti rokonaihoz. Ő Pesten akart maradni, arra számított, hogy állást szerez valamelyik minisztériumban, ott is volt ismerőse. Szóval tele volt fantáziával. Én ilyesmire gondolni se mertem. Egy éjszaka megaludtam Pesten, és ez a fiú odaadta nekem az unokatestvére bejelentőlapját. Dombóvári születésű, mondta, Embersics Bélának hívják.

Éppen csak elindultam a körúton, jött egy kozák járőr, davaj dokument, de nem is érdekelte, hogy mit mutatok, be kellett állni a sorba, nyolcan-tízen lettünk, de csak fiatalok és csak férfiak, bevitték bennünket egy lakásba, ahol már sokan voltak. Egy másnapos orosz katonatiszt fogadott bennünket egyenként kihallgatásra, a díványon heverészett, és közben beszélgetett. Az orosz előtt mint Borisz Embersics álltam: – Mit keresel Pesten? – Tanítóképzőbe járok. – Hogy ucsityel voltam, sokszor megmentett, szabadon engedett ez az orosz is. Így úsztam meg az orosz fogságot meg mindent, ami azzal járt volna.

Ezután visszamentem a fiú rokonaihoz, és kértem tőlük egy ásót, lapátot, hogy azzal menjek tovább. Így, üres kézzel nem jutok semeddig se. Szereztek valahonnan egy csákányt, én azt a vállamra vettem, kimentem az úttest közepére, senki meg nem állított. A ruhám is eléggé olyan volt, mint aki dolgozni megy. Ha esetleg megállított orosz, azt mondtam, pojgyom, robotnyi Csepel. A Csepelt már ismerték. Nagyon érdekes út volt, Dombóvárig gyalog. Sokszor elfogtak, mindig szerencsém volt, mindig kívágtam magam ezzel, azzal, amazzal. Volt olyan is, akivel németül beszéltem, elmondta, hogy ő kicsoda Moszkvában, kik a szülei, megmutogatta a gyerekei fényképét. – Éhes vagy-e, Borisz? Hozzatok neki! – Aztán mikor kibeszélgettük magunkat, kenyeret, főtt húst, egyebet csomagoltatott nekem: – Na, menjél, Borisz!

Rácalmáson arról értesültem, hogy napokkal ezelőtt egy német páncéloscsoport áttört, és az oroszokat beleszorították a Dunába. Én akkor azt mondtam, hogyha ezen a vidéken ilyen dolog történik, egy lépést sem megyek tovább. Várom az első német katonát meg az első német tankot. Egy tanyában leragadtam, és vártam. Elérkezett a tavasz, jött az olvadás, megindult az orosz támadás, és a Balaton vonalát el kellett hagyni a németeknek. Ez a tanya a frontvonalban volt, ide belőttek németek, innen lőtték a németeket. Itt is ucsityel voltam, az oroszok igen tiszteltek ezért. Volt egy szibériai alhadnagyfiú. Haverkodtunk, nagyon jóban voltunk, persze nekem érdekem volt minden haverság. Az apjáról azt mondta, hogy – Pópa, csinálni kicsi istenpropaganda. Szerkesztettünk egy szótárt. Itt jól megtanultam azt a pár száz szót, amit el lehet tanulni néhány nap alatt. Nekem a napi száz szó nem okozott gondot. Óriási hasznát vettem, hogy a legfontosabb dolgokat el tudtam mondani.

Dobogókőn találtam egy fehér magyar prémsapkát, nagyon szép báránybőr sapka volt. A ruszkinak ez nagyon tetszett. Az övét a fejembe nyomta, az enyémet pedig elvette. Mert ő így akarta. Mondom neki: – Értsd meg, én a te sapkádban nem tudok sehova se menni, rögtön elfognak velem. – Levette a csillagot róla, rátette a fehér sapkára. – Még így sincs rendben. – Elővette a jegyzetömbjét, és a következőt írta rá: „Igazolom, hogy Borisz Embersics ekkor és ekkor itt tartózkodott, dombóvári lakos, diák, igyekszik haza a szüleihez. A németek elől a sebesült oroszokat rejtegette, ez alatt a két hét alatt élelemmel látta el, én ezt bizonyítom, emlékül ezt a sapkát adom neki.” Ezzel a papírral eljutottam Dombóvárig, volt annyi hatása, hogy segített megszabadulni.

Dombóvárról másfél év múlva kimentem Ausztriába, itthon semmi jót nem várhattam. Besenyőteleken tudtak a hungarista légióról, volt abba falubeli fiú is. Aztán csak hazaértem, és elmaradt a hivatalos számonkérés.

Édesapám az oroszok bejöveteléig Besenyőtelek határában légvédelmi megfigyelőként teljesített katonai szolgálatot. Ennek is köszönhettem, hogy amint véget ért a háború, felkérték önkéntes rendőrnek. Az egyik munkája az volt, hogy odament, ahol oroszok garázdálkodtak, és védeni próbálta a védteleneket. Éppen szolgálatban volt, amikor 1944 telén a házunkat meglepte egy teherautó ruszki. Édesanyámat egyedül találták otthon, akkor volt állapotos a húgommal. Anyám Ragó lány, az ő anyja Nyeste volt, és ezekben a családokban igen kemény természetű emberek vannak, édesanyám is az, nem olyan, mint én.

Az oroszok oda betörték, és rögtön zabrálni kezdtek, nyilván anyám tiltakozott. Erre falhoz állították, és puskatussal verték, a fal mellett tartották, míg a szekrényekből kihordtak mindent, meg ami mozgatható volt a házon belül. Aztán amikor a házat kifosztották, beszálltak az autóba, és elindultak Debrecen felé. Hát ilyesmi hírekkel fogadtak otthon.

Az első besenyőteleki évemben csak egy apró bírósági ügyem lett. Egy-két napja, hogy titokban otthon voltam, és apám behívott valakit, aki a tanácsházán dolgozott. Én megkértem, hogy csináljon nekem egy kijelentőlapot. Ezzel a kijelentőlappal bejelentkeztem Jászberénybe, ahol a tanítóképző ötödik évét akartam befejezni, be is fejeztem. Kiderült, hogy a ki- és bejelentkezés dátuma nem stimmelt, és dátumkiigazítás végett a kijelentőlapot elküldték Besenyőtelekre. Itt meg a bírónak, a Nyuka Pestának a kezébe került, azt mondja: – Nézzétek már, a Vizi János itthon van! – Feljelentettek okirat-hamisításért. A tárgyalás Szolnokon zajlott, a végén azt mondta a bíró: – Ugye, fiam, szükség volt rá? – Mondom: – Igen. – Elítélték két évre, három évre felfüggesztve: – Menjél szépen haza, és végezd el a tanulmányaidat! – Miután elvégeztem, elmentem Besenyőtelekre. Tanító nem akartam lenni, mert tudtam, hogy az én múltammal sehol sem tudom magamat megvédeni. Gazdálkodtam otthon.

1949 vége felé lemondatták a kántortanítókat. A besenyőteleki nagyon rendes, becsületes, vallásos ember volt, de két gyerekről kellett gondoskodnia. Úgy gondolta, hogy ha vállalná a kántorságot, a gyerekeik jövője meg lenne pecsételve. Az egyház semmi biztosat nem tudott ígérni. Lemondott. Rögtön aznap jött hozzám az esperes, a Szikla Sándor bácsi: – János, a Győzött lemondatták. Megcsinálnád-e holnap a nagymisé? – Mondtam neki, hogy én nem vagyok kántor, soha nem is akartam az lenni, tudniillik nem tiszta a hallásom, azonkívül sem volt bennem semmi kántori ambíció. De ha már egyszer így áll a dolog, mutassuk meg a kommunistáknak, hogy holnap is szól az orgona. És attól fogva négy évig orgonáltam. Közben hivatalosan is kántor lettem, száznegyven forint fizetésért. De nem számítottam én abból megélni.

Már kántor voltam, amikor 1949–50-ben katonának soroztak, Kaposvárra hívtak be május elsejére. Második nap délelőtt bejön a politikai tisz, bemutatkozik. Azt mondja, tartsák fel a kezüket, akik hisznek Istenben. Kívágta a kezét mindenki. Hárman nem tartottuk fel a kezünket. Én éppen előtte ültem. Jó. Most tartsák fel a kezüket, akik nem hisznek Istenben. Két kéz felemelkedett, én nem mozdultam. Rám förmedt: – Maga miért nem tartotta fel a kezét egyik esetben sem? – Azért, mert olyat kérdez, amihez semmi köze nincs. – Nagy levegőt vett. Még szólt egy pár szót, és elment. Este kiszólitottak mint létszámfözlöttit, hogy áthelyeznek egy másik laktanyába. Amikor összecsomagoltam, kezembe nyomták a leszerelőlevelet: – Menjen a francba! – Másnap délelőtt megyek végig a falun, itt is, ott is meglát valaki, tudták, hogy tegnapelőtt vonultam be. – Mi van, János? Nem kellettél a saját kenyereden se? – Így voltam két napig demokratikus katona. Folytathattam a kántorkodást.

Az egyik gazda börtönben volt, és a fiát temettem. Valami olyasmit énekeltem, hogy búcsúzik attól, aki a börtönben büntelen bűnhődik. Valamelyik hülye bolsi felesége onnan hazamenet elmondta, hogy a Vizi mit énekelt. Nekem ezt a fejemre olvasták: az a szerencséd, hogy nem azt mondtad, igazságtalanul bűnhődik. Meghalt az öreg Csiri, ő bontotta Vass Andráséknál a pajtát, hogy átvigyék a téesz udvarára, a vállára esett a gerenda, és agyonütötte. Jött a jánya: – Jaj, Jánoskám, nagyon szépen énekeld már az édesapámat! – Ne haragudj, nekem csak egyfajta képességem, hangom van, mindenkit egyformán temetek. Olyan temetése lesz, mint mindenki másnak. – Harminc forintot kértem egy temetésért. Ha én elmentem a kis lovammal fuvarba Füzesabonyig meg vissza, ugyanannyit kerestem, tehát a kántorságon nem akartam meggazdagodni. Nem voltam azon, hogy fizess, és majd írok verset. Eltemettük az öregot, hallom vissza, hogy a kántor, úgy látszik, haragudott rá, nem volt szép a búcsúztató. A

kistályai kántor idejött tanítónak, és belépett a kommunista pártba, de jó ember volt. Mint ilyen mondja nekem: – Panaszkodtak rád a pártba! – Ide figyelj – mondtam neki –, egyezzzünk meg! Ezentúl ha kommunista hal meg, majd eltemeted te, a becsületes magyar embert meg eltemetem én.

Nem titkoltam én, mit gondolok róluk. Egyszer egy öreg párttitkár kéredezkedett föl a kocsimra. Mondom, te is bejöttél a csőbe. Nagyon szerettem cukkolódni az emberekkel, egyébként Besenyőtelekre ez a jellemző. Ha két ember találkozik, nem az az első, hogy jó napot vagy szervusz, hanem egy csípős megjegyzés oda-vissza, és csak azután következik a jó napot. Aztán megkérdeztem tőle, hogy érzi magát mint párttitkár. Tudta, hogy kivel van dolga. Mondom, nem fél? Azt mondja, mitől, fiam? Attól, hogy egyszer a kasza elsuhint, és akinek feljebb áll a feje, rosszul jár. Hát így beszélgettem az öreggel. Voltak ilyen háborúellenes megnyilvánulásai a kommunistáknak, és hozták az ívet, és figyelték, hogy aláírom-e. Engem ilyesmivel nem lehet bevetni. Hozzad csak be, de még mennyire, hogy én békét akarok!

A kommunista se volt egyforma. Volt egy besenyőteleki társaság, nincstelenekből, zsellérek-
ből, nagyon szegény emberekből. Kubikoság közben összekerültek szervezett kommunis-
tákkal, és az igazságérzetük nehezen tűrte, ami az ötvenes években falun is általános volt. Nem avatkoztak semmibe, és ellenzék voltak, de alulról és eredménytelenül. Csalóknak, megalkuvónak nevezték a hatalmon levőket. Fuvarosként ismertem én meg ezeket az embereket. A suhanckorból már kinőtt fiatal alsótelepi legények voltak, egytől egyig kubikosok. Sajátos stílusban beszélgettek, meg olyan csúnyán, hogy azt én nem merem most megismételni. Ha szidták is egymás apját, anyját, mindenét, nem volt abban semmi sértő, ez a modorukhoz tartozott. Sokat évődtek, civódtak, azt rettentően értették, de sose lett belőle harag. Ezt a társaságot szállítottam én a kis lovammal meg a kocsimmal este a vasúthoz. Közeledett a füzesabonyi híd, jön Füzesabony felől valaki, talán dormándi volt, azt mondja: – Két besenyőtelekit vernek az egyik kocsmában. – Ezek összenéznek: – Ez a Jóska meg a Pista lehet, csak ők hiányoznak közülünk. Az anyjuk! – Leugráltak a kocsiról, futás a kocsmáig. Rögtön eldöntötték a csata sorsát. Én nagyon rendes embereknek ismertem meg őket, annak ellenére, hogy kibírhatatlan volt a modoruk. Szívesen fuvaroztam őket. Hogy közben kántor voltam, senkit sem érdekelt.

A besenyőtelekiek élelmessége nem egyszerű pénzéhség. Úgy látnak neki minden dolognak; ha lehet jobban, ha lehet többet, akkor csináljuk azt. Bennem is ez élt. Nem volt semmiféle mezőgazdasági képesítésem, gyakorlatom. A háború alatt a szüleim vettek négy hold földet, rossz, nem sokat érő földeket, egy tehenünk volt hozzá. Apám azt mondta, minek másik, szegény embernek elég egy tehén. – Édesapám, ha kettő van, már nem olyan szegény. – Ez már a besenyőteleki hozzáállás... Hogy haladjunk valahogyan, meg kellett venni a második tehenet. – Édesapám, hogy legyen ez? – Hát elmegy a vásárra, és veszel egy tehenet. – Nem tudom, hogy mennyit ad. – Majd itthon megtudjuk, mikor anyád megfeji. – Apám, úgy nem lehet tehenet venni, azt előre kell tudni. – Elmentem ahhoz a gazdához, aki abban a bizonyos szervezkedésben is benne volt, és megkérdeztem, hogy kívülről meg lehet-e ismerni a jól tejelő tehenet. Azt mondta, hát persze, annak megvannak a maga jegyei. Én felírtam sorba, és jó tehenet vettem, besenyőtelekitől. Az a család akkor tanyán lakott, azóta ide, Solymárra költöztek, most tőlünk nem messze laknak. Aztán lovat is vettem... Tulajdonképpen abból, amit én kántorsággal meg fuvarral kerestem, a beszolgáltatásra szükséges kukoricát, búzát meg a többi megvettem, aztán fütyültem rá. Szóval engem ez a része nem vágott agyon.

A beszolgáltatás elől sokan az állami gazdaságba menekültek. Az egész falu röhögött, amikor a gazdaság dolgozói hét órakor biciklivel nyugodtan kerekeztek kifelé, mert fél nyolckor kezdődött a munka. Mentek a megjegyzések: – A becsületes ember ilyenkor már rég kidolgozta magát. Ti meg most mentek? – Hát mi urak vagyunk! – Azt beszéltek, hogy az

állami gazdaság igazgatója favágó volt Bodonyban, nagy tök volt, rettentő nagy, buta ember. Egyszer engem megállított az utcán: – Tudom, hogy maga a kommunizmus ellensége. – Hát, ha tudja, tudja. – Azt mondja: – Egyáltalán tudja maga, mi a kommunizmus? A szocializmus? – Hát, mondom, tudom, és mondtam neki egy olyan népies valamit, hogy szegény emberek fölkarolása és így tovább. Erre ő: – Maga nagyon téved! Az államosítás, köztulajdonba vétel, ez a kommunizmus. – Aztán otthagyt...

Tartották az embereknek is a fejtágítókat. Egy alkalommal az állami gazdaság központjából, Pestről jött le előadó, őket összetartották munka után, sok vizes ködmön meg minden, mindenki unta és haza akart menni, de hát, ugye, ezt meg kellett hallgatni. A kiküldött arról beszélt, hogy itt majd egy háziorvos lesz, és itt majd szolgálati lakások lesznek, fürdőszobával, vécével, előszobával, rend, tisztaság, ilyen istállóknak fogják épülni, és jó fizetés lesz. Mindent mondott. Az emberek hallgatták. Amikor befejezte: – Na, emberek, szóljanak hozzá! – Nem olyan a falusi ember, hogy szeretné megmondani a véleményét, pláne akik odakényszerültek az állami gazdaságba, de csak volt köztük, akinek jól állt a beszéd. Lent a futballpálya után lakott valahol, a lányából tanító lett, ha jól tudom. Sötétbarna arcú, fekete hajú, nagydarab, jó megjelenésű ember, traktoros volt sokáig, meg cséplőgéppel járt nyáron. Őt lökdösték, hogy állj már föl, állj már föl, mondj már valamit! Megunta a lökdösést, és felállt. – Hát, tisztelt elvtárs, mi parasztemberek nem nagyon tudunk így egyenesbe hozzászólni. Én inkább mondanék egy hasonlatot. A szomszédomban lakott egy öreg gazda. Ősszel, amikor a juhokat beteretelte, búzaszalmát, rozsszalmát, meg mindenféle vacakot adott nekik enni. Amikor átmegyek, látom, hogy a nyári szép juhok bizony összementek. Mondom neki, Jóska bácsi, nem jól van ám ez így. Miért nem ad ezeknek enni rendszeren? Jól van, fiam, jól van, veszek nekik szénát, és majd felhizlalom őket. Átmegyek két hét múlva, látom, hogy még rosszabb állapotban vannak, és még mindig szalma van ezek előtt. Megint szólok a Jóska bácsinak, hogy nem jól van ez így. Maga ígért valamit, nem csinálta meg. Miért nem ad ezeknek enni? Fiam, lucernát veszek nekik, azzal majd felhizlalom őket. Erre felbőg a sarokban az öreg kos. Hallja, Józsi bácsi, ez már sokat hallotta, amit maga mond. Már nem hisz magának... – Ezt a mesélőt nem vitte el az ávó. De hát volt mindenforma ember Besenyőteleken.

A börtön első három évében elalvás előtt azzal foglalkoztam, hogy sorba szedtem az egész falut, azt, hogy az Alsóteleptől kezdve melyik házban ki lakik, ezek a családok milyenek: a férj, a feleség, a gyerekek. Rájöttem, hogy Besenyőn mindenki más, nincsenek egymáshoz hasonlóknak, és alig van normális átlagember. Egészen biztos, hogy én se vagyok az, mert én meg politizálni akartam, és ebben megakasztottak. A boltos fia 1946-ban még lelkes kiskapós volt, néhány évre rá meg csak a kocsmában lehetett megtalálni. Emlékszem, amikor utoljára találkoztam vele. Ott ült, és cincogott neki két cigány. Végignézte, hogy én megiszok egy fröccsöt, köszönök, és megyek. Oda szólt: – Állj már meg, János. – Mondom: – Mit akarsz? – Mondd, János, hogy lehet így élni? – Reggeltől estig ivott és cincogott a cigányokkal, részegen feküdt, részegen ébredt, aztán kilyukadt a gyomra, kimosta a bor tökéletesen, ebbe halt meg, huszonnyolc éves korában.

Szép idők is jutottak eszembe. A Jójárt János bácsi a templom mellett lakott. Az udvarukon gyűlt össze az aranyifjúság vasárnaponként, volt egy pingpong-asztaluk. Mariska lánya kis, kövér, szeplős lányka volt. A társaságban én voltam a besenyőteleki szempontok szerint a legszegényebb meg a legmesszebről jött, de jóba voltam mindenkivel, és senkivel semmi bajom nem volt, se nekik énvelem, és mindegyik idősebb volt nálam két-három-öt esztendővel. Biztos, hogy ők nem munkával töltötték a nyarat. Én arattam, kaszáltam, mindent csináltam, de elmentem pingpongozni is. Már kántor voltam, hogy Mariska orvosira akart menni. Ehhez kellett volna egy igazolás, hogy nekik nyolc hold földjük van vagy mennyi, ennyi maradt a százhusz holdból, a többit már elvették. Az akkori párttitkár távoli rokonom volt, hát felkerestem ezzel a kéréssel a lakását. Hiába mentem, mert a párttitkár így válaszolt: – Csak

arról adhatok igazolást, amennyi volt. Amennyi van, arról nem. Mert csak az számít, hogy mennyi volt. – Ez 51–52-ben lehetett. A rendszer közben jónak meg igazságosnak hirdette magát.

Négy-öt éves lehetett a húgom, hogy óvodába kezdett járni. Egyszer jön haza összeölelkezve három-négy kis barátnőjével, és magából kikelve, kipirosodva kiabálják, hogy éljen Talin! Éljen Talin! Elöntött a pulykaméreg. Bejönnek a kapun, és még akkor is mondja, hogy éljen Talin. – Állj meg egy kicsit! – Húsz év különbség van közöttünk. – Tudod te, hogy ki az a Sztálin? – Tudom ám! Jó bácsi. – Mondom neki, hogy a Sztálin annyira jó bácsi, hogy innen a szomszédból a Vass András bácsit ő vitette börtönbe, a Vilmos bácsit is. A Czakó Dani bácsit ők zárták börtönbe, és most ők száműzték a szomszéd községbe. Az a rendőr bácsi, aki itt jár, és ezt csinál meg azt csinál, annak is a Sztálin bácsi parancsol. A búzát a Sztálin bácsi miatt kell beadni, amikor disznót vágunk, annak a fele Sztálin bácsié. Anyád reggel a tejcsarnokba azért viszi a tejet, mert a Sztálin bácsi így követeli. Ez a gyerek így leült. Soha többet ennek az agyát megfűzni nem lehetett.

Mindennek a betetőzése az a bizonyos hittanbeíratás volt. Édesanyám is elment, hogy a húgomat beírassa. Én aznap délelőtt Füzesabonyban voltam, fél tizenkettő tájban értem haza, és édesanyám még sehol. Utánamentem. Láttam, hogy az ajtó előtt hosszú sor kígyózik, az én anyám huszadik, harmincadik, ki tudja, hanyadik volt. Mondják, hogy odabenn hat asztalnál ülnek szép sorban a kommunisták, minden jelentkezővel külön foglalkoznak, és csak a hatodik írja be. Mindenkit próbáltak lebeszélni, ijeszteni, kit hogy lehetett. A kulákot másként, mint az utcabelit vagy a velük egyívásút: – Hát hogy gondolod, Julis, tudod, hogy akkor a fiadból sose lehet vezető ember? – Folyt az eszmecsere. Fárasztották a népet. Amikor nekem elmondták, hogy ez itt hogy megy, hazavittem édesanyámat. Már nem voltunk ott, amikor kirobbant az indulat. Olyanvalakinél, akivel együtt őrizték a libát, betelt a pohár, és rákezde: – Piszkos csibészek vagytok, gazember kommunisták! – Az ablakon ugráltak ki a kommunisták, menekültek a tanácsháza felé. Onnan telefonáltak az ávónak. Másnap megérkezett az ávéhá, onnan tudom, hogy aznap temettünk is, és akkor ott ők jöttek-mentek, és tizenkét családot elvittek a Hortobágyra. Több olyan kulákot, akinek semmi köze nem volt a hittanbeíratáshoz. A cél a megfélemlítés volt, és nem azt vitték el persze, aki libapásztor volt, hanem azokat, akik a tanács szerint a leginkább rászolgáltak. Például a Czakó Józsiékat öt gyerekkel, az ötödik éppen hasban volt. Ott halt meg a gyerek.

Vittek kitelepített családot is, mert azok is jutottak a mi falunkba – 1951-től 53-ig. Én nem kerültem el őket, nem félttem tőlük, mint ahogyan ezt kötelezően meghirdették. A járási tisztiorvos még azt is megtiltotta, hogy a körzeti orvos kezelje őket. Különben ez a tisztiorvos a háború előtt Besenyőteleken praktizált. Nem lett foganatja ennek a tilalomnak. A körzeti orvosunk ugyanis Pesten, honnan, honnan nem, kerített néhány ávóst, lehozta őket a faluba, a falu szeme láttára járt-kelt, mulatott velük. Úgy tett, hogy lássa mindenki: neki van magas szintű pártfogója. Ezután már a járás nem merte nehezményezni, hogy kezelte a kitelepítetteket. Én az egyikkel különös kapcsolatba kerültem. A passziója az asztrológia volt, mindig csak olyasvalakinek a horoszkópját csinálta meg, aki valamilyen szempontból érdekelte. Elmondom, hogy én miért lettem érdekes neki.

Az apja agyvérzést kapott Besenyőteleken. A tárkányi oldalon, a temető melletti utcában laktak, egy olyan helyen, ahol ősszel tengelyig ért a sár. Nem nagyon ismertük egymást, amikor jött hozzám kétségbeesve, hogy hamarosan jön a mentő az apjáért, de a mentő nem tud bemenni, ki kellene hozni az útra. Akkora a sár, hogy nem is tudják hirtelenjében, mi lesz. A gazdának, akinél laknak, három nagy lova van, de nem meri befogni őket. Nekem csak a Böske volt, egy aranyos fiatal kanca, finom csontozatú, fekete, gyönyörű kis ló. Én tanítottam őt, hogyan kell a kocsit húzni, aztán ő tanított engem, szóval oda-vissza folyt ez a dolog fél

éven keresztül, míg aztán annyira megszoktuk egymást, hogy rájöttem, hogyan kell vele bánni. Mondom, hát jó, ha ilyen a helyzet, akkor befogok. De ha nem tudom kihozni, én ne legyek felelős. Feltettük az apját, olyan százhusz kilós ember volt, felült ő is, én is, és elindultunk. Megtettünk vagy negyven métert, a ló megállt: hee, hee, megnézte, tulajdonképpen mi van itt. Majdnem a tengelyt súrolta a sár, esős ős volt. Kérdi a barátom: most mi lesz? Mondom, én nem tudom. Bizzuk rá! Ő van befogva. Amikor a ló kifújta magát, még egyszer hátranézett, nekidült, és elkezdte húzni. Mentünk egy darabot, megint megállt, és hátrafordult: segítsetek már! Aztán újra nekidült, ötször-hatszor tartott pihenőt. Egy szót se kellett neki szólani, kivitt bennünket az országútra. Megérkezett a mentő, az apját feltettük, elvitték. Az apja meghalt.

Temetés után jön hozzám, hogy mit fizet. Mondom, te vagy kitelepítve, van neked elég bajod, édesapád nincs már. Azt mondja: ő ezt szeretné valahogy meghálálni. Megcsinálja a horoszkópomat. Megkérte az adataimat, lehetőleg percre. Eltelt egy hónap. Egy este beállít: – Hoztam a horoszkópodat. – Leültünk a szobába, és elkezdte sorolni, milyen típusú vagyok meg egyebek, és a végén azt mondja: – Van itt egy zárt ház, ez azt jelenti, hogy te vagy kórházba kerülsz, vagy börtönbe. Ahogy én téged ismerlek, ez nem kórház, ez börtön. – Áá, mondom, nem félek én a börtöntől, voltam már benne. Ausztriában két hónapra lecsuktak a disznók, mert átmentem a határon. Nem azért, mert elfogtak, hanem önként jelentkeztem. Disznó banda. Szóval hogy én börtönbe fogok kerülni. Mondom, én már voltam börtönbe, az van itt, ahol már voltam. – Nem – azt mondja –, ez ezután következik, és nagyon hosszú lesz. Kérdelem: – Mennyi idő? Meg tudod mondani a végét? – Ezt is csak úgy viccesen kérdeztem, mert nem hittem az egészben. – Nem, ezt nem tudom megmondani, de nem mostanában, ez hosszú lesz. És életveszélyben vagy. – Esküszöm, nem tudtam komolyan venni. Akkoriban oldották fel a kitelepítésüket, ő távozóban volt, csak még munkát keresett, egyebek. – Hogyan tudom én ezt elkerülni? – Ennek csak egy módja van. Valahova elmegy, és mindenből kivonod magadat. Semmit nem csinálsz. Mintha nem is lennél. Száműzetéssel vállalod azt, mint amit ez mutat. – Megint nevettem: – Dehogy megyek én! – Holott jelek már mutatkoztak... Olyan ember voltam, aki úgy tudta magáról, hogy soha semmi baj nem érheti, és végül minden sikerül. Alighogy ő eltávozott a faluból, engem letartóztattak. Hetek, hónapok múlva jutott eszembe a jóslata. A tíz év folyamán nagyon sokszor segített, hogy ezt valaki előre tudta-látta, sorsszerűnek tartotta... No, hát letöltöttem én azt a tíz év börtönt, utána megint sikerült minden. Sokkal realisabb lettem, engem a börtön valóságérzésre nevelt.

1948 után, hogy leképesítőttem és hazakerültem, itt-ott találkoztam a régi katonatársaimmal. Mindegyik tőlem várta, hogy csináljunk valamit. Én 1944 után sok mindent láttam, esetek voltak velem, körülöttem, Úgy gondoltam, ha sikerül, ha nem, ezek ellen kell dolgoznom. Még akkor is, ha ennek halál a vége... Ezért megkezdtem azt a bizonyos szervezkedést, és ez tartott egészen 1953. november 4-ig. A letartóztatásunkban közrejátszott Sztálin halála, aztán azon a nyáron Nagy Imre fellépése. Az új szellem, amit Nagy Imre hozott, nem érvényesült sokáig, és Rákosi egy hét múlva mindent visszacsinált. Az ávéhá tulajdonképpen a mi letartóztatásunkkal is bizonyítani akarta, hogy igenis szükség van rá. Abban szerencsém volt, hogy nem vertek, akkoriban a törvényességnek legalább a látszatát meg akarták őrizni, átmenetileg a durvaság is csillapodott. Szóval én ki-kijárogattam a faluból, fölkerestem régi ismerőseimet, újakat, az ország más részén is. Olyan is volt a társaságba, akit beszervezett az ávéhá, de nem nekik dolgozott, hanem nekünk. Az egyik ilyen megbízatását Mindszenty letartóztatása után kapta. Be kellett férköznie a papok közé, és kipuhatolni, mi az egyház álláspontja. Ő megkereste az egykori hittanárát, elmondta neki, hogy megfogták, beszorították, vállalta, és most ez érdekli a kommunistákat, mi legyen a válasz. Azt mondta a pap: – Ha már egyszer így áll a dolog, használjuk ki! Gyere el holnapután, akkor megmondom! – A pap bement az érseki rezidenciára, ott megtárgyalták. Az ávéhának az üzenet úgy szólt, hogy Rómából a pápától jött a hír: ha Mindszentyt kivégzik, a pápa megindítja a szentté avatási

eljárást, és világszenzációt csinál Mindszenty munkájából, halálából. A barátunk ezt közvetítette a megbízóinak. Persze őt is lefogták, amikor engem, néhány évet megváltott a szolgálataival. 1953. november 4-én országos szervezkedés kezdeményezése és vezetése címén tartóztattak le, hármunkat vittek el Besenyőtelekről. Nem voltam ártatlan. Összesen tizenhárman kerülünk be, gondolom, aki megúsza, igyekezett utána jobban lapulni, mint annak előtte. Nem tartották igazán nagynak és veszélyesnek, amit én csináltam, és amire ők rájöttek.

Szóval megtörtént az 1953-as letartóztatás... Elítéltek háborús bűnösségért, fegyverrejtegetésért, izgatásért, szervezkedés kezdeményezése, vezetése, majd 1958-ban a forradalom miatt...

1963-ban a gyűjtőből szabadultam, utoljára a rádiósokkal jártam dolgozni. A börtönökben vezetékes rádiókat szereltettek, hogy azokat az adásokat, amiket a nevelőtiszt úr megfelelőnek tartott, meghallgattassák az elítéltekkel. Ennek a munkának köszönhetem, hogy megvilágosodott előttem, mi a villany, mi az értelme annak, hogy jönnek-mennek a vezetékek. Ebből lett aztán szakmám a civil életben, amit nem volt épp könnyű elkezdni.

A börtön után nem mentem vissza Besenyőtelekre, hamarosan megnősültem, a feleségemmel az anyósomékhöz költöztünk, ide született a két gyerekünk, így laktunk tizenhat évig. Az én szüleim 1965 tavaszán Zuglóban vettek egy kis házat, a besenyőtelekit eladták. A szobakonyhás épületből édesapám csinált egy kétszobás, összkomfortos lakást. Csak néhány rokonunk maradt a faluban, de jobban azokkal a besenyőtelekiekkel tartjuk a barátságot, akik Pesten vagy Pest környékén élnek. A régi fogolytársaimmal ritkán futok össze. Nem voltak olyan szívderítőek azok a börtönévek, hogy jó lenne az emlékeket elősorolni, mint egy érettségi találkozón.

Amikor megjött a kilencvenes esztendő, a szavazás, az MDF, egyebek, lehetett kérni az egykori vádak alól a mentesítést. Én is kértem, de mivel a háborús bűnösség is szerepelt az összbüntetésben, nem kaphattam meg. A másodszori elutasításra ráírták, hogy fellebbezés nyolc napon belül. Akkoriban zajlott a pócspetrik perújrafelvétele, csak kettejük ügyét tárgyalták, de az összes pócspetri elítélt tanúskodott. Som Pista barátom hívott el engem a tárgyalásra, ő tizenöt évet ült, és egy-két évet együtt is töltöttünk. Azt a bírót hallgatták ki tanúként, aki őket is, engem is elítélt. Az a bíró tanúként eljátszotta a tárgyalás körülményeit. Elmondta, hogy a bíróságon nem is az a puska volt az asztalon, amivel a lövés történt, és azt is, hogyan instruálták a főnökei a tárgyalások közben és alatt. Megvallotta, hogy két nappal a főhadnagy akasztása után elővette az ítéletindokolást, hiányjelet tett, és belejavított. Elmondta, hogy a politikai optimumot kellett neki teljesítenie, amit az akkori politika mindenestől megkívánt. Én meg előkaptam papírt, ceruzát, és a legérdekesebb gondolatokat leírtam. Akkor még nem gondoltam, hogy az én kérelmem visszautasítják, és fellebbeznem kell.

Az én ügyem fellebbezésében aztán néhány mondattal elintéztam, hogy 1944-ben október 15-én a nyilas hatalomátvételtől egy ablakba kitett rádióból szereztem tudomást. Ennyi közöm van hozzá. Mert az volt a vád, hogy én készítettem elő a hatalomátvételt. Egyébként csak azt csináltam, ami egy háborúban álló ország katonájától elvárható, ha lőttem, lőttem. A fellebbezésem nagyobbik fele arról szólt, hogy milyen volt az a bíróság, ami engem meg mindnyájunkat elítélt. És milyen volt az államvezetés. Erről annak a bírónak a szavait idéztam, aki tanú volt a pócspetrik tárgyalásán. Még utána írtam, hogy tudjuk, mi történt Salgótarjánban, Mosonmagyaróváron, Tiszakécskén, a Tisztelt Bíróság ezekkel is foglalkozhatna. Jön a levél a legfelsőbb bíróságtól. Visszautasítják a fellebbezésem, nem rehabilitálnak, ez a lényege. És utána egy mondat: a legfelsőbb bíróság elnöke törvényességi óvást adott be az Ön javára. Ennyi az egész. Újabb hónap múlva kaptam Solt Pál levelét,

amelyikben leírja, hogy törvénytelenül ítélték el. A nyilasságomat senki és semmi nem bizonyítja, egyedül egy besenyőteleki tanító vallott úgy, hogy őt is a Vizi szervezte be. Egy tanú nem tanú, s az ő vallomása csupán valószínűsítésre alkalmas. Az sem hihető, hogy egy tizennyolc éves diák olyan hatással lehetett a háború kimenetelére, hogy háborús bűnősként kellett volna elítélni. Ebben a levélben értesített arról, hogy törvényességi óvást nyújtott be a javamra, és közölte a tárgyalás időpontját is. November első napjaiban volt ez a tárgyalás, ahol megszületett az új ítélet, miszerint az eljárás törvénytelenége miatt a vádak alól felmentenek.

Aztán kaptam kárpótlási jegyet, minden börtönben töltött hónapra tizenegyezer forint járt, névértékben. Ebből is lehetnék földbirtokos, de nem ebből lettem. Talán abból, hogy rám talált egy szenvedély.

Úgy húsz esztendővel ezelőtt a húgom szerezte ezt a telket itt Solymáron, házat én építettem rá... A feleségemtől kaptam egy cserép rozmaringot, és akkor azt az egy cserép rozmaringot idekint elültettem. Letörtem belőle, tavaszra négy gyökeres lett, négyből lett nyolcvanöt, a nyolcvanötből pedig kettőezer. Szaporítás következtében. Ezt a kétezer rozmaringot kétszázásával megvette tőlem az Óbuda Tsz, a Rozmaring Tsz, a Sasad és a kertészeti vállalat virágüzletei. Ez nekem akkor nagyon jól jött, pénzt hozott, de engem a szaporítás érdekelt. Eladni azért kellett, mert ugyan mit csináljak kétezer rozmaringgal? És amikor ez kevésbé jó üzlet lett, három vagy négy fenyőfajtát vettem Sopronban, hazahoztam, szaporítottam, kiderült, hogy ez is nagyon megy, és akkor elfenyvesedtünk itt hirtelen. Nekem ez a mindenem, kétszázfajta fenyőm van, több, mint a szarvasi arborétumé vagy akár a szombathelyié. A szaporítás lett a szenvedélyem, azért készült az üvegház is, ott történik a dugványozás, egy évben tízezer fa születik. Valahol levágtam egy ekkora gallyat, ezt letettem, és ebből lett ez, ami. És a kétszáz fajtát szaporítással hoztam össze, több olyan van közte, amit megvenni sem tudtam volna. A fa, amiről én vágok, történetesen lehet huszonöt méter magas vagy több, olyan fajta nincs is több a környéken.

Egy pinétumot akartam én csinálni, olyan nyilvános arborétumot, amiben csak fenyők vannak és csak díszfenyők. Az olyan fenyő, aminek nincs díszítőértéke, az nem érdekelt túlságosan, mert az erdőket alkot, az nem ügy. Ez a telek 240 négyszögöl, itt a növényzet már háromszor vagy négyszer kicserélődött, el kellett adni a nagyobbakat, hogy a kicsiknek legyen hely. Mi ebből élünk. A szomszéd telkét béreltük, s afféle besenyőteleki módra gazdálkodtunk vele. A tulajdonos úgy bízta ránk, hogy csináljunk vele, amit akarunk, csak a tanács ne szóljon érte, hogy gazos. Máról holnapra beültettem fenyővel az egészet. Tavalý a szomszédok eladták alólunk, a fákat áthordtuk ide. Képzelden el még négyezer fát itt, de nem ilyen piciket, mert most a picik maradtak, olyan kétméteresek voltak. Egész télen nem lehetett járni, amit lehetett, eladtunk belőle, de nekem a lehető leggyorsabban helyet kell keresni, hogy a fáimat széttelepítsem, végre otthont szerezzek nekik. Ezért akartam pinétumot... Huszonöt környékbeli polgármesternek írtam levelet, hogy nekem kellene kettő és hat hektár közötti terület, ilyen és ilyen célra. Mindenünnen azt a választ kaptam, hogy nagyon sajnáljuk, nincs. Némelyik bérletet ajánlott, 99 évre. Mondom, nekem van egy mamutfenyőm, az életkora négy és félezer év. Hát hogy ültessem én azt ki oda, ha az csak 99 évig a mienk. Valaki azt ajánlotta, kereskedjünk Vas megyében. Elmentünk, és szerencsénk volt.

Egy nyolcvanholdas birtokot vettem, ideális környezetben. Egyik oldalról a Rába vize folyik egy műcsatornában, a másik oldalról teljes félkörben pedig a Herpenyő-patak. A Kemenes-hegyhát és a Rába között egy külön zárt klíma, körül a folyó partján erdő van, annak nagy része hozzánk tartozik, és ezen belül a teljes szabad tér. Öntésterület, savanyú a talaj, nekünk ez lényeges, mert rododendronokat akarok telepíteni. Ott minden fenyő megmarad, olyan is, ami Koreából vagy Japánból származik. Egy vízi erőmű van a szomszédunkba, 96 éves, még a

Batthyányi grófok csinálták annak idején. Tartozik hozzá egy lakótelep, ott sikerült bérelni egy lakást a fiamnak. Végül is nem magamnak vettem a földet, hanem neki.

A fiam végzett villamosmérnök, de azt mondta, hogy ő nem ül le egy íróasztalhoz, gazdálkodni akar mindenképpen. Két pótkocsis teherautóval vittünk le ebből a kertből, hetven-egynehány fajtát, négyezer példányt. A gyerek ott ülteti meg segítséggel ültetgeti. Kedvezményes hitellel vettünk egy kistraktort, huszonöt lóerőset. Mi nem nagyban akarunk szántani, vetni, nekünk a fák köziben kell elférni, mélyen nem szántunk, csak laposan. Amit lehet, azt fával ültetünk be, díszfenyővel, és amit így nem tudunk meggyőzni, felszántjuk és bevetjük fűvel, legeltetni akarunk. Én csikókat meg borjakat szeretnék venni, majd hároméves korukban vemhesen vagy ellés után eladnánk őket. A többi területről szénát kaszálnánk, már megrendeltük a kaszálógépet. Ezt a kis gazdaságot eltartaná a fa. A fában a pénz, a többiben nincs.

A fiam elkerített egy részt, ahová istállót akar, most kutat csinál. A faültetéshez kell a víz, hogy ne kelljen várni egy hetet vagy kettőt, amíg jön egy nagyobb eső.

Sokszor elnézegetem a kertet, a fenyőimet, innen, az üveges verandáról. Mi lesz veletek, ha én meghalok? Az unokáim tudnak gondoskodni magukról, de ezek nem. Amikor még nem laktunk kint, és csak a fák miatt jöttem ki ide, volt, hogy a buszmegállóban jutott eszembe, valamelyik fa veszélyben van az éjszakai időjárás miatt, és visszajöttem. Mióta a gyerekek felnőttek, egyetemre jártak, el tudták látni magukat, már májustól októberig kint voltunk. Ez az első év, hogy itt teleltünk. A minap jön ide valaki fát venni, aki már tavaly is vásárolt fát, és mondja, hogy egy fa tönkrement. – Mibe? – Tudja, van egy kutyánk, és az a kutya... – Él még a kutya? – Él. – Akkor nincs fa.

*

Vizi Jánost nem törték meg a börtönévek. Számított rá, hogy tettei és nézetei miatt a rendszer előbb-utóbb megbünteti. A forradalomban megnyilatkozó „kis proli embereket” az alkalmi fenytések is megviselték, és aki tehette, elköltözött a faluból. Politikai ambícióit mindegyikük eltemette.

Az 1957-es rendcsinálással a falu vezetői politikai feletteseiknek bizonyították, hogy funkcióra érdemes személyek. Környezetükből eltűntek, visszavonultak a vetélytársak, ezután a faluban csak alattvalóik lehettek. A végcél a „tömegbázis” volt, ennek érdekében már 1956 előtt is munkálkodtak. Az ötvenes évek elején száz-kétszáz négyszögöles parcellákat mértek ki a falu szélén. A telektulajdonosok téésztagok és kubikosok voltak, és itt csoportosultak az 1945 után politikai szerepet játszó személyek is. A Honfoglalás Tsz alapító tagjainak felsorolásakor az interjúalany felsőtelepi házában ülve csak jobbra-balra mutogatott, jelezve az irányt, hogy XY téésztag az ő utcájukban, a telepen merre lakik az ő házukhoz képest. A sorsközösséget vállalva a tanácselnök is ide költözött, hiába mondták a barátai: – *Meg vagy bolondulva, hogy a faluszélen épülsz tanácselnök létedre!*

Telek és rajta ház a szerencsés szegény embereknek jutott, a még szerencsésebbek kisebb-nagyobb pozíciókhoz jutottak. Felsőbb politikai szempontok szerint az „egy téesz – egy falu” berendezkedés volt ideális, de a besenyőtelki vezetők jobban boldogultak a téeszek garmaával: több kisebb-nagyobb rangos állással gazdálkodhattak. Holdudvarukat növelték a kellemes és kötelező társaságok. Ezek egyike a munkásörség volt, semleges pálya a KISZ és a Hazafias Népfront, s a legkellemesebb mind között a vadásztársaság. Nem volt más célja és hatása az ún. demokratikus intézményeknek sem; a tanácsstagok és a végrehajtó bizottság tagjai csak formálisan vettek részt a döntéshozatalban. Ezek a társasági tagságok csak annyit jelentettek, hogy az illető személy a „branchhoz” tartozik. A fontos kérdések mindegyikében a triumvirátust illette az utolsó szó.

A holdudvarba csak belépő volt a rendszer iránti hűség, a másodvonalbeli vezetőktől az élen állók munkát, színvonalas teljesítményt is követeltek.

A régi gazdák magányosan küszködtek maradék földjükön. 1957-ben az ötszáz holdas Csathó Jánosnak hét holdja van, az alsómalom egykori tulajdonosának egy négyszögöle se, s a felosztatott kiscgazdapárt elnökének ötvenhét holdja is odalett. A forradalom után egy-két esztendővel a középgazdák lesznek bátorságosabbak; földet vásárolnak, és kezdik újra-teremteni szétzilált gazdaságukat. E megújulás kezdetén az általános téesszervezés váratlanul érte a falut. Több indulatot, mint félelmet keltett. Mivel a politikai okosok tartottak egy újabb falusi forradalomtól, a szervezésre vállalkozók idegen falvakban agitáltak, a tagosításkor tökéletesre csiszolódott stílus szerint. E stílusról egy besenyőtelki káder a nyolcvanas években így anekdotázott:

Legényszállás volt a kultúrházban, vaságy, minden. Lőre volt előttünk, az egyik fehér, a másik piros. Eh, hívassuk még be ezt meg ezt... behívattuk. Elbeszélgettünk vele. Úgy szép csendesen. Volt, akinek a lábára is léptünk, volt, akinek véletlenül székkal együtt a lábára ültünk. Volt, akit éjfélig agitáltunk. Így is, úgy is... ha már itt vagyunk, csináljunk valamit... én véletlenül mindig pisztolyt vettem elő, amikor a belépési cédulát akartam... amikor megvolt a hetvenöt százalék, a pártbizottság leállította az erőszakoskodást, de mi csináltuk tovább, önszorgalomból...

Már meg voltak nyugodva az emberek – mondta a tanácselnök.

VII/ DORMÁND A KÁDÁR-KORSZAK BÉKÉJÉBEN

1/ AZ ARANYKOR

A parasztkurázi a téesszervezés után támadt fel Dormándon. Az úttörő Vörös Hajnal Tsz különbnek tudta magát, mint az újonc Új Élet és fordítva. Az egyikben edzett téesztagok, a másikon hadviselt gazdálkodók voltak. A dormándiak korábban is különböző csoportokba tartoztak, de a vasutasok, a cselédek, a napszámosok, a parasztek nem ellenségeskedtek egymással, amiért ilyen vagy olyan a foglalkozásuk. Egyik réteg sem élt jobban a többinél, és mindenki egyéni szerencsájának vagy szorgalmának köszönhetette, ha az átlag fölé emelkedett. A két téesz közt szokatlan háborúság tört ki, mert a Vörös Hajnalban nevezetes szegények és rendszerpártiak, az Új Életben nevezetes gazdagok és reakciók szövetkeztek. Kisebb csetepaték azért keletkeztek, mert a Vörös Hajnal tagjai a szegény, az Új Élet tagjai pedig a reakciós jelző ellen tiltakoztak. A földművesek torzsalkodásának a járási hatóságok vetettek véget. Kétéves belviszály után egyesítették a szövetkezeteket. Az összevont téesz háza táján egy új elnöknek kellett rendet tenni, ez a békebíró a járási apparátusból érkezett. A faluban azt beszéltek, hogy suszter fia, nem paraszté, s az elnöki rangot téesszervezési érdemeiért kapta. Más előzménye nem volt, hogy idetették, csak a feleségének van ágas-bogas dormándi rokonsága. A téesszelnökkel a kilencvenes évek elején többször találkoztam.

1924-ben születtem Dormándon, hatéves kormig itt laktunk, aztán a szüleim Erdőtelekre mentek cselédnek, a Benes György uradalmába. Benesnek volt szeszgyára is, édesapám a gépműhelyébe volt kovács. Erdőtelken elvégeztem az elemi iskolát, azután ott Benesnél lettem félkommenciós cseléd. Testvéreimmel hatan meg a szüleimmel alig férünk a cselédházban, egy szobát, egy komrát használtunk, a konyhán egy másik családdal közösködtünk. A háborút megszenvedtem, egy leventecsapattal Csopig hajtottak, aztán Pestről az oroszok vittek munkaszolgálatra. 1948. augusztus 19-én érkeztem haza.

Benest elvitték a németek, az egész mindenség gazdátlan maradt. A földjében kukorica, búza, lucerna, cukorrépa, és senki rá se nézett. Ilyen vezetőfélékkel beszélgettem Erdőtelken, és egyikük mondta, hogy ez mind a mienk lehet, ha megalakítjuk a téeszt. Csak tíz fő kell hozzá, ha ez megvan, „mingyibe” mienk lehet a föld. Mondtam: – Ne beszélj már, hogy „mingyibe”, hiszen ilyen nem volt még sose! – Azt mondja rá, hogy ő írásba adja, hogy „mingyibe”. Gondoltam, csak jól tudja, ő a főmuki Erdőtelken. Már este késő volt, hogy hazajöttem, felköltöttem az apámat, és elmeséltem neki a jó hírt. Apám is azt mondta, hogy ilyen nincs, hogy „mingyibe”. Még akkor éjszaka visszamentünk az irodába, és kértünk egy gépelt papírt arról, hogy „mingyibe” mienk lehet a föld. Összekerestük a tíz főt, az egyik nővérem férjét, a másik nővérem férjét, a harmadik nővérem férjét meg persze a nővéreimet, aztán voltam én, az apám, az már nyolc... Szóval így alakult meg a téesz. Görbe Jóska, a sógorom lett az elnök.

Jött a járási parancs, hogy küldjünk be két főt iskolára, akkor már lettünk vagy tizenhatan-tizenennyolcan a téeszbe. Engem küldtek egyiknek, mivel én voltam a legfiatalabb, én könyvelési iskolára mentem Kecskemétre. Az iskola négy hónapig tartott, bevégeztem 1950 tavaszán. Hazamentem, még nem volt könyvelő a téeszben, addig nem is kellett. Egyszer csak jön egy papír nekem Egerből a megyei mezőgazdasági igazgatóságról, hogy jelenjek meg Kalinka János osztályvezetőnél. Mondták, hogy mivel az iskolán jó volt a magaviseletem, a tanulmányi eredményem, szeretnék, ha a füzesabonyi járási mezőgazdasági osztályra mennék dolgozni. Megkérdeztem, hogy mennyi lenne a fizetés. Négy száz forint. Se nagy pénz nem volt,

se kicsi. Apám otthon azt mondta: – Vállald el, ha nem jó, majd otthagyd. – Eztán feleskettek, és 1950. május 2-án munkába léptem. Itt dolgoztam tíz évig.

Sok kis téesz volt a falvakban, és majdnem mindenütt úgy tettek, hogy ráböktek valakire: te leszel a könyvelő. Ha értett hozzá, ha nem. Nekem az volt a dolgom, hogy beindítsam a téeszekben a szabályos könyvelést, és kioktassam a megbízottakat. Mászáltam a járásban ide, oda. Aztán ahogy haladt az idő, befogtak téeszt agitálni. Ez lett a vasárnapi program. Azt lehet mondani, mindegyik községbe jártam. Dormánd magától lett téeszközség, ide nem is küldtek agitátorokat. Én ismertem az itteni helyzetet, mert ide nősültem. A feleségem a dormándi téesz könyvelője volt, aztán hogy jöttem ellenőrizni, megismerkedtünk. Dormándról biciklivel tudtam Abonyba járni.

Itt a két téesz nehezen tűrte egymást, a járás meg egy téeszt akart. Úgysem maradhat sokáig két szövetkezet ebben a kis községben. Dormándról bejött a község párttitkára, és ő beszélt rá, hogy vállaljam el: – Ha már muszáj egyesülni, ne azon vitatkozzunk, hogy a Kovács Jóska vagy a Járdán Berci legyen az elnök! A két téesz úgy érzi, hogy te mégis ösmerős vagy. Ha te elvállalod, nem lesz viaskodás... Így kerültem én ki. Az egyik elnökre a növénytermesztést, a másokra az állattenyésztést bízta.

Ami itt van épület, mind mi építettük saját erőből: az istállót, az ólakat, a hizlaldát...

Az elnök még hosszasan mesélte, mi mindennel foglalkoztak. Szakosodott, uradalmi szisztéma helyett a minta a vegyes parasztgazdaság termelési módja volt. És lelkesen kísérleteztek ezzel-azzal, akár egy váratlanul vagyona csöppent szegény ember.

A hatvanas évek második felében országszerte a mezőgazdaság kiugró eredményeivel dicsekedtek a politikusok. Újságok és szaklapok cikkei bizonygatták, hogy bevált a szövetkezeti forma. A dormándiak édes-bús nosztalgiaja is „arany időket” idéz: mikor még a falu „együtt” volt, mikor még a téesz (a föld) a „mienk” volt. Lássuk, mi szépítette meg a dormándi hatvanas éveket!

A téesz nem sokat fizetett, sőt egy-egy zárszámadáson a tagok fizettek, és nem a téesz; a korábban felvett munkaegység-előleget kellett visszaadni. Továbbá, általános volt a takarmányhiány, s egy-egy jószágot az egykor tulajdonos téesztag az otthonról hozott vagy a „közösből” lopott takarmánnyal etetgetett, titokban. A munkaszervezés metódusa a rábeszélés volt, barátságos és patriarkális légkörben. És a javak bőségében megszületett a szabad lopás demokráciája. Lopott a vezetőség és a tagság, de kötelező volt a mértéktartás, és a számonkérés rendre elmaradt. Mindenki a maga területén és munkakörében tekintette „közösnek”, vagyis a sajátjának a téeszvagyon.

Lopni bizonyára annak idején az uraságtól is loptak, de a lopás másokkal szemben „lovagias”, kifinomult rendszere a hatvanas években alakult ki. És bár a törvényes jövedelmek alig emelkedtek, az életszínvonal egyre javult. Szétszedték a cselédbérből, napszámból, vasutaskeresetből épített, földes padlójú, ámbitusos házakat, helyükre két-három szobás, üveges verandás, előszobás kockaházakat emeltek. Akár a lopási szabadság hierarchiáját is jelképezhetné egy akkori téeszvezető háza: „a háromablakosban lakik”, igazítottak el dormándi kalauzaim. Pontosnak bizonyult az ismertetőjegy; a vezető házában belátható környékén csak egy- vagy kétablakos házakat találtam.

A mértékletesség jellemezte a téesz gazdálkodási rendjét, terveit is. Kockázatos vállalkozásba nem fogtak, bankhitelek nem aspiráltak. Végére jelentős eredménynek mondható, hogy a téesz, ha sok nyereséggel nem járult is az államkasszához, a falut, a téesz tagságát eltartotta a maga erejéből. (Mint Dormándon mondanák: a téesz nem szívta a demokrácia csecsit.)

A hatvanas években a téesz mint szervezet, kezdett a falu támogatója, példás kegyura lenni. Munkaerővel és pénzzel egyaránt beszállt a falu középületeinek javításába, felújításába. Bőkezűen támogatta a körzeti bajnokságokon sikerrel szereplő kézilabdacsapatot: állta a csapat utazási költségeit, pénzt adott sportfelszerelésre, felvette téesztagnak a játékosokat, és téesztagként premizálta teljesítményüket. Még ki is képezte őket valamilyen szakmunkára.

A jólét persze nemcsak a téesznek köszönhető. A hatvanas években iparosodott a környék, számtalan új munkaalkalom közül választhatott az álláskereső. Kisebb üzemek, nagyobb gyárak, ipari és szolgáltató szövetkezetek kínáltak munkát – segédmunkásoknak, szakmunkásoknak, irodistáknak. Az új munkahelyek többsége az akkor még nagyközségi státusú járási székhelyen, Füzesabonyban és a megyeszékhelyen, Egerben volt. Az általános munkába állást könnyítette a javuló tömegközlekedés: rendszeres buszjárat indult Dormánd és Füzesabony között. A közeli munkaalkalmak csökkentették a vasút vonzerejét, a hatvanas-hetvenes évek óta egyre alábbszáll a vasutasság aránya. A nyugdíjasok helyére a vasutascsaládok, rokonságok fiai lépnek. Így a vasutasság azóta leginkább dinasztiákon belül öröklődik. Ami újdonság: a nők föltünése a vasútnál. Őket elsősorban a szokványostól eltérő munkarend vonzza. (Hogy például éjszakai szolgálat után több idejük jut a háztartásra.)

Azt hiszem, nem túlzás azt állítani, hogy a hatvanas években „kipendült” a falu. Bár a munkavállalók többsége nem volt téesztag, a falu mindennapjaiban mégis a téesz vitte a főszerepet. Ez az új uraság nem volt szigorú, így a munka sem szívtta el az emberek erejét; maradt a háztájira is, amit egyébként ebben a faluban sosem műveltek túlságosan nagy buzgalommal. A magyar falusi „átlaghoz” képest nem volt szenzációs a gazdagodás, de a korábbi dormándi állapotokkal összevetve komfortosabb lett az élet. A dormándiak építkezni, ruházkodni, enni, inni, mulatni kezdtek, mint eladdig sohasem. Néhány éven keresztül kedvükből és erejükből még közösségi tevékenységekre is futotta. A régi cselédvilágra emlékezvén citerazenekar alakult. Egymást követték az amatőr színelőadások, telt ház tapsolt a *Pomócsi kalandjai*, a *Házasodni tudni kell*, az *Elveszem a feleségem* című bohózatok bemutatóin.

A KISZ-szervezet faluraszóló szilveszteri mulatságokat rendezett. Társadalmi munkában járdákat, sportpályát építettek. A fiatalok még „önállószkodtak” is; a KISZ-t ifjúsági klubba alakították. A hatvanas-hetvenes években országszerte a klubmozgalom volt a fiatalok egérútja az öreg sztalinisták elől. A dormándiak bátorságára vall, hogy Remenyik Zsigmond „kapitalista földesúr” nevét vették fel. A fővárosban élő özvegyétől elhozták az író relikviáit, de aztán évekig csak a klubban felhalmozva őrizhették. Emlékszoba azután lett belőle, hogy a téesz Füzesabonyba költözött. Az 1977-es megnyitáskor csak asszisztáltak, az ünnepi esemény állófogadására nem jutottak be. A gondnoknak megtett párttitkár személye avatta íróvá a dormándi földesurat.

A Remenyik-klubot még a tanács sem szerette, az emlékszobára viszont gondot fordított. Élére állt a kulturális és szociális változásoknak. A végrehajtó bizottság ülésein baráti társaság jött össze: a téeszelnök, az iskolaigazgató, a népfronttitkár, a párttitkár, a KISZ-titkár. Ugyanők találkoztak a pártvezetőségben is.

A tanács elnöke (akárcsak a téeszé) szintén a járástól jött. A kihelyezés körülményeiről az akkori járási hivatal elnöke, Bocsi József beszélt, 1992-ben.

Amikor a járási tanács megszűnt, és megalakult a járási hivatal, csökkenteni kellett az apparátust. Akkor még nem úgy ment, hogy a fölösleges munkatársakat kiraktuk az utcára. A többség a járás községekének élére került, de az ötvenes évek kádereinek kirajzása már jóval korábban megkezdődött. A dormándi tanácsnak a hatvanas-hetvenes években csupa olyan elnöke volt, aki megfordult a járási apparátusban. Az utolsó előtti elnöknek odabenn a

munkaerő-toborzás volt a feladata, és ahhoz nagyon értett, kiváló eredményeit elismerte a megye. Abban az időben a megyei tanács kiadta, hogy az egyes járásoknak mennyi munkaerőt kell toborozni a különböző újonnan létesülő járási, megyei munkahelyekre, de az országos szükségletekre is kellett a munkaerő. Ő sok régi bandagazdát, brigádvezetőt ismert a megyében, úgy dolgozott, mint egy varázsló. Rengeteg kitüntetést kapott.

A hatvanas évekre megszűntek az ilyen kampány jellegű feladatok, és a járásnál már nem tudtunk találni neki való munkát. A felesége dormándi, tulajdonképpen azért került Dormándra tanácselnöknek. A munkaerő-toborzásban kiváló volt, tudott az emberekkel kapcsolatot teremteni, de Dormádon mintha kifulladt volna. Eljárt fölötte az idő. Kiöregedett.

Az elnök erejéből arra még tellett, hogy a falunak óvodáért kilincseljen. Innen-onnan összekéregedett pénzekből 1971-ben elkészült Dormánd első óvodája. (Hetven évvel később, mint a besenyőtelki.) A tanácselnök talán ezzel próbálta ellensúlyozni a falu „gyerekvesztését”, ugyanis a hatvanas évek végén a felső tagozatos diákokat „bekörzetesítették” Füzesabonyba. Az elnök a falu egyöntetű és elszánt támogatása nélkül tehetetlen volt az országos politikai akcióval szemben. Korengedménnyel 1976-ban nyugdíjazták. Egy felújított, régi iskolaépületben ugyanekkor nyitották meg az öregek napközi otthonát.

A község huszadik századi közéletében többnyire felülről rendelt vagy jöttment vezetők rendelkeztek. Kevés helybéli születésű jutott tisztséghez a faluban, és csak néhány van köztük, aki a kilencvenes években Dormádon lakik. Az önálló Dormánd utolsó tanácselnöke régi dormándi család leszármazottja, ma a faluban él. Annak a bírónak az unokája, aki a század elején megfékezte a cigánytelepen pusztító kolerát. Őt mégse keressem, tanácsolták, „tönkrement” ember, aligha tudok vele szót érteni. A volt tanácselnök szüleivel lakik; apja, id. Nagy Sándor a negyvenes évek második felében kisbíró volt és „hites” a községi előljáróság mellett.

A két férfit 1992 telén ismertem meg. A nyolcvannyolc éves Sándor bácsi apja bíróságáról és a maga fiatalkoráról szívesen beszélt, de egy szem gyermekéről, a fiáról csak keserűséggel.

Az én fiam a minisztériumba volna, ha úgy volna, ahogyan nincs. Dehogyan van úgy! A cimboraság, az tette tönkre! Mert itt olyan divat van: pajtás, hogy vagy? Megvagyok. Fizess már! Ez a baja neki. Volt sokfajta iskolája pedig. Volt volna jó helyi, de nem becsülte meg. Tanácselnök is volt, aztán Füzesabonyban dolgozott, meg Szihalmón is akarták, nem lett mégse semmi. Pedig ennek van annyi embere, hogy sok. Sajnos, hogy hitt mindeniknek, meg ment mindenkivel. Beleesett a csapdájukba. Ez még az inget is leveszi magáról, és odaadja másnak. Ez a baj, hogy ő ilyen vesztő ember. Hiába beszéltem én neki, hogy vigyázzon, ne higgyen még a ruhájának se!

A volt tanácselnök sem mondta el, hol és milyen beosztásokban dolgozott, csak kusza epizódokat mesélt az életéről.

Tizennyolc évig járási főagronómus voltam, meg aztán odabe a járásnál különböző beosztásokba, osztályvezetőtől kezdve minden voltam. Nem titkolom én azt, hogy párttag voltam, megőriztem a tagkönyvem. Mindig fizettem, úgy, mint a szakszervezetnek. Elküldtek pártiskolára is. Hajj, mondom, azt a hét! Itt mi lesz! Őt hónapig jó dolgom volt. Olyan kaját hoztam haza a szüleimnek, nagy konzervokat meg mindent, mert ott annyit adtak, hogy már nem bírtuk megenni... Hogy visszajöttem, én csak mentem, mentem felfele. A főnököm irányított. Szegény Poczok, nyugodjon békében, osztályvezető volt. Az anyja csöpp istenit! Ő mondta, hogy most pedig még ide meg oda. Megyek. Kocsi van? Van. Mentem. Léteztem, végeztem a munkámat. Kiálltam a sarat a legnehezebb helyzetben is... Aztán kijöttem Dormándra. Első választásra száz százalékot kaptam! Azám!! Nem jó pedig a saját falujában

dolgozni az embernek... Kezit csókolom, jó lett volna, csak a párttitkár, az olyan volt, mint a homok... Ha valami el lett szűrve, azt én szűrtem el, ha valami jó volt, azt ő csinálta. Hát én, ugye, akkor is katolikus voltam, mint most. Onokatestvéreim esküdtek. Férfi, nő, mindegy. Sanyika bement a templomba. Már a pártbizottság tudta. Mit csináltál? Az istennek a barmába! Hát be nem mehetek az esküvőre? Azért mentem be, hogy lássam, hogy néz ki egy egyházi esküvő, meg hogy néz ki egy polgári. Mindjárt azt mondták, hogy igazam van. A párttitkár apjának meg az anyjának volt a miséje, ő meg ott járkált le-fel a templom előtt, nem ment be. Most meg karonfogva megy a feleségivel a misére... Sokszor ki akartak nyírni. Ma a minisztériumban volnék, ha egy emendéses meg egy bányász annak idején ki nem csinál...

Az egykori tanácselnök vezető és beosztott tanácsi tisztviselő volt évtizedeken át, utoljára portásként dolgozott Füzesabonyban. Iskolai végzettségéről egykori munkatársai sem tudnak semmi bizonyosat.

Azt sem deríthettem ki, hogy támogatta, szemlélte vagy ellenezte a Dormándra következő falurombolást.

2/ A GYÁMSÁG ÉVEI

Az aranykort a hetvenes-nyolcvanas években a ráció emésztette fel. Erről az időről az emlékek szomorúak, elfogytak a legendák, maradtak a szikkadt, hétköznapi tények.

1974-ben a dormándi komótosan és szolid nyereséggel gazdálkodó szövetkezetet a nagy és nagyszabású, reformer terveket dédelgető, („mérleghiányos”) füzesabonyi termelőszövetkezettel vonták össze. A dormándiak megtakarított pénzét elnyelte a közös kassza. A füzesabonyiak másként kommentálják a történeteket. Az egyesítésben intézkedő hivatalnokok egyike úgy mesélte, hogy nem volt olyan szép a dormándi „menyasszony”. A mérlegük csak papíron mutatott nyereséget, ugyanis a dormándi elnöknel jobb „mezei leltárt” a járásban senki nem tudott összeállítani. Az elnök elismert tehetségét Füzesabony mégsem használta ki, csak kis hatalmú elnökhelyettes lett. 1981-ben még lejjebb került; konkrét hatáskörrel alig rendelkező párttitkárság volt a végkielégítés. A központi téesziroda a teljes adminisztrációval és a vezető gárdával együtt Füzesabonyba költözött. Apró haszna volt a falunak, hogy a Remenyik-kúriából kiköltöző téeszirodából Remenyik-emlékszoba lett.

A téesz elvesztését megsínylette a falu (és a téesztagság is). A téesztagoknak ezután is volt munkája, de a falu uraság, gazda nélkül maradt. Bár az új elnök és vezetősége további gondoskodást ígért, a mecenatúra mértéke és értéke rohamosan csökkent. A dormándiak e változásnak tulajdonítják, hogy megszűnt a kézilabdacsapatuk. Emlékezetük szerint a korábban jelentéktelen füzesabonyi kézilabdások rendre átigazolták a dormándi játékosokat, és már a végnapjait élő dormándi tanács sem tudta megakadályozni a csapat felbomlását.

Az évtized végén újabb racionalizálás következett. Szintén ún. „gazdaságossági” megfontolásokból Dormándot megfosztották a tanácsától, és Füzesabonyhoz csatolták.

A füzesabonyi tanácsüléseken Dormándot előljáróságának öt tagja képviselte, a vb-ülésekre csak az előljáró volt hivatalos. Az előljáróság Dormándon csupán rendkívüli alkalmakkor tartott megbeszélést, ilyen pedig ritkán adódott. Az egyetlen konkrét dolog, amiben döntöttek, az évi hetven-nyolcvan szociális segély elosztása. Hogy jog szerint mennyi pénz, állami támogatás járna Dormándnak, s ebből valójában mennyit költenek a falura, ezt jószerivel már senki sem tudta.

A falu egyik szociális intézménye, az öregek napközi otthona a kurzusváltásokba pusztult bele. 1976-ban nyitották meg, s a kezdet kezdetén még elvitték az öregeket strandra, moziba

és kirándulni. Voltak évek, amikor egy hetet is elidőztek valami kies helyen, a gondozók főztek, bőséges volt az ellátás. A gyámság idején romlottak a körülmények. A nyolcvanas évek végén már csak egyszer egy napra ha kimozdulhattak. 1990-ben az öregek „különszerzeménye” mindössze az volt, ha ellátogatott az otthonba egy-egy külföldiekből álló IBUSZ-csoport, és az intézménynek valutát ajándékozott. Közben emelkedtek a térítési díjak, mind kevesebben kértek tízórát és uzsonnát. 1990-ben hiába választották meg polgármesternek a napközi otthon vezetőjének sógorát, az otthont be kellett zárni. A vezetőnőt lefokozták, most az iskola-óvoda gondnokságáról intézi az öregek ügyes-bajos dolgait, főként az ebédre előfizetők házi ellátását.

Dormánd az egyesítés után csak a térképen létezett, gazdasági, közigazgatási gyarmatosítása egy fél évtized alatt végbement. Utolsó tanácselnökei nem sokat tettek önállóságáért, pedig patrióták is lehettek volna, hiszen kettő közülük Dormádon született. Személyes érdekük aligha volt a község megerősítése; a dormándi tanácsháza parkoló volt, ahol jobb híján meghúzódhattak.

Talán a falusiak maguk sem bíztak benne, hogy Dormánd teljes jogú és gazdag község lehet. Amikor 1990-ben egy közösségfejlesztő program ürügyén rendszeresen találkoztam tíztizenkét (nagyobbrészt középkorú) dormándival, mindahányan arról panaszkodtak, hogy elvitték innen a téeszt és a tanácsot, és hiába tiltakozott a falu, nem volt foganatja. Az egyesítést celebráló füzesabonyi járási-városi vezetők azonban semmiféle ellenállásra, sőt még ellenvéleményre sem emlékeztek. 1992-ben úgy mesélték, hogy a dormándi vezetők külön kívánságára kezdődtek el az egyesítési procedúrák. Még 1989-ben, Füzesabony várossá avatásakor sem akartak kiválni a dormándiak. A dormándi párttitkár viszont úgy emlékszik, hogy vele mint a falu első emberével csak egyeztették a politika Dormándra vonatkozó napiparancsait. *Nem is parancs volt az, hanem társaságba való jó modorú tájékoztatás* – magyarázta, s mi több, a járási akaratot „úriember módjára” illet tudomásul venni. Többféle igazság volna? A felsőbbsséggel, az állammal szembeni hangtalan bizalmatlanságot magam is tapasztaltam.

Már megalakult az új kormány, összeült a demokratikusan megválasztott parlament, s a nevezett baráti társaságban arról is beszélgettünk, hogy jobb lesz-e Dormándnak ezután. A települések sorsáról nem rendelkezett még az országgyűlés, a helyhatósági választások kampánya sem kezdődött meg, amikor azt firtattam: mi lenne, ha Dormánd elválna Füzesabonytól, és külön polgármestert választana. Mivel senki sem hitte, hogy erre törvényes lehetőség nyílik, szabadon szárnyalhatott volna a fantázia.

– Van e Dormádon olyan ember, aki alkalmas lenne polgármesternek?

– *Olyan, akit úgy tudnék tisztelni, mint egy polgármestert? Nincsen.*

– És maga elvállalná?

– *Én is olyan lennék, mint a többi. Mindenki csak addig marad, amíg megszedi magát. Kell vagy negyven év, hogy itt az egyenesség általános legyen. Beleszoktak a népek, hogy sógor-koma-jó barát minden ügyben egymás kezére játszik.*

Aki tisztességes és még nem volt vezető, az nem is alkalmas rá. A régi vezetőkől meg már elege van mindenkinek...

Ahhoz, hogy ebben a faluban rendet lehessen tenni, egyenes ember kell. Olyan, akire nem tudnának ujjal mutogatni.

Ha lelnénk is egy ilyet, senki se hinné el, hogy nem lesz majd ő is olyan senkiházi, mint a többi.

Ráfognák arra is...

Nem vagyok erős, de a hátamon kihordanám mind, aki becsületes ember van a faluban.

(1990. május)

A társaság véleménye egyöntetű volt: akinek ezen a tájon az Isten hatalmat adott, az zálogba csapta a becsületét.

A hatalom Dormádon sose járt sok haszonnal, szűk volt a hatáskör és sovány a javadalmazás. Az átlagpolgár tisztas erkölcsű, elveihez hű, önfeláldozó lelkiületű vezetőről álmodott. A valóságban csak azt vette észre, hogy az a vezető, aki helyzeti előnyöket élvez. Ez pedig a helyi felfogás szerint nem fér össze a tisztességgel. Az ún. szocialista demokrácia eltüntette azt a félelmet és szorongást, amiről a harmincas években Remenyik Zsigmond írt: „Hideg leli, ha valamilyen vonatkozásba kerül az állammal.” A hideglelést elutasító és kételkedő magatartás váltotta fel. A többségnek ígért hatalom egy kisebbség kezei közt forgott. A megcsúfolt reményeket a közvélemény fejezi ki. A tegnapi és mai népmesék negatív hőse az erkölcstelen vezető, a mesemondó vele szemben legalább erkölcsös lehet. Ennyi elégtétel kijár, ha már kifelejtették a mesélőt, a népet a néphatalomból. Főbenjáró bűnök nélkül is gyanús a hatalom birtokosa.

Az MSZMP utolsó dormándi párttitkára volt a dormándi aranykor és falurombolás egyetlen olyan asszisztense, aki vezetőként érte meg az államszocializmus bukását.

Angyal János 1970-ben csöppent a boldog időkbe, s egyszerre három vezető beosztást is kapott: a térszervező, elnökhelyettese és párttitkára lett. A kilencvenes években többször meglátogattam. A falubeliek ma is párttitkári mindenhatóságának idejére emlékeznek, Angyal János pedig életének arra a szakaszára, amikor még nem volt párttitkár.

DUPLA LEVES, DUPLA KÁSA

– *Az esti ima után mindig azzal búcsúzott anyám, hogy jól van, gyerekeim, vessetek három keresztet a fejetek alá. Ráfeküdtünk, és aludtunk. Apám bányász volt, és sokat kellett imádkozni, hogy rá ne szakadjon a bánya. A húszas évek végén a dorogi szénbányát elöntötte a víz. A légnyomás egy háromméteres kürtőbe összesodorta az embereket, állt a víz körülöttük, és ők szárazon maradtak. Ahogy a mentéskor apadt le a víz, úgy tűntek elő a fejek. Csak álltak egymáshoz tapadva, és imádkoztak a Szűz Máriához. Apám is ebbe a szerencsétlenségbe volt. Csoda vagy mese volt, én azt meg nem mondom. Azt biztosan tudom, hogy azután tettek Mária-szobrot a bánya bejárata fölé.*

– Hogyan került az apja a bányába?

– *Annak idején csatlakozott a kommünhöz, ezért kitették a vasúttól, a bányába meg mindenkit felvettek.*

– Maga miért lett párttag? Az apja meggyőzését követte?

– *Ellenkezőleg. Apámat a vörösök bukása után a románok agyonra verték az egri szeszgyár pincéjébe. Említeni se lehetett előtte a kommunistákat. Élete végéig gyűlölte őket. Az ő akarata ellenére léptem be, de ennek külön története van. Ott kezdődik, hogy 1944 gyönyörű szép húsvétján hadifogságba estem. Baján bevagoníroztak, és kivittek. Moszkva külvárosában, egy lágerben húztam le negyvenkét hónapot, ma azt mondják, hogy munkaszolgálatos voltam. Ma már tudom, hogy a többiekhez képest úri láger volt. Persze dolgoztattak, nemcsak heverészttem a barakkban. Olyan munkákat végeztek velünk, ami egy kicsikét bűdös volt, nehéz volt, vagy télen a szabadban volt. Ott meghírdették, hogy aki antifasiszta tanfolyamra jelentkezik, dupla levest, dupla kását kap. Hát én mindig szerettem a hasamat, szerettem jól enni, meg többet is, ha lehetett, és aztán ott keveset adtak. Ejj, mondom, itt vagyok, ennél*

nagyobb veszteség nem érhet. Kezem a levegőbe. Felírtak, jártam is, és kaptam a dupla kását, dupla levest. Amikor a többiek látták, hogy nekem tényleg dupla kását adnak, mindenki jött volna a tanfolyamra, de akkorra megtellett a helyiség, több személyt nem fogadtak. Kis idő múlva már dolgoznom se kellett. Karszalagot adtak, én már csak ügyeltem a foglyokra. Az árokparton voltam, mikor ők árkot ástak. Idehaza aztán a többi hadifogoly előtt példának állítottak az antifasiszta tanfolyam végét. Amikor elbocsátottak, azt mondták, hogy tagja kell legyek a kommunista pártnak, mert az ő kezük utánamér.

– A hazatérése után mindjárt belépett?

– *1948-ban nem kellett én senkinek, már minden készen volt a faluban. Megalapították a pártot, földet osztottak meg egyebet. Majd 52-ben a földművelésszövetkezethez dolgoztam, amikor feltették a kérdést, hogy tudom-e, hol van az én helyem. Nem akarok-e visszamenni, ahonnan eljöttem. Hát mit gondol? Én négy karácsonyt átsírtam a hadifogságban! Hogy kíváncsi voltam volna én oda? Nem. Inkább párttag lettem. Soha nem mertem otthagyni, és amire megkértek, vagy amit rám bíztek, mindent csináltam. De mindenki tudja, ha tagadja is, hogy az elmúlt negyven évben minden értelmes ember csak úgy tudott megélni, ha elszegődött ehhez az átkozott párthoz.*

– 1970-ben lett párttitkár. Arra mi kényszerítette?

– *Nézze, én majd tíz évig az állami gazdaság üzemi konyháját vezettem, és meguntam, hogy mindig csak étlapokat szerkesztgessek. Hívtak a talajjavítóhoz. Tetszett a szabadosság, a motor, a rohangálás, de csak amíg jó idő volt. Aztán jött az ősz, a tél, a sár meg a hó, már nem volt olyan szép a szabad élet. Ezért, amikor felkért a pártbizottság, hazajöttem a téeszbe. Mondhattam volna, hogy nem, de akkor marad az örökös esőkabát meg a gumicsizma. Én az állami gazdaság konyháján megszoktam a fehér inget, a nyakkendőt, az öltönyt. Ott reggelente hozták a lányok a fehér köpenyt, és babusgattak. A pusztában csak a sár kényeztetett.*

– Hogyan festett Dormádon a pártélet?

– *Volt huszonhárom párttag, és azokkal együtt üldögéltünk. Hát mit gondol? Mit lehetett itt tenni? Felolvastuk azt, amit megírtak valahol. Az öt szem nőnek rendeztük a nőnapot. Koccintsunk, koszorúzzunk november 7-én, április 4-én! Egy-egy üveg sör kijárt a gyűlés után. Ennyiből állt. Ez volt. Most letagadják sokan a piros könyvüket. A munkahelyi szervezetekkel együtt 173 párttag volt a faluban. Tudom, mert listánk volt róla. 370 munkavállalóból ez nem éppen kevés.*

– Meddig tartott a párttitkársága?

– *Az MSZMP megszűnése után nem volt énnekem szívügyem új pártot szervezni. Mégiscsak hetvenkét éves vagyok. Én beindultam a dupla levestel, dupla kásával, nekem az addig megfelelt, addig kitartott.*

– Hogy telnek köztisztviselés nélkül a napjai?

– *Van malac, tyúk, csirke, azokat etetem. Slussz... Eljárok a napi tejért. Olvasom a lapokat, olyat, mint az Őszidő, a Családi Lap, ez kitölti az időmet.*

– Mondják, hogy jár templomba mostanában.

– *Igen, járok. Negyven évig azt mondták, hogy nem lehet. Én se mentem. A családom tagjai sem. Amikor lehetett, mindjárt mentünk. Folytattuk, ahol abbahagytuk. Sőt még a Donhoz menet az erdőben a tábori miséken is ministráltam. A Szűz Mária-képet a feleségem fényképével összeborítva hurcoltam magammal nyolc és fél évig. „Segíts meg, Mária, ó, irgalmas szűzanya, keservét a bűnnek, bajnak, eloszlatni van hatalmad, hol már ember nem segíthet, a te*

erőd nem törik meg, hol a szükség kínja nagy, mutasd meg, hogy anya vagy, ó, irgalmaz Szűzanya!” Én ezt milliószor elmondtam, amikor itt csapott le, ott csapott le... Megírhatja, hogy ilyen ember vagyok, és azt is, hogy benne voltam a pártba, mert szófogadó gyerek voltam.

– Tudja, hogy ez nem tetszik a falunak?

– *Engem nem a falu érdekel ebben az ügyben. A Dontól hétezer Heves megyeiből kilencvenhatan jöttünk haza, s abból a kilencvenhatból most csak heten találkoztunk Egerbe. Nézze, most május 6-án ötven éve lesz, hogy hazajöttem a Dontól, a tizenhárom dormándiból egymagam! Kinek köszönhetem ezt, mit gondol?*

– Beszélük, hogy párttitkárként nem vette jó néven, ha valaki templomba járt.

– *Én senkit meg nem szólítottam ezért, ezt senki se tudná bebizonyítani. Ezek csak olyan falra hányt rágalmak. Mint ahogy én se tudom azt bizonyítani, hogy besúgó, följelentő sokkal több volt, mint könyves. És ők a háttérből muzsikáltak. Erről kéne leszoktatni az embereket. Én most elmondom magának, hogy május 6-án a misén meggyónok, megáldozok, és hálát adok az Istennek, hogy ötven éve hazajöhettem a Dontól. Negyvenöt éve lesz július 10-én, hogy megszabadultam a hadifogságból. Ötvenéves házasság lesz augusztus nyolcadikán. Annak idején katonaruhában esküdtem. Most szépen, feketében, csokornyakkendősen megyek a feleségemmel. Három lányunk majd odaáll mögénk... Ebben az évben ilyen évfordulókat ünnepelek. És én ezt nem Pistának, Jóskának, István bácsinak köszönhetem. Reménységet, bizodalmat máshol kap az ember.*

– Hallottam, hogy lobogót vettek a templomnak.

– *Mezőkövesdről rendeltük. Most már nem vonják magát felelősségre, akármilyen pártba van. Bemegy a templomba, és megnézi. A zöldet meg a pirosat csináltattuk. A harangozó megmutatja a piros miseruhát is, amit a papnak vettünk. Hálából, hogy az idén három évfordulót ünnepelhetünk.*

– És a márványtábla?

– Milyen márványtábla?

– Azt nem csináltattak?

– *Mire csináltattuk volna?... Áá... Vannak a templomban köszönőtáblácskák a Szűz Máriának. Az egyiket a szomszédasszony tétette, mert szerencsésen túlélte egy autóbalesetet. Tehetek én róla, hogy a névrokonunk?*

– Most kereszténydemokrata a falu egyetlen pártja.

– *Éljenek vele, engem is hívtak. Nem pártoskodom többé. Azt a néhány évet, ami hátravan, békében, csendben akarom tölteni, családi körben. Mindenki úgy csinálja a dolgát, ahogy az esze szolgálja. Míg szükség van rá, a pénzért... ha van hozzá sütnivalója.*

VIII/ BESENYŐTELEK A BÉKETŰRŐ KÁDÁR-KORSZAKBAN

1/ „ARANYÉLET” FELEMÁS MEGOLDÁSOKKAL

Besenyőtelken is kierőszakolták a járási vezetők a téeszegyesítést. Az 1959-es szervezést követő három évben a falu hét téesze négyre fogyott. A községi béke a hatvanas években azon múlt, hogy van-e a keresletnek megfelelő számú vezető pozíció. A származás és réteghelyzet szerint összeálló egyes szövetkezetek vezetői annak reményében vitték a tagságot a közösbe, hogy továbbra is képviselhetik az egyes csoportok érdekeit.

A maradék elnökök versengtek egymással. Politikailag a legszalunképesebb szövetkezet a Szabad Föld volt: 1952 óta működött, elnökét a tagság és a felsőbbség is pártfogolta (az elnök öccse a járási pártbizottság egyik titkára). A többi szövetkezetben szinte mindennapos volt az elnökváltás, a Szabad Földet az alapítás óta egyazon elnök irányította.

A legjobban az Előre Tsz gazdálkodott. Egy körültekintő gazdaember igazgatta, aki a gazdálkodás szervezése mellett arra is ügyelt, hogy maga helyett az élre politikailag elfogadható címzetes elnököt állítson. Az Előre 1952-ben földes gazdákból alakult egyes típusú termelőszövetkezetté. E típuszám korlátozott kötelező együttműködést írt elő, s engedte a tagokat önállóan is tevékenykedni. A gazdatéeszt kitervelő Czakó Lajost az az idea vezette, hogy a földművesek szövetkezetben egyesülve megoszthatják a gazdálkodás közterheit. A szövetkezetbe vitt összes területet névre szólóan úgy szortírozták, hogy minden tag a számára legkedvezőbb adómezőbe kerüljön. Így annak is földet írtak a nevére, akinek korábban semmije sem volt, ugyanakkor a húsz-harminc holdas birtokosok földje a szövetkezeti összesítésben már csak öt vagy nyolc holdnak látszott. Czakó Lajos téeszében még párttitkár is volt, sőt az ötvenes évek vége felé a községi párttitkárt is felkérte téeszelnöknek. A párttitkár nem vállalta a tisztséget, érezte, hogy „díszelnöknek” szánták, ám a titkár nincstelen rokonsága csatlakozott a jól fizető és gazdálkodó Előre Tsz-hez.

Czakó Lajos téeszszervező ambíciója „összeférhetetlen” családja előéletével. Apját az 1936-os gazdacímtárban a száz holdon felüli birtokosok közt jegyezték. Egyik testvére a helybéli gyógyszerész lányát vette feleségül, nővére a törvénybíró felesége lett. 1951-ben egy testvére és tizenhét unokatestvére került kuláklistára, ő maga lemaradt – a listázás idején alighanem már a téeszre készülődött. (Özvegy anyjával együtt lakott, a negyvenes évek végén még harmincnégy holdjuk volt. Miközben belépett a kisgazdapártba, a portáján helyt adott a szociáldemokraták gyűléseinek.)

A faluban köztudomású volt, hogy az Előre Tsz a legjobb, ezt mutatják a korabeli mérlegeredmények is. A téeszeket egyesítő közgyűlést rajtaütésszerűen éppen akkor hívták össze, amikor Czakót elnökiskolára küldték. A közgyűlés nyílt és egyhangú szavazással a Szabad Föld vezetőjét választotta meg az egyesített téesz elnökének. Nagy szükség nem lehetett erre a konspirációra, mert a tagság túlnyomórészt agrárproletár volt, és nem rokonszenvezett Czakóval. Azt mondták róla például: *Hogyha lehetne, elásná a demokráciát.* Más vélemény szerint: *Benne van az a kulákvér, nem tud szót érteni az emberekkel. Amit mond, abban mindig igaza van, de ahogy mondja...!*

Czakó Lajos – bármilyen ügyes volt – sohasem lehetett az új elit teljes jogú tagja. Az egyesített Lenin Tsz elnökhelyettesének tették meg.

A központi politikai akarat felerészben célhoz ért: a téeszegyesítés után a falu elsőrendű gazdasági vezetője megbízható ember. Mindazonáltal nem született egységes, egy akaratú, egy parancsra mozduló szövetkezet.

A besenyőtelki hét téesznek voltak többé-kevésbé megbízható emberei, s amikor az 1959-es teljes körű kollektivizálás után négy szövetkezet maradt, a vezetők „még megbízhatóbbak” lettek. A község vezetőinek komoly gondot okozott, mit tegyen a bizalmi emberek sokaságával. Kézenfekvő volt a megoldás: a négy téeszből úgy csináltak egy szövetkezetet, hogy a régi formák is megmaradtak. Az átalakulást csak egy kis névváltoztatás jelezte; 1962 után például a Honfoglalást nem téesznek, hanem brigádnak nevezték, elnökét pedig brigádvezetőnek. Egy ilyen ágas-bogas szervezetben még a másodvonalbeli vezetőknek is jutott rendelkezési joggal járó beosztás.

Az egyesítés előtt a téeszek vetélkedtek egymással, az egyesítés után ádáz munkaverseny tört ki. A brigádvezető szinte nagyobb hatalommal rendelkezett, mint téeszelnök korában, és ezt az új szervezetnek köszönhetette. A brigádokat a teljesítmény alapján fizették, s a brigádvezető ügyességén múlott, kinek mennyi a pénze. Amíg a brigádok külön téeszek voltak, az „egyes” szövetkezet csak magára számíthatott. A brigádorszakban a falu egész gazdasága–határa a közös, tehát ha a brigádvezető képes volt rá, a többi brigád kárára növelhette a maga brigádjának teljesítményét. (A brigádok a brigádvezető fedezésével-közreműködésével lopkodták egymástól a műtrágyát, az alomszalmát, a takarmányt.)

A hatvanas években a besenyőtelki téesztagoknak is aranyélete volt. Élvezték a közöst, a háztájit. Nem volt többé beadás, bőséggel volt enni-innivaló. Amit a tagság megtermelt, el is fogyasztotta. A téeszbeli jólétet a község vezetői szívesen és gyakran prezentálhatták a megyei-járási vezetőknek. Ha valami nagyobb ünnep következett, mindig eltörött egy borjú lába, s a vidám téesz „terülj asztalánál” fő hely illette a vezető elvtársakat. Megadták a módját a közös ünnepeknek. Május elsején például felvonulási versenyt rendeztek, minden brigád (extéesz) külön demonstrált. A felvonulási verseny bírása egy főként pedagógusokból álló zsűri volt. Az első helyezett kapott egy hordó sört. A négy brigádból álló egyetlen téesz – hogy sértődés ne legyen – a külön brigádszállásokon külön tartotta a vidám zárszámadásokat is. A vidám életnek persze nem csak a téesztagok és az igencsak megszáporodott vezetők látták hasznát, a jólét kisugárzott a község egészére is. Ha valamit építeni-javítani kellett, a szövetkezet adakozott.

A község javát szolgálta az a téeszadomány is, amit a tanácselnök a felsőbb és külső hatalmasságok felé közvetített. A segítség kölcsönös volt, mert a tanácselnök ügyesen szerzett kapcsolatait sok esetben készségesen a téeszvezetők rendelkezésére bocsátotta.

A besenyőtelki triumvirátus – a párttitkár, a tanácselnök és a téeszelnök – biztos pozícióját a megyei, járási párt- és tanácsi vezetők is garantálták. A pártfogók egy része a faluból került magasabb vezetői posztra, s ezért támogatta az otthoniakat, ám sokszor nem éppen az otthoniak épülésére. A téesznek például jó szakvezetőkre volt szüksége, a felsőbb vezetésnek viszont olyan szövetkezetre, amelyik a politikai pártfogásra szoruló kádert befogadja. A dolog természetéből következik, hogy ezeknek a kádereknek csak a politikai hűsége volt kitűnő, a szakmai tudásuk nem sokat ért. A téesznek tehát nemigen származott haszna abból, hogy befogadta a „felsőbb kapcsolatok” küldötteit. A gyenge képességű káderek hibát hibára halmoztak, így a felsőbb vezetés kénytelen-kelletlen továbbgörgette őket. A következmény: a téeszek összevonásáig egyetlen rátermett agrárértelmiségi sem jutott el a faluba.

Ahogy az egyesítés után teltek az évek, egyre fontosabb lett volna a gazdaságos működés, de az elnök nem hagyta túlhajtani a tagságot, s ezért a gyakorta változó szakvezetők sem produkálhattak érdemes szakmai-gazdasági teljesítményt. A siker politikai receptje ebben az

időben is a szervezetátalakítás volt. A brigárendszer 1967-ben megszüntették, és ágazati irányítást vezettek be. Gazdasági haszonnal járt, hogy ritkultak a széles körű mulatságok, a sok-sok zárszámadási eszem-iszom, a szűk körű aratási vacsorákra jó esetben az élenjáró kombájnosok kaptak meghívást.

A megújult szervezetben a működtetéshez nélkülözhetetlen szakembereknek is helye volt, a törekvőbbeket társként fogadta a falusi elit. A tehetséges szakértelmiség lassú beszivárgása mellett folytatódott a téesz és a felsőbb kapcsolatok szerencsétlen ellenjátéka. Az egyik pártpártfogolt munkálkodása csődhöz vezetett. Egy olyan agronómus került a szövetkezetbe, akinek „mindene” volt a műtrágya, az istállótrágyát semmibe vette. Úgy megszóratta a téesz földjeit, hogy a legborúlátóbb várakozásokat is alulmúlta a termésátlag. Ez a balfogás, a változó gazdasági viszonyok közt bizonytalankodó téeszvezetés és a rossz időjárás együttesen oka annak, hogy a szövetkezetet 1972-ben szanálni kellett. Ugyanebben az évben számolták fel a téesz legdinamikusabb üzletágát, az építőipari részleget. E mozgalmas évben új jövedelemforrást is talált a szövetkezet. Szerződést kötöttek a Nagyalöldi Földgáz- és Kőolajkutató Vállalattal, valamint a Nagyalöldi Földgáz- és Kőolajtermelő Vállalattal a termelésből kivont olajkutak felszámolására és a terület termőerejének visszaállítására (rekultiválására).

A szanálás és az építőrészleg felszámolása ellenére a téesz a hetvenes években a községi létesítmények mecénása maradt. Segítségével épült fel a községi pártház, az iskolát, valamint a könyvtárat és a művelődési házat magában foglaló általános művelődési központ. A téesz közreműködött a községi óvoda új épületének átalakításában és az öregek napközi otthonát megteremtő felújításban is. A téesztagoknak lakásépítési kölcsönt szavazott meg a közgyűlés. Ugyancsak a tagság javát szolgálta, hogy 1975-től a háztájiért terményt, illetve pénzbeni megváltást igényelhetek, s 1979-től aki akart, maga dönthette el, mit termel a háztájiban. A szövetkezet a községbelieknek új munkaalkalmat kínált az 1981-ben megnyíló téeszvarrodában.

2/ IPAROSISKOLA – BUROKBAN

A falu látványos és lendületes fejlődése a hatvanas évek második felében kezdődött, akárcsak Dormándon. Az átalakulás legtalpraesettebb csoportja a szövetkezet építőbrigádja, amely 1968-ban alakult meg az országosan bontakozó új gazdasági mechanizmus hatására. A brigád néhány hónap alatt tekintélyes melléküzemággá nőtt, innen indult a következő húsz-huszonöt év besenyőtelki kisiparosainak, vállalkozóinak többsége. E felfutó ágazat vezetője a gazdálkodásban, szervezésben egyaránt tehetséges Czákó Lajos volt.

Kezdetben csak a téeszigényeket szolgálták ki, utóbb főként külső megrendelőknek dolgoztak. A hatvanas évek végén évente ötven-hatvan ház épült a faluban, s a magánépíttetők mellé a tanács és a téesz kapcsolatain keresztül a brigád számos közületi munkára is megbízást kapott. Ebben az időben minden szakmunkás és iparosmester szerencsésnek mondhatta magát, ha belépett a téeszbe, mert igen jó volt a fizetés. Az építőbrigádot is a teljesítmény alapján fizették, mint a téesztagokat általában, csak hogy az építők bérezésénél a munka nyereségessége volt a mérvadó. Ők az építőrészleg bevételeinek negyven százalékát kézhez kapták, ezért is igyekeztek jól fizető munkákat kiválasztani. (A téeszben szükséges építkezések nem tartoztak ide.)

Az évtized végén a részlegnek átlagosan hatvan dolgozója volt, s majd mindegyik szakmunkás besenyőtelki. Minek köszönhető az építőmesterek sokadalma? A magyarázat politikatörténeti is, falutörténeti is. A népi demokráciában a pártpolitika helyi végrehajtói mindent elkövettek, hogy a mozgékonyaságból, vállalkozói hajlamból született egykori jólét alapjait, sőt nyomait is

eltüntessék. Elvették a földeket, a gazdasági eszközöket; a téészesítés után nem maradt létalapja a gazdáknak többé. Már az ötvenes években nyilvánvaló, hogy a föld sorsát ezentúl a politika intézi, és a földdel a privát szférának semmiféle tennivalója nincsen, és nem is lehet.

A földtől megfosztott falusiak azt tették, amit korábban a földörökségből kitagadott gazdafiúk vagy a földtelen családba született szegényember törekvő gyermekei: a szokást a munkaalkalomhoz igazítva szakmát tanultak. Építőipari szakmát és különösképp a kőművességet sokan választották a két háború között is. A tanult (és „autodidakta”) besenyői kőműveseknek sohasem adott elég munkát a falu, de a vándorlás kényszere és a fenyegető munkanélküliség sem vette el a kedvüket ettől a mesterségtől. A túlkínálat miatt a jómódú családok fiai ritkán álltak kőművesnek. A szegények talán azért ragaszkodtak hozzá, mert vándorlásaik közepette sok helyen hasznát látták. (Bizonyos kubikmunkák egyenes folytatása valamiféle építkezés volt, és kőművesként könnyebb volt megtartani a munkahelyet.) Az ötvenes évek túlméretezett szocialista építkezései, ha lehet, még növelték e szakma népszerűségét. (A szakmák rangsorában az utolsó helyre szorult a faluban szintén hagyományos szabó- és kovácsmesterség.) A szakmunkások legjobbjai önálló iparosok szerettek volna lenni. A hatvanas évekig erre alig volt remény.

A negyvenes évek végén és az ötvenes években bezáratták a kereskedéseket és kocsmákat, a magas adó miatt évek-évtizedek óta gyakorló mesterek adták le az iparendélyt. A magánpraxis kiirtását a politikai főhatóságok lankadatlan érdeklődése kísérte, nem csak a borjúpaprikás vonzotta őket oly gyakran a faluba. „Napi szinten” látni akarták, hogyan lehetséges a kollektivizmus eszméjét ráerőszakolni e büszkeségtől „felfuvalkodott” községre. A falun kívüli pártapparátus joggal hihette, hogy sikerült „hatályon kívül helyezni” a múltat, a helyi vezetők viszont tapasztalhatták, hogy a likvidálás nem volt tökéletes. A „kulákgazda” téeszbe léptetett fia titokban lovat vásárolt, s másfalusi gazdánál kvártélyoztatta, mígnem sikerült magát kirúgatnia a szövetkezetből. Mások idegen falu határában bérelgettek parlagföldeket, vagy üvegház-as-fóliás kertészkedéshez fogtak az egyholdas házikertben. Az egykori iparosok engedély híján tömegesen kontárkodtak. E jelek láttán az elit lassacskán teret engedett a pusztítás éveit túlélő vállalkozókedv érvényesülésének. Szándéka szerint úgy, hogy a vállalkozási alkalmakhoz csak olyan rétegbeliek juthassanak hozzá, akik mögött nincs generációs értelemben vett tapasztalat és hagyomány.

Az iparosok és a kereskedők sokasága ellenére az egyes mesterségek csak ritkán váltak dinasztikussá. Ennek egyik oka a besenyőtelkiekre jellemző váltógazdálkodás és a földtulajdon elsőrendű rangjelző szerepe. Így olyan családok, rokonságok lettek az iparosságban, kereskedésben élenjárók, amelyek köreiben nem egy szakma, hanem maga a vállalkozás emelkedett hagyománnyá. Mivel az új elit új típusú támogatókat akart maga mögött tudni, a vállalkozói hagyományoktól „érintetlen” családok fiai közt kereste az iparosnak való új garnitúrát. Az új iparosság menlevele az agrárproletár származás volt.

A helyi elit azt próbálgatta kitalálni, hogy melyik lehet az a magánpraxis, amit a legkevésbé sújtanak az adóterhek. Az első patronáltak ún. kvázivállalkozók (fuvarosok, bérfürészesek) voltak. Ezek nem önként jelentkeztek, ellenkezőleg: az apparátus beszélte rá őket a vállalkozásra, és nem voltak nevezetes szakmai kiválóságok. (A lóhajtás, a szekerezés nem kívánt különösebb szakértelmet, az apparátus akár minden parasztemberből fuvarost csinálhatott volna.) E vállalkozófogással az elit a maga támogatóinak táborát akarta növelni – már az ötvenes években. A képzett szakmunkások tömege ez idő tájt csak hétfélig vendég volt Besenyőtelken, a falutól távol járt munka után.

Az iparosságra esélyes szakmunkások a hatvanas évek végéig az állami és a szövetkezeti szektorban dolgoztak, ebben az „épülő-szépülő” korszakban kőművesből kellett a legtöbb.

Kevés volt az önálló iparos, ekkor még felülről meghatározott kvóták szerint adták ki az engedélyeket, ezért az építkezések többségét az állami vállalatoknál mozgékonyabb és az önálló iparosoknál szabadabb szövetkezeti társulások vállalták el. Ez a korra jellemző piaci helyzet élte a besenyőtelki mezőgazdasági termelőszövetkezet építőrészlegét is: munkát adott a városi székhelyű vállalatoktól hazatért szakmunkásoknak.

Az építőrészleg csak két-három éven át működött, elsöpörte az 1968-as gazdasági mechanizmust követő regresszió. Prózaian fogalmazva ez úgy történt, hogy a „felsőbb kapcsolatok” kimondták: többé nincs rá szükség, fel kell számolni.

A leépítés szinte még el sem kezdődött, amikor a legtehetségesebb iparosok máris otthagyták a szövetkezetet. Az elithez közelállóknak a helyi tanács adott iparengedélyt, a többiek más falvak tanácsához folyamodtak. A falu máig leggazdagabb kőművesmestere például Heves megye túlsó felébe vándorolt engedélyért. Ez a mester a párttitkár egyik unokatestvére volt. Semmiféle interjúból nem derül ki, hogy kettejük között milyen a kapcsolat. Talán közömbös, de lehet, hogy a puritán párttitkár nem veszi jó néven unokatestvére gazdagságát. Csak az látszik bizonyosnak, hogy a párttitkár nem egyengette unokatestvére gazdagsághoz vezető útját.

A téveszben pallérozódó iparosok a többi iparost és vállalkozót tekintve behozhatatlan előnyökkel kezdhették önálló pályájukat. A szövetkezetben és a megbízásokat szervező elit példáján kitanulhatták a jobban fizető közületi munka megszerzésének fortélyait. Szakmai és üzleti praxisuk révén kurta tíz esztendő alatt gazdasági elitté emelkedtek.

A besenyőtelki iparosok és vállalkozók száma a nyolcvanas évek közepén megközelítette a százat. A jelentékeny tőkével bíró iparosok hosszú távú sikerének titka, hogy szerencsés időben szerencsés szakmát választottak, s indulásukkor élvezhették a helyi „iparpolitika” támogatását. A pártfogás származásuknak szólt.

A hetvenes évektől főként az agrárproletár családba született szakmunkások kaptak a faluban iparengedélyt. A hatalmi apparátus egy olyan iparosréteg kialakításán fáradozott, amely nekik köszönheti tőkeerősségét. Az alaphelyzet e tervnek kedvezett; a helyi bürokrácia rendelkezett afelől, hogy ki kapjon iparengedélyt, adókedvezményt, állami, hatósági megrendelést. Az elit remélte, hogy lesz majd egy társaság, amely egy kézben tartja a gazdasági és a politikai hatalmat.

A hatalommal lojális vagy annak lekötöztetett iparosréteg létrejött ugyan, de még az agrárproletár származású iparosok közül is kevesen szolgáltak fenntartás nélkül. Ideig-óráig adták a pénzt a nemesi mulatságot imitáló „bilétás” összejövedelekhöz, egyesek még párttagnak, munkásörnek, önkéntes rendőrnek is „elálltak”, de ezek a szokások a nyolcvanas évek közepére elenyésztek. Vagy azért, mert maga az iparos pusztult bele a mulatságokba és a fáradságos kapcsolattartásba, vagy azért, mert vagyonosságban, kapcsolatrendszerben, társadalmi tekintélyben immár az elit fölé emelkedett.

KARRIER EGY DÉLIBÁB IGÉZETÉBEN

A végső búcsúra megtörténtek a technikai előkészületek. A ravataltól a sírhoz vitték a koszorúkat és a koporsót, a sír fölött átcsúsztatták a leeresztőköteleket. A gyászolók és a részvételtjes közönség egymástól illendő távolságban álldogált. A teret behangosították, a párttitkár kézhez kapta a mikrofont. Méltatta az elhunyt párttag pályáját, érdemeit; beszélt sikerekben gazdag életéről, közéleti helytállásáról, családi boldogságáról. A búcsúbeszéd végeztével kihúzták a koporsó alól a tartópallókat. Markos férfiak ragadták meg a köteleket, s a koporsót lassan, méltóságteljesen a sírba engedték. A párttitkár egyik kezében a mikrofont szorongatta, a másikkal a zsebébe gyűrte a búcsúbeszédet hordozó papírt. A feketébe öltözött családtagok összefogódzó csoportja aprókat tipegve közeledett a koporsóhoz. A megilletődött csendet a hangszóróból kiszüremplő fojtott szitkok törték meg. A hozzátartozók megkövülten álltak, a szónok zavartan toporgott. A koporsó nem fért bele a sírba. Miközben a temetésre egybegyűltek tömege halkan morajlott, öltönyös, nyakkendőös férfiak ásóra kaptak. (Csak a falu széplelkű sírásóját nem nyugtalanította az eset, az ő életében a sírásás érdektelen közzjáték, akkor érzi magát elemében, ha kalocsai vagy matyó terítőin, párnáin kézimunkázhat.) Úgy tetszett, csak a sír szája volt szűk, s néhány perc múlva már tompán zuhogott a föld a tölgyfa koporsóra.

A „furcsa temetés” 1984 nyarán volt Besenyőtelken. A gyászolók egy kisiparost kísérték utolsó útjára. A Felsőtelepen született, abban a falurészben, amely a század első feléig az agrárproletárok és a kubikosok negyede volt, s a következő negyven esztendőben átváltozott kádernegyeddé. A falusi elit az idevaló iparosokat gardírozta a legszívesebben, s még akkor is patrónusként viselkedett, amikor az iparos már kinőtt a politikai „tánciskolából”, és tanácsok, útmutatások nélkül is eligazodott az üzleti életben. Eztán munkájának, pénzének kijáró társadalmi elismertséget, cselekvési szabadságot akart. A jómód és a tekintély délibábját kergette F. Sándor kisiparos is. 43 éves korában öngyilkos lett.

A lakatos kisiparos és családja a Felsőtelepen élt. Felesége háztartásbeliként nevelte négy gyereküket, és segédkezett az ügyfélforgalom szervezésében. Velük lakott a férfi nyolcvanhárom éves édesapja, ő vásárolta a telket 1929-ben, amelyen a ház és műhely állt.

Feleségének szülei átellenben, az utca másik oldalán laktak.

F. Sándor apósa, Sz. „szúszék” Sándor (1921–1988) a nyolcvanas években napszámra a nyári konyhában, a halkan motyogó rádió alatt üldögélt, egyik cigarettáról a másikra gyújtott. Az asztalon egy üveg vörösbor, mellette némi harapnivaló. Az alig moccanó, természetes férfi szóval tartotta a betérő rokonokat, barátokat, szomszédokat. Ha akadt hallgatósága, átbeszélgette a napot, volt ideje és kedve rá, hogy emlékeiből még a legendákat is visszaidézzesse. Huszonhét éves korában megvakult. Hogy elmúlt hatvanéves, életét már szinte csak a szavak, a hangok töltötték ki.

Sándor bácsi familiája a múlt században még ötven-hatvan hold birtokosa, de apja már útkaparó, alkalmi munkás és „ezermester” volt; dolgozott ácsként, kerékgyártóként, csinált ajtót, ablakot, padlót, kerítést, ígás és parádés szánkót, javított órát, és suszterkodott is. 1919-ben vöröskatoná lett és tagja a szociáldemokrata pártnak. Tíz gyereke közül négyen maradtak életben.

Sándor bácsinak tizenkét éves korában volt az első szegődött munkája; pusztai gulyás egy kétszáz holdas birtokosnál, majd ötszáz holdas birtok szerződött szőlőmunkása. Alig tizenhét éves, amikor kubikosnak áll; a kubikoscsapattal eljutott még Ukrajnába is. A háború alatt egy füzesabonyi lányt vett feleségül. Apósa az egri érsekség parádés kocsisa volt. A béke első napjaiban belépett a kommunista pártba. 1945-ben az elköltöző besenyőtelki családokat Nagykovácsiba kísérték: a párt kinevezte „vagyonmegőrző” rendőrnek. Végül maga is

odatelepedett feleségestől, Besenyőn nem volt hol lakniuk. Nagykovácsiban házat kapott, s 1946-ban egy maszek mészüzem alkalmazta állandó munkára. Már üzemvezető volt, amikor 1948-ban egy robbantáskor elvesztette a szeme világát. 1949-ben visszaköltöztek Besenyőre.

Párttagként a termelőszövetkezet alapszervezetéhez tartozott, ezért sikerült keresztülvinnie, hogy „jöttment” feleségét beiskolázzák könyvelőnek. A téeszben maga is tevékenykedett, amit tudott; a magtárban zsákolt, forgatta a gabonát az asszony munkaegységére. 1956-ban építették fel első önálló lakásukat az akkoriban parcellázott felsőtelepi telkek egyikére.

Sz. Sándornak három lánya született, valamennyit iskoláztatni akarta. A legkisebbik vendég-látószakmát tanult, a középső lánya fodrász. A legidősebb lánya, Ilona (ki megjárta szüleivel Nagykovácsit is) néhány évig egy pesti gyárban dolgozott, szakma nélkül jött vissza a faluba. Tízennyolc éves korában férjhez ment F. Sándorhoz, ki mint kiszolgált katona éppen hazatért az Ilonáékkal szemben lévő szülői házba.

A lakatos kisiparos apját, András bácsit (1900–1994) mindig munkásruhában, bakancsban találtam. Bajlódott a moslékkal és a disznókkal, eljárogatott szomszédolni. Olykor szunyókált egyet a konyhai hencseren. Ha kérdezgettem az életéről, legtöbbször a jegyzőné emlegette, aki az egyik uraságának szeretője volt, de mégis neki, a kocsisnak kellett megmosnia az asszony hátát. Másszor az uraival közös nagy ivászatokat emlegette.

Élete egyik felét cselédként, a másikat kubikosként töltötte. Pusztai tanyán, cselédsorban nevelkedett, házuk a faluban nem is volt. András bácsi apja nyomdokán haladva pusztai cseléd, majd később kocsis lett. Legényként és családos emberként is általában annál a gazdánál lakott, akinek szolgált. Legtovább egy besenyi származású doktornál kocsiskodott.

A negyvenes években állt be kubikosnak. Megjárta a Mátrát, Erdélyt, Kárpátalját. Kubikolt a székesfehérvári repülőtérén, vasutat épített Bátaszék, Mohács, Ercsi környékén. Besenyi szokás szerint úti batyujában mindig volt kupeckodásra tartogatott dohány. 1953-tól az ózdi bánya külszíni munkása volt. 1960-ban innen ment nyugdíjba, 903 forinttal.

András bácsi életéből mintha hiányozna a maga famíliája. Sokat mesélt az urak multságairól, gabona- és lóvásáraitól, de feleségéről, gyerekeiről vajmi keveset.

A háború után másodikként lépett a kommunista pártba. Az akkori vezetők kimondták: akinek legalább két gyereke van (Andrásnak öt volt), kertet igényelhet. Két év múlva elvették tőle a kertet, annak adták, aki – úgymond – „hízott libával tudta győzködni” az osztókat. András bácsi csak egy kis kukoricát termelt volna a jószágainak – gazdálkodni nem számított.

Szántóföldért felesége unszolására jelentkezett, nyolc-kilenc holddal kínálták meg, de ő csak egy holdat akart. A határozat szigorú volt: az egy holdat sem kapta meg, ha a kilenc nem kellett. 1947-ben aztán kis híján „végrehajtották”; öt hold után járó adóhátralékot és beadást követeltek rajta. Az adminisztrációs tévedés lassan tisztázódott.

Sándor (1941–1984) András bácsi legkisebb fia volt. A népes családból 1951-ben lépett ki: föladták nővéréhez a Pest megyei Ürömrre. Itt járta ki az általános iskola felső négy osztályát, majd „bentlakásosként” Csepelen volt lakatosinas. 1957-ben kapott szakmunkás-bizonyítványt, dolgozni Csepelen kezdett.

Már tizenkilenc éves korában kiemelték; tizenöt ember csoportvezetője. 1961–63 között katona volt, akkor lett párttag. A katonaság után egy fővárosi szerelővállalathoz került. A diósgyőri, majd a kazincbarcikai kirendeltség vezetésével bízták meg, negyven-ötven embert irányított. Munkásszállókon és IBUSZ-lakásokban élt.

1970-ben (már két gyermek apja) a Besenyőtelektől 28 kilométerre lévő Kerecsend téeszébe jelentkezett: nehézgépként egy kavicsbányában dolgozott. Egy év alatt egymillió

forintot termelt a téesznek. 1971-ben megtették anyagbeszerzőnek. (Első gépkocsiját ekkor vette.) 1976-ban miniszteri kitüntetést kapott. Egy év múlva műhelyvezető; a téesz valamennyi gépének felelőse, a hadsereg által hadkötelesnek minősített téesz-teherautóktól a növényvédő repülőgépekig. Téeszévei alatt levelező tagozaton tett érettségit.

A kerecsendi téeszből 1980-ban lépett ki, és Besenyőtelken iparendélyt váltott lakatosságra.

Javarészt a lakossági szolgáltatásnál kifizetődőbb közületi munkákat vállalt. Ennek hátránya viszont az volt, hogy nem kapott adómentességet. Az érvényes rendelkezések szerint ez akkor járt volna, ha munkái nyolcvan százalékát helybeliek számára végzi, s havi jövedelme nem haladja meg a negyvennyolcezer forintot. Sándor tehát e kedvezményektől már iparossága első évében elesett. Munkája volt bőven, de a közületi megrendelések folyamatossága érdekében „célszerű” barátságok, haverságok hálójába került. Formális kötelezettségeket is vállalt a népfrontban, tagja volt a helyi takarékszövetkezetnek és a KISZ vezetőségének, a területi kapitányság megbízásából önkéntes rendőri szolgálatot teljesített.

Házukban állandó volt a vendéglátás-vendégvárás. Gyakran látogatta őket a tanácselnök és más falubeli (megyei) kiválóságok, a különféle vállalatok és szervezetek ilyen-olyan hatalmasságai. Sokat utazgattak a környező országokba; Bécsben éppoly otthonosan mozogtak, mint Pozsonyban. Külföldön szerzett barátaik szintén rendszeres vendégei voltak a háznak.

A házaspárnak négy gyermeke született, az első 1966-ban, az utolsó 1977-ben. A legidősebb szellemi fogyatékos, beszédhibás – hordták mindenhová, beszédjavító és gyógypedagógiai intézetekbe, végül kiséítőiskolában végezte el a nyolc általánost. A fiú érezte szülei keserűségét és tanácsstalanságát, állapota talán ezért is rosszabbodott. Hol keményen, hol engedékenyen nevelték, s e végletek közt hanyódó fiút a család mind nehezebben tudta elviselni. A sorban következő gyermeket az egri nyomdaipari szakközépiskolába írták, de csak öt hónapig tanult, ezután Sándor kivette az iskolából, és műhelybeli segédjéhez férjhez adta.

A tragédia közvetlen oka éppen ez a házasság volt. Sándor felesége ugyanis titokban béralkozni vitte a lányt, hogy ne legyen akadálya az egyházi esküvőnek. Erről a megyei, járási pártapparátus is tudomást szerzett. (A faluban azt beszélik, hogy a párt rosszállása inkább a járási első titkárnak szólt, aki unokatestvére volt Sándor feleségének.) Sándort e vallásos „demonstrációért” pártfegyelmeivel büntették. Ez a megszégyenítés lehetett az utolsó csepp a pohárban. A munkamegbízások szervezése, a kötelező és a „kellemes” kapcsolatok gondozása, nagyfiának „kezelhetlensége”, feleségének betegeskedése – együttesen nyomasztották.

1984-ben a műhelyben fölakasztotta magát. Felesége másfél év múlva súlyos betegségben meghalt.

Sándor ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek lehetősége nyílt elődeit meghaladva kedvezményezett társadalmi helyzetbe kerülni. Hősünk az elért, reményteli karrier csúcsán és súlya alatt összeroppant.

Árván maradt gyermekei mára szertefutottak. A „kezelhetetlen” fiú az egykori tanácselnök jóvoltából rendszeres szociális segítyt kap. Egyetlen lányuk férjével, a régi segéddel Dormádon él, ő neveli a legkisebb testvért. Úgy hírlík, hogy a negyedik gyerek megjárta az idegenlégiót. Talán az apjánál is nehezebb sorsra készülődik...

IX/ A DORMÁNDI GAZDAGODÁS KORLÁTAI A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

1/ AZ IPARKODÓK SZABADSÁGA

Amikor F. Sándort temették, dormándi kollégája valahol Kelet-Európában turistáskodott. Ez a lakatos úgy sejtí, hogy besenyőtelki iparostársa virágzó üzletmenetét a járási párttitkár rokonnak is köszönheti. Lám, nem vezet jóra közel férközni a tűzhöz.

Az a véletlen csak apró előnyökkel jár, hogy a dormándi lakatos a falusi forgalom középpontjában él. Kapujától pár lépésre buszmegálló, ABC-áruház és kocsmá van, néhány házhellyel odébb emelkedik a templom. Mostanában maga is hozzájárult a zsúfoltsághoz; a megálló közelében lányának egy kis pavilont épített, állóbüfének. Udvarán gépek és emberek forgolódnak és sűrögnek, nem uralkodik a portán a lakóház. A szerény külsejű épület a hatvanas években készült, s nincs semmi jele annak, hogy ebben gazdag ember lakik.

1992-ben, egy kora őszi napon jártam a géplakatosnál, kinn melegen süttött a nap, a szobában takarékon állt a fűtés, fázósan hallgattam vendéglátóm néha nekiszomorodó, másszor tüzeskedő elbeszélését. Nem sziesztára alkalmas helyiségben üldögéltünk, várt és váratlan látogatók állítottak be. Munkaruhás emberek tébláboltak a küszöbön, a feleség egy papirosdossziét csúsztatott elének az asztalra. Magnetofonom beszédfoszlányokat, motorhangokat, ajtócsapódást is rögzített.

Péntek és tizenharmadika volt, csak lazításra jó, nagyobb munkába ma kockázatos lenne belefogni – a kisiparos ezzel a megjegyzéssel adta meg az engedélyt, hogy kérdezősködjem az életéről. Ő a dormándi „báró”, a falu első embere, mondták többen a faluban, amikor hozzá készülődtem.

TEHER ALATT NŐ A PÁLMA

...Jött egyszer a 45 utáni változás, utána jött a Rákosi-téma változása, a Kádár- korszak, most per pillanat megint itt a változás. Én merem magának mondani, hogy azok a meggörbedt, megnyomorodott emberek, akik akkor is a nullán voltak, higgye el nekem, most megint ott vannak. Hozzám igen-igen sokan jönnek be, hogy kellene kétszáz forint, ötszáz forint. Soha nem kérdezem tőlük, hogy no, mikor adjátok vissza. Nincs sok pénzem, higgye el, mégis így van. Én mindig szegénypárti voltam.

A kegyetlen világ a mi családjunkra a háború után következett. A földosztáskor kaptunk egy kis földet, anyám ebből egy kenyeret lopva ha meg tudott sütni, mert elvitt mindent a végrehajtó. Görhén dolgoztunk, kásán, mozsárban törtük a kukoricát. Nem tudom, mennyire hihető el, de én a világon mindent megettem. Mikor már nem volt semmi, verebet fogtunk a törekbe. Ugye, mert az a hülye verek azt hitte, hogy ott még búzaszem van, nem volt benne még egy szikrányi sem. Mi megfogtuk, megfőztük, megettük. Én ilyen árokba maradt holmikat szedtem össze, és abba öltöztem fel, német rossz ruhába, német sapkával úgy néztem ki, mint akiket fogságba visznek, így jártam végig az iskolát.

Én már a tanulóidőm alatt családfenntartó voltam. Miskolcra jártam ipariskolába, és abban az időben idehaza csak jegyre adtak kenyeret. Mi, gyerekek eladtuk a munkásoknak az ebéd-meg a vacsorajegyünket, annak az árából Miskolcon tudtunk venni kenyeret, és vittük haza a

családnak. Gyula bácsi, az oktatónk látta, hogy mit csinálunk, meg is szólított: – Te, te sápadt vagy, beteg vagy! – Mi a bajod? – Pedig tudta ő azt jól. Segített rajtunk, ahogy tudott. Szerzett nekünk olyan vagonokat, amiből mészkövet kellett kipakolni, hetente egyszer-kétszer. Kétszáznegyven forintot adtak érte. Soha nem felejttem el azt az örömet, mámort. És rögtön fizették. Gyula bácsi szegény mindig olyan vagont szerzett, amiből nem felfele kellett hajigálni a követ. Egy vagont, kettőt kihajítottunk a barátommal, mi mindent elvállaltunk. Nem lehetett olyasmit adni, hogy mi azt mondjuk, hogy nem csináljuk. A város kellős közepén le volt öntve a szén a járdára, ugye, akkor is voltak módosabbak. Lődörögtünk az iskolából, ráértünk, hát puttonnyal lehordtuk ezt a szenet a pincébe. Sajnos, néha rosszak is voltunk, elloptuk a szalonát, megverték érte kegyetlenül. Nézze, meg kellett maradni! Vagy megdöglik éhen az ember, vagy megmarad. És nagy válogatás nem volt, higgye el nekem! Szóval így juttam el odáig, ahol most per pillanatba vagyok. Különösebb problémám nincs...

53-ban kaptam kézhez a géplakatos szakmunkás-bizonyítványt. Én azon a tavaszon a cég egyik csoportvezetőjével Bélapátfalván, Berementen, Lábatlanban cementipari gépeket szereltem, jó fizetésért, teljesítményben.

53 novemberében megyek hajnalban a vonathoz, akkor még üres volt a kocsit, két vagy három hébe ha egyszer elment rajta egy autó. Én megyek a csinált úton jobb oldalon, erre a község fele meg jön valaki. Elhaladt mellettem, hát a bátyám volt. Megszólít: – Hát te? – Én megyek dolgozni. – Hát te? – Leszereltem. – Ő repülőgép-iskolán volt, és már két-három hónapja nem tudtunk róla semmit, egy párttitkár rokonunk hozta a hírt, hogy a tatai kórházban van. Elutaztunk utána, de nem engedtek be, csak a csomagot vitték volna, de hát azt nem tudtunk vinni. Ahogy a bátyám mesélte, egy éjjeli repülésen fejsérülést kapott, és maga kérte a leszerelését. Még itthon volt vagy két hónapot, kapott valami fizetést is, és utána a honvédség egyik Tarna menti telepén ajánlottak neki állást. 54 végén én is odakerültem. A közelben hatalmas üzemanyag-lerakat is volt, még a Horthy idejéből maradt, a németek repülőgépüzemanyag-tárolónak használták. A forradalom már Egerben ért minket, 56 elején mentünk el innen.

A dohánygyárban én csak egyszerű párttag voltam, mégis kiküldtek téeszt szervezni Andornakra, Kistályára. Laktak ott rokonok, bementünk, elbeszélgettünk, hogy így, úgy, ha akarja, írja, ha nem akarja, ne írja alá. Ettől a pénz ügyse lesz több. Rettentően szerettek. Hogy közelebb legyek Dormándhoz, a dohánygyárból átmentem az egri téglagyár kerecsendi üzemébe. Kerecsenden akkor ment a nagy téesszervezés, voltunk hárman-négyen vándorló munkások, minket küldtek ki szervezni. Egy Kovács nevű pártbizottsági összekötő vitt be a tanácsházára, az aztán mondta, hogy semmi nem érdekli, be kell lépni mindenkinek, szóval ment az eligazítás. Nem is tudom megmondani, kivel tettek párba, gondolom, úgy válogattak össze minket, hogy egyik se ismerje a másikat. Behívtak egy idős nénit, és az rákezdté, letegezett, anélkül, hogy ismert volna. – Az anyátok munkakerülő szentségit, ti piszkok! – Rossz volt hallgatni. Én észre se tudtam jutni, mondom, mama, ne kiabáljon már, hát legalább ismerne bennünket! Hogy csavargók vagy nem csavargók vagyunk, hát tessék... De nem hallgatott el, mondta, mondta, ami csak a száján kifért. Kommunisták meg minden. Szóval jól belecsöppentem a dologba. Másnap mondom a Kovácsnak, nagyon nem jól érzem magamat, én nem tudok jönni, jövök, mihelyt talpra állok. El is kellett menni doktorhoz, hogy igazolja. Azt nem lehetett mondani, hogy nem megy az ember, mert ugrott volna a munkahely.

Közben a közgazdasági technikumba iratkoztam, Hatvanba. Két évet jártam, csak a matematika végett, engem a magasabb szintű matematika érdekelt, a közgazdaság nem. 61-től kezdve három mestervizsgát tettem le, akkor karbantartó csoportvezető voltam a fűzesabonyi cipész-ktszben. 62-től másodállásos iparendelőt kértem, lakatos meg bádigos meg vegyesjavító iparra. Volt ismeretségem, így csak eleinte mentek a kicsik, a lakossági munkák,

utána zömivel a tanácsi létesítmények. Volt egy poroszlai műszaki ellenőr, fiatal ember. Valahogy zsánerje voltam neki, először kisebb munkákat adott, ajtójavítást, csatorna-csőpöngést, aztán nagyobbakat is, az óvodában a fűtést, az iskolafelújítást. Hívtak mindenhova, így haladtam felfele, de mindenki szemibe sehogy se bírtam jó fiú lenni. Míg a többi iparost ellenőrizték két vagy három évbe egyszer, engem minden évbe ellenőriztek. Hogy mondjam? Éreztem, hogy odafigyelnek rám. Olyanok, akik mindig oda ültek, ahol a nagy fazekat az asztalra tették. Akik összenyalakodták magukat, ahogy csak lehetett. Hadd ne nyilatkozzak róluk! Én meg nyugalmat akartam, hát leadtam az iparengedélyt.

A szülői hagyatékából átvettem egy hold földet, meg béreltem a hevesi úton olyan 800 kadrátot. Dohányt ültettem bele, termeltem dinnyét, kis kerti olasz gépet vettem. Éreztem rátermettséget magamban a gazdálkodáshoz. Meg tudja, én az a fajta ember vagyok, ha eltervezek valamit, véghezviszem. Vesztek rajta tizezret vagy húszat, de végigcsinálom. Na persze nem a bolondulásig, mert fizettem én 710 forintot abban a hiszemben, hogy az SZTK és nyugdíjjárulék is. Ahogy én rájöttem, hogy ez a csak a betegségit fedezi, a nyugdíjat nem, mérgembe visszakértem az iparengedélyt, iparbővítést is kértem.

Világéletemben vallásos voltam, a család is az, 1959-ben, mikor nősültem, egyházi esküvő volt. A gyerekek hittanra jártak, minálunk mindenki áldozott, keresztelkedett. Ha jött a karácsony, az újév, a húsvét, vittünk virágot az oltár elejbe. Ha valamit csináltattak, mindig adtunk, ha telt, ha nem, mikor többet, mikor kevesebbet. Ha a pap jött, ide vigyem, oda vigyem, mentem, vittem. Nagyon görbe szemmel néztek rám, de hadd menjen, kisember, nem foglalkoztak velem. Eljött a nyolcvanas év, elég ragyogóan éltem mint kis párttag, egy évbe tán kétszer el tudtam jutni a taggyűlésre. Hiába szoltam, hogy én négy-öt órákor még javába dolgozok, mindig ilyen időpontokra tették a taggyűléseket. Amikor a lányaim férjhez mentek, még ebbe a községbe is nagy szó volt az egyházi esküvő. Az első lányom esküvője után rögtön hívat a párttitkár, hogy minő cselekmény ez, és kaptam a pártfegyelmit. Mint vezetőségi tag, mellettem volt az iskola igazgatónöje, ő olyan ember, hogy mindig és mindenhol az igazság pártján állt... Meg az unokaöccse is vagyok neki, a nagybátyámnak a lánya, egy évben születünk. Egy másik vezetőségi tag sem volt a kizárásom mellett, mert valamikor tán az ő lánya is a templomba esküdött. Ha engem mint kisembert eltaposnak is, nem olyan nagy probléma lesz, de ha őt, az már nem sima ügy.

Hazajöttem, mérgembe mondom a feleségemnek, nem tudom, mikor megy férjhez a másik lányunk, de két pappal fogom esküdtetni. Ezt így higgye el, ahogy mondom magának. Nem jött össze a két pap, mert a kömlei húzódkodott: – Szabó úr, nézze, én nem asszisztálok a besenyőtelki esperesnek. Én is kanonok vagyok (már nem emlékszem pontosan, milyen rangba van), bocsánatot kérek, elmegyek, megesküdtetem, ha én esküdtetem. De hogy asszisztáljak, azt nem vállalom. – Ha nem, hát nem. No, két évre rá megtörtént a kisebb lányom esküvője.

Már az első esküvő után megindították a pártcirkuszt, ez 79 őszétől eltartott 84 őszéig. Természetesen kizártak a pártból, és felrendeltek a központi bizottságra. Nagy figyelmet akartak ennek szentelni, gondolom, hogy mások is okuljanak belőle. Mert ugye, az egyik barátom előtte akasztotta fel magát, szegény Sanyi, kisiparos volt ő is, besenyőtelki... Gyengébb idegrendszerű lehetett szegény, nem bírta nyomást... Akkor engem már körülbelül másodszor, harmadszor rendeltek fel, és majdnem az életemmel fizettem érte. Hazafelé jöttem a kocsival, még a Ferencz urat, a mostani polgármesterünket is kizárták akkor, őt hazavittem, és utána indultunk anyagbeszerzésre. November 29-én volt. A nagy nyomás, a nagy idegbebolondulás, sűrűlódások meg feszültségek, nem tudom, kikapcsolt a fejem, vagy mi történt. Gyöngyös után frontálisan összeütköztem egy másik kocsival. Nem vesztettem el az eszméletemet, pedig három darabba tört a lábam, combtörés, térdtörés, lábfejtörés. Életembe

soha nem volt bekapcsolva a biztonsági övem, csak akkor. Hatvanba visszavittek, nagy műtétek...

Hogy ért engem ez a baleset, áprilisban az SZTK-igazgatóságra be kellett mennem. A karambolom üzemi balesetnek vették, mert megvolt a vásárlásról a számla, szerencsémre. Ennyi volt a szerencsém. A kocsim összetört, volt egy mikrobuszom, amivel dolgozni jártak az emberek. Ha beültem is, azt hittem, hogy megüt a guta, ott a fék, a kuplung, nem tudtam, melyik lábammal mit csináljak. Olyan voltam, mint a pólyás, jobbra-balra vittek-hoztak. Szóval ballagok befele az igazgatóságra, hogy egyeztessenem az üzemi baleset motívumait. A járási pártbizottság közelébe állítottam le az autót. Képzelve el, ahogy kiszálltam, ugye, a lábamon gipsz, a hónom alatt mankó, dőcögni alig tudtam, és szembe éppen indul az a pb-titkár és kiabál felém, tőlem olyan tizenöt méterre: – Szerbusz, Sanyikám, de jó, hogy már így látlak. – Te! Rohadt, piszkos patkány, te! – Aztán köptem egyet rá. Én akkor azt hittem, hogy megint elvisznek...

Még a kizárás után történt, hogy ez a titkár kiadta parancsba a tanácsoknak, hogy én a járás területén nem kaphatok munkát. Csak volt, aki elmondta: – Sanyikám, a barátom vagy, de munkát nem adhatok. – Miért? – Nézd, olyan a háttered, hogy azt a pártbizottság nem tűri. – A régi jó barátaim sem mertek dolgoztatni velem. Mikor volt ez a kiközösítés, nekem tíz-tizenkét évig nem lehetett munkát adni. Ez már beindult az első lányom egyházi esküvője után. Hogy a járásban egyszerre nem lett számomra munka, kezdtem járkálni más irányba, az egri, a pétervásári részre. Az egri járásban az égada világon mindenféle mentem, lakossági munkából már akkor se lehetett megélni. Ha időm volt, nem restelltem a kocsiba ülni, most már nem tudnám csinálni. Soron kívül meg szolidabb árért vállaltam munkát, százhusz forint órabérért, amikor mások százötven meg kétszáz forintot kértek. Később az ismeretség, a barátság révén szereztem nagyobb megbízásokat. Dolgoztam én éjjel-nappal, de mondhatom, hogy nyugalomba kezdtem élni.

Ha ebbe a községbe valaki várta a változást, én biztos vártam. De hozzáteszem, hogy nem így... A rendszerváltást megelőző három évben a megyei és városi polgári védelmi parancsnokságnak dolgoztam. Nagyon előkelő ember lettem, a munkám után természetesen, nem a beosztásom végett. Bunkerokat csináltam az utolsó percig. Büszke voltam rá, hogy abból a megbízhatatlan senkiből odáig elmentem, hogy valaki vagyok. Nekem a tervet ideadták, és annyit tudtam, hogy titkot kell tartanom, nem mehetek nyugatra, mentem, de mindegy... A városi pb-nél dolgozok Egerben, tervet egyeztetünk, tisztáztuk, hogy megáll a munka, mert nincs pénz. Azt mondja az egyik százados: – Sanyi bátyám, volna egy kérésünk. Egy szellőzési rendszert kellene kiépíteni, magánpincében. – Semmi akadálya. Ha pénz van, akkor semmi perc alatt csináljuk is. – A megyei pártbizottság vezetőjének lenne, annak, aki nagy-nagy tiszteletnek örvendett énelőttem, mert megyei vébét hívott össze, amikor az én egyszerű kizárási ügyem volt. Ennek az embernek az elit borospincéjét kellene szellőzőrendszerrel ellátni. – Beszéljünk róla. Terv van? – Nincs. – Ha nincs terv, én megmondom, mibe kerül. – Nem így gondoltuk. Már rég itt dolgozol meg satöbbi... Nem mondott semmit a százados, de kikövetkeztettem, hogy mivel nagy ember az elvtárs, hát valahol majd elszámolják. Nem állítom magának százig, de erre ment ki a játék. Ez volt közvetlenül a rendszerváltás előtt... És ez az ember vizsgálta a pártfegyelmi kizárásomat, ami az egyházi dolgokért volt. Aki a fejemhez vágta: – Mit gondolsz te? Hol van még olyan ember, akit kétszer kizártak? Egyszer az ellenforradalmi cselekményekért, most meg az egyházért, a vallási dolgokért! Ha neked volnék, én leülnék otthon, és csendben volnék. – És akkor mit ad a mindenható, találkozunk a folyosón, de egészen véletlenül. – Szervusz, Sanyikám. – Hát azt nem állítom magának, hogy leköptem, vagy csak melléköptem, de mondtam: – Uram, én magát nem ismerem.

A választási hadjárat beindulásakor eltökéltem, hogy kérem a keresztény néppártnak a tagságát, meg is írtam a papírt, leadtam Abonyba, akkor régen. Lement a választás. Megjelenik a lakásomon a pártnak egy abonyi embere Szuromi Sándorral, ő itt lakik nem messze, őt nem érdekelte, hogy milyen rendszer van, ő templomba járt. Most mellőzik, nem tudom, miért. Azért jöttek, hogy nem vállalnák-e valamit a keresztény néppárt vezetésében. Meglepett. Most hozzam fel, hogy párttag voltam? Mondom, ne haragudjatok, én az égardta világon mindent megcsinállok, ha keresztény dologról van szó, de a vezetésbe, azt nem. Tíz vagy húsz évnek kell eltelnie, hogy az utcán ne mutassanak rám, ennek is piros könyve volt, nézd meg, hogy hol van. Ez volt az utolsó beszédem a keresztény néppárttal. Azóta annyit se szóltak, hogy megkapták a papíromat. De talán jobb így. Enélkül is túl sokat foglalkoznak a személyemmel.

Vagy öt-hat család híreszteli a faluban, hogy én milyen feketemunkát csináltam az önkormányzatnak, mert én dolgoztam nekik a vízhálózat-bővítésen. Én nyertem meg a versenytárgyalást, de nem azért, mert a barátom a polgármester. Most utólag már el merem mondani, hogy megtudtam, azt ne kérdezze meg, honnan, de megtudtam, hogy a vízmű mennyiért vállalja. Huszonöt-harmincezerrel kevesebbet kért, és én arra gondoltam, hogy ezt elengedem, hát falubeli vagyok, ismernek, csináltam itt egy óvoda- és iskolabővítést tavaly. De ebből a munkából csak egy csomó bosszúságom támadt, nem nyereségem. Ha az embert eléri a pech, nem hagyja el. Elvállaltam a gerinckiepitést nyolc utcában, aláírtuk a szerződést, és rá két-három napra indultam Szolnokra a nyomógerinc-vezeték anyagát megvenni. Mire én odaértem, huszonkét százalékkal emelkedett az anyagár, és rögtön 460 ezer forintos cekkem lett úgy, hogy semmit nem csináltam. Korrigáltatni akartam a szerződést, mondtam, hogy nézzenek utána az összes gyártó cégnek, segítsenek valamit, ha lehet. De már aláírtuk a szerződést, és a vízmű műszaki ellenőre nem egyezett bele, hogy módosítsunk. Meg kellett csinálni az eredeti megállapodás szerint. Közben ment a duma a községben erről-arról, hogy a barátja milyen, hogy feketén mit csinál, hogy csinál. Én, akinek az agya szikrázott ettől a veszteségtől! Még föl se ocsúdtam belőle, amikor a vízmű monopolhelyzeténél fogva pluszmunkákra kényszerített. Újabb 160–170 ezer forint veszteség. Azt mondtam, hogy elmegy a hajam. Nem hoci-nesze játék volt ez vagy éppen baráti gesztus. Ha az ember rátesz a mérlegre tíz-tíz dekát, és sehova se billen, hát körülbelül én is annyit nyertem rajta. Éppen ma kaptam az összesítőmet, amiből kiderül, hogy azért mindent összevetve kábé nyereséges vagyok az idén.

Sok mindenbe nem juttam bele, de én nem vagyok elégedetlen, mert én már annak örültem, hogy megtisztelt egy munkával a község előljárósága. Ez év januárjában kaptam ajánlatot egy besenyőtelki iparostól, egy nagyberuházásból durván olyan nyolc-tíz millió forintos rész lett volna az enyém, a gáz, a víz és a szerkezeti munka, mert négy szakágat viszek. Ajánlották, hogy adjak be a versenytárgyalásra egy papírt. Nem, mondom, én azért nem körmölök két hetet éjjel-nappal, hogy az iksz barátotok orra alá odadugjátok, hogy öregem, ennyiért elvállalják, engem meg elhajtsatok. Tudja, én se kezdő vagyok ebben az iparágban.

*

Mire az iparoskodás országos és törvényes szabadságot kapott, Dormádon egy vezető sem maradt, aki kapcsolataival a helyi iparosokat segíteni és lekötelezni tudta volna. A gazdaságot élénkítő szervezet vagy munkahely sem létezett, amelyik munkát, megbízást vagy legalább példát adott volna a helybéli iparkodóknak. Ki és miféle alakulat marad a helyzet ura, ha az elvtársak elmennek – a dilemma ez lehetett volna, de a nyolcvanas években Dormádon már senki sem hiányolta az urakat. Jól viselték a „kvázi” népképviselők távollétét. A helyi kisiparosoknak volt csak esélye némi uraskodásra, ennek alapja gazdagságuk lehetett volna. Mégsem uralta őket a falusi többség, hiszen iparosként Dormádon kívül telt az életük,

munkáik más településekre szőlítették őket. Mindenesetre színesedett általuk a helyi közélet, hisz akcióik híre is eseményszámba ment. Baráti körük sem kapcsolta őket a faluhoz, legföljebb a szűk rokonsághoz. A vállalkozás fenntartásának stratégiája szintén külső kapcsolatokra épült; egyesek a szakmai elitbe, mások a politikai elitbe kapaszkodtak. Szívesen választottak pártfogónak olyan potentátot, aki született dormándi volt, és Füzesabonyban ért el szakmai vagy politikai sikereket.

A hatalmi központ Füzesabony lett, a porondmesterek a téesszől és a járási pártbizottságról utasítottak. Vezető tisztségért kevés dormándi tülekedett, a kiszorítósdiban az egyre vaskosabb füzesabonyi lobby győzött. Véglegesen azért senki sem bukott ki, mert itt is működött az arany szabály, miszerint káder nem vész el, csak átalakul. (Lásd: a dormándi téesszelnök füzesabonyi téesszpárttitkárként végezte.) Míg Füzesabony járási székhely volt, a környező falvak lakói csak bejártak a nagyfaluba – a munkahelyre, az orvoshoz, az iskolába, a földhivatalba –, de mire a nyolcezer lelkes vasutasfaluból város lett, a környékről számosan telepedtek ide. A falusiaknak mindinkább rangot jelentett Füzesabonyban lakni, sok vállalkozó is itt virágoztatta fel üzletét.

Miután Abonyt várossá avatták, a dormándiak némi öngúnnal városi jogú kisközségnek nevezték falujukat. E viszonyban a városi vezetők mintegy kegyet gyakoroltak azzal, hogy a kis falunak vezetékes vizet adtak (nyolc utca kivételével), az egycsoportos óvodát kétszoportosra bővítették, s hébe-hóba szóba került, hogy a gázvezeték is elérkezik a faluba. A luxusterv szerint strand létesült volna a két falu között. A városi tanács egykori elnöke még azt is Dormánd pártolásként emlegette, hogy a városi tanács vb-titkára dormándi lakos volt.

Dormándot (minden szinten) a községi elöljáró, Hordós Tiborné képviselte. Tennivalója alig volt több, mint rendszeresen megjelenni a füzesabonyi vb-üléseken. A dormándi elöljáróság szófogadóan tudomásul vette, mi jut a falunak a füzesabonyi leosztásból. Hordósné a hatvanas évek óta a falu diplomátája és békebírója volt.

Hordós Tiborné a faluban született, vasutascsaládban. 1954-ben az egri tanítóképzőben szerzett oklevelet. 1959-ben lett a dormándi iskola tanítónője, és ugyanebben az évben tanácsstaggá választották, ezt a tisztséget a helyi tanács megszűnéséig töltötte be. 1971-től a tanács végrehajtó bizottságának volt a tagja. Időközben kinevezték a dormándi iskola igazgatójának, belépett a pártba, és a párt vezetőségének is tagja volt. A faluegyesítést követően megválasztották a füzesabonyi székhelyű nagyközségi közös tanács társadalmi elnökhelyettesének. 1991-ben kivonult a közéletből, és iskolaigazgatóként nyugdíjba ment.

Hordósné 1990 tavaszán, az országgyűlési választások előtt a tanult funkcionárius stílusában elmesélte, mit fontos és mit érdemes tudni Dormánd múltjáról, jelenéről. Sem többet, sem kevesebbet nem mondott el, mint akkoriban a tanácselnökök. Minden úgy volt jó, ahogy történt, a dormándiaknak előnyösebb Füzesabony védőszárnyai alatt. A falu csendes és rendes, a lakói törekvők, mert tanulnak, és ezért mind megbecsültebb tagjai lesznek a társadalomnak. A választások után nem tudtam szóra bírni, pedig kíváncsi lettem volna, milyen jelentőséget tulajdonít a változásoknak.

Ha arról szerettem volna könyvet írni, hogy milyen kiválóságok szülőfaluja Dormánd, könyvem mindenről szólna, csak éppen Dormándról nem. Mert Hordósné eminens tanítványai valóban sokan voltak, de szinte valamennyien elhagyták a falut. Megszülettek, fölnttek, s ezután jártak főiskolára, egyetemre, de mint orvosok, tanársegédek, tudományos kutatók nem költöztek vissza a faluba. Dormándon az ipari munkásoknak, a téessztagoknak, a vasutasoknak, a kistisztviselőknak és egy fél tucat kádernek volt élettere. Az ő tanult gyerekeik az ország egyéb tájain nem gondoltak azzal, hogy szülőfalujuk mint község létezik egyáltalán. A helyi

lehetőségek szűkössége az egyik ok, hogy a hetvenes-nyolcvanas években Dormándról nagyobb arányban kerültek fiatalok a felsőbb iskolákba, mint Besenyőtelekről.

2/ AKI MER, AZ VESZÍT?

A törekvő dormándiakból az univerzális szakmunkások maradtak helybeli lakosok; az a magabiztos társaság, amelyik egyre békétlenebb a feltételeket diktáló munkáltatókkal szemben. A falusiakat foglalkoztató állami és szövetkezeti munkahelyek népszerűsége a hetvenes évek végén kezd visszaesni, csupán az egyszakmás, betanított és segédmunkások tartanak ki a nyugdíjig. A jó fizetésre már nem sokéves gyakorlat és a „törzsgárdatagság”, hanem a széles körű szakképzettség a garancia. De hiába az univerzális felkészültség, kevés a színvonalas szakmai feladat, ritka a kiemelt, magas jövedelem. A korlátozott munkapiacra ez idő szerint csak az a munkahely vonzó, ami mellett a több pénzt másodállással, gmk-ával meg lehet keresni. Az a többszörösen képzett szakmunkás, aki sokallja a túlmunkát, kevesli a bért, és megelégedte a rutinfeladatokat, odébbáll. Az elégedetlenek és igényesek csapata a maga kontójára azt próbálgatja, szakmái közül melyik a piacképes.

Az első óvatos lépésben a „minden kategóriás” jogosítvány az adu. Ennek birtokában gépjárművek, erő- és munkagépek sokasága segítheti a vállalkozót, hogy megismerje, becserkésze a piacot. Ezután szabad a pálya, jól hasznosíthatók a különböző lakatos- és szerelőszakmák, sokat ér az is, ha valaki hegeszteni tud. E szakmák mesterei közül csak a szerencsés kisebbségből lesz kisiparos. A többiek a nyolcvanas évek vegyes vállalkozói. Egyesek mindig „több lábon állnak”, vagyis egyszerre foglalkoznak ezzel is, azzal is. A másik típus a váltógazdaságot kedveli; ha választott üzlete piacot veszít, olyannal váltja fel, amelyik éppen felfutóban van. Csak jobb híján kísérleteznek mezőgazdasággal, hiszen a társadalmi felemelkedés a cél: univerzálisnak lenni, de nem parasztnak. Az univerzális szakmunkások tanult szakmáikkal esetenként kisegítik a mezőgazdasági kisüzemeket.

A bizonytalan helyi munkapiac ismeretében csak a nyughatatlanok merték választani a munkásszabadságot. Ők abban bíztak, hogy Dormándon is lehet szabadnak és gazdagnak lenni.

A falu „papírgyárosa”, Nagy László nem gazdag gyáriparos, csak traktor- és kombájnvezető, géplakatos-szakmunkás, ív- és lánghegesztő, autószerelő, hivatásos gépjárművezető, és utolsósorban teherfuvarozó kisiparos. És azért „gyáros”, mert mellesleg papírral is foglalkozott.

„LEHETNE, CSAK NINCS KILÁTÁS...”

Nagy Lászlóból fuvarosként lett „papírgyáros”: kartondobozbéléseket készített maszek „alvállalkozóként”. A megbízója a dobozokba keleti exportra konzervet csomagolt. Amikor a nyolcvanas évek végén leállt a keleti export, a dormándi fuvaros sem kapott több papírmunkát.

Dormándon kitűnő eligazodási pont Nagyék családi háza. Az alvégen álló lapos tetős, egyemeletes épületnek nincsen se párja, se mása a környéken. Széles vaskapuja, vaskerítése és a műút között egybefüggő betonplacc terül el. A placcra néha magányos pótkocsi áll, előtte a debreceni főút szüntelen forgalma zajlik. Az utcáról a ház dísztelen erkélyét, emeletét látni, s a mindig lehúzott redőnyöket. Csak a kerítés rései között fedezhető fel, mit rejt a kulcsra zárt kapu.

A ház déli oldalán néhány lépcső vezet az első ajtóhoz, ezt nem használja senki. A ház háta és a műhely között kis rejtékút visz az alagsorba a konyhához. A félhomályos helyiségből nyílik az éléskamra, a fürdőszoba és egy folyosó, ahonnan a szobákba járnak.

Nagy László (sz. 1942) sötétszőke, bajszos, sovány férfi, látszólag nem viselték meg a sikerek és kudarcok közt eltelt munkás évtizedek. Nem a vállalkozás vagy egy szakma megszállottja, számára az a munka az ideális, aminek haszna kifutja egy kedvére való élet költségeit. 1990 tavaszán, amikor először náluk jártam, kedélyes embernek, vidámnak látszott. Átmulatta a húsvéti ünnepeket, a kocsmából muzsikus cigányok kíséretében jött haza, és húzatott egy kis éjjeli szerenádot. Mulatós ember volt az apja is.

Az öreg semmit sem tagadott meg magától, talán ezért került el a gazdagság. Lett volna módja a felhalmozásra, a nagybirtokos Engel Pál parádés kocsisa volt. Amikor Engel autót vett, azt is ő vezette. Nagy László apja (mint a legtöbb Engel-alkalmazott) a háború után az állami gazdaságban dolgozott; traktoros, azután kombájnos lett. Később a fia, Laci is vele tartott, először vizet hordott az aratóknak, és napszám a tarlót gyújtogatta. Tizenkét éves volt, hogy az apja „gépre vette”, gyerekfővel traktort, kombájnt vezethetett.

Az állami gazdaságban tanulta ki az első szakmát, a következő tíz évben meg a többi. Hosszabb-rövidebb ideig a gépállomáson, a TEFU-nál, a postán dolgozott. A hatvanas évek óta azt próbálgatja-keresgéli, hogyan lehetne egyszerűbben, „bonyolultságok” nélkül annyi pénzt keresni, amennyiből kínlódás nélkül megélhet úgy, ahogy manapság egy „átlagembernek élni kellene”. De hiába tervez és kalkulál, mire bejegyzí a kiadás-bevétel mérlegének tényeit, a tények már nem tények, mert a szabályzók, az árak és az üzlettársak pozíciói átalakulnak. Mindennapos a bizonytalanságokkal való küzdelem, de erőt ad az a hit, hogy lehet ez másképpen is. Látja és figyeli, ki hogyan ügyeskedik, miképp szerzi a pénzt és a pénzt termő információkat.

Különmunkákra nősülése (1968) után kényszerült, valamiből meg kellett keresni a házravalót. Szerelt és javított mindenfélét, még csikómasinákat (konyhai tűzhely) is foltozott. A hetvenes évek közepén autószerelésre kért iparendélyt, az engedélyt hamar visszaadta, mert kevés volt a megbízó és magas az adó.

1987-ben vett egy teherautót, és fuvarozásra váltott iparendélyt. Egyetlen biztos bevételi forrása máig az állatszállítás. A nyúltenyésztők szerződött jószágait viszi a vágóhídra. Tavasszal téesznek, állami gazdaságnak, magángazdának birkát és borjút fuvaroz a pusztai állattartó tanyákra, legelőkre. A nyolcvanas években még vegyes volt a gazdasága. Bikát hizlalt, fejősteheneket, birkákat tartott.

– *Voltak bikáim is, de többet nem lesz, mert úgy megutáltam, de úgy... Tíz volt legutoljára. Nem azért mondom, de amikor a vágóhídra elvittük, azt mondták, prima bikák. És mennyi munkával járt az, ennyi bikát felnevelni, takarmányozni. Nincs saját birtok, meg kell mindent venni, szemes- meg szálastakarmányt is. Azt mondták ott ezek a pártemberek, hogy akkor minősítik majd a marhát, ha levágják. Úgy beszéltek meg, hogy reggel hatkor kezdik a vágást. Hat előtt lenn voltunk a vágóhídon, de már elkéstünk. A tíz bikámból azt az egyet ismertem meg, amin még rajta volt a szám. Piszok minősítést csináltak, a tizből egy lett első osztályú.*

– És maga mit szólt hozzá? Reklamált?

– *Megláttam ott azt az embert, akinek a gazdálkodókat kellett volna képviselni. És pont ő követett el visszaélést. Ugye, állunk ott, ahogy osztják, szorozzák, mit fizetnek, és hallom, hogy ez a mi képviselőnk telefonál a fiának: jöhet a pénzéért. Lehet, hogy pont az én bikáimat minősítették a fia nevére. Megverem, mondtam magamban. De akkor mit csinálnak énvelem? Mehetek pereskedni. Ki igazolja, hogy nekem van igazam? Hat órára hívtak, és a bikákat már háromkor levágták. De nem csak én voltam ott, vagy hétszáz bikát vágtak akkor. Lehet, hogy hatkor azokét vágták, akiket nyolc órára hívtak be.*

– Mennyit veszített rajta?

– Hát úgy százezer forintot. Én akkor azt mondtam, nem csinállok többet semmit. Megyek én is kölcsönért, vagy nem tudom, miért. Hogy valaki adjon valami segílyt! Mert dolgozni? Nem érdemes. Még akkor sem, ha csak magamnak dolgozok. Nemhogy másnak?! Ki az a hülye, aki ma még dolgozik Magyarországon? Az, aki nem megy lopni, csalni, mert nem tud hozzáférni. Ment a nagy magasztalás, mikor az MDF kormányra került, hogy mi lettünk a vezérek. Ha teszem föl, kibírják egy választásig, utána megint fütyülnek rá, hol áll az ország. Hova lett az a rengeteg pénz, amit adóba befizettünk? Várhatunk valamit Antall Józseftől? Gondolom, a mulatság végén, mondjuk, az egyik L betűt elhagyja majd a nevéből. Neki ez lesz a vesztesége. Hát van itt számonkérés? A szegény embereken igen. De azok, akik a rokonsággal, sógorsággal együtt csálnak, lopnak, azok sose esnek kétségbe. Ők engedik meg, hogy te mit csinálhatsz. Itt most szórják kifele a szép, nagy szavakat, de azok elszállnak, mint a füst. És azután mi lesz? Ha teszem fel most mindenki neki merne ugrani, a végén úgy megölnék a népet, mint megölték ötvenben. Ugye, az osztáskor megkapták azt a kis földet. Jaj, Istenem, hogy csináljuk, mit csináljunk! Akinek egy kis pénze volt, igyekezett, hogy vegyen még hozzá valamennyit. Csak aludttejet ettek, kenyér is hol volt, hol nem volt. Megvette azt a kis birtokot, azért gürcölt az egész család, hogy belerokkant. Aztán elvették tőle, agyonverték, vagy nyomorékká tették. Kiölték belőle az akaratot. Én még mindig neki mernék vágni úgy húsz hektár földnek, összefognék valakivel, vennem traktort. Lehetne, csak hát nincs kilátás meg kedv se. Csak az örökös hajtás maradt, hogy megélhessünk valahogy.

1990-ben a kormány ígéreteiből és jóslásaiból azt hallotta ki, hogy megszűnik a mezőgazdasági nagyüzemek monopolhelyezete, és a magángazdáknak is jut föld, ha dolgozni akarnak. Nagy Laci pedig dolgozni akart, és nem törődött azzal, hogy a kormányzati szándék nem törvény, csak ígéret, s a szép szavak meg sem billentették a monopolhelyezetet. Birkákkal foglalkozott évek óta, és végre szeretett volna legelőt bérelni. Az állami gazdaság ajánlott egy húszhektáros területet, szélén egy düledező tanyával. Éves bérleti díjként kétszázezer forintot kért. Nagy Laci sokallta az összeget, hisz a szóbeszédből tudta, hogy a gazdaságnak átlagos termés esetén is csak háromezer forint a hektáronkénti haszna, a termőföldből. De ez a legelő száraz és szikes, csak pipaszurkálófű nő rajta, ezen egy fillér haszna sincs a gazdaságnak. A bérlettől végül is a szerződés feltételei riasztották el: eszerint a bérleti viszonyt a bérbeadó bármikor indoklás nélkül megszüntetheti. Akkor is, ha a bérlő a rozzant hodályból időközben kacsalábon forgó palotát épített. Így aztán Nagy Lacinak nem lett legelője, húsz birkája a téesz nyájában maradt, darabszám fizeti utánuk a tartás költségeit.

Amikor egy dormándi társaságban földművelő terveiről beszélt, a többiek beléfojtották a szót. *Meg akarod szakítani a családot? Kinek kell az a föld? Én legszívesebben még a kertem is lebetonoztatnám!*

Nagy Laci körül megváltozott a világ. Ha a megújult piacon versenyben akar maradni, legalább ideig-óráig hinnie kell a különböző ígéretekben. 1992 nyarán a fuvarosság családi vállalkozássá alakult, társult két huszonéves fiával. A vállalkozás bővítése „kész szerencsétlenség” volt a családra nézve; bolonddá tette őket egy külföldi érdekeltségű kft. Három teherkocsinak is munkát adó kétéves elfoglaltságot ígértek. Az egész família összefogása kellett hozzá, hogy a szükséges gépeket megvegyék. A kisebbik fiú, miután leszerelt a katonaságtól, nem ment vissza a munkahelyére, a nagyobbik kilépett a téeszből. A többműszakos, nagy haszonnal kecsegtető munka egy pénteki napon kezdődött, és a következő napon, a szombati műszak végén a kft. felmondta a szóbeli megállapodást. A mesebeli két év két nap alatt kitelt.

Nem vagyok versenyképes az új urakkal meg az elvtársurakkal sem. Frissen „privatizált” gépekkel úgy vállallják el a munkát, hogy még meg se jelennek a munkahelyen. Küldik a sofőröket, van olyan úr, aki tizet, tizenkettőt is alkalmaz. És én olyan marha vagyok, hogy azt hittem, elférek mellettük. Elhittem, mert a kft.-sek azt mondták, hogy meglesz a munka, aztán

mégse lett. Nem tudom, hogy ügyvéd tudna-e rajtam segíteni, vagy csak az is a pénzemet vinné! Most éjjel-nappal figyeljük a telefont, s szinte mindent elvállalunk, nem is mindig a nyereség, mint inkább az új kapcsolatok, ismeretek reménye miatt. Beléptem az egri taxisegyesületbe, hála a telefonnak, bármilyen sürgős munkát azonnal vállalni tudunk. Továbbra is szállítunk nyulat, sódert, tüzelőt és gyapjút. Nem tudom, meddig megyen ez így, meddig lehet elviselni ezt az általános bizonytalanságot.

1990 tavaszán a dormándi teherfuvarozó kisiparos a régi pártembereket szidta, két-három év múlva az újakat. A jövőre nézve az a szomorú tapasztalata, hogy az új vezetőknél még a „piroskönyvesek” is jobbak voltak. Nem figyel többet a politikára. Annyit tud, hogy a dormándiak 1994-ben az MSZP-re fognak szavazni.

*

A vegyes vállalkozóhoz és a kisiparoshoz képest a mezőgazda még a nyolcvanas években is függelmi kötelékben élt, hiába kapott állami mentelmi jogot a mezőgazdasági kistermelés. A háztájizó téesztagok mellett immár szabad őstermelőnek is lenni. Sőt mi több, a „kistermelő” őstermelő-adókedvezményt élvez. (Az évtized közepén ötszázezer forint bevétel alatt nincs adó.) De hiába kaptak szabadságot a termelésre, önállóságuk kétes értékű maradt; a nyulász és a sertéshizlaló, az uborka- és dohánytermelő a monopolhelyzetű felvásárlóktól függött. E kiszolgáltatottság ellensúlya a szabadpiaci értékesítés lehetett volna, csak hogy ebben a faluban nem volt hagyománya annak, hogy egy-egy család munkaerejének egészét a gazdaság működtetésére fordítsa. Ez idő tájt csak elvétve találni olyan családgazdaságot, amelyik túlnyomórészt a privát gazdaság jövedelméből él. A korlátolt gazdagságot megengedő játéktér ún. mezőgazdasági vállalkozói ugyanúgy kínlódtak, mint a falu 1945 utáni újjazdái.

KŐFARAGÓ A TEHENEK KÖZT

Az alvégi Bakos János a nyolcvanas évek végén (dormándi viszonylatban) páratlan vállalkozásba fogott: egy csordára való tehenet költöztetett családi háza udvarára. A falu elismerte, hogy ez becsülendő teljesítmény, mert a tehenészetet a maga erejéből teremtetete meg. Még a szülők sem segítették, mi több, vasutas apja faluraszóló botrányt csapott a tehenek miatt.

Bakos János gazdálkodásáról friss hírek nem terjednek a faluban. A gazda társaságba, kocsmába nem jár, még szomszédolni sem, így csak az tudja, hogy mire jut a tehenészetével, aki otthonában fölkeresi.

Délután öt-hat óra tájt nyitottam meg a kiskaput. A láncos kutya ugatására két gyerek jött ki a házból, megálltak az ámbituson, s apjukhoz, a ház mögé irányítottak.

A telek nagyobbik részét alacsony, deszkából tákolt gazdasági épületek foglalták el, a lakás bejáratával átellenben a szomszéd ház oldalának egy tömzsi, szürke kőépület fordult. A kis udvar négyszögét betonjárdák keresztették. Az ámbituson túl bokáig ért a sár, az istállók mögött csak puszta föld volt, gőzölögő trágyahalommal.

A gazda lehúzott fejjel bújt ki az egyik istálló ajtaján. A keménykötésű, bajszos fiatalember mintha a szép emlékü népfőiskolák illusztris tablójáról tévedt volna ide – az arca kerek és barnapiros, a haja göndör, homloka magas, enyhén kopaszodó. Fekete gumicsizmában lépett a fényre, széttárt karjain könyékig feltúrt kockás ing. Hunyorgó félmosollyal, kissé bizalmatlanul fogadott.

Éppen trágyát villáz, egy teherautót vár, trágyát szállítat egy kereskedőnek, magyarázta. Közben megmutatta két istállóját és a tizennégy tehenet. Az ólakban fias disznókat, birkákat és bárányokat tart. Ennyit láthattam, többet nem, mert megérkezett a trágyadombhoz a teherautó.

Délelőtt tizenegy órára végezni szokott a jószágok körül, ha minden rendjén megy, ilyenkor van egy kis pihenő. Legközelebb, amikor a szieszta idején szerettem volna beszélni vele, a nagyobbik fiával hajladoztak az udvaron. Egy beton vízaknatetőt emelgetett, s kalapáccsal a széleit sorjazta. Délután végre jönnek a mesterek, és bekötik-bevezetik az udvarra a vizet. Nagy könnyebbség ez, mert idáig vödörrel kellett hordani az istállókba. Erővel, pénzzel nehezen győznek ennyi jószágot.

Emelkedik a táp, a takarmány ára, és nekik mindenért fizetni kell. A pár lépésnyire lévő raktárhoz vezetett, majd gyorsan elhadarta, hogy melyik zsák takarmány mennyibe került, és meddig lesz elég. Egyszerre sokat hozni-felhalmozni sem tudnak, mindössze két kerékpárjuk van.

Délután két órakor szokták meginni az ebédet követő feketét. Az udvar csöndes volt, a Bakos házaspár a konyhában matatott. Szomorú hírrel fogadtak. Az asszony az állami gazdaság fejőzetében dolgozik, és a tegnap hazafelé jövet betért a füzesabonyi áruházba, hogy vegyen néhány apróságot. Mire kijött, ellopták a biciklijét.

Bakos Jánosék egy pusztai földre, alapozás nélkül épített régi házban laknak. Középen a köves konyha, vízcsap és mosogató nélkül, a fürdőszobát egy nagy lavór helyettesíti. Innen jobbra és balra egy-egy padlós szoba nyílik, mindegyikben olajkályhával fűtenek. Egy kis kamra tartozik még a lakáshoz, a vécé az udvaron, a ház mögött van. A kettejük fizetéséből vették a telket, a házat, a bútorokat, s a tehéntartásban is csak magukra számíthatnak.

A férfi tizenöt éves korában kezdett dolgozni. Volt bútorgyári munkás, benzinkutas, teherautósofőr. A füzesabonyi sírközüzemben kitanulta a kőfaragószakmát. Egy évig kőfaragó kisiparos volt. Az iparosságból nem tudtak megélni, mert ez a munka idényjellegű. (Gyanítom, inkább a konkurenciát nem győzhették. Van még egy kőfaragó a faluban, régi, „jól bejáratott” üzemmel.)

1983-ban – négyévi házasság után – vásárolták az öreg házat, és lassanként nekiláttak egy földes padozatú istálló építésének. 1987-ben OTP-kölcsönrel vettek négy tehenet, majd rövidesen egy közeli téesztől béreltek-hozattak még jószágokat. A szerződésben foglalt feltételek szerint a téesz csak a tehenet adja, a biztosítás, a jószágok takarmányozása, elletése, gyógyíttatása, elhullása a bérlő gondja. A bérlő megveheti a téesztől a tehenet, ezt tervezte Bakos János is. Az istállóiban szoroskodó tizennégy tehénből 1990-ben öt már a sajátja volt. Csak hát a tartás körülményei...

Minden szál szénát-szalmát vennie kell, ennyi jószág mellett még arra sem jut ideje, hogy az elhagyott árokpartot lekasálja. A teheneket nincs hova kihajtani, télen-nyáron az istállóban állnak. A közeli használatlan gyepet, az egykori dormándi legelőt a füzesabonyi téesz nem hajlandó bérbe adni. És mi lesz a tejjel? Bakos János a kannák sokaságát naponta kétszer, reggel-este, fölköti a biciklire, és így kerekedik át a besenyőtelki tejcsarnokba.

*

Így élt Bakos János a kilencvenes évekig. Az utolsó dormándi hír szerint tehenészből megint kőfaragó lett.

X/ KALANDOROK ÉS SZALMAÖZVEGYEK

A dormándi teherfuvarozó és a kőfaragó csak legénykorában és rövid időre kalandozott el a faluból, házasemberként mindketten idehaza teremtettek egzisztenciát. Az első világháború után majd mindegyik dormándi férfi elindult szerencsét próbálni, s mentek a hajadonok is csapatostól. Csak azok nem tértek vissza, akik a messzi idegenben találtak házastársat. A negyvenes évek végétől több a kalandozó dormándiak szerencséje, s főként a sikeres karrier miatt hagyják el véglegesen a falut; a stabilitást keresik, és újszerű, a dormánditól különböző életkeretek megformálására törekednek. A Dormándról elkerültek pályája egyenletesebb, mint az államszocializmus korában vándorló besenyőtelkieké.

A második világháború után a besenyőtelkiek többsége átmeneti vándor volt, s a váltást igénylő fantázia a falun és a mezőgazdaságon kívül is érvényesült. Az első munkakeresők mintegy negyven százaléka a borsodi iparvidékre ment, harminc százalékuk Füzesabonyig jutott. Az ötvenes években gyakran választott munkaadó az új nagybirtokos, a füzesabonyi állami gazdaság volt. (Ez a „kvázi” jogutóda az egri érsekség birodalmának.) Füzesabonyban munkát kínált még a gépállomás, majd a nagyfaluban megalakuló termelőszövetkezet. A falun kívül munkát vállalkozók maradéka szóróványosan Budapesten és az ország más vidékein helyezkedett el. Az ötvenes évek második felétől a budapesti vállalatok a legnépszerűbbek és a fővárosinál távolabbi munkahelyek. A messzire ingázók számtalan munkahelyen megfordultak. Az ötvenes évek munkakezdői egy-másfél évtized alatt legkevesebb tíz-tizenöt munkakönyvi bejegyzést gyűjtöttek össze, de nem ritka az olyan férfi, aki a hetvenes évekig negyven-ötven munkahelyen töltött hosszabb-rövidebb időt.

A hatvanas évek végén konszolidálódó besenyőtelki tévesz ideig-óráig visszatérésre készíteti a vándorokat. A hetvenes években Budapest vonzerejét veszti, az elsőbbség Egeré lesz, a megyeszékhelyet az iparosodó Füzesabony követi. A vándorlás állomásait vizsgálva a negyvenes évektől tipikus pálya, hogy a fiatal férfi első munkahelyeit a megyén kívül választja, a következő állomása Eger, ezután Füzesabony. A nyolcvanas években csak a község kisiparosai és alkalmazottai állapotodnak meg szülőfalujukban, a többiek füzesabonyi és környékbeli munkahelyeket választanak.

Az államszocializmus négy évtizedében a munkahelyek cserélgetése mellett gyakori a szakmák, foglalkozások változtatása is. Ez az oka, hogy kevesen futnak be szabályos, egyenletes szakmai karriert. Végére szakmunkások lesznek, de mégsem azok. Lássunk néhány pillanatsfelvételt a nyolcvanas évek közepéről. Ez idő tájt a pincér darukötözőként dolgozik, a Drezdában és Budapesten tanult szabómesternek ács a foglalkozása, a kerékgyártó pillanatnyi munkahelyén vízvezeték-szerelő. A kötődés magánkisiparos mérlegképes könyvelést tanult, a sportlovasnak cukrász az első tanult mestersege, a férfifodrász központifűtés-szerelőként kapja a fizetését. A foglalkozást váltogatók közt sok a sofőr, a traktoros, ugyanúgy, mint a dormándi univerzális szakmunkások. A kőműves maszek taxisnak állt, a szűcs kamionsofőrnek, a géplakatos, a cipész, az asztalos, a vágár, az érettségizett növénytermesztő szintén valamilyen járművet vezet.

A változtatások egyik oka a falu és a környék munkapiacának egyhangúsága. A kényszerpályákról a nyolcvanas évek második felében tértek le a besenyőtelkiek. A vándorlások közben összeszedett szakmák sora alapja lehetett terebélyes vállalkozásoknak is. A dormándiaknál talán azért sikeresebbek, mert Besenyőtelken teljesebb az intézményhálózat, a közműellátottság, szélesebb a mezőgazdasági kisüzemek köre. Több a munkahely is, és a

helyben dolgozók szívesen vesznek igénybe helyi szolgáltatásokat. A magánpraxis bontakozó szabadsága leginkább a sokat próbált vándoroknak kedvezett.

A húszas-harmincas évjáratú férfiak túlnyomó része a borsodi iparvidéken állt először munkába. Ebből a korosztályból való az a férfi is, aki a kilencvenes évek egyik legtöbb üzletágot működtető vegyes vállalkozója. Az 1935-ben született férfi a borsodi iparvidékről Budapestre ment; menet közben kitanulta a hegesztő-, villanyszerelő-szakmákat. Dolgozott továbbá a füzesabonyi gépállomáson, a helyi termelőszövetkezetben, az iskolában, egy füzesabonyi javítószövetkezetben. A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején mezőgazdasági kistermelő is: családi gazdaságában tartottak szarvasmarhát, sertést, baromfit, termeltek dinnyét és tököt, 1983-ban még két lovuk is volt.

A nyolcvanas évek második felében váltott a család: a férfi vegyes javítómunkára kért iparendélyt, és az asszonynak vettek egy butikot. A házaspárnak a kilencvenes években már Besenyőtelken és Füzesabonyban is voltak vállalkozásai, többi között egy sörfőzde és a város központjában egy étterem. És ami a legújabb: tőkéjük egy részét földbirtokba fektetik.

E vállalkozások beindulása előtt az érettségizett asszony falubeli munkahelyeken dolgozott tisztviselőként. A nyolcvanas években kezdett „üzletelni”, hasonlóképpen, mint a többi érettségizett, faluban maradt irodista nő. Tanult asszonytársai is sorra otthagyták az íróasztalt. A takarékszövetkezet adminisztrátora fonal- és maradékboltot, a gyógyszerértári asszisztens zöldségboltot nyitott, az orvosírnok száraztészta-készítő kisüzemet rendezett be, az óvónő alkalmi cipőüzlet-hálózatban érdekelt. Ezek az asszonyok nem eltartói a családnak, s az alaptőkét sem elsősorban maguknak köszönhetik. Üzletük többnyire családi befektetésként indult, a férfiak már ezt megelőzően is „maszekok”. Nem tudni, hogy a női vállalkozások mennyire nyereségesek. Lehet a butik presztízsértékű csupán, és arra jó, hogy a vállalkozás családi jellegét erősítse. Életvitelüket látva, annyi azért bizonyos, hogy nem veszteségesek. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha ezek a nők jó üzletasszonyok.

A női rátermettséget a háború előtt sem kísérte társadalmi elismerés, e férfiközpontú világban formális rangot nemigen érdemelhettek ki az asszonyok. A gazdálkodás és a kereskedelem férfidolog volt, s csak rendkívüli esetekben kerülhetett női kézbe az irányítás. A felsőmalom nagybirtokos gazdája például azért volt nő, mert idejekorán megözvegyült. A vendéglő tulajdonosa pedig azért, mert apósának csődbe ment üzletét az asszony öröksége segítségével tudták megmenteni. Persze nem volt ritka, hogy a mulatságokat kedvelő férfiak helyett asszonyok igazgatták a birtokot, de a nevezetes gazda akkor is a „férjúrám” volt, a nő pedig csak a házitűzhely őrizője. A háziasszonykodásból a jómódú lányokat az iskoláztatás emelhette ki a század harmincas éveitől. Az első lépcső a „négy polgári” volt, ahová a módos családok (induló korosztályként) a tízes-húszas években született lányaikat íratják be. Középiskolába a következő évtized szülöttei jártak: a besenyiek szerencsétlenségére a beíratás időpontja épp a negyvenes évekre esett. A közkedvelt iskola az egri angolkisasszonyok gimnáziuma volt. Az első lánygimnazisták pályáját a háború, majd az új rezsim törte derékba. A beszolgáltatással sújtott, egykor jómódú családok lányai félbehagyták tanulmányaikat, egy részük visszajött háztartásbelinek vagy „segítő családtagnak” a faluba, mások a városban kerestek megélhetést, és felnőtteként tanultak tovább. A középgazdák lányai közt van néhány kivétel, aki tanult fővel, tanult foglalkozásában idehaza maradt.

A háború előtt a kis- és középbirtokos családok nőtagjai a jobb módú lányoknál, asszonyoknál nagyobb szabadságot élvezhettek. Sokan az Árpádházi Boldog Margit Leányegylet szervezésében mesterségeket tanultak, majd maguk is vezettek háziipari tanfolyamokat. Többen váltottak ki hivatalos engedélyt az iparűzésre. A két háború között volt a faluban fodrásznő, szabónő, varrónő, drukkoló (kézimunka-előnyomó)-nő. Beálltak a vegyes

portékájú szatócsboltok, a rőföskereskedések pultja mögé. (Egy időben tizenegy vegyes bolt, két rőfösbolt, egy trafik, hat hentesüzlet működött.) E korban egyedi vállalkozásnak számított egy élő és művirág-kereskedés, asszonynéven szerepelt az egyik olajútó is. A nincstelen családok jobb helyzetű és ügyesebb nőtagjai a helyben, valamint a környéken felvásárolt mezőgazdasági terményekkel kofálgodtak; Füzesabonyba, Egerbe vitték az árut, a merészebbek elvonatoztak Budapestig. Az állattartó és gabonát, takarmányt, ipari növényt termesztő nagy- és középbirtokok mellett nem alakultak ki olyan zöldség- és gyümölcstermelő gazdaságok, amelyeket a spontán szabadpiaci kereslet éltetett volna, s így a saját termést értékesítő asszonygazdák rétege sem jöhetett létre.

A nincstelenek kevésbé szerencsés tömege a két háború között cselédkedett, és napszámba járt. A háború utáni cserevilágban sokan csatlakoztak a réteghelyzetet tekintve vegyes kofálgodók, feketézők csapatához. A negyvenes évek második felében felértékelődött a női munkaerő. Nők léptek a fronton odaveszett vagy hadifogságban vesztglő férfiak helyére. A háborúból hazaszabadult férfiak is el-eltűnedezték a faluból; csapatostól jelentkeztek romeltakarításra és újjáépítésre. A cserekereskedelem az országos jövés-menés szabadságát is meghozta.

A régi rend már az ötvenes években visszaállt. Cselédtermészetű és alkalmi munkát a magánbirtokot konfiskáló állami gazdaság, erdőgazdaság kínált, így a nők tömegesen folytathatták hagyományos foglalkozásaikat. A mezőgazdaság kollektivizálásának kezdetén az első téeszkek legmegbízhatóbb munkásai az agrárproletárok lányai, feleségei voltak.

A kis- és törpebirtokos családok nőtagjai általában nem lettek szövetkezeti tagok, ők napszámba, részesművelőként vagy a férj munkaegységére dolgoztak. Utóvégre a nagygazdák feleségeinek, lányainak „munkaköre” sem változott, csak úgymond a helyzetük lett „hátrányosabb” a megszokottnál. A magángazdaság már nem létalap többé, s a férfiak, ha muszájból is, de legalább kimozdulhattak a faluból munkát keresni.

Asszonyaik nem mehettek sehová, vállukon nyugodott a háztartás és a gyermekek gondja, s általában az is rajtuk állott, hogy összejön-e a beszolgáltatásra-, adóraláló. Számukra sem a falun kívül, sem a faluban nem adódott fizető munkaalkalom. Jobb sorsra felkészített lányaik a gimnáziumból kicsöppenve csak idénymunkát remélhettek az állam mezőgazdasági nagyüzemeiben. A téeszben nem álltak velük szóba. Aki tehette – és mersze, szülői jóváhagyása volt rá –, a városban járt munka után.

Tisztviselőnek lenni, ez volt az egyetlen, amit a szegényebb családból származó lányok megpróbálhattak. A vezető és tisztviselő beosztásokban eleinte valóságos diplomával ért fel az iskolázatlan előélet, ez garantálta a „káder” proletár mivoltát. Mivel az osztályöntudat önmagában nem működött az apparátust, kellett mellé néhány írástudó ügyvivő.

A kortársak azt mesélik, hogy szinte „lasszóval fogták” a jól számoló, szépen, olvashatóan író szegény lányokat. Ezen az alapon kerülhettek íróasztal mögé; a legsikeresebbek főkönyvelőként, vb-titkárként mentek nyugdíjba. A női káderek rátermettséggel esetenként a humánus és a jó modor is együtt járt – a kusza években ők szelídítették a durva („férfias vadkommunista”) politikai indulatokat. Az ötvenes évek kádereit gyorstalpálókön képezték, a vezető beosztáshoz még az elemi iskolai végbizonyítványt sem követelték meg. Így aztán ezek a nők sem jutottak magasabb iskolába.

Értékálló szakmát, érdemes beosztást és munkahelyet jószerivel csak a falun kívül lehetett volna szerezni, de a falun kívüli munka évtizedekig férfikiváltság volt. A nők a hetvenes évekig munkavállalás céljából nem lépték át a falu közvetlen határát, csak azokat engedték „világot látni”, akiket a városban megbízható rokon család kvártélyozott.

E tilalom jelei még a nyolcvanas években is felfedezhetők. Az évtized közepén a nők több mint egyharmada háztartásbeli, s a nőknek kb. tizenöt százaléka szerzett szakmát vagy végzett valamilyen felsőbb iskolát. (Aki a hetvenes évek előtt „elszabadult”, el is költözött a faluból.)

Az érettségi a hatvanas évek második felében nyerte vissza régi rangját. Az iparendélyhez jutott kisiparosok és a téesszervezést kiheverő egykori középgazdák írták lányaikat gimnáziumba. Példájukat követve öt-tíz esztendővel később már asszonykorba ért idősebb társaik esti gimnáziumba jelentkeztek. A nyolcvanas évekre leérettségizettek csoportja 1946 és 1968 között született. Ők váltották fel az ötvenes évek női kádereit a tisztviselő és vezető munkakörökben, és ellátták az intézmények terebélyesedő adminisztrációját, a téesszen, a Herbáriában, a takarékszövetkezetben, az iskolában, az állami gazdaságban, a bolthálózatban, az egészségügyben. Az érettségizők az iskolaválasztáskor korábbi mintákat is követtek. A faluban egykoron „majdnem intelligencia” volt a postás- és gyógyszerészkisasszony. (Besenyőtelken 1885-től van posta, 1911-től telefon.) Füzesabonyban működött egy postaforgalmi szakközépiskola, itt tanultak a reménybeli postatisztviselők. Az egészségügyi szakközépiskolások közül a védőnők és orvosasszisztensek maradtak a faluban, a gyógyszerészlányok legtöbbje Egerben talált megfelelő munkahelyet. (A falu első patikája 1923-ban nyílt.) Az óvoda intézménye majdnem a századdal egyidős, s a háború előtt egyetlen óvónőt alkalmazott a község, neki szolgálati lakás is járt. 1945 után többször költözött és bővült az óvoda, de a szaporodó óvodai csoportok számát mindig meghaladta az óvónői állásra pályázók száma. Óvónőnek lenni évtizedek óta irigylésre méltó állapot.

Jó ideig a káderlap és az ismeretség alapján válogattak a (képesítés nélküli) jelentkezők közt, a hetvenes-nyolcvanas években a képzett óvónők szintűgy tülekednek az állásokért. (Így aztán továbbra is a „kapcsolati tőke” szelektál.)

A nyolcvanas évek utolsó új divatja a közgazdasági érettségi, mint a titkárnők és könyvelők alapiskolája.

Belőlük lesznek a kilencvenes évek számviteli és számítógépes tisztviselői, ők pályázhatnak a legnagyobb eséllyel városi munkahelyekre.

E példákból nyilvánvaló, hogy irodai vagy fehér köpenyes munka helyben csak keveseknek jut, a kínálat javarészt kiszolgáltatott munkakörök sokasága. A faluban a háború előtt a bejárónőség hagyományos női munkakör volt. Ebből a praxisból származnak az első nyugdíjat hozó foglalkozások. A hatvanas évektől a takarítónak, konyhalányoknak, szakácsnőknak állandó munkaviszonya van: eleinte segédmunkások, szakképzettség nélkül. Szövetkezeti munkahelyen kötöttek ki az egykor rangos varrónők tanítványai; a téess varrodai alkalmazottjaként vagy bedolgozóként ültek a varrógép mellé. A faluban a divatos öltözködés máig presztízsértékű, ezért maradtak „polgári” varrónők is, közülük jó néhány kontár vagy a szaporodó butikok négermunkása.

A mai napig a háztartásbeliek vannak a legtöbben. Ez Besenyőtelken nem azt jelenti, hogy az asszonyok családot eltartó mezőgazdasági kisüzemet vezetnének. Elvégzik ugyan a háztáji és kisegítő gazdaságok munkájának nagyobbik felét, de a bevétel a nyolcvanas évekig jelentéktelen. Egy-egy család még fél tucat marha tejpenzéből sem képes megélni, s a dohány bevétele legföljebb arra elég, hogy némi építőanyagot vásároljanak a családi ház megújításához. (Egy termelőre öt-hatszáz négyszögöl jutott, s száz négyszögöl átlagosan öthat ezer forintot termelt ki.)

A nők a férfiak távollétében és a föld hiányában mindössze annyit tettek, hogy a törpe kisüzemekben megőriztek valamit az egykor volt nagyléptékű gazdaságok hagyományaiból.

Új termelési formát az eltelt harminc-negyven év alatt nem találtak ki, jobb híján teljesítették azt a termelési programot, amit az állami felvásárlás felkínált. Ha konjunktúra volt éppen, foglalkoztak a sertésekkel, palántázták, kapálták, törték, fűzték a dohányt.

Az évtized utolsó divatja szerint kibelezett tökhegyeket halmoztak fel az udvarokon, s válogatták, teregették a felvásárlásra váró héj nélküli tökmagot. (Feleannyi pénzt hozott, mint a dohány, viszont a munkája jóval könnyebb. Nem véletlen, hogy az első szerződők falusi vezetők, értelmiségiek és „bennfentes” tisztviselők voltak. Mire a többség is belevágott, már pangott a tökmagpiac.)

Az asszonyi példák láttán a lányok nem kaptak kedvet a gazdálkodáshoz. A többség a nyolcvanas években bolti eladónak tanul. Ők forgolódnak a kilencvenes években itt is szaporodó vegyeskereskedésekben.

XI/ ÁTMENET ÁTMENET HÁTÁN BESENYŐTELKEN

1/ ILLUZIONISTÁK ÉS KISSZERŰ LEHETŐSÉGEIK

Kétszáz disznó tulajdonosát kerestem Besenyőtelek központjában egy 1983-as lista alapján, amit a községi tanács és a termelőszövetkezet útmutatásával készítettem a háztáji és kisegítő gazdaságokról. A porta udvarán disznóólak szoroskodtak egymás mellett, de csöndes volt valamennyi, mintha valami vész pusztított volna. A lakóházban egy magas, szőke férfi és egy középtermetű fekete asszony készülődött az ebédhez. Délben be szokták zárni az üzletet – magyarázták –, de ha venni szeretnék valamit, szívesen megmutatják a választékot. Magam jó helyen kereskedtem, csak a címjegyzék már elavult. Tuza Péter és felesége 1982-ig intenzív sertéshizlalással foglalkozott. Hosszú éveken keresztül száz-kétszáz disznót hizlaltak állami megrendelésre, 1981-ben még a füzesabonyi állami gazdaságnak is vállaltak bérhizlalást, ekkor egy időben százötven sertést etettek. A hizlalást szinte egyik napról a másikra abbahagyták, s miután elment az utolsó transzport, 1982-ben divatárubutikot nyitottak. Ez volt az első „maszek” ruhaüzlet a faluban – a magánkereskedés harminc-negyven esztendő tilalma után.

Besenyőtelken az efféle profilváltás nem egyes korosztályokra vagy rétegekre jellemző és általában nem feltétlen alapeleme a családokat kormányzó stratégiának sem. Minden korban léteztek mozgékony, a foglalkozásokat gyakorta váltogató kísérletezők. A gazdasági bakugrások olykor nem éppen megfontolt életvezetésre vallanak. A váltogatók sokszor talán bele sem gondoltak, hogy jól járnak-e az új munkával, véghez tudják-e vinni terveiket. Mintha nem is a nagyobb jövedelem, a magasabb státus lenne a fontos, hanem hogy jöjjön valami próba, történjék valami új.

A falu első butikját egy nyugdíjaskorú házaspár nyitotta: Tuza Péter 1921-ben, a felesége 1925-ben született. A nyolcvanas évek elején még különösen hangzott, hogy valaki a sertések hizlalása helyett egyik napról a másikra finom divatholmival kezd foglalkozni. De ez a butikos sem hebehurgya, sem hazardőr nem volt. Harminc éven át kitartott a disznók mellett, mígnem az 1979-es adókulcsok haszontalanná változtatták munkáját. Tuza Péter akkurátus ember lévén részletes naplóban rögzítette minden kiadását és bevételét (még a szállítómunkásoknak kiporciózott féldeciket is), és az 1980-as mérleg azt mutatta, hogy kemény munkával havonta ötezer forintot keresnek. Nem akarták megvárni, míg a hizlalás „jövedelmezősége” eléri a téesszintet: a szövetkezetnek a hizlalt sertésen kilónként két forint harminc fillér ráfizetése volt.

Gyakorlat teszi a mestert – ebben a reményben váltottak át divatáru-kereskedésre. Tuza Péter az állattenyésztést sem az iskolapadban tanulta. Kerékgyártóként szerzett mesterlevelet.

A váltógazdálkodást apja példáján tapasztalhatta. Tuza Péter apja, Tuza János hétgyermekes családban nőtt fel a Tárkányi-oldalon a Tuza-hadban, s már nős emberként három házas testvérével együtt a népes nagycsaláddal közösen gazdálkodott. 1918-ban hétholdnyi örökséggel kezdett önálló életet. Voltak esztendők, amikor huszonöt-harminc hold bérlettel egészítette ki a családi birtokot, és kilenc éven át az előjáróság alkalmazottjaként községi fuvaros volt. Négy-öt lovat tartott, hozzá egy sárhányós, féderes hintót (sárga bricskát), egy könnyű löcsös kocsit ruganyos bőrülésekkel, harmadik fogata egy igáskocsi volt.

Tuza Jánosnak hét gyermeke született, a legkisebb fiát, Pétert egy helybéli kerékgyártó-mesterhez adta inasnak. Az inasévek után Péter egy karcagi kocsüzembe ment segédnek. 1945-ben az egyik régi segédtársával Besenyőtelken bérelt kerékgyártó műhelyt, majd 1946-tól önállóan dolgozott. 1949 és 1952 között ácsállványozó volt az északi iparvidéken, eztán egy egri ipari szövetkezetben helyezkedett el. Apja földjét időközben leadták az államnak, mert a termésből nem futotta adóra, beadásra és a művelésre fogadott munkás bérére. Tuza Péter 1954-ben beállt az egyik termelőszövetkezet kerékgyártó műhelyébe dolgozni.

Még útleveél kellett a malacoknak a megyék közt, amikor Tuza Péter sertéshizlalásba fogott. Útlevelet nem váltott, ezért 1952-ben a Hajdúságból csak úttalan utakon hozhatta haza azt a nyolc malacot, amivel elindította a több évtizedes hizlalómunkát. Hogy téesztag lett, fölszaporodott az állomány. Az első esztendőkből munkaegységre malacot osztottak a tagoknak, és az osztáskor Tuza Péter azonnal és készpénzért megvette az inkább pénzt, mint malacot igénylő tagok jószágait. Az ötvenes években évente negyven hízott disznót adott le az állatforgalmi vállalatnak. Ugyanekkor a nyolcszáz holdas Honfoglalás Tsz-nek huszonöt „közös” malaca volt. A téesztagoknak nem tetszett Tuza Péter „nagyratörése”, még az is elhangzott egy közgyűlésen, hogy be kell az ő kis kondáját vinni a közösbe, és szétosztani.

A hizlalás bevételéből 1965-ben vettek egy Trabantot, ez volt a negyedik autó a faluban. A csomagtartójába tíz kismalac fért. A hizlalni való „gyönyörű, kisportolt” malacokat eztán a Jászságból tudta összeválogatni. Hogy megszűnt a közös falusi disznónyáj, és megnövekedett a gépkocsiforgalom, az ólakat vezetékes vízzel és önetetővel látták el. Nyolc-kilenc éven át a tíz-tizenöt saját anyakoca szaporulatát is hizlalásra fogták.

A hizlalás harminc esztendejében Tuza Péternek a táp és a takarmány minősége és beszerzési lehetőségei miatt sok vitája, összetűzése volt a terményforgalmi vállalattal és a helyi termelőszövetkezettel. Mint kiváló sertéshizlaló, miniszteri kitüntetést kapott.

Aktív téesztag 1976-ig volt, ekkor megromlott egészségi állapota miatt leszázalékolták. 1981-ben 3400 forint nyugdíjat kapott. Feleségének semmiféle pénz nem járt, s a butikot tulajdonképpen azért nyitották, hogy az asszonynak összegyűjtsék a nyugdíjalaphoz szükséges éveket. 1982-ben a községi tanács egy új utca nyitása miatt kisajátította Tuzáék tágas portájának közel egynegyedét. Ellenszolgáltatásképp a község főutcáján, a buszmegállóban kaptak egy akkora telket, amire új butikot építhettek. Az új üzlet még 1983-ban megnyílt, s a következő esztendőkből egyre bővült a választék, s egyre elegánsabban öltözködött a butikos házaspár. Szívesen betértek ide kaszinózni a főutcán jövő-menő falubeliek. A butik háta mögött egy elhagyatott közlekedési park árválkodott.

A nyolcvanas évek végén Tuzáék elköltöztek Besenyőtelekről. Azt beszéltek a faluban, hogy egyik fiuk Pest megyei lakóhelyén nyitnak majd új üzletet. A kilencvenes évekre a butik is eltűnt. A polgármesteri hivatal egyik első ténykedéseként a közlekedési park és Tuzáék butikja helyén tágas bevásárlóudvart alakított ki. Egységes tervek alapján húzták fel a pavilonokat, s valamennyit helyi vállalkozóknak adták ki, bérleti szerződéssel.

*

Tuza Péter megelőzte a kortársait azzal, hogy már az ötvenes években visszamerészkedett a faluba – munkát vállalni. A korabeli iparpolitika nem vette volna jó néven, ha önálló műhelyt nyit. Ha valami csoda folytán mégis kap iparengedélyt, aligha tudott volna megélni kerékgyártásból, hiszen a téesztag egy tehenet vagy fias kocát tarthatott, lovat egyet sem. És ló nélkül vajon kinek kellett volna kocsí s a kocsihoz kerékgyártó? Tuza Péter apja jól okoskodott, amikor fiát kerékgyártónak adta, hiszen a negyvenes években Besenyőtelken 1270 lófőle volt, s ez a lóállomány kilenc kerékgyártómesternek adott munkát. Ki merte volna feltételezni, hogy tíz év múlva egyetlen lóva sem lehet a gazdáknak? A hetvenes-nyolcvanas

években kis magángazdaságok politikai engedelemmel már működhettek, így „fölfejlődött” a falu, s a nyolcvanas évek közepén már ötven lóféle (csikókkal együtt) is volt, legtöbbje fuvarosok tulajdonában.

A magángazdálkodásból kisszerű praktika lett. A földművelők a régi birtokméretekhez képest apró parcellákkal bajoskodtak, és kínosan ügyeltek, hogy csak olyat termeljenek, amire állami jogosítvány van. A sertéstartásra például a felvásárlás garanciája készített; a háztartásoknak csaknem a fele pénzelt belőle. Mindemellett a többség kereste a kibúvót az állami felügyelet alól: a szerződéses hizlalásnál gyakoribb volt a szaporulat értékesítése, a malacokat a vásárokon adták el. A mezőgazdaságba még a „leggazdálkodósabb” famíliák sem mertek tőkét fektetni. A családok egynegyede a legkevesbé pénzigényes dohányt termesztette. A fáradságos dohánymunka jövedelméből nem lehetett meggazdagodni, de az esetleges rossz termés sem borította fel a családi költségvetést. (Az optimális bevétel nyolc-tizennégy százaléka volt a kockázatos „tőke”.) A nyolcvanas évekre ez a hagyomány szerint szegényeknek való munka lett a gazdálkodók körében a legáltalánosabb.

A dohány a század első felében a nagygazdák jövedelmező üzletága, s a dohánynal kapcsolatos munkákra részesművelőként dohánykertészeket (kukásokat) fogadtak.

1850-ben nyílt császári parancs mondta ki, hogy a dohány állami monopólium, majd további törvények szabályozták a termelést. Az első és legfontosabb feltétel az volt, hogy a kérelmező ötször annyi dohánytermesztésre alkalmas szántóval rendelkezzen, mint amekkorán dohányt akarna termelni. Dohánytermelési engedélyt a kincstár adhatott ki. A húszas években 32 besenyi gazda kb. 300 holdon termeltetett dohányt. A legkisebb dohányföld három, a legnagyobb negyven hold volt. Azt is törvény szabályozta, hogy milyen kötelességei és jogai vannak a dohánynal kapcsolatos munkákat ténylegesen elvégző kukásoknak. 1945-ig tehát a jómódúaknak volt dohányföldjük, s a falu agrárproletárjai művelték meg. A kollektivizálás után minden dohánytermelő kukás, s a dohánybeváltó már nem ellenőrizte, hogy milyen a művelésbe fogott terület minősége. A nyolcvanas évekre elenyésztek a század elején bevezetett minőségi követelmények; csak a háztáji területek töredékén, harminc holdon és a házi kertekben negyven holdon termesztettek dohányt. Amire az egész falu határa fölött egy nagyüzem rendelkezett, a termelők teljes köre proletarizálódott, a dohánytermelés pedig kisüzemi jövedelem-kiegészítő forrássá törpült.

Hasonlóképp zsugorodott össze a falu többi mezőgazdasági foglalkozása, így például a szarvasmarhatartás is. A nyolcvanas évek első felében az élen álló tehenesgazdának nyolc marhája volt. (Emlékeztetőül: a háború alatt a legnagyobb gazdának csak a vesztesége 55 szarvasmarha volt.) Még 1951-ben a falusi háztartások felének van tehene, harminc évvel később már a kilencedrésznek sem. A besenyőtelkiek az 1945 után következő békés negyven esztendőben körülbelül annyi marhával lettek szegényebbek, mint a második világháború embert, állatot nem kímélő éveit alatt. (A termelőszövetkezet nem pótolta a jószágvesztést: ötezer holdas határából kevesebb szarvasmarhát etetett, mint az árokpartról takarmányozó gazdák.)

A magángazdálkodás terepe a nyolcvanas években is a ház körüli kert, s ez csak néhány kivételes esetben több egy holdnál. Az intenzív kertészkedésnek (zöldség- és gyümölcs termesztésnek) nincs hagyománya a faluban, valamirevaló termelést a helybeliek csak többholdas szántón, legelőn, gazdálkodó tanyával tudnak elképzelni. Igaz, egy-egy merészebb gazda a szomszéd falvak határában vásárolt vagy bérelt a télesztáblásításból kimaradt szántóföldeket, de csupán egy-két gazdaság területe közelítette meg a tíz holdat. A szabad művelésű földdel egyetemben a gazdának való férfiak is hiányoztak a faluból.

2/ AZ UNOKATESTVÉREK

A csipegő jércét nagy műgonddal cicomázták. Riadt, vízszínű szeme környékén kék és fekete szemceruza táncolt, a csőrét vörös körömlakkba mártották, apró ecsettel mázolták a lába körmét. A nyakába és a szárnyára pillekönnyű repdeső szalagocskák kerültek. Pihegő bőgyn színes gyöngysor neszezett. Lagzira készítették. Cifra tollú kakaspárjával a vőlegény násznagya lépett be a kapun, az ünneplő tömegben már a feje fölött illegette. A lakodalmassátorban a vendégsereg két pártra szakadt, az egyik a jércét, a másik a kakast biztatta. A magasban egymásnak eresztett baromfiak küzdelmét ujjongás, visongás kísérte. A patyolatfehér jérce gyászruhás asszony kezében verdesett, egy vállas férfi nyakában ülve menekítette védencét a harcias kakas éles csőrétől és karmaitól. Miután megelégedte a viadalt a násznép, a jércét ketrecbe zárták, a kakas is mehetett a maga szemétdombjára. A sminkelt baromfikisasszony nem érte meg a reggelt. A vőlegény vendégei ráadásul még rossz hírt is költözték, mondván, hogy nem volt „ő” egészen „ártatlan”, válaszképp a menyasszony meghívottjai a kakas „férfiasságát” vonták kétségbe.

A viadalt egy kétszáz személyes, kétnapos lakodalom alkalmából rendezték a menyasszonyos háznál, a Hanyi-oldalban. Mire besötétedett, a menyecske ruhába öltöztetett ifjú asszony már a vőlegényes háznál mulatott, a falu egyik legterebélyesebb családjával. A férj nagyanyjáról azt mesélik, hogy halála esztendejében született meg az ötvenkettedik unokája.

Az 1983 nyarán tartott esküvőn Czakó Dániel zöldségkereskedő és Fukczius Elvira könyvelő kötött házasságot. Az ifjú pár az esküvő után az ősi Czakó-portára költözött.

A huszadik században a fiatalember a család harmadik Dánielje, 1957-ben nagyapja és apja után kapta a nevét. Mindegyik nagyszülője kuláklistán szerepelt.

Dániel szüleinek családi gazdasága a hatvanas években éledt újjá. Elsősorban dohányt termeltek a tanácstól bérelt házhelyeken. A hetvenes években Czakóné a kápolnai dohánybeváltó helyi megbízottja lett. A fiatal Czakó Dániel egy debreceni élelmiszeripari szakközépiskolában érettségizett, dohányipari szakon. (Nővére ugyanide járt, de ő a középiskola után egyetemet végzett, és nem jött vissza a faluba.)

Dániel az érettségi és a katonaság közti időben a kápolnai dohánybeváltónál dolgozott. Mióta leszerelt, a maga ura. A katonaság után a család gazdaságában őstermelő. Dohánnyal, dinnyével, paradicsommal, paprikával foglalkoztak. A fiatalember 1980-ban kereskedésre váltott engedélyt, és az alsótelepi ősi portán zöldségboltot nyitott.

Az esküvő után néhány évvel a fiatal házaspár emeletes házat épített a falu központjában, a főutcán. Földszintjén vegyes élelmiszer-kereskedést rendeztek be. A kilencvenes években a földárveréseken szerzett területtel a falu új nagygazdái körébe tartoznak. A föld jogos örököse Czakó Dániel apja, aki már több mint tíz éve leszázalékolt ipari nyugdíjas.

Az ifjú Czakó Dániel nem pusztán népes rokonságának köszönheti, hogy a kilencvenes évekre gazda vált belőle. A magánpraxist unokatestvérével, Czakó Pállal kezdte a hetvenes évek végén. Az unokatestvérek a nyolcvanas évekig közös családi gazdaságban nevelődtek-munkálkodtak. A két Czakó család 1968 óta gépet, traktort tartott odahaza, ami nemcsak arra volt jó, hogy saját teheneik takarmányát betakarítsák, hanem vállaltak bérkaszálást és egyéb bér munkát is.

Czakó Pál apja, Zsigmond 1974-ben bérfürészes iparendélyt váltott a mezőtarányi tanácstól. Előtte egy éven át hiába kérvényezte a helybéli tanácsnál, kulák származása nem volt jó ajánlólevél. Apja példáján a fiatal Czakó Pál is bérfürészes iparos lett, de ő sem a helyi tanács engedélyével. Ebben az időben a két család közösen bérelt öt-hat holdat a szomszéd

falu határában, majd néhány év múlva a bérelt földet megvásárolták. (Pál nővére a középiskola után tisztviselő volt a faluban, majd fuvaros-kisiparos férje mellett maga is iparendélyt váltott – tésztagyártásra.) Czakó Pál érettségi után nem „jelentkezett be” sehova. Fóliás kertészetében először szegfű termett. *(Akkor még nem tudtam, mit érdemes. Amíg ráébred az ember, mit kellene csinálni, addig nehéz... Aztán rájöttem, hogy esznek ezek a városi parasztok, nem a virág kell nekik. A virág már a gazdagság jele. Enni mindig kell, elkezdtem hát zöldséget termelni.)* A szegfű után a legnagyobb önálló befektetése egy őszibarackos telepítése volt, közben a fólia alatt paradicsomot, paprikát termelt, s a dinnye és a dohány is megmaradt.

A nyolcvanas években a két idős Czakó testvér és fiaik, a fiatal Czakó unokatestvérek gazdaságai elkülönültek. Czakó Pál bérfűrészes őstermelő időközben megnősült, s a bérfűrészességet kereskedelemre váltotta fel. Elköltözött Füzesabonyba, és ott nyitott zöldségboltot. Az 1990-es helyhatósági választáskor új lakhelyén a kisgazdapárt jelöltjeként indult, és megválasztották képviselőnek a füzesabonyi testületbe. Neki is sikerült a családi örökségből annyi földet összeszedni, hogy Besenyőtelken ne a kis-, hanem a nagygazdák közt tartsák számon. Felesége szintén besenyőtelki nagygazda család leszármazottja.

A unokatestvérek ma egymás segítői, tanácsadói. A besenyőtelki földárveréseken megfontoltan licitáltak, és a licitek szüneteiben fiatalabb és idősebb gazdák is csoportosultak körülöttük.

*

A kényszerű kalandozások korát a helyi társadalom a nyolcvanas évek második felére kiheverte. A besenyőtelkiek a régi járt utakra új technikákkal és taktikákkal léptek, a hatalmi-politikai akaratot lekicsinylő vehemenciával. Utoljára a magángazdaságok és a magángazdák rehabilitációja maradt. A kisüzem és a nagyüzem szerencsés összjátékának szüntelen hangoztatása feledtette a mezőgazdálkodás egyéb lehetséges formációit. A (gazdaság)politika által sugallt hiedelem szerint az agrárvilág parancsnoka a nagyüzem, s ha a földműves nem óhajt nagyüzemi bér- vagy szakmunkás lenni, a mezőgazdaságban csak mellékfoglalkozású lehet. A paraszti öngazgatásra csak szórványos kísérletek emlékeztettek. Néhány elszánt, idős gazda szűkös keretek között, kevéske földön próbált gazdálkodni – a háború előtt megszokott módszer szerint. A „mellékes” és „főgazdák” mindegyikéből hiányzott a korszak iparosaira jellemző lendület és fantázia.

A gazdavidágban nevelődő utolsó nemzedék a húszas években született. A maroknyi szabadcsapat erejét a létküzdelem emésztette fel. A következő generáció a hatvanas években választott pályát, illetve szakmát, s ebben az időben nem gondolhattak a gazdálkodási szisztéma megújítására. Sőt még önálló iparosságra sem. A hatalommal vívott csatákban szüleik példáján okulva óvatosabbak voltak, mint földtelen famíliából származó kortársaik. Nem hitték annyira szavahihetőnek a hatalmat, hogy számon tartott, ellenőrizhető tevékenységre, iparúzésre alkalmas jogosítványért kilincseljenek. A tehetségesebb gazdafiúk csak a nyolcvanas évektől mertek „egyénieskedni”, s akkor is csak az ún. szabadabb pályákon. Arra törekedtek, hogy ügyeikbe ne avatkozhaszon senki, és mozgásukat ne korlátozzák a patrónusok. Az iparosságnál kevésbé rendszabályozottnak a mezőgazdasági árutermelés látszott.

Az újrakezdők idősebbjei a hetvenes évek közepétől nadrágszíjparcellákkal, tehennel, lovakkal vacakoltak – régi minták alapján, konzervatívan és kitartóan. Bár a reménylett gazdagságot nem érhatték el, élvezhették az évtizedek óta nélkülözött függetlenséget. Az érvényes agrárpolitika és agrárpiac nem kedvezett a tőkefelhalmozásnak, és a haszon termelésbe való visszaforgatásának sem. Az önállósodó gazdaréteg a nyolcvanas években szabadult ki e vacakolás kereteiből: ekkor lépett a pályára az ötvenes években született

nemzedék. Az iskolázott és törekvő fiatalok a hagyományos gazdálkodást vegyes vállalkozási formává alakították, és az ügy érdekében sikerrel szorgalmazták a rokonok összefogását. A magángazdálkodó és kereskedő gazdafiúk társasága a nyolcvanas évek végén már önsegélyező érdekcsoport, amelynek támogatásra, sőt kirekesztésre is van ereje. Mintha nagyapáik elitszerepét formázták volna.

(A nagyapák korából való elitstílust nem kedvelték. A viselkedés régi asszonyi mintáit inkább a vezető elvtárs- és iparosfeleségek némelyike követte. Ők szívesen hírelték, hogy mennyi gonddal-bajjal jár a községvezetés vagy az üzletmenet, s a bokros teendőkből mi minden hárul személyükre, és mi minden múlik rajtuk.)

3/ HÚZD MEG, ERESZD MEG!

A gazdag falusiakból épülő új elit még nem feltétlen ura saját helyzetének. Elsősorban a gazdánál fesztelenebb iparosság zavarja a címzetes vezetők köreit és „jó ízlését”, és nem veszik egykönnyen tudomásul, hogy vannak már náluk előbbvalók. A hatalmi szankciók helyett ún. jogi eszközökkel próbálják kifejezni rosszallásukat.

A korszak egyik legmozgékonyabb és nevezetesebb kisiparosa „hideg” Szabó István kőművesmester volt; szaktársaihoz hasonlóan a téesz melléküzemágában edződött az iparos létre, egy ideig brigádvezetőként tevékenykedett. Pályáját kamaszos szófogadatlansággal kezdte; a családi döntés ellenére választott szakmát. Famíliájában már nemzedékek óta szokás volt, hogy egy fiúgyermeket parasztnak hagytak, a többi kőművesnek vagy szabónak mehetett. Kőművesünket két nagybátyjához adták szabóinasnak Budapestre, tőlük egy év inaskodás után megszökött, és 1958-ban a maga kedvére kőművestanulónak jelentkezett Egerbe. Végzett szakmunkásként egy állami építővállalat kőművese lett. Észak-magyarországi munkahelyeken, majd Egerben dolgozott, és amikor felfutott a besenyi téesz melléküzemága, visszajött a faluba. 1970 végén kilépett a téeszből, és 1971 januárjában váltott iparendedélyt. Ugyancsak a téeszből szabadult Lehó Antal ács kisiparos, akivel Szabó István 1975-től 1983-ig közös munkákra szövetkezett. Szinte kizárólag állami közületi megrendelésre dolgoztak. A kőműves a nyolcvanas évekre „milliomos” lett, állandó megrendelője a megyei műemlék-felügyelőség. Templomok, régi egyházi épületek restaurálását vállalta, kb. két tucat alkalmazottjával. Nagyvonalú, mondhatni, nagyvilági életstílusa, megyeszerte híres mulatságai bosszantották a puritánkodó falusi vezetők némelyikét, de a hatalmi kötődésektől szakmai jó híre, párt- és vadásztársasági tagsága megmentette. Egy akció volt csupán, aminek ürügyén a hatalmi apparátus szívesen „kivonta volna a forgalomból”. Erről a durva közjátékról mesélt Lehó Antal ács kisiparos.

– *A mátraderecskei tanácsnál vállaltunk munkát. Kértek tőlünk költségvetést, és azt a tanácselnök meg egy műszaki ellenőr is felülvizsgálta, mi kedvezőbb árajánlatot adtunk, mint az egercsehi ktsz és a helybeli téesz. A mi árajánlatunk volt a legalacsonyabb, így mi kaptuk meg a munkát. Elvállaltuk, megcsináltuk, de közben feljelentettek bennünket, hogy jóba vagyunk a műszaki ellenőrrel meg a tanácselnökkel. Az anyagot mindig mi adtuk, és a saját anyagomat oda viszem, ahová akarom, abba nem szólhat bele senki.*

Egy napon korán reggel idegen kocsi állt meg a ház előtt. A hívatlan vendégek elmondták, hogy a derecskei ügyben keresnek, és engedélyük van a házkutatásra. Bejött négy nyomozó, feldúlták az egész lakást, nem tudom pontosan, mit kerestek, ez mai napig sem derült ki. Bevittek bennünket, embertelen módon beszéltek velünk, ahogy a csavargókkal szokás. Szerencsére azok az emberek már nincsenek a régi helyükön. Szóval mindjárt kocsiba ültettek, Pistát is, engem is, és már vittek is befele. Úgy, mint a legalávalóbb csavargókat, gyilkosokat. Alpári módon

beszéltek velünk. Ez 82-ben történt. Három-négy napig fogva tartottak. Nem tudtunk mit csinálni, meg kellett hajolni előtte. A papírokat nekem mutogatták, mert én voltam a fővádlott. Mindennap kérték, hogy valljam be, hogy jóban vagyok a tanácselnökkel, mert a tanácselnököt is ki akarták rúgatni. A műszaki ellenőr is bent volt velünk a sitten, a tanácselnököt nem hozták be, mert nem volt konkrét bizonyíték.

– Mit bizonyítottak a számlák?

– A számlákat felülvizsgálták, és hatvanezer forint túlszámlázást állapított meg az első szakértő. A bíróságon megkérdezték, hogy kint volt-e a helyszínen. Kiderült, hogy egyáltalán nem látta a munkahelyet. Aztán a második szakértő már csak tizenötezres túlszámlázást nyújtott be, de megmondta, hogy ő nem járt a munkaterületen, és nem tudja, hogy az lakatosmunka volt-e vagy kőműves-e, vagy asztalos-e. Az ügyvéd végül úgy mentett fel a bíróságon bennünket, hogy elmondta: valójában koholt volt a vád ellenünk. Megtudtuk, hogy volt egy bigott kommunista Mátraderesken, és ő írta a névtelen feljelentést ellenünk, tőle indult el az egész ügy. Sérelmezte, hogy az akkori tanácselnök nem úgy beszélt vele, nem úgy bánt vele, ahogy azt ő szerette volna. Látott minket, ahogy a munkahelyen beszélgettünk a tanácselnökkel, és rögvest meggyanúsított, hogy akkor mi biztosan összejárunk. A bíróság aztán megvizsgálhatta a bizonyítékot, hogy végül azért lett az a munka a miénk, mert mi tettük a legkedvezőbb árajánlatot a pályázók közül. A tanácselnök a tárgyaláson elmondta, hogy neki ötvenezer forint is számít, és azért csináltatta velünk, mert mi vállaltuk legolcsóbban.

– Itt a községben milyen visszhangja volt az ügynek?

– Hát elég sokan mondták ránk, hogy csalók vagyunk, jó helyünk lenne a börtönben. A falu egyik első embere más alkalommal még névtelen feljelentést is tett ellenem. Az ő veje, testvére, sógora mind kisiparos volt abban az időben, és nem tudta elviselni, ha valakinek jobban ment, mint az ő vejének, testvérének, sógorának. Ő azt nem tudta értékelni, hogy valaki esetleg okosabb, ügyesebb volt náluk. Feljelentett, hogy én foglalkozom fafűrészeléssel, felvágatom, és többet számolok érte. Ha én feláldozom az időmet, energiámat, akkor ahhoz senkinek nincs köze, hogy én mennyi haszonra teszek szert. Az, hogy én a felesleges faanyagot nem tüzeltem el, hanem eladtam, ez szerinte bűn volt.

Az ácsot és a kőművest felmentették a vádak alól, és a per után külön utakon jártak. Ha lehet, így még sikeresebbek voltak, mint annak előtte. A falu első „maszek” vendéglátóhelyét (egy eszpresszót) Lehó Antal ács nyitotta. Szabó István, a kőműves Füzesabony szélén motelt épített. Az évtized második felében más iparosok is szert tettek forgótökre.

Az iparosság a gazdarétegből származó vállalkozóknál egy generációval korábban lépett a porondra. Amire a tradicionális elit unokái kereskedést merészeltek nyitni, a kisiparosok a maguk üzletmenetének folytatása mellett már gyermekeiket indíthatták a vállalkozói pályán. Az iparosok nemcsak a pénzcsinálásban szereztek gyakorlatot, de jártasak voltak a különböző hivatalos intézmények, hatóságok, valamint az állami és szövetkezeti cégek világában is. A faluban úgy mondják, hogy ők minden szinten „tárgyalóképesek”. Ugyanakkor a gazdafiúkból lett vállalkozók kitüntetett célja az önállósodás, a társadalom intézményeitől való függetlenedés.

Mit szólt a falu ezekhez a karrierekhez? Lettek-e az újjgazdagok „köztiszteltben állók”? A „túlgazdag” kisiparosok erkölcsét, tisztességét gyakorta kétségbe vonták, vélhetően minden rosszízű pletykát elhittek róluk, de azt elismerték, hogy ügyes, szorgalmas emberek. Az átlagpolgárnak talán imponált is gazdagságuk, ámbar ezt nyíltan senki sem fogalmazta meg szívesen, érdemként legalábbis semmiképpen. A gazdavállalkozókat kritikusabban szemléli a falu. A virtust becsüli, de a gazdálkodási ambícióknak nem nagy a becsülete. A vegyes váltógazdaságot fiatalos „hebehurgyaságnak” látja, a gazdagodás jeleit pedig „kulákosnak”.

E két csoport kapcsolata a generációs különbségek miatt felszínes és indulatmentes. Az új gazdák barátai talán az iparosok vállalkozó gyermekei lehetnének. De egyelőre nincs barátság; a közfelfogás szerint az iparosgyerekek nem a maguk kockázatára és képességei szerint költekeznek és produkálnak, hanem az apjuk pénztárcájából.

A hivatalban lévő hatalmi elit és az iparosság viszonya csak barátságos, de nem baráti. A gazdavállalkozók ragaszkodnak a három lépés távolsághoz, és nem tagadják az utókommunisták iránti ellenszenvüket.

4/ BESENYŐTELKI ÜNNEPI JÁTÉKOK

A köznapi szóhasználatban az elit melléknév is, főnév is lehet. A nyolcvanas években jó előmenetelű iparosok és gazdák érdemesek az elit jelzőre, de milyen az az elit, amelyik ugyanekkor alanyi értelemben az? A közállapotok és a falukép látványából ítélve az elit jelzőként is illik a faluvezetőkre. Ha egy földművelő mindig gondoskodással ünnepli a föld születésnapját – vagyis akkor vet és arat, amikor eljön az ideje –, a közvélemény kiváló gazdának ismeri el. De milyen ember kell legyen a párttitkár, a tanácselnök vagy a téeszelnök, hogy feladatait közmegelégedésre tudja teljesíteni?

Besenyőtelek három vezéralakja a sztalinizmus idején diktátor volt, a konszolidált Kádár-korszakban többször támogatott és túrt, kevesebbet tiltott, tehát három évtizedes uralkodása alatt a faluban nem állt meg az idő. Stílusuk megfelelt a mindenkori politikai divatnak, rendszerint ezért élvezhették feletteseik támogatását. A siker hármójuk közös produkciója volt, eltérő személyiségük és kapcsolatrendszerük szerencsésen kiegészítette egymást.

A párttitkár volt a falu számára a legrejtélyesebb személy, s egyben az az ember, aki minden ügyben-dologban igazságot tett. Alkalmanként két társa intézkedéseit is korrigálta. Nem lehetett lekenyerezni, befolyásolni, kétes ügyekbe belekeverni.

A téeszelnököt jósága miatt kedvelték. *Kenyérre lehetett kenni. Ha ő valakinek már nemet mondott, az igen nagy szó volt... igaz, hogy elszunyókált a gyűléseken, de hát alacsony volt a vérnyomása, meg a pálinkát is szerette...*

A tanácselnök szervezőképességéről, talpraesettségéről volt nevezetes. Mindent el tudott intézni, és szinte „minden szinten” megtalálta a pártfogókat. Vezetőtársaival ellentétben támogatóit a cselédanyagokról elszármazó káderek között kereste, nem a besenyi születésű funkcionáriusok körében. Ha egy régi tanyáscseléd fia megindult a politikai vagy gazdasági számléltrán, vele a tanácselnök konzekvensen „tartotta a kapcsolatot”, sőt a sikerember baráti körét is kihasználta. A vezető politikusokat és a gazdasági hatalmasságokat ugyanúgy megnyerte a közös ügyeknek, mint a besenyi lakosságot. Lelkes közmunkái mellett nem volt súlya a szóbeszédnek, miszerint a helyi kisiparosok „túlontúl” jó emberei, és a közpénzen vásárolt építőanyagok nem mindig közcélokra fogynak el.

A faluban tehát évtizedekig az igazságosság, a jóság és az ügyesség hármassága uralkodott. Harminc esztendő múltán (már koruknál fogva is) letelt a mandátumuk. Elsőként a jóság (a téeszelnök) hullott ki, másodikként az örökmozgó tanácselnök. Utolsónak a párttitkár hagyta el a pályát, aki mindig és minden irányban meg tudta őrizni az elfogulatlanság látszatát.

A triumvirátus kapcsolataival és tranzakcióival lakhatóvá tette a falut: Besenyőtelek út-, víz-, telefon-, üzlet- és intézményhálózatával kiemelkedik a környék falvai közül. A nyolcvanas években elmondható: „a mór megtette kötelességét”, tehát elmehet. Végző jótéteményként az utódlásról is gondoskodtak.

A jól nevelt besenyi többség megszokta, hogy a „nép”-telenre fogyasztott demokráciában az utódlás nem össznépi, hanem káderattrakció. A pozíciók elvtársi közösségben osztódnak el, így aztán nincs jelentősége a szavazásoknak és a szakértelemnek sem. Amikor például a téeszől nyugdíjba küldték az elnökválasztások örökös nyertesét, senki sem lepődött meg, hogy az új téeszelnök a régi párttitkár lett. Természetes folytatás volt az is, hogy új párttitkárnak a szövetkezet új elnökhelyettesét tették meg. További folytatásként, amikor a régi párttitkárból lett téeszelnök betegsége miatt lelépett a forgószínpadról, párttitkárutódjából csináltak téeszelnököt. Hasonló színeváltozások zajlottak a tanács berkeiben is. Ugyan kinek jutott volna eszébe e halom evidencia láttán, hogy a vezetőváltáshoz szükséges a népi közreműködés?

A köznép minduntalan fölemlegette az elvtársias közösség kedvezményeit és a pozíciókkal járó előnyöket, a helyüket mégsem akarta elfoglalni. Láthatta, hogy a vezetők létfeltételei nem irigylésre méltók. Szerény fizetésükből és a különböző félhivatalos javadalmazásokból nem előkelősködhettek. A hatvanas-hetvenes évek óta ilyen-olyan színekúra mindenkinek járt, úgymond állampolgári jogon. A többség megtalálta a módját, hogyan szerezzen külön juttatásokat. A falusi vezetők ebben nem voltak dörzsöltebbek az átlagnál. (Az egyensúly majdnem tökéletesre sikerült. Miközben a vezető ingyen tartotta birkanyáját a téeszlegelőn, a téesztag egyéni földekre hajtotta el a téesztraktort.)

A puritán elvtársias közösség és az erősödő vállalkozók árnyékában egyetlen és osztatlan tömeggé vált a helyi társadalom. Az államszocializmus utolsó évtizedében nem tört fontos pozícióra vagy magas beosztásra, és mesebeli gazdagságra sem számított. Proletár módjára dolgozott, bérből és fizetésből élt, s a mérsékelt havi fixet a második, a harmadik, az ikszedik és a feketegazdaságból egészítgette ki. E bevételekből igényeihez mérten optimális jólétet élvezett. Érezte, hogy alávetett, de nem hitte, hogy kiszolgáltatott. Azt vallotta, hogy a létra alsó fokáról még esni is csak kicsit lehet. A túlnyomó többség azonos nívón élt, és az került viszonylag jobb helyzetbe, aki több jövedelmet tudott kipréselni az árnyékgazdaságból. E helyzetből nem tudtak, és ezért nem is akartak szabadulni, elfogadták az adott társadalmi berendezkedést – az elvtársias közösséggel egyetemben.

A békességes tömeg eleinte tűrte, utóbb még támogatta is falubeli vezetőit, de mindvégig megtagadta tőlük a köztiszteletet. Mivel ez régen kijárt a falu elejének, az új vezetők sem kívántak lemondani róla. A kézzelfogható eredményeket (vízvezeték, járda, orvosi rendelő stb.) a lakosság ún. szocialista adományként fogadta, nem a vezetők tiszteletet érdemlő teljesítményeként. A többség annyit tudott és látott, hogy az elvtársak szívesen elbóklásznak magasabb körökbe, a faluban pedig kicsinyes históriákban bíráskodnak és intézkednek. Nem fedezték fel a faluvezetőkben azt a kedélyt és nagyvonalúságot, amely errefelé még az alkalmi utcai párbeszédekben is megnyilatkozik. A besenyőtelki „különb” ember hangulatot képes teremteni maga körül. Ennek ideális színtere a mulatság – minél féktelenebb, annál rendjénvalóbb. A háború előtt kevesebb volt a racionális „rendezvény”, mint a rendezetlen „irracionális” összejövetel. A jól mulatókról legendák keringtek, s az egyes mulatságokon részt venni társadalmi ranggal járó kötelezvény volt – egyik kötetlen formája a köztisztelet megtartásának.

A mulatság „szocialista átszervezése” az új hatalmat népszerűsítő program része volt. Az első demokratikus találmánynak, a népünnepélynek nincs hagyománya a faluban. A háború előtt a gazdák csak a maguk rovására gavallérkodhattak, nem volt hát általános a nagylelkűség, a kocsmái ide-oda fizetgetés. Annak rendje-módja szerint egy-egy nagyobb munka (aratás, cséplés) befejeztével nem sajnálták az áldomást, de külön alkalmakat nem teremtettek az evés-ivásra. Az újszerű népünnepélyeken mindenki vidáman mulatott ugyan, de tudhatta azt is, hogy a költségek nem az elvtársakat, hanem a közösséget terhelik. A népi vigasságokon az

alsóbb néposztálynak birkát tálaltak fel, de azt is csak addig, míg be nem köszöntött a költségvetési szigor. A kevésbé demokratikus rendezvények hosszabb életűek voltak, és nem azért, mert szeretett duhajkodni a szocialista elit. A zártkörű, reprezentatív rendezvényektől vezető pozíciójuk és az őket felemelő rendszer sokoldalú megerősítését várták. Még a hetvenes-nyolcvanas években is érdemesnek látták az összejövetel fedezetét „kigazdálkodni”. A „felsőbb kapcsolatokat” a kezdet kezdetén sikerült megnyerniük a potyavacsorákkal. (Nekik általában borjút szervíroztak.) A falubeliek csodálatát viszont nem tudták kivívni. A magas rangú díszvendégek jelenléte nem keltette azt a néphitét, miszerint ők, a község vezetői mindenkinél különbek a faluban. E rendezvényekről a nagyközönség csak annyit tudhatott, hogy a résztvevők milyen fontos személyiségek. Több nem szivárgott ki, mert a vezetőkkel rokon főzőasszonyok és felszolgálók pletykálkodó kedvét befagyasztotta a pártfegyelem. A régi gazdagok zártkörű multságainak hírét szertevitte a népes statisztéria, s a tarka történetek alapján a kívülállók is elképzelhették, milyen az úri miliő. Az elvtársias légkorról nem árulkodott semmi, így különb mivoltukról sem. A falu csak elkülönülési szándékukat vehette tudomásul. Célt tévesztett hát a különrendezvény, ez az oka, hogy az elvtársias közösség a pulpitusok egydimenziós dekorációja maradt.

Az élenállóknál nem volt plasztikusabb a másodvonalbeli vezetők csoportja és a helyi intelligencia sem. A zárt körökbe beléphetek ők is, s alkalmi kaderszemlét tarthatott fölöttük az irányadó vezetőség. A mulatságon való részvétel stílusa felért egy teszttel; befolyásolta a pozíciók osztogatását, és ötleteket adott arra is, kit hogyan lehet kormányozni.

A hatalommal lojális végrehajtó apparátust, az intézményvezetőket és az ún. demokratikus testületek vezetőit a triumvirátus a helyi munkapiacról válogatta össze, az együttest az igazodni kész értelmiség egészítette ki. A tanult idegenekből álló intelligencia a helyi patrónusok szemüvegén keresztül szemlélte a falut, a tágabb közösségtől elszigetelten élt. „Jöttmentségük” és pártfogóik miatt közömbösen vagy ellenszenvvel fogadta őket a lakosság. (Mindig felbukkant egy-két tehetséges kivétel, aki erősítette ezt a szabályt.)

A falusi vezetőket és az intelligenciát egységes csoporttá a párttagság avatta. Ha valaki értelmiséginek (orvosnak, pedagógusnak, gyógyszerésznek, agronómusnak) jött a faluba, a kollegiális illemkódexet respektálva belépett a pártba. A párttagság (a hetvenes évek végétől) már nem az eszmei-ideológiai elkötelezettség jele: a tagkönyv nem több, mint egy klubtagsági igazolvány. Engedély arra, hogy például a KISZ, a népfront, a munkásőrség zártkörű bankettjein megjelenhessenek akkor is, ha egyébként semmi közös dolguk sincs a fent nevezett szervezetekkel.

A kötelező gyűléseken szófukarsággal bizonyították, hogy viszontpártolják a vezető patrónusokat. A tanács végrehajtó és egyéb bizottsági ülésein, a téesz vezetőségi ülésein, az áfész, a vöröskereszt, a takarékszövetkezeti elnökség menetrendszerű hivatalos programjain ismerkedett-rázódott össze az innen-onnan verbuválódó faluvezetés.

A társaság nagyobbik fele helybeli születésű volt, és mégis az idegenből érkezett diplomás kisebbség diktálta a civil „módit”. A mozgalmas falusi névnapozás szokásával szemben az intelligencia meghonosította a bensőséges névnapi vacsorákat, amikre legfőljebb két házaspárt hívtak meg. Az intimitás igényén túl ez azt is jelzi, hogy nem alakultak ki népesebb baráti körök. Az összetartást a közös érdek és nem a közös érdeklődés vagy az ízlés indokolta. Legkevesebb barátot az első számú vezetők szereztek. Miután a nyolcvanas években leköszöntek tisztségükről, még egymást sem látogatták, s a pozíciókat megtartó társaik közül szinte senki sem igényelte barátságukat.

A reprezentatív zártkörű összejövetel, a helyi testületek multsága, az összeszoktató hivatalos gyűlés és a barátságápoló kisestély együttesen azt segítette, hogy a résztvevők karriert

csináljanak. A nyolcvanas évek vállalkozói rendszerint kimaradtak az ünnepi játékokból. Csupán a testületi multságok és a kisestélyek alkalmi vendégei voltak, így esélytelenek arra, hogy a gazdasági teljesítményüknek szóló tekintély beemelje őket a közhatalomba. Különben is, a triumvirátus nem úgy tervezte, hogy örökébe a kor újjazdagjai lépnek, hiszen a harminc esztendő nehezebbik felében épp a gazdagok nyomainak eltüntetésén szorgoskodott.

Az utódlásra esélyesek körét a kontraszelekció határozta meg. A megbízhatóságot jutalmazó káderpolitika következtében nem a legjobb pedagógiai és vezetői képességekkel bíró személyből lett iskolaigazgató, mint ahogy nem a szakmai tudásával kitűnő agrárszakember állt a termelősövetkezet élén sem. Nem érvényesültek hát a szakmai szempontok; ha akadt is a faluban valamely pozícióra alkalmas szakember, nem pályázott vezető tisztségre. A nyolcvanas években a reformkommunista szellemű, falun kívüli politikai főhatóság már szeretett volna színvonalas szakembereket látni az intézmények élén, de a falusi vezetők nem tudták (nem akarták?) e kívánságot teljesíteni. Az intézmények vezetői tehát továbbra is szerény képességűek és/vagy konzervatívok (bár képzetek), talán egy-kettő ha akad, aki szakmailag kiváló.

A leköszönő elit a legjobb asszisztensek közül választotta ki utódjait; a jól nevelt és konform tanácselnököt, vb-titkárt, téeszelnököt és iskolaigazgatót. (A párttitkárság kezdett idejétmúlt funkció lenni.) Az immár jól szituált és illedelmes falu közömbösen fogadta ezt a testamentumot. Az új vezetőknek elfogadható falusi híre volt, nyilvános szereplésük nem sértette az általános közízlést.

Az utódok jelöltekorukban még megfeleltek a helyi szocialista hagyomány erkölcsi normáinak. Tehát mértékletesek és szolidak voltak; nem italoztak nyakló nélkül, nem „hajtották a nőket”, nem dézsmálták a közvagyont.

Az erényességet a kiválasztottak csak kinevezésük pillanatáig gyakorolták, hiába a puritán hármassátság. A rendszer örökéletűnek látszott, és a falusi vezetők az évtized utolján az örökös rendszer adományainak minél kellemesebb és praktikusabb kihasználására törekedtek. Bár valamennyien párttagok voltak, etikájuk és viselkedésük már semmiféle elkötelezettséget nem tükrözött, szólamaikat a divatos reformkommunizmustól kölcsönözték. Politikai-gazdasági felettéseik parancsait és óhajait figyelmen kívül hagyták, mentségük a korszerűen hangzó önállóság. A korábbinál nagyobb élnkséggel gondozták a pénzügyi és a gazdasági irányadó szervezetekkel való kapcsolataikat, ám ezeket elődeiknél kisebb hatásokkal fordították a közösség javára. A közösségi érdekek relatív elhanyagolása (a fejlett infrastruktúrának köszönhetően) nem volt szembeötlő, mint ahogy az elitmultságok intimitásának erősödése sem.

Az új falusi vezetők elsősorban bennfentesek, jól értesültek akartak lenni, Arról gyűjtögettek információkat, hogyan lehetne a közvagyont és tisztviselői jövedelmüket legális és féllegális módon gyarapítani. (Célprémiumok, jutalmak, kedvező földbérleti lehetőségek, hitelszerző akciók.) A tájékozottságból nem született cselekvés, még a maguk privát életét sem reformálták meg. Meggazdagodásukat mindössze az jelezte, hogy életvitelüket a faluban leggazdagabb vállalkozókéhoz igazították. Ez a két kaszt a nyolcvanas évek végén (látszólag érdek nélkül) kezdett egymáshoz közeledni. Alkalmi multságaikban kerülték a feltűnést.

Az államszocializmus utolsó falusi vezetősége több tekintetben is átmeneti volt. Pozícióit elsősorban azért nyerve el, mert elfogadta az egykor „vadkommunista” elődök akaratát. Beiktatása után ugyan méltányolta a detronizált szocialista elit praktikus tanácsait, de az idejétmúlt esszmeiséget feladva, energiáit saját helyzetének megerősítésére fordította. Nem számított korlátlan uralomra, feljebbvalóival és a helyi társadalommal egyaránt „kollaborált”, kerülte az összeütközéseket. Higgadtan vette tudomásul, hogy már az új helyi tőkések az igazi

hatalmasok, és csak idő kérdése, mikor lesznek a törvényes hatalom részesei. E váltásra készülődve „spontán” igyekeztek velük egy társaságba jutni. A felkínált baráti jobbot a gazdaszármazású új gazdák és kereskedők elhárították. (Ez nem volt igazán fájdalmas kudarc, hiszen ekkortájt a gazdák még a gazdagok szegényei voltak.)

XII/ DORMÁND A „SZABADON VÁLASZTOTT” DEMOKRÁCIÁBAN

1/ TESSÉK VÁLASZTANI!

– Kikötteti a gazda a napszámosát, aztán megy, hogy majd lesöpri róla a szúnyogokat. Azt mondja az ember: hagyja, gazduram, ezek már teleszívták magukat, ezek már nem szívnek többet! Ez az igazság most is. A mi elnökünk már teleszívta magát, az akár maradhat is. De ha jön egy újabb, az megint éhesebb lesz.

– Akkor te a múltra szavazol?

– Pajtás, énnekem jó volt a múlt.

– Hát legyen már jobb a jövő.

(Dormánd, 1990. május)

*

Akarni kell a jobb jövőt, különben sosem jön el. Országosan és általában kitalálják a politikusok a programot, avatott szakemberek kiszámolják, társadalomtudósok megálmodják, hogy mi lenne a jó. Amíg bizonytalan a politikai mérkőzés végeredménye, az állampolgár is ábrándozhat. 1990 tavaszán, az ún. hatalmi vákuum hónapjaiban a dormándiak képzelgéseit szerettem volna megismerni. A mesékből és mesés tervekből kitalálhattam, hogy milyen a falu, de arról egy elbeszélés sem árulkodott, hogy milyen szeretne lenni. A falu jövőjéről mindenki praktikusán gondolkodott. Józanul megállapították, hogy kellene vezetékes gáz, de úgyse lesz. Egy játszótér is kellene, de az se lesz. Szeretnék, ha Füzesabonyból visszakerülne a felső tagozat, de úgyis ott marad. – Semmi sem hiányzik hát a falunak, amiről álmodozni érdemes? – faggattam egy alkalmilag összeverődött társaságot. – Egy tiszta kis presszó, az kellene. Mert mégiscsak példátlan, hogy az egyetlen kocsmá, hiába minősítették harmadosztályúnak, még a negyedosztályú színvonalat sem éri el. A kultúrház büféje is kritikán aluli, kicsi, sötét, barátságtalan. Ráadásul hétfőn mind a kettő szünnapos. Régen ez is másként volt. Negyvenöt előtt három kocsmárost és egy csárdást tartott el a falu, és egyik kocsmáros családja sem szűkölködött. Egy presszó jó lenne, de nincs, aki a „mai nehéz gazdasági helyzetben” áldozni merne rá.

A tiszta kis presszó legközelebb akkor jutott eszembe, amikor egy hivatalosan egybeterelt társaságba igyekeztem, és megnéztem a Latinovits-kastélyban az ivót, a kultúrház büféjét. Itt gyülekezett a politika iránt érdeklődő közönség. A Kereszténydemokrata Néppárt aznapra hirdette az országgyűlési választókerület képviselőjelöltjének dormándi bemutatkozását. A kampánygyűlést a büfével szomszédos KISZ-helyiségben tartották. Mennyezetig érő ajtaja a kastély régi stílusát idézte, talán a KISZ-klub tagjai mázolták vajsínűre, 1990-ben már kopott, fényvesztett a festék. Késő délután volt, a helyiséget két spalettás ablak sötétítette. Lakkozott székek sorakoztak a fal mellett, az egyik sarokban néhány törött karfájú, kárpitozott fotel. Egy magas, üres irodai polcon tévé emelkedett, odébb néhány csámpás szekrény és redőnyös polc. Itt-ott billegő állóhamutartók, a falakon szakadt plakátok és pöndördő oklevelek, cigarettával itt-ott megpörkölt parketta, a szoba főhelyén egy állítható magasságú tanácskozássztal – egyéb semmi. 1990-ben itt fogadták a „tüchtig” főorvost, a kereszténydemokraták országgyűlési képviselőjelöltjét.

A fal mellett, az iskolásan rendezett sorokban unottan fészkelődtek a munkaruhás, otthonkás dormándiak. Tőlük távol, a másik sarokban sminkelt, fehér blúzos hölgyek feszítettek egyenes derékka. A férfiak, akikkel néha sutorogtak, hétköznapi, utcai ruhával és lassú, figyelmes bólogatással tisztelték meg az előadót.

A főorvos úr szürke öltönyt, fehér inget és nyakkendőket viselt. Az ing kezelője túlért a zakó ujján, mindenki láthatta a csinos mandzsettagombokat. A puha, fehér kezű előadó mondandóját visszafogott gesztusokkal kísérte, egy-egy mozdulatnál úgy tűnt, most veszi fel vagy le az orvosi gumikesztyűt. Előadása steril volt és kenetteljes. Arról beszélt, hogy vége lesz hamarosan az erkölcstelen időeknek. Ha pártja hatalomra jut, védelmezni, óvni fogja a családot, és mindent elkövet majd, hogy békesség és erkölcs uralkodjék a családi otthonokban. A párt jól látja, tudja, hogy a családi béke fő ellensége az alkohol, az alkoholizmus. Aztán meglepő keménységgel ígéretet tett: ha pártja megnyeri a választást, a csillagos égig is felemelik az alkohol árát, és ezután fog eljönni az igazi családi béke. Az antialkoholista propaganda eléggé hosszúra nyúlt, de mindenki tisztességgel kivárta a végét. Eztán felszólították a hallgatóságot, hogy kérdezzen. Egy idős, fehér hajú, kreol bőrű férfi a munkaruhások sorából jelentkezett. A közállapotokat szidalmazva oda lyukadt ki, hogy a főorvos úrnak intézkedni kellene, mert Abony szélén, a Füzes Motelben túlságosan drágán mérik a sört. A szegény ember hétfőn csak oda tud menni, akkor Dormádon minden zárva van. Ha lett volna mód, odasúgom a főorvosnak: ide, Dormádra egy tiszta kis presszó kellene.

A képviselőjelölt választást elnyelte a kérdést követő mozgolódás, széktologatás. A fehér blúzos hölgyek megrovóan fintorogtak és pisszegtek a bárdolatlan megszólalóra.

Látszott, hogy ők összetartoznak, és az üvegkancsó fölött szónokló jelölt pártolói. A gyűlés elején azt hittem, hogy a városból jött állandó kísérők. Aztán abból, ahogyan a sör árát sokalló férfit letorkolták, megtudhattam, hogy ez a helyi intelligencia.

Legközelebb az országgyűlési választások első fordulóját után találkoztam a helyi értelmiséggel. Véletlenül egy „politikai összeesküvés” közepébe rontottam: egy tanácsai vezető házában néhány tisztviselő és pedagógus konspirált. Miután az MSZP-s képviselőjelölt az első fordulójában megbukott, azt tárgyalták az egykori MSZMP-sek, hogyan lehetne a régi dormándi párttagokat rávenni a kereszténydemokrata jelölt támogatására. Ez a jelölt is kiváló személy, ő is a „mi kutyánk kölyke”.

(Az orvosból nem lett országgyűlési képviselő, fél év múlva a füzesabonyiak választották meg polgármesternek.)

„HANGULAT”-EPIZÓD

A kis eszpresszó magányosan fehérlik a sártenger szélén. Egy régi pusztai csárda utódja is lehetne, a bejárattól néhány lépésre a képzeletbeli kocsiállás helyén megviselt piros traktor árválkodik.

A tikkasztó, aszályos nyárban hirtelen jött zivatar áztatta meg a földet, hasznos hát a Hangulat presszó ajtaja előtti sárlemez. A helyiség egyik falát beborító poszteren erdei patak csörgedez, terebélyes fákat és bővizű csobogást varázsol a dormándi pusztai panorámába.

A rendezett és tiszta vendéglátóhely 1990 októberének első napjaiban nyílt. Tulajdonosa besenyőtelki testvérpár, egyikük Dormádon él, mert ide nősült. A presszót az újrakezdési kölcsön reményében kezdték építeni, de miközben beszerezték az engedélyeket és az építőanyagok egy részét, megszűnt ez a kedvezményes hitelforma. Kénytelenek voltak az építkezést harmincszázalékos kamatot meghaladó kölcsönből befejezni.

A presszó kezdetben közös üzlet volt, de mivel így nem ment viták nélkül a bolt, a tulajdonosok üzlettársak lettek: a készleteket elkülönítették. Egyik nap a Besenyőtelken lakó fiatalasszony méri a saját maga által beszerzett italt, őt a dormándi testvér váltja fel a maga „külön bejáratú” választékával. Így békés és tiszta üzlet a tiszta kis presszó: kedvelt találkozóhelye az alvégieknek.

Az egyetlen teremből (és raktárból) álló Hangulat fél bevételéből kell megélnie a dormándi házaspárnak. A Dormándra nősült testvérnek a felesége a presszós. Többéves kereskedelmi gyakorlata van, az egyik füzesabonyi ABC-ben volt pénztáros. Régi munkaadója beugró „fregoli” munkakört ajánlott neki, amikor második gyermekének gondozási szabadsága lejárt, de két kisgyerek mellett ezt nem merte elvállalni. A fiatalasszony most a presszó családi üzlet részét vezeti; ő dönti el, hogy milyen áruból mennyire van szükség, hol érdemes vásárolni. A férj csak fuvarozza a feleségét és az árut: a törzsközség tudja, mikor megy a házaspár áruért, ilyenkor csak déltájban nyitnak. A vendégek kiszolgálása is az asszony dolga, a férfi szívesebben tesz-vesz a házban és a ház körül, ha szükséges, foglalkozik a két kisgyerekekkel. Közben talán tervezget valami kedvére való vállalkozást.

A férfi asztalos lenne, de a szakmájában még nem dolgozott. Volt traktoros, sofőr, alkalmi és segédmunkás, sokfelé járt a pénz után, míg önálló családi házuk felépült. Munkájában is önállósulni szeretett volna, ezért vett egy teherautót – fuvarozással akart pénzt keresni. Az autóról a vétel után derült ki, hogy műszakilag elhanyagolt, rendszeres tevékenységre alkalmatlan. A teherautót elcserélte hát egy traktorra. Dormádon sok a kiskert, talán bérszántásból elboldogulna. A traktorral sincs szerencséje: öreg a szerkezet, még nem sikerült hozzá alkatrészt szerezni. Használatlan, munkátlan pihen az utcán. Oldalán fekete-fehér tábla hirdeti az egykori tulajdonos nevét: „Petőfi MgTSz Füzesabony”. Éjszakai műszak után a Hangulatban sörözött egy traktoros. Első útjára ő vitte a presszó előtt parkoló traktort – 1970-ben.

*

A Hangulat után nyílt egy új kocsmá és több palackozottital-kereskedés, de ekkorra megújult a rendszer, polgármestert választott magának a falu.

Az egyesítés előtti falusi apparátust, a tisztviselőket és a helyi intelligencia maradványait létértékei Füzesabonyhoz kötötték. A politikai felfordulásban azt találgatták, kik lehetnek és lesznek Füzesabonyban az új vezetők. Úgy gondolták, hogy az ő sorsuk is ezen múlik. Dormánd jövőjével nincs miért foglalkozni, hisz kapcsolt része marad Füzesabonnak. Nem lett fontosabb Dormánd a helyhatósági választások előkészületei idején sem. Röviddel a választások előtt fordult meg az érdeklődés. A fordulat oka: egy régi, a füzesabonyi elitből kiszorított káder dormándi polgármesternek jelöltette magát. Eleinte nem tetszett ez az önállósodás; minek Dormándnak a függetlenség, elég lenne ide egy másodállásos polgármester. Találtak is a tisztviselők ideális polgármesternek valót. A városi tanács pénzügyesének diplomás fia „fél kézzel” elintézné, amit egy ilyen kis faluban kell.

A választáson három jelölt indult: a rangjavesztett káder, a diplomás fiatalember... a harmadik jelölt „fegyvertelen” volt, pártfogók csapata és mutató ideológia nélkül. A falu és a központra figyelmes tisztviselőgárda két pártra szakadt – a három polgármesterjelölt között.

A dormándiak az apparátusból kibukott kádert választották meg. A polgármester a győzelmét két körülménynek köszönheti: megérdemli a bizalmat, mert a pártállam áldozata, a feladatra pedig húszéves közigazgatási praxisa teszi alkalmassá. 1962-től 1982-ig dolgozott a tanácsi apparátusban. A hatvanas évek végén Dormánd, a hetvenes években Füzesabony tanácselnöke volt, még abban az évben is, amikor Dormándot Füzesabonyhoz csatolták. Elnöksége utolsó éveit pereskedéssel teltek: pénzügyi szabálytalanságok miatt büntető eljárást

indult ellene, elítélték, és állásából elbocsátották. Ezután lett a füzesabonyi állami gazdaságban a takarmánykonyha vezetője. 1987-től a füzesabonyi téeszben volt magtáros. 1989-ben a készletek nem megfelelő nyilvántartása és leltárhiany vélelme miatt fegyelmi eljárás indult ellene. A fegyelmi határozatot megfellebbezte a munkaügyi bíróságon. Ügye a helyhatósági választások idején még nem zárult le, akkor több mint egy éve reumatikus panaszokkal betegállományban volt. „Ilyen dörzsölt, tapasztalt polgármester kell nekünk” – mondogatták a választás után a dormándiak.

Politikai pártok a képviselő-választáson sem indítottak kampányt. Volt ugyan köztudomásúan MSZMP-s érzelmű induló, de a régi párttagok inkább ellene, mintsem mellette agitáltak, az új MSZMP pedig nem alakult meg. A jelöltek egy részét a füzesabonyi apparátus pártfogolta, de a megválasztott testület vegyes összetétele a lakossági közakaratot is kifejezi. Képviselő lett két gépkocsivezető, egyikük korábban KISZ-titkár és a tanács vb-tagja volt; a füzesabonyi téesz főkönyvelője (egy füzesabonyi pártbizottsági munkatárs özvegye); a falu legnívósabb szobafestője (az óvodát létesítő néhai tanácselnök fia), egy munkanélküli mezőgazdasági gépszerelő, aki éveken át sertéshizlalással és tápértékesítéssel foglalkozott. A nyugdíjas téesztagnak és a helyi ABC helyettes vezetőjének nem voltak politikailag, gazdaságilag értékelhető érdemei. E testületből talán a széles körű üzleti kapcsolatokkal rendelkező szobafestő kisiparos az egyetlen, aki a megújult világgal szemben is képes a falu érdekeit érvényesíteni.

A polgármester előéletét, a falusiak korábbi véleményét, valamint a kisközségek pénzügyi lehetőségeit ismerve nemigen hittem, hogy ez az önállósulás a falu javára válhat. De a falu haladt és gazdagodott, tehát a pártállamban szerzett tapasztalat haszonnal fordult az új demokrácia javára.

LELTÁR(-RÉSZLET)

A polgármester hivatalba lépése előtt a község néhány utcájából hiányzott a vezetékes víz: 1992-ben mindenütt van. 1990-ben arról panaszkodtak a dormándiak, hogy csak a központ Füzesabony lakói jutnak vezetékes gázhoz. 1991–92-ben Dormánd utcáit is feltúrták, és 1992 végén megindult gázszolgáltatás. A lakosok mintegy hatvan százaléka igényelte a vezetékes gázt.

Még a füzesabonyi városi tanács kezdte az iskola bővítését, a dormándi önkormányzat sikerrel és idejében befejezte. Felújították az óvodát. A szakipari munkák jó részét helyi kisiparosok végezték el. A község közepén álló régi, ütött-kopott előljárósági épületet átépítették, tatarozták, itt rendezkedett be a polgármesteri hivatal. Egy frissen átalakított helyiségébe költözött át a kastélyból az orvosi rendelő.

A régi rendelőből, amely a máig elhanyagolt külsejű Latinovits-kastélyban volt, sportöltözőt csináltak. Mert a polgármester jóvoltából a sportkör is újjáéledt. A választások előtt a dormándiak lelkesülten meséltek a hetvenes évek híres-neves kézilabdacsapatáról: közóhajra megint működik a szakosztály, mindenki büszke a kézilabdások új sikereire.

A sportkör tiszteletdíjas gondnoka a képviselő-testület egyik tagjának édesapja. Az önkormányzat felmondott a kultúrház gondnokának. A kultúrház amúgy sem működik, ott csak egy kocsmá és a sportkör üzemel. Meg aztán most nem jó káder a régi gondnok, ő volt az egyetlen bátorságos személy, aki újjá akarta szervezni az MSZMP-t.

A polgármester kormányzása alatt átmeneti veszteség is érte a falut, két-három évre bezárták a Remenyik-emlékszobát, és megszüntették az emlékkiállítás gondnokának státusát. A műemlék jellegű épület felújítása lassan haladt, talán a Remenyik-kúriába újfent beköltözött

mezőgazdasági szövetkezetnek köszönhető, hogy az építkezés befejeződött, és a kiállítást 1994-ben újra megnyitották. Az emlékszobának nem lett új gondnoka, a régi gondnok volt Dormánd utolsó pártállami párttitkára. Az érdeklődők a polgármesteri hivatalban kaphatják meg a kulcsot. Rendszeres nyitva tartás nincs.

A polgármester nem politizál, de híve az élénk közösségi és társadalmi életnek. Kezdeményezésére megalakult a polgárőrség, a 62 polgárőr parancsnoka a képviselő-testület egyik tagja, a szobafestő kisiparos lett. A szervezet tagjai éjszakánként rendszeresen „járőröztek” a községben. Ha a polgárőr férfiaknak más elfoglaltsága akadt, mentek a feleségek. *Jó kis társaság jött ott össze* – mesélték a polgárőrök, még két bankettet is tartottak. A szervezet 1991 húsvétján alakult, s 1992 márciusában feloszlott.

„Nem hivatalosan” azt beszélik, hogy a csapat néhány őr veszekedése, családi perpatvara miatt robbant fel. A hivatalos verzió: rendfenntartásra a rendőrök alkalmasabbak.

Dormándon a besenyőtelki őrs két járőre vállalt szolgálatot. (Talán a bennfentesség is oka e változásnak: a polgármester fia rendőrtiszt. A választások előtt munkanélküli volt.)

A helyi hatalom helyi ellenzéke is megszületett, az új rendszer országos mutatványának mintájára. A faluban, ahol az államszocializmus éve alatt minden házra jutott egy MSZMP-tag, 1992-ben a Kereszténydemokrata Néppárt alakult meg, ideológiai nóvum nélkül és kormánypárti elhivatottsággal.

A pártelnök egy nincstelen, ötgyerekes napszámos fia. Apja a földosztáskor hat holdat kapott, és az állami gazdaságból ment nyugdíjba. A pártelnök utolsó munkahelye egy járszági téesz volt, a sertéstelepet vezette, amikor 1990-ben, ötvenhárom éves korában leszázalékolták. A rendszerváltás kezdetétől élénk szereplője volt a közéletnek: tagja lett annak a füzesabonyiakkal közös egyeztető fórumnak, amely kijelölte a kárpótlásra szánt földeket. Eztán az ő kezdeményezésére alakult meg Dormándon a hattagú földrendező bizottság, élére egy közeli téeszben elnökösködő dormándi mezőgazdászt választottak. A kereszténydemokrata szervezet helyi megalapítói a földosztó bizottság tagjai voltak. A pártvezetőség öt tagjából négyen nyugdíjasok. 1993-ban a pártnak huszonnégy tagja van, a többség nyugdíjas vasutas, bányász, téesztag.

A pártelnök az önkormányzat ún. ügyrendi vétségei miatt gyakorta protestál a köztársasági megbízott hivatalában, a földművelési hivatalnál és megyei pártfeleltetteinél. Úgy látszik, feledhetetlen az állampárt hatásmechanizmusa, és ebben nincs jelentősége annak, hogy a pártelnök 1960-tól tagja volt az MSZMP-nek. *Minden párt célja, hogy a hatalmat kézben tartsa* – fejtegette az elnök, amikor 1993-ban találkoztam vele.

1990 előtt Dormánd politikai személyiségei az országos példának megfelelően iránymutatók voltak az átlagpolgár számára. Ők határozhatták meg a „haladási irányt”, s módjukban állt büntető szankciókat foganatosítani. A rendszer változása egyúttal azt is jelentette, hogy nincs többé egyetlen és kötelező menetrend, az új párt mégis a régi „megmondhatók” erőfitogtató stílusát próbálgatja. S ami megint csak maradandó: Dormándnak az új rendszerben is egy párt jutott.

A dormándiak ma büszkék a választás óta javuló körülményekre, s úgy érzik, hogy a falu az utolsó tíz esztendőben gyarmat volt. Hiszik, hogy csodákat tett az önkormányzat, holott csak olyan viszonyokhoz segítette a falut, amelyek a szerencsésebb sorsú falvakban a hetvenes-nyolcvanas évek óta az alapvető létfeltételek tartozékai. A kilencvenes évek elején állami pártfogással országszerte javult a kisebb települések közműellátása. A helyi önkormányzaton a kivitel színvonala és ütemezése múltott. A vezetékes gáz bővületében, a kereszténydemokrata exönkéntes rendőr kocsmái herflizése közepette alig vehető észre az apró tökéletlenségek.

Megalakult a földosztó bizottság, de a földárverések forgatókönyvét egy kis érdekcsoport állította össze. Saját téeszt álmodik a falu, de az új szövetkezet csak két dormándi család vállalkozása, s a tagok többsége füzesabonyi, az elnök egri. Csak remélni lehet, hogy nem fordul át a dormándi határ szervezkedő idegenek kezébe. Van új iskola, de csak a gyerekek felének, a felső tagozatosok Füzesabonyba buszoznak ma is.

Az öregeknek nincs már napközi otthona, s egyre kevesebb nyugdíjas tudja kifizetni az ételhordós, dráguló közétkeztetést. Volt egyszer egy polgárórság, és önálló csapattal indulhatnak a tűzoltók területi versenyén – ennyi jutott a meghirdetett demokráciából Dormádnak. Az első szabad választások óta önfeledten veszik birtokba az eddig nélkülözött kváziszocialista vívmányokat.

2/ MINT TEJBEN A LÉGY

A vívmány azért vívmány, mert nem jár mindenkinek. Még a demokráciákban sem, mert ott is vannak egyenlőbbek a többi egyenlőnél. A vívmány Dormádon a luxus birtoklása, a kilencvenes évek elején például a vezetékes gáz. A demokrácia jele, hogy a lakosok hatvan százaléka igényelte a „bekötést”, s ez akkor nem lenne luxus, ha minden igénylő házában tempósan mozogna a gázóramutató. De mivel nem mozog, nincs a „bekötöttek” közt egyenlőség; a nyugdíjas, a munkanélküli és a hasonlóképp romló életszínvonalon élő családok fával, szénnel (is) fűtenek, ha muszáj fűteni.

A középosztálynál jó meleg van; az ő igényességüket követte a többség, amikor a gáz bevezetésére áldozott.

A gyámság évei alatt a dormándiaknak nem volt módjuk, hogy közös életterületet, a falut alakítsák; erejüket, idejüket és pénzüket a faluból kiveszett úri életvitel megkomponálása foglalta le.

Jól élni, ez a legfontosabb és olyanformán, mint ahogy ezt Dormánd néhai nagyurai tették. Az úri életvitelről szóló helyi legendák hatását a falut is megérintő fogyasztói mentalitás megsokszorozta. A fogyasztás egyszerre volt cél és mutatvány.

A nyolcvanas években Dormádon még nem volt olyan általános jólét, amiben az úri életvitel megvalósulhatott volna. A legmagasabb nívón a középosztály élt, egy olyan társadalmi csoport, amely nem a klasszikus osztályszempontok szerint alakult ki. Azok tartoztak ide, akik olyan külsőségek közt és úgy tudtak élni, ahogy a többség hiába szeretett volna. Általában tehát nem a képzettség, a foglalkozás, a gazdagság vagy a gazdasági teljesítmény volt az elsőrendű érték. Az lehetett irigylésre és követésre méltó, aki profi (úri) módon tudott élni a megszerzett javakkal.

A reprezentációban példás középosztály jövedelme a helyi falusi átlaghoz képest magas volt, a nyolcvanas évek végéig biztatón emelkedett. Az állami és szövetkezeti szektor felbomlásával, illetve átalakulásával egy időben romlani kezdtek a középosztály életkörülményei. Az infláció és a munkanélküliség őket nem érintette olyan mértékben, mint a többséget, de anyagi helyzetük és munkaviszonyuk minősége veszélybe került. Tehetetlenül és tanácstalanul várták a jövőt. Korábban haszontalan volt összefüggést keresni a termelési haszon és a fizetés között, és úgy látszott, ezentúl sem a munka termelékenységén múlik az, hogy ki mennyit keres. A gazdasági élet változásának jeleiből arra következtettek, hogy most sem lehet majd csak munkából megélni, ezért a termelés kérdései iránt érdektelenek maradtak. Így aztán, mint a janicsárok, csak az osztogatókra és a fosztogatókra figyeltek. Az ismerős munkaadóktól független termelés nem volt inspiráló alternatíva.

1990-ben, a kurzusváltás kezdetén ez a középosztály konfliktusok közepébe cseppent. Úgy evickéltek, mint tejben a légy.

A választási ciklus félidejére sikerült kilábalniuk – nem úgy a reprezentációban alábbvaló többi dormándinak.

A TÁPOS ÉS A SZÓDÁS, A BOLTOS ÉS A SZOBAFESTŐ

„Építnék házat, melyben öt szoba lenne, hozzá egy fürdőkamarám, és fürdőkádban lábamat áztatnám. Nagy, széles márványlépcső, egy, ami felvisz, s még egy, mert lefele is kell, és kell még egy, hogy bámulják csupán...” Erről ábrándozott Sólem Álechem tejesembere... – tűnődöm. Kerülgetem a háznak támaszkodó trapéz formájú építményt, amelynek utcai és udvarra néző oldalán is egy-egy lépcső vezet a trapéz tetejére, a teraszra. Az udvaron két kutya lármázik, de a lánctól nem érnek el a házig, így megkereshetem a harmadik lépcsőt is; az épület hátsó frontjához illeszkedik. Öt szoba talán mégsem fér ebbe az épületbe, és márvány sincs sehol.

Az ajtók egyike sem nyílik. Egy garázsforma melléképületen tábla hirdeti, hogy itt található az ÁFÉSZ takarmány- és tápértékesítő telepe. A háromszobás, szépen berendezett házban Simon József, a (másodállásos) szóadás lakik a feleségével, Évával, aki a füzesabonyi ÁFÉSZ helyi felvásárlója. A lakályos, hallnak is beillő előszobában sok vendég és üzleti ügyben betérő látogató szokott megfordulni, de amikor első alkalommal ott jártam, a házaspárt nem találtam otthon, csak a kislányukat. 1990 márciusa volt.

Az ide-oda ugráló kutyák mögött Helga rózsaszín kismalacokkal játszott. A kerítésen át kezét a pofájukhoz dugta, így próbálta őket magához édesgetni. Egyik ketrectől a másikhoz lépve mondogatta, hogy melyik csapat mikor született. Aztán a kutyákról mesélt. Azért tartanak kettőt, mert sok errefelé a betörő, még egy hete sincsen, hogy kirabolták a kertjük végéből idelátszó ABC-t – az idén már másodszor. Hogy anyja, apja hol lehet, nem tudja, bátyja a gyepre ment, a nagyokkal bográcsoznak, őt, mivel még csak második osztályos, mindig elhessegetik.

Nekivágtunk a falunak, hogy megkeressük a szüleit. Helga útközben arról beszélt, hogy egy öreg, fehér autójuk van, amit újra cserélnék nemsokára. A malacokat, sajnos, eladják, az autó árához kell az a pénz is.

Jóska és Éva baráti körben töltötte az estét: Ferinél és Jutkánál vendégeskedtek. Autójuk a főutca közepén, Angyal Feriék kocsibejáróján állt, a terméskővel díszített, nagyablakos ház előtt. Este nyolc óra volt, már sötétedett, mire Helgával idáig értünk. A ház lakói és Helga szülei a tágas, cserepes virágokkal gazdagon megrakott előszobán át a konyhába invitáltak. A háziasszony poharakat vett elő: a konyhaszekrény alsó polcáról vörös- és fehérbort, saját termésű pálinkát, konyakot, három-négyféle likört, vermutot rámost ki a mosogató mellé, majd kívánság szerint sorban töltött.

A két fiatalos házaspár nem hasonlított a korábban megismert dormándiakra. Egyikőjük sem viselt tréningruhát, otthonkát vagy cejgnadrágot. A férfiak vasalt ingben és nadrágban támaszkodtak az asztalra. A hölgyek ápolt frizurája fénylett, arcbőrük szolid kozmetikáról árulkodott, lábukon márkás edzőcipő.

Ezen az estén közös szórakozásaikról, kedvenc időtöltéseikről meséltek és hasonló szokásaikról, amelyek erősítik barátságukat. Mindent mutatósnek szeretnének maguk körül; házukat, bútorukat, ruhájukat. A nők visszatérő témája volt a hízás, a fogyás, a haj színe és hosszúsága, a butikok és a „KGST-piac” választéka.

Nem telik el nap, hogy ne találkoznának, programjaikat mindig egyeztetik. Életelveik is egyformák. Minden döntésük egy elképzelt, ideális családi békét szolgál. E béke feltétele, hogy a családban mindenki kapja meg, amit kíván, s e kívánságok mintegy a járandóság szintjére emelkednek. Az asszonyok szórakozása a vásárolgatás, a férfiaké az iszogatás. A férfiak elnézik a költekezést, az asszonyok az alkalmi (lehetőleg zártkörű) poharazgatást. Mindkét családban két-két általános iskolás korú gyermek van, nekik is vannak járandóságaik. Feriék fia például lovat akart magának. Apja jobb iskolai osztályzatokat kért cserébe. A fiúnak nem volt kedve többet tanulni, inkább lemondott a lóról. A bizonyítvány maradt olyan, amilyen, a lovat mégis megvették.

Fontosnak tartják, hogy a családi élet erkölcsös legyen, még a látszat sem szenvedhet csorbát. Erre a szabályra példa Éva pályamódosítása. Amikor férjét megismerte, gyors- és gépíróiskolába járt. Jóska rábeszélte, hogy ezt az iskolát hagyja ott, mert a hosszú körmű titkárnők mind léhák. Az erkölcsösséggel az még összefér, hogy az asszonyok női szemmel minősítsék a körükben megforduló férfiakat. Néha azt is kimondják, ha valamelyik férfi megérne „kétheti ajtócsapkodást”.

A zökkenőmentes háztartás, az ételek, italok választékossága nélkül nincs jó családi közérzet. *A kajának, annak meg kell lenni, az szentírás nálunk, akárhogyan is van. Ha erre sem jut, minek dolgozunk? Megesszük, megisszuk, amit megkívánunk. Semmit sem sajnálunk magunktól.*

Az igényesen terített asztalra, a fényes josingra, a hobbilóra pénz is kell, s a két házaspár 1990 tavaszán ebben még nem szűkölködött, bár érzékelték, hogy munkahelyük, státusuk számukra előnytelenül alakul. Még Feri, a szobafestő is reménytelen jövőre számított. 1985-ben lett önálló kisiparos, azóta volt ideje és módja megismerni a szabadpiaci, üzleti viszonyokat. Nem lesz ez jobb, csak rosszabb, pedig most is szegények vagyunk – bizonygatta, holott családi jólétről tanúskodó otthon vette körül. Sokat beszélt a kisiparos kiszolgáltatottságáról, az állam méltánytalan bánásmódjáról, adópolitikájáról. Azt fejtegette, hogy az állam a törvényeivel is a szegényebbet sújtja. Ő például annyi SZTK-t fizet, mint Besenyőtelek legmenőbb kőművese.

Felesége, Jutka az ÁFÉSZ helyi ABC-jében dolgozott. Amikor munkaadója egyre-másra bérleti szerződésbe kezdte kiadni a boltjait, a „tápos” Évával összebeszéltek, hogy ők is belevágnak. Aztán hónapokig folyt a férjekkel a csata, de mire győztek az asszonyok, az ÁFÉSZ-központ egyik dolgozója már kivette „előlük” a kiszemelt boltot. 1990-ben azt hajtogatták: jobb ez így, hogy nem sikerült, nyugalmas maradt a családi élet, reggel-délben-este teríteni tudnak a férjnek, gyereknek, s nem kell majd télben-fagyban, hajnalban, este kutyaolniuk.

Terv maradt az is, hogy Jutka nyit egy presszót, e célra átépítik, kibővítik a házukat. Már ötletük előadása közben is az ellenérveket sorolgatták. Sok oka van annak, hogy mégsem vágnak bele. Mert ezzel is bukni lehetne, és akkor rámege a családi ház; éjszakázni kellene és az nem nekik való, és a legfőbb akadály, hogy nincsen pénzük, s a kedvezményes újrakezdési kölcsönt presszóra már nem adják meg. Tudták, hogy épp akkoriban nyílt Besenyőtelken ilyen kölcsönből egy presszó. De hát ez a besenyiek örök szerencséje, ők mindig hamarabb észbe kapnak. Amikor ők kérték a kölcsönt, akkor még lehetett.

(1995 augusztusában Jutka vegyesboltot nyitott.)

A két baráti házaspárt létérdeke 1990 tavaszán a füzesabonyi ÁFÉSZ-hez kötötte, s a többi dormándihoz hasonlóan kíváncsian fürkésztek munkaadójuk működését és terveit. Beosztásuk és fizetésük jelentéktelensége miatt igazi közösséget nem vállaltak ugyan munkahelyükkel, de mégsem maradhattak közömbösek, hisz megélhetésük továbbra is a megszokott munkaadótól függött. Látták, hogy az ÁFÉSZ „padlón van”, s arról is meg voltak győződve, hogy erről

nem ők, a kis fizetésű beosztottak tehetnek. Féltették az állásukat, de ez a félsz nem söpörte el a munkaadó várható összeomlása miatt érzett kárörömet. Nem is gyártottak hát ötleteket munkahelyeik s ezen keresztül a maguk megmentésére sem. Csak passzívan figyelték a „bomlás virágait” – a balfogásokat és az orcátlanságokat.

Jutka, a boltos úgy látta, nem sokáig húzza már az ÁFÉSZ. Majd eladják valakinek ezt a dormándi ABC-t is, és nincs rá biztosíték, hogy kell-e majd az ő munkája az új tulajdonosnak. A szerződéses bérbeadás divatja lejárt, talán valami kft. veszi át ezt a boltot. Így, ahogy most működik, mindenképpen gazdaságtalan. Ő tudná, hogyan lehetne jövedelmező, de hiába, neki úgy sincs helye egy kft.-ben, az a főnökök előjoga.

Az ÁFÉSZ tevékenységi körébe tartozott a gyógynövény-felvásárlás is – kis befektetéssel és nagy haszonnal pénzelt belőle. Éva, az ÁFÉSZ helyi megbízottjaként a gyógynövény, többek között a kamilla begyűjtésével foglalkozott. Kamillavirágzaskor férjével autóba ültek (a sajátjukba), rákapsolták az utánfutót és irány a határ. A kamillaszedőktől a virágzó mezőben és a saját udvarukon vették át az árut, válogatták, mérték, és zsebből fizettek. Míg össze nem gyűlt egy érdemes mennyiség, a padlásukon tárolták, szárították, teregették, aztán megint rámostak, vitték a szállítmányt Füzesabonyba, leadták a Herbáriának. Az ÁFÉSZ csak könyvelt és számlázott (nem használt autót, benzint, helyiséget, időt és fáradságot) – a Herbáriától 1990-ben egy kiló kamilla után hat-nyolc forintot kasszírozott, Évának kilónként negyvenöt fillért fizetett.

Éva és a férje, Jóska jól ismerte a területet, a gyűjtőket, a nexus és a praxis sem hiányzott, mégsem gondoltak rá, hogy a felvásárlást maguk is kézbe vehetnék, ha kérnek rá iparendélyt. Nem tehetik, magyarázták, mert az üzlet beindításához tőke kellene, az pedig nekik nincs. Kölcsönt fölvenni manapság nem szabad, hisz változnak a kamatok. És ha mégsem megy a bolt? Rámehet még a házuk is, aminek kölcsönére nagy keservvel éppen akkor fizették ki a kamat-adót! Besenyőtelken dolgozik ugyan egy maszek gyógynövényes, de nekik minden sikerül, mert az egy „kulácfalu”!

A házaspár „bennfentes” a gyógynövényszakmában, mert Jóska főállásban a Herbária szerszámlakatos. Ő tudja, hogy amióta „kitört” a rendszerváltás, és munkaadója elnyerte az önálló külkereskedés jogát, a kamilla az egereké. Az egykori monstrum külkereskedelmi vállalat üzletkötői különböző társulásokba tömörülve válogathatnak az exportra éhes vállalatok között. A Herbária magára maradt a külkereskedelmi joggal, de kapcsolatok híján semmire sem megy vele, a kamilla tehát marad a raktárakban. Talán majd négy-öt év múlva, ha hiány lesz a belföldi piacon, zacskókba töltögetik az egérszaros szemetet. Persze ha kitart addig a cég, amire nem nagy az esély – kövér a papírmunka: egy fizikai dolgozóra két adminisztrátor jut.

Jóska szódás másodállása szintén ÁFÉSZ-ügylet. Jóska veszi a szénsavat, a szállításhoz ő adja a kocsit (meg a benzint), és csinálja a szódát. Az ÁFÉSZ-é a gép és az ezerötszáz üveg. Jóska megvehetné az egész berendezést, hogy csak a maga hasznára dolgozzon, de az ezerötszáz üvegből kétszáz jó. Az ÁFÉSZ selejtezni nem akar, a jókat és a rosszakat egységesen hatvanforintos darabárban akarja elsózni. Hogy máshonnan vegyen berendezést, arra nem gondolt. Csak szódásságból nem lehet megélni, szüksége van a lakatosfizetésre és még fias disznó tartására is.

A két házaspár 1990-ben úgy látta, hogy meg vannak számlálva munkaadóik napjai, s őket és kollégáikat munkanélküliség fenyegeti. Mégsem készülődtek munkahely- vagy foglalkozásváltásra, az egyéni vállalkozásokról szövögetett terveikből is hiányzott az elszántság. Még arra se vették a fáradságot, hogy tájékozódjanak az esélyekről. Mintha semmi

mást nem akartak volna, csak túlélni a válságos időket. Arra egyikük sem gondolt, milyen lesz az élet a „túlélés” után.

Két-három évvel később a szobafestőnek nem a szegénységről, hanem a gazdagságról volt mondanivalója. Megújult ideológiája szerint az ember értékmérője a pénz. Végre egyértelmű lett a világ, mert aki pénzt tud csinálni, most már nem csak a kocsmában rendelkezhet. Ha akarja, a gazdagnak szava van mindenütt. Feri nem beszélt a kisiparosság pillanatnyi helyzetéről, így arról sem, hogy a választások óta a helyi önkormányzat „udvari” szobafestője és a legügyesebb besenyőtelki kisiparos csendestársa lett. Családja főszereplője a helyi közéletnek. Felesége, Jutka a képviselő-testület tagja, Feri a helyi sportkör intézője, Jutka apja a sportkör gondnoka. Feri, míg létezett a polgárórság, polgárőr volt, barátjával, a „szódás” Jóskával együtt. Jóska és Éva a gazdasági élet eseménytelenségei közepette tudott „szinten” maradni. 1992-ben az ÁFÉSZ még működött, bár egyre fogyatkoztak üzletei. 1993–94-ben kezdett viharvert egységeitől megszabadulni. Egy újszülött kft. tulajdonába vándorolt át a vagyona, így a dormándi ABC is, a gyógynövény-felvásárlás is. Az ÁFÉSZ örökébe lépett kft. sem lehet túlságosan sikeres, 1994 őszén azt hírelték a faluban, hogy az ABC-t egy privát tulajdonos veszi meg, vagy veszi bérbe. Éva munkaadója 1994-ben a kft. volt, majd mindent ugyanúgy csinál, mint annak előtte. A kamilláért kilónként a korábbi negyvenöt fillér helyett most egy forint ötven fillért kap, a fix fizetése egy fillérrel sem nőtt négy év alatt. Jóska tovább gyártja a szódát, de hogy az ÁFÉSZ helyett a kft. lett a tulajdonos, 1993 decemberében rákényszerült, hogy megvegye a szódagyártó berendezést. 1994-ben már csak a maga hasznára dolgozott, a helyiséget bérelte a kft.-től. 1994 őszén úgy látszott, hogy az ABC vevője a szódagyártó helyiséget is megveszi. Ezután vagy tőle bérlik majd a helyiséget, vagy kénytelenek lesznek otthoni garázsukat kicsempézni, szódagyártó üzemmé alakítani. A Herbária sem „került a padlóra”, a gyógynövény ma is keresett cikk – ehhez ennyi a dormándi kommentár. Ez a cég sem változott hát a kormányváltás óta, virágzó ugyan nem lehet, mert Jóska fizetése változatlan (1994-ben 125 forint az órábére.) Fiuk, aki asztalosnak tanult, ennél többet keres egy füzesabonyi kisiparosnál.

1992-ben még tartottak malacokat, ekkor az Újpesti Családsegítő Központ számításai szerint egy négytagú család létminimума negyvenezer forint volt, Éva és Jóska fix fizetése együttesen a fele sem. Sőt még a hivatalos számítások szerinti létminimumot sem érték el. Arról nem készítettem feljegyzéseket, hogyan-miből tudnak mégis megélni.

Amikor 1992-ben náluk jártam, nagy volt a sokadalom.

A szódás-tápos házaspár portáján nyolc férfi trágyát talicskázott kifelé a disznóólakból, felszórták a ház előtt álló szekérre. Egy füles kosárban üveg sörök napoztak, az udvari terített asztalon félig ürített konyakospoharak. A harmadik lépcső feljárójának tövében a villásreggeli maradékát takarították el az asszonyok. A konyhában többfogásos ebéd készült, egy stampedli likőrre beköszönt a sógornő is. Világított a mikrohullámú sütő, a kávéfőző kotyogott, a szomszédasszony résztlni való májjal maszatolt az asztalon. A legfőbb gond az volt, hogyan lehetne följavítani a kissé elsózott húslevest...

1994-ben nem volt trágyahordást megünneplő, bőséges ebéd. Szűkültek a kereseti források, Évák már csak két disznót tartanak, saját szükségletre, a tápok árának emelkedése miatt nem kifizetődő malacokkal foglalkozni. Ugyanekkor a két család társasági élete kiteljesedett. A szobafestő munkái révén összebarátkoztak a besenyőtelki kisiparos családjával. A barátságot erősíti, hogy ez az iparos, a besenyőtelki Lehó Antal szponzorálja a dormándi sportkört, aminek Feri, a szobafestő az intézője. Az élénk sportélethez a közös utazások, ebédek és vacsorák is hozzátartoznak. A hangulatos sportkörü találkozók jó kedvcsinálók a programon kívüli családi összejövetelekre. 1994 őszétől könnyebb lesz a programokat is egyeztetni; 1994

augusztusában Dormádon a telefonhálózat kibővítésén dolgoztak. 105 család igényelt vonalat, körülbelül annyian, ahány munkanélküli volt ez idő tájt a faluban.

(Angyal Ferencné Zurbó Jutka nem jelöltette magát képviselőnek az 1994-es helyhatósági választáson.)

3/ A BIZAKODÓK

(No. 1. Téeszpuccs, nosztalgiatéesz vagy valami más...)

Nem fordított nagyot a dormándi világ kerekén a politika országos színeváltozása. A biztos egzisztenciával induló középosztálybeliek zöme úgy-ahogy kiismerte magát az új viszonyok közt. Élni tudott az új kurzus kézenfekvő adományaival, de az újszerű gazdasági-politikai szándékokat szkepszissel fogadta. Életterveik sértetlenek és változatlanok maradtak. A viszonylagos változatlansággal azok voltak elégedetlenek, akik úgy érezték, ha nem tesznek semmit, a maguk helyzete csak rosszabb lehet. A politikai-gazdasági programok céljainak homályosságát is jelzi, hogy az eredeti helyzetükből elrugaszzkodó dormándiak pályamódosítása egymáshoz alig hasonlítható. A rendhagyó kísérletek inkább a múltat, mint a jövőt idézik.

A dormándiak múltjának egyik főszereplője a termelőszövetkezet volt. 1989–90-ben az ország sok más téeszéhez hasonlóan a füzesabonyi szövetkezet működése is akadozott. Egyelőre nem a politikai megítélés, hanem a piac és a garantált pénzügyi konstrukciók megrendülése miatt. A külső bizonytalanságok halmozódása a téeszben belháborúságokat váltott ki. A viszálykodások eredendő oka a téesz szervezeti rendjének kétértelműsége volt. Egyfelől: a szövetkezeti forma tagi, tulajdonosi jogokat szavatolt. Másfelől: az irányítás vállalatszerű volt, ezt követelték meg a politikai és gazdasági célokat összemossó szabályzók és a nagyüzemi, iparszerű technológiák. 1990–91-ben a téeszt a gazdasági szükségállapot fenyegette. A szakvezetők gazdaságosabb vállalatot akartak csinálni, nemegyszer a tagság eddig megszokott jogos (vagy jogtalan) járandóságainak a rovására. Miközben a téeszelnök „gyárigazgatóbb” lett, mint valaha, a tagság feladta alkalmazotti passzivitását, és megpróbálta korlátozni, sabotálni az elnöki intézkedéseket, tulajdonostársként kétségbe vonta a vezetői döntések jogszerűségét. A „nehéz gazdasági helyzet” tehát nem összefogásra, hanem összezapásra sarkallt. Az indulatok mentén „pártosodott” a szövetkezet. Mire az új kormány hivatalba lépett, az évtizedek alatt bevált illemtörvény is a szemétkosárba került.

A dormándi téesztagok munkahelye, a füzesabonyi termelőszövetkezet több mint két éven át forrongások színhelye volt. Távlati érdekek, futó szeszélyek, új és régi sérelmek tolták-vonták a résztvevő közönséget egyik szekértáborból a másikba. Nem találkoztam olyan „bennfentessel”, aki a két év alatt következetesen és elfogulatlanul képes lett volna kommentálni az eseményeket. A kevésbé tájékozottak olykor azt sem tudták, hogy éppen kik a harcostársaik.

A szövetkezet metamorfózisának központi figurája Sárközi József, aki 1977-től 1991-ig volt a füzesabonyi Petőfi Tsz elnöke. Ezután nyugdíjba ment, majd 1993-ban a „visszaalakult” dormándi szövetkezet elnöke lett.

Amikor először hallottam, hogy megint lesz dormándi termelőszövetkezet, azt hittem, ez is függetlenségi törekvés; a dormándiak a füzesabonyi téesztől elválva akarnak gazdálkodni. A falu életében ez lenne az első gazdasági társulás – kizárólagosan a dormándiak javára. A falu határának századunk első felében három földesura, a következő negyven esztendőben három téesze volt, de a helybeli földművesek mindegyiknek csak proletárjai lehettek. Hogy törvényes

esély adódott az önkéntes társulásra, becsülendő vállalkozás lenne kipróbálni, mire képes a föld és népének tehetsége.

Aztán amint kiderült, hogy a füzesabonyi elnök nyugdíjba vonulása és a dormándi terv közt összefüggés van, sejteni kezdtem: mégsem egészen a dormándiak ügye ez a szövetkezet.

A füzesabonyi változások kora 1990 őszén kezdődött azzal, hogy az elnök Sárközi rendcsinálási kísérletei balul ütöttek ki. *A rendszerváltással együtt fellazult a téeszben is a fegyelem, elsősorban a vezetők egy bizonyos részéről, és ezzel kapcsolatban nem úgy mentek a dolgok, ahogy én szerettem volna, meg ahogy el tudtam viselni. Beláttam, ha ide jutottunk, akkor nekem már nincsenek eszközeim.*

Az 1991. februári zárszámadó közgyűlés megszavazta, hogy az elnök saját kérésére 1991 decemberében kordedvezménnyel nyugdíjba menjen, és július 1-jétől fél évre az „átlagrészesedés folyósítása mellett a munkavégzés kötelezettsége alól” mentesítették. A főkönyvelő is bejelentette, hogy nyugdíjba megy. A továbbiakban a vezetőség rábeszélésére az elnök és a főkönyvelő nem vette igénybe a felmondási időre a mentesítést, hogy így legalább az „év végéig maradjon együtt a csapat.”

A „csapat” maradt, de 1991 októberére megint felforrósodott a hangulat.

Egyre nehezedtek a gazdasági körülmények, ...nagyon nehezen lehetett hitelhez jutni 91-ben is, aztán olyan intézkedéseket kellett most már tenni, ami abban a helyzetben egy kis eredmény, megoldás... Felvetettük, hogy a növénytermesztési munkák befejezésével 40–50 személynek el kell menni munkanélküli segélyre tavaszig, mert ezzel is jó néhány millió forint munkabért tudunk megtakarítani. Nagy volt a felháborodás, kezdték mondani, hogy az elnök elvtárs is már mehetne nyugdíjba, az elnök elvtárs munkabérét is meg lehetne takarítani meg a főkönyvelőét is. Így aztán október elején testületileg lemondott a vezetőség, én elmentem nyugdíjba.

A füzesabonyi termelőszövetkezetben 1991 októberében új elnököt választottak. A füzesabonyi születésű új elnök régebben agronómusként már dolgozott a téeszben, utolsó munkahelye a szomszédos Besenyőtelek termelőszövetkezete volt. Innen hívták haza az abonyiak. Szívesen vállalta az elnökséget, mert mint mondta, újabb és újabb próbákra van szüksége az embernek, ha szakmailag minőségi teljesítményt akar produkálni. Az abonyi helyzet kemény erőpróbanak látszott, s máig sem bizonyos, hogy az új elnök, Antal László képes lesz-e megmenteni a szövetkezetet, piacon, versenyben tudnak-e maradni.

Antal László 1992-ben már azt is eredménynek érezte, hogy a téesz tartozásait, kintlevőségeit, vagyonát tekintve nem kellett öncsödeljárást kérni. A belső viszályok az új elnök megválasztása után sem csitultak el.

1992 nyarán megkezdődött a füzesabonyi téesz átalakulása. A leadott szándéknyilatkozatok szerint 44 aktív és nyugdíjas téesztag készülődött a füzesabonyitól független dormándi termelőszövetkezet létrehozására. Hogy ki volt a dormándi ötlet gazdája, kívülálló aligha képes kideríteni. Az önállósulási törekvés különösségére a kiválók névsora figyelmeztet. A csoport menedzsere (elnöke, vezetője?) a füzesabonyi téesz nyugdíjas elnöke, Sárközi József. Szintén a nyugdíjas pártolók közé tartozik a valamikori önálló dormándi téesz utolsó elnöke, Godó József. Sárközi és Godó aktív korában ösellensége volt egymásnak.

Mindent az érdekek motiválnak – magyarázta Sárközi –, Godóékkal nagyokat hallgatunk a korábbi konfliktusokról, nem került még eddig szóba. Nekem a Godó gyerekekkel nem volt különösebb gondom, az egyik a kovácsműhelyben dolgozik, a másik anyagraktáros, a menyűk az irodán van. Nekem az öregekkel volt vitám, de gondolom, a gyerekekben is volt ellenszenv velem szemben. De most itt a jövő a tét, arról van szó, nem a múltról.

Godó József két fia (egyikük feleségestől) szintén az aláírók között van. Szándéknyilatkozatot tett az elnök egykori sofőrje és annak felesége is.

A kiválók társasága Sárközi szerint ...a krémje a téesznek. A nyolctagú vezetőségből hárman váltak ki, a többiek azok a szakmunkások, akiket a legtöbbre értékeltünk, akik vitték a téeszt. A volt vezetőségi tagokkal beszélünk meg, kiknek érdemes szólani, hogy jöjjenek velünk. Akiknek szoltunk, kivétel nélkül mindenki velünk tartott. Egy se mondta, hogy nem jön, ha ezt szabaddá tettük volna, a nyolcvan százalék eljön. Azok sértődtek meg, akik nem kapták meg a lehetőséget a csatlakozásra.

Az új füzesabonyi elnök szerint is a téesz legjobb munkásai váltak el Füzesabonytól. A kiválók közé olyanok is kerültek, akik 1991-ben éppen Sárközi elnökségről való lemondását szorgalmazták.

Legyen a dormándiaknak téesze – hangoztatták mindannyian. Lássuk hát, hogy az aktív dolgozók lakóhelyét tekintve mennyire dormándi ez az új szövetkezet! Az 1993-ra véglegessé váló tagnévsorban kilenc füzesabonyi és hat dormándi lakos szerepel.

Az abonyi téesz és a jövőre dormándi társulás között 1992 nyarán kezdődtek meg az egyeztető tárgyalások. A szövetkezeti átalakulási törvény ekkor már nem tette lehetővé, hogy bármilyen csoport a dormándi szövetkezet jogutódjaként birtokba vegye a dormándi határt. Az abonyi téesz már nem bánhatott tetszése szerint a földdel; 3500 hektárja az alábbiak szerint osztódott: ezer hektár az ún. részaránytulajdon – azoké az egykori gazdáké, akiknek a földjét a téesz-szervezés befejezése óta földjáradék fejében használta a szövetkezet. Ezekkel a földekkel csak a régi tulajdonosok rendelkezhetnek. A kárpótlási igények kielégítésére 2150 hektárt különítettek el. 173 hektár az államé, ezt korábban állami tartaléktérületnek nevezték. A szövetkezetből kiválóknak csak az ún. földalapból mérhető ki föld: a füzesabonyi téeszben egy tagnak harminc aranykorona értékű földterület (kb. másfél hektár) jut. Ezenfelül minden tag és alkalmazott (a nyugdíjas is) részesülhet a szövetkezet ingó és ingatlan vagyonából – ennek értéke a téeszben eltöltött időtől függ. Így a téesztag elvileg meghatározott nagyságú üzletrész, vagyonrész tulajdonosa.

Az új társulás tehát nem kaphatta meg a régi dormándi határt – csak a tagoknak egyenként járó földalapra és az üzletrészre számíthatott. Az abonyi téeszelnök 1992-es kalkulációja szerint a negyvennégy jelentkezőnek (fele nyugdíjas, fele aktív) alig járt több mint nyolcvan hektár, az üzletrész összértéke tizenkétfélmillió forint. Ennyi föld még szűkösen sem elegendő húsz aktív dolgozó megélhetésére. Az új abonyi téeszelnök 1992-ben úgy gondolta, hogy számításai csak a pillanatnyi helyzetre érvényesek, hisz a törvények manapság nem éppen szavahihetők. Egy apró törvénymódosítás vagy egy rejtett „kiskapu” új lehetőségeket nyithat a kiválók szövetkezete számára. A kiválók ugyanakkor abban reménykedtek, hogy a régi, hivatali körökben jártas téeszelnök majd csak kitalál valamit.

A kiválók dormándi szószólója Nagy János téesztag. A rendszerváltás kezdetén azzal a dilemmával küszködött, hogyan lehetne a maga munkakörülményeit a régi viszonyok rekonstrukciója által megújítani. Mert a régiben szeretett élni és dolgozni.

„ÉN ERRE TETTEM FEL AZ ÉLETEM...”

Az általános iskolát 59-ben fejeztem be, abba az időbe még örültem, ha iskoláztatnak egy parasztyereket, és nekem volt egy nagyon aranyos tanárom, ő elintézte, hogy felvegyenek Mezőtúrra, a mezőgazdasági gépészeti technikumba, bentlakásosnak. Mikor oda került a sor, hogy menni kéne, jó anyám úgy döntött, hogy ne menjél, kisfiam. Apám az állami gazdaságban dolgozott, a bátyám akkor már harmadéves tanuló lett, én a nővéremmel jártam

ki a gazdaságba vizes gyerekek. Apám kombájnozott, régi, AT 400-as kombájnok voltak, kezdetleges mezőgazdasági gépek. Jött az aratás, emberhiány volt, és apám közbenjárására én is arathattam. Nekem, a tizenöt éves gyerekek oda merték adni azt a nagy kolosszus gépet. Azon a nyáron anyámnak hazavittünk hárman tízezer forintot, apám magába csak ezerkétszázat keresett. A bátyámnak egy motort vettek, én akkor kaptam az első kerékpárt.

Elég szorgalmas gyerek voltam, a műhelyvezetőnek tetszett a viselkedésem, magához vett, ő tanított meg a gépjármű-villamossági szakmára. Különben a tanult szakmám mezőgazdasági gépszerelő, az állami gazdaság küldött el ipari tanulónak. A gazdaságban egy évet dolgoztam mint autóvillamossági szerelő vagy járművillamossági szerelő, akkor még az autóvillamossági munka minimális volt. Az egyik osztálytársam rokonai dolgoztak a füzesabonyi Petőfi Termelőszövetkezetben, őt odahívták a műhelybe, aztán engem is. 63. augusztus 20-án jöttünk haza a dormándi KISZ-esekkel Balatonról, és 21-én kezdtem a Petőfi Tsz-ben. Aztán elmentem katonának, és amikor leszereltem, Barta András országgyűlési képviselő volt a termelőszövetkezet elnöke, ő megbízott a gépcsoport vezetésével, hiányoztak még a téeszől a szakemberek. Voltam huszonhárom éves, reméltem, hogy el tudok végezni valami magosabb iskolát. Most is sokat kell dolgozni a termelőszövetkezetbe, de akkor annyit kellett, hogy sötétbe mentem el, sötétbe jöttem haza, egyszerűen lehetetlenség volt akár megpróbálkozni is a továbbtanulással. Egy negyven-ötven fős nagyon vegyes társasággal nagy teher volt nekem foglalkozni... 71-ben visszakértem magam a műhelybe.

Én az életemet tettem erre, és én azt szerettem mindig, ha szálán megy minden, ezért szóltam a munkásörtség miatt is. Sok munkásőr volt a téeszben, és ha a traktorosok elmentek szolgálatba, nem volt, ki üljön a gépre. Azt válaszolták a főnökök, hogy ők úgy szeretnék, ha én is köztük lennék. Én nagy gyorsan rávágtam, hogy nekem elég volt a honvédségnél a puska, én nem leszek munkásőr. De hát a párttitkár is felfigyelt rám, szólt, hogy lépjek be a pártba, 69-ben beléptem. Akkor nem úgy volt, mint most, most lehet hangoskodni. Voltam abba az időbe pártvezetőségi tag, egy turnusba járási pártbizottsági tag is. A téesz vezetőségének tizenöt évig tagja voltam.

Én végigjártam a létrát a kombájnokokon, de amikor 72-ben megláttam az állami gazdaságnál egy Dominátor 80-ast, csak lestem, hogyan dolgozik, engem nagyon megbolygatott ez. Aztán jött a számomra nagy alkalom. 73-ban megalakult a bábolnai kukoricatermesztési rendszer. A füzesabonyi mindig kis téesz volt, nem kerülhetett a nagy lehetőségek közelébe, de a bábolnai rendszer gazdasági igazgatója, Tóth János füzesabonyi származású volt, rajta keresztül a mi téeszünk is bekapcsolódhatott. Ötmillió forintért vásároltunk gépsort, és az elnök engem küldött tanfolyamra, Bábolnára. A feleségem bosszúságára elég sok időt töltöttem Bábolnán meg Nagyigmádon vagy két éven át, aztán Tóth János kivitetett egy tizenöt napos tanfolyamra Nyugat-Németországba, hát az is egy örök élmény nekem. Ott megtanítottak bennünket dolgozni. Idehaza ezekkel a gépekkel foglalkoztam, tehát kukoricavetéssel, annak technológiájával, kombájnokkal, elég jó gépparkunk lett... 75-ben az egyesülés után még volt egy kis vihar a három elnökkel, mert két füzesabonyi meg a dormándi téesz egyesült. 77-ben idejött a Sárközi elnöknek, és gatyába rázta a téeszt, szakmailag is. A hitelek még nem voltak ilyen borzasztó nehéz ügyek, abba az időbe lendült fel Magyarország mezőgazdasága. Ő is megragadta az alkalmakat, és modern mezőgazdasági gépsorokat vásárolt. Ezeket a gépeket szereltem én, és szerelem jelenleg is.

Hogy Bábolnán keresztül megkaptuk a gépeket, énnekem az lett a mindenem. Én akkor a huszonnégy órából, ha lehetett volna, huszonhatot dolgozok vagy harmincat. Én kezdtem hajnal négy órakor, és este tízig vagy tizenkettőig, míg lehetett aratni, mindig ott voltam. Az asszony haragudott érte, hát anyagilag nem is nagyon érte meg, de benne volt az embernek a vérébe. Szerettem a tarlót. A friss tarló illata olyan nekem, mint a motorversenyzőknek a

benzinszag. Hát engem ez vonzott a szakmához, és 73-tól ez töltötte ki az életemet. Én úgy éreztem, hogy tán nem is tudnának learatni a füzesabonyi téeszben, ha én nem vagyok ott. De aztán jöttek a pofonok, ez a vezetőségváltás is.

Ott kezdődött az egész, hogy megjelent Magyarországon a munkanélküliség. A vezetőségi gyűlésen beszélgettünk, hogy elő kell készíteni az embereket az időszakos munkanélküliségre. De ez még csak beszélgetés tárgya volt. Hallani se akart erről a tagság, és fellázadt egy-két nagyszájú ember, hogy menjen munkanélkülire az elnök meg a főkönyvelője. A rendszerváltással egész más lett az emberek hangja meg véleménye. Valahogy mindenki fellázadt, egy-két személy majdhogynem az elnök nyakára lépett. Ezért mondott le a vezetőség, ezért ment el nyugdíjba az elnökünk, Sárközi is, mert nem tudott megegyezni a kollégáival se. Amúgy ambiciózus ember, szellemileg meg fizikailag is jól bírja magát. Mink nem toltuk a Sárközit egyáltalán. Mi meg voltunk vele elégedve, mert minden ment, de volt itt egy réteg, azok szinte kiutálták.

Új garnitúra vezetősége lett az új elnöknek, maga köré az ő embereit választotta meg, jogosan, mert ez mindig így volt. Olyan nagy a rokonsága, a közeli kapcsolata a tagsággal, hogy éljenzéssel fogadták a választáskor. Az első komolyabb intézkedése az volt, hogy húsz-harminc személyt elküldött munkanélkülire. Mondtuk is az új vezetőségi tagoknak, hogy no, látjátok, akkor még csak arról volt szó, hogy akarjuk-e, és már ti meg is szavaztatok! Vonogatták a vállukat: nem biztos, hogy lesz fizetés, ha marad a létszám.

Mi tudomásul vettük, hogy új vezetőség van, dolgozni próbáltunk tovább, de csíptek, ahol értek. A főmezőgazdász többször kijelentette, hogy kiváltságosak voltak a műhelyben. Mert a Sárközi nagyon elismerte a műszakot. De eláshatja az az agronómus magát, aki elnyomja a műszakot. Nem tudok elképzelni eredményes termelést megfelelő műszaki háttér nélkül. Éreztették velünk, hogy mi a régi vezetőség emberei voltunk, és ezért nemkívánatos személyek.

Mondhatom, teljesen alaptalanul meg is rágalmaztak, hogy én üzletelek az alkatrészekkel. Nem mai gyerek vagyok a szakmában, itt a környék termelőszövetkezeteiben engem ismer minden szakmabeli. Jöttek, ha problémájuk volt, hogy Jancsikám, ez kellene, van-e, tudsz-e segíteni. Sárközi teljes bizalmat adott énnekem, és én vissza nem éltem soha vele. Tudtam azt, ha én segítek valakin, akkor ha én éjfélkor megyek is oda, nem azt mondja, hogy mertél fölcsöngetni, hanem fogja a kulcsát, és gyere, Jancsi, nézzük meg, van-e! Másképp ezt nem lehetett csinálni. Hozzánk Bábolna 250–260 kilométer, utána Nádudvarhoz kerültünk, az is 120 kilométer, és ha kellett egy csapág, és nem volt, akkor Nádudvar egy napba telik, hogy megszerezzük, Bábolna meg 24 órába. De ha elmentem Klementinára vagy Hevesre, ha volt, azt mondták, itt van, Jancsi, tessék, majd ha lesz, megadod. A feleségem tudja, hányszor fölcsöngettek este vagy vasárnap, hogy áll a gép, ha tudsz, segítsél. Én ezt így tudtam elképzelni. A téesznek nem volt mindegy, hogy egy napot áll a kombájn aratásba vagy egy félóra hosszát. És szúrta egyes kollégáimnak a szemét, hogy énnekem teljhatalmam volt. Hogy én ékszíjat adtam Klementinának meg Poroszlónak vagy Besenyőteleknek, vagy Nagyútnak. Milyen alapon csinálom én ezt? A vezetőség úgy határozott, hogy ezt meg kell szüntetni, én tudomásul vettem, leeltároztak nagy gyorsan, és azóta már háromszor leltároztak, hiányt nem tudtak kimutatni. Akarták, hogy ezzel majd megfognak egy régi vezetőségi tagot.

Ezek a rágalmazások keserítettek el bennünket annyira, hogy menni akartunk... Mi még a vezetőségváltáskor elképzelhetetlennek tartottuk, hogy az Antall-kormány biztatására földfoglalások meg egyebek lesznek. Ugye, 25–30 éve téeszben dolgozunk, hát elítéltük, hogy előáll egy-két nagyhangú paraszt vagy mondhatom nyugodtan, ahogy szoktuk, hogy kulák, és azt mondja: nekem itt volt a földem, ezután majd én gazdálkodok rajta. Aztán a kormány, a kisczadapárt is kezdett azon lenni, hogy meg kell szüntetni a téeszeket, pártolták a kiválásokat, a szétválásokat.

Van egy csoport, amelyik engem elismer, a csoportvezetőjük voltam, és velük beszéltük, hogy próbáljunk meg mi szövetkezetet alakítani. Nem úgy indultunk, hogy dormándi szövetkezet lesz. Én nem voltam egy percig se dormándi téesztag, mert én 18 éves korom óta a füzesabonyi Petőfi Tsz-ben dolgoztam. Aztán hallottuk, hogy szét akar válni Szemere és Szihalom meg más téeszek. Nekünk is egyszerűbb, ha azt mondjuk, hogy Dormádon visszaalakul a Béke Termelőszövetkezet. Ha valamikor egyesültek, most szétválhatnak.

Mondtam én, hogy gyerekek, ez nem olyan könnyű! Az én szakmai képzettségem egészen más, én nem merek ebbe belevágni, magamban egyszerűen el se tudom képzelni, ez egy szellemi munka, vagy nem tudom, minek nevezzem. Próbáljunk meg gondolkodni, hogy-mint kellene. Utána jött az ötlet, hogy beszéljünk a Sárközivel, vállalja el ennek az irányítását.

Úgy gondoltuk, hogy a nyugdíjasok és a polgármesteri hivatal támogatásával megpróbálunk elválni a füzesabonyi termelőszövetkezettől, de sajnos, a szétválás nem jött össze, mert a tagok kétharmadának igenlő szavazata kellett volna hozzá. A közgyűlésre a tagok kétharmada sem jött el, nem még hogy minket annyian támogassanak. Olyanok a törvények, hogy a kicsi nem tud elválni a nagytól. Mondták is, hogy nem fognak elengedni bennünket.

Ezért kellett az egyéni kiválást választani. Harmincöten vagyunk kiválók, ebből húsz aktív dolgozó. Több dormándi ajánlkozott mihozzánk, először örültek neki, nagy hanggal megígérték, hogy ajj, így lesz meg úgy lesz, otthagyjuk Abonyt, benneteket támogatunk, csak aztán jöttek az abonyi lebeszélők, hogy ne így, ne úgy, ne menjetek hozzájuk, nem lesz ezeknek ügyse földjük! Negyven-negyvenöt fővel indultunk, sajnos, visszacurikkolt tíz-tizenkét személy. A földön múlt nagyon sok minden. Mindig ide kell visszatérni, a földre, mert felülről nem tudnak megfelelő törvényt hozni... Ezt a szétválási szándékot is elmondták tíz sorban a Magyar Közlönyben, azóta megjelent négy füzet, ami magyarázza, hogyan kell értelmezni azt a tíz sort.

Egyelőre a föld Magyarországon senkié. A kárpótlási hivatal a füzesabonyi téesz összes területének kétharmadára rátette a kezét, és úgy néz ki, lesz még kettes, hármas, sőt négyes kárpótlás is. A törvény végrehajtása annyira elhúzódik, hogy nincs rá remény, hogy a közeljövőben rendeződnének a földek. Gondoltuk, hogy befogunk egy darab földet, és azt műveljük. De nem tudjuk, hogy kiét fogjuk fel, mert holnapután jelentkezhet a tulaj, hogy az a terület kell neki. A kárpótlási hivatal alszik egy kicsit.

A termelést meg folytatni kellene, itt áll egy csomó föld parlagon. Most hiába kapjuk meg a tagi földünköt meg a részarány-tulajdonosok is hiába adják nekünk a földet, míg a cégbíróság be nem jegyezi bennünket, nem vagyunk hivatalos szerv, hitelt nem kapunk, nem tudunk megfelelő minőségű vetőmagot, gépet venni. Csak őrljük egymás idegeit.

Hivatalosan kétszáz hektár föld lesz a dormándi szövetkezet tulajdona. Több részarány-tulajdonos csak volt dormándi lakos, most az ország különböző pontjain élnek, Szombathelyen, Nyíregyházán, Szegeden is. Velük levélben értekeztünk, onnan tudjuk, hogy beadták a kárpótlási igényüket. De hogy mikor fogják kimérni az ő területüket, nem tudni. Az a kétszáz hektár föld biztosan meglesz. A részarány-tulajdonosokét a magunké mellett akarjuk kimérteni. Mi legalább négy-ötszáz hektáron tudnánk elképzelni a gazdálkodást eredményesen, búza-, kukorica-, napraforgó-termeléssel... Állattenyésztéssel egyelőre nem foglalkozunk, nincs megfelelő területünk, istállónk, takarmány meg egyebek.

Hogy beadtuk a kiválásról a szándéknyilatkozatot, mindennapos lett a háborúság. Augusztus 21-én a vőmmel a dinnyét őriztük, a termelőszövetkezet egyik ágazatvezetője kijött, mert sok volt a nyúlragás a dinnyébe. Tizenegy óra felé mondja ő, hogy vigyetek már haza. Hát jó, az én kocsimmal voltunk, szólok a vőmnek, hogy gyere, hazavisszük az ágazatvezetőt! Besenyőtelki a fiatalember. A vőm vezet, hát megihatunk egy sört a Nimród vendéglőben, a

szihalmi kanyarban van. Egypár jó ismerős, az állami gazdaság növényvédős mérnöke, a főkönyvelője, a vendéglő tulajdonosa meg két-három játékvezető, mert akkor nap volt valami MNK-meccs Füzesabonyba, ezek ott söröztek, odahívtak, ismernek engem is, az ágazatvezetőt is. Vadászélményeket meg a jó ég tudja, miket fel nem hoztak ott a társaságban, én csak hallgattam őket, meg a főkönyvelővel, aki régi, jó ismerős, avval beszélgettünk. Jött két tűzoltókocsi Mezőkövesd felől, hát mennek valahova, tűz van. Úgy éjjel, negyed egy felé elindultunk. Ahogy felérünk a felüljáróra, látjuk, nagy tűz van a tanyánál. Kötelességének érzi az ember, hogy bemenjen megnézni, mi van. A portás mondja, hogy ég egy lucernakazal. Ha ég, gyerünk oda, és nézzük meg! Azt mondja, vannak tűzoltók, szoltak a rendőrségnek, a téesz tűzoltóparancsnoka is ott van. Odamegyünk, hát beszélgettünk, segíteni nem tudtunk, mit tudtunk volna? Locsolták a mellette lévő kazlakat. Azt mondja az ágazatvezető, ő ott marad, mi menjünk, és szóljunk be az elnöknek. Elmegyünk az elnök lakására. Csengetek. Be volt zárva a kiskapu, a nagykapu. Csengettem vagy tíz percig, nem jött ki. Mentünk a főágazatvezetőnek szólni, hogy tűz van, menjen ki a tanyára. Utána nem sokkal volt egy közgyűlés.

Egy hónap se telt bele, este itthon tévézés, lefekvés, éjjelkor csengetnek. Ugrok fel, a feleségem kinéz, azt mondja, ne menjél autót csinálni, mert szoktam segíteni annak, aki bajba jut. A hídon egy alakot láttam, megyek ki, az elnök volt. Mondom, valami baj van, Laci? Azt mondja, ég megint a téeszünk, valaki megint felgyújtotta. Ég a kazal. Bemenjek, öltözzek fel? Nem, azt mondja, csak te is nekem akartál szólni. Kérdezi, hogy a Sárközi hol lakik. A házszámot én nem tudom, a Faiskola úton. Mondom, bemenjek veled? Szólni akarsz neki? Nem, azt mondja. Másnap bemegyünk dolgozni. Köszönünk mindenkinek, ahogy szoktunk. Hallom, hogy mondja ez, az, hogy megint felgyújtották a kiválók a kazlat... Először hidegen hagyott, meg azt néztem, ki mondja. Ugyan, menjetek már, ötszázezer forint értékű egy kazal, az nem ember, aki ilyet megcsinál. És erre a közgyűlésen felállt egy illető, hogy a kiválók már a második kazlat gyújtották meg, minden közgyűlés előtt gyújtogatnak, előtte a Sárközi Dormádon volt. Tényleg volt nálunk megbeszélés, eljött a Sárközi is. Honnan tudhatták ők? Beállt az udvarra, mert előttünk mindig örült forgalom van. A buszsofőrünk a tűzoltóparancsnok, a járata a kapunkban áll meg, ha idegen autót látott az udvarunkon, többször híresztelte: Nagy Jancsiéknál összeröffenés volt. Visszapergettem a dolgot. A buszsofőr látta a Sárközi kocsiját, és amikor éjszaka riasztották a tűzhöz, mondhatta az elnöknek, hogy Nagy Jancsiék gyűléseztek este, biztos ők voltak. És miránk kiabálták a közgyűlésen, hogy gyújtogatók. Azt hittem, ott vernek meg bennünket, és senki nem csitította a bandát. Azért csak elmondtam, hogy viselkedjenek, mert a kiválók nem csibészek, nem betyárok, főleg nem gyújtogatók. Gondolkozzon mindenki, ha kiejt valamit, hogy mit akar, hogy akarja!

Szerintem is gyújtogató volt, mert ezt a két kazlat május elején rakták össze, mind a kettőn hideglevegős fűvő. Öngyulladás nem lehetett, az előtte két-három nappal füstöl, ellenőrzik, hogy mennyi a hőmérséklet benne. Sajnos, a nyomozó hatóság nem tudja vagy nem is akarja felderíteni, hogy ki lehetett. Szélről helyen van, arra nem közlekedik senki se. Mindenesetre én mélységesen elítélem az ilyen cselekedetet. Ha a téeszt, az embereket nem nézte, azt kellett volna nézni, hogy nem lesz mit enni a jószágnak. Mert a kazal porrá ég, menthetetlen, azt mentette a tűzoltóság, okosan, hogy ne terjedjen a tűz.

A múlt év őszén nagyon nehéz körülmények között vágtuk a kukoricát, nagy eső meg sár volt, és kértük, hogy ne teljesítménybe számoljanak bennünket, hanem átlagba, mert nem rajtunk múlik, hogy nem tudunk teljesíteni. Elakadoztunk, három-négy Rába-traktor húzott ki egy kombájnt. Nem mentek bele, azután jött az első összetűzés az elnökünkkel is. Gabonaaaratásnál szokás volt kiírni a tarlóprémiumot, szemveszteségi prémiumot, ezt két-három agronómus, a műszaki vezető és én mint kombájnszerelő, összeállítottuk. A kombájnosokat szűrőpróbaként ellenőriztük, és megállapítottuk, hogy ki a három legjobb.

Meg is egyeztünk az ágazatvezetőkkel, bevitték az elnök elejbe. Az aratási ebédkor olyan neveket soroltak fel, akik egyáltalán nem szerepeltek a mi listánkon. A kiválók közül egy se volt rajta. Pedig ők voltak a gerince az aratásnak. Akiiket kiemeltek, nincs olyan gyakorlatuk, szakmai hozzáértésük, mint emez embereknek.

Az októberi közgyűlésen elég keményen összeveszett a társaság. Kiabáltak miránk békát, esőt, mindent, de mi csak ragaszkodtunk, hogy tárgyalásos úton intézzük el, milyen eszközöket hozhatunk ki az üzletrészünk fejében. Az álltagság vagyonának 7,5–8 százaléka jár nekünk, 11–12 millió forint értékű eszköz. A vezetőség olyan eszközöket kínált, amikkel nem lett volna indulóképes a mi szövetkezetünk. A közgyűlés után az intézőbizottságunk beadott egy kérvényt, hogy üljünk le még tárgyalni. Elutasították. Mi bejelentettük, hogy bíróságra megyünk, a jogászunk el is indította a pert, erre a Petőfi Tsz vezetősége indítványozta, hogy mégiscsak folytassuk a tárgyalásokat. A jogtanácsossal és a főkönyvelővel Sárközi intézi a különböző ügyeket.

Ha Füzesabonnyal megegyeztünk, a jogtanácsosunk elkészíti az alapszabályt, úgy ígérte, hogy karácsonyi ajándékként megoldja a cégbejegyzést, azután önálló szövetkezetként tudunk tovább ténykedni, és szóba állnak velünk a bankok.

A nyugati országokban dotálják a mezőgazdasági termelőket, Magyarországon ez nincs meg egyáltalán. Főleg a rendszerváltás óta, mert addig azért a szovjet piac mindent elnyelt. Hogy hogy fizettek, mint fizettek, miránk nem tartozott. El tudtuk adni a búzáinkat, a kukoricánkat, igaz, hogy szabott áron, de az biztos volt. Amikor felszámolták a szovjet piacot, megszűnt minden. Hiába papolnak nekünk a piacgazdaságról, ha nem teremtik meg a feltételeit, Magyarország mint mezőgazdasági ország rövid időn belül a padlón lesz. Lehet, hogy már ott van most is, de még ettől mélyebbre süllyed. Elveszik az embernek a kedvét a termeléstől. Most azt mondja a minisztérium meg az államtitkárok, hogy ilyen kedvező lesz meg olyan kedvező. Az MDF-nek ilyen programja van, a kisgazdapártnak olyan programjai, ezek csalogattak a vállalkozásra.

Hogy nekünk a kétszáz hektárból ötszáz hektár lesz-e vagy nyolcszáz hektár, nem tudjuk. Valamikor a dormándi Béke nyolcszáz hektáron gazdálkodott, a határ értéke tizennyolcezer aranykorona. Erre nem is számolunk, mert a kárpótlásba meg a részarány-tulajdonba nyolcezer vagy talán tízezer is elmegy. De ha húsz embernek négy-ötszáz hektár földje lesz, megfelelő gépesítéssel, megfelelő növénykultúrák termesztésével, meg tud belőle élni. Ennek a húsz embernek a nyolcvan százaléka műszaki ember, tehát szerelő, de itt mindenki fog csinálni mindent, és megpróbáljuk kihozni belőle azt a keresetet vagy többet, mint amennyit a füzesabonyi térszben elértünk. A kiválásunk indítókai az volt, hogy nem tartunk ott, ahol egy ipari vagy egy szellemi dolgozó vagy egy tanár. Nem szabad beletörődni, hogy a térszhek hetven százaléka a padlón van. A bankok ráültek a pénzükre, nem adnak hitelt, a mezőgazdaság hitel nélkül nem tud megélni. Mi reméljük, hogy jobb lesz, és csak fog változni valami.

Úgy tervezzük, hogy a Petőfi régi elnöke lesz a mi elnökünk vagy tanácsadónk, még nem kiforrott, hogyan egyeztetni össze a nyugdíját meg ezt a munkát. Mi úgy gondoltuk, hogy hetenként egy-két alkalom elég lesz a megbeszélésekre, az irányításra. A jogtanácsossal hivatalos szerződésünk nincs, nagyon talpraesett ember, a göröngyös jogi utakba próbál valahogy eligazítani bennünket, most még társadalmi munkában. Azt hiszem, jelenleg négy termelőszövetkezetnél jogtanácsos. Van egy nyugalmazott főkönyvelő néni a pénzügyi dolgokra, de nem kívánunk főállású jogtanácsost se, főkönyvelőt se. Nem lesz agronómusunk, meg ilyen vezető meg olyan vezető, lesz egy irodai alkalmazott, lesz egy mindenese. Megpróbáljuk magunkat irányítani úgy, hogy jó legyen.

Amíg nem hoznak megfelelő törvényt, csak káosz lesz az országban. Mikor kihozták ezt a kárpótlást, egy jogász ismerősöm azt mondta: – Jancsikám, nekem ötven évre van munkám, elhúzódnak addig a földpercek. Nagyon szomorú, hogy így gondolkoztok – mondom –, mert nekünk abból kell megélni, amit ezen a földön termelünk.

Ha továbbra se támogatják a mezőgazdaságot, akkor ennek az országnak annyi. Hacsak a választáson meg nem bukik az MDF, és más vonal veszi át az irányítást...

*

A zajos előzmények után 1992 decemberében illedelmes közgyűlést tartott a füzesabonyi termelőszövetkezet. A füzesabonyi elnök ismertette a tagsággal, hogy a húsz egyéni kiváló tag a maga üzletrésze értékében milyen eszközöket visz ki a füzesabonyi téeszből. A mintegy ötvenfős lista közös megegyezés alapján készült el. A közgyűlésen a téesz 554 tagjából 170-en jelentek meg, s egyhangúlag elfogadták a csoportos egyezség útján létrejött megállapodást.

Az egyezséget követően megszűnt a kiválók füzesabonyi munkaviszonya, s megkezdhatték önálló szövetkezeti életüket – Dormándon. 1993 elején csak Dormánd volt a biztos pont, ugyanis mint kvázi jogutód, a szövetkezet beköltözhetett a Remenyik-kúriába. Ez az épület volt az első dormándi termelőszövetkezeti csoport, a Vörös Hajnal, és az utolsó helyi szövetkezet, a Béke Tsz székhelye is. A kiválók két helyiséget kaptak meg irodának, az egykori Remenyik- emlékszoba kongó kiállítási termének szomszédságában. Az omladozó udvarra napok-hetek alatt átdöcögtek az üzletrészként kiadott gépekkel. Az első hónapokban nem volt telefonjuk, az önkormányzat hónapokkal korábban kikapcsoltatta a vonalat, mert a helyiség takarítója a hírek szerint odajárt éjszaka telefonálni a tengerentúlra. Elmaradt a jogtanácsos 1992-es „karácsonyi ajándéka” is: az új szövetkezet cégbírósági bejegyzése 1994 nyarára történt meg.

Mi a dormándi területet önkényesen is birtokba vesszük. Mikor a gépek egy részét megkapjuk, mi szántjuk a területeket. Szóval ebbe egy jó adag önkényességet beleviszünk – mondta Sárközi elnök az 1992-es decemberi közgyűlés után, de önkényességre alig volt szükség, mert megtalálták a módját, hogyan növeljék a területet. 1993 februárjában tartották Dormándon a második földárverést, amelyen Sárközi licitált a legnagyobb értékű kárpótlási jeggyel, egy valamikor kuláklistán szereplő besenyőtelki nagygazda fia nevében. A besenyi örökös felesége dormándi asszony, innen lehetett az ismeretség. Az új füzesabonyi elnök nyolcvanhektáros jóslatával szemben a Dormándon alakuló szövetkezet az 1993-as gazdasági évben kétszázhetven hektárt művelt.

1992-ben Sárközi biztos volt benne, hogy meglesz az a nyolcszáz hektár, mert *a dormándi földterülethez Dormánd községnek ősi joga van. Ezt nem lehet tőlük elvenni.* Ez a hit kevés lenne a gyarapodáshoz, de Sárközi még a következőket is elmondta: *A dormándiaknak az önkormányzat úgy nyilatkozott, hogy azzal ért egyet, hogy a korábbi Béke Tsz területe kerüljön vissza, és az nyolcszáz hektár volt.* Erről a nyilatkozatról Nagy János, a dormándi szószóló 1992-ben még nem tudott. Rejtélyes, ki tárgyalt kivel, hiszen a dormándi polgármester nem épp békésen vált el Sárközitől. A polgármesternek a megválasztása idején munkaügyi pere volt a téesszel, amelynek elnöke akkor még Sárközi volt. Bizonyára ez a konfliktus is úgy merült feledésbe, mint Sárközi és a volt dormándi téeszelnök konfliktusa. Gondolatmenetét követve talán itt is az „érdekek motiválnak”. Ha tudnánk, mi Sárközi érdeke, sejthetnénk az általa „menedzselte” emberek jövőjét. Sárközi József Egerben szőlészeti-borászati gazdaságot alapít magának, a hozam várhatóan félezer hektoliter bor. Ebben a kisüzemben van elég teendője, s lesz belőle haszna is. Mi lehet a célja a túlnyomórészt nem dormándiakból álló dormándi szövetkezettel?

Az érdekli, magyarázta, hogy harminc-negyven év agyonirányított vállalati gazdálkodás után hogyan lehet visszavezetni ezeket az embereket, akik nem is ismerték már azt a paraszti életet és gazdálkodási módot. Én még ismertem, még az apám mellett tanultam meg a földműves-munkát. Ezt érzem kihívásnak.

Tehát vissza a kisüzemi gazdasághoz? Ez lenne a célja a dormándiak menedzserelnökének? Mi lesz akkor Nagy Jánossal és a társaival? Hiszen Nagy János azért akart új szövetkezetet, mert a szövetkezetet szerette, csak a régi szervezetet nem szívelte. Ha kisüzemet akart volna, akkor a feleségével és a vejével kiveszi a tagi földet, és családi gazdaságot alapít: „uborkázik, dinnyézik”, ahogy eddig is tette a háztájiban. De Nagy János nem önállóságot akar mindenáron, hanem kombájnokát, gépeket maga körül. És a friss tarló illatát, nem a leszüretelt uborkaföldét.

Az idő Nagy János kedvére dolgozott. 1994-re a szövetkezet határa nagyüzemi méretűvé terebélyesedett. Helyzetük jobb, mint ahogy azt az elnök, a tizenöt tag vagy a környezetük várta volna. Ebben a gazdasági évben a szövetkezet 660 hektárt művelt, és 1995-ben már 1100 hektárra tervezték a gazdálkodást. A területet haszonbérleti szerződések alapján művelik: a szerződő felek száma hónapról hónapra nőtt. 1994 nyarán már nem fogadtak újabb jelentkezőket. A szerződő felek többsége nem dormándi, a környék falvaiból jelentkezett több, az anya-téesszel elégedetlen földtulajdonos. A dormándi szövetkezet senkit sem utasított vissza azért, mert más falu határában van a földje, csak egy kikötésük volt; tíz hektárnál kisebb területre nem kötöttek szerződést. Ez persze azt is jelenti, hogy a szövetkezet földjei szanaszét hevernek, és a földárveréskor kiadott térképek alapján nehezen azonosíthatók, ezért csak sok utánajárással, megfeszített munkával képesek megművelni. 1994-ben körülbelül száz haszonbérleti szerződésük volt a mintegy száz tagban lévő területre.

Az új szövetkezet a népszerűségét annak is köszönheti, hogy megkülönböztetett figyelemmel bánt a bérbeadókkal. A bérleti szerződésben ígért járandóság kimérésekor-kifizetésekor a bérbeadónak elsőbbségük van. Vonzereje a szövetkezetnek az is, hogy többet ad a tulajdonosoknak a földhasználatért, mint a környéken szokásos. 1994-ben aranykoronánként tizenöt kiló étkezési búzát mértek ki, az 1995-ös gazdasági évre tizenhét kilót ígértek.

A szövetkezet földje az önkormányzat jóvoltából negyvenkét hektárral nőtt: megkapták a kárpótlásból visszamaradt állami tartalékterületek művelési jogát.

A gazdálkodást két termeltető és értékesítő vállalat támogatásával-segítségével kezdték el, bankoktól nem kértek hitelt. 1993-ban árpát és napraforgót termeltek, az évet az 54 százalékos aszálykár miatt 104 ezer forintos hiánnyal zárták. 1994-ben búzát, árpát és napraforgót termeltek. A legnagyobb gondot és kiadást a tárolóhelyiségek hiánya okozta, ezt bérelniük kellett. A szövetkezet tagjai 1994-ig fizetés nélkül dolgoztak, csak a tagi földjükért járó terményt vették ki a szövetkezetből. A tizenöt tag 1992 decemberében, miután füzesabonyi munkaviszonyuk megszűnt, a füzesabonyi munkaügyi hivatalnál jelentkezett be mint munkanélküli. A munkanélküli-segély volt az egyetlen jövedelmük. Indulásuk megkönnyítésére mind a tizenöten kérték a „vállalkozóvá válási” támogatást, amely munkanélkülieknek adható finanszírozási forma. Egy második folyamodványukban munkahely-teremtési támogatást pályáztak meg.

Kérelmeiket mérlegelés nélkül elutasították, ugyanis időközben a szövetkezet tagjait feketemunka címén feljelentették a füzesabonyi munkaügyi központnál. E feljelentés miatt 1993 karácsonyára már nem kaptak munkanélküli-segélyt sem, sőt mind a tizenötüket kötelezték hatvanezer forint segély visszafizetésére. Hosszas pereskedés és a megyei munkaügyi központ felülvizsgálata nyomán – bebizonyosodván, hogy a szövetkezettől valóban nem kaptak fizetést – megszüntették az ellenük folyó eljárást. 1994 áprilisára

elismerték munkanélküli státusuk jogosságát, s megkapták a kieső hónapokra járó segélyt. Korábbi kérelmeiket mérlegelve a megyei munkaügyi központ – munkahely-teremtési támogatás címén – átvállalta a következő egy évre a tizenöt szövetkezeti tag közterheinek kifizetését.

A helyzet ilyenén rendeződése után Nagy Jánosnak és társainak „csak” dolgoznia kell. 1994-re munkakörülményeik javultak. A Remenyik-kúria gondos tatarozása után az épületből hat helyiséget kaptak meg, a telefonjuk 1993 közepétől működik. Gépeikkel 1994 tavaszán költöztek ki a füzesabonyi téeszből kiváltott egykori állattenyésztő tanyára – munkagépekkel, traktorokkal, kombájnokkal, teherautókkal. A tanya átalakítása közben ellopták egy rakodógépüket. Az ismeretlen tettes az éjszaka leple alatt, árkon-bokron keresztül vontatta el a gépet.

Nagy Jánoséknak nem egyetlen gondja a föld művelése. Sikerre akkor számíthatnak, ha az agrárpiac mindenkori jeleiből legalább annyit kiolvasnak, mint a tolvajok és a feljelentők nyomaiból.

(No. 2. „A juhásznak jól van dolga”)

Jobb, mint a kombájnos Nagy Jánosnak, de nem azért, mert kerüli a bű, mint a népdalban megénekelt őst. Kasza Sándornak, a dormándi juhásznak azért van jó dolga, mert apja, nagyapja foglalkozását a maga kedvére és hasznára gyakorolhatja. Még akkor is kedvét leli a juhászásban, ha egyelőre sovány és bizonytalan a haszon. Tudnivaló, hogy a juhászokat régen sem a vagyontárgyak tették boldoggá, mint ahogy ma Kasza Sándort sem.

Mit jelent az, hogy gazdagság, én nem tudom, mert nekem nem volt benne részem... Negyvenéves koromra tudtam elérni, hogy legyen egy Wartburgom. Kimaradtam sok mindentől. Én nem mentem oda az asztalhoz, hogy nekem is jusson. Nem is vágytam rá. Azt szokták mondani, hogy a juhász magának való ember, de rám nézve ez részigazság csak, mert a közösséget a mai napig szeretem. 63-tól 89-ig téeszjuhász voltam...

A füzesabonyi termelőszövetkezet tojástanácsát látva Kasza Sándor a nyájával kimenekült a törékenynek mutakozó szervezetből. E menekülés közben nem visszafelé, hanem előre tart. Olyan juhászat megteremtésén fáradozik, amilyen pásztorkodó nagyapja idejében nem lehetett volna, s amelyet az utóbbi évtizedekben munkaadója, a füzesabonyi téesz sem tudott létrehozni.

Amíg téeszjuhász volt, megtanulta a szervezetekkel való sikeres együttműködés alapszabályait.

Én mindig kerültem az ütközőpontokat, sokszor vesztese is lettem ennek, de mindig az éltetett, hogy a következő ütközetet már megnyerem. Mert veszíteni persze nem nagyon szeretek. Próbálom úgy intézni a dolgaimat, hogy másnak is jó legyen. Tudom, hogy az ember csak magára támaszkodhat.

Kasza Sándor ma nem cserélne semmiféle nagy nyájhoz fogadott számadó juhással, és immár bizonyos lehet benne, hogy számadással csak magának tartozik. És még egy ideig a hitelfolyósító pénzintézetnek.

*

89-ben a téeszek már szabadultak a dolgoktól megféle, lehetett látni, hogy összeomlás előtt állnak. Egy évig átalányelszámolásba, három évig bérletbe csináltam a juhászatot, aztán most jött a lehetőség, hogy meg lehet vásárolni az egészet, a legelőt, a tanyát, a birkákat... Negyven hektár legelőt a család kárpótlási jegyéből szereztünk, száznegyven aranykoronáért. Az apai nagyapám után járó részt váltottuk át legelővé, megkaptuk a nagynénémektől is az

aranykoronákat, és ebbe van a tagi rész, a harminc aranykorona. Ehhez a területhez még negyven hektárt bérelek, így nyolcvan hektáron járatom a durván ötszáz darab juhot. Ez egy rossz, szikes legelő, szóval a környéken a legrosszabb, ezt ki merem jelenteni bármikor. Ez a legelő csak gyapjút és bárányt tud teremni, mást nem, a szarvasmarha se él meg rajta. Valamikor az én nagyapám mindig azt mondta, erre két Isten kéne, egy, aki szárítaná, egy meg, aki áztatná. Mert ez sziklára ki tud száradni, és úgy el is tud ázni, hogy elnyel mindent. Sokszor elakadtak itt a téesz gépei. De hát legelő kell, anélkül nincs juhászat.

A tanyára még nem kötöttünk végleges megállapodást, úgy néz ki, ötszázezer forintért adják. Arról tárgyalunk, hogy a tanya vételekor az üzletrészt beszámítják, ez körülbelül tizenöt százalék, a többit pedig készpénzzel kell megváltani, erre kaptam két év haladékat. Nem sok épület van rajta. Két háromszáz férőhelyes hagyományos régi szerfás juhodály, az egyiken nádtető, a másikon pala. Ennyi az egész.

Vannak még faépületek, amit mi a négy év alatt eszkábáltunk össze. Van még egy gondozóház, benne szoba, konyha, igyekszünk megfelelő rendet és tisztaságot tartani a telephelyen.

A téesz a juhászatot teljes egészében felszámolta, és a birkákat a téesztől vettem, de ez nem abonyi birka volt. Én abból indulok ki, hogy ez a dormándi Béke Tsz-ből került Abonyba, tehát ez a juhállomány gyakorlatilag velem együtt nőtt. 75-ben egyesült a két füzesabonyi téesz meg a dormándi Béke, és jogutód lett az egyesült téesz, a füzesabonyi Petőfi. Most, hogy kiváltak a dormándiak, a füzesabonyi szövetkezetből kis Petőfi lett. Ők adták el a birkákat. Ha észbe kapok, és én is kiválok akkor, sokkal kevesebb pénzből megúszom, mert a családnak körülbelül nyolcszázezer-egymillió forint értékű üzletrésze volt, az apámé, a feleségemé, az enyém...

A birkákra reorganizációs hitelt kértünk, az FM tárcaközi bizottsághoz adtam be pályázatot. Egymillió-nyolcszázezer forintot kaptam, és a kamatra hetven százalékos állami támogatást. A kölcsön futamideje három év, az első hat hónapban csak a kamatokat kell fizetni. Most a család minden tagjának el kell fogadnia, hogy ami nyereség van, mind vissza kell forgatni a juhászatba, hogy jövőre is megmaradjon az állomány olyan szinten, hogy megint tudja hozni azt, amit be kell tenni...

Ha nem jön közbe valami katasztrófa, 96-ban kifutunk ebből. Nagyon sok álmatlan éjszakám benne van, hogy idáig eljutottunk. Sokkal egyszerűbb lett volna, ha az ember a szüleitől örökölhet egy nagy csomó aranykoronát, esetleg még el is tudja adni, vagy a szülők segítségével indulhat, és most lenne az embernek, mondjuk, egymillió forgótőkéje. De nincs semmi efféle. Egy falusi lakodalom nagy költség, s amikor hirtelen jött ez a lehetőség, éppen a lányom lakodalma után voltunk. De más megoldás nem kínálkozott. Vagy tartottam volna én is a markom az állam bácsinak, hogy adjatok, adjatok? Inkább vállaltuk, hogy összehúzzuk a nadrágszíjat, aztán belevágunk...

Én 63-ban az életemet tettem fel a birkára, énnekem mindenekfölött volt a birka, a mai napig is így van. Most végre elértem, hogy úgy irányíthatom magamat, ahogy jónak látom, tehát nem másnak az elképzelései szerint. Már 89 óta készültem rá, hogy ez az egész az enyém lesz, azóta próbáltam az állomány minőségét javítani.

Kicsit a család fekete báránya lettem, hogy állatfajt váltottam, mert az apám és a nagyapám szarvasmarhát pásztorolt. Gyerekkoromban is mindig lekötött a birka, a tehenet nem szerettem. Hogy miért, nem tudom megmondani. Inkább a lovat meg a birkát. A birka türelmes, nyugodt, kitartó, nem igénytelen, mint ahogy a köztudatban él. A legigényesebb, a legtanulékonyabb, a legokosabb állat. A disznót, a lovat, a marhát ha agyonverik, akkor se megy fel magától a szállítóeszközt. De elég egy bárányt elvezetni, millió birka eljön utána. A birkák nagyon összetartanak. Gyakorlatilag, ha nem beteg a birka, nem kóborol el egymástól

húsz birka se meg egymillió se. Régen vezérürüköt hagyogattak az öreg juhászok, és arra nagy csengőket akasztottak. Kis dülőkön kellett elmenni a nyájnak, és az öreg juhász hajtotta maga előtt az öt-hat ürüt, a többi követte, és egy se nem ment a vetésbe. Ez az állat végtelenül hálás a szeretetért. Hogy ez miben mutatkozik meg, ezt sem tudom elmagyarázni. Ha én reggel kimegyek a birkákhoz, legyen bármi bajom egyéb, ha látom, hogy rendben vannak, eltölt a nyugalom. Ha nincsenek olyan gondok, hogy ugyan holnap már mit etetek, nincs betegség, csak egyenesbe kell tartanom a dolgokat. Ha ott kint nincs rend, akkor itthon is gondok vannak. Még a téészből is hazahoztam a munkahelyi bajaimat, most még inkább, mert minden egybe van. Magyar fésűs merinót tartok, én maradok a magyar fajtánál. Tíz tenyészkosom van, ehhez 500–520 anyabirka és évente 50–60 növendék, ezekből pótolom a természetes elhullást meg a tenyésztésből kieső anyákat. Hét-nyolc évig szoktam a tenyésztésbe hagyni az anyákat, de amelyeknek nagy a genetikai értéke, tíz-tizenegy éves korig is bennmarad. Az egész állomány hatszáz körül van. Ezenfelül vannak a szopós bárányok. Szinte mindennap változik a nyáj, általában egybe járnak ki legelni, és amelyik megellik, az marad közelebb a tanyához, mert a kisbárány még nem tudja messzire követni az anyját.

Hajnaltól késő estig lótás-futás az életem. Általában azzal kezdődik a nap, hogy összeszedjük az éjszaka született bárányokat. A fedeztetés és az elletés a munka legnehezebbik része. Hat hétig tart egy fedeztetés, ebből következik, hogy aztán hat héten át szünet nélkül megy az elletés is, akkor általában még éjszaka is ott kell lenni. Jönnek a bárányok a világra, azokat kezelgetni kell, oda kell figyelni rájuk, mert elég elesettek a kisbárányok egyhetes korukban, sok a baj velük. Tíz-tizenötöt teszünk össze egy csoportba, kéthetes korukban már harmincat, aztán ötvenet. Van egy ilyen bujkáló iskolájuk, ahová az anyák nem tudnak átmenni, csak a bárányok. Az abrak meg a víz ott van előttük állandóan, abból annyit esznek, amennyit akarnak. Ahogy nőnek föl a bárányok, mindig messzebbre-messzebbre járnak, és amikor eléri az egy hónapos kort, belép az új technika. Leválasztjuk őket az anyjuk alól. Nyáron mennek a legelőre, utána meg az úgynevezett bárányiskolába maradnak, akkor csak abrakot esznek. A kaposvári báránytáppal dolgozunk, ebbe mindent belekevertek, amire szüksége van a báránynak. Ha kijár legelőre, nem felel meg az olasz piacnak. Azért van jellegzetes szaga, íze a birkának, mert zöldet eszik.

A következő ciklusban szét kell válogatni a birkákat. Rám vár a körömápolás, a betegek kezelése, gyakorlatilag az állatorvosi munkákat is én végzem.

A fedeztetés előtt a megfelelő anyákat a megfelelő kosokhoz ki kell válogatni, és megkezdődhet az úgynevezett háremszerű pároztatás. Egy bizonyos koshoz harminc-egynehány anya be van osztva, ezeket hat hétig külön kell abrakolni, legeltetni. Nálunk sűrített elletés van, ezzel hét-nyolc év alatt kimerül az anya. Tavaly megpróbáltam egy szezonon kívüli fedeztetést. Tavasszal nem nagyon hajlandók az anyák ivarzni. Egy angol módszer szerint egy tamponféleséget kell felhelyezni az anyába, az egy ciklust lefog, utána kap egy hormoninjekciót az anya, ennek hatására három napon át ivarzik, és akkor lehet pároztatni – egy anyát naponta kétszer. Ezt persze csak úgy lehet, hogy a családból, a rokonságból mindenki, még a legkisebb gyerek is kinn van és segít. Elég idegtépő meg időigényes munka is... Most az új-zélandi módszer terjed Magyarországon, de ez borzasztó pénzigényes. Egy-egy bekerített karámba különböző csoportokat ki lehet alakítani. Egy évbe háromszor van ellés, tehát folyamatosan mindig van kisbárány, azokat össze lehet terelgetni egy karámba, legelőkertbe. Szinte egy ember tudná felügyelni az egész állományt. Ehhez még legelőlocsolás, legelő-karbantartás kellene. Így lehetne elérni, hogy kevesebb fizikai munkával, kevesebb emberrel, kevesebb gonddal egységnyi területről nagyobb pénzt hozna.

Mi százéves módszerekkel dolgozunk, mert se víz, se villany, se bekötőút. Régi a technika, ugyan a technológia új. Hagyományos szemlélettel nem lehet már megélni ebből. Láttam

kollégákat, akik, ahogy a szokás diktálta, hozzáfogtak még szakmunkásképző nélkül is. Elvéreztek egy lábíg mind. Leszálló ágazat ez. 89-ben, 90-ben meg tudtunk belőle élni, azóta hanyatlik a mezőgazdaság, a juhászat még jobban. Tavaly a húsvéti embargó teljesen padlóra tette a juhászatot. Ma 700–900 ezer anyajuh szerepel az országos nyilvántartásban, a hetvenes évek közepén három és fél millió volt.

A bárányból van pénz, a gyapjúból szinte semmi. 90-ben tizenöt forintot kaptunk egy kiló gyapjúért. Összehasonlításképpen mondom, hogy 66-ban, amikor harmadéves tanuló voltam, százötven forintért vették a gyapjú kilóját. Tessék összehasonlítani a két forint értékét, a 66-ost meg a 90-est. Most ugyan hatvan forint körül ment el az én gyapjúm, de akkor is óriási a különbség. És remény sincs a következő öt évben a gyapjú árának emelkedésére, még valami csoda folytán sem...

Nekem a Heves megyei Gyapjú- és Juhkereskedelmi Kft.-vel van kapcsolatom, annak szállítok rendszeresen. A piacon sok most a csirkefogó, megkeresnek és ráígérnek öt forintot. Csábíthatnának is, mert anyagilag nem úgy áll az ember, hogy könnyen lemondhasson egy kis pluszról, de a pillanatnyi öt forintok nekem nem érnek annyit, mint a kevesebb pénz hosszú távon.

Kitartok a kapcsolataim mellett. Ezen a kft.-n kívül a Mezőbankhoz ragaszkodom, szinte nincs is más cég, amivel rendszeresen dolgom volna. A gyapjú és a bárány a kft.-nek megy, és tulajdonképpen ez a két eladnivaló termékem van. A merinó jól tejelő fajta, de igen fáradtságos fizikai munkával jár a kézi fejés, villany amúgy nincs a tanyán. Meg aztán ennél a sűrített elletésnél a fejés nem jön számításba, mert ahogy eléri a bárány azt a súlyt, hogy az olasz piacra megfelel, elkerül az anyja alól, és kezdődik az újabb fedeztetés.

A selejtet egy jászkiséri hentesnek szoktam eladni, előtte egy kicsit feljavítgatom. A Jászságban nagy hagyománya van a birkapörköltnek. Nálunk a családban szinte mindenki szereti, de így bent, asztal mellett nem szoktuk enni. Inkább ha valami nagyobb munka vagy ünnep van, már csak a hagyomány végett is megfőzzük bográcsba odakinn. Akkor, ha sokan együtt vagyunk, ez pedig nem ritka.

Ha kitrágyázás, takarmánybeszerzés, fűrösztés, körmölés van, és a közvetlen család már kevés hozzá, akkor összejön a rokonság, tízen-húszan, huszonöten, amennyi éppen kell, és így csinálgatjuk. Ha napszámost kellene fogadni, az kész katasztrófa volna. Egyszerűen nincs annyi pénz benne. Soha nem is fogadtunk napszámost, mert annyira nagy a rokonság meg a barátság, hogy közösen el tudjuk végezni a nagy munkákat is. A falunak a fele Kasza, anyai részről az Angyalok is vannak elegen. A feleségemék hárman vannak testvérek, a sógorom juhász, ő mezőnagymihályi, segítenek, ha kell.

Ma nekem, holnap a másiknak, holnapután meg a harmadiknak, ha nem munkával, akkor másképp visszasegítjük egymást. Olyanformán tartjuk csak számon, hogy valamiképpen adósa ne maradjak senkinek. De nincs ez kicentizve... A lányom is belénevelődött, a fiú is, szinte amióta a gumicsizmát fel tudta húzni, azóta mindig a tanya meg az állatok. Végül is ebből van mindenünk. Az állatokból. Mert az biztos, hogy nekünk más pénzforrás nem volt. Velem együtt nőtt ez a birka, illik tudni, hogy mire képes. Ha nem tudom kihozni ebből a nyájából azt, ami benne van, hát akkor kötél a nyakamra. Nagyon kemény munkával, de biztos, hogy meg lehet csinálni.

A jövő a gyerekeké, mert nekem már nemigen lesz időm, hogy a munkám gyümölcsit leszedjem. Ha akarja a fiam továbbvinni, korszerűsíteni szeretnének. Ő először elkerült Pétervásárára, mezőgazdasági gépszerelő iskolába, de nem bírta a kollégiumot megszokni. Aztán mégis, hogy ne két bolond legyen egy családban, jobban anyai unszólásra, Egerben elvégezte az asztalos szakmunkásképző iskolát, jó eredménnyel. Aztán az egyik nap

levizsgázott, a másik nap már mondta: – No, ti akartátok, hogy így legyen, de vegyétek tudomásul, hogy én ezt nem folytatom, holnap reggeltől megyek ki hozzád, csinálom a juhászatot. – A fiam mindig kinn van, én napközben sokat szaladgálok az ügyes-bajos, intézni való dolgok után, főleg tíz-tizenegy órától délután kettőig-háromig, amikor delelnék, kérődzenek, utána megint kezdődik a munka, és belenyúlik az éjszakába. Mikor ellések vannak, szinte éjjel-nappal csinálni kell. A fiam meg a vőm is inkább a gépekhez, a technikához kacsingatna. A vőm gyengébben próbálja a juhászatot. Azt azért bánom, hogy nem állattenyésztési vonalra tereltem a fiam figyelmét, és utána mehetett volna tovább.

Tudomásul kell venni, hogy a vállalkozásokhoz a szakmunkásképző iskola kevés már. Nemhiába tanul nyugaton a farmer főiskolán, nálunk is így kellene. Én a csurgói szakmunkásképző Kaposvárra kihelyezett juhtenyésztő szakát végeztem, de akkor olyan volt a társadalmi berendezkedés, hogy a juhászt csak arra tanították, hogyan tartsa rendbe, hogyan etesse a birkákat. Volt mellette egy brigádvezető, egy főállattenyésztő, agronómus, téeszelnök, főkönyvelő, és most, hogy a magam lábára álltam, ezeket mind át kell látni. Sajnos, negyvenéves fejjel kevés rá az idő meg az energia, hogy menjen is a dolog, és közben képezze az ember magát. Én kivételnek érzem magam. Elég sokat úton vagyok, ha valahova megyünk, városra, nekem az az első, hogy bemegyek a könyvesboltba, és a legújabb szakkönyvet megveszem.

Arra büszke vagyok, hogy a megyébe ez az egyetlen törzstenyésztéjelölt egyelőre még, a minősítések majd ezután lesznek. Egy állattenyésztő embernek az a legfelső lépcső, ha kijelölik apaállat-tenyésztésre. Nekem az a vágyam, hogy erre a lépcsőre feljussak. Mert akkor már elismert az ember, ha országosan tudják a nevét. Nem villogni akarok én, nem a közismertség a célom. A törzstenyésztés minősítése azt jelenti, hogy amit csinállok, az minőségi munka.

Az enyém teljesen zárt törzsállomány, ezért is nem fogadok bérlegeltetést. Hát jó volna nekem is az a hatszáz forint, amit kéregetnek egy nyári legeltetésért, de hát én azt a rizikót nem vállalom, hogy behozzanak valami fertőző betegséget, és ez az egész érték semmivé legyen.

A törzstenyészteteknek bizonyos előírásokat illik teljesíteni. Előírás a törzstenyésztetekben, hogy a bárányt, amikor a világra jön, meg kell mérni, és harmincnapos korában ismét meg kell mérni. Azért ez az állattenyésztésnek a legmagasabb foka, a nagy teljesítményű egyedeket hagyja meg az ember meg azoknak a fiait.

Minden évben van egy tenyészemle, amikor az Országos Minőségvizsgáló Intézet juhtenyésztési főosztályvezetője, a megyei földművelési hivatal egyik vezetője, a juhtenyésztő szövetség elnöke megvizsgálja az állományt. Az állami emberek a tenyésztési naplóból dolgoznak. Ebben szerepel az anyák fülszáma, mikor lett hágatva, mikor ellett, mennyi a gyapjú, mekkora a fürthosszúság, milyen a gyapjú minősége. A múlt évben jegyzett adatok szerint nálam száz anyára 155,7 bárány jut. A merinóra jellemző a 125 százalékos bárányszaporulat, azon túl van az enyém. Azt ki merem jelenteni, hogy ötven kilométeres körzetben az én birkám a legjobb, minőségben is. Ha jobb a takarmányozás, jobbnak kell lenni a bárányszaporulatnak, a bárányminőségnek is. Az egyértelmű, hogy csak jó minőségű báránnyal lehet az olasz piacon maradni, és az én bárányaimnak a kilencven százaléka olasz piacra megy.

Nincs még egy ekkora törzsállomány a megyében, termelőszövetkezetekben se, gazdaságokban se, bár a hegyekbe nem vagyok ismerős. Esetleg törzsállomány lehet, de államilag ellenőrzött törzsállomány csak ez az egy van... A 244 államilag ellenőrzött birkának a nyírósúlya 5,36 kg... Szeretem tudni, mi történik a juhászatban. Aki számít juhász a megyében, mindet ismerem, végül is 63 óta vagyok a szakmába. harminc év alatt volt mód összeismerkedni. Mindig úgy volt a téeszben is, hogy a brigádvezető, az állattenyésztő, az agronómusok vagy

éppen aki akkor az értékesítéssel foglalkozott, sehova nem ment el a juhász nélkül. Figyelek arra is, mi történik most. Tagja vagyok a Magyar Juhtenyésztő Szövetségnek, most alakult egy merinó szakbizottság. Szeretek ott lenni a dolgok sűrjébe, Ahova meghívnak, ha csak egy mód van rá, el szoktam menni...

Régen a juhászok általában csak a kisebb népiünnepélyeken találkoztak, amikor volt a gyapjúleadás, a kutyacserélés, a kampócserélés, meg hát akkor itták le magukat a juhászok a sárga földig, ment a nótázás, a dajdaj... Most kevés nyáj van, és egyik sem a régi, hagyományos módon működik. Valamikor volt itt három-négy tehenész, sőt öt-hat is, két falusi csordás, gulyás, erdőtelki juhászok... Volt mibe válogatni például kutyát is. Két komondorkutyám van, az őrzőfeladatokat ellátják, de a pulikkal elég sok a gondom. Régen a sok pásztoreMBER a legjobb kutyát a legjobbal pároztatta, és ezekből kijöttek olyan kutyák, akik szinte maguk megőrizték a nyájukat. Ez értendő a kondára is, a juhnyájra is, a szarvasmarhára is, a csordára. De most hiába hozok be én is idegenből, előbb-utóbb csak rokontenyésztés alakul ki. A kutyára is igaz, mint az emberre, hogy a végén csak mocsok lesz belőle, kezelhetetlen. A pesti kutyatenyésztők fajtisza pulija a nyáj mellett szinte semmi. Lehet, hogy azoknak még az üknagyanyja se látott nyáját a bűdös életbe soha. Ha kivinnénk, rá se lehetne lőni, engedni a nyájakra, se valahogy betörni, betanítani. Mi már messze járunk a jó értelemben vett igazi pásztoremberektől. Ők ott nőttek fel, nekik az volt a dolguk, tudták a csillagok állását. Hát én meg nem tudnám mondani, hogy melyik csillag hol van. Hol van már az a türelem...

Nekem a számolgatás, a nyugtalanság jut. Én nem vagyok képzett könyvelő, meg nem végeztem számviteli főiskolát. Én három sorban számolok, egyik oldalon van a kiadás, a másik oldalon a bevétel, és ami közte van, az a nyereség. És az a legnagyobb gond, hogy ez egyre szűkül. Most, hogy törleszteni kell, meg különösen. Nem vágyok én olyan szinten élni, mint egy miniszterelnök, de úgy gondolom, a munkánk után több járna, mint ami jut. Mert ha itt ezt tiszta szívből meg lélekből csináljuk, az éjszakák a nappalokkal összeolvadnak. A politikában meg nem mozdul semmi arra, hogy javulna a helyzetünk. Én a négy év alatt csak a torzsalkodást láttam. Nem tudom eldönteni, melyik párt lenne a jó, de valahova csak szavazni fogok, és nem biztos, hogy jól fogok dönteni. Nem látom a végét, éppen úgy, ahogy a munkának sem. Nem tudom, hogy holnap nem azt mondják-e, hogy vissza az egész, gyerekek. Most az embargót ráfoglák a száj- és körömfájásra, elejbénk tették a kerítést, hogy no, magyarok, ha át tudjátok ugorni, akkor jöhetnek Európába, mehettek Brüsszelbe, akkor kaptok kontingenst, mehet a magyar bárány, ha nem, akkor maradtok ott, ahol vagytok.

Szeretném, ha végre a politikusok is tudomásul vennék, hogy nem potyázva éltem le ebből a világból negyvenöt évet.

*

Augusztus van, rekkenő hőség, délidő. A hodály sátoros nádtetője alatt a birkák sugaras körökben álldogálnak: pofájukat összedugják, faruk egymástól távol, kifele fordul. Azért kérődznek, delelnék így – mondja a juhász –, mert melegük van. Ez velük született ösztön, az viszont az egyedekre jellemző tapasztalat, hogy akkor kapnak friss vizet, ha a Hanyi-hát csendjét éktelen motorzúgás hasogatja. A lustán ágaskodó gémeskút mélyén egy szivattyú benzines motorja kattog-zakatol. A kis teljesítményű motor erejéből csak arra telik, hogy a kút kávájáig felnyomja a vizet. Itatás idején a juhász meg a fia gyors mozdulatokkal vastag tömlőket illeszt a méteres magasságból induló széles fémcövek szájára. A lejtős csöveken át a víz a maga erejéből elfolydogál a vályúkig. A birkák nehezen szokták meg a zajos itatási módszert.

A juhásznak új helyzetében ennél jóval több a megszoknivalója. Az állatokkal apja, nagyapja, dédapja nyomdokán haladva ösztönösen bánt, a piacgazdaság bakugrásait „józan paraszti” logikával próbálja követni. A pusztá egykor volt természeti tüneménye, a délibáb már nem mutathat csodákat. Így csak a politika-gazdaságpolitika délibábjában keresi-kutatja a lehetőséget: hogyan juthatna el ide is a villany, amivel kiválthatná a birkariogató szerkezetet. Egyelőre sehol sem látja azt a félmilliót, amiből fölállíthatná a kút gémeje fölé magasodó villanyoszlopokat.

*

Hányféle út áll az életet újrakezdő dormándi előtt? Az államtól, politikától független önkéntes gazdasági társulásra, szövetkezetre ezen a vidéken nem volt példa az utolsó ötven esztendőben. Hogy parasztember hatszáz birkát mondhasson magáénak, talán évszázadok óta sem fordult elő. Nagy János és Kasza Sándor céltudatosan indult új utakra, hogy megismerje az új rendszer, az új demokrácia kedvezményeit és kötelezvényeit. Lehet a politika jobboldali, baloldali, nemzeti avagy liberális – egyre megy, az ideológiát nem kapják fel csatabárdnak. Az 1994-es kormányváltáskor is inkább miniszterelnökre, mint pártprogramra szavaztak. A maguk tervei és a pártok deklarációi közt nem fedeztek fel semmiféle hasonlóságot. Új életprogramjukat a hagyományos szervezeti formákon kívül akarják megvalósítani, nem számítanak az ún. szocialista intézmények szolgálataira. Az intézmények ettől persze maradandók, s a többség számára a létalapot jelentik.

4/ FÖLDKÖZELBEN

A föld tulajdonviszonyainak átrendeződése lassan halad, s miközben a föld sorsának jelene és jövője bizonytalan, a legnagyobb földbirtokos változatlanul a termelőszövetkezet. A kapitalizálódó viszonyok közepette a maga szervezetének megmentésével van elfoglalva, és csak másodsorban képes figyelni a kiszolgáltatott munkavállalókra, ezért a bémunkásként alkalmazott földművesek helyzete a legnehezebb.

Remenyik Zsigmond szülőfaluja mostanában sem szerencsésebb, mint az író életében. Máig sem tapasztalt „föllebbvalótól oly biztatást, mely őt emberi és önérzetes magatartásra serkenté.”

A téesz mellett kitartó régi tagok nem hisznek sem az ún. vállalkozásbarát politikában, sem a rend átalakulásában. Eszükbe sem jut, hogy például önálló gazdák lehetnének. Csak egy kívánságuk van; legyenek végre értelmesebbek a parancsok. Hogy földesúrnak, elnöknek vagy farmergazdának nevezik a főnököt, „édes mindegy”. Ha a határ nem marad parlagon, remélik, nekik is jut munka a piacgazdaságban.

„NE IS LÁSSAM A MUNKAKÖNYVEMET!”

Bakos László negyvenegy éves férfi, amióta csak munkába állt, mindig téeszben dolgozott, enélkül el sem tudja képzelni az életét. A neki rendelt új és régi traktorokról, munkagépekről úgy mesél, mint parasztemberek körében a jószágokról szokás. Számon tartja, melyik hova került, mi történt vele, amióta nem ő indítja be a motort.

A traktoros egy Dormánd környéki tanyán született, a falutól tíz kilométerre lévő Pusztatenken, egy cselédségből téeszbe irányított család utolsó gyermekeként. Amikor világra jött, anyja már csak néha volt józan, a bor és a pálinka sírba is vitte, mire Laci ötesztendőssé lett. Az árván maradt fiút korán munkára fogták, a rokonság munkaegységére dolgozott a téeszben. Volt ő „mindönfajta”, kondás, juhász meg gulyás is. 1970-ben traktorosvizsgát tett, azóta a téeszben megtalálható munkagépeknek szinte mindegyikét vezette, kezelte már. 1974-ben

megnősült, s egy öltő ruhával a hóna alatt anyósáékhoz költözött, Dormándra. Azóta a füzesabonyi téeszben traktoros.

Kilenc évem van a tenki téeszben. A munkakönyvemet még nem is láttam életembe sem. Én eljöttem 74-ben ide, e, a téeszbe, akkor azt mondták, hogy nem kell, azóta nem is kértem. Azt beszélik, hogy megvan, a többi közt. Állítólag a téesz váltotta ki, ötvenöt forintot fogtak le érte annak idején. De én még a munkakönyvemet nem láttam, de ne is lássam! Sose felejttem el, augusztus 14-én leszámoltam Tenken, és 17-én szombaton már itt dolgoztam a DT-vel. Életemben sem ültem lánctalpason, de akkor arra kellett ülni. Úgy keresgéltem a sebességet...ajj, istenem, miken keresztülmentem már. Most lökdösnek. Hol MTZ-n vagyok, hol Rábán, összevissza. Lökhetnek akármire, ismerem én mindegyiket. Nem bánom én, dolgozok éjjel-nappal is. Ha a műhelybe küldenek, és a főnök mondja, Bakos, söpörd már össze, jól van. Én söprögetek. Ezt mondták, ezt csinálom. Volt, hogy harminchat órát lehúztam, közbe a pihenés csak az volt, hogy rádőltem a kormányra. Aztán fizetéskor kaptam nyolcezer forintot.

Bármilyen kevés is a fizetés és nehéz a munka, Bakos Laci még rágondolni sem mer, hogy megszűnhet a téesz. A közösség, amiben kedvvel dolgozik, munkatársainak köre. Amikor 1979-ben készült a háza, megkérte két-három kollégáját, hogy segítsenek lerakodni a teherautóról a betonbauxit elemeket. 1990-ben a megatartottságtól könnybe lábadt a szemmel emlékezett rá, hogy az anyagot szállító pótkocsis teherautóról vagy húszan ugráltak le az akkor még üres telek előtt. Egyik munkatársa szólt a másiknak, a másik a harmadiknak, és így tovább, mígnem kétbrigádnyi ember jött össze lelkes segítségnek.

Nehezen készült el a házuk. Az építkezés idején egyik napról a másikra éltek. Egy-egy éjszakán feketén szántott a kiskertekben, s ha már egy fillér sem volt odahaza, akár éjjel egykor is fölörgette a feleségét, hogy megörvendeztesse a frissiben keresett száz forinttal. A ház csúcsos tetejű utcai portálja jómódot sejtet. Az udvar, aminek egy részét L alakban keretezi a lakóház, már szerényebb. Amikor 1990-ben, egy esős tavaszi vasárnapon először betértem Bakosékhoz, az udvar végében három férfi hajladozott. Lapátoltak, méricskéltek és tanakodtak – mindhárman tintakék munkásruhában. A házigazdának az apósa és egy munkatársa (erdélyi menekült) segített egy disznóól alapját betonozni.

Egész nap betonoztunk, meg áztunk is. Elmentünk a kocsmába, akkor elállt az eső, visszajöttünk, akkor megint esett. Bizony úristenemre mondom, amíg megittuk a sört, egy szem se esett, visszamentünk, akkor megint rákezdt.

Bakossal az udvar közepén kezdtünk beszélgetni, majd ahogy sűrűsödött az eső, a kazánház ajtajába húzódtunk. Egy fél óra múlva a lépcsős teraszról beléptünk a házba, és a konyhában telepedtünk le. A férfiak odakinn folytatták a betonozást, s a lakás közlekedőjeként használt konyhán néha átsiettek Bakos Laci lányai és a felesége.

A középmagas, sovány férfi naptól cserzett arcából kék szempár világít, bizalomtól sugárzó gyerekszemek. Föl-alá sétált a kétbejáratú konyhában, egyszer az asztalt verte, másszor káromkodott, közben szabadkozott mosolyogva: nézzem el szabadszájúságát, de ő már csak ilyen, parasztnak született, és az is marad. Parasztnak mondja magát, elsősorban azért, mert úgy érzi: szava semmiben nincs, nem tudja sem befolyásolni, sem megérteni, hogyan működik a szervezet, aminek a szolgálója és kiszolgáltatója.

Én csak a téeszt mondom, mert csak a téeszhez értek. Értek? Ha értenék, biztos, hogy nem így csinálnám... A téeszelnök és a főagronómus Egerben lakik, az elnök még abban a szolgálati lakásban, amit a tejipartól kapott, amikor még ott volt igazgató. Na, mindegy. Szóval minden reggel együtt jönnek a vonattal Füzesabonyba. Az állomástól másfél-két kilométerre van a téesziroda, de nem bírnak gyalogolni, várja őket az autó. Mit autó? A két főnököt két autó! Az

elnök beül a Volgába, az agronómust egy Niva viszi. A téesz kétévenként új Volgát vesz, de a határban járó gépek egyike-másika már hét-nyolc Volgát is túlélte. Van olyan traktor, amiből egy műszak alatt húsz-harminc liter hidraulikaolaj elfolyik. És rengeteg a főnök. Múltkor négy nagy géppel dolgoztunk a százegyves táblában. Megáll az út szélén egy Zsuk, kiszáll belőle nyolc főnök. Mi meg négyen vagyunk. A nyolc főnök áll, és néz minket. Így, e! Na, mondom, az anyátokba kavargassátok magatokat! Kitört belőlem a parasztgyalázat. Mi itt négyen dolgozunk, nyolc meg lesi, hogyan keressük nekik a pénzt! Az irodán is egymásba érnek. Most már van számítógép meg vagy negyven irodás, és most is azt mondják, kevés a létszám! Azért bocsásson meg a világ! Régen az uraságnak volt egy könyvelője meg egy intézője és kész...

Bakos elbeszélése óta nincs már Volga, csak egy Niva, a tejiparból jött téeszelnök korkedvezményrel nyugdíjba ment. A téesz az 1990-es esztendő mintegy 25 millió forint hiánnyal zárta. Öt vezető távozott a téeszből, az irodisták száma kilencre csökkent, a két-szintes iroda földszintje 1992-ben még üresen állt. Új elnököt 1991 végén választottak, ő sofőr nélkül, egyedül járta a határt. 1991-ben ezer hektár szántatlan maradt. Nem mondható, hogy ezután a traktoros jobban érezné magát. Nem jutott el hozzá még az a hír sem, hogy vagyonrészét kikérhette volna előző munkahelyéről, a téeszből.

Honnan tudjam én azt kint a határban, hogy mi folyik az országgyűlésen? Csak az egy fél óra, míg leérek a földre. Tizenkét órát ülök egyhuzamban a gépen, kormányozok, lesek állandóan. Tíz kilométer hosszú az a föld, amin most dolgozok. Egy műszakban két forduló. Zúg a gép, egyedül vagyok a határban. Volt, hogy még vizet se hoztak ki, a hűtőből ittam. Van olyan gép, amiben már egy csepp üveg sincsen, mint a kéményseprő, úgy nézek ki a műszak végén. Hát ilyenekkel foglalkozom. Nem tudom én, mi van az országházban, még azt sem, mi van a téeszirodán. Egy egész éjszaka dolgozok, és pótlékkal, mindennel együtt kapok érte ezer forintot. Úgy számolnak, ahogy akarnak, az isten se tudja követni, mire megy az a sok levonás. Én írom a munkalapot, de az irodán másképp könyvelnek. Áprilisban 360 órát dolgoztam, járt volna érte 24 ezer forint, 11 ezerrel kevesebbet kaptam. Átalakulunk, azt mondják, de nem tudom, mi a fenének. Tán nem hajítanak ki, de senki nem tudja, mi lesz a munkája. Jó lenne, ha kapnánk végre saját gépet, mert most minden csak papíron van a nevemen. Nem hibáztatok én senkit. Itt az aratás, nincs alkatrész, dolgozunk éjjel-nappal, nem juthat mindenkinek gép, amikor a nyolc kombájnból csak hármat bírunk elindítani...

(1992. július)

Dormándi ismerőseim közül Bakos Lászlót érte a legnagyobb veszteség az új rend első négy esztendejében. Otthontalan és boldogtalan lett. A felesége elhagyta, és szeretett lányai is az asszonnyal mentek. Laci magára maradt az üres lakásban. Estéi takarítással, mosással, főzéssel, rendezkedéssel teltek, és ha már végzett a házimunkákkal, a gondolatait próbálta rendbe szedni. Leírta mindazt, ami családi élete utolsó hónapjaiban, heteiben történt, de bármennyit írt és tűnődött, nem tudott rájönni, miért ment tönkre a házassága. Sosemvolt bűneit kereste. Csak annyit mondott a felesége, amikor elment: végre élni akar! Hát nem volt élet az övék? Dolgoztak, amennyit bírtak. Ebből épült a ház, ebből nevelődtek fel a gyerekek. Bakosné a vasútnál dolgozott, váltott műszakban, a férjével néha napokig nem találkozott. Szaporodott a munka, és mind kevesebbet ért a pénz. Mikor azon az esős vasárnapon hármasan beszélgettünk, a sovány, fáradt asszony csak az árakat emlegette, pedig 1990-ben még mérsékelt volt az infláció. A pénztelenség is ehhez az élethez tartozott.

A traktoros a családi tragédia közepette „csak azért is” összeszedte magát. Kertjében krumplit ültetett, és rövid betegállomány után visszament dolgozni. Főnökei kételkedtek munkaképességében, ritkán adtak gépet a keze alá, így még kevesebbet keresett, mint korábban. Egymaga fizette a ház rezsijét és az építési kölcsön részleteit. Kis idő múltán

„átmeneti” munkanélküli-segélyre küldték. Azt mondogatták a faluban, hogy a téesz véglegesen meg akar tőle szabadulni.

1994-ben vegyes híreket kaptam. Elvált a feleségétől, közös házukat eladták, és Bakos Laci albérletbe költözött. Időközben mégiscsak visszavették a téeszbe traktorosnak.

Bakos Laci, a téesztraktoros régtől jó embere Salamon József nyugdíjas téesztagnak. Éveken át együtt járták a határt, s a munkakapcsolat Salamon nyugdíjas korában sem szűnt meg. Bakos építkezett, gyerekeket nevelt, pénzre volt szüksége, Salamon gazdálkodott odahaza, ehhez munkáskéz, alkalmi segítő és gépi erő kellett. Bakos tehát dolgozott Salamonnak, s ő mint munkaadó, fizetett. Salamon József téesztagként is képes volt többé-kevésbé függetlenedni a termelészövetkezettől. Nem fogadta el fátumként, hogy mint paraszt a mindenkori agrárpolitika bábfigurája legyen. A kilencvenes években már elhangozhatott a kérdés: lehet-e a parasztból polgár, vagy társadalmi állása marad, ami volt.

Paraszt nem lehet akárki, csak univerzális ember, mert érteni kell a földhöz, a jószágokhoz, a géphez, a kereskedéshez is – így mondta a dormándi Salamon József nyugdíjas téesztraktoros, amikor 1990-ben először találkoztunk. Vele már minden megtörtént, ami a huszadik század első felében egy dormándi parasztemberrel megtörténhetett. Beszéde nem szájhősködés, igyekszik tárgyyszerűen emlékezni a múltra, és türelmes bölcselkedéssel figyeli a jelent. A történelmi időtől a várható jövőig kerek egységnek szereti látni a világot, amiben minden eseménynek oka, magyarázata van, így tehát minden helyénvaló. Még a látszólag oktalan cselekvések és törekvések jelentéséről is szívesen elmélkedik.

Ha életfilozófiája értelmezése lett volna a célom, talán arról kérdezgetem, milyen ráció vezette portája megtervezésekor.

A telket, amire a háza fölépült, nem maga választotta, apja utáni örökség. A falu északi szélén lakik, földje-kertje a pusztában ér véget. Tekintélyes, újszerű családi háza saroképület: a kerti bejárata mellett futó utca ligetes gyepre visz, a főhomlokzat előtti út a temetőbe. A portát kerítések sokasága szabdalja funkcionális terekké. A temetősor felé tárva-nyitva álló tömör nagykaput s mellette egy kiskaput találtam, ettől beljebb újabb kerítést és kiskaput. Innen kijöttem, és a másik utcából, a virágoskert felől próbálkoztam. Egy újabb kiskapun nyitottam be – a virágok közt betonjárda kanyarodott a házhoz. Már beláthattam a két takaros melléképülettől közrefogott gazdasági udvart; földjét olyan tisztára söpörték, mintha nem is fehér gyöngyikék (gyöngytyúk), hanem csetlő-botló gyerekek taposták volna simára. Csaholó kutya és újabb kerítések sora állta el az utam, mígnem előkerült a házigazda. Betessékelt a valahanyadik kiskapun, s a félkaréjba hajló ház öblében leültünk egy padra. Mögöttünk lépcsők, terasz és üveges veranda.

PARASZTPOLGÁR A FALU SZÉLÉN

Először is azzal kezdeném talán, hogy én is egy kis falun születtem, aminek a neve Dormánd. Ebbe a szép kis keveredett országba, amit Árpád nekünk foglalt, vagy örökölt hagyta talán, de sajnos, meg lett tépázva sok esetben...No de mindegy, ez nem az életrajzhoz tartozik... – így indult a beszélgetésünk 1990 tavaszán, majd fél délután a közelgő választáson induló pártok esélyeit latolgattuk. Politizáltunk tehát, utóbb az életrajzát is politikus szellemben kommentálta.

Bár Salamon mai fölfogása szerint parasztnak lenni kivételes állapot, mert alig ér valami annál többet, mint hogy az ember magamagát irányíthatja, gyerekkorában ő sem paraszti létről álmodott. Pilóta szeretett volna lenni, egyetlen öccse is a gépek világát választotta. Ő nem mehetett repülni, mert sánta.

Lám, ilyen a falusi butaság-babonaság, de én mégis élek – érzékeltette Salamon. Egy véletlen helyzetről mesélt, ami szinte végzetszerűen parasztot csinált belőle, az egyszer volt cselédek unokájából.

Már akkor is a temetőnél laktak, apai nagyapjának házában. Kilenc-tíz éves kisfiú volt, amikor egy hűvös tavaszi délután órákig egy friss földhányáson üldögélt, nézegette, amint a sírásók három-négy másnapi temetéshez megássák a gödröket. Néhány nap múltán fájlalni kezdte a lábát, fölállni sem tudott. A szomszédasszony rontást gyanítva elment tanácsért egy Eger környéki javasasszonyhoz. Forró gyógyfüves fürdő volt a rendelés, mihez a család a Remenyik-uraságtól kapott egy hatalmas krómozott fürdőkádát. Mivel a kúra csak ártott, orvost hívtak, aki a heveny ideggyulladásban szenvedő beteget kórházba vitette. A kórházi kezelés után lábra tudott állni, de egészen sohasem gyógyult meg. Kitört a háború, és már senki sem törődött vele, hogy járógép kellene neki. Anyja, hogy mégis legyen belőle valami, szabóinasnak adta, de Salamon csak három napig bajmólódott a tüvel-cérnával, nem férfinak való ez a mesterség.

Így hát paraszt lett belőle, s végtére ősei akarata teljesedett be. Salamon nagyszülei – mind a két ágon – cselédként kezdték életüket, egyik pár a kerecsendi, a másik a mezőtárkányi határban, észak és kelet felé, tíz-tíz kilométerre Dormándtól. Egyik nagyapjából idővel útkaparó lett, szolgálati lakáshoz és egyéb járandóságokhoz jutott, másik nagyapja megszerezte egy közeli csárda bérletét. Mikor Salamon szülei a világra jöttek, a nagyszülők már dormándi kisbirtokosok, de fiukat, Salamon apját még elküldték a vasúthoz – visszatartva és egybefogva az örökséget. A vasutas apa fiatalon meghalt, így nem használhatta a földet. Fia, Salamon Jóska is csak legénnyé serdülve, a negyvenes évek végén kezdett gazdálkodni. A gazdálét alig tíz esztendeig tartott, s a nagyapák földjére, mely összességében sosem volt 12–14 holdnál több, rákerült a téesz bilincse.

Menekült volna az iparba, de a községi tanács nem eresztette, így a maga földjét és a hozzá árendált tíz holdat bevitte a téeszbe. Gazdakorában kereskedett, fuvarozott, szántott, vetett a maga hasznára és megbízásból másoknak, pénzért is. Szüntelen hajtani kellett, mert sok volt a kötelezettség – az adóra, a beadásra, kis gazdasága karbantartására és a létfenntartásra keresett. A téeszben kényelmesebb volt az élet, csak azt csinálta, amire parancsot kapott. És még szerencsésebb is volt, mint a többiek. Egy holdat megtarthatott a földjéből, mivel az a kertjéhez illeszkedett, és nem esett egyik téesztáblába se. E közeli földből az átlagosnál ügyesebben pénzelt. Lebontotta nagyapja öreg házat, helyébe tágasabbat épített, és ráérő téesztagként már kereshetett magának asszonyt az új házba. Feleségét egy szanatóriumban ismerte meg.

A házaspár jólétben él: a férfit néhány esztendeje leszázalékolták, az asszony a vasútnál dolgozik. A ház körüli földből, a jóságokból meglehetősen pénzelnek. Salamon okosan gazdálkodik, de megfontolt és óvatos a befektetésben. Délibábosnak tartja a közelmúltban és a jelenben kínálkozó befektetési lehetőségeket, s különben is, bizonytalan ügyletekben minek kockáztassa pénzét – nincs kire hagyja-költse vagyonát. A házaspárnak gyereke nincsen, fogadott lányuk, amint felső tagozatba lépett, és iskolabuszra szállt, „elrosszult” Dormánd és Füzesabony között.

A középtermetű, napbarnított arcú, ősz hajú férfival sokszor találkoztam a faluban. Kék munkásruhában és lapos sapkában tempósan biciklizett erre-arra, itt-ott leállt beszélgetni, vagy valamit szervezni, elintézni. Talán a községi adminisztrációnál is jobban tudja, hogy Dormádon ki mibe fogott és milyen sikerrel.

A 1990-es helyhatósági választáson képviselőjelöltként indult, de azon az őszön kimaradt a képviselő-testületből. Már javában működött a testület, amikor meghalt az egyik képviselő, és Salamon a helyére került. Az élete nem úgy zajlik, mint egy „átlagos” nyugdíjasé. Mióta vállalkozóként gondozza a temetőt, felújították a halottasházat. Önként vállalt kötelezettségei számosak. Tagja a dormándi földosztó bizottságnak és a Kereszténydemokrata Néppárt helyi szervezetének. Találkoztam vele Füzesabonyban azon a téeszközségi gyűlésen, ahol a tagság arról döntött, hogy téeszből kiváló társaik megkapják vagyonrészüket, és elmehetnek. Salamon a

távozókkal tartott, s felajánlotta egykor téeszbe vitt földjét a Dormádon megalakuló új szövetkezetnek – bérletbe. Legutóbb azt mesélte, hogy a Kereszténydemokrata Néppárt vezetőségébe választották.

Salamon ma is „naprakész” a politikában, kitartó figyelemmel kíséri, mi történik „odafent”. Vannak ideái arról, milyen politikával lehetne megmenteni, jó útra vinni az ország jövőjét. A falu jövőjéről beszélni sem érdemes, hangoztatta többször, gondúzó csak az országos hatalom lehet.

Ez a hatalom pedig botrányos, vágta rá minduntalan Salamonné. Se ehhez, se ahhoz nem értenek, a kisember mindig alulmarad. Az asszony okkal vagy ok nélkül, de örökké zsörtölődött valamin. Heves indulattal beszélt mindenről és mindenkiről. A férfi józanul hallgatta a dühkitöréseket, és ha szóhoz jutott, higgadtan elmagyarázta, hogy éppen mi bántja-keseríti a feleségét.

Íme, a várva várt szólásszabadság nem kárpótolhatja az évtizedes sérelmeket, és Salamonnénak csak ennyi nóvum jutott az új rendszerben. Végre önmérséklet nélkül kikiálthatta sérelmeit, s az keserítette el, hogy szavainak semmi hatása, foganatja sincs.

A férfi gazdagabb lett a szólásszabadsággal. Nyilvánosságra hozhatta gondolatait, így parasztfilozófusból a község szavahihető tisztségviselője lett. Ha úgy tetszik, polgár vagy olyan parasztpolgár, aki képes felmérni, hogy a maga életének és gazdaságának ki és mi válna hasznára. E tájékozódásban nem zavarja, ha az asszony szidja a párttitkárt vagy a miniszterelnököt.

(Az 1994-es helyhatósági választáson Salamon Józsefet ismét a dormándi képviselő-testület tagjává választották.)

XIII/ BESENYÓTELEK A „KAPITÁLIS” KILENCVENES ÉVEKBEN

1/ A BÚCSÚ VOLT A KEZDET

A Lőrinc-napi búcsú emberemlékezet óta a legnagyobb nemzeti-rokonsági-családi ünnepe Besenyőteleknek. Ezen a napon a szinkatolikus falu temploma virágdíszbe öltözik, a misékre vonuló főutca felér egy divatbemutatóval. A futballpálya környékét (valamikor papok földje volt) ellepik a vásárolók és a mutatványosok. A házaknál mindenkit gazdagon megrakott asztallal várnak – rokont, barátot, messziről jött idegent.

1990 nyarán a falu a szokásosnál szín pompásabb búcsúra számíthatott. Az egykor „dörzsölt, spekuláns” és tehetős gazdák maradékai és utódai megyei kispapok-találkozót hirdettek. Az ünnep előestéjén a kocsmákat jártam, hadd halljam, miről beszél, milyen a kedve a besenyi kispapoknak. A legnépesebb és legszórakoztatóbb az Unicum presszó tekézője volt. A villanyfényes palánk tövében az Unicum tulajdonosa törzsvendégekkel beszélgetett. Fél szemmel azt figyelte, hogyan oktatnak a besenyi tekézők illendő modorra egy bőrzekés, teli bukszájú, nagyhangú idegent. Kispapok itt nem tekéztek és söröztek, s nem időztek a többi vendéglátóhelyen sem. A fontos dolgok akkor még nem a nyilvánosság színe előtt történtek.

A Róna presszó szomszédságában nagyobb a gyülekezet, mint a presszó vendéggöze. Egy kispapokpárti gazdálkodó udvarán a következő napra készülődnek, de nem az ünnepi izgalom hevével, inkább feszülten, idegesen. A gazda a garázsban toporog fényes-rugós hintója körül. Évekkel ezelőtt csinálta, de még egyszer sem kocsizott ki vele. A búcsún szeretné felavatni, csak hát nem tudtak a csinos hintóhoz illendő lovakat keríteni. És ez a kisebbik baj, a nagyobbik az, hogy a két kiválasztott ló más „lópartnerhez” és a fuvarozáshoz szokott. A díszes lószerszámokat sem viselik elég béketűréssel. A felszerszámolás közben ezer az okos tanácsadó. Mind azt magyarázza, hogyan kell befogni, hova, a ló melyik fertályára való a vadonatúj lószerszám szóban forgó része, hogyan s miként szerencsés indítani és megfékezni a paripákat. Mire a fogat készen áll, már ingerült mindenki. Káromkodások, kiabálások közepette fordulnak ki az oldalsó nagykapun. A kivonulás nem éppen méltóságteljesre sikerül, s nem példaszerű a próbapályán sem a főútcán. A fuvarozáskor megbízható lovak nem szeretik a cifraságot, úton-útfélen lehánynak magukról az ünneplőruhát. Az sincs így, hogy komótos, biztos kezű hajtó helyett egy felbosszantott kocsis fogja a kezében a gyeplőt. Már leszáll az est, s míg a (kispapok)pártonkívüliek a tekebábukat bombázzák, a hintóval kényeskedő lovakat jászol elé kötik a „pártállam” idején Sztálin nevét viselő utca egyik istállójában.

A reggel majdnem olyan, mint más vasárnapokon. A kismiséről fekete ruhás öregasszonyok tartanak hazafele, libasorban kígyóznak kifelé a negyvenméteres templomtorony szétterülő árnyékából. A napfényes csendet ostorpattogás veri el; olyan fogathajtó felvonulás kezdődik, ahol nem a sebesség a cél, hanem a nemes előkelőség. A szabálytalan versenyből csakhamar kiválnak a pártvezérek fogatai – a volt járási székhely fogadójaiba hajtanak, ahol az arra érdemes urakat villásreggelire várja a miniszter. (A fogadó felerészben egy besenyőtelki kőműves kisiparosé.)

A menet a nagymise idejére érkezik a virágokkal, zászlókkal fölkeszített templom elébe. A sárga, fekete, barna, csillogó-villogó hintókat lobogókat, pártjelvényeket lengető, díszruhás,

délceg lovasok kísérik. A minisztert a legpompásabb fogat hozza, mosolyogva, homlokához emelt kézzel integet az inkább bábázkodó, mint ünneplő tömegnek. A hintók utasait s a gyalogos ünneplőket alig ismerem fel, mintha mindőjük jelmezben lenne. A hétköznapi szedett-vedett munkásruha helyett elegáns öltönyt viselnek. Az idősebbek fehér ingben, nyakkendő nélkül, kalaposan feszítenek, a fiatalabbakon a legutolsó divat minden kelléke látható. Senki sincs „talpig gyakorlóban”.

A búcsúra ideiglenes békét kötöttek a független és a nemzeti kisgazdapárt hívei. Az általános tolongásban mindenki parolázni szeretne a miniszterrel. A kitüntetett figyelem azé a gazdái, aki a bevonuláskor a miniszter kocsisa lehetett. A templomban a fő helyet az idegenből jött díszvendégek, az ünnepigazgató kisgazdák foglalják el.

A két pap celebrálta szertartáson hat fiú ministrál. A prédikációt az országos és megyei pártvezérek elismerő bólogatása kíséri. A szentbeszéd az önmegtartóztató és szegényeket gyámolító, vértanúságot szenvedett Szent Lőrincet állítja példaképül a hívságos, erkölcsi esendő és oktondi gyülekezet okulására.

A Lőrinc-napi szentmise végeztével a politikai nagyságok és a besenyőtelki halandók virágszőnyegen lépdelve hagyták el a templomkertet. A megritkult tömeg a déli verőfényben izzadva az iskolaudvaron hallgatta a miniszter és az MDF országgyűlési képviselőjének próféciait. A szónoki ráolvasással föllelkesített és megnyugtató helybéli pártaktivisták a Búzavirághoz címzett vendéglőben traktálták ebéddel a magas állású vendégeket. Ugyanott, ahol néhány évvel korábban a szocialista-kommunista bankettek rendezték. Délután a megye kisgazdái fórumon találkoztak a párt megyei vezetőivel. A mosolygásban, integetésben, étkezésben megfáradt miniszter a nagygyűlés elől a fővárosba menekült. E találkozóról a besenyi párttagok is elmaradtak, csak a terített családi asztalokhoz illetéktelen másfalusi gazdákat érdekelte, milyen lesz – kisgazda szemmel nézve – a jövő. Nem volt itt senki a helyi téves és a tanács vezetői közül sem. Bár igyekeztem az ünnepnapot elejétől a végéig figyelemmel kísérni, egyik programon sem láttam a falu hivatalos vezetőit. Ha ott voltak is, észrevétlenül maradtak a hullámozó tömegben.

Szent Lőrinc napján csak a kisgazdák selyemzászlaját lobogtatta a szél, a vértanú emlékét megőrző keresztény hívőknek nem volt festett pártjelvénye és kereszténydemokrata párt-szervezete sem. Pedig itt könnyebb lenne pártot szervezni, mint Dormándon: a helybéli gyülekezet lelkesültebb tagjai még a dormándi szentmisét is látogatják. A besenyőtelki anyaegyház időtlen idők óta gondozója-felügyelője a dormándi leányegyháznak, Dormándon ma is a besenyőtelki esperes misézik és esket, keresztel és temet. A besenyőtelki tevékeny egyházi képviselő-testület jogutóda a 18. században létrejött nemesi közbirtokosságnak: a mai napig a közbirtokosság kegyúri funkciójának megfelelő rendtartás szerint működik. A hitélet az ateista kurzus évei alatt nem rendült meg, sőt a vallásosság alkalmi megnyilvánulásait még a kommunistáktól is elvárták. A párttagok elkerülték ugyan a templomot, de a családjukból mindig akadt egy-egy templomjáró, s a változó politikai drámaigazodva hol nyilvánosan, hol titokban, de minden gyereket keresztvíz alá tartottak, s előbb vagy utóbb a bérházasra is sor került. Az intenzív hitéletet laikus vallási szokások sokasága élteti, a falunak tehát nincs szüksége egy újfajta szervezetre, pártra, hogy keresztényi mivoltát kifejezze, illetve védelmezze.

A kisgazdabúcsú nem a vallásos hit, hanem a magántulajdon jog rehabilitációjának ünnepe volt, mint ahogy a párt is ennek reményében alakult meg. A helyi kisgazdapárt ezzel a rendezvénnyel a falu és a pártközpont elismerését akarta kiérdemelni. A Lőrinc-napi búcsúból csak azok a gazdák húztak hasznát, akik jó vásárt kötöttek a mutatóványosok közt feltűnő mezőgazdasági gépkereskedőkkel. A párt mint szervezet elégedetlen volt. Elsősorban azért,

mert a megyei központ propagandájában a sajátjának nevezte a rendezvényt, holott annak minden költségét a besenyiek fizették. (Legtöbb kiadása a kisközségek első emberének lehetett: a búcsú után újsághirdetésben árulta a teheneit.)

A kisközségi tagság azért is zsörtölődött, mert vezetőjük beszédével, viselkedésével lejáratta a besenyőtelki szervezetet a nagyközönség és a főhatóságok előtt. Kívülállóként nem vettem észre, hogy a miniszter, az országgyűlési képviselő vagy a megyei pártvezér különbül szónokolt-szerepelt volna, mint a helybéli kisközségek embere. A rosszsallás nem ünnepi beszédének, hanem személyének szólt. A párttagok és a pártönkíüliek mindahányan azt tartották, hogy a négy-öt holdas családból származó titkár méltatlan a kisközségek vezetésére. Nem akaratoságának köszönhetette, hogy megválasztották. Mondhatni, társai taszigálták az éltre, mert nekik a pártszerveződés hőskorában nem volt mersük elvállalni a vezetést.

2/ PÁRTMENÜ, 1990

1989 végén, 1990 elején a besenyőtelkiek bizalmatlanul hallgatták az ország nyilvánossága elé bocsátott pártszónokokat, faluszerke „várjuk ki a végét!” hangulat uralkodott. Senki sem hitte el, hogy az érvényes „status quo” megrendíthető.

A falusi vezetők és az értelmiség bizalmatlanul méregette egymást. A kisiparosok átalakuló üzleti kapcsolataikra figyeltek, a gazdálkodók a bővülő használtgéppiacra, a nagy többséget – akárcsak Dormádon – a munkaadók kapkodó agresszivitása nyugtalanította. A rejtett feszültségeknek csak kocsmái hangja volt; egy-egy meghurcolt gazda vagy utódja igazságtétellel fenyegette az öreg sztalinistákat, de a borizú ígérgetéseknek csak hangulatfestő ereje volt. A változó világ jele a helybeliek számára egy gyászszertartás volt. 1990 tavaszán temettek el egy idős gazdaembert, s a búcsúztatáson megjelent az 1956-os forradalom egyik helyi főszereplője, Vizi János. Ezután mondogatták szélesebb körökben a veteránok: *Nagy baj van, megint elő kell venni a géppisztolyokat!*

A szavakat nem követték tettek, s közhangulat állóvizét még pártszerveződés sem zavarta meg. Az országgyűlési választások sikeréért a faluban a megyei és az országos szervezetek munkálkodtak. A választókörszet egyik esélyese az MDF-jelölt Elek István (esszéista, író, pedagógus), a másik egy SZDSZ-es agrármérnök. A helyi kampánygyűléseket gyér érdeklődés kísérte, a voksok sorsáról az „importált” pletyka döntött. Az SZDSZ-jelölt származását és erkölcsét kezdte ki az ellenkampány. Azt híresztelték róla, hogy cigány, s igaz ugyan, hogy három gyermeke van, de mindegyiknek más az apja. Az akkortájt országosan szokásos „zsidózásnak” itt (helybéli zsidóság híján) nemigen lett volna értelme, a helyi viszonyok közt a „cigányozás” bizonyult hatásosnak. (A képviselővé lett Elek István közszereplését ismerve valószínűtlen, hogy köze volt a cigányozó kampányhoz.)

Besenyőtelken csak az új kormány eskütétele után alakult meg az első párt, a máig legerősebb kisközség-szervezet. Nem a központi apparátus belharcainak hatására váltak ketté: a helyi pártszakadás oka a gazdaréteg megosztottsága volt. A nemzeti kisközségekhez a régi vágású, többségében idős parasztemberek csatlakoztak, a függetlenekhez a fiatalabb, vállalkozó típusú gazdák és gazdálkodásra készülő iparosok. A „nemzetiek” jóval kevesebben voltak, s szervezetük alig néhány hónappal élte túl a helyhatósági választásokat. A társadalmat megújító gondolattal ellenzéki értelmiségiek és közalkalmazottak alapították meg az SZDSZ-t. E csoport tagjai kevésbé voltak tekintélyesek, mint rangos pozíciót viselő társaik, ezért pártjuk szerény lakossági támogatást élvezett. A cigányságot segítő programjukat a demagóg ellenpropaganda faluellenesnek kiáltotta ki.

Az MSZP, illetve az MSZMP mellett kevesen tartottak ki, a tagok többsége a hatalmat sohasem élvező veterán és jelentéktelen politikai-gazdasági alvezér volt. Az egykor nagy hatalmú nyugdíjas vezetők aktív párttagként nem szerepeltek.

A társadalmi rend nyugodt átigazítását ígérő MDF senkinek sem volt a szívügye. Mindössze pár év telt el azóta, hogy a párthűségükről közismert vezetőkhez képest szabadgondolkodók vették át a kormányrudat – a falu alig tudott ennél nagyobb forradalmat elképzelni. Az MDF eszmerendszeréhez éppen ezek az új vezetők álltak a legközelebb, de nekik nem volt szükségük párttámogatásra.

A FIDESZ-t nem volt, aki megalakítsa. A fiatalok túlnyomó része a városban dolgozik, jelentéktelen hányaduk értelmiségi. Az egyetemet, főiskolát végzett besenyőtelkiek a diploma megszerzése után „szokásszerűen” elköltöznék a faluból. (A századforduló óta így van ez.)

1990 nyarán kezdett politizálni a falu. A helyi társadalom szinte mindegyik rétegének voltak feledhetetlen sérelmei, s a szokatlan szólásszabadság szóra bírta a megsértetteket. Minden nyilvános összejövetel (céljától függetlenül) előbb-utóbb a múlt keserű emlékeiről és annak mai következményeiről szólt. A feltámadó indulatoknak csak szócsöve a kisgazda- és a szabaddemokrata párt, a panasztevők nem gyarapították különösképp a párttagságot.

A két újdonsült pártszervezet igyekezett maga mellé állítani az elégedetlenek tömegét. A bukásra álló rendszer kritikájában a kisgazdák és a szabaddemokraták egymásra találtak. Szövetségesi egyetértésben riogatták a hatalmon levőket, mondván, hogy meg vannak számlálva a napjai a régi rend embereinek. A két párt közös bálákat, gyűléseket rendezett. Az összejövetelekre a pártok központjából okos előadókat is hívtak, hogy erősítsék a falu egésze előtt a párt hitelét. Az élénk falusi pártélet egyoldalú volt, mert az MSZP és az MSZMP tartózkodott a közszerepléstől. E pártokból dezertáló falusi vezetők megjelentek ugyan némelyik rendezvényen, de nem kommentálták az elhangzottakat. Kerültek minden rendszert, pártot érintő vitát. Csupán a régi, múltjukban megsértett idős párttagok ágáltak a rendszer változását illetően, de őket senki sem vette komolyan.

Az új pártok rendezvényeit sokan látogatták, de hiába a közkedveltség, nem sikerült párttámogató tömegeket mozgósítani. Az új párttagoknál jóval többen voltak, akik ebben az időben szabadultak meg korábbi párttagságuktól.

Az országos hírcsatornák és a helyi korlátlan szólásszabadság lassanként a besenyőtelkiekkel is elhitette, hogy változni fog a (politikai) rendszer. Az eltérő politikai szándékokat formális pártok és „titkos” társulások fejezték ki. Pártként a kisgazdák és a szabaddemokraták viselkedtek, az MSZP és az MSZMP csak jelezte részvételi szándékát a választáson; sem kampánnyal, sem ellenkampánnyal nem hívta fel magára a figyelmet. Sajátos színfoltja volt a helyi politikai nyilvánosságnak a függetlenséget hirdetők csapata. A képviselőségre pályázó függetlenek egy része elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a maga MSZMP-s múltjától független.

Besenyőtelek sem különbözik az országos átlagtól abban, hogy a választásra készülődve inkább a pocskondiázás jött szokásba és nem a programok közzététele. Az ellenpropagandából a télesztagek és a nyugdíjasok megtudhatták, hogy óvakodni kell a kisgazdától, mert ha győznek, nem lesz háztáji, s az öregségi járadékból legfőljebb aludttejre telik. Akkor sem jár jobban a szavazó, ha az SZDSZ-t támogatja. Láthatja mindenki: most is a cigányokat itatják, és elszabadul a pokol, ha övék lesz a hatalom.

A függetlenek kétes hírüket leginkább annak köszönheték, hogy néhai MSZMP-tagok (két régi párttitkár) is kerültek a csapatba. Ezért a falusi többség a függetleneket egy társaságba sorolta az MSZP- és az MSZMP-tagsággal. Így aztán „egy kalap alatt” terjedtek róluk rosszhiszemű gyanúsítgatások. Beszélték például, hogy az egyik kocsmában „felesekkel” vásárolták meg a

voksokat, a tanács meg a téesz pedig segélyekkel próbálta lekenyerezni a (főként idős, anyagilag rászoruló) választópolgárokat.

A híresztelések tehát csak a rosszról szóltak. Az egyik oldalon a várható rossz jövő, a másik oldalon a rossz emléké múlt emlegetése volt a politikai fegyver. Eközben ún. pozitív kampányra nem maradt energia. Az SZDSZ a közigazgatás eljárásainak jogszerűségét firtatta, a kisközségek pedig szinte önelégülten várták „az igazság pillanatát”. Talán azért reménykedtek pártjuk sikerében, mert szinte napról napra szaporodott képviselőjelöltjeik száma. A régi rend és az örökölt hatalmi apparátus kritikáját felvállaló kisközségeket és szabaddemokratákat a közös politikai cél nem készítette választási szövetségre. Pártként, sőt a párton belül egyenként is csak a maguk „külön bejáratú” igazságában hittek. Egyetlen új politikus sem akadt, aki az új párttagok teljes bizalmát élvezte volna.

A képviselő-testület kilenc helyére huszonheten pályáztak. A Független Kisközség- és Polgári Párt nyolc, a Szabad Demokraták Szövetsége hat, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Magyar Szocialista Párt egy-egy jelöltet állított. Tizenegy független jelölt indult – szintén pártyszerűen, mint ahogy ez a független polgármesterjelölt szórólapjáról is megtudható: *...szavazzon rám és a független jelöltekre...*

A függetlenek pártján kívül a kisközségpárt és az SZDSZ állított polgármester-jelöltet. Írásos programot a független és a kisközségjelölt tett közzé. A független jelölt nyilatkozata nyugodt és mértéktartó; figyelmezteti a választókat, hogy „reálisnak kell maradni”, s a jövőbeni legfőbb cél a takarékoskodás és az ésszerű gazdálkodás. A polgárokat józanságra inti, és együttműködésre kéri.

A kisközségek jelöltje a változás elodázhatatlanságát emeli ki, mondván, hogy a régi garnitúrától nem várható a megújulás. A kiváltságos réteg felszámolását és egyenlő polgári jogokat ígér. Jelszava, a „rajtunk is múlik”, csak stílusában tér el a független jelölt szlogenjétől: *Alapelveim: a lakossággal – a lakosságért.*

Meglehet persze, hogy e szórólapok szövegére kevesen figyeltek, s a független jelöltnak van igaza, aki azt állítja, hogy személyekre és nem programokra szavaztak az emberek. Kétségtelen, hogy a kisközségjelöltet nemigen respektálták a faluban, hiába, hogy anyai, apai ágon is nevezetes családból származik. Felesége besenyi lány, mint ahogy a barátai is idevalósiak. Csak a földprivatizáció, reprivatizáció hírének felröppenésekor költözött haza, állandó lakása korábban a fővárosban volt. Ha kedve és ideje engedte, „kulák” nagyapja gazdaságában segédkezett. Ám Besenyőn senki nem értette pontosan, mit is csinálhat a messzi idegenben mint vállalkozó. Különböző is, fia lehetne a húsz éve Besenyőtelken élő független jelöltnak. A közszereplésben csak a függetlennek volt gyakorlata, s a választók azt is a javára írták, hogy „pártállamiként” nem kompromittálódott.

3/ A „KILENCEK”

A választások a függetlenek győzelmével végződtek. A tizenhat pártjelöltből csak az MSZP egyetlen jelöltje nyert, a többi testületi tag a „függetlenek” pártjából való. Az arányokat szinte senki sem tartja helyénvalónak. Még a megválasztott tagok is azt hangoztatták, hogy sokkal „demokratikusabb” volna, ha néhány kiscgazda és szabaddemokrata is „bejut”.

E választás legnagyobb veszteseinek a kiscgazdák érzik magukat. Véleményük szerint kudarcuk fő oka, hogy túl sok jelöltet indítottak. Ezt a balfogást még az is súlyosbította, hogy a párt nyolc jelöltjéből hat az egykori klán leszármazottja – szüleik, illetve a nagyszüleik szerepeltek az 1951-es kuláklistán. A jelöltek rokonsági köre többé-kevésbé egybeesett, s így történhetett meg, hogy reményteljes unokatestvérek egymás elől halászták el a szavazatokat. A csoporttól idegen két jelölt egyike a kiscgazdák első botcsinálta pártvezére volt, a másik a párt szociális programjának képviselőjeként egy cigány származású kisiparos. A szabaddemokraták indulói között két klánleszármazott volt, s ők is állítottak egy cigány jelöltet. E két párt egyike sem tudta, hogy cigány képviselő nemzetisége jogán is bejuthat a képviselő-testületbe, s ha cigányként indul, szinte biztos győztes. A tanácsi apparátus érdektelenségére vall, hogy sem a cigányok, sem a pártok figyelmét nem hívta fel erre a lehetőségre.

A két ellenzékben maradt párt balsikere részint az érvényes választási rendszer és nem az általános népszerűtlenség következménye. Besenyőtelken a választók részvételi aránya meghaladta az országos átlagot: a választásra jogosultak 63 százaléka ment el szavazni. A szavazatok szabálytalan „listás” összesítése a hivatalos értékelésnél jobban érzékelteti a pártok valóságos közösségi jelenlétét. Ennek alapján az összes szavazatok valamivel kevesebb mint kétharmadát a függetlenek kapták, a kiscgazdák több mint egyötödét, a szabaddemokraták az egytizedét. Az MSZP-re a szavazatok huszonötöd része jutott, az MSZMP-re ennek még a fele sem. A kiscgazdák nyolc jelöltje közül a legtöbb szavazatot (383) a párt utóbb megválasztott vezetője kapta, a legkevesebbet (169) a párt akkori vezetője. Az MSZP színeiben csak a téveszpárttitkár indult, s így a párttal rokonszenvezők valamennyi szavazatát egyetlen jelölt gyűjthette össze. A választási eredmények rendhagyó csoportosítása alapján is a függetleneket illeti az elsőbbség. Ez azt bizonyítja, hogy a falu elégedett az államszocializmus utolsó éveiben élen álló falusi vezetőkkel.

A polgármesterséget a korábbi tanácselnök, a „független” jelölt nyerte el. 1945-ben született Tiszapalkonyán. Az egri tanárképzőben magyar–orosz szakos tanárként végzett. 1972-ben került Besenyőtelekre. 1973-tól tiszteletdíjas művelődésház-igazgató, majd amikor összevonták az iskolát és a művelődési központot, az intézmény művelődési igazgatóhelyettesévé nevezték ki. A debreceni tanítóképző intézetben népművelő diplomát szerzett. Igazgatóhelyettesége óta csökkentett óraszámban tanított. Emlékezete szerint a hetvenes évek második felében „nagy nehezen” felvették a pártba. (Arról polgármesterként nem szólt, hogy röviddel ezután az iskola pártalapszervezetének titkára lett.)

A falut harminckét évig igazgató tanácselnök az iskolapárttitkárt szemelte ki utódjául. Miután nyugdíjba ment, „átmeneti” tanácselnöknek régi harcostársát (a korábbi vb-titkárt) választatta meg. Az ő elnöksége idején „kooptálták” a tanácstagok közé az iskolapárttitkárt, így már nem volt gyakorlati akadálya, hogy az „átmeneti” tanácselnök nyugdíjazása után 1989-ben az iskolapárttitkárból tanácselnök legyen. Az akkori apparátus vb-titkára is a régi tanácselnök választottja-neveltje volt. (A régi tanácselnök befolyása 1990-re megszűnt; ekkor már vezetésre alkalmatlannak látta egykori pártfogoltjait.)

Mint a polgármester elmondta, „becsületből” vállalta el ezt a tisztséget. Az SZDSZ néhány emberével voltak „kellemetlenségei”, hát „bizonyítani” akart. Besenyőtelken egy-két kivétellel „józan belátásúak” az emberek. Az a baj az SZDSZ-esekkel, hogy nem az értelmiséget állítják maguk mellé, hanem a cigányokat meg a „lökötteket”. Egyébként ő személy szerint szeretné az SZDSZ-t, a kisgazdákat és az MSZP-t is, de egészen egyikkel sem ért egyet. Sajnálja néhány „tárgyalóképes” kisgazda- és SZDSZ-jelölt kívül maradását.

A képviselő-testület tagjai valamennyien egy korosztályhoz tartoznak: negyven-ötven évesek. A választások után többen bizonygatták, hogy tulajdonképpen nem is akartak indulni, csak rábeszélésre engedtek, a közösség érdekében. A rábeszélők személye nem derült ki; általában a tanácsot, az „embereket” emlegették. A kevésbé szerényeket „mindenki” kapacitálta. Praktikusan nehéz elképzelni, hogy a mórlikáló jelöltek miként gyűjtötték össze az ajánlócédulák százait. Egyedül a polgármester jelöltette magát önszántából.

Az önkormányzat a rendszerváltás céljaihoz képest illetlenül antiforradalmi. A lakosság jól ismeri a testületi tagok politikai, gazdasági előéletét. Mindahányan jó magaviseletű polgárok voltak, látványos és botrányos szocialista megnyilvánulások nélkül.

A képviselőtestületi tagok listája a szavazatok nagysága szerinti sorrendben:

1. Az állatorvos. A téeszben dolgozik, a község hatósági állatorvosa, emellett magánprakszist folytat, felesége az iskola könyvtárosa. (998 szavazat)
2. A helyi termelőszövetkezet elnöke. Képzett agrárszakember, felesége a helyi iskolában pedagógus. (613 szavazat)
3. Villanszerelő kisiparos. A felesége a helyi óvoda vezető óvónője (588 szavazat)
4. Kocsmáros. A választás évében nyitott magántulajdonú presszót, korábban a szövetkezeti vendéglőt vezette. (531 szavazat)
5. Ács kisiparos. A választás idején a maga építette presszó a felesége nevén szerepelt. (517 szavazat)
6. Másodállásos kézimunka-előnyomó kisiparos. Évekig a tanács szociális bizottságának cigányügyi felelőse. Férje a hetvenes évek végétől vb-tag és a tanács társadalmi elnökhelyettese, a választás évében az állami gazdaság egyik kerületének agronómusa, utána nem sokkal munkanélküli. (512 szavazat)
7. A Tüzép-telep vezetője. Az idő szerint a telepet feleségével együtt a füzesabonyi ÁFÉSZ-től bérelték. A telepvezető tíz éven át tanult mesterségét gyakorolta: fodrász volt. (472 szavazat)
8. Téesztag. A választáskor a szövetkezet MSZP-titkára volt, egy ideig a téesz elnökhelyettese is, 1990-ben gépkocsi-előadóként, majd kapusként dolgozott. Felesége a faluban anyakönyvvezető (450 szavazat)
9. A takarékszövetkezet vezetője. A nyugdíjaskorhoz közel álló asszony képzetlen fiatal lányként a takarékszövetkezetben kezdett dolgozni. Férje nyugdíjas és vegyes mezőgazdasági kisvállalkozó. (444 szavazat)

Kérdés lehet ezek után, hogy minek köszönhetik megválasztásukat a képviselő-testületi tagok. Hatottak-e a hagyományos falusi értékek, vagy a „besenyiség” kiirtására törekvő szocialista ideológia lett a mindenható?

Az államszocializmus egyik célja – mint a korábbi fejezetekben szó volt róla – az agrárproletár családból származó falusiak hatalomba emelése volt. A polgármesterrel és a

jegyzővel együtt tizenegyen vannak a testületben. A hat helybeliből négyen szegény családba születtek: két kisiparos, egy téesztag és a takarékszövetkezet vezetője.

A rendszer a több generáción át jómódú famíliáknak ellensége volt, a szocialista viszonyok közt feltörekvő újjgazdag vállalkozókat viszont támogatta. A testületbe négy többé-kevésbé jómódú újjgazdag került: a két kisiparos, a kocsmáros, a Tüzép-telep vezetője. A szocialista falusi vezetők szívesen támaszkodtak a betelepültekre. E csoportba öten sorolhatók: a polgármester, a téeszelnök, az állatorvos, a kocsmáros és a jegyző.

A rendszer ideológiai céljai érdekében adományozott és követelt is. Elvárta például, hogy kivételezettjei belépjenek a pártba, s közülük a legügyesebbeket vezető beosztással jutalmazta. Az új testületbe hét volt MSZMP-tag, illetve vezető beosztású káder került, mások pedig gazdagodásukat köszönheték a régi falusi vezetésnek. Talán az ács kisiparos az egyetlen kivétel. Ő nemigen barátkozott a szocialistákkal, kezdettől önállóságra törekedett.

A hagyományos falusi szemlélet a tősgyökeres családokat tartja a legtöbbre: a testületből négyen régi besenyőtelki familia gyermekei: a villanyszerelő, a Tüzép-telep vezetője, a téesztag, a másodállásos kisiparos.

A helyi hagyományok szerint elsősorban a tősgyökeres és gazdag családoknak dukált a tekintély. Nos, a régi gazdagok utódaiból egy sincs a testületben. A Tüzép-telep vezetője szegről-végről nemesi leszármazott, de gazdagságot már nagyapja sem élvezett. A másodállásos kisiparos ősei a 18. századi falualapítókkal egy időben költöztek Besenyőtelekre, de a familia a középgazdák osztályából sohasem került az élre. A közösség minden korban elismerte a tehetséggel vagyont szerző újjgazdagokat: a két kisiparos teljesítményét – úgy látszik – lassanként a falu is értékeli.

E mérlegből kitetszik, hogy a hagyományos értékekkel szemben inkább az utolsó negyven év hatása érvényesült. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezt a testületet akár a szocialista elit is összeválogathatta volna. 1990-ben még bizonytalannak látszott, hogy a szocialista eszme állami támogatottságának megszűnte után milyen elveket vall és követ a rendszerváltó besenyőtelki önkormányzat.

4/ BENN A FARKAS, KINN A BÁRÁNY...

Az 1990-ben induló új politikai kurzus sem ígért mást, mint amit hatalomváltáskor szokásos: meg fog változni a rendszer. Az ideológiákból, elméletekből, demagógiából összekutyult programok megfejtésébe egykettőre belefáradt az átlagpolgár. Józan eszére hagyatkozva azt gondolta, hogy a pártállam akkor szűnik meg, ha a párttagok (meg az oroszok) kivonulnak az ország és a gazdaság vezetéséből. Eztán az állam majd nem pártparancsra működik, s a frissen nyert köztársasági államforma teret enged a piacgazdaságnak. A piacgazdaságról való homályos elképzelések ellenére köztudomású volt, hogy a megvalósulás alapfeltétele a tőke forgathatósága és a szakértelem érvényesülése. Enélkül nem várható jólét.

A besenyőtelki képviselő-testület a pillanatnyi pártválasztékot tekintve „párttalan”, az egyetlen MSZP-tag nem billenti meg az egyensúlyt. Mivel az állampárt megbukott, a kilencvenes évek első felében nincs politikai jelentősége az egykori MSZMP-tagságnak sem. Ha a változás csak ezen múlna, a besenyőtelkiek nem kételkednének a helyi önkormányzat újító szándékában.

A választást követő politikai szélcsendben az SZDSZ helyi szervezete „megátalkodott”: tagjai úgy határoztak, hogy nem törődnek többé az önkormányzattal. Nincs értelme a testülettel ülnökölni, hiszen a fontos dolgokat a „megmondhatók” az ülések előtt döntenek el. Csak

látszatdemokrácia lenne, ha testületi engedéllyel belekötögnének az ügyekbe. A párttagok között a szimpátia megmaradt, de szervezeten nem csináltak és terveztek semmit. Mindőjük a maga mozgásterében próbálta méltányosságra kényszeríteni a hatalmat.

Mucsi László, a párt vezetője az iskolában pedagógusként szerette volna demokratikusabbá, színvonalasabbá alakítani a körülményeket. Vélhetően neki is szerepe volt abban, hogy a konzervatív (a szocialista elitnek bizonyítványt osztogató) igazgatót a tantestület szavazással elmozdította vezető posztjáról. A pedagógusok (Mucsi László szerint) az új igazgatóval sem jártak sokkal jobban: a tantestületből kiemelt szigorú tanár vezetőként hibát hibára halmoz. A szókimondó pártvezér még munkaügyi vitába is keveredett vele. Az igazgató a jogosnál alacsonyabb fizetési osztályba sorolta, s hogy a jogszerű besorolást igazolja, megfosztotta szaktantárgya oktatásától. Az igazgatót Mucsi László tanító és énekszakos tanár beperelte, és a munkaügyi bíróság neki adott igazat. A bírósági döntés nem járt az eredeti óraelosztás visszaállításával; mint Mucsi László elmondta, a történelem tanítása például egy technikatanárra maradt.

A kormányrendelet hatására megalakult Besenyőtelken az iskolaszék, melynek mint pedagógus, Mucsi László is tagja lett. Az iskolaszék 1994 őszén nem működött; a szülők egyik delegátusa (egy kétgyermekes anya) gyermekeivel együtt otthagyták a besenyőtelki iskolát. Az iskolaszékből és az iskolából kilépő asszony nevezetes helybéli vállalkozó felesége, s magának is széles üzleti tevékenysége van – így megteheti, hogy két alsó tagozatos gyermekét Egerbe járattja általános iskolába. (A legutóbbi hírek szerint a talpraesett fiatalasszony egyik gyermeke tanítónénijét is elvitte, Egerben szerzett neki állást. A gazdag szülő viselkedése háború előtti mintát idéz. A húszas-harmincas években történt, hogy a község egyetlen autótulajdonosa naponta Egerbe hajtatott jómódú barátnéjával, hogy az asszony iskolás lányainak friss tiszórait vigyenek.)

Az iskolaszék harmadik tagja a képviselőtestületből érkező villanyszerelő kisiparos volt – tehát ha nem oszlott volna fel az iskolaszék, a tanügyeket többé-kevésbé vállalkozók dirigálnák.

Mert időközben Mucsi Lászlóból vállalkozó is lett. Pedagógusállását megtartotta, de a pártvezérséggel föl hagyott, és 1994-ben már semmi sem fűzi az SZDSZ-hez. Csalódott a pártközpont politikájában, s úgy látja, hogy az 1994-es országgyűlési választások után kitakarították a valamirevaló SZDSZ-eseket a megyei szervezetből.

„ROBINSON”-EPIZÓD

Mucsi László a vállalkozóknak ahhoz a különös típusához tartozik, aki nem a vagyonra és a hatalomra spekulál. Egyfelől „ideologikus” vállalkozó; azért tesz-vesz, mert az ember nem lehet meg az újrakezdés, a kísérletezés izgalma nélkül. Hiszi, hogy a teljesítményt és a minőséget kikövetelő piacgazdaság társadalmi haszonnal jár, talán a hasonló értelmű tézisek vonzották annak idején az SZDSZ-hez. De intuitív és morfondírozó vállalkozó is: azt találgatja évek óta, milyen helybeli szükségletet szolgálhatna ki, amire egyik besenyi üzletember sem szánja rá magát.

A választás évében a falu közepén a régi Kakas vendéglő helyiségeit bérelte, ahol tanítás után videókazettákat kölcsönzött, s a tágas teremben a betérő fiatalok nyomogathatták a csilingelő, villogó játékautomaták gombjait. 1994-ben közel a főutcahoz egyhektárnyi terület a birodalma – parkkal és két épülettel. Az egyikben egy debreceni kft. hetenként cserélődő választékából videókazettákat kölcsönöz. A kommersz kultúra újdonságos példányai mellett békésen gömbölyödik az apró üzlet harmadát kitöltő búbos kemence. (A családias szilveszteren jó meleget adott.)

Pár lépésnyire innen magában álló hosszúház fehérlik, ámbitusán fehér kerti székek és asztalok. Barna keretes felirat hirdeti, hogy itt a Robinson Sörkert, ahol meleg egytálétel is kapható. A kocsmában biliárdasztal és egy játékautomata van, az egyik sarkot a magas ivópult foglalja el, mögüle fülbevalós fiatalember szolgálja ki a vendégeket. A falakat a borsodi sörgyár reklámképei díszítik, kis hirdetőtáblán egy papír lebeg, erre írhatják nevüket a Robinson ifiklubba jelentkező fiatalok. A gumicsizmás, tréningruháas tulajdonos vödörrel, rongyokkal ingázik az udvar és a kocsmá mellékhelyisége között. Takarít és szerel egyszerre; a minap diszkó volt, és most romokban hever a vécé és a mosdó. Ez az állapot a kocsmai mulatság velejárója. Mucsi Lászlónak kocsmája van, de nem kocsmáros akar lenni, a Robinsont füzesabonyi vendéglátósoknak adta bérbe. Egyhektáros telkén szeretne helyet adni szabadtéri rendezvényeknek. Volt itt már utcabál és divatbemutató, legújabb terve, hogy teniszpályát épít. Van rá igény Besenyőtelken és a környéken: közel a faluhoz egy pusztai szállodának van már egy „nejlonpályája”. Mucsi egy kifogástalan salakos pályát akar, 1994 őszén ehhez keresett szponzorokat. Nincs kedve helybeli tőkéssekkel alkudozni.

Mucsi László csak az SZDSZ-t hagyta el, a besenyőtelki közéletből nem vonult ki. Politikai szólamok helyett vállalkozókedvvel szolgál a falunak. A közeledő helyhatósági választáson párttámogatók nélkül akar indulni: a szavazatok száma majd eldönti, tetszik-e a helybelieknek a „jöttment” pedagógus kísérlet-sorozata. (Mucsi László 1994-ben sem lett képviselő, igaz, hogy csak egy „paraszthajszállal” maradt el a nyertesektől.)

Az 1990-es helyhatósági választásokon az SZDSZ helyi vezetőjeként Mucsi László 356 szavazatot kapott. Deli István kiskisgazdajelöltre 383-an szavaztak, ő akkor a párt második embere volt; 1990 késő őszén választották meg a kiskisgazdák pártelnöknek. Ha a párt az ő elnöki irányításával pályázik a képviselőségre, talán egy-két jelöltjükből tag lehetett volna. Deli István népszerűségét rokonságának és a maga tevékenységének is köszönheti. Anyai nagyszülei jó hírű gazdálkodók voltak (21 holddal kerültek kuláklístára). Édesapját „intelligenciaként” tartják számon: a háború előtt a falu segédjegyzője, az 1956-os forradalom idején tagja a forradalmi munkástanácsnak.

Deli István autószerelő szakmát tanult. 1977-től hat éven át a helyi tévész gépszerelője, sofőrje, kombájnos. 1983-ban vett egy használt IFA-billencset, és iparendélyt váltott teherfuvarozásra. A földárverések után hatvan hektár a birtoka, 1993-ban már gazdálkodó és iparos is.

(A választások után fél évvel beszélgettem vele.)

„EGY SZEMÉLY, AZ SEMMISÉG”

– Azt hallottam magáról, hogy ritkán áll le tereferélni, beszélgetni az emberekkel. Azt mondják, nem elég közvetlen, barátkozó.

– *Lehet. Pedig ismernek. Amióta fuvarozok, nagyon sok háznál megfordultam. Az igaz, hogy nem járok vendéglőbe. Aki odajár, az haver mindenkinek. De ha olyan helyeken kell a szavazatokat összeszedni, akkor inkább én kimaradnék. Mi csak a kiskisgazdaggyűléseken szoktunk összejönni.*

– A választás eredményhirdetésének éjszakáján az egyik képviselő azt harsogta a kocsmában: „Nemcsak az ekét, az ekevasat is megadóztatjuk!” Az indulatok lecsillapodtával hogyan alakult az önkormányzat és a kiskisgazdák viszonya?

– *Se különadó nincs, se békétlenség. Rendben mennek a dolgok. A törvény feljogosít rá, hogy eljárhassunk az ülésekre. Igaz, hogy ott nem sok minden történik. Nyilván nem a mi orrunk*

előtt tárgyalják meg, hogy mit csináljanak, én se ott tárgyalnám. Joguk van, hogy zártkörűen is kiértékeljék az ügyeket.

– Milyen ügyekre gondol?

– *Például az iskolaigazgató-választásra, amikor a tantestület nem fogadta el a régit. Az újat nem előtünk nevezték ki, igazgatóhelyettes volt már régen. Felhatalmazást kapott a polgármestertől, hogy csináljon rendet az iskolában. Aztán volt egy ülés arról is, hogy mi a tantestület álláspontja, hogyan vannak meg együtt. Az ott elhangzottaktól nem lettünk okosabbak. A helyzetet nem látjuk át, a kisgazdapártba meg egy tanár sincsen.*

– Csak megfigyelők a testületi összejöveteleken?

– *A bizottsági üléseken mi is szavazhatunk. Az alelnökünk a szociális bizottság, a titkárunk a kulturális bizottság üléseire szokott járni, én a pénzügyi bizottság tagja vagyok. Nagyon sokat ez se jelent éppen, mert ez is olyan, hogy egy személy, az semmiség. De azért csak tudja valamennyire az ember, hogy mi folyik.*

– Múlik magán valami ott?

– *Meghallgatják a véleményemet. De egy ember, egy szavazat. Van embere az MSZMP-nek, az MSZP-nek is, meg még ott a négy képviselő. Mint ellenzék, magam vagyok.*

– Volt olyan eset, amiről egészen másként gondolkodott, mint a többiek?

– *Nem, nem volt. Ha valami kételyem van, elmagyarázzák. Hiába nyújtanám fel a kezem, hogy ellene szavazok, akkor se lenne semmi. A szociális bizottságba vannak komolyabb viták. A vezetője a doki, az állatorvos.*

– Volt-e valami baklövése az önkormányzatnak?

– *Olyat nem csinálnak, amiből baj van.*

– A falu elégedett velük?

– *A falu biztosan, ha már megválasztotta őket. Persze a tagok sem egyformák, vannak, akik nem sok vizet zavarhatnak. A doki vitázik sokszor, ő aggatja a körmeit. Keresi az igazságot, igazságosan akarna mindent megoldani. Mondom, rossz dolgot nem lehet rájuk fogni. Úgyesen csinálják. Kicsit úgy, hogy ne lehessen beleszólni.*

– Bevált a polgármester is?

– *Bevált, mivel a jegyző jól irányítja.*

– Van-e a pártnak stratégiája a következő helyhatósági választásra?

– *Nem nagy az esélyünk győzelemre. Ezzel a választási rendszerrel és ebben a faluban talán mi mindig kisebbség leszünk. Mert 1400 szavazatból 380-nal a kilencekbe se lehet bejutni, és az már nagy szűgyen. Más, ugyanilyen lélekszámú faluban 190-nel bejutottak. 240-nel elvileg itt is be kellett volna jutni, de a mi falunkban 400-nál többet kapott még a kilencedik ember is. 1990-ben túl sok jelöltet állítottunk. Nem volt olyan, aki felvilágosítson bennünket, hogyan csináljuk. Értelmiségi azóta se csatlakozott a kisgazdapárthoz. Gondolom, azért okosabbak lettünk, tanultunk valamit a magunk kárából is.*

*

A kisgazdák 1994 őszén nem politizáltak. A vadonatúj kisebb-nagyobb birtokokon mozgalmas volt az élet, mindenki szántott, vetett, építkezett, vagy a termény- és géppiacokat látogatta. A párt nem toborzott új tagokat, és olyan értelmiségi pártfogót sem keresett, aki megálmodhatná a gazdák hatásos élet- és választási stratégiáját.

(Deli István az 1994-es helyhatósági választáson képviselő-testületi tag lett.)

SZABAD A TŐKE ÚTJA

Nincs társadalmi és egyéni haladás alkotó gondolat és szellem nélkül. A szakértelemnek olyan értelmiségi magatartásformával és tudással kell párosulnia, amely képes befolyásolni a haladás irányát, s átgondolt életvezetésre sarkallja az állampolgárokat. Ilyen vezető szakértelmiséggel a falu a választás után aligha dicsekedhetett. A testület egyetlen szakmai kiválósága az állatorvos, nem véletlen, hogy a választáson ő kapta a legtöbb szavazatot. A téeszelnök képzettsége sem hibádzik, de a szövetkezet szerény teljesítménye nem öregbíti az elnök szakmai hírnevét.

A testületen kívül is kevés a színvonalas értelmiségi. 1991–92-ben a bizonytalan jövőjű téesz elvesztette legjobb szakembereit: a főagronómust téeszelnöknek hívták el Füzesabonyba, a főkönyvelőt osztályvezetőnek a megyei APEH-hez. Az iskolában máig sincs nyugalom. Az igazgatóhelyettes 1990-ben egy évre kapott igazgatói megbízást. A polgármester szerint hiába hirdették meg az állást, nem találtak a régi helyettesnél alkalmasabb igazgatót, ezért az egyéves szerződését négyévesre változtatták.

Az egyetlen nyereség, hogy a falu új (házi/családi) körzeti orvost kapott. A második körzet és rendelő létrehozásával az önkormányzat helyet adott a besenyőtelkiek régtől kedvelt orvosának. A népszerű belgyógyász feladta füzesabonyi állását, s közkívánatra ezentúl csak Besenyőtelken és Dormádon praktizál. Emellett megmaradt a falu korábbi (SZDSZ-es) körzeti orvosa is.

A testület legtehetségesebb tagjai a jelentékeny tőkével rendelkező kisiparosok. A látszat azt mutatja, hogy a faluban és a testületben egyaránt övük a vezető szerep, s ők nemigen kerülhetnek az értelmiségi szaktudás befolyása alá.

Az első szabad választások óta Besenyőtelken a tőkés csoport és az önkormányzati apparátus együttműködése tapasztalható – a nyilvánosság ellenőrzése és az értelmiségiek közreműködése nélkül. A kilencvenes évek első felében szabad a tőke útja, s ennek anyagi hasznát élvezheti a község is. Alkotó értelmiség híján a rendszer változása a falunak erkölcsi hasznát nem hozott.

A község anyagi gyarapodásának leltára előtt lássuk, mi történt a testület tagjaival. Az MSZP-jelöltként induló téesztagpárttitkár félig-meddig kicsöppent a körből. A téesz átalakulása után időszakos munkanélküli lett, majd végleg elhagyta a téeszt.

A munkanélküliség ideje alatt villanyszerelő szakmát tanult, és egy közeli falu élelmiszer-feldolgozó üzemében helyezkedett el. (Az 1994-es helyhatósági választáson nem jelöltette magát.)

A takarékszövetkezet vezetője nyugdíjba ment, a korhatáron felül néhány hónapot még azért dolgozott, hogy kivárja, amíg helyét az egyik falubeli nagyvállalkozó menye elfoglalhatja. A nyugdíjas asszony ezután a falun kívül keresett magának munkát. (Az 1994-es választáson ő sem jelölt, indult viszont a nagyvállalkozó menye, a takarékszövetkezet új elnöke.) A másodállásos kisiparos helyzete talán erősödött, munkanélküli férjét a helyi téesz vette fel.

Vannak testületi tagok, akik bővítették tevékenységi körüket. Mint korábban írtam, az önkormányzat egyik első kezdeményezése a központi bevásárlóudvar és piactér kialakítása volt. Az önkormányzat telekbérleti szerződést kötött tizenegy besenyőtelki vállalkozóval. A vállalkozók közös tervek alapján felépítették, illetve felépítették a butikokat, a buszvárót és egy melléképületet. A tizenegy butik közül kettőben testületi tagnak van üzlete: az ács kisiparos tulajdonát egy fővárosból idetelepült fodrász bírta, egy másik helyiségben az ács

testvére nyitott üzletet. A Tüzép-telep vezetőjének butikjában a felesége rendezett be vegyeskereskedést. (A tüzépes 1994-ben nem jelöltette magát.)

A villanyszerelő kisiparos a gáz bevezetésekor a lakásokban végezte a szereléseket, és kazánokkal, radiátorokkal és egyéb szerelvényekkel kezdett kereskedni. 1994-ben már a falun kívül is vannak érdekeltségei, több községben a vezetéképítés fővállalkozója. A gáz bevezetésekor az ács kisiparos a kivitelező cég alvállalkozójaként kisebb részmunkákat végzett, lakossági szolgáltatásként járművet adott a községi szemétszállításhoz. Ugyancsak ő szponzorálja jelentős összegekkel a helyi sportkör focicsapatát.

5/ LELTÁR, TERVEKKEL

„Közkifolyó”, így jegyezte a hivatalos nyelv azt az artézi kutat, amelyik a helybeliek szerint a legízesebb vizet adja a faluban. Ezt látta ablakából a falu régi tanácselnöke. A kútnál libasorban álló asszonynépről az jutott eszébe, hogy Besenyőteleknek vezetékes víz kellene. Az elgondolást tett követte, és már több mint húsz esztendeje, hogy a konyhákban, fürdőszobákban a csapból csoboghat a víz. A közkifolyó megmaradt, és a tanácselnöktől megörökölt szobából a polgármester is tűnődhetett a látványon. Mert hiába, hogy Füzesabonyból csöveken jön a tisztított víz, vannak még sokan, akik igazán jót csak az artézi kút vizéből tudnak inni. Sorállás nem volt ugyan, de a nap majd mindegyik órájában ácsorgott ott valaki. A polgármesternek e tartós panorámáról az jutott eszébe, hogy nem szép az, amit lát. Bizony a kifolyó csúnya volt, mindig tocsogó lett körülötte, s a vízre várókat és a sarat kerülgették a templomba, üzletbe, hivatalba igyekvő emberek. Jó lenne gyönyörködni benne, gondolta a polgármester. Legyen hát szép ez a kifolyó, ezt hozta határozatba a képviselő-testület.

Az általános művelődési központ építésze, a Besenyőtelekről származó Veres Zoltán tervei alapján 1994-ben elkészült a díszkút. A vizet hosszúkás, ívelt vonalú, nyersszínű műkö medence fogja fel, partján karcsú lábakon álló vörösréz kupola csillog, alakja a templom toronyformáját mintázza. A díszkút körül sima kövezet fénylik, kényelmes padokon üldögélhetnek az idejárók, míg csöpög a kannába a víz. (Ahogyan a besenyőtelki polgármester mesélte, a dormándiak fölösleges luxusnak nevezték a díszkutat, de mostanában mintha ők is rendezkednének a dormándi közkifolyó körül.) A falu közepében nemcsak a kút a szép, az önkormányzat a templom környékének többi létesítményére is áldozott. Emlékművet állítottak a második világháború áldozatainak, egyúttal rendbe hozták az első világháborús emlékművet is. A műemlék-felügyelőség hozzájárulásával 1994-ben helyreállítottak két múlt századi műemléket: a Szentháromság-szobrot és Nepomuki Szent János szobrát. A háború előtt piactérnek használt faluközpont ma rózsákkal, dísznövényekkel ékes pihenőpark. Ünnepeken szökőkút permetezi majd a közönséget, mert felújították a régit, ami a hetvenes években pingponglabdákat dobált a térsziroda előtt.

Az önkormányzat – a polgármesterrel az élen – hagyománytisztelettel udvarol a falunak. Visszaadták az egyháznak régi tulajdonát, a templomiskolát, a „reprivatizált” egyházi ingatlanba az önkormányzat költségén bevezették a gázt. A templomiskola évtizedeken át tanácsi szolgálati lakás vagy bérlemény volt; az önkormányzat megígérte, hogy az egyháznak is szerez fizető bérloket az épületbe.

A kilencvenes években új utcát nyitottak, amely a régi felsőmalomhoz vezet. Az utcát a század elején malmot építő, villanytelepet létesítő Czakó Kálmánról nevezték el.

A malomban a hetvenes évek óta csak daráló működik, az önkormányzat azt tervezi, hogy felújítja és újraindítja. Ezáltal szolgáltatással és munkahelyekkel gyarapodna a falu. E

beruházásban az önkormányzat számít a közeli települések közreműködésére. A fejlesztések állami támogatására nagyobb az esély, ha a községek összefognak. A volt füzesabonyi járás kilenc települése kistérségi társulási szerződésre készül. Együttesen szeretnék megoldást találni a magángazdaságok terményeinek feldolgozására. A beruházásokban Besenyőtelek régi partnere Füzesabony. A következő öt-tíz évben közös kasszából fizetik az abonyi víztisztítótelep felújítását és bővítését. Együttes program volt a gáz bevezetése is. A besenyőtelki önkormányzat 1989-ben kapott miniszteri engedélyt a gázvezeték építésére, a kilencvenes években az önállósult Dormánd is társult a gázprogramba.

A besenyőtelki polgármester és a jegyző legszívesebben az önkormányzat terveiről, a megoldandó feladatokról és az ügyintézés útvesztőiről beszélt. Majd' elfeledték az eredmények közt felsorolni, hogy 1994 őszén már harmadik éve, hogy gázzal indul a fűtési szezon. Abban a nyolcszáz lakásban mindenképpen, ahová annak rendje-módja szerint eljutott a gáz. A váratlanul hidegre fordult októberben a polgármester vacogott, mert hivatalába csak ezekben a napokban érkeztek meg a gázóraszerelők. A gáznak köszönhetően a közintézmények energiaszámlája egyharmadára csökkent.

Itt is van tehát vezetékes gáz, mint Dormándon, de a telefonnal lemaradt Besenyőtelek, pedig hatszáznegyven vonalat igényeltek a besenyőtelkiek. A hivatalban úgy magyarázták, hogy egy kétezer állomással rendelkező digitális telefonközpont tervei elkészültek, s a lakossági megrendeléseket majd 1995 első félévében tudják teljesíteni. Olcsóbban, mint a dormándiakét. A részletező elbeszélés ellenére nem értettem pontosan, miért késik a besenyőtelki hálózat bővítése. Gondolom, ez a helybeli polgárok számára sem világosabb. Egyesek azt rebesgetik, hogy csupán választási fogás a hálózatbővítés késése.

1994-ben a csatornázás is terv még. A hivatal 1994 márciusában adott be tervpályázatot a szennyvíztisztító telepre (csak a tervezés költsége egymillió forint volt.). Az elbírálás 1995 őszére várható. Megéri a várakozás, hiszen az állam a kétszáz-háromszáz millió forintos beruházás hetven százalékát kifizeti. Az önkormányzat kiadása még a fennmaradó harminc százaléknál is kevesebb lenne, ha Dormánd is csatlakozna a programhoz. 1994 őszén még tartózkodott.

Megint csak terv, hogy a községen áthaladó 33-as utat nyolcméteresre szélesítik, s mindkét oldalán kerékpársávot különítenek el. A Debrecennek tartó nagy forgalomról ugyanekkor szeretnék leválasztani a helybeliek közlekedését, ezért egy hat méter széles tehermentesítő utat terveznek a tárkányi oldalon. Ha az ígéreteknek hinni lehet, az útépités költségeiből az önkormányzat csak húsz százalékot fizet, a többit állami támogatásból (pl. KPM-hozzájárulásból) fedezik.

Az elmúlt négy évben az önkormányzat a szociális gondok enyhítésére fordította a legtöbb figyelmet. Részt vállalt az iskoláztatás költségeiből. A képviselőtestület döntése alapján minden Besenyőtelken lakó állandó lakos tanulónak kifizetik a tankönyveit. A 320 általános iskolásra, a 159 középiskolásra és 14 egyetemistára egymillió-kétszázezer forint jutott. A szociális gondoskodásnak többféle gyakorlata alakult ki. Apró figyelmességként karácsonyra minden gyermekes család, a fekvő betegek, az ötvenéves házaspárok és a kilencven éven felüliek szaloncukrot kaptak az önkormányzattól ajándékba.

A falunak 1994-ben kétszáz munkanélküli lakosa volt. Részleges segélyezésük az önkormányzatra hárul: 1990-ben negyven munkanélkülinek fizettek járadékot, négy évvel később a járadékosok száma kilencvenhétre emelkedett. Még csak terv, hogy új falubeli munkahelyek mérséklék a foglalkoztatási gondokat. Egy Besenyőtelekről elszármazott mérnök-közgazdász külkereskedő 1994-ben egy „árnyékolástechnikai” üzem alapozásához kezdett; dr. Simon János az S & H Impex tulajdonosa a harmincmillió forintos beruházással épülő

munkahelyen elsősorban besenyőtelkieket alkalmaz majd. (Az üzemet 1995 januárjában megnyitották.)

Hogy addig mi lesz? Csepp a tengerben, hogy az önkormányzat tizenegy közmunkást foglalkoztat – mezőőrnek, falugondnoknak, karbantartónak.

A csődörös is az önkormányzat közmunkása: két állami mént hozattak a faluba; 1994-ben hatvannyolc kancát fedeztettek. Meglepően magas szám, hisz a faluban ma sincsen több ötven lónál, és nem is lesz, bárhogya szaporodna a magánbirtok. A besenyőtelkiek mostanában nemes, tiszta vérvonalú lovak tenyésztéséről álmodoznak; nem a „borozdában” vagy a fuvaroskocsikkal poroszkáló lovak tartása a divat. 1994-ben négy-öt fogattal jelentek meg a „Kömlői lovasnapok” rendezvényein, egy tenyésztő lovat indított a díjhajtóversenyen. E költséges passzió azt is jelzi, hogy Besenyőtelken nőnek a társadalmi különbségek. százhatvan vállalkozó van, kis híján annyi, mint munkanélküli. Az utóbbi négy évben a földműves réteg gyarapodott a legjobban: 1994-ben 280 család él a földből, de közülük százhusznak egyéb tevékenységre szóló vállalkozási igazolványa is van. Kezd visszatérni a földművelés régi rangja: a leggazdagabb vállalkozó 1994-ben a legnagyobb földbirtokos. (A két „leg” persze csak feltételezés, mert máig sincs hiteles föld- és vagyonynyilvántartás, és egy-egy rokonságban és a bérlők közt vándorolnak a földek.)

Az önkormányzat a kilencvenes évek első felében még nem nyerte el a földművelők bizalmát. A földárverések előtt a polgármester azt javasolta, hogy mint a közbirtokosság idején, legyen a közlegelő köztulajdon, az önkormányzat gondoskodna karbantartásáról és jogszerű használatáról. A gazdák tiltakoztak, és a hivatal határákörén kívül két önálló legelőtársulatot alakítottak. Egy évvel később a polgármester úgy látta, hogy a legeltető gazdák elégedetlenek a magántársulattal.

Az, hogy az önkormányzat kedvében akar járni a falujának, bocsánatos bűn, és a javát szolgálhatja mindenkinek. Például bizonyosan a gazdák hasznára van, hogy a kisgazdapárt alelnökének a fia az önkormányzat közmunkás-csődöröse. És nem kiváltságképpen, hiszen képzett a fiú, iskolában tanulta a lovasszakmát.

A munkanélküliek gardírozása, a „vállalkozásbarát” önkormányzati politika, a parisztokrácia támogatása a falusi vezetés elfogulatlanságát bizonyítja. Más nézőpontból talán éppen az elfogultságát. Akármilyen közvélemény-kutatás eredménye, nem a helyi elit tehet arról, hogy nincs béke az egyes társadalmi rétegek között – ingatag a közhangulat.

A bajnak csak egyik forrása, hogy bizonytalan a jövő; az emberek bizalmatlanok egymással. A bizalmatlanság oka, hogy a különböző rétegek eltérő munkaviszonyokhoz, követelményekhez, viselkedéshez szoktak az államszocializmusban, s most a föld újraosztása együttműködésre kényszeríti valamennyit. Az ellentéteket tetézi, hogy a kapitalizálódás feltámasztja a háború előtti falusi hierarchiát és egyben annak szocialista kritikáját is; csupán a társadalmi jólneveltség gátolja meg a „prolizás” és a „kulákozás” elszabadulását.

A földhasználat új formáinak megjelenése és a szűkülő munkapiac felborította a megszokott szereposztást. 280 besenyőtelki családból százan téesztagként foglalkoznak földműveléssel, s csak alkalmanként vannak ügyleteik az újjgazdákkal. A szövetkezet tartózkodó és közömbös, az újjgazdák csoportja pedig bizalmatlan, ezért a nagybirtok gépparkja, kapcsolatai, szakmai tudása nem hasznosul a falu egészének mezőgazdasági termelésében. A száznyolcvan új földtulajdonosból az eltökéltség vagy a kényszer csinált földművelőt. Viszonyukat az a hiedelem kuszálja össze, hogy Besenyőtelken mindenki ért a földhöz.

1. Nagyobb gazdaságot „gründol”, aki ennek előtte törpebirtokból próbált megélni – a vállalkozó szellemű fiatalabb gazda és a régi technikákban otthonos idősebb gazdálkodó.

Csak a maga szakmai tudásában és piaci információiban bíz, még hasonló helyzetű társai segítő szándékát is kétkedve fogadja. Minden érdekszövetséget, közös szakmai képviselőt elutasít. Jól felszerelt gépparkjukkal ritkán vállalnak szolgáltatást, inkább a „kisebbségnek” szántanak, aratnak „majd ledolgozod”-fizetség fejében.

2. Földet akar művelni az is, aki eddig a téesz bér munkása volt. Egyesek a téesz fizetést keveslik, másokat családjuk terjedelmes öröksége készítet magángazdálkodásra. A volt téesztagok szakmai tudása igen változékony; általában csak azon a területen otthonosak, ahol bér munkásként részfeladatokat láttak el, s azt sem egyenletes színvonalon. Ők ma a falu gépparkjának mechanikusai, de egyre kisebb az ázsíójuk, mert a téeszből hozott tudásukkal és munkamoráljukkal elégedetlenek az új magángazdák. A volt téesztagok önálló gazdaságukat mérsékelt termelésre és szolgáltatásaik bevételeire alapozzák. E csoport falubeli gazdasági kapcsolata a legkiterjedtebbek.

3. Az iparosok, a kereskedők és a vegyes vállalkozók egy része fölhalmozott tőkéjét akarja visszaforgatni a földbe, s néhányan kizárólag az agrárágazatban szeretnék kamatoztatni vállalkozási praxisukat. Nem jó a hírük a gazdálkodók körében, legfőként azért, mert ők elismerik, hogy nem értenek a földhöz, és nem is „szerelmesei” a földnek. Nem titkolják, hogy pusztán a föld jövedelmét szeretnék. Valószínűleg sikeresek lesznek, hisz nem röstellik megkeresni a valóban hozzáértő szaktanácsadókat és a kedvezményes hitel forrásait.

Kétségtelen: az új helyzet nyertesei a nagygazdák, a vállalkozók és a volt téesztagok, de mindőjük másféle reményekkel várja a jövőt. Nem egységes a kiszolgáltatottak csoportja sem. 1. Földet művelne az ipari munkás és a tisztviselő, mivel állandó munkahelyén megcsappant a havi fix. 2. A föld jövedelméből szeretne megélni a munkanélküli – képzettségétől függően átmenetileg vagy véglegesen. 3. A nyugdíjas a földből származó kiegészítő jövedelemre számít, ha bírja még erővel a mezőgazdasági munkát.

A kiszolgáltatottak nem boldogulhatnak a nyertesek közreműködése nélkül, s különösen az iparból érkezettek túlik nehezen a gazdálkodás korábbi keretei közt kialakult paraszti stílust. Családjuk és rokonságuk tökeerősségén, gazdálkodási múltján és jelenlegi gyakorlatán múlik, hogyan boldogulnak.

PIROSKA NÉNI HAGYATÉKA

Úri Piroška mesébéli és szeretetre méltó asszony volt. Még gondolatban sem ártott soha senkinek. Tudott mindent, amit a huszadik században Besenyőtelken egy parasztasszony egyáltalán megtanulhatott. Ismerte és megtartotta a falusi együttélés íratlan szabályait. Kilencgyermekes családban nőtt fel, ő maga három gyermeket és egy fogadott rokon lányt nevelt. Családja szolgálatában telt el az élete, már deresedő hajú gyermekeit is gondoskodással és szeretettel vette körül.

Keze munkáját mindig meghálálta a föld és a jószág. Édesapjának hetven holdján nevelődött a parasztmunkára, s asszonynak is jó gazdacsaládba került. Míg férje, Borhi Ágoston a második világháborúban katonáskodott, Piroška néni egymaga látta el a gazdaságot, etette, gondozta gyermekeit és idős apósát. Hogy beköszöntött a béke, Piroška néni és a férje már csak kínlódni tudott a földdel. Borhi Ágoston a gazdatéeszbe lépett be a földdel, hogy mentesüljenek a beadás alól. Piroška néni nem lett téesztag, de férje nevére évekig a téesz földjén hajladozott. Ahogy telt az idő, egyre többet, mert férje sokat betegeskedett. És persze volt családi gazdaság is mindig, hiszen kevés volt a téeszjövedelem.

Két lánya férjhez ment. Egyikük a faluban maradt, a helyi postahivatalban tisztviselő. Másik lánya a férjével együtt a főváros közelében telepedett le, talán azért menekültek el

Besenyőtelekről, mert a férj 1956-os „ellenforradalmár” volt, s ezt „feledhetetlen” bűnként kezelték a helyi hatalmasságok. Piroska néni, amíg bírta erővel, istápolta idegenbe szakadt gyermekét. Sokszor napokra, hetekre a lányához utazott, hogy átvállalhasson valamit a kétgyermekes család gondjaiból.

Piroska néni fia, Áron odahaza maradt, a Borhi-portára hozta feleségét. Áron már csak a romjait láthatta szülei egykor virágzó gazdaságának. Az iskolát kezdte, mikor kitört a háború, s az éhínséges ötvenes években kellett pályát választania. Taníttatására nem volt pénz, s munkát sem egykönnyen kapott, mert a rokonságában volt egy „rendszerellenség”, aki kuláklístára került. Tizenöt éves kamaszként Berentén fogadták fel segédmunkásnak. Munkahelyéről gyakran vitt üzenetet a faluba a besenyőtelki elítéltektől, akiket rabmunkásként dolgoztattak, ugyanott.

Áron hamarosan kivergődött a segédmunkás-létből, hegesztőszakmát tanult. A hatvanas években Miskolcon helyezkedett el, s hogy mielőbb új házat építhessen, erején felül dolgozott. Több olyan félesztendő telt el, hogy nyolc óra helyett napi tizenhat órát dolgozott.

Áron felesége, Ági lánykorában egy pesti gyár betanított varrónője volt. Asszonyként egy egri szövetkezetnek vállalt bedolgozó munkát, emellett nevelte két gyereküket. Piroska néni legfőbb gondja az önellátó családi gazdaság volt.

Áron és családja mindig külön kasszán, de közös háztartásban élt az idős szülőkkel. Piroska néni önállósága azután is megmaradt, hogy 1982-ben meghalt a férje. Az idős asszonyt a gyerekei szeretettel és tisztelettel vették körül. Áronék az ő megkérdezése nélkül semmiféle gazdaságot érintő ügyben nem döntöttek, még abban is Piroska néni volt a megmondható, hogy disznóöléskor mennyi fűszert keverjenek a kolbásztöltelékbe. A család békéjéhez és nyugalomához valamiképpen hozzátartozott Piroska néni szerény és dolgozós jelenléte. A két háztartás külön konyhát vezetett, de ha jött valami ünnep, a külön konyhában Piroska néni mindegyik gyereke, unokája részére „sütkérezett”.

Borhiék családi gazdasága akkor kezdte feszegetni az önellátás kereteit, amikor a nyolcvanas években Áronék lánya férjhez ment, és fiuk felsőbb iskolába került. Kísérletképpen vettek kétszáz tyúkot, a tojáshoz értékesítették. A tápárak ugrásszerű emelkedése miatt felszámolták az állományt. Foglalkoztak még pulykával és héj nélküli tökmag termesztésével, egy Eger környéki telken pedig gyümölcsöst telepítettek. A gazdálkodásból sosem pénzeltek sokat, volt ugyan egy tucat birkájuk, de ezeket Áron inkább csak kedvtelésből tartotta. A családi jövedelem túlnyomó része Áron ipari munkájából származott: huszonnyolc éven át egy egri olajkutató cég kiváló hegesztője volt. Szerette a munkáját, büszke volt kitüntetéseire és kiváló minősítésére.

A földműveléssel való komoly kalandja 1990-ben kezdődött azzal, hogy híre kelt: ki lehet venni a térszélből magánhasználatra a járadékos földeket. Ha egyszer híre van s még törvényes garancia is, kiveszi ezt a földet. Úgy gondolta, ez simán menni fog, és legalább annyira szavahihető a földre vonatkozó törvények, mint például egy vállalati kollektív szerződés. Nem földbirtokot akart, hanem mindössze néhány holdat, aminek termését majd feleteti a tyúkokkal és a malacokkal. A földtulajdon biztos reményében lelkesen készülődött, s megtakarított pénzén egy takaros, vadonatúj kis teljesítményű Rába-traktort vett. A ragyogó sárga gépcsodát maga is játékszernek nézte, ami arra való, hogy behordja vele a határból a kukoricát, s ha van ráérő ideje, megszántsa a kertet.

Ahogy múltak a hónapok és az évek, rá kellett jönnie, hogy egy államilag garantált földtörvény annyit sem ér, mint egy irkalapra fogalmazott magánmegállapodás. Summa summarum, a földet több év alatt sem sikerült a nevére íratni; késett a tulajdoni lap a földmérőkkel együtt. Pedig ő mindent megtett: fáradhatatlanul ágált a térszírodán és a

földhivatalban. Még nem tudta, milyen hosszú kálváriára számíthat, amikor a kárpótlásra való igényét beadta. Ezzel csak tetézte gondjait. Az évek során lassan beletörődött, hogy törvényes földhasználat Magyarországon csak a távoli jövőben lesz, s a mezőgazdaság a nemzetgazdaság mostohagyermeké marad.

A földért való hadakozás közben kritikus szemmel figyelte a politikai eseményeket s a munkahelyén bontakozó gazdasági változásokat. Miközben a föld dolgában egyre fejtelenebbül alakultak a dolgok, munkahelyén a termelés racionalizálásáról szónokoltak. A sok okos okfejtés és gazdasági mérlegelés oda vezetett, hogy Borhi Áront a nyugdíjkorhatár elérése előtt három és fél évvel nyugdíjazták. Kis híján összeroppant a kettős nyomás alatt. Végére a föld mentette meg az apátiától. Miután nyugdíjba ment, gépeket javított, szerkesztett, s ötvenhét évesen új földművelő jövőt próbált magának elképzelni.

Piroska néni még láthatta az ötven lóerős traktort, amit Áron 1994 tavaszán vásárolt. Nem sokáig örülhetett neki: 1994 tavaszán eltemették Piroska nénit.

A Borhi-házapár maga küszködik a gépekkel, a földdel s a temérdek tennivalóval. Fiuk a fővárosban mérnöki diplomát szerzett, s állást is ott talált magának. Lányuk családja a faluban él ugyan, de inkább ők szorulnak támogatásra, dolgozni nem tudnak Áronék gazdaságában.

Borhi Áron anyai hagyatéka nem csak a föld. Úri Piroskától megörökölte az igényes munkát és az emberekbe vetett bizodalmat is. Talán ezek a hagyatékok tartják benne a lelket. Most próbálja szokni a számára idegen utóparaszti mentalitást. Az ipari munkás életkörülmények után nehezen viseli a földművelőkkel való állami bánásmódot. Ha végiggondolja életét, mégsem bánja, hogy a könnyebb sors reményében nem költözött a városba.

6/ KÖRÖK A FÖLD KÖRÜL

Két legény szeretett volna udvarolni egy leánynak, s egyikük belehalt a cigányzenés bál utáni verekedésbe. Szép, húszéves fiatalember volt, ha megéri, ma nyolcvanéves öregember lenne. Gyilkosát, a másik udvarlót börtönbe zárták. A szép fiatalembert a családja eltemette, meggyászolta. A két rivalizáló legény családi közti ellentét máig elevenen él. Egy falubeli tisztviselőtől hallottam ezt a szomorú történetet. A megölt legény a tisztviselő rokona volt, s azt bizonygatta; a gyilkos családja nem érdemli meg, hogy ő tisztviselőként földjük ügyében külön szolgálatokat tegyen.

Amikor a legényt megölték, az 1991-ben rá emlékező rokon még meg sem született. Igaz a történet vagy csak legenda? – kérdeztem 1991 őszén Piroska nénitől, aki kortársa lehetett a fiatalembereknek. Minden igaz az utolsó szóig. A két legény az ő utcájukban akaszkodott össze, mert éppen neki, a mit sem sejtő Úri Piroskának szerettek volna udvarolni. Boldogtalan legények. Piroska néni csak a tragédia híréből tudta meg, hogy szemet vetett rá a két fiatalember. Mindkettőjükkel csak tánc közben váltott szót, a korabeli szokás szerint őt anyja a bálba oda és vissza is kísérgette.

Úri Piroska a bálról keveset beszélt, de kérésemre elsorolta, hogyan rokon a sértett tisztviselő és a földigénylő gazda. Melyikük milyen gazdaságot örökölhet, ha új földosztásra sor kerül. Piroska néni úgy ismerte a falut, mint a tenyerét. Tudta, hogy kinek mennyit érő volt a gazdasága a háború előtt, s mire vitték a faluból elköltözött idősek, fiatalok. Amikor a nyolcvanas évek elején megismertem, ő mindenre jól emlékezett. A megfélemlítés korának hatására az egykor módos gazdák még röstellték, hogy földjük volt valaha, s a személyesen „bevallott” földtulajdonok a határ negyedét sem foglalták volna el. Aztán 1990–91-ben

egyszerre úgy felszaporodott a régi jogos tulajdon, hogy egy járásnyi terület kevésnek látszott az igények kielégítésére.

Tulajdon volt, de újra nem kell senkinek se, mert a gazdálkodó helyzete kilátástalan. Mit is akarna Magyarországon a paraszt a földdel – magyarázta az egyik helyi kisgazda –, hisz a „közös piaci” gyerekek tejben-vajban fürdenek, s ha ez így megy tovább, búzából építik a homokvárakat. A tevékeny gazdálkodók annyit azért elismertek, hogy a földet visszakerik, hiába pang a tej-, a marha- és a sertéspiac. Hogy mi lesz a termelési cél, mekkora lesz a birtok, arról senki sem nyilatkozott szívesen. Az élelmesebb földre várók már 1991 tavaszán használták a téesz földjét – a szövetkezet mérette ki ideiglenesen, a földjáradék fejében. Abban az évben még csak két érdek osztotta meg a föld körül csoportosulókat.

A szövetkezetnek birtoka volt és rendelkezési joga a föld felett. A földigénylők a korlátlan és azonnali földkiadást követelték. És mivel a járadékos földek visszamérését megengedő 1989-es törvény után az igazságtételt hirdető új politikai kurzus került hatalomra, a törvény adta lehetőségeket ki-ki a maga érdekei szerint értelmezte.

Az igénylők hátránnyal léptek az alku helyzetébe: két évbe tellett, míg a törvény életbe lépése (úgy-ahogy) köztudomású lett. 1991 őszén hívta össze a téesz azokat a jogosultakat, akik az eddigi földjáradékot művelhető földtulajdonra akarták váltani. A szövetkezet készségesnek mutatkozott, a tárgyaláson mégsem született megállapodás. Az igénylők a régi helyén szerették volna visszakapni a földjüket, a téeszelnők pedig egyetlen határrészt ajánlott fel, hogy a téesztáblák gazdaságos művelését ne zavarják a beékelődő kisbirtokok. Ez csak olaj volt a tűzre. Az igénylők árgus szemekkel figyelték, hogyan bánik a szövetkezet a felosztásra váró vagyonnal. Úgy látták, hogy omlik-romlik a téesz, egyszerre csak egy hétre való gázolajat tud venni, de bezzeg a volt párttitkárnak maradt a magas fizetése, hiába, hogy jelenlegi beosztása szerint csak a központi iroda kapusa. Halottak napján lábon állt a napraforgó, s az őszi búzát sem érkeztek elvetni. Persze az igénylők nem téeszgyűlést tartottak erről az irodában, véleményüket inkább az fejezte ki, hogy nem tetszett semmi, amit a téesz fölajánlott. Nem tudtak egyezsége jutni, hol mérjék ki az igényelt száz-százötven hektárt.

Az első gyűlésen egy, a másodikon kettő, a harmadikon három táblát kínált felosztásra a téesz. Hol ennek, hol annak nem tetszett a föld fekvése vagy minősége. A harmadik összejövetel után az elnök már csak egyenként, külön-külön tárgyalt az érdekeltekkel. Miután berekesztette a közös gyűléseket, az igénylések az irodán porosodtak. A törvénytisztelő igénylők addig mászkáltak az irodára, mígnem a téesz postázta a véglegesítéshez szükséges okmányokat. Az igénylők másik csoportja füttyült a formaságokra; a téesz által kijelölt területen magamagának kimérte a földjét.

Az első földcsata tehát lezajlott, hivatalos regisztráció nélkül. A földhivatalnak és a földmérőknek sem jutott rá ideje, hogy a földhasználatot megnyugtatóan formulázzák. A félhivatalos tulajdont megművelték a termelők, s közben a hivatalokkal egyetemben az újabb földcsatára, a kárpótlásra készülődtek.

LICIT, 1993

A kárpótlásról először az jutott eszembe, hogy ostoba kifejezés. A károkat pótolni hiábavalóság, hiszen a pótlás újabb károkhoz vezet. A kárpótlási törvény pedig nem ártalmatlan ostobaság, inkább politikai nonszensz, mert összemosza a szándékokat. Igazságszolgáltatást ígér a megalázott, tulajdonuktól megfosztott állampolgároknak, s ugyanezzel a jogi formulával akar új, működőképes gazdaságszerkezetet teremteni. Persze egy félresikerült törvényből is származhat jó. Bízunk benne, hogy a kormányzati balfogásokon edződött „józan

„paraszti ész” újfent kitalál valamit. Legalább a föld dolgában, hogy ezután is legyen kenyerünk.

A kárpótlás hírére Besenyőtelken senki sem vette a fáradságot, hogy kikarózza régi birtokának határait. A nagy csönd azt sejtette, hogy az egykori „kulák”-nagyszabók csoportjából, a klánból származó utódok sem jelentkeznének a visszaigért földért. Igaz, a kárpótlást megelőző hónapokban a besenyiek fáradhatatlanul gyűjtögették igényjogosultságuk bizonyítékait, de terveikről alig lehetett hallani. A kisgazdapárt vezetői legtöbbet arról meséltek, hogy túlságosan körülményesek a nyomtatványok. A termelés dolgában érdektelenséget mutató falu eközben megfontoltan „fegyverkezett”: rendszerről, magtakaróval, gabonaszárítóval, aggregátorral.

A megyei újság tudósítója maratoninak nevezte az 1993 márciusában lezajló földárverést. 187 igénylő 14 millió forint értékű kárpótlási jeggyel pályázott a dobra vert 1045 hektárra. A résztvevők két napon át, reggeltől estig licitáltak. Egy részük csak a föld tulajdonjogára pályázott, más részük művelésre akarta a földet megszerezni. A birtokbavétel célja pedig nem azon múlt, hogy mekkora a visszaosztott tulajdon.

A terem zsongott, az adminisztráció szüneteiben át-átrendeződött a közönség. Tárgyaltak, zúgolódtak, latolgattak, vitakoztak, vagy csak tereferéltek egy rég nem látott ismerőssel. Az újabb és újabb kis csoportok az érdekek és a rokoni kapcsolatok szerint szerveződtek.

Az 1951-es kuláklista összeállításakor a családfők és feleségeik többsége negyven-hatvan éves volt. A legidősebb a hetvenötödik évében járt, amikor a feleségével és két felnőtt gyermekével a hortobágyi borsósi állami gazdaságba internálták. Ebből a „jójárt” ragadványnevezű családból senki sem tért vissza többé a faluba. A korfa másik végpontját két harmincéves asszony foglalta el. E kuláklánból tíz magányos öregember és egyetlen házaspár érte meg az 1993-as kárpótlást.

A túlélők korelsője, Rausz Ferenc 1901-ben született, visszamért birtokán a fővárosból hazaköltözött unokája kezdett gazdálkodni. A Pesten nevelkedett fiatalember még csak néhány éve elhunyt apja jogán örökös, de az árverésen több hozzátartozója nevében is licitált. Tán maga sem tudta volna megszámolni, hány rokona feszengett, jött-ment a rapszodikus hangulatú tömegben.

A licitálók csoportosulásai láttán elsősorban az érdekelt, milyen rokonsági körök vitték-vihették a főszerepet a kárpótlásban. Honnan jöttek, és mekkora gazdaságokat hoznak össze a visszamért jogos tulajdonból és az örökségből. A helyi szövetkezet százhuszmilliónyi vagyona mellé pusztán ügyefogyottságot „örökölt”, ezért ebben a faluban csak akkor lehet életképes a mezőgazdaság, ha a magángazdák optimális nagyságú területhez jutnak. A jövő leginkább a sokat „jussoló” utódok kezében van. Különös módon még akkor is, ha az új tulajdonosok megint a szövetkezetnek adják művelésre a földjüket.

Mivel a kolhozvilág előtt a legtöbb föld az egykori kulákok nevében szerepelt, e rokonságokból építkező gazdálkán családfáinak leágazásain kerestem a gazdálkodásra esélyeseket.

A 83 listára vett családgazdaságból 1993-ban tizenketten éltek, s 74 házaspár leszármazottja érte meg a felnőttkort. Közülük 1993-ban 278-an jogosultak az örökségre; 39 százalékuk a klán rokoni körében házasodott, 67 százalékuk ma Besenyőtelken él, tehát a falu és a rokonság megtartó erejét nem morzsolta fel az a négy évtized, amelyben a „civiliek” okszerű és korlátlan gazdálkodásáról szó sem lehetett.

1993 márciusában másodjára árvereztek a termelőszövetkezet területéből. A két liciten résztvevők háromnegyede a klánból származott. Az egykori tulajdonosok és a jogos örökösök több mint a fele jelentkezett kárpótlási jeggyel. Ők erőteljesebben kötődnek a faluhoz: több

mint nyolcvan százalékuk ma is besenyőtelki lakos, s a klánból hatvan százalék választott házastársat.

Hiába a rokon és lokális lojalitás, a licitálók megnyilvánulásai nem a klán azonnali rekonstrukcióját jelezték. A többség ugyanis nem termőföldre, működő gazdaságra vágyott. Azt tervezte, hogy a földjét bérbe adja, s a föld mint értékálló tulajdon, ezután végre a nevére kerül. Ha a szükség úgy hozza, szabadon rendelkezhet vele.

A kárpótláson részt vevő egyetlen klánháaspár, Vass Vendel és Ragó Julianna ma már csak azzal törődik, hogy valamit örökölhessenek utánuk gyerekeik. 1951-ben 32 holddal kerültek a listára, de kuláknak minősültek az asszony szülei és hét unokatestvére is. Apai nagyszülei 1911-ben száz holdon felüli birtokosok voltak. A férfinak hat unokatestvéréből lett kulák. Őt magát 1952-ben vasra verve szállították a megyebörtönbe, csak a Nagy Imre-féle amnesztiának köszönhetette, hogy tizenegy hónapra szabadult.

A házaspárnak három gyermeke született. Egyik lányuk OFOTÉRT-vezető Egerben, a másik Pesten jogtanácsos. Fiuk szintén a fővárosban lakik, egy külföldet járó gépszerelő vállalat csoportvezetője. Gyakran hazalátogatnak, de idős szüleik birtokával nem tudnának mit kezdeni.

Vendel bácsi 1993-ban kilencvenegy éves volt. A téesszervezéskor azzal zsarolták, hogy kiteszik a lányát a gimnáziumból, ha nem írja alá a belépési nyilatkozatot. A szövetkezet bikái mellett és kocsisként tíz évet dolgozott a nyugdíjig. 1993-ban földjük jogáért apelláltak, és azt akarták, hogy a föld gondját továbbra is a téesz viselje.

A márciusi árverésen a hetvenkét éves Julis néni licitált, a nyugdíjas téesztagokkal üldögélt egy társaságban. A tagosok dűlőjéből vett földet, igen magas áron. Kisebb területet szerzett, mint amekkora annak idején odaveszett. (Vass Vendel 1994-ben meghalt.)

A kárpótlási jegy a visszajáró föld minőségéből és nagyságából összeadódó értéket fejezi ki a föld termőerejét jelző aranykoronában. Egy aranykorona névértékét ezer forintban határozták meg. A földárveréseken a névérték alsó határa ötszáz forint. Ha az árverésre bocsátott terület aranykorona-értéke kevesebb, mint a földre pályázók aranykoronája, megindul a licit fölfelé.

Julis néni a licitáláson csak arra figyelt, hogy a téeszbérletre ideális táblában szerezzen földet. Végére az ár eszmei érték, és neki nem volt fontos, hogy hol tart a licit. A lehetséges ötszáz helyett ezeregyszáz forintot adott egy aranykorona értékű földterületért. Az árak csak azért szaladtak fel, mert a téeszre számítók egymásra licitáltak. Attól féltek, hogyha földjük távol esik a közös tábláktól, nem vállalja át a téesz. A csekély aranykoronával rendelkezők összefogtak, hogy közös művelésre alkalmas területet kínálhassanak fel. E cél büvöletében azt nem számolgatták, hogy a magas ár miatt kevesebb földet írnak a nevükre.

A szövetkezet néhány vezetője úgy látta, hogy az árakat a licitekbe beleköttyogó magángazdák hajtották fel. Ezt én észleltem, bár nyilvánvaló, hogy nemcsak a téesz glóriája emelgette az árfolyamot. A liciteket irracionális óhajok és racionális megfontolások vezérelték.

A PASKOMI ESET

A birtoklás különböző szándéka keltett viszályt két család között. Talán a tavaszi árverés véget vetett az évekig tartó áldatlan állapotnak.

Vrataricsék a nyolcvanas évek elején bérbe vettek a téesztől egy négyhektáros, kiégett, szikes legelőt. A földhöz tartozó kis tanyaépület a gazból és a szemétből szinte ki sem látszott, sokan ide hordták a hulladékot a faluvégi utcákból. A házak közé benyúló sarkos határrész már csak azért sem kellett senkinek, mert termését boldog-boldogtalan megdézsmálta. A huszonéves

Vratarics fiú fölfogta a földet, hogy három birkával és néhány bértehenével gazdaságot alapítson. Sokat dolgoztak, míg eltűnt a gazrengeteg, a szemét. Építettek egy önetetős-önitatós, harminc férőhelyes tehenistállót meg egy nyolcvan birkának elegendő juhhodályt. A kilencvenes évek elején a téesztől átvett kőépületben három ló és egy csikó lakott, a fejőgépeket a régi bojleres fürdőszobában tartották. A tanyát láncsal keringőző, hatalmas fehér kutyák őrizték, anyjukat az idősebb Vratarics fiú hozta a lengyel Tátrából, ahová a nyugodtabb időkben síelni járt.

Az első bérleti szerződés megkötésekor a téesz szinte örökös használatra kínálta a tanyát, és még azt is ígérte, ha később a szerződő felek bármelyike meggondolná magát, a szövetkezet átveszi-kifizeti az istállókat. A kilencvenes évek elejéig Vrataricsék mintegy kétszázezer forint bérleti díjat fizettek ki.

Mikor a kárpótlás és a földtulajdon-rendezés ügye először szóba jött, Vrataricsék még háborítatlanul fejték a teheneket. Tehették, mert a téesz, amelyiktől a teheneket bérelték, fölsozlott, így a család teljes jogú tulajdonosa lehetett a népes tehéncsordának. Reménykedve, hogy talán a föld is az övék lehet, kétszáznyolcvanezerért traktort vásároltak. Később, hogy kezdték visszamérni a járadékos földeket, a család ezt a tanyát kérte végleges tulajdonnak. Azt gondolták, hogy bérlőként övék az elsőbbségi jog. De a téesz nem adta a földet. A hivatalos indok mindössze annyi volt: a járadékosoknak csak a téesz által kijelölt táblákat szabad elfoglalni. „Nem hivatalosan” azt beszélték, hogy a téesz másnak tartogatja ezt a földet. A terület valamikor Szabó Ambrusné tulajdona volt, egyetlen örököse a lánya, Szabó Dóra, aki évtizedek óta a téesz pénztárosa. Dóra pedig úgy gondolta, harminckét éves téeszmunkája után annyit csak érdemel, hogy a kárpótlás jogán visszakapja családi örökségét.

Vrataricséknak persze eszük ágában sem volt továbbállni, nem tudták volna hova vinni a teheneket. Ha a pénztárost pártolja a téesz, hajlandók a tanya földet elcserélni a maguk családjának ősi birtokával, amin most egy téeszlétesítmény düledez.

Időközben Dóra a kárpótláshoz kikérte a földhivaltól a vitás terület tulajdoni lapját, amihez két különös melléklet tartozott. Az egyikben Dóra anyját fölsozlítják, hogy lévén öreg, beteges és egyedülálló, adja le a földjét az állam javára. A tulajdoni lapon szereplő megjegyzés pedig azt tudatja, hogy jó gazda ez a Szabóné, maradjon övé az a föld! A tulajdoni lap végső soron igazolja, hogy a gyermekét egyedül nevelő negyvenkilenc éves özvegyasszony földjét 1951-ben nem államosították. A föld tehát Dóráé, csak az elmaradt hagyatéki eljárás van hátra. Úgy látszott, per tárgya lesz ez a kis tanya. De vajon ki kit perelhetett volna? Dóra például jogos tulajdonosként követelhetné a téesztől azt a kétszázezret, amit a bérletért kifizettek Vrataricsék. A pro és kontra érvek ismeretében azt próbáltam elképzelni, hogyan fogadnák a tanya ugató vérebei a bírósági végzés végrehajtóit. És vajon ki vállalkozna a marhák meg a birkák kilakoltatására?

A két család vitája végül is nem került a bíróságra, de az 1993-as árverésig megegyezés sem született.

Szabónét 28 holddal vették kuláklístára. Dóra férje szintén nagygazdák utóda: a kuláklistán apai és anyai nagyszülei szerepeltek. Kettejük kárpótlási jegye meglehetősen birtokra lenne elegendő. Dórának létérdeke, hogy földjével munkaadóját, a téeszt erősítse. Kisebb-nagyobb parcellákkal ugyan évek óta bíbelődnek, de a jövőben sem terveznek farmgazdaságot: a férjet és a feleséget állandó munkahely köti. Dóra tehát a tulajdonjogért és a téesznek licitált, s eközben arról álmodott, hogy eredeti helyén szerzi vissza ősei birtokát.

A Paskomot szerette volna, ahol ez idő szerint Vrataricsék birodalma volt. A föld használói a licit előtt körülvették Dórát, és megígérték, ha lemond a Paskom néhány hektárnyi töredékéről, olcsón megszerezheti anyja földjének túlnyomó részét.

Ha mégis ragaszkodna az egészhez, családjuk bírja a licitet akármeddig. A tanyaföldre nem sok aranykorona kell.

...Árverésre bocsátom a 084/1–1-es Csapó Paskom nevű területet... nagysága 13 hektár 1818 négyzetméter, értéke 177 aranykorona – szólt a mikrofonba az árverésvezető. Az ötszáz forintos kikiáltási ár bemondásakor csak Dóra 53-as táblája lendült a magasba. A szótartó Vrataricsék csak a maradék kb. 34 aranykorona értékű földet vásárolták meg. A Paskom fölött mégsem ült el a vihar egyhamar: Dóra másnap megbánta az alkut. Sokáig kesergett, hogy elkótyavetyélt az ősi földből egy darabot.

A paskomi tanyán egy nagycsalád gazdálkodik – sajátos szereposztásban. Az első és az utolsó szó az asszonyé, Szidóniáé. Egyik fia a parasztmunkák szakértője, a másik a gazdaság ügyvivője és „konspirátora”. Férjének, menyének és idős apjának nincs szabott feladata. Szidónia nagygazdák unokája: anyai és apai nagyszüleit minősítették kuláknak. E családból tehát az asszony és özvegy édesapja a klán utóda.

A klán 46 örököse (a földigénylők húsz százaléka) váltotta ki művelési szándékkal a földet. Az örökösök földje 28 családi gazdaságba került. Ez a csoport kötődik a legjobban a faluhoz. (55 százalékuk a klán köréből választott házastársat, és 91 százalékuk Besenyőtelken él.)

Vrataricsék a téesz bérlőjeként is megéltek valahogy a mezőgazdaságból, ezentúl a gazdálkodáshoz saját föld kell: a tulajdonosi státus a kilencvenes évektől kötelező bokréta a kalapon. Az árverésen nem azzal törődtek, hogy eredeti helyén szerezzék vissza örökölt földjüket, gazdasági érdekeik szerint licitáltak, akár a többi magángazda. Az alacsony árfolyam kedvéért méltányosak voltak egymással. Előzetes terveiket a többiek által teremtetett új helyzet pillanatok alatt átalakította. Sokféle technika működött: egyeztetés, kiegyezés, önmérséklet, visszavonulás, ravaszkodás. Mintha a földéhséget „meg nem támadási szerződés” korlátozta volna.

KI VISZI A PUSKÁT?

A gazdasági készülség, a faluban közismert tervek, ambíciók alapján számba vettem azokat, akik a jövőben is mezőgazdaságból akarnak megélni, és van hozzá elegendő földjük is. Az egykori klán földre váró leszármazottai és a falu reményteli (reménytelen?) gazdái azonos családok tagjai. 1993-ban még csak néhány volt, akinek felmenője nem szerepelt a kuláklistán. A gazdák várakozásai és a rokonok becslései szerint a klán utódai húsz-százötven hektáros birtokaikkal a falu határának több mint a felét foglalják majd el. 1951-ben a tízszázaléknyi „kulákság” tulajdonában van hasonló arányú földterület. 1993-ban szűkebb a birtokosi kör: a 930 besenyőtelki háztartásból mindössze harminc szeretne elsősorban a földből megélni. A két háború között a nagyobb birtokosok kevésbé módos rokonaik mindennapjait is igazgatták, és munkaadói voltak a kisbirtokosok és a földtelenek tömegének. 1993-ban még nem feltűnő az egyes rétegek, rendek társadalmi fölénye vagy alárendeltsége. Az új tulajdonosok érdekkörébe kizárólag a fent nevezett harminc gazdaság tartozik: szinte valamennyi többgenerációs család.

A kárpótlás rendjéből következik az idősök és a fiatalok egymásrautaltsága. A földre az öregek lelke vágyik, a fiatalabbaknak vállalkozási próba. Az örökösök nagyobb része idős ember, koránál fogva nem bírja az önálló gazdálkodás terhét. A fiatalok tehát csak akkor juthatnak földhöz, ha összeállnak az idősebbekkel. Másfelől: az öregek csak akkor remélhetik, hogy földjük hasznosul, ha ráveszik gyermekeiket a művelésre. A különböző nemzedéki szándékok számtalan együttműködési változatot teremtenek. A kívülállónak olykor bajos eldönteni, „ki viszi a puskát”. Az sem mindig egyértelmű, hogy a rokoni körben hol húzódik

az egyes gazdaságok határa. Ideális családi gazdaságnak az látszik, ha az örökös még magabíró, és szakértelemmel képes támogatni a fiatalabbat.

A kilencvenes években nagyobbak a birtokok, mint voltak 1951-ben. A koncentráció a hagyományos rokonsági rendszer fennmaradásának köszönhető. A gazdálkodók legtöbbje már a kárpótlási igények benyújtásakor tájékozódott, hogy falusi és városi rokonaik közül kiknek nem kell a föld. Egyes gazdák az árverésen egy kézből licitáltak unokatestvérük, nagynénikéjük, nagybácsikájuk nevére. Nem ritkaság, hogy egy-egy gazdaságban négy-öt néhai kulák örökség része egyesül. A középkorú és fiatal licitálók jó részének a maga jogán egy talpalatnyi föld sem járt, mégis száz-százötven hektár művelésébe foghattak bele.

Honnan a besenyi gazdák bátorsága? Mi készíti őket arra, hogy a mai embargós, agrárválságos időkben jövedelmi forrásnak a mezőgazdaságot válasszák?

1. Géza „óvatos duhaj”. Bár reális tervekkel indult, alig merte hinni, hogy elképzelései valóra válhatnak. Kétkedése érthető, hiszen már negyedszázada felnőttként látja és figyeli az agrár- és magánszféra bakugrásait. Anyai nagyszülei kulákéletét csak elbeszélésekből ismeri. Az első „gazdasági élménye” az lehetett, hogy apja amolyan ingadozó középparasztként a hatvanas években „dezertált” a termelészövetkezetből. Géza asztalosnak tanult, évekig a falutól távoli munkahelyeken dolgozott. A hetvenes években iparendélyt váltott Besenyőtelken, s pár esztendő alatt híre ment kitűnő mesterségbeli tudásának, mégsem maradt asztalos. Paraszt akart lenni, hasztalan próbálta lebeszélni a családját és a barátait. Apjával közös földjük és földbérletük volt, teheneket, lovakat tartottak. A nyolcvanas években inkább „kupeckedtek” a jószágokkal, elsőrendű céljuk nem az állomány följavítása volt. A kényszer diktálta így, hisz a tejpénzből már akkor sem lehetett megélni.

Felesége, Margit tisztviselőből lett kisvállalkozó: fonal- és maradékméteráru boltjából teremti elő a konyhapénzt. Földet is hozott a házhoz: apai és anyai nagyszülei kuláklistán voltak. Géza és Margit szülei (hál’ istennek) még élnek, így a házaspár sem jogos örökös. Gézáé a föld gondja; 1993 márciusában hatvankét hold. 1994-re felépült jószágtartó tanyája, s állandó alkalmazott gondozta, pásztorolta a teheneket. A villanyáram bevezetése ügyében lótot-futott, az áramforrás négy kilométerre van a tanyájától. 1994-ben volt már kombájnya és teljes gépsora a gabona műveléséhez. Az első szabad termelési évben gabonával, takarmánynövényekkel foglalkozott, és egy termeltető „felbujtására” mustármagot vetett. Hogy az új növény hasznából valamit megmentsen, a váratlan kártevők pusztítására helikoptert kellett fogadnia. Valószínű, hogy újabb bujtogatókkal mostanában nem elegyedik szóba, habár a mustármag jobban fizetett, mint a gabona.

2. Énok fia, Lajos a fővárosból vetett szemet a földre. Már túl van élete delén, de besenyőtelki parasztagazdaságot áhít. Szülei lemaradtak a listáról, de „kulák” nagynénjei, nagybátyjai nehéz sorát fiatalemberként is érzékelhette. Feleségét a klánból választotta, apósának temetése 1990-ben a rendszerváltás helyi demonstrációja volt.

Énok Lajos megbélyegzett rokonságának tulajdonítja, hogy a megyében még az ipari tanulók közt sem hagyták megmelegedni. Elmúlt negyvenéves, amikor – pesti lakosként – megszerezhetette a szakmunkás-bizonyítványt. Most visszavágyik a faluba. Kilencvenesztendős anyja halála után a szülői házban szezonra szóló gazdaportát szeretne berendezni. Pesti agrárszakemberekkel, gyakorló kertészekkel lelkesen konzultál arról, hogyan kellene célirányos farmgazdaságot csinálni. Az 1992-es árverésen 202 aranykoronát költött el. 1993 tavaszán a Cigányszögre licitált. A földárverés végére kb. negyven holdja jött össze. Ki tudja, lutri vagy illúzió-e hatvanhárom évesen újra kezdeni az életet.

3. Tél utolján, a dormándi árverésen magas, bekecses parasztemberre lettem figyelmes. Földet nem vett, csak az ajtófélfához támaszkodva hallgatott. Besenyőtelken 350 aranykoronával

iratkozott fel, jegyzeteim szerint a névértéknél magasabb árfolyamon vett földet a Szellőhátból.

Fölnevelő családját kuláklistára vették, szüleinek egy-egy testvérét szintén. E körbe tartozott még apjának nyolc, anyjának hét unokatestvére is. A lista készítésének idején 34 holdjuk volt. A hetvenéves férfi egyetlen utódjuk és örökösük. A helybelieknek fogalma sincs, mekkora birtok várományosa, s az sem köztudomású, mit tervez a földdel. Három nőtlen fiával lakik, akik (klánbeli) feleségének örökösei. Az idejekorán megöregedett özvegyember az árverésen magányosan téblábolt. Azt mondják, fiai nem sokat törődnek a földdel. Talán ha meginog munkapiaci helyzetük, rákényszerülnek...

Az új gazdák életüket a mezőgazdaság jövőjével összhangban kívánják tartani. Mivel sehol sem ígérkezik harmónia, tervezés helyett ötleteket gyártanak. A versenyló-tulajdonos például azon morfondíroz, hogy ménest alapítson vagy olcsócipő-boltokba fektesse a pénzét. Talán az a kisvállalkozó okoskodott a legjobban, aki erdőt szeretne. Olyan birtokot, ami se nem viszi, se nem hozza a hasznot. Csak van. A savas esők legfölbbebb a fákat pusztítják. A föld marad.

A RÉGI KERÉKVÁGÁSBAN

A húszas-harmincas években történt, hogy egy budapesti bank főkapuján bőszenyás öregasszony igyekezett befele. A portás föltartóztatta, mondván, hogy itt földárverés lesz, a koldulás tilos. Néhány perc múlva a bankigazgató karonfogva vezette be az árverésre az eltanácsolt nénikét. Szoknyája ráncaiból elővarázsolt csengő aranypénzen terjedelmes birtokot vásárolt. Unokájának ma egy szamara van, s nem kis parasztmulatságra, már vetőgép elé is próbálgatta fogni. Ő nem készülődik az önállóságra, mint régi téesztag, a közös gazdaság híve. A márciusi árverésen az egyik téeszfőnök intelmeire ügyelve licitált. Nézzük, milyen lóra tett a szamaras unoka!

A besenyőtelki termelőszövetkezetben az 1990-es helyhatósági választások után nem történt semmi. Az elnököt nyugtalanította a téeszellenes közhangulat és az agrárpiac válsága, de biztos volt abban, hogy a jövőben is szükség lesz valamilyen szövetkezetre. A várakozás állapotában azon elmélkedett, miért rossz, ahogyan van, s hogyan lehetne jobb; a hagyományos szövetkezetben összemósodik a tulajdonosi és a munkavállalói státus, ezért nem lehet a szakmai és gazdaságossági szempontok szerint irányítani. 1990 és 1992 között a Heves megyei termelőszövetkezetek egyharmada felbomlott: élt az új gazdasági lehetőségekkel, és kis kft.-k, gazdasági társaságok, egyéni kiválók közt osztódott szét a vagyon. Besenyőtelken még a teljesítményt és a felelősséget forszírozó önelszámoló egységek sem jöttek létre. Az egyetlen „reformintézkedés”: a tagok egy részét időszakos munkanélküli-segélyre küldték. A másik változás viszont nem átmeneti volt: a téesz elvesztette az egyik legjövedelmezőbb melléktevékenységét, az „olajkút-rekultivációt”.

Mint korábban már írtam, a téesznek egy kőolaj-kitermelő vállalattal volt szerződése arra, hogy az olajipari munkák befejezése után visszaállítja a föld termőerejét. E munkamegbízásokat a téesz építésvezetője intézte, és 1992-ben egyéni vállalkozásként kimentette a téesz fennhatósága alól. A téeszvezetés – talán az agrárválságos idők sok gondja-baja miatt – nem felügyelhetette az egyéni kiválás előzményeit. E téeszüzletág megszűnése után az egyéni vállalkozó alkalmanként a téesztől bérel szállító járműveket. (A jó bolt elnyerése után a szemfüles vállalkozó gyönyörű magánpatikát épített a lányának Füzesabonyban.)

1992-ben a megyei termelőszövetkezetek másik egyharmada csődbe ment, és felszámolás alá került. A többi téesz a besenyihez hasonlóan új típusú szövetkezetté alakult.

1991-ben a termelőszövetkezetnek százhusz dolgozó tagja volt, az elnök szerint a gazdaságos termeléshez ennél jóval kevesebb munkás kellene. A szövetkezetek átalakulási törvénye többé-kevésbé az elnök ideájának is megfelelt. Az 1992-es átalakulás után megszűnt a tagi és alkalmazotti jogviszony közti különbség, de a létszám továbbra sem csökkent. A régi tagok idősebbjei a dolgozók kb. tíz százalékát teszik ki, mondhatni, „előnyugdíjasok” – tehát a közeljövőben kilépnek a munkából.

A munkamorál nem sokat változott; a szövetkezet dolgozói jobbra 1994-ben is azért végzik el a rájuk bízott feladatokat, mert szeretik az elnököt, de ez a szeretet nem látszik meg teljesítményük minőségén. Munkájuk színvonalával összhangban a fizetésük is alacsony.

Dormánd új szövetkezetének tizenöt dolgozó tagja van, egy irodai alkalmazottja és egy tiszteletdíjas szaktanácsadója, aki egyben a szövetkezet elnöke. 1994-ben a dolgozók órábéré százyolcvan forint volt, ami egész éves átlagban kb. harmincezer forintos fizetést jelent. Szántáskor, vetéskor mintegy negyvenötezer forintot keresnek. Művelt, ill. bérelt területük ez idő szerint ezer hektár. Ugyanekkor a besenyőtelki téesz kb. háromezer hektár szántójára száz dolgozó, kilenc tisztviselő és hat szakvezető jut. A fizetést nehéz összehasonlítani, mert a dormándi téeszben mindenkinek egy a bére (pontosabban: annyi, ahány órát dolgozott), nincs gyalogmunkás, erőgépvezető, könyvelő, éjjeliőr és ágazatvezető, mint Besenyőtelken, ahol egy gépszerelő havi jövedelme szintén harmincezer forint. A tisztviselők bére pluszki költség, és a főnökök fizetése jóval magasabb az átlagnál.

A két téesz tehát hasonlóképpen fizet, a mérleg még sincs egyensúlyban. A besenyőtelki téesz felszereltsége gazdagabb, ezért tudnak magasabb bérért szakvezetőket tartani.

Dormádon ésszerűbb a munkarend, ezzel képesek ellensúlyozni a hiányos géppark és technikai felszereltség okozta hátrányokat. 1994-ben úgy látszik tehát, hogy a dormándi szövetkezet a gazdaságosabb. Az új szervezetnek nincs működési hagyománya, a besenyőtelki téesz ugyanekkor a közös múlt nyűgét cipeli. De némi haszna is van régi státusából és kapcsolataiból. 1993-ban a rövid lejáratú hitelek visszafizetésének gondjával küszködött, adósságuk kb. kétszerese volt a várható jövedelemnek. A téeszt a jó termés és a törvénykezés mentette meg a csődtől. A hitel egy részét visszafizették, a fennmaradó hányadot eltüntette a hitelkonszolidáció.

A föld dolgában is csak a papírforma más. A „téeszföld” fogalma értelmét veszítette: az 1993-as földárverések után a szövetkezetnek saját területe nincs, mégsem művel kevesebb földet, mint korábban. A föld a kárpótlás révén és a téesztagoknak járó részaránytulajdon jogán magántulajdon lett. Ez utóbbi nagysága a téeszben eltöltött évek számától függ.

A részaránytulajdont a dolgozók hasonló módon használják, mint egykor a tagok a háztájit. (A dolgozók nyeresége, hogy ez a terület általában nagyobb, mint a háztáji volt.)

1994-ben a termelőszövetkezet bérleti szerződés alapján műveli az eredeti tulajdonosokhoz visszakerült föld egy részét és jelenlegi dolgozóinak földjét is. A falu közelében lévő földek nagyjá magángazdaságok kezében van, ehelyett a téesz a falutól távol szerzett bérleményeket a felosztott állami gazdaság földjéből és a szomszédos Átány határából.

Nincs tehát újdonság, változás, fellendülés. Maradt minden a régiben. A szövetkezetnek pedig van esélye, hogy valóban különbözzön a régitől. Például úgy, hogy elfogadható áron és korrekt minőségben kínálja fel gépi és szakmai szolgáltatait a többi mezőgazdának. Belső változásra az átalakulási törvény után kevesebb a lehetőség, mint volt közvetlenül a rendszerváltás után. 1994-ben nincs törvényes mód kiemelt profilok, ágazatok fejlesztésére, és továbbra is szociális szerepek ellátására kényszerül. Mivel a törvény inkább gátja, mint motorja a gazdaságos átalakulásnak, a besenyi téesz egyelőre még mindig „kivár”. Talán az új

előnyöket latolgatja, ami az újabb politikai fordulat után következhet. Végére a hitelkonszolidáció sikerült, s úgy hírlik, hogy a mezőgazdasági fejlesztési alapból újabban azok a pályázók remélhetnek támogatást, amelyeknek az árbevétele legalább hétszázötvenezer forint.

A kilencvenes évek közepén a faluban nincs olyan agrárgazdaság, amelyik a földterület és az árbevétel nagyságát illetően felvehetné a versenyt a szövetkezettel. De komótoságban és kényelmességben is párját ritkítja.

A mindennapos átrendeződés és gyarapodás csak a magánszférára jellemző. A polgármesteri hivatal tájékoztatása szerint 1994 őszén a magángazdák tulajdonában száz teherfuvarozásra alkalmas gépjármű, harminc traktor és hat kombajn volt.

Munkára ennél több gépet fogtak be: a faluban érdeklődve tíz kombajntulajdonos aratásáról hallottam. A talajművelő eszközök számát még felbecsülni sem lehet.

A gazdagodó géppark, az itt is, ott is épülő magtárak, gépszínek arról tanúskodnak, hogy a visszaosztott földek nem hevernek parlagon. A gépzajos gazdavilág mégis tanácstalan.

Besenyőteleknek „egyharmad” falugazda jutott: erejéből és idejéből épp csak arra telik, hogy a különböző állami támogatásra jogosultakat (vetés-, gázolaj-támogatás) listára vegye. A szövetkezettől a gazdák csak a gabonaszárító és -tisztító berendezéseket veszik igénybe. Siker pedig nem várható személyes szakmai segítség nélkül.

ÁGOTA

Sajnálalak, Ágikám, hogy anyádéknál vagy, ott abban a kis lukban. Ezért kár volt annyit tanulni, nem vitted semmire. Legalább tanítónő lettél volna... – így szólított meg az egyik néni az utcán, csak úgy menet közben. Nem, nem lett belőlem tanítónő, biztosan sokan nem értik a faluban, hogy mit csinálok, mi a munkám. Azt tudta mindenki, hogy én mindig tanulok, mert otthon sokat segített a férjem és édesanyámék, ezért tanulhattam asszonykoromban. Kereskedelmi szakközépiskolát végeztem, az érettségi után bolti eladó voltam Dormándon és Besenyőtelken. Aztán a téeszirodára kerültem, különböző tanfolyamokra jártam, szakvizsgáztam ebből-abból, végül levelező tagozaton elvégeztem a számviteli főiskolát. A képzettségemnek megfelelően a téeszben is haladtam felfele a számlárlétrán, 1982-ben lettem a besenyőtelki termelőszövetkezet főkönyvelője.

Ennyi Bozsik Pálné Uri Ágota rövid életrajza. A sok tanulás és tapasztalat után a kilencvenes években kezdett Besenyőtelken „tanítani”, ha nem is úgy, mint utcai beszédében a néni ke elkívánta volna.

Ágota nem nagyüzem- vagy farmergazdaság-párti. Szakszerű, gazdaságos és humánus agrárpolitikát szeretne. Nem gondolja, hogy az állami költségvetés népjóléti kassza, de az ellen tiltakozik, hogy ezentúl a földművelésbe csak belepusztulni lehet. Az államszocializmus bukásakor azt remélte, hogy a termelőszövetkezet megújul majd. Az elnökkel és a főágazat-vezetővel hármásban azt tervezgették, hogyan lehetne a szakvezetőkkel összefogva jobban, okosabban gazdálkodni. Az egyetértés ellenére az elnök intézkedései felemásak voltak, jobban bízott személyisége erejében, mint vezetőtársai tanácsaiban. A főágazat-vezető és a főkönyvelő elszántságának tehát nem volt hatása. A főágazat-vezető elnöknek ment Füzesabonyba, újító szándékaival Ágota magára maradt.

Ágota volt a termelőszövetkeztben az egyetlen olyan helybéli születésű vezető, aki szerette volna, ha a téeszben és a magángazdaságokban is a racionalitás és az összefogás a rendező elv. Látta, hogy a téeszben nem tud érvényt szerezni elképzeléseinek, s ugyanekkor a téeszintézkedéseket a földre váró magángazdák rajta kérték számon. E kettős tűz közül

elmenekült, és pályázat alapján 1992 januárjától a megyei APEH-nél nyert osztályvezetői beosztást. Adóhivatalnokként is a besenyőtelkiek és a mezőgazdák érdekeit képviselte: készségesen hozta-vitte ügyintézésre a falubeliek adópapírjait, közben belátásra próbálta szoktatni hivatali munkatársait.

Nehezen viselte a hivatali légkört, a központosított, bonyolult adminisztrációt, a „szögletes fejű” ügyintézkést és részvétlenséget. Veszteségnek érezte, hogy a papírok közé temetkezve nem láthatja, mi történik a földeken, s eltávolodik a gazdaság valóságos folyamaitól. Másfél év után felhagyott az adóhivatalnokok átnevelésével.

Ahogy mesélte, innen is menekült, attól félt, hogy ezt a munkát is megszereti, és véglegesen megszakadnak kapcsolatai a mezőgazdasággal. 1993-ban a megye egyik átalakuló szövetkezetéhez állt be főkönyvelőnek: kívülállóként úgy látta, hogy ebben a térszében újszerű gazdasági folyamatokat sikerül elindítania. Ez a kísérlet fél évig tartott, s 1993 decemberében visszajött Besenyőtelekre. Szülei házának egyik lakrészében jól felszerelt irodát nyitott: adó- és pénzügyi tanácsadóként vállalkozási igazolványt váltott.

1994 óta szakmai felkészültségének minősítéseként mezőgazdasági szaktanácsadó is. Heves megyének hat hasonló minősítésű bejegyzett tanácsadója van.

Amióta önállóan dolgozik, vállalkozók adóügyeit intézi, vezeti és ellenőrzi a könyveléseket, szívésségből és megbízásra tájékozódik a hivatalokban, és tanáccsal látja el a törvényekben, rendelkezésekben tanácsstalanokat. Legtöbbit agrár- és pénzügyekben tevékenykedik. Ha már a helyi nagyüzemen nem tudott segíteni, a magángazdálkodókat próbálja elkalauzolni a gazdálkodási lehetőségek világában.

A lehetőségekkel, az agrár- és gazdaságpolitikával elégedetlen, de mint törvénytisztelő állampolgár tudomásul veszi a kialakult helyzetet. A pillanatnyi intézkedéseket elemezve igyekszik kitalálni, mi a gazdaságpolitikai cél, s hova jut általa az állampolgár.

Az egész rendszerváltásnak az volt a lényege, hogy a tulajdon megváltozzon, megváltozzon a szemlélet, és gyarapodjunk. Ehhez nem a legjobb út a kárpótlás. Úgy lett volna tisztességes, ha egyenlő esélyekkel indulhatnak az egyéni vállalkozók és a kisebb-nagyobb társaságok. Privatizálni kellett volna a mezőgazdasági vagyont, úgy, ahogyan a gazdaság egyéb területein is csinálják. Hogy legyen valóságos versenyhelyzet. A nagyüzemeket arra készítetni, hogy kisebb csoportokat hozzanak létre, csak úgy érezhetik a résztvevők, hogy tulajdonosok. Akkor kihullott volna a férgekese, vagy észhez kap, és hozzáfog dolgozni. Ehelyett jött a kárpótlás, ami senkinek se jó. Az idősök közt nagyon sok az áldozata. Vagy azért, mert már nem tudja csinálni, vagy amiatt, mert nem annyit kapott vissza, vagy egyszerűen az árverés tette tönkre az idegeit. Olyan is van, aki ráment, nem érte meg, hogy kimérjék a földjét. A családok között feszültség van, mert nem tudtak összehangolódni, és azon megy a vita, hogy az egyik többet, a másik kevesebbet szerzett. A zürzavaros földnyilvántartás alapján ugyanazt a területet ketten is igényelhetnék, más területek meg elvesztek, mert a jogos örökös nem tudott bizonyítani, vagy a törvény szerint nem járt neki az a föld. Szóval sokan mennek egymás ellen. Úgy látom, se igazság, se béke, se gazdasági fellendülés nem lesz hamarosan. Így lassú a folyamat, túl sokáig tart ez a bizonytalan helyzet.”

Ágota szíve szerint gyorsítaná a folyamatot, ezért kitartóan figyeli a gazdaság-élénkítő állami és pénzügyi tranzakciókat.

1992 júniusában jelent meg egy pályázati felhívás. A minisztérium a gazdálkodók új beruházásait kívánta támogatni a mezőgazdasági fejlesztési alapból. Hogy a pénzek mielőbb a kistermelőkhöz jussanak, 1993-ban a kisebb beruházásról szóló pályázatok elbírálását a megyei földművelési hivatalok hatáskörébe utalta. A kiírás szerint a pályázó a gép árának

ötven százalékát kérhette kamatmentes hitelként, a másik ötven százalékából maximum ötszázezer forintot igényelhetett – vissza nem térítendő forráskiegyesítésként. Pályázatot csak új gép vásárlására vagy új épület építésére lehetett benyújtani. A kiírásból úgy látszott, hogy ez valóban nagy jutalom, és segíti a kistermelőket. De hogy pontosan kik nyerhetik el, az a pályázati kiírásból nem derült ki. Mert kistermelő van tíz-, ötven- meg százhektáros is, egyiknek még ekekapája sincs, a másikonál viszont tele van a gépszín. Aztán gazdálkodni akar a nyolcvanéves meg a húszéves is.

Jó, hogy volt ez a pályázat, de nagyon műkedvelőnek láttam. Sok kifogásom volt ellene. Jöttek hozzám a gazdák, hogy pályázni szeretnének, s ha én pályázatot írok, azt szeretem, ha az nyer is. Bementem az FM-hivatalba, és megkérdeztem: lehet, hogy titok, de én mégis szeretném tudni, milyen alapon fogják ezt a pénzt kiosztani. Azt nem tudom elképzelni, hogy mindenkinek a pályázatát elfogadják, mert akkor az nem pályázat. Van-e például olyan szabály, hogy egy kétmilliós gépberuházást meghatározott nagyságú területtel és iksz forint jövedelmezőséggel fogadnak el? Nincs ilyen feltétel. Megkérdeztem, beleírom-e, hogy a pályázó ért hozzá, ez a szakmája, ezt csinálta éveken keresztül. Nem, ez nem számít, hangzott a válasz. Hogy ért hozzá vagy sem, azzal ne foglalkozz! Azt is megkérdeztem, hogy kell-e indokolni, miért jó a kiválasztott gép. A válasz: nem! Ilyesmivel se foglalkozzál. Akkor hogy fog nyerni a pályázat? Mik a paraméterek? Mondjátok a paramétereket! Nincsenek, mondták a hivatalban. Ha nem gyűrött a papír, biztosan jó lesz. Mindenkié? Mert ilyen az életben nem történhet meg! Hol az a teli zsák? A világ összes gépét felvásároljuk most? Lehet, hogy ez csak Besenyőtelken látszik így, ahol ennyi sok a vállalkozó, és a megye többi részében sóhaj sincs. De én azért úgy érzem, hogy a megyében máshol is mozgolódnak. Sőt olyan törekvéseket is látok, hogy aki mindig rámozdul az üzletre, most abban töri a fejét, hogy bérel ötven hektár földet, fölépít a kertben egy vasvázás színt, majd csak jó lesz valamire. Azt sem tartom jónak, hogy minden udvaron vagy tanyán akármilyen kapacitású tároló fölépüljön. A legjobban az bánt, hogy én itt gyárthatom a pályázatokat sorozatban, és utólag majd paramétereket is kitalálnak hozzá. Ha csak a szépségen múlik meg a sima papíron, az általam írt pályázatok mindegyikének nyerni kell. Olyan szépséges pályázatokat szerkesztettem, hogy egy könyvkiadó is megirigyelhetné.

Az egész pályázati rendszerrel azért sem értek egyet, mert figyelmen kívül hagyja az új, induló gazdaságok menetrendjét. Mert ha például valaki olyan gépet akar, amire nem elég a félmilliós hitel és a félmilliós „ingyenpénz”, a fennmaradó összeget a pályázónak kell befizetni. Aki komolyan gondolkodik, az az utolsó garasig rakja bele a pénzét a vállalkozásba. Nem arra számít: majd lesz egy pályázat, és félreteszek kétszázezret, hogy legyen saját erőből befizetni valóm. A pályázat megengedné, hogy az árkülönbözetre a pályázó hitelt kérjen, azt viszont a bankok nem engedik. Nem mennek bele, hogy valaki minden fillér nélkül új géphez jusson. De az sem számít előnynek, hogy valaki korábban már gépet vásárolt.

Hirtelen pénzosztásnak tűnik, és nem tudom, meddig fog tartani. Nagyon nehéz úgy pályázatot írni, hogy idejön a kistermelő, én elmondom neki, hogy a földjéről igazolás vagy bérleti szerződés kell, és a gépről, amit vásárolni akar, hozzon legalább két árajánlatot. A kistermelő elmegy a gépforgalmazóhoz, és elkéri például két háromfejes eke árajánlatát. Aki komolyan akar vásárolni, szeretné látni azt a gépet. A szerencsésebbje legalább az egyiket látta, de a másikonak még a prospektusát sem. Nem tudja, melyik való az ő gépéhez, és azt sem, hogy kapni-e, amikor megjön a pénz. És ahogy emelkedik a kereslet, a gépkereskedők is emelgetik az árakat. Okos közgazdák azt mondják, hogy ez csak az én problémám, ez a piacgazdaság velejárója.

Piacosított viszonyokról beszélünk, miközben a gazdálkodókat személyes indulatok irányítják. Nagyon nehéz a kistermelőkkel boldogulni, mert pontosan nem tudják, mit akarnak. Mindenki szeretné kihasználni ezt az ötszázezer forintot. Jó lenne, ha gép lenne, és a teljes szériából – a

kombájntól a traktorig –, mindenből újat szeretnének. A húszhektáros is, az ötvenhektáros is, a százhektáros is. És én úgy gondolom, hogy fölösleges mindenkinek kombájnt venni, mert az életben nem tudja kitermelni az árát. A besenyőtelki határra húsz éven át elég volt nyolc kombájn, és ez a szükséglet nem változik meg attól, hogy most sok kicsi gazdaság lett. De ezt a gazdálkodók nem akarják elfogadni. Nincs arra társulási hajlam, hogy egy közös gépparkot létrehozzanak. Még mindenki a magáét kuporgatja, erősítgeti, és ebbe fog belebukni. Az indulók között kevés a szabályszerű gazdaság, olyan, aminek ereje a folyamatosságban van. Ami volt a múltban, és lesz is, mert céljai vannak. Azért, hogy most vesz két darab gépet, ettől nem lesz teljes lehetősége. Mert még másokra szorul, a gépet kölcsönkapja, a földet bérli a szüleitől, maga sem képes átlátni gazdálkodása feltételeit, a kiadás és bevétel mérlegét. A jövedelmezőséget még egy stabil gazdaságban sem lehet manapság megjósolni. Nem lehet kalkulálni a költségvetés szándékait sem: nem tudjuk, mit fog a termelőtől elvenni, milyen lesz a földadó-kötelezettség, mi lesz, mi nem lesz. Ha rajtam múlna, én azt támogatnám, akiről látom, hogy ért hozzá, földje van, már fölkészült rá – tehát nemcsak akar, hanem tud is majd gazdálkodni.

Bozsikné Uri Ágota 1953-ban született, az Uri nemzetség nyolcadik generációjának lányaként. Talán maga még össze sem számolta, hogy csak apai ágról harmincnál több unokatestvére van.

Nem elfogult a rokonaival szemben, s azokat sem tartja külön embernek a többinél, akikkel vállalkozóként kapcsolatban áll. Amellett, hogy Uri lány, Bozsik-feleség (két fiú anyja), adótanácsadó – gondolkodó besenyőtelki értelmiségi, s ebből a fajtából ez idáig nem sok jutott a falunak. Naponta szereti látni, milyen sokféle is a besenyi ember.

Nem született mindenki gazdálkodásra. Béla biztosan nem fog bele, ő nem törődik az éggel se. Nagyon érdekes dolgokról lehet vele beszélgetni, de az nem a gazdaság ügye. Ő mindent másként csinál, mint az átlag. Viszi a húszliteres tejeskannát a vállán. Aki látja, irigykedik: jó ennek a Bélának, attól a két kis tehéntől mennyi teje van, és állítólag három liter lötyög az alján. És ha rájönnek, hogy három liter, akkor nevet. Vagy megy a malomba, a hátára veszi a zsákot, más a kerékpárra teszi. Azt mondják, bírja, mert nagyon erős. Viszi a hátán a zsákot, de közben tolja a biciklit is. Nem ül fel rá, mert már két hónapja lyukas a kereke. A felesége pedagógus, és gyönyörű a gyerekük.

*

Nem gondolom, hogy szociográfusként feladatomban lenne kimondani, hogy mire van szüksége egy falunak. Besenyőtelket tárgyilagosan próbáltam figyelni, s még a nagy „hazugokat” is végighallgattam, hogy megérthessem a falu huszadik századi működési rendjét. Az ismerkedés közben ideáim születtek és tűntek el. Az egyik ideám az volt, hogy a falut értő és szerető Bozsik Pálné Uri Ágotának a képviselő-testületben van a helye.

Az 1994-es helyhatósági választások kampánya előtt Bozsikék estéről estére azt beszéltek, hogy induljon-e a választáson. Ágotának tengernyi a dolga a vállalkozókkal, ezért az is szóba került, hogy inkább a férje jelöltesse magát. Bozsik Pál szobafestő a helyi iskola és a művelődési központ karbantartója már több mint egy évtizede, tisztségviselő még sosem volt. Ágota úgy vélte, épp itt az ideje, hogy ő is „beleszagozzon” a közéletbe. A férj nem állt kötélnek, ezért úgy döntöttek, hogy Ágota iratkozik fel jelöltként. Bement a hivatalba, hogy ajánlóívet kérjen, de a polgármester „kerek perec” kijelentette, hogy Ágota mint örök akadékoskodó megbontaná a testület egységét, s ennek rossz visszhangja lenne a faluban. Egyébként is, ő és a jegyző mindent alaposan „megrágnak”, így a testületnek nemigen van dolga. A polgármester szívesebben látná, ha a férje, Pali indulna. Ő már csak azért is jobban illik a társaságba, mert az ülések után lazításképpen le szoktak hajtani „egy felest”.

Ágota engedte magát kiebrudalni, de csak azért, mert helyette indult a férje. A választás előtt a házaspár tehetetlennek és megcsúfoltnak érezte magát és a faluját. Engesztelésként meghívót kaptak egy decemberi jótékonysági bálra, s a szertartásos ülésrend szerint a polgármester asztalához voltak hivatalosak, néhány jó üzletmenetű kocsmárossal együtt.

(A Besenyőtelki Ünnepi Játékok – BÜJ – tehát él és virul, akár a „kézi vezérlésű” falusi politika. A rendszerek meg közben jönnek, mennek. Hiábavalóság falufejlesztő ideákat gyártanom. Nem vigasztal a tény, hogy Ágota férjét a választás után „kooptálta” a testület.)

MÉRLEG HELYETT

Dormánd és Besenyőtelek páros krónikája nem azonos a hivatal által szignált sikertörténettel; egyetlen faluvezető idézett programbeszédével sem terheltem a kedves olvasót.

Besenyőtelek helyi politikusai tíz éven át a „cserebogarak halhatatlanságáról” nyilatkoztak. Eközben a „civil” besenyőtelkiek története és életük példája arról világosított fel, „miből lesz a cserebogár”. A hivatalos nyilatkozók szava olyan volt, akár a cseppentett méz; addig látták és láttatták harmonikus közösségnek a falut, amíg ők rendelkezhetek.

Az 1994-es helyhatósági választások végeredménye azt sejteti, hogy a (régi)-új hatalom „belakta” az önkormányzatot, s a „demos” megint közömbösen viseli a demokráciát. 1990-ben a választásra jogosultak több mint hatvan százaléka szavazott, 1994-ben még negyven százalék sem. 1990-ben legalább 440 szavazat kellett a képviselőséghez, 1994-ben ennél többet csak a listavezető állatorvos kapott. 1994-ben a választást nem előzte meg sem hangulatkeltés, sem pletykafolyam, sem kampány vagy ellenkampány. A szabaddemokraták 1990-ben hat jelöltet indítottak. 1994-ben egyet sem. A kisközség egykori nyolc jelöltjével szemben 1994-ben csak három pályázott a képviselőségre. A változatlanul független polgármesternek egy ellenjelöltje sem volt.

A testületi életben pártcsatákra 1994 után sem kell számítani: az MSZP volt titkára nem lett testületi tag, viszont a kisközség pártelnökét megválasztották. (Igaz, hogy 1994-ben kevesebben szavaztak rá, mint négy évvel korábban.) Új képviselő a takarékszövetkezet fiatal új elnöknője, a magyar-holland kft. helyi kirendeltségének technikai alkalmazottja, a termelőszövetkezet második vezető embere, az iskola karbantartója-fűtője és egy tornatanár. A régi tagok közül nem került be a falu legtehetségesebb iparos vállalkozója, ezért úgy látom, hogy még a tőke útja sem annyira szabad, mint ez látszott az első szabad választások után. Egységes hát a „csapat”, ahogyan az új országos politikai divat is diktálja. A besenyőtelki praxis ismeretében ez inkább a változatlanság, mint a haladás biztosítéka.

Dormándon nem volt szerencsém mézszavú faluvezetőkkel találkozni, elsősorban azért, mert amikor 1990 tavaszán ismerkedni kezdtem a faluval, a helyi tisztviselők tanácstalanul és némi félelemmel várták a jövőt. A „ne szólj szám, nem fáj fejem” bölcsességével tértek ki kérdéseim elől: a politikai rendszerváltás hónapjaiban azt hitték rólam, hogy valamilyen párt aktivistája vagyok. Az 1990-es helyhatósági választások után sem múlt el gyanakvásuk, s ezért a következő négy évben „civil” adatközlők segítségével jutottam hivatalos információkhoz. Az 1994-es helyhatósági választásokat itt nagyobb érdeklődés kísérte, mint Besenyőtelken: Dormándon a választásra jogosultak csaknem hatvan százaléka szavazott. Szintén a dormándiak közéleti érdeklődését jelzi, hogy a faluban háromtagú cigány kisebbségi önkormányzat is alakult. A hivatalban lévő (független) polgármesternek újból bizalmat szavazott a falu. Ellenjelöltje egy leszázalékolt bányász volt, a kereszténydemokraták képviselőjében: a választás valamennyi indulója közül ő kapott a legkevesebb szavazatot. Képviselőjelöltnek a pártelnök is feliratkozott, de a választás előtt két-három nappal kihúzatta magát a listáról. Az új testület összetételében semmi sem utal arra, hogy a helyi politika egységes társaságot akart volna összeteregni. Többségük majd tíz évvel fiatalabb, mint a besenyőtelki testület tagjai. Van köztük mozdonyvezető, óvónő, mérnök, dormándi szövetkezeti tag, kézilabdaedző. A megújult képviselő-testületben két régi tag maradt: a falu volt KISZ-titkára és Salamon József nyugdíjas téjeszt, akit a Dormánd történetét lezáró XII. fejezet végén bemutatam. Salamon a testület korelnöke, s ha tud hangadó is lenni, lehet remélni, hogy nem az egységes unalom uralja majd az üléseket.

E választási pillanatfelvétel is mutatvány arra, hogy Dormánd és Besenyőtelek páratlan páros, e szomszédságban semmit nem tanultak egymástól. Engem viszont a „civil” dormándiak és besenyőtelkiek akarva-akaratlan kiokosítottak arról, milyen az élet az egyik és a másik faluban. Éveken át a sorsok hullámvázában láthattam, mire jutnak az egyéni tervek, remények, próbálkozások. Ahogy teltek az évek, egyre ritkábban kapcsoltam be a magnetofont, néha már a jegyzetfüzetemet is röstelltem elővenni. Baráti háznál nem szokott magnózni, irkálni az ember. Gyakran csak süteményrecept vagy a fővárosból kért kézimunkafonal márkanéve, egy traktoralkatrész számjele került a füzetembe. Pedig kérdezőkedvem nem apadt el, mint ahogy a barátságos dormándiak és besenyőtelkiek mesélőkedve sem.

A nyolcvanas években kutatótársaimmal több besenyőtelki házban is laktunk, de amikor már csak magam jártam a falut, állandó szállásadóm özv. Borhi Ágostonné. Piroska néni volt. Vele egyszer sem készítettem 'szabályos magnós interjút, pedig élete története egy vaskos könyvet is megtölthetett volna. Piroska néninél megpihentem, s esténként arról beszélgettünk, mi történt a gyerekeivel, unokáival az utóbbi hetekben, hónapokban. Sokszor segített tájékozódni a besenyőtelki családfák útvesztőiben. A maga életének néhány epizódját csak egy-egy falusi esemény jellemzésekként mesélte el. 1994 februárjában találkoztam vele utoljára, egy hónap múlva haláláról értesített egy távirat.

Piroska néni temetésén egyik unokahúgával, Margittal találkoztam, karon ülő kislányt hordozgatott. Amióta utoljára náluk jártam, lánya elvált, újra férjhez ment, s Margit szép unokája a második házasságból való. A gyászszertartáson egy másik rokonnal. Erzsébettel is szót váltottunk. Megismerkedésünk évében kisebbik lánya érettségiző csitri volt, 1994-ben többgyermekes családanya. A tíz év alatt több besenyőtelki család életében figyelhettem meg, hogyan rendeződnek át a mindennapok egy-egy keresztlő, esküvő és temetés után.

A kilencvenes évek első fele politikai és gazdasági változások vagy felfordulások korszaka volt, ennyi idő alatt a felnőtt ember tán még azt sem érzékeli, hogy valamicskét öregedett. Négy év alatt a helyi közéletben és a dormándiak hangulatában tapasztalhattam leginkább változást. Dormádon nem láttam esküvőt, ismerőseim körében házat nem épített senki, legföljebb autót cserélt valaki vagy átalakította a lakását. Csak a gyerekek nőttek szemmel láthatóan: az elemistából szakmunkás lett, a cserfes kislány csinos nagylánnyá serdült. Különös veszteség számomra azoknak a dormándiaknak a halála volt, akiket szerettem volna megismerni. Nem találkozhattam például a falu egyetlen partizánjával és Reme-nyikék egykori udvaros cselédjével sem. Utolsó dormándi látogatásomkor, 1994 őszén egy pesti barátnőm autójára várva a leglátogatottabb kocsmára, a Pipacs teraszán üldögéltem. Valóságos látványosság lehettem, mert – mint a kocsmáros elmondta – nem ildomos nőnek Dormádon ilyen helyre járni. Sok ismerős és ismeretlen férfi nyitotta meg a sötét ajtaját, s rám köszönt több, sosem látott idegen is. A terasszal átellenben a Verseny utca nyílt, s nekem az járt az eszemben, hogy a Verseny utca melyik házában születhetett néhai dormándi kalauzom, Mlinkó László.

Dormándi szállásom az ő faluszéli tanyáján volt. Készséges vendéglátónak mutatkozott, de falukutató munkámat sokra nem tartotta. Tájékoztató kísérleteimet az ingyenélőnek szóló baráti kárörömmel figyelte, és csak akkor segített, amikor már nemcsak kérdezni, hanem mondani is tudtam valamit a faluról. Új felfedezéseimet szívesen megkontrázta, akár Dormánd, akár Besenyőtelek került terítékre. Joggal torkolt le engem mint idegent, hiszen Mlinkó László dormándi és besenyőtelki is volt. 1993-ban, nagypénteken halt meg. Besenyőtelken temették. E kötet végén őt szeretném bemutatni – a két falut összehasonlító mérleg helyett.

LACÓ

Mlinkó László (Lacó) ősei a Besenyőtelket alapító nemesekkel együtt érkeztek a faluba. A családi legendáriumban (a pelikánt ábrázoló nemesi címer alapján) az ősi föld a felvidéki Losonc városa. A nemesi múlt a huszadik században már nem jelentett gazdagságot.

Lacó apja, Mlinkó Ferenc középirtokos család fia, élete végéig (1983) magángazdálkodó. Lacó anyja, Ferenc Borbála régi dormándi család lánya, apja vasutas és gazdasági cseléd volt.

Lacó Dormándon született, Besenyőtelken nevelkedett, s élete utolsó tizenhét évében Dormánd szélén volt gazdálkodó tanyája. Felesége és három fia egy egri lakótelepi lakásban lakott, nyaranta ők is a tanyára költöztek. Lacó édesanyja és nővére, Margit Besenyőtelken élt; a tágas lakóház egyholdas telkén főlás és üvegházak kertészkedéssel foglalkoztak.

Amikor 1983 nyarán az első interjút készítettem Mlinkó Lászlóval (Lacóval), éppen „munkanélküli vállalkozó” volt. Dormánd szélén, gyümölcsfákkal beültetett ötholdas tanyáján egyetlen épület árválkodott, mellette munkagépek, építőanyagok garmada. Négy hónap múlva szeszfőző kisiparosként indította újonnan épített és felszerelt szeszfőzdéjének próbaüzemét. Tíz évig jártam a tanyájára, s ezalatt alkalmam volt megfigyelni, hogyan terebélyesedik, ágazik-bogazik vállalkozása.

Hallhattam változó terveiről, sikereiről, kudarcairól. Láthattam pálinkát főzni, lovat fedeztetni, traktort szerelni, ekét hegeszteni, üveget vágni. „Részt vevő megfigyelőként” ültem mellette IFÁ-ban, traktoron, motoros sárkányrepülőn. Elkísértem a kocsmába és „kölcsonpénz-szerző” útra, trágyafelvásárló telepre és elegáns kereskedelmi irodába, téeszmajorba és rokon látogatásra. Találkoztam üzletfeleivel és alkalmazottaival, adósaival és hitelezőivel. Jártam városi otthonában és gyermekkorának színhelyén, a besenyőtelki Mlinkó-portán.

1983 júniusa és 1990 augusztusa között készítettem vele magnófelvételeket, amelyek alapján 1990-ben és 1991-ben megírtam életregényét. A regény hatrészes sorozatként 1991-ben jelent meg a *Mozgó Világ* című folyóiratban. Könyvem utolsó fejezetében ebből a regényből következnek részletek.

A FÖLDRŐL

– Olvastam egy amerikai tízpróbás gyerekről, a világ legjobbjai közé tartozott. Neki a labdarúgás tetszett a legjobban, de nem focizott sohase. Én se csinálhatom azt, amire születtem. Technikai felszereltségem lenne három-ötszáz hold mezőgazdasági területhez: traktorok, pótkocsik, talajművelő gépek, de pályám nincs, szóval nem tudok hol gazdálkodni. Én földművesnek érzem magam, ahhoz értek a legjobban. Elfogadható szinten sok mindent megcsinálok, de nem vagyok se traktoros, se piaci kofa és repülőgépes se – mit tudom én, hány foglalkozást próbáltam már. És habár most a szeszfőzdéből tartom el a családom, szeszfőző iparosnak sem mondhatom magam. Elsősorban parasztgyerek vagyok. A paraszt szó csak azt sérti, aki nem tudja, hogy mi a paraszt. Aki tisztában van vele, az örül neki, hogy parasztnak nézik. Ha mást nem, a végrehajtókkal való viszonyát tisztázza.

Gazdálkodni, földet művelni, az minden foglalkozások csúcsa. Olyan képességű embert követel, hogy néha attól félek, nem tudnék megfelelni. Szóval még parasztnak gyenge vagyok. Már jó vagyok asztalosnak, villanyszerelőnek, vízvezeték-szerelőnek, meg már egy

szeszőzsdét fél kézről megcsinállok. És majdnem félek parasztnak lenni, pedig az a született szakmám. De az szeretnék lenni. Az lenne az igazi.

– Apádnak, Ferencnek mennyi földje volt?

– Használt vagy huszonötöt. Az ősi Budaháton kívül volt neki még a Csincsában, a Hegyesben, valahol a Marhajáró környékén, a Páskomban anyai örökségét műveltük egy ideig. Tepélyen használta az Úrét. Azét a nyeszlett gyerekét, akiből valami jogászféle lett. Az volt az úr! Senki más a családban! A többi proosztó volt csak, mint én. Neki több volt a szerencséje, mint nekem. Én rossz csillagzat alatt születtem. Későn. Előbb kellett volna vagy száz évvel... Szóval az Úrét használta Tepélyen az egyik oldalba.

Két tanyánk volt a Budaháton. Az ősi, a nagy-Budahát és innen másfél kilométerre a Laskó melletti Budahát, ezt, azt hiszem, cserébe adták a nagyságos tagosítás következtében.

A Lasi-Budán történt egy Lőrinc-napi búcsú előtt, hogy már csütörtökön délután érkeztek a vendégek. Én a rossz, lógós nyelvű lóval trappba oda-vissza járkáltam az állomásra, hordtam ki a tanyára a vendégeket. Olyan 25-30 fős népség mindig összejött Ferenc meg Boriska (anyám) rokonságából. Kérlek szépen, ugye, az élet ment nálunk, nem lehetett előtte hagyni mindent, főzni, sütkérezni. Mint rendesen, ha megéheztünk, mit együnk? Ott szalad, e egy szép kis kendermagos kakas! Fogtam a villát, lenyomtam, vagy kiültem a lábát, elkaptam, sitty-sutty. Nemhogy majd szaladgálunk fél óráig egy csirke után! Anyám levágta, megpucolta, kibelezte, és darabolta. Nem volt sok edény, rántott csirkét csináltak kazalba.

A tanyaajtó a lucernaföld kellős közepére nyílt, nem volt ott előkert meg egyebek. Mindenféle szedett-vedett, tákolt, kecskelábú szirszarokon körbeültek az emberek. Anyám a nagyvajlingba középre tette a rántott csirkét, letakarta egy ruhával, és mindenki nyúlkaált alá.

Ülnek a pusztában, legközelebb Czakó Imre tanyája volt, úgy másfél kilométerre. Apám, méltóságos és nagyságos Mlinkó Ferenc az asztalfőn, az öt hold föld közepén eszi a rántott csirkét, amiből, ugye, csak a csont maradt. Mellette szaladgál öt kóbor kutya meg még három, ami a mienk. Ferenc így fogja a csontot, és megszólal: „Szívem! – Igen, drágám! – válaszol anyám. – A csonttányért!”

Mindenki szórja a kutyáknak a csontot, még el is lopják a kezükből. Ő meg csonttányért parancsol! Szóval stílusa volt az öregnek. Meglátszott rajta, hogy nem a demokráciában tanult írni-olvasni.

Amikor tagosítással kiadták a Lasi-Budát, nem szólt semmit – pedig kiosztották rendesen, és nem először. De őt csak az érdekelte, hogy gazdálkodni kell.

A Laskó-patak partja szinte aranykorona-érték nélküli föld volt, rossz, szikes. Rizstelepet csinált, mindenki kiröhögte. Magyarország legészakibb rizstelepe volt az övé, de országos rekordokat termelt. Megérte csinálni, de 1955-ben importtal lenyomták a rizs felvásárlási árát, utána már nem foglalkozott vele. Ugye, rendbe hozta a földet, kimaratta a sziksót, gondoskodott a szervesanyag-utánpótlásról, és a Laskó-pataknál öntözéses kertészetet és gyümölcsöst csinált.

De a dormándi téeszelnöknek nem tetszett Ferenc tanyája. Egyre mondta, hogy az a föld mégiscsak a falu határában van, és az mennyire kell nekik. Ők egyáltalán nem voltak a helyzet magaslatán a gazdaságossággal meg a jövedelmezőséggel kapcsolatban. Mert hogy lehet az, hogy Ferenc mindennap két kocsival megyen a piacra, ők meg csak ott vannak a téeszben, és nekik nem megyen ez a dolog. Csak az lehet, hogy abban a földben rejlik valami, az nekik kell, mert nem lehet, hogy nekik nincs rizstelep meg gyümölcsös meg kertészet, és ha azt a földet elveszik, lesz nekik is. Aztán a végén nem lett, hála istennek. Pedig Ferenc

ezeket a gyümölcsfákat nemes gesztusból le is ápolta, mielőtt átmentek közös tulajdonba. Nem lett, mert az első évben kiszántották több mint a felét a fiatal fáknak. Egy hároméves fát ötven lóerős traktorral vidáman ki lehet szántani. Mibe kerül? Minek van az ott, ki kínlódott vele, nem érdekes. Csak pusztulást hozott az új, barbár nemzedék. A rizstelepből se maradt semmi, csak a gát, illetve a főcsatorna, a gyümölcsösből egy nyolcszáz méter hosszú diófásor. Gyönyörű jegenyéket is telepített, azóta öles fák lennének, már csak a gyökereik vannak meg. Más semmi.

Arra nem emlékszek, hogy a földér a téeszelnök személy szerint nálunk ugrabugrált volna, csak az agitátorbrigádok jöttek... őszi alkonyatban odavergődtek, rajzoltak befele... Felállás az asztaltól! Hiába, hogy vacsoráztunk. Már nem a natúrrizst ettük, akkor voltunk a rendes értékben, sokat dolgoztunk, de Csattos Laci, a hentes nem győzte mérni a húst, mert mi megettünk mindent. Ferenc meg én... Aztán fel kellett állni az asztaltól. Kifele! Csak Ferenc maradt benn. Mi vagy fél éjszaka kinn voltunk az ámbituson. Legtöbbet egy nagy kurmuc ember jött, nagykabátban, teleakasztatva pisztolyokkal. Győzködte Ferencet, hogy milyen jó lesz most a téesz. Főleg, hogyha ő belép. De milyen lényeges az, hogy ő belépjen! Mert ő többszörös iskolai végzettségű ember, a többiek elismerik. Ha ő téesztag, mindenki téesztag lesz. Egy csapásra! Minden kísérlete kudarcba fulladt, mert Ferenc mindig jobban tudta, hogy mit akar a másik, mint az saját maga.

Anyámmal hallgattuk a falon keresztül, hogy mi megy odabe. Volt egy rés a függönyön, hogy belássunk. Egyszer, emlékszem, anyám megmarkolta a vállamat és sírt. Az agitátor csuda hegyesen kivágta a pisztolyt az asztalra: „Látja, most ketten vagyunk, agyonlőhetném! De nekem nem halott kell! Nekem téesztag kell! Írjon alá!”

Aztán egyszer elvitték, és elvitték megint, valahol, valahogyan megszorították. Akkor nyúltak bele a szemébe, azután ő nem nagyon látott az egyik szemére. De szemüveggel tudott olvasni. A földjét, ugye, önszántából, masszírozásra odaadta a téesznek. Ő kívül maradt. Még az a megtiszteltetés sem érte, hogy megint kap egy szikes földet a másik helyett.

A fennálló rendelkezések még a hetvenes években sem engedték, hogy a paraszt belterületi szántót vegyen, „minek az neki” jeligére. Tarthat hétvégi kertnek egy kicsit. Később megint volt egy rendelkezés, hogy mindenki művelhet földet, csak a paraszt nem. Éppenséggel az még értene is hozzá, meg felszerelése is van. Ne mosolyogj! Így van. Mikor ezt a földet 1975-ben megvettem, a feleségem állami cégnél volt műszaki rajzoló. Ő vállalhatott volna mezőgazdasági munkát vagy szállítást, másodállásban. De én, a született paraszt, mert annak vagyok összerakva, én nem szánthattam földet. Ettől függetlenül szántottam, mert nem vettem én a szívemre. Ezen a beltelki szántón egy családnak nem lehetett több 1600 négyszögölnél. Ha örököltem is, nem tarthattam meg. Ennyi föld külterjes műveléssel nem tart el egy családot. Az ember nem tud beruházni például egy hektár üvegházra, mert tizenöt éve is huszonkétmillióba került. Azt nem bírja senki se. Nekem több föld kellett. Úgy lett öt holdam, hogy volt öreg dédimami, keresztanyám, a feleségem lánykori neve... Akinek a neve szabad volt, arra vettem telket.

– Különböző tulajdonosoké volt?

– Persze. Kilenc gazdaságé. Volt ebbe mindenfajta cseprő föld, ahogyan rokonok közt osztódik. Összeszedtem azokét, akik kihalófélben voltak, meg utáltak dolgozni, vagy innen elkerültek. Egy szerencsés véletlen folytán a földek egymás mellett voltak. És mind rossz föld volt, és mind olcsó. A legrosszabb a faluban. Nem kellett senkinek. Elvittem három kocsi káposztát a piacra, megvettem egy darabot, elmentem újra. Három hét alatt enyém lett az egész. Nem tudott egyik a másikáról. Hogy összeszántottam, megtudták. Hű, a rohadék!

Nekifogtam a talajjavításnak. Besenyőtelken ingyen volt a trágya, és erre a kis darab földre 260 kocsira valót hordtam ki egy rossz Dutrával. Egy újfelhértói maszektól hoztam, ekével, pótkocsival együtt. Rakódószerkezetet csináltam rá, úgy nézett ki, mint egy villámhárító. A Vörös Csillag Traktorgyár fényességes terméke. És boldog voltam, hogy szánthattam. Most nem szántok egyáltalán, habár gépem van, több is, de leköt a tevékenység; a szeszfőzde, a lovak, építkezés, szervezés... Meg akkor tíz községben egyedül voltam a placcon, most egy községben tizenöt-húsz maszek traktor van. Minek álljak én oda? A hetvenes években egy közönséges 56-11-es zetorral tizenhat-húsz kiskertnek neki mertem állni. Négy előtt keltem, tankoltam, ötkor már ment a gép, hajtottam este tizenegyig. Három órát aludtam. Így volt ez régen.

– Azt mondogatják, most nem kell a föld senkinek sem.

– Te belvárosi beállítottságú vagy, neked nem jelent semmit, csak annyit, hogy piszkos lesz a lábad tőle. Van, akinek mást jelent. Elvonulnak majd a proletárok, jön majd másfajta szemléletű társaság. Ha ma a gazdáknak csak tíz százaléka foglalkozna földdel, s ennek is csak ötven százaléka ér el sikereket, már megérte. De ennek az az ára, hogy most majd a kapitalizmus vad formája bontakozik ki. Aki ezt nem bírja, annak föl kell adni. Azok az emberek, akik ügyesek, viharos sebességgel meg fognak gazdagodni. A jóságos, életet adó földanya megengedi, nemhiába volt mindig értékmérő. A vadkommunizmusban már lett nagyon szegény meg nagyon gazdag réteg, most még szegényebb és még gazdagabb rétegek lesznek. Valahol középtájékon ellötyögnek az ilyen Lacók, mint én is.

– Mennyi földet örökölhetsz apád után?

– Arra kértem a földhivatal dolgozóit, hogy tisztázzák, mennyi volt az eredeti állapotok szerint. És az lepett meg, hogy gyümölcsösből ültettünk hat holdat, rizstelep volt legalább ötnyolc hold között, mellé legelő meg a konyhakert, ami akkora volt, hogy csak paprika volt három és fél hold. Aztán most összesen öt hold 1392 négyszögöl van a nevén! Tudatták velem azt is, hogy 1959 decemberében lemondott a föld használatáról, és felajánlotta a téesznek. Egyetlenegy fillér térítést nem adtak neki! A halála előtt néhány hónappal – állítja a földhivatal – apám lemondott a földjéről az állam javára. Hogy ezt ki keverte meg? Most, 1990. január 1-jére szeretném tisztázni, mert a lovaim lassan a küszöböt rágják. Itt van mellettem a föld, amit akár örökölhetsz is. Ferenc nevén öt holdat hagytak. És ha valakinek azt mondanád a faluban, hogy Mlinkó Ferencnek öt hold földje volt, az petefészek-gyulladást kapna a röhögéstől. A negyedrésze sincs meg, ha ez tényleg öt hold... Ezek szerint olyan elsatnyult családból való volt ez a Ferenc, hogy csak öt hold került neki! A fia több földet összeszedett volna demokráciában a semmiből, mint amennyit a nemesi birtokból megörökölt! Két és fél hold jut neki. Úgyhogy jól ki van baszva a szemem! Hogy földem lesz-e, nem rajtam múlik. És az sem, hogy mennyi lesz, hogyan lesz, hol lesz, milyen lesz. Nem tudom, mennyi jár nekem. Lehet, hogy úgy van, ahogy a füzesabonyi téeszelnök mondta, hogy én csak fogjam be a pofám, mert nekünk földünk se volt életünkbe se. Lehet, hogy neki van igaza. Hitegetem magam, hogy milyen földtulajdonos családból származom, közben annyi lesz, amennyit megvettem magamnak. Nahát... Az én képességeimnek még ez is sok. Ne röhögj!

– Mennyi föld kellene neked?

– Lehet, hogy hamarosan annyi, amennyibe beletemetnek. Két négyszögöl, jó mélyen... Az istenre kérlek, ne érts félre, annyit szeretnék, amennyi nekem törvényesen jár. Jár nekem nyolc hold föld vagy hat, vagy öt. Mit tudom én, mennyi volt. Mit gondolsz, mennyi volt?

– Mekkora földön szeretnél gazdálkodni?

– Én nem azért akarok földet, mert én akarok. Hanem ha gondolkodom, akkor szükség van rá. Mert még neveletlen gyerekeim vannak. És ha gazdálkodó Magyarország leszünk, föld nélkül csak a seggemet verhetem a földhöz. Azt tudom, hogyha megkapom azt a hat, nyolc, tíz vagy huszonöt holdat, ami nekem jár vagy netán ötvenet, a sok részről maximum száz lehet, de abba már benne van a retyerutya, azon leszek, hogy meghatványozzam. És meg fogom találni a módját, hogyan. Azért van ennyi ócskavas összegyűjtve az udvaromon, nem azért, mert a belvárosban selyembugyogó-árudát kívánnék nyitni. Szorongással várom én a földet, nem nosztalgiával.

– Miért?

– Mert a földművelés sok-sok öröm, bánat, keserűség. Sok-sok felesleges beruházás, nagy, színvonalas bukások, hellyel-közzel egy kis siker. De legalább eleget tettem a családom ősi törvényének. Még földet is műveltem. Én vagyok az első, aki nem tehette a birtokán. Szántottam én annyit másnak, boronáltam, meg vetettem... Egy jóízű szántásért, amit a saját földemben végzek, nagyon messzire volnék képes elmenni a rossz gerincemmel, a kicsavarodott, tönkrement kezeimmal, a kiguvadt szememmel, a fonnyadt eszemmel. És hogy milyen alattomos terveim vannak a földdel, ne legyél rá kíváncsi!

– Mit csinálnál a földdel?

– Legalább olyan becsülettel megművelném, mint aki a hatodik emeletről akar gazdálkodni, és az elmúlt negyven évben semmi köze se volt hozzá. A földművelés nem ipari tevékenység, azt mindig akkor és ott kell eldönteni. Jaj, de szerencsétlen kérdés, istenem! Csodálatos kérdés, csak erre nem lehet válaszolni... Februárban borsót vetnék, ha lekésnék, még Szent György-napig vethetnék árpát is. Ha meg úgy jönne az idő, hogy be tudom munkálni, oszt még két hetet csúszok, a napraforgó akkor is kikel. Na! Akarsz még valamit hallani? És olyan földet szeretnék, ahol búza, kukorica meg a pillangós is megterem. Létezik ilyen föld, csak kevés.

– Mennyi földre számítasz?

– Semennyire se. Egyáltalán. Még nem láttam senkit, aki visszakapta volna a földjét. Pedig úgy indultunk, hogy lesz demokrácia, meg odafigyelünk az emberekre meg így meg úgy. Ez engem nemigen érdekelt. Se az MDF, se az egyik, se a másik. Annyit tudok, hogy az MDF tartozik nekem. Tizenkét órát repültem nekik a sárkánnyal, hogy a röplapjaikat dobáljam, eltelt fél év, és nem fizettek! Győztes párt, fűjd föl, és úgy kezdi, hogy tartozik nekem egy kalap pénzzel.

– Ha kapsz földet, mit csinálsz vele?

– Nem lesz egészen az enyém, mert ott van a világszép nővérem, az anyám. Mondjuk, az ő földjük baja is az enyém lesz. A környéken nekem van a legnagyobb mezőgazdasági bázisom, gépekkel, felszereltséggel. Láthatod a többieket, van traktoruk, ötvenes MTZ, jó szakadt, van egy fűkaszájuk, egy ekéjük, és ők a világ eleje. Nekem, mondjuk, tízszer ennyi van – alkatrészben, anyagban. Én meg tartok tőle. De ha egy ötvenholdas táblába az első borozdát végighúzom, leülök elszívni egy cigarettát. Szent Antalnak meg gyertyát állítok.

– Ha lesz egy ötvenholdas táblád...

– Nem egy lesz. Lesz abból három, meg lesz négy is. Mit tagadjuk? Szép az ötven hold, de ha háromszor, négyszer egymás mellett ötven hold van, az még szebb. Nem?

– Honnan lesz?

– Lesznek itt megoldások. A vásárlástól kezdve minden. Kaptam egy ajánlatot is. Egy bárófiúnak a 47-es állapot szerint nem is háromszor-négyszer, hanem inkább tízszer ötven hold jár, és azon a vidéken nagyon jó földek vannak. Eladom ezt az egészet, oszt átmegegyek oda.

– Kibérled?

– Nem. Elmennék napszámosnak. Mit csavargatod a fejedet? Nem lennék jó alkalmazott? Én mindig valahol lent kezdtem. Nem? Középiskolás koromban kavicsot hánytam. A vagonból ki. Egy éjszaka két vagon, à 220, az 440. Egy hónapig nyugodtan élhettem belőle. Szóval... Valami érdemem csak nekem is volt. Nem gondolod? Meg tudtam az életemet szervezni magamnak mindig. És pont amikor már minden adottságom megvan ahhoz, hogy segéd munkás legyek valahol vagy alkalmazott, akkor... Nevesd ki a keresztanyád térdekalácsát, ne engem!

(1990. október)

TANULÓÉVEK

A kertaljai, a káposztáskerti gyerekekkel, az unokabátyámmal meg Lukács bátyámmal mindig a Laskóra jártunk. A Csörsz-árka partján kellett elmenni, ott borzalmasan nagy csalán nőtt. Míg fiatal a csalán, markolászhatod, de nyáron, amikor megvénül, mindenféle kukacok megtelepednek benne. Már a legkisebb érintésre csíp, éget meg szúr is. Ott elkaptak a bátyámék. És az anyjuk szentségit, belevágtak a csalánba! Volt vagy kétméteres. Végighömbörögtem benne. Egy kiscsatyába voltam, az arcom, az egész testem tiszta csalánmarás lett, vastagon fölhollyagzott. És nem döglöttem bele. Rohantam a Laskóba, görögtem a vízbe meg a sóderba, dörgöltem a marást. Ez az első kép az életemben, amire emlékszek.

1947. október 5-én születtem. Anyámmal egy hónapban, egy napon, egy órában, huszonnyolc év különbséggel. Vasárnap este volt, nyolc óra, mind a két alkalommal. Egy község, egy utca, egy ház, egy szoba, ugyanabban a sarokban, ugyanazon az ágyon. Egy volt még a bábánk is. Rossz gyereke voltam néha. Mintagyerek nincs a világon se, mert hogyha valaki mintagyerek, annak már sok a baja. Eleven voltam, okoztam csalódásokat. Mert Lacó – ahogy édesanyám elnevezett – kiskorában is jött-ment, tett-vett.

Édesanyámnak, szegénynek, mióta megvan, mindig a szenvedés jutott. Az első férje örült alkoholista volt, nem szeretett dolgozni, csak seftelni, visszaélni mindennel. Anyám válása vagy tizenhárom évig tartott. Akkor olyanok voltak a törvények, meg ment a kavarási. Anyám Besenyőre költözött apámhoz, mi a nővéremmel Dormádon maradtunk.

Ötvenkettőben történt, egy nyári reggelen, hogy nagyapámék két tehenet befogtak a járomba, és mentek paradicsomot szedni, közbe még kapálgattak, gazoltak a kukoricába. Engem itthon felejtettek. Elszöktem reggel Besenyőtelekre, úgy nyolc-kilenc óra körül, és egész nap ott ültem a házuk előtt, oszt nem tudtam, hogy megérkeztem. Persze akkorra nagyapámék Dormádon kétszer kimerítették a kútból a vizet, összejárták utánam az egész falut. Én meg Besenyőtelken ültem az árokparton, és bögttem. Éhes voltam már meg keserű, se apám, se anyám, visszamenni nem mertem. Képzeld el, se kaja, se víz... Ferenc meg édesanyám délután öt-hat óra körül jöttek haza a határból, a Csincsaiba szüretelgettek valamit. Amikor hazaértek, megnyugodtam, bevíttek az udvarra.

Állt a ház előtt egy kőasztal. Egy óriási, egy méter hatvan centi átmérőjű malomkő, a vastagsága több mint negyven centi. Öt ember kellett, hogy gurítsák. Tudod, ez egy lukacsos

örökké volt, kereszt alakú lukkal a közepén, ahová a meghajtófa beleilleszkedett, ha forgatta a malomkövet. Egy nagy kocka alakú terméskő volt alatta, ez volt a kőasztal. Nyár végi este volt. Apám anyja gombócot főzött, és kitette elé egy fehér tálban. Olyan gömbölyű fenekű tálat képzelj el, mint amilyenbe a habot szokták verni, csak nem rézűst volt, hanem egy kisebb zománcos tál. Úgy billegett az egész. Ferenc mondta, hogy egyek. Én nagyon elevenen felpattantam, és a tálat a kőasztalon átbillentettem magam felé, és kezdtem parittyázni befele a gombócot. Hagytam Ferencnek egyet. Ránéztem. Ő is ránézett a gombócra. Nem fikáztam vele, és biztos, ami fuksz, érted, bebokszoltam! Ezek után megállapította a család, hogy ebből a szarosból még lesz valami. Ezt végignézte az öreg nagymami is.

Nagyot aludtam, és amikor tíz óra körül fölébredtem, anyámék már kimentek a határba. A mami mézesgubát öntött, mert nagyon jó fogsora volt, a gubát bírta megenni csak. Én a gubát is viharos sebességgel betakarítottam. Képzelj el egy véres, korcs kutyát, ami úgy koncsorog, hogy odaadsz neki egy falatot, és közben kikapja az egész karaj kenyeret! Valami ilyesmi lehettem. Aztán kezdett nekem dirigálni az öreg mami. Nagy megnyugvással tudomásul vette, hogy ezt a kölyköt lehet használni mindenre. Mire anyámék hazajöttek, nyolcat fordultam a kútról vízzel. Messze, bent a falu közepén volt egy csurgós kút. Kicsi voltam még, és ha lecsüng a kezemből az edény, a feneké odaért volna a földhöz. A karomra fölakasztva vittem, bizony-bizony vágta a kezemet, de nem bírtam másként. Addig a szomszéd Annus hozta a vizet a kútról, kupánként ötven fillérért. Ugye, mindjárt napi két-három forintot kiváltottam, ahogy üzembe fogtak.

Harmadik nap mentem lovat vezetni. Taposta a lábam, ültem a tetején, volt ott minden kavarodás, de azért jól álltam a sarat, mert bögni nem bögtém, akármit csinált a ló. Nem ijedtem én meg Ferencről sem. Nem voltam egy hajszállal sem kisebb karakter hatévesnek, mint ő negyvenhatnak. Lehet, hogy még imponált is neki, hogy kemény vagyok.

Engem hatéves koromtól reggel hattól este tízig igénybe vettek. Elvittek már a piacokra is. Hiába, hogy tízkor feküdtem le, négykor már fel kellett kelni, kicsi korban is. Az én anyám este tizenegy órakor végzett meg fél tizenkettőkor. Meg nekiállt összekészíteni a tarisznyát, rendbe tenni az összes ruhánkat, hogy ne szenvedjek semmiben hiányt. Kikészítette a váltópénzt, éjjel négykor keltett, hogy mehessek a piacra kisgyerekként. Hogy haladjon a munka.

Szóval egy év alatt robbanásszerű fejlődés kezdődött az életemben. Gazdasági eszközöket ismertem meg, a lóhajtás, a befogás, a kifogás borzalmait. Aztán minden jött sorba tovább, úgyszólván amire iskolába mentem, már perfekt voltam mindenből. És ha bármit megcsináltam, Ferenc csak annyit mondott: „Gazdatárs, ez jó.”

Kezdetben, amikor Besenyőtelekre kerültem, egypárszor megruháztak a fiúk.

Az utcán volt mindig a verekedés. Hol itt, hol ott várták az embert, a Vas Paja közinél vagy a Kisgazda Lajcsi háza hátánál egy bozótos árokban. Kétszer-háromszor ha befutottam a csőbe, de többet nem vertek meg, akárhányan jöttek. Félték a börtarisznyámtól. Ez egy honvédségi nyeregtáska volt. Előtte egy évvel, kettővel szerelték le a hadseregből a lovat, és fillérékért adták a felszerelést a piactéren, Egerben. Ennek a honvédségi nyeregtáskának az alján volt egy féltégla, egy fa tolltartó tele parittyakővel meg a parittyám. Ne félj, többször nem bírtak el velem!

Mindennap piacra jártunk. Előtte paradicsomot, paprikát válogattunk. A nagy ponyvát kiterítettük, öntöztünk rá hús-negyven zsákkal, és szegény anyámmal nekiültünk. Mennyit járt a keze, de meg se szólalt. Kétforintos vagy háromforintos paprika! Hóó! Hát főnyeremény volt. Ekkora retkeket síkáltam síkárkefével! Az őszi retkek hatalmasak voltak. Ó, ötven fillér volt darabja, egy kiló volt egy retkeből. Úristen, mekkorák voltak! Öntözött területen

neveltük. Ha némelyikén egy forintot kaptunk, az vásár- és ünnepnap volt. És minden áldott nap vittük az árut. Amikor hazaértünk, lókapázni, töltögetni, krumplit kiszántani mentem. És mindig csak akkor tudtunk elindulni Budahátról, amikor már lement a nap. Mint a vak koldus, úgy botorkáltunk haza. Délután három-négy-öt órakor még teli volt néppel a határ, maszekokkal. Három-négy ujjnyira állt a nap, és mentek hazafele. Mi még csak felibe tartottunk, mikor a határban már ember nem volt. A zsákok szanaszét, félig megtöltve, ide kiterítve, ebbe a darabba, amabba, így-úgy, mosatlan. Húú! Akkor még taknyos kölyök-koromba, kérlek szépen, zsákszámra hordtam a krumplit le a Laskóhoz. A patakba kikötöttük egy lovaskocsi-kas hátulját, beleöntöttük a krumplit. Taposni, mozgatni, forgatni kellett, meg szedni ki belőle. A patak meg folyt, így mostuk a krumplit. Ez volt a krumplimosó berendezés. Felülről le kellett hordani! Magas volt ám a Laskó-töltés! Meg fel is kellett hozni. Most is olyan a gát, hogy kocsival nem bírál lemenni. Így volt az, kisjányom! Este későn végzés, hajnalban piac.

Egerben a várvédők szobrát körbeülték a kofák, mi pontosan a Dobó Katica alatt árultunk. Katica a nagy kövel most is ott áll, kérlek szépen, a szoborcsoport szélén, hogy a követ majd a törökökre ráveri. Én negyedóránként hátra-hátranéztem, hogy a nagy követ mikor ejti rám. Kiskoromba nagyon féltem ettől.

53-54-55-be? Valahogy így lehetett, amikor a piacon rám bíztak mindent. Tudod, mekkora kölyök lehettem én? Ha bárki adott pénzt, már számolgattam, voltak kétfilléresek is. Füzesabonyban a jegenyesor alatt tanultam meg árulni hatéves koromban. Kétszer pucolt, háromszor féregtelenített káposztánk volt, de eladtam. Tetszett az embereknek, hogy ilyen tranzisztoros gyerek már árul egyedül. Nem úgy volt ám, hogy majd anyám mellett mérek. Apám csinált nekem külön boltot, mérleget.

Ilyen volt az élet. Szébb korban meg jobb módon élhettem volna, de változatosabba, mozgalmasabba nemigen.

Mikor kitavaszkodott, nyomás kifele a tanyára, azután én iskolába nem nagyon jártam. A tanyán rizstelepünk volt vagy három éven keresztül. A kezdeti időszakban nem sok embernek kellett dolgozni, mert Ferenc nagyon radikálisan megoldotta. Minden tábla sarkába bevert három-négy karót. Ezek különböző szinteket ábrázoltak, két-három-négy centi különbséggel. Mikor elkezdtek a rizs árasztását, alacsonyabb vízállás kellett legyen, de több víz, mert akkor telítettük a kalickákat, a rendszert. Zsilipek szabályozták, hogyan folyjon a víz az egyik vagy a másik gödörbe. Tíz-tizenkét darab táblánk volt. Mit ad isten, ugye, Ferenc elment haza nyugodtan, Lacó tankolta meg indította a motort, és csinált mindent vele, amit kellett. Felraktam akármilyen nagy lapos szíjat is a motorra. És Ferenc utasításba adta, hogy mikor hányadik karó szintjéig kell engedni a vizet. Kicsivel később jöttek bele kacsák. Én egy kacsaevő világbajnok voltam meg Ferenc is. Ketten két kacsát besuhintottunk.

Volt pár száz darab pulykánk is. A pulykáknak kikelés után nagyon érzékenyek a lábai a gombafertőzésre. Ezt összeszedhetik bárhol is, ezért serdülőkorukig a lábukat mindennap le kell csiszkolni, alkoholba belemártogatni. Ez a kezelés védettséget ad, és nem lesz nyomorék lábú. Addig kell foglalkozni velük, míg a pikkelyes rész megerősödik.

Hozott ki Ferenc vagy négy-öt liter pálinkát. Az lett volna a mesterségem, hogy mindennap egy kis tálkába kiöntök két decit. Ahogy a pulykák jönnek kifele, mindegyiket fogom, beleállítom, oszt leteszem a földre. Elszalad. Tudod, hogy unta volna ezt egy gyerek? Megfogom, beteszem, elmehet... Hát ki a francnak volt ehhez kedve? Volt egy tepszi, fél liter pálinkát beleöntöttem, kinyitottam a ketrecet, és átvartam rajta az összest! Tíz másodperc alatt végeztem a melóval. Különböző az összes pulykaszárt meg mindent behordtak a tepsibe. Nem nagyon oldódott benne, de azért meglátszott rajta. Fogtam szépen, a sarkán lecsurgattam

mindig. Vissza. Adjon isten, kalap! Senki nem jött rá. Ferenc nem ivott sose pálinkát életébe. És, kérlek szépen, ezt csináltam két héten keresztül. De azért volt eszem, mert felváltva csináltam. A végén üvegekbe töltöttem. Így az összes pálinka sorra került, nem úszta meg ezt az átgyalogolást... Ezt a pulykaszaros pálinkát itattam meg a szomszéd tanyabeli két öreggel. Mindig engem noszogattak: „Lacó! Szaladjál csak be Tárkányra! Hozzál két deci pájinkát!” – „Jól van.”

Negyven forint volt a pálinkának literje. Két deci pálinkáért nyolc forint. Ideadták a nyolc forintot. A markomba fogtam. Nem volt nekem zsebem sose, egy gatyát hordtam egész nyáron. Strapp! Le a Laskóba. Lefordultam, hogy ne lássák, merre megyek. Fel, vissza a mi tanyánkhoz.

No, eredj, Lacó, szaladjál! Na, majd szaladok én nektek, az anyátok úristenit! Négy kilométerre volt a kocsmá, oda-vissza nyolc. Az apátok fülit! Szaladtam be hozzánk. Suttý! Teleöntöttem az üvegyüket a pulykák pálinkájából. Le volt szűrve! Igényeim akkor is voltak, nemcsak most, hogy szeszfőzdés vagyok. Vittem nekik. Morogtak egy kicsit, de azért csak megitták. Ilyet adtak és kész. Addig méregettem, míg el nem fogyott. Amikor be voltak rúgva, az alját is elvittem. Volt úgy, hogy hármat kellett fordulni, akkornap 24 forintot kerestem. Így csináltam.

Én eladtam a pálinkát, Ferenc karácsonykor a pulykát, odahaza csak a vetőmag maradt. A rizst a vetőmag-termeltető vállalat védelmében termeltük. A vetőnekvalót otthagyták nálunk, tavaszra. Már kihordtak a lakásból mindent, egy darab bútor se maradt, a végrehajtó segédje, Szappanos Juli a függőnyt szedte le. A konyhaajtón át látni lehetett, hogy mi van odabenn. Én hazajöttem az iskolából, bevágtam a börtarisznyát. Éppen visszazártam az ajtót, amikor jött a végrehajtó: „Nyisd ki az ajtót!” – „Nem nyitom... Nincsen kulcsom hozzá.” – „Apád, anyád hol van?” – „Mit tudom én, hogy hol. Kinn vannak a határban.”

A köpönyegajtónál rálépett a lábamra, aztán húzta a fületem fölfelé, így látta meg a kulcsot a nyakamba, cukorspárgán lógott. Nem taknyozott velem, kikapta... Besétált a házba, vitte a rizst, mást nem talált. Jött ki, én álltam az ámbituson, odafordult felém, és leköpött, aztán ment kifelé. Nagy, L alakú házunk volt, oldalra kellett neki elindulni... De nem ért ki a kapuig, amikor hátulról megtámasztottam a parittyával. Az anyád betyár szentségit! Majd kihúzta a fületem, hogy dögöljön meg!

Elvitte a vetőmagrizst, aztán nem is a miénk volt. Vissza is kellett neki hordani. Én aludtam rajta, mert ágyunk egy se volt...

Tíz magkacsa volt a tartalékunk. A végén hat maradt, négyből levest főztünk, valamit nekünk is enni kellett. Volt olyan nap, hogy a hat magkacsát nyolcszor is elhajtotta a végrehajtó. Még oda se értek a hat kacsával a tanácsházára, én már mentem. Ládákba, ketrecekbe gyűjtöttek össze talán százat is. Mindig sikerült valahogy kilopni, aztán iszkiri! Én a mienket a hápogásáról megismertem. Úgy tudták már az utat hazafele, te! Még üres volt a falu közepe. Ha beálltál a tanácsháza udvarára, a jó magas dudvában a Hanyi utcán át tudtál menni. A régi óvoda udvarán hajtottam keresztül, nyitva volt sarkig, a kerítést letaposták már. Csak a malom állt ott középen. A kertek alatt szépen hazakocorásztunk. Másnap megint elvitték, én megint mentem utánuk. Annyi tisztesség szorult azért a kacsába, hogy mindig hajnalkor tojt meg, legalább akkor otthon volt. A tojás a mienk lett.

Ha elvettek is mindent a végrehajtók, azért Ferenc a piacról, innen-onnan szedett összefele ezt-azt, mindig hozott valamit. Sokszor úgy nézett ki, mint egy bazáros, egy ószeres, érted? Egyszer hozott egy nagy, hatalmas asztalt, alig bírtuk levenni a kocsiról. A különleges faragott asztal állítólag Benczúr Gyuláé volt. Hatan-nyolcan kényelmesen boksztoltuk befele a

vacsorát mellette. Szóval meglett ez a nagy, erős tölgyfa asztal, a szobába került, ahol ettünk, illetve hát ahol laktunk, éltünk.

Este van, Ferenc ül az asztalnál. Olvassa az újságot, hallgatja a rádióját, a telepest. Mondják a híreket. Nagy csend támad a házban, anyámnak megáll a kanál a kezébe. A tojás égett a tűzhelyen. Ferencnek először a foga kezdte, takarosul tudta csikorgatni a fogát. Aztán fogta az asztal végét, így, két oldalról. Belemarkolt. Borzalmasan ropogott, azt hittem, széttöri azt a nagy asztalt. Nem emelte föl, nem vágta földhöz, csak szorította kegyetlenül. Recsegett. A foga is. Soha életembe nem láttam sírni Ferencet, de akkor a szeme tele lett könnyel. Azt mondta: „Hallottad, szívecském? Ezek az állatok meg merték tenni...”

Többet nem szólt, sem Nagy Imréről, sem a haláláról. Azért szerettem volna, ha ez év június 16-át megéri. Adtam volna húsz évet az életemből.

Politizált sokszor a hülye tanítóval, úgy helyezték ide. A Kocka-házban laktak, de ott se dunna, se semmi nem volt, a földön aludtak a sarokban. Volt neki egy biciklije, valahonnan összeszedte a végrehajtó segítségével. Nem is sokáig maradt itt, tanított volna, de nem nagyon ment neki. Egy délután bejött az udvarra, hogy megneveli a fateromat. Pontosan jó helyen kezdte. Jött nagy garral, hogy ő kicsoda. „Jól van, kérlek, elhiszem. Na, mi újság?” – „Dohányzik a gyerek.” – „Hm. Tudom. Cigaretája is van meg gyufája is, én adom neki.” – „De nem lehet.” – „Hogyhogya nem lehet!” – „Hát úgy, hogy nem lehet.” – „Kartársam! Milyen rendszer van?” – „Hát itt demokrácia van.” – „Miféle demokrácia ez? Dolgozni lehet, dohányozni nem?”

Én villával gyűrtem a trágyát reggeltől estig, hánytam a komposztot meg minden marhaságot, meg a melegágyi földet kordéjoztam állandóan. Akkor lettek ilyen szépek a kezeim, látod, milyen gyönyörűen meg vannak szakadva? Én se ilyen jóságos kezekkel jöttem a világra. Igen, a gyerek dolgozott a határban. Ferenc kioktatta azt a vadkommunistát, hogy a gyerek ötször annyit dolgozik, mint két téeszalkalmazott, aztán csak nyugodtan dohányozzon, ha jólesik. Nem zavarja a fejlődésben, mert reggelire tizenkét tojásból szokott rántottát enni. Ebéd előtt meg ugyanannyit, csak úgy, társadalmi munkába. Enni kellett, hogy bírjam a munkát.

A munka rengeteg volt. Azt abbahagytuk karácsony szent napján, akkor éppenséggel leülhettünk egy óra hosszát, és a 365 naphoz ennyi elég volt az ünneplésre. De karácsony másnapján újból kellett kezdeni. Jöhetett a pünkösd, búcsú, akármilyen ünnepek, mind nudli. Minek egy lagziba elmenni! Marhaság!

Játékot, ajándékot én nemigen kaptam, de a biciklit, azt sose felejttem el. Abba az időbe nem lehetett kapni, csak majd ha a beadást teljesítetted. Nekem mégis lett. Apám szeptemberben hozta az első alkatrészt, és karácsony lett, mire összeállt. Az enyém! Az én biciklim! A karácsonyfa alá. Igaz, hogy az első kerék huszonnégyes volt, huszonnyolcas a hátsó, a váz meg csak huszonhatos, de Juhász András, a lakatos beletoldott, belehegesztett a hátsó villába. A nyereg csőből meg fából lett, komolyan. Fanyereg volt a biciklin. Kormánynak egy közönséges vasat hegesztettünk rá, szóval nem volt annak íve meg hajlítása. A láncot négy darabból szerkesztettük össze. A pedál helyén csak két vas állt ki. Jaj, de sokszor felszúrta a bokámat! Képzeld el egy torz biciklit, ami így áll, e! Az egyikén piros gumi, a másikon fekete, nem volt érdekes, ment. Úúú! Azon remekül lehetett biciklizni, könnyen gurult. Ferenc annyira jól vezette a gazdaságot, hogy egy Dongó-motort is tettünk rá.

Az extra flancok nemigen jöttek-mentek a családba. Nyáron, ha nagy meleg volt, Ferenc bakancsba meg rövid nadrágba járt. Ha valaki az ötvenes években elegánsan öltözködött, mondjuk, fehér inget vett fel, az minden volt, csak rendes ember nem. Azt egyből elvitte a rendőr, kérlek szépen, az már nem lehetett, csak feketéző.

És Ferenc akkor rászokott a gyugira. Ez közönséges cejg munkásruha volt, ő gyuginak hívta, hogy miért, a mai napig sem tudom. Egy felső részből állt meg egy rendes nadrágból. Rendes? Hát milyen szabású nadrág volt az? Ha ráadták valakire, minden volt az, csak ember nem! Ha felvett hozzá egy rossz lapos sapkát, már nem volt államellenes, a rendőr nem állígtatta meg az úton.

Ferenc tudta kímélni magát. Volt időszak, amikor fizikailag is dolgozott, de ez nagyon gyenge átmenet volt. Úgyhogy nem volt az ő lába megvisszeresedve! Még hetvenéves korában is úgy tudott lábujjhegyen járni; mint a gyöngyi kakas! Az tud úgy hegyelni csak! Azon meg ki volt akadva, hogy nekem túlizmolt lábaim vannak. Közben ült a borozda végén, én meg 47 kilométert mentem egy nap a szántásba! Majd a zacskóm leszakadt! És ő volt kiakadva, hogy nekem milyenek a lábaim! Mondja nekem reggel hat órakor: „Kartársam, strapp!” Még este fél hétkor is szaladtam. És akkor az én lábam miért visszeres tizenhat éves koromban? Mert már akkor meg voltam szakadva.

Lehetetlent senkitől se várt, csak tőlem. Hajtós örültek nevelt, később mégis azt várta, hogy egyik percről a másikra átmenjek fehéringesnek. Meg ne így éljek, hanem úgy! Egyetlen fiatalnak se tetszik, ha az életformájába beleszólnak. Ebből született párszor nézeteltérés közöttünk. Akkor hangoskodtunk. Óó! Az hatalmas volt. Szélcsendben másfél-két kilométerről beszélgettünk egymással... Ordítani meg tudott akkorát... Füzesabonyig elhallatszott.

Amikor megvettem ezt a tanyát, csak annyit szólt: „Marha vagy, kartársam!” Ha tehette, baszogatott, de általában jogosan. Ő volt az idősebb, és ő volt a... Ferenc. Az az érzésem, hogy ő mindig vizsgáztatott engem. Emberségből, gazdálkodásból. Közben felnőttem. És ha nagyon akartam volna, zsebből kifizetem az egész kóceráját.

(1990. december)

RIGÓ ÉS A TÖBBIEK

Kiskoromban nekem a legjobb pajtásom egy ló volt, a Rigó. Régen a katonatisztek játszották a lovaspólot, és a Rigónak a vérében volt a pólózás. Ami meggurult vagy megugrott előtte, üldözte. Még a nyulat is. Én eszköz, szerszám, nyereg, heveder nélkül ültem rajta. Csak sebtérből felhajítottam magam, kérlek szépen, és addig hajtottuk a nyulat, míg meg nem dőglött. Öt-tíz kilométert bírt egy nyúl. Volt úgy, hogy háromszáz méter főrja volt, mert a nyúl megriadt. Sutty! Ugye, gyorsabban ment, mint mi. De a Rigó nézte-követte a mozgó pontot, és addig hajtotta, míg a nyúl sírógörcsöt vagy szívrohamot nem kapott, és megdőglött. Megfogluk a nyulat. Így vadásztunk. Ez volt a sportom gyerekkoromban. Szegény ló! Néha már az is csak a farzsebbe kereste a levegőt, mert úgy kidöglesztettem!

A Rigó középmeretű, gidrán vérvonalú ló volt. A gidránt nem tartják a legértékesebb lónak, de egyedei a végletek között mozognak. Vagy rendkívül értelmes, vagy nagyon csökönyös. A Rigónak hatalmas, belenevelt intelligenciája volt és végtelen türelme. Soha nem lázadt, mindig tette a dolgát. Nagyon gyorsan meg lehetett értetni vele, hogy mit akarsz. Ha egy szál deszkán akartad átvezetni egy árok fölött, megnézte magának, óvatosan kipróbálgatta, és amikor úgy látta, hogy át tud menni, akkor megindult.

A háború után került hozzánk. Akkor meg már a háború alatt is csak egyszerűen rabolták vagy cserélték a lovat. Céltudatos tenyésztőmunka csak a háború elejéig lehetett, és ember nem emlékszik arra, hogy a háború vége felé sütöttek volna lovat. A mi lovunkon korabeli hadsereg-sütés volt, királyi címerrel. A háború kezdetén vagy előtte négy-hat évvel kellett

születnie. Egyébként géppisztollyal, egy rövid sorozattal három-öt helyen keresztüllőtték a fejrészét, a száját. Szájidegbénulása lett. Amikor evett, a nyelvét tudta mozgatni, de hogyha nem használta, akkor mindig ennyire, húsz centire kicsüngött. Megfoghattad és csavargathattad neki. De az agya, a központi idegrendszere egyáltalán nem volt megsérülve. Felgyógyult, és így hagyták. Egy faluszéli embernél maradt ez a ló, valahol a Páskom környékén.

Ezt is a piacról tudom. Mert a Rigó minden piacon ott volt. Ha akár sötétben is azt mondtuk neki Egerben, hogy hóó, Rigó, erre gyere, s így mutattál neki egyet, akkor ő arra ment. Hogyha elindítottad hajnalok hajnalán, elment Kövesdre, Egerbe anélkül, hogy hajtószára lett volna. Állt órákig a piacon, és azon soha nem volt se zabla, se hajtószár. Csak a hám volt rajta. Sokszor odajött a régi tulajdonosnak, ennek a paskomi embernek a felesége. Simogatta, puszilgatta a lovat, hogy az építette fel a házat, az hordta össze nekik a vályogot a házépítéshez.

Amikor Ferenc vette, kevés volt a ló, és nagy árat kértek érte. Ma érne vagy háromszázezer forintot, mert egy csodálatos ló volt. Apám szíjkötőfékkel együtt fizetett érte száz, azaz egyszáz forintot. Vezette hazafele. Leste mindenki. A Zsiga is, egy kis köpcös, pökhendi alak! A világ legrondább embere volt, olyan hassal, mint az a kétszáz literes hordó, és nem volt még százötven centi magas se. Valami fejedelmien ronda ürgepásztort képzelj el! Borzadalom volt még ránézni is! Ilyennek rajzolták az iskoláskönyvekben a földesurat. És oly gögös volt! De ha a száját kinyitotta, mindjárt kiderült, hogy gyárilag hülye. Hogy ő köszönjön valakinek, az rangján aluli lett volna. Ferenc vezette hazafele a lógós nyelvű lovat. Volt rajta egy szíjkötőfék. Zsiga neki se köszönt, csak megszólította: „Fáin kötőféked van! Adok érte hatvan forintot!”

Így. A ló, az semmi se! Az nudli! Egy ilyen feketére vikszolt szíjkötőfék volt rajta. Ferenc azt mondja: „Hóó!”

A ló az út közepin megállt, Ferenc lehúzta a fejről a kötőféket. Tartotta a markát a hatvan forintért. Negyvenbe volt a ló, mire hazavitte! Amikor én hajtottam, már elhányta a csikófogát. Minden télen leromlott, de kora tavaszba, ha gyenge füveket evett, helyrejött. Éppen, amire kapálni kellett vele a paprikát.

Mániája volt Ferencnek az állandó mélykapálás, az öntözés hetente, és minden öntözés után, amikor pirkadni kezdett a paprika csatnarendszere, abban a pillanatban mélykapálni kellett. Nahát, ez aztán bennem húú... milyen károkat okozott! Lókapálni kellett mindig, ez része volt a paprika koreográfiájának. Akkor a Rigóval napokig voltunk közös társaságban, úgy, hogy nem is beszéltem emberrel, csak a Rigóval. Nem kellett kantár rá, anélkül is el bírt menni a negyvencentis paprikasorba, mert nagyon szűk állású ló volt. Annyira érzékenyen tudta rakni egymás elé a lábait! Nem rúgott volna bele egy kultúrnövénybe se. Megkapáltunk másfél holdat egy reggel meg este. Tíz-tizenegy óra körül levettem róla a hámot, oszt elengedtem. Elment az egyik lucernaföldbe, a másik lucernaföldbe, ivott a Laskóból. Két-három óra felé kiabáltam neki, akkor visszaballagott.

Télen meg tíz kis szánkót, ródli összekötöttünk, amennyien fértünk, felkapaszkodtunk rá, és húztuk vele a faluban összevissza. Minden utcába bekanyarodtunk, csak kiabálni kellett neki, hogy merre forduljon, és úgy ment, vitt bennünket. Szóval igazi jó játszópajtás meg munkaeszköz is volt. Huszonhét éves, valóságos lómatuzsálem volt, amikor ajándékba adtuk egy jászapáti öregembernek. Volt valami kis libalegelője. Valahol ott érte a vég.

Kevés Mlinkó mondhatja el magáról, hogy öregemberek és gazdasági állatok társaságában nőtt. Nem hiányoltam én még senkit se. Mióta élek, mindig egyedül voltam.

Az állatokkal könnyebb szót érteni. Hoztak ide egy lovat, ami két lábon járt, és megharapta, megcsónkította a csődörösöket, a világi vagányokat. Most ha én azt mondom neki, hogy légy szíves, gyere ide, jön, minden kötőfék nélkül. Felmegy a kancára, aztán látom, hogy nincs minden rendben, és szólok neki: gyere már le, öreg, ne kínlódj vele! Anélkül, hogy orrba vágnám, meg ostort vennék elő, lejön a kancáról. Egy olyan csődör, aki – hogy mondjam – röptében intézné a dolgokat, mert olyan potenciával rendelkezik.

– Most hány lovad van?

– Jobban tudod, mint én, mit kérdezed te azt? Annyira nem ugráltak az istállóban, hogy ne bírd megszámolni! Nem sok van. Sose tudom pontosan, mindig így, az ujjamon számolgom. Tizenötötől huszonnégyig. Se több, se kevesebb. Akkor még van a Hortobágyon meg Vásárhelyen néhány darab.

– Mit csinálnak ott?

– Legelésznek. Esznek, isznak, nem bankódnak.

– Miért vitted oda?

– Hogy ne legyenek idehaza. Ezt komolyan mondom. Mert ott olcsóbb a tartása. De már a többi nem bírom odavinni.

– Hogyan hoztad össze ezt a kis ménest?

– Úgy, hogy a ló szaporodik.

– És gyorsabban, mint az ember.

– Ne hidd! Ha a legifjabb méncsikómra gondolok, néha sokkal körülményesebben. Ó, öregem! Azzal az energiával 970 gyereket meg lehetett volna csinálni! Utaztatni a kancát Vásárhelyre, oda-vissza, oda-vissza. Ott tartani egy hónapot, fizetni a penziót. Ennyi költségért, amennyit csak azért kiadtam, hogy ő szeretkezhessen, legalább harminc belvárosi szépséget megkaphattam volna.

– Ez melyik ló volt?

– Egy Ürmös nevezetű tízéves szépasszony.

– Mióta van nálad?

– Két és fél éve.

– Hogyan került hozzád?

– Jött. Nem kellett érte pénzt fizetni. Ne legyél már olyan kíváncsi mindenre... Ide figyelj! Nem szép dolog egy rossz, szívbajos embert ilyen kérdésekkel zaklatni, hogy hogyan szed össze egy lovat anélkül, hogy fizetne érte! Nem akarod te ezt a szakmát kitanulni véletlenül?

...Szerezni csak olyan embertől lehet, akinek van. És jó ló van, ami éppen nem kell neki, mert besokallt vagy más tervei vannak. A lovak világa hasonlít a szeretőkéhez, ha meguntam, leteszem, veszem a másikat. Ez is példa rá, hogy az ember minél idősebb, annál költségesebbek a játékszerei. De vannak pillanatok, amikor a játékszer ingyen van. Hozza a véletlen, tálcán. A csavargás, csetlés-botlás.

– Merre csavarogtál érte?

– Pesten... Te rendíthetetlen vagy! Na, monddad, mit akarsz a lovakról tudni? Azt, hogy el vagyok velük kapcsolatban keseredve? Hogy az ambícióimat letörte az MDF? Azt akarod hallani? Nuku neked, paraszt, nem föld? Továbbra is árokpartról tartsad a húsz lovadat? Azt

akarod hallani, hogy évenként háromszázezerér' csak takarmányt kell venni meg abrakot? Meg százezerbe van a melós mellé? Ezt akarod hallani?

– Hogyan válogatod a lovaiddat?

– Mint a szeretőimet. Elsősorban értelmi képességre meg szépségre. A szép nők általában buták, a szép lovak között gyakoribb az okos. Nemigen van miből válogatni. Mert ahogy rendes, becsületes, dolgoz, szorgalmas magyar emberből százalékos arányban nagyon kevés van, a tiszta vérű ló meg még kevesebb. Elkorcsosodtak a lovak is, mint a magyar ember becsülete. Elnevelte őket a demokrácia, a pénzéhség. Eladták nyugatra meg vágóba, szérumlónak. Mindenkit megvesztegettek annak idején. Amikor Európa más részein hatalmas értéke van egy tenyészkancának, nálunk a vágóár alatt is odaadták, némi kis borraavalóért. Már szinte nincs is a lovas nemzetnek lova.

– Milyen lovaidd vannak?

– Te már elég sokat foglalkoztál a családommal. Milyen nemzetiségűnek számítok én?

– Az őseid a Felvidékről jöttek.

– Engedelmeddel, az a pár száz év, amit már itt töltöttünk, talán elegendő ok arra, hogy magyarnak mondjam magam. És egy magyar embernek...

– ... magyar lova van.

– Pontosan. Ha most idejön egy szakember, és látja, hogy nekem tíz darab A vonalú furioso tenyészkancám van, az azt mondja, hát tökös, jól összeszedted, az anyád szomorú szemű jóistenit! Ennyi.

– Milyen terveid vannak a lovaiddal?

– Eladom őket, a pénzt meg felélem. Elmegyek a babámmal csavarogni egyet. Egy fél évet talán kifut.

– Mi a szándékom a lovakkal, azonkívül, hogy majd egyszer eladod és föléled a babáddal?

– Semmi más, csak az. Még van mellé egy jókívánságom is, szaporodjatok és sokasodjatok, hogy minél többet tudjak a babámra költeni. Ismerek egy szép nótát: „Van két lovam, mind a kettő deres, mind a kettő a babámra keres.” Én meg az összesét a babámra költöm. Nem tudom, milyen lesz majd az a cifra valagú, akire ráköltöm, de még majd addig kitalálom. Nem tudsz ilyesmit elképzelni rólam, mi?

– Amit te csinálsz, ezt nevezhetjük lótenyésztésnek?

– Igen.

– Mennyi ebből a haszon?

– Ilyen szinten, ilyen háttérrel, ahogy én csinálom, évi mínusz százötven-kétszázezer forint.

– Ha ennyit keresel, mi lesz a babáddal?

– Hiszen épp ez a magyarázata, hogy az örömlányok helyett a lovakra költöm. Nekem így a jó... Még ha több is a veszteség, mint amennyit kalkulálok. Mert azért az nem mindennapos, hogy egy háromszázhuszezer forintos ló átmegy Ábrahámhoz legelni. De hát istenem! Itthon nem ízlett neki a finom kis abrak, s gondolta, ott dúsabb a fű. Az Ábrahám völgye úri hely. Ott már béke és megnyugvás van.

– Mi történt ezzel a lóval?

– Összeveszett két kanca. Mert mikor az egyik fiasodik, és a másinak még ándungjai vannak, mindig baszkurálják egymást. Tehát az egyik kanca nem tűri a másikat. Olyankor a lovak kitátott szájával egymás tudtára adják, hogy kuss! Ez átnyúlt a szomszéd bokszba. Közbe van, ugye, rács, vasszerkezet, egyebek, ami a zárt falon kívül is elhatárolja őket. És egy ilyen helyreutasító, támadó mozdulat közben beleakadt az alsó állkapcsa a betonvasba, megriadva visszafelé curikkolt. Befeszítette az állkapcsát, és saját maga leszakította. Hívtam az állatorvost, megtapogatta, vittem a kórházba. Az alsó állkapocscsont mindkét szára, a fogsor kezdetétől számított tíz-tizenöt centin belül eltörött. Ha nagyon precíz akarok lenni. Mégpedig igen csúnyán, darabosra, recsegve, ropogva. Az alsó állkapcsa lefittyedt. A kórházban ezt fémmel felszegecselték, újból összepakolták, és a két fogsor már záródott. Feltehetően tizenöt napig a kórházban enni se igen kapott. Körülbelül százötven kilót fogyott, ha nem többet.

Szombaton délután hazajöttem vele Pestről. Azért az életnek jelei-nyomai voltak rajta, mozgott mindene. Betettük a bokszba, megkapta a maga kis diétás takarmányát. Hogy mi történt éjszaka, senki nem tudja. Másnap reggel mentem ki az istállóba. Láttam, hogy borzalmasan szenved. Berohantam, szóltam Ilonka néninek: „Gyere, ha akarsz, búcsúzkodjál!” Gondoltam, hogy még utolsó erejéből kimegyen a bokszból, és nem ott pusztul el, mert onnan körülményes kihozni a tetemet. Kinyitottam neki az ajtót. Ez lett a vesztünk. Ilonka néninek meg nekem is. Mikor már rogyadozott, a halál mezsgyéjén még dolgozott az idegrendszere, utolsó erejéből kivágta a fejét, és elindult. De nem a megfelelő irányba, hanem botladozva be a másik helyiségbe. Ott egyik pillanatról a másikra megkapta az utolsó szívdobbanást, felágaskodott. És ahogy dőlt el, az Ilonka néni maga alá temette volna. Az eleje bukott le először, engem a falhoz nyomott, a hátulját elkaptam, tartottam a medencecsontját. Ordítottam az Ilonkának: „Gyere ki!” Ilonka néni meg nem akart kijönni, mert azt hitte, hogy először én fogok kimenni. Hogy majd én kísétálok, a ló meg addig lesz olyan kedves és megtartja ömagát. Mikor már megdöglött! De hát Ilonka volt alulról. Rendesen összekavarodott a döglött lóval! Ha én kimegyek, ki tartja meg a lovat? Szerencsétlen Ilonka! Mire ordítózva megértette, hogy gyere ki! Képzeld el! Azt hittem, elhajítom a bakancsom! Úgyhogy ott tartottam vagy két percig a medencecsontját. Aztán mikor Ilonka néni kibújt a lábai között, elengedtem. Összerogyott, nem rúgott egy felet se. Szóval nem sikerült az a tervem, hogy kinn a szabadban pusztul el. Mit csinál ilyenkor a gyakorlati ember? Gyorsan kötelet a lábára, szólítja, belefogja a másik lovat. Az sokallja, meg egy kicsit furcsa is neki a teher. Aztán nem erőlteti tovább az ember, mert a három csődör ordít, a kancák rúgnak! Van anélkül is ezer baj, nem kell itt több jelenet. Akkor elmentem a legerősebb, legszelídebb lóért. Belefogtam a legjobb hámost. Azt, amelyik akkor is húzza, ha már kidülledt a szeme. Sajnos, ezért is vakult meg a fél szemére, mert nagyon jó igásló. Szólítottam egyszer, utána keményebben megszólítottam. Annyira fogta már, hogy az első lábaival belevájt abba a kemény földbe, és mind a két istrángot szétszakította. Nem úgy, hogy nekiugrott, hanem csak feszületből. Rádöbbsentem, hogy a legerősebb ló sem bírja elhúzni, mert ott van egy kis gödör, padka, egy kis beton széle. Ahogy a halott ember borzalmas nehéz tud lenni, ilyesmi van az elpusztult lovaknál is. Gyors technikai megoldást kellett találni. A tizenöt méteres istállón végig csörlökötelet húztam, rá csigasort a másik oldalon. Kétszer kilencven fokban meg kellett törni az erővonalat. Kikötöztük a csigát az egyik sarokba, a másikba oda a karikákhoz. Befűztem egy harminc méter hosszú kötelet, azt kötöttem a ló lábára, és traktorral húztam kifelé. Mikor már kinn volt az istálló előtt a placcon, nem kellett csiga se. Egy telefon az „állati fehérjének”. Jöttek, megköszönték. Aztán szevasz, tavasz. Még írtak is egy papírt róla. Háromszázhuszezer forint sorsa ennyi. Mehetsz, ahova akarsz! Ennyi a profit az idén. Meg még a többi. Mínuszba, el ne felejtsd! Nyilvános temetést nem rendeztünk a lovacskáknak.

- Mekkora súlya van egy ilyen lónak?
- Egy furioso átlagosan ötszáz-ötszázötven kiló. Ez hatalmas kanca volt, még így, hogy lefogyott is, meghaladta az öt mázsát.
- Az milyen volt, amelyik megharapott?
- Már nem emlékszek rá. Mert megharapott több is. Az egyik a fenekembe, a másik a mellembe. Édes istenem! Egy ló megharapja az embert, a másik megrúgja, a harmadik rálép a lábára. Ha valakinek van belőle egy, akkor az napokon át tud róla áradozni. Minden szörszáláról. De akinek van huszonnégy, meg betervezi, hogyha földje lesz, lesz száz, az nincs olyan marha, hogy minden lóról külön epizódot mondjon. Egyébként bármelyik gyerekem elmondja, hogy apa hogyan repült el pár méterre, apának mint vágott oda a ló a szájával, hogy összezsáttant a foga, és mindent szétszakítva a sok kabáton keresztül, helyretette a mellizmomat. Látták a gyerekek, végignézték. Ha megharap a ló, utána kellemetlen égésérzet van. Akár a fenekedbe, akár a melledbe harap.
- Tudod, hogy miért harapott meg?
- Nem indokolják azt a lovak. Tegyük fel, hogy nyitva volt a bokszt felső ajtaja, és éppen akkor abrakolt, amikor én közeledtem. Viharos sebességgel tudja kinyújtani a nyakát, meg tátani a száját nagyra, és féltetni a mindennapi betevő falatját. Feltételezi, hogyha én adtam neki, én is veszem el. Különben azt a lovat nem ismertem, akkor hoztam ide, előtte való nap. Azóta sem harapott meg. Akarod még a lóharapás borzalmait mélységében bővíteni?
- Érdemes a lovakra költeni, ha a tartás ráfizetési?
- Magyarországon gazdaságosan lovat még nagyon kevés ember tenyésztett. Lókupecok vannak, léteznek. Elképzelhető, hogy a szaporulatával talán majd idővel, négy-öt év múlva ki tudja hozni magát nullára. Még az sem garantált, hogy az elmúlt három-négy évben befektetett összeget visszaadja. Persze jövedelmező is lehetne, ha mondjuk, visszakapnám a Laskó-parti földet, az örökséget, ami nekem jár...
- Ha nem kapod vissza, mi lesz a lovaiddal?
- Most, a gazdasági csőd szélén a lovaik mennek. Ha a legszebbeket nem is, de a nagyját saját kezűleg betöltöm kolbásznak. Megesszük őket. Mert már tavaly pengették itt a földet, hogy már adják is, meg minden... Jól van, tavasszal lesz föld, akkor télen már vehetek rá lovat. Bevásároltam a lovakat, és nemhogy tavasszal nem lett föld, de még ősszel se lett. Húsznál több lovat pedig nem lehet az út széléről tartani. Tehát a helyzet kétesélyes, vagy eladod, vagy megesszed őket.

(1991. január)

A MECHANIKUS

Az én gyerekkoromban olyan nagy csend volt még, hogyha Füzesabony másik végén, a gépállomáson elindították a nagyipari Hofherrt, tudtuk, hogy mikor hányadikba kapcsol, hol kanyarodik, és mikor ér ide. Az árokparton megvártuk, amíg elmegy a traktor, aztán rohantunk utána a porban. Felkapaszkodtunk rá, és ha volt, kiloptuk a ragasztószöveget. Ez egy gömbvasból készült fogantyús vasdarab volt, és ha a traktor vontatott, ezzel kapcsolták hozzá a szerelvényt. A pótkocsi rúdján van egy luk, az első pótkocsi végén két fül, amin át lehet dugni, közéteszik, mint egy nyelvet, és átszúrják vele. Ha a traktor egy pótkocsit húzott, nem volt semmi funkciója a ragasztószögnek, csak ott lötyögött, néha kettő-három is, nyugodtan kilophattuk. A Hofherr elvitt minket a templomig, ott leugrottunk róla. A nap eseménye volt ez nekünk. Kevés gépzaj volt akkoriban, én mégis láthattam közelről, hogyan elevenedik meg egy gép.

Apám ötvenhárom őszén vett egy tíz lóerős, benzines, egyhengeres robbanómotort, hozzá egy háromezer literes átemelő-szivattyút. Áthívta Szúszék Sanyit, hogy majd ő elindítja. Sanyi bácsi nagyon jó műszaki érzékű, világtalan ember volt. Vak létre megrakta a kéményt, hogy nem dőlt el, egy házat felépített anélkül, hogy látta volna, mit csinál.

Ültem az ámbituson. Le volt téve a ház elé egy nagy szürke vas, az oldalán két lukas kerék, a szabályos körívű lukakba az ökle befért az embernek. A kerekeken kettő-kettő luk, hozzá kicsit esetlenül méretezett kipufogó. Egy fekvőhengeres, párologtató vízhűtéses motor volt, szabadon, olajzás nélküli szelephimbákkal. Jött a Szúszék Sanyi, letette a görbe botot, és elkezdte tapogatni. Mire végzett, tudta, hogy azon a motoron mi hol van. Hogy a porlasztó házában az úszó hogyan csúszik lejjebb-feljebb, hogy lehet szabályozni a benzinszintet, melyik csavarral lehet a keveréket dúsítani, hová kell beönteni a hidegindításhoz szükséges benzint, mikorra folyik le, hol lehet a gyújtást levenni-rátenni, hol van a mágnes, hogyan és milyen megszakítóval működik. Azt is meg tudta mérni, meddig van olajjal, anélkül, hogy látott volna. És soha életében ilyen motor a keze ügyébe nem lehetett, mert amikor ezt gyártani kezdték, ő legalább négy-öt éve vak volt.

Körmös kapcsolású kurblija volt a motornak, és Sanyi bácsi elkezdte kurblizni. Hajtotta gyorsan, és egyszer csak robbant egyet. Durr, be, csatt!! És éktelen kattogással elindultak a kerekek. Jó nagy kerekei voltak, nekem legalábbis annak tűnt, mert fölért az orromig. Egy méter nem lehetett, de hét-nyolcszáz milliméter biztosan. Volt rajta egy gázzudazatnak nevezett valami, hatalmas pillangósszelepet nyitogatott, nagyon eleven csattogással. Úgy püfölték a csappantyús vickek-vackok a szikrát! Fölgyorsult, pörgött, ugrált a földön. Talp és minden egyéb nélkül verte magát. A fenekét úgy vitte ide-oda a motor, mintha el akarna szaladni. Hú! De tetszett mindenkinek! Megy ez! Úú! Ez az, kartársam, így kell!... Nagyon boldogok voltak. Áá, ez nem egy szivattyú! Elhagy ez még kettőt is! Rögtön strapálták a fantáziájukat. Megállították, vártak. Indítsuk el megint! Mint a gyerekek. Nagyon klassz volt. Eltelt vele a délután.

Ez volt az első műszaki élményem. És már kicsi koromban én is el tudtam indítani a motort. No, Ferenc azt nem bánta, mert ő aztán igazán utálta, ami piszkos-olajos. A gépek minden működő porcikájával tisztában volt. Megmondta, mi gerjeszt, hogy gerjeszt. De hozzá nem nyúlt, érted? Ő meg attól gerjedt be, hogyha olajos lett a keze. Húú! Hát hogyha akármilyen proletárember szarba tenyerelne, az nem undorodna úgy a kezétől! Ferenc még mosta öt nap múlva is, ha olajhoz ért! Ha olajat látott a kisujja hegyén, még enni se bírt azzal a kezével. Inkább elővette a csúnya kezét, bizony isten mondom neked! Te atyaúristen! „Kartársam! Marhaság! Mancos! Fricinek való!” Szegény Frici bácsi! A hótrongy, gübbedt, rozoga

kezeivel. „Nézd meg, minden ujja nyomorék! Pattanásos ennek nemcsak a töke, még a háta is!” Miket tudott mondani a gépészekről! De Ferencről tanultam meg a mechanika ábécéjét. Míg a lógós nyelvű ló leballagott velünk Tepélyre, apám elmagyarázta az Ottó- és a dízelmotor működési elvét. Még kétszer vissza is kérdezte.

Nyolcéves voltam, hogy rizstelepünk lett a Budaháton, a vizet benzines motor húzta a Laskóból. Egyszer kihozta Ferenc Juhász Palit, a lakatos fiát a tanyára, szétszedtük meg összeraktuk mi ketten a MIA-motort. Voltak olyan hibái, hogy fölfordta az olajat a fogaskerék a mágneshez. Ha olajos piszokkal elszennyeződött, többet nem adott szikrát. Én szétszedtem, elmosogattam benzinben, kiszáritottam, újból beindult. Önállóan cseréltem az olajat, kurbliztam, indítottam a motort.

Ez a gép működésében, mechanikájában elemi motor volt. Egyszerű és nagyszerű, a mai gépek használhatóság szempontjából nem jöhetnek a nyomába. Az egyszerűség nagyszerű dolog volt és megfizethetetlen.

A porlasztó csak fűjt bele, megszitta, megszürcsöltette, már ment, úgy, hogy tényleg rácsodálkoztunk. Ha most odavinnék egy porlasztót egy szakemberhez, már mérnököt ne is mondjak, hogy rakja össze, elküldene a francba; vegyek ötezerér' egy másikat.

Aztán megismertem a mezőgazdasági erő- és munkagépeket. Még gyerek voltam, mikor Czakó Fricivel gépeltük a rizst, ősszel, éjszaka, Ferenc meg nézte messziről.

– Mikor és hogyan lett közöd a traktorhoz?

– A gyerek megyen a borozdába egy fél napot a traktor után. Megsajnálják felveszik, aztán a szíve szakad meg örömeiben, hogy ülhet a rossz traktoron. Utána az a dolga, hogy rángassa az ekét kiemelő szerkezet kötelét. Legközelebb meg az a dolga, hogy adja a gázt, és így tovább. A gyerek megtanulja egy nap alatt. Nehogy azt hidd, hogy az enyémet sokat kellett tanítgatni. Tizenhárom éves volt, oszt traktorostól, a 80-as MTZ-vel és a bálázóval hazajött országúton, mindenem keresztül. Nem érdem ez, állapot csak.

– Te hány éves korodban ültél rá először?

– Amikor felcsimpaszkodtam, voltam vagy hat-hét éves, de önállóan csak tízéves koromban vezettem. A gépállomását, mert a maszek traktorokat elvették. Frici bácsiét is, hiába, hogy gépészdinasztiából származott.

– Te mikor vetted az első traktorodat?

– Amikor ezt a földet, 75-ben. Akkor Zetor-mániás voltam. Amikor a selejtbe megjelentek, vettem őket nyaklók nélkül. Ősz elején történt, hogy egy rakás alkatrészt vittek valahonnan a MÉH-be, egyből a vagonhoz hordták, hogy majd elszállítják. Hidraulikákat, egyéb értékes szerkezetet dobáltak befele. Nekem elnézték, hogyha tetszik egy vasdarab, azt kivegyem. Kiszedegettem mindent magamnak, a vagonnak támogattam. Épp odaértem, hogy na, megyek, de úgy körülraktam magam, nem tudtam merre indulni. Méteres hely volt jóformán. A vagon alatt se bújhattam át, mert vasakat támogattam mindenhova. Összejött vagy tíz mázsa, egy Volgára való.

Közben a rakodógép dolgozott, fagyos, deres volt a reggel. Ahogy egyszer felnézek, látom, hogy a rakodógép kanálában egy MTZ hátsó kerék levágva többől; felnivel, gumival, mindennel. De csak sima kanál fogta, nem volt rajta köröm, és a gumit fogta. És a deres gumi csúszott belőle kifelé. A vagon teteje jó négy méter magas, a kerék ráesett, billegett, én így néztem. A rakodógépes az ócskavas-kazal másik szélén volt. Ahogy billegett a kerék, majdnem megállt, aztán meggondolta magát, elindult felém. De így átdőlt, lapjával esett. Ha eltalál, annak csak alatta lehet maradni. Pótsúlyok, felni, belső gumi, külső gumi –

minimálisan 280-350 kiló. Ahogy esett lefelé, fölágaskodtam, elkaptam a szélét, egyenesbe meghúztam. Mire letettem a földre, úgy, hogy egyenesbe bebillentettem, óriásit robbant valami a derekamban, a fejemben. Később arra emlékeztem, hogy fekszem a gumi mellett, és a jeges gumin van a pofám. Fölül. Én vagyok fölül, a gumi meg alul.

Hogy mennyi idő telt el, nem tudom, de nem tíz másodperc. Mikor én kezdtem kimászni, már berakták a vagont, az emberek reggeliztek.

Nem bírtam emelni a lábam, egyszerűen nem éreztem. Valahogy csak felálltam. Aztán elestem, megint felálltam, elestem, ez így ment vagy ötször egymás után. Elmentem az autóig, tíz méterre állt a vasaktól. Belemásztam. Nem tudtam kuplungolni, kézzel tettem rá a lábam, úgy nyomtam ki. Aztán nem is kuplungoltam, hanem csak sebességbe indítottam... Elmentem haza. Négykézláb felmásztam az emeletre. Vagy két napba tellett, míg fel bírtam állni rendesen. Mentem az orvoshoz. Hát, öregem, kitalálta, hogy nekem isiászom van, vagy mit tudom én, micsodám. Képzeld, sugárkezelésre küldtek, majd megvesztem utána. Olyan fájdalmaim voltak, hogy elment a tudatom, a Dolort összemarékka ettem. Már abszolút nem éreztem a bal lábammal, hogy beleléptem a százas szögbe vagy nem. Átszúrhattam tüvel. Jött fel a bénulás a térdembe, a medencém felé. A röntgenfelvétel mutatta az abnormális dolgokat – ők meg csak sugaraztak...

Egy csontkovács kitapogatta, hogy áll, mint áll, és felkiáltott: Ember! Magának eltört a csigolyája! Az ötödik gerinccsigolyám tört el, és belefordult a gerincvelőbe. Az öreg csontkovács tanácsára, aki főállásban sertéstelep-vezető volt, elmentem, hogy a saját szakállamra keressek valakit, aki gerincműtéteket csinál. Az Amerikai úti idegsebészeti klinika portáján egy világi dörzsölt nagyfranc portást fogtam ki. Az nemhogy segített az embereken, hanem kiszedte a pénzüket, aztán seggbe rúgta őket. Azzal kezdtem: „Kiskollega, meghívlak egy kávéra, gyere, beszélgessünk, mert nekem egy olyan orvosra van szükségem...” – „Itt az nem úgy megy...” – satöbbi satöbbi, ahogy szokták a portások. Mondom: „Gyere már, nem kérem én ezt ingyen. Mit gondolsz, én még nem voltam ilyen majom-fülkében, amiben te itt ülsz? Előbb kezdtem én a portásságot, mint te, és külön helyen. Gyere! Igyunk egy kávé, aztán mindent megbeszélünk.”

Az aulában a portásfülkétől pár méterre volt egy presszóféle. Én voltam vagy 120 centi magas, így mentem körülbelül, majdnem derékszögben. Félemelet magasságban van egy folyosó, a lépcsőknél onnan le, innen föl lehet látni. Ahogy megyek a kávé megrendelni, valaki odaszól: „Maga meg miért jött le fentről?” Fölnéztem rá: „Mert még nem jutottam fel.”

Épp vetette magáról lefele a zöld kesztyűt meg a fejéről mindenfélét.

A portás le volt szögelve, meg se mert mozdulni. És ahogy elindult felém ez az orvos, aki megszólított, a portás csak motyogott: „Főorvos úr, főorvos úr...” Ez fantasztikus volt! A továbbiakban a portás kimaradt az életemből. Rögtön hoztak egy kiskocsit, beletettek. Hát, mondom, tudok én menni. Dolgozok... Mikor történt? Elmondtam, hogy egy éve, így, így, így. Nem ment orvoshoz? Mentem, de egyre jobban fáj. És mit ad isten, dr. Nagy Vilmos idegsebész osztályos főorvos felvett az osztályára. Mindjárt került pár segédorvos meg gyönyörű szép kislányok. Vetkőzés, vizsgálat. Semmi perc alatt röntgen, feltöltés, lumbálás. Úgy tettek ide-oda, mintha én itt ezer éve bejelentett beteg lennék. A főorvos megcsináltatta a vizsgálatokat. Mire minden porcikámmal végzett, délután négy-öt óra lett. Azt kérdi: „Ráér?” – „Én rá, uram.” Két lepedő közt feküdtem. Odaszól az inasoknak: „Készítsétek elő, toljátok a műtőbe, majd megyek.” – „Ej!” – mondom. – „Ennyire nem! Hát nincs felszántva a kertem!” Aláíratta velem, hogy saját felelősségemre jövök el.

A műtét után három napig maradtam ott, és három napig heverésztem otthon. Meglátogatott az apám, előtte soha beteghez el nem ment, de ugye, engem eltemettek Besenyőtelken.

Lacónak annyi, vége van. Az egész falu azt beszélte. Rá egy hétre háromszáz-as csöveket fűrészeltem kézi vasfűrészszel...

A műanyag gerincemmel is törzsvendég maradtam a MÉH-telepeken. Hányszor megpakoltam én magam! Aztán volt, hogy kétszázötven mázsát visszahordtam. A MÉH-telep vezetői látták, hogy nincsenek haszontalan dolgaim, bár mindig nagyon alacsony szinten, rossz, koszos, mocskos ruhában mentem oda. De kaptam én máshonnan is „kedvező” ajánlatokat, és mindig óvakodtam, hogy ilyenekbe keveredjek. Sokkal egyszerűbb egy kétezer-hatszáz forintos könyöktengelyt megvenni az AGROKER-nél, vagy bemenni a MÉH-be, oszt bontani egyet háromszázért, mint adni háromezret meg öt liter pálinkát, meg még le is bukni vele. Ott a MÉH-telep, én nem szégyelltem válogatni. Odajutottam mint maszek, hogy kisegítettem a téeszeket. Röhej.

Kis taknyos tizenhatodik senki vagyok, és sok-sok traktorom volt idáig. Úgy szedtem össze a szemétből. A MÉH-telepen megvettem három és fél vagon egyszerre, hazahordtam. Ide az udvar közepére leöntöztem, és tavasszal mind a négy oldalán született egy-egy traktor. Rátettem az ekét, szántottam vele egy szezont. Valamelyik mindig megtetszett egy kopott vadásztársaságnak, egy alföldi gyárigazgatónak... „Ha kell, vigye, a pénzt oda tegye, uram...” És a kis Dutrával kezdtem. Sok megfordult a kezem alatt.

Életem álma egy középkaliberű, a John Deere-családba tartozó univerzális traktor. Ez olyan gép, amit valaki valahol megálmodott. Gyártani gyártják a szocialista reláción kívül szinte mindenütt. Forgalmazzák is. Lehet kapni szinte a játékszer mérettől az óriás traktorig mindegyiket. Nem zavar, hogy nincs nekem, csak jó lenne esetleg.

– Ezt itthon lehetne venni?

– Lehetne... örültek vagyunk. Szédületes pénzeket kiadunk ilyen vackokért, mint a kombájn. Az egész kombájntechnika egy röhej! Semmi se! Egy tengelyen forgatni egy dobot, meg kirázni a szalmát. Ennyi! Mert az, hogy vágóasztal van, meg ez van meg az van, meg elől folyamatos ellenőrzése van meg variálható sebességfokozatai, ez aztán nem találmány! Fekete legyen a májam, hogyha két rendes lakatosmestert nekiállítnék, nem csinálná meg! És nemhogy lakatosunk nincs hozzá! Még mérnökünk sincs! Leszakad a pofámról a bőr! Mintha kint komolyabb diplomákat osztogatnának. Nem igaz, hogy ez így jó! Hát a Balaton-kombájn valamikor úgy aratott, hogy öröm volt nézni. De azt elkezdték a Rákosi idejébe, ugye? Amikor még kaphatott egy inas nyaklevest, mert nem úgy csinált valamit, ahogyan kellett! Most bocsánatot kell tőle kérni. Az inastól meg a szakmunkástól is! „Minek? Jól van az!”

Hogy meghalt az a srác, aki vezette a traktoromat, azon gondolkozom, megérdemli-e a lelkiismeret-furdalást. Mert jó, sajnáljuk, hogy meghalt valaki; megállt a szíve, nem beszél, nem eszik, nem iszik tovább, hiányzik a családjának. Én is hiányoznék. Ha saját hibámból van, esetleg pusztuljak el, megérdemlem. Lehet, hogy pont bejön, hát istenem. De ő talán sorozatban követett el a saját élete ellen merényleteket. Ezt nem lehet megmagyarázni a hatóságnak, a feleségének sem. Itt van most egy cigánygyerek. De nem utolsó cigánygyerek, mert különb, mint a magyarok. Annak meg lehet nézni a gépét, kívülről, belülről. Annak nem csepeg, nem folyik, annak a keze rajta van, annak mindig jó mindene. Többre lenne képes, mert univerzális gyerek. De ebből él, hát erre figyel. Megkapja a szép kis pénzét, a még szebb borraivalóját. Eteti a három gyerekét, csinálja a központi fűtést, a festést, a mázolást, a fürdőszobát – fél kézről, egy év alatt.

– És aki meghalt?

– Hazaért, kiszállt a gépből, hóna alá vágta a táskáját, irány a kocsma... Mondom: „A karbantartást csináld már meg! Húzd már meg azt a csavart, elveszted a sárvédőt!” – „Jól van

a'! Minek a'! Kiskomám, minek a'!" A zsebében három-ötszáz forint borravalóból, azt el kell költeni, azt el kell biliárdozni. Nagynak kell lenni a többiek előtt. Beleszületett ebbe a demokratikus rohanásba. Semmilyen felelősségtudata nem volt. Négyes ekével szántott, és hiába mondtam neki, hogy itt van egy nagy tőke, lassan menj, mert szétszaggatja az ekét. A következő fordulón teljes gázzal, mint az őrült, hatodikkal rohan bele. Mind a négy ekefejet leszakította. Nemhogy ekefej nem maradt! Még eke se! Meghúzza a vállát, köp egyet. Hogy nekem tizenötezer forintomba van az eke meg kétheti munkámba, hogy összeszedjem? Semmi.

– Mi történt vele?

– Arra lusta volt, hogy itthon feltankoljon! Minden másnap kellett tankolni, mert volt olyan nap, hogy háromszáz kilométert ment az a szerencsétlen traktor.

Hazafele jövet kifogyott belőle a gázolaj. Kért kölcsön az egyik cégtől, ahol azt mondták, hogy ott van az udvar sarkában vagy hat esztendeje egy hordóban, nem is gázolaj, hanem paraffin. Elment, feltöltötte. Még akkor meleg volt, plusz fok, traktor hazajött vele, paraffinosan is. A motor teleszívogatta magát, átjött rajta melegen. Itt állt csütörtök délután, péntek, szombat, vasárnap egész nap. Hétfő reggelre lett pár fok hideg. A traktor motorja indult, de viszont már újat szívni nem tudott a tartályból, mert a paraffin eldugította a csöveket. Kiment vele az országútra, az három perc, még annyi se kell, addig járt a motor. Aztán már nem ment sehová. Azt szét kellett szedni, ki kellett piszkálgatni. Ehhez drót kellett, ami hátul, a pótkocsi végében volt fölakasztva. Ki is piszkálta. Mert amúgy tudta, mit kellene csinálni, csak sose csinálta. Visszavitte a kocsi hátuljába. Abban a másodpercben egy figyelmetlen, száguldozó vezető száz hússzal beleszaladt... Odahaza nem tudom, milyen volt. Azt tudom, hogy az apósa rettegésben tartotta. Egy volt rendőr, valamikor oktatótízt volt. Jelentgeti az egész falut, többek között engem is. Akkornap le akart lőni. Engem, aki a veje helyett még segédmunkást is fogadtam, hogy zsírozza le az MTZ-t meg a pótkocsit.

Én az anyagokra nem haragszom. Nem tudok szentségelni azért, mert egy darab vas nem passzol a helyére. Annak valami oka van, meg kell keresni. Meg kell nézni miért, mindenre van magyarázat. Én szinte mindent megcsinállok egyedül, a villanytól a vízig. De csak azért, mert türelmem van.

– Mióta vezetsz?

– Húsz-egynéhány éve és mindenfajta, a legkisebbtől a legnagyobbig. Amikor technikumba jártam, a szomszédban volt az MHSZ, és minden-kategóriás jogosítványt szereztem, később lett repülőgép-vezetőim is. Mindegy, hogy 25 tonnást viszek vagy éppen segédmotort, de legtöbbet traktoron ültem.

– 1989-ben „valaki” azt mondta, hogy addig neked 72 traktorod volt.

– Áá, nem volt az 72, csak 7 egész 2 tized. De bizony! Ezt olvassák az adósok is. Mit gondolsz te? Van itt baj anélkül is, hogy az asszony nem kurva, nemhogy még nekem 72 traktorom volt. Most majd azt hiszik, hogy hazudozós vagyok.

– 1984-ben olyan traktort terveztél, ami kilencféle...

– ...gépből lesz összerakva. Óó, már csináltam annyit, mint a szemét! Már el is adtam. Valóban. Most is készül egy, de ez már az utolsó. Ez is olyan jó szedett-vedett lesz. Se nem 80-as MTZ, se nem 50-es, se nem ilyen, se nem olyan.

– Milyen gépekből születik?

– 50-es, 52-es, 55-ös, 80-as MTZ-ből, rakodógépekből, fűkaszából, szecskázóból. És traktor lesz belőle.

– Mit tud majd ez a traktor?

– Univerzális lesz. A harmincas években a John Deere-ék már úgy hirdettek, hogy „szánt, vet, csépel”. Egy traktor, kérlek szépen, aminek durván száz lóerős a motorja, négy méter a szerkezethossza, két méter széles, egyetemes sebességváltója lesz és olyan kormánymű, hogy sarkon fordul, szinte helyben forog. A keréknek széles tapadófelület kell, ne feleslegesen ordítson benne az a száz lóerő. Ez fel tud emelni minden munkagépet, kardánnal meg tudja hajtani. Húzza az ekét reggeltől estig, bálázik vagy éppen kaszál.

– Ezt ki csinálja?

– Én. Ki más? A bolond dormándi szeszfőzdés.

– Hogyha nem falaz vagy vakol a tanyán, mint éppen most.

– Pont akkor csinálja. Meg nem hegeszti a kilukadt szeszfőzőüstöt éppenséggel. Akkor csinálja. Az jó bolond, én ismerem. Avval szoktam én dolgoztatni.

– Univerzális.

– Hát ha még nem is annyira, mint a traktor, lassan már alakul. De traktort én ezután csak újat veszek.

– Volt egy új MTZ-d.

– Azt nem mondtam, hogy MTZ-t veszek. Traktort, azt igen, MTZ-t, azt nem.

– Az új traktort miért adtad el?

– Ültél benne te is, hallottad. Azért adtam el, mert olyan szép csendes volt, hogy csak mutogatni lehetett benne.

– A szeszfőzde jövedelméből költesz a traktorokra?

– Nem éppen. Azért ennyire jól nem keresnek a szeszfőzdések, nehogy azt hidd! Inkább a traktoros tudja kisegíteni a szeszfőzdést, a lovas gazdát meg a többit.

– Hogyan?

– Elmegyek valahova, meglátok valamit, adok neki két pofont, egyet jobbról, egyet balról, aztán mindjárt más arcúta van a dolognak, meghatványozódik benne az érték. Eddig a fizikai teljesítőképességem két-háromszorosan meghaladta az átlagproletárét, és az így keletkező fizetéstöbbletet a saját mániámra tudtam fordítani. Ebből a pluszból lett a főzde és az a pénz is, amit például a kis püfögőmre, a sárkányrepülőre költök.

– Hogyan kerültél a repülők világába?

– Még diák voltam Karcagon, amikor megismertem a repülőgépes növényvédő szolgálat gépeit meg pilótáit. Elmentem bémézkodni, és egyszer csak elvittek magukkal. Aztán egyre többször vittek el. Napokat rászántam, nem iskolába mentem, hanem repülni. Kelés kettőkor, háromkor, hajnalok hajnalán indultunk a brigáddal. Csináltuk a rizstelepeket. Karcag, Püspökladány, Kisújszállás térségében ahány rizstelep van, mindegyik mezsgyéjét ismerem... Az egyik pilóta rábeszélte, jelentkezsek a repülőgép-ipari technikumba. Katonáság után odajártam, hétvégén meg repültem mindig.

– Hogyan jutott eszedbe sárkányt csinálni? Repültél sokféle szerkezettel, lassanként minden elmaradt.

– És akkor jött a munka, a munka, a munka, aztán gyakran felnéztem az égre, és mint exkollegát, elfogott a vágy, hogy azért én is csapnék egy kört. Minden rendeletet félrerúgva, félredobva csak úgy lazán, a fű alatt, itt a tanyavilágban. Egy nap hetven felszállás csak a gyerekek kedvéért. Mit számít a száz liter benzin? Hagy örüljenek a lurkók meg az örült pesti ismerősök, akik korábban azt sem tudták, hogy Lacó hol lakik, meg emberformája van. És volt időszak, hogy a kis szivárványszárnyút kikötöttem ide az árokpartra, még te is emlékszel rá. Tavasszal összeraktam, és őszig két motort kihajtottam belőle. De megtanultam úgy repülni a búza fölött, hogy belelógattam a szandálomat... Szeretem... Szóval a repülés jött, látott, győzött. Sok buktatóval, bukfencsel. Hála istennek, mindig megúsztam. Nem mintha sárkánnyal nem verte már volna oda magát más is, én is odavertem. De legkevesebbet a saját ökörségem miatt. Motorhibából jöttem le már tíz-egynéhányszor. A csodás japán-osztrák motoromat a gyártók úgy megvariálták, hogy mindent tudott, csak a szívatót nem lehetett róla levenni. Hidegen elindult, odaszúrtam neki, fölemelkedtem, és ha üzemmelegen visszakaptam a gázt alapjáratra, megölte a szívató. Mit volt mit tenni, Kazincbarcikán a gyárkémények közt lebegve egy kis borsóföldet keresni, ahová gyorsan letehetem.

A legutolsó esésem volt a legszebb. Úgy elment a gép, hogy nem maradt belőle, csak egy rongykupac és a motorblokk. Én meg ép bőrrel megúsztam, sisak, minden nélkül. A cipőmet úgy hozták vissza hetven méterről. A hátamra kaptam valamilyen csőtől egy borzalmasat, a bal lapockámtól egy csíkban föl a nyakamig megfeketedett, de amúgy nem lett semmi bajom.

– Akkor ment szét a szép szivárványszárnyú?

– Nem. Ez az idén történt. A szivárványszárnyú is elég sokszor szétment. Amikor elszállt a légsavar a levegőben, akkor is szétment a szivárványos. Felszálltam, a szívató rárazódott, és pont amikor a legjobban kellett volna, lefojtotta alattam a motort, betanyáztam fejjel a fák közé. Volt úgy, hogy felszállás közben szétszállt a gyújtás, a röpsúly elment. A motor: tam... tam... tam... tim... tam... Be a horgosba. Dirr-durr! Reccs-roccs! Megint odavolt a szivárványszárny. Már több volt a folt, mint a szivárvány... nagyon sokan repültek vele. Amikor a világbajnokság volt, az esti órákban találkoztam a francia sárkánygyárossal, Gerard-ral. Gyalogsárkánnyal szállt le a pusztaságban. Telefonálni akart. Mondtam neki, hogy az én tanyámon van, üljön be, elviszem. Elsőre nem merte megtenni. Megnézte először a szerkezetet, körülment rajta, és rükkverbe tette magát. Én jól odarúgtam a gépnek, egy olyan tizenöt méteren belül felugrott, hótrongy Trabant-motor vitte még akkor. Levágtam egy kört a feje fölött, aztán beleült... Én, kérlek szépen, nekiszólítottam szélirányba, irány a vasúti töltés, fölötte magasfeszültségű meg mindenféle egyéb drót, ami kell a villanymozdonynak. Szépen nekiemelkedtünk a töltésnek, már ott voltunk, hogy a gépet még a lucerna fogja, de már élére kell állítani, mert jön a drót szembe. Nagy nehezen kikeveredtünk belőle. Két személlyel nem szeretett menni az a kis szerencsétlen motor, a francia elég nagy csontos gyerek volt. Még háromszor találkoztunk nagyfeszültségű vezetékkel, amit az istennek se bírtunk bevenni fölötte, csak elketyegtünk alatta. Ugyan én magyaráztam neki, hogy most agronómiai munkálatokat végzünk, azért ér bele a lábunk a búzába! Azt nem mertem neki mondani, hogy fűjd föl, nincs több graft! Atyaúrsten! Azt hiszem, élete egyik legszebb emléke lesz neki is. Jaaj, boldogságos szűzmáriám! Hogy mik történtek ezzel kapcsolatban!

Láthattad itt azt a nagy dromedár esztergályost, aki magába 134 kiló volt. Én két szál csőre ráültettem azt a vízipókot, mert a vízisport volt a mindene, és a levegőt utálta, de rábeszéltem, hogy jöjjön el. Úgy szorította a durálcövet, hogy megkékült a keze könyékig, összehorpasztgatott mindent odafönn. Ha láttál hatalmas, vödörfejű embert kétségbeesve könyörögni, hogy szálljunk le! Ez megért egy sárkányt magába! Felejtethetlen a hetvennégy éves lelkész úr is. Ahogy kinyíltak a szemei, az valami csoda volt. Mikor olyan huszonöt perc után leszálltunk, nem hitte el, hogy talaj van a lába alatt. És akkor kijelentette; „Lacókám,

nagyot vétettem volna a jó isten ellen, ha úgy halok meg, hogy ezt az érzést nem ismerem.” Megismerte.

Elég annyi, ha itt összerakom a gépet, még be se indítom, de már négyen-öten biztos itt vannak. Jön az ügyeletes rendőr: „Lacókám! Menjünk egy kört!” Mindig kapható vagyok. Aztán abban a pillanatban, hogy felemelkedik és hangja van, a környékről a gyerekek biciklivel vágatnak kifele, mert a Lacó bácsi azt ígérte múltkor, hogy megint elvisz. Így népesedik a tanyám.

Csodálatos tud lenni a gyerekek álmélkodó arca meg az a gyerekarc is, amelyik már edződött a repülésben. A legkisebb fiam az anyja hasában kezdte, és még nem volt egyéves, amikor az anyja az ölébe fogta, és a két szál csőre felkuporodtunk mi hárman, és püfögtünk egy kört. Azután a nagyobbik gyerek meg a kisebbik egyszerre, csak azért, hogy jól összehúzódjunk az ülésen. És hála istennek, ez idáig még mindig visszajöttünk egy darabba. A kicsi most hatéves, és ha látnád a huncut szemét, amikor úgy kétszáz méteren kezdem átejtegetni, föl-fölkapni. Hullám alakban repülünk; zuhanunk, emelkedünk, zuhanunk, emelkedünk. Mikor abbahagyjuk, kikéri magának. „Apa, még!”... Hát, te se fogsz egyenes úton meghalni, az anyád úristenit!

Ha az ideje eljön, mind a három gyerekemet meg akarom tanítani. A nagyfiam tizenhárom éves korában jelentkezett az MHSZ-be sportrepülőnek. Eredményes vizsgát tett elméletből, és még tizennégy éves se volt, megkezdte a gyakorlati repülést. Nagy hittel és buzgalommal csinálja, fizikailag minden adottsága megvan, feltételezem, hogy az anyjától örökölt annyi értelmi képességet, hogy az sem hiányzik neki. Ez a gyerek már tizenkét-tizenhárom éves korában mellettem ülve minden feladatot végrehajtott, ami csak létezik egy sárkány vezérlése közben, arra viszont nincs fedezetem, hogy én elengedjem egyedül. Csak majd ha az oktatókollegák rámondják az áment.

– Tartozol-e valamilyen szervezethez?

– Csak papíron. És arra való tekintettel, hogy lassan kifele öregszem, nem kívánják háborgatni a köreimet. Meg aztán nem hirdetem az újságban, hogy évi rendes repülőtúrámra elvonultam. Spontán dolgaim vannak. Idejön egy hülye görög...

– Hogy került ide?

– Évek óta ismerem. Tudja, hogy eszeveszettül repülök, meg akarja venni a kócerájomat. Hatalmas szélben összerakom, millimétereket repülök neki, ráteszem az autója tetejére a kerekemet. Beviszem a fák közé. Elborzad, elképed, felháborodik, káromkodik... Aztán a gép ámulatba ejti, majd kézzel-lábbal magyarázzuk egymásnak a vételárat, öröömre az üzletből nem lesz semmi. Meghívott egy hónapra vendégségbe csak azért, hogy tanítsam repülni. Még nem éltem ezzel a meghívással. Ő azóta kétszer volt itt. Egy hónapot kibírni úgy, hogy mások makogását hallgassam, az nem nekem való. Egy osztrák fiúval is összehozott a véletlen. Látott engem, hogy itt a fák között negyvenszer-ötvenszer egymás után leszálltam, mindig egy dűlőút kellős közepére úgy, hogy tizenöt centi volt egyik-egyik keréknek, ahová le lehetett tenni. Hozta a gépét, hogy tanítsam. Nem beszéltük egymás nyelvét, de a jelekből, mozdulatokból értette, mit kell csinálnia. Mire elengedtem egyedül, egy nyolcszáz méteres dűlőúton hétszer leszállt és felszállt, hibátlanul, mindig ugyanoda, pontosan traversálva. És akkor azt mondta, nagy nehezen kiguberálva a szótárból a kifejezéseket, hogy menjek el hozzájuk oktatónak. Nem megyek sehová se. Paraszt vagyok Magyarországon. Nem oktató.

– Szoktál bemutatókra menni?

– Csinálok én minden marhaságot. De az engem hidegen hagy, nem elégít ki, hogy a látványosságért repüljek.

- Mi elégít ki?
- Ha a magam örömeire repülök. Ha megcsinálom azt, amit magamnak feladatul kiteszek, megrepülöm azt a figurát, amit én akarok. Elvagyok itt a magam valóságában.
- Ritkán repülsz egyedül.
- Ha már mindenkivel mentem egy kört, megengedek magamnak egy kis kalandozást. Mondjuk, itt a tanya fölött csinállok egy kétezrest.
- Kétezer a legnagyobb magasság, amit bír egy sárkány?
- Sokkal följebb is tud menni. Nem mondom, hogy tetszőleges magasságban átlukasztja a sztratoszférát, de hogy egy jó sárkánnyal ötezret akkor lehetne dobni, amikor akarsz, az tuti.
- Onnan már nem sokat lehet látni.
- Egy bizonyos magasságtól fölfelé csak megérzései vannak az embernek. Nagy gyakorisággal csak kékes színű ködöt látsz, még a legcsodálatosabb napsütésben is megfordíthatja a pára a táj képét. De egy verőfényes napsütés vagy egy szép alkonyati este kétszáz méterről is csodálatos. Például este vagy késő délután, amikor még füstöl a házak kéménye, vagy valahol égetik a gázt. Jó tudni, hogy annak a füstje hova száll... Nézd már a hülyét, nem állt meg a stoplátnál! Gyönyörűen látszik. A birka megint máshol legel, mint kellene. Pizkos érzelmű traktoros máshova szórta a műtrágyát, nem a búzaföldre, csak körülment a szélén. Az is meglátszik, hogy a búzaföldben hol van gombafertőzés. Hogy melyik szarkafészekben lakik vagy nem lakik madár.
- Miért szeretsz repülni?
- Mintha azt kérdeznéd, miért süt a nap. Talán azért, mert a repülésben van valami, ami nem köznapi. Legalábbis az 1900-as évek végén egy vidéki ember életében nem mindennapos kiemelkedni a környezetéből, és akár csak ötven- vagy kétszáz méteres magasságból is, benézni a szomszéd faluba. Egyébként nem azért szeretek repülni, de ezért is. Hanem azért szeretek repülni, mert ugyan parasztnak tartom magam, részben mégis mechanikus vagyok. Meg tudom érteni a dolgok miértjét, még akkor is, ha az programvezérelt, ha valaki rávezet. De a szó szoros értelmében vett régi, hagyományos repülőgépeken kilencvenkilenc százalékgig minden mechanikus elvek szerint működött. Ezt nagyon finom érzékkel, alaposággal tervezték és építették meg olyan emberek, akik mindig a szerelőszakmák csúcsán álltak. Erre csak jó érzékű, kifinomult felfogású emberek lehettek képesek. Egy útszéli patkolókovács nem tudta volna összehozni, ha ő csak az volt. De ha autodidakta volt, akkor ő már tudott csinálni egy repülőgépet magának, és meg is csinálta annak idején.
- Attól a perctől kezdve, hogy a lógós nyelvűvel mentünk Tepélyre, s mire leértünk, már tudtam, hogy mi különbség van a dízel- meg az Otto-motor között, és hogy melyik miért és hogyan működik, azóta az életem része a technika. És úgy gondolom, hogy egy mindenre vállalkozó parasztembernek nem árt, ha vannak a repülés terén is képességei. De ezzel én soha nem hivalkodtam, nem álltam ki a dobogóra, a kocsma közepére akár egy szóval is elkotyogni: „Gyerekek! Ma megint repültem.” Az csak a magam öröme, hogy itt a váz, a fű alatt elrepülgetek.

(1991. február)

„MINEK DOLGOZOL?”

– Evezgetek a kishajóval, már két lapátot is elhasználtam a nagy evezésben. Igaza volt apámnak. „Marha vagy, kartársam, fehéringes lehetnél!” És itt van, tessék. A cipőmből kilóg a lábam, már hat esztendeje egy bakancsba járok. A seggem kivillog a gatyából, mert rongyos. A kezeimet nem bírom összetenni, mert meg vannak nyomorodva. Valóban neki volt igaza: „Marha vagy, kartársam! Minek dolgozol?”

– Nem fehéringesnek indított apád.

– Persze. A határból villával, a trágyarakás közepéből... Onnan nem úgy indított... De 53-ba még külön iskolát falun nem nyittak egy gyereknek azért, mert az apjának más volt a nézete, mint ami akkor divatos volt.

Nem tudod te még a családunk íratlan törvényeit se. Egy gyereket, aki egészséges, azt ütni-verní kell, mint a lovat, hajtani, dolgoztatni. A nyeszletet, satnyát meg oda kell adni taníttatni, aztán legyen belőle úr... Mivel nyolcadikos koromban 175 centi voltam meg 66 kiló, én nemigen tartoztam a satnyák közé.

– Apád mégis úgy gondolta, hogy neked tanulni kellene...

– Apám már kiskoromban mindenre megtanított, hogy ne legyek analfabéta az élethez.

– A maga példájával mire tanított? Ő hogyan indult?

– Utolsó gyereknek született, de több már nem is születhetett volna, mert az apját elvitték a frontra, nemsokára meg is halt. Ő meg csak nőtt, a vagyon meg csak fogyott. Ügyes gyerek volt, leleményes, kikímélt és csinos. Húszéves lehetett, amikor hozzáfogott gazdálkodni. Gyümölcsöst telepített, strandot tervezett... Mozit csinált.

– Mozit hogyan?

– Minden vállalkozás primitíven megyen először. Pajtában vetített, azután kiscgazdakörben. Úgy csinálta, mint én. Csak nem tőlem tanulta, hanem én tőle. Már a harmincas évek elején filmezett. Fiatalon, húsz-egynéhány évesen.

– Honnan szerzett filmeket?

– Pesten – gondolom én – sok vállalkozás létezhetett, amelyik filmet adott ki lejátására, meghatározott feltételekkel. Kiköthették például, hogy hányszor játszhatja, mennyit kell érte fizetni. Ferenc biztos többször vetítette, és a felét fizette. Közben haladt előre. Csinálta az egyik épületben, aztán a másikban. Ugyanazt a filmet minden társadalmi rétegnek külön vetítette, az iskolás gyerekeknek három tojásért vagy öt cső kukoricáért. Külön előadásra járt a fiatalság, a szerelmesek. Megnézhette külön a jegyző úr és társasága is, mondjuk este nyolctól. Így egy nap alatt háromszor vetített. Másnap a másik faluban csinálta meg ugyanezt.

– Mit gondolsz, miért kezdett el mozizni?

– Mert neki 1930-ban volt képessége ahhoz, hogy fölüljön egy rossz biciklire, elmenjen százhusz kilométert, és mint taknyos gyerek, tárgyaljon a fővárosban egy felnött emberrel. „Bátya, adjon nekem egy mozigépet, magának úgyis kettő van, majd kifizetem jövőre.” Hazafelé már a miskolci gyorsal jött, mert a mozigépestől kért vonatjegyre pénzt, és vonaton hozta a gépet meg a biciklijét. A füzesabonyi állomásról lovas kocsival vitte haza. Jól megtömte szalmával a kocsidereket, hogy ne rázódjon széjjel a készülék. Itthon összerakta, aztán vetített. Szóval ennyi. Némafilmekkel kezdte, majd jöttek a hangosfilmek, a hangosfilmekkel a slágerek. Mindenfajta melódiák. Kétszer levetítette, és már azt fütyülte a fél falu. Ez jólesett neki. Ez olyan volt akkor, mintha most én idehoznék a szeszfőzde előtti

placcra néhány ufót, mutogatni. Eladnám a pusztá látványt, ő is csak azt adta el. Gyerekkoromban a padláson még láttam a mozi bélyegzőjét, jegyeket találtam, rózsaszínűt, sárgát, zöldet, huszonöt-harminc centi hosszú, majdnem tíz centi széles szalagokat. Nincs belőle már egy se. Elvitte az idő vihara.

– Hogyan jöttek sorban a vállalkozásai?

– Jó boltja volt a sertéstelep, a baromfi, belefogott ő sok mindenbe. Gyönyörűek voltak a gyümölcsösei, arról nagyon sokat hallottam. Nagy gonddal megcsinálta, jó előkészítés után gondosan telepített. Akkor még volt hozzá ember. A napszámos napszámos volt, és azt csinálta, amivel megbízták. Akkor még egy lézengő cigánygyerek, aki bejön a portára, nem akart mindjárt, az első félórán miniszter lenni, és ötször annyit keresni, mint a vállalkozó. Biztos, csak úgy lehetett megcsinálni. Most már ő sem bírná.

Én már csak a pusztítás tanúja voltam, a nyomorúságos vállalkozásoké. Csináltuk az árpakását, abból már bőven kijutott nekem is. Az, ötvenes évek derekán, vége felé divat volt a megyében a gersli, az árpakása. Apámmal csináltuk a pajtában, csühölt éjjel-nappal a rossz motor, hajtotta a hántolót. Sok kofa helybe jött, de hordtuk is a rossz lovakkal éjszaka, feketén, nehogy megfogjanak.

– Hová?

– Egerbe, Kövesdre, a piacra, a kofáknak – fű alatt. Eladtuk az árpalisztet meg a korpát is külön. Aztán még sok minden más következett. Újabb kísérlet a Laskó-parton a legutolsó tagosítás után. Újból gyümölcsöst csinált meg kertészetet. És talált hozzá munkásokat is. Apámnak jobb rábeszélőképessége volt, mint nekem, de általában én is akkor foglalkoztatom a legtöbb embert, amikor egy rohadt kurva fillérem nincs, és naponta huszonötezret kéne kifizetni csak munkabért. Ő is így volt. Kért kétszázat kölcsön. (Egy vasgyári munkás fizetése akkor kilencszáz-ezer forint volt.) A kétszázért dolgoztak neki négyen, két napot. Ezenkívül apám mindenkit megdolgoztatott, aki csak megfordult nála. Ugyanúgy, mint én. Ha valaki jön befele a kapun, én már látom, mit tudna mozdítani, és akármilyen iparos, seftes legyen, addig nem örül a szívem, míg egy kicsit be nem fogom. Ha olyan rozoga, hogy szenvedés már a menés is neki, leültem, és tanácsot kérek tőle. Boldog, hogy tanácsot adhat. Nekem is jó meg neki is. Apám környezetében akármilyen rendű-rangú halandó jelent meg, öt perc alatt talált neki munkát. Nem úszta meg szárazon.

Míg meg nem ölték a rizstelepét a gazdaságával együtt, a rizs is jó boltnak mutatkozott. Nagyon jó agronómiai érzéke volt, tudta, hogy mit hogyan kell kezdeni. Kemény volt, és amit akart, azt meg is csinálta. Ha nem jött senki kubikolni a rizstelepre, addig szántottuk traktorral a földet össze, egy irányba, míg a végén lett belőle egy hatalmas csatorna, anélkül, hogy egy lapát földet is odébb tettünk volna. Olyan gazdálkodó volt, aki – történhetett bármi körülötte – nemcsak akart fennmaradni, hanem fenn is maradt. Megtartotta az önállóságát, és méltóságteljesen élt belőle élete végéig.

– Apád a te jövődet milyennek tervezte?

– Gimnáziumba íratott. Neki is volt elképzelése, de nekem is! Egy tizennégy éves gyerek, aki naponta le- és felpakol tíz kocsi trágyát, dolgozik önállóan, szánt vet, arat, annak van ám már világnézete meg önérzete. Még több is, mint most. Az, hogy engem csak úgy beíratnak egy olyan iskolába, ahol mindenféle marhaságot kell tanulni! Áá, a francos fenét! Nem akartam odajárni. Átmentem különbözetivel mezőgazdasági technikumba, ott érettségiztem.

A katonaság után a magam elhatározásából jelentkeztem a repülőgép-ipari technikumba. Ezt menet közben átszervezték, a végén szerelőszakmát is kaptam. Egy ilyen szerelő minden munkáját maga ellenőrzi, s azzal, hogy odanyomja a számát a bilétára, vállalja a felelősséget.

Én elmentem reggel hatkor az iskolába, kettőkor végeztem. Utána volt, hogy este tízig egyszerre két tanfolyamra jártam, ment nekem ott minden, a vasipari művezetőim, a különböző hegesztőminősítésektől kezdve le-fel. Mikor végeztem, egy téeszbe szegődtem segéd-üzem-vezetőnek.

A hatvanas évek végén, a hetvenes éves elején nagy volt a gazdasági fellendülés. Ugye, 1968-ban, a gazdasági mechanizmus meghirdetésekor visszatértünk a pénz vonzóerejéhez. Tetszett a traktorosnak, hogy nem 1642 forintot keres, hanem hatezren felül. De azért dolgozni kell. Míg ezerhatszázat keresett, három felest bevágott, és hóna alatt a rossz táskával fél kilenc fele beballagott a téeszbe, de mikor hétezret lehetett keresni, meg a maga szakállára ment minden, már öt órakor úgy püfögött a traktor, mint a franc.

Aztán jött a centralizáció, a sok rossz téeszt egybetették, mi vittük a pénzt, a többi csak menyasszony volt. Minden státusra hat ember jutott, s mindenkit fúrtak jobbról-balról. Később, úgy látszik, a centralizáció jót tett a téesznek, mert nagy cég lett belőle.

Három éve dolgoztam ott, mikor jött egy párttaggyűlés. Nekem mint vezetőnek kötelező volt megjelenni. Ahogy ott mentek a nagy eszmék ismertetései, csak megszólaltam, hogy mi lesz, ha valaki sokkal különbet kitalál, embercentrikusabb társadalmi formát, mint a kommunizmus. Uuu! Ettől a perctől fogva én minden voltam, csak kedvenc nem! Megromlott a kapcsolat. Abban a pillanatban kinyírtak. Ferenc beteg lett, és hazajöttem. Volt egy rajgazunk. Az volt a jó a parasztnak! A dzsip! Abba a 110 láda paradicsom belement, 16 mázsa 50 kiló.

Éppen kezdődött a palántaszezon, a másik évben csináltuk az üvegházakat, télen, a 17 fokos hidegben hegesztettem a vasvázakat, vágtam bele az üveget. Ami üvegház van a portán, láttad te már azt, mind én csináltam. Kínlódta a szivattyúkkal, kutakat fúrtunk az udvaron. Az üvegházakat olajkályhákkal fűtöttük, azokat is szereltem. Decemberben a jeges káposztát szedtük kifelé a veremből, hordtuk kordéjjal, az öreg Cserta Zsiga meg én. Sose felejttem el, az öregnek rendes parasztsákból volt a zsebkendője, alig tudta megfogni, mindig gyakorolta, hogy össze bírja-e még tenni az ujjait. Szinte megfagyunk, olyan hideg volt. Hajnalok hajnalán mentem a piacokra, a szarból, a hoblecéből ki nem voltam soha.

Ugye, én megyek a piacra, árulom a paradicsomot, negyven forint kilója, viszek 96 ládát, tízegynéhány mázsa. Nincs semmi baj, eladom fél kézről. Van érte egy kötő pénz. Lehet, azelőtt nyolc hónapig a bevétel semmi, de hát ilyen a gazdálkodás. Ha van bevétel, megadjuk az adósságokat, így van ez a nagy gazdaságoknál meg a kicsiknél is. A régi időben a zsidóktól előre kivettek a búza árából. Szóval másnap megint viszek tíz mázsa paradicsomot. Már felébred a gyanú, honnan van, miért van. Hogy én nem termelem, hanem veszem valahol. Hát a parasztnak lesülne a bőr az arcáról, ha venne, és azt adná el! Itthon dolgozik az egész család, nyomja mindenki a pedált, hogy termeljen, jót termeljen... Szomorú, de ebben a társadalomban nagyon sok embernek a hátsó gondolatok az elsők.

Amikor én hazakerültem, csak emlékezetből tudtam, hogy létezik az Erzsike, utoljára negyedik-ötödikes elemista volt, amikor hozzászóltam. 74 szilveszterén találkoztunk, véletlenül. Táncoltunk, beszélgettünk, kedves volt nagyon. Szép, kerek perec válaszokat adott mindenre. Jó eszű a Zsó, hatalmas esze van hozzám képest. Amúgy nem néztem ki belőle, hogy idővel három gyerek anyja lesz, meg ráadásul engem is kibír, mert velem aztán több baj van, mint öt gyerekkel. Rövid időn belül összeházasodtunk. Zsó katolikus leánygimnáziumba járt, és hétszentség, hogy az ottani nénik nem ilyenek festették le neki azt a férfit, akivel érdemes összekötni az életét. Nem vagyok az a mintaférj, aki főz, mosogat, takarít. De kiegészítjük egymást, ő a maga családnak élő lelkével, én meg ezzel a gazdálkodó eszemmel – jól megvagyunk. Lett három gyerekünk, három srác. Nemcsak az én örömömre, de

édesanyáméra is. Sajnos, apám 83-ban meghalt. Most nagyon szeretném, ha megjelenne itt. Adnék húsz évet az életemből, még akkor is, ha csak tíz van hátra, hogy eljöjjön egy napra ide a tanyára szétnézni.

– Miből indítottad itt a gazdaságod?

– Hat forintból. Annyi talán most is van a kasszában. Igen, két kettesem meg két egyesem volt.

– Mit csináltál a hat forinttal?

– Gazdálkodni kezdtem.

– Hat forinttal hogyan?

– Úgy, hogy elmenteni, és kölcsönkértem százötvenezeret.

– Kitől?

– Úri Mátétól. „Bátyja!” – „Mi van. Lacókám?” – „Tudja mit gondoltam? Gazdálkodni akarok.” – „Tényleg? Mennyi kell?” Mindig tőle kértem. Ő nem fogott bele annyi mindenbe, mint én, csak dolgozott, és a munkáját nagyon tisztességesen, becsületesen végezte. Ha hat tehene volt, akkor az tényleg hat jó tehén volt. Még abba az időbe, amikor olcsó volt a tej, több ezer forint tejpénzt kapott havonta. Amellett volt dohányültetvénye, meg dolgozott a téeszben is. Hát Úri Anu nem ment be a százötvenezer forinté a tisztaházba, összekaparta a kiskonyhából a kis repedt szilkéből, meg innen-onnan kirázta. Itt is van, itt is van, aztán összejött. „Tessék, Lacókám, tessék, Lacókám.” Egy éven belül megadtam.

– Merre indultál el?

– Megkerestem mindenféle dormándi örültet, aki el akarta adni a földjét, és jól bevásároltam. Elhatároztam, hogy maszek leszek. Ezen a szemétdombon három-öt méteres szintkülönbségek voltak. A vízügynek állt egy dózerja a Laskó-parton. Odamentem, elindítottam, eljöttem, azzal dolgozgattam. Azért a harmadik nap megkerestem az illetékes főnök urat, és megkérdeztem, mi van azzal a géppel meg a vezetőjével. Hát, azt mondja, az egyik betegállományban van, a másik szabadságon, szóval nincs rá ember, ott áll. Jól van, mondom, ha véletlenül keresnétek, öt kilométerrel odébb van, nálam, jó helyen. Két hétre idejött vendégszerezepelni ez a gép. Azóta ilyen sima ez a föld. Már tavasszal ültettük a fát. Hordtuk a sok trágyát. Egy nap nyolcat fordult a vonat.

– Mit termeltél először?

– Dohányt. Azzal buktam meg. Zöld dohánynak ültettem. A törés előtt egy pár nappal jött egy kis eső, a nagy levele felszippanította, rájött egy vakmeleg, és megütötte a guta, ahogyan mondani szokták. Erre nincs biztosítás. Három-négyszáz mázsa zöld dohányom odalett, mázsánként ezer forintot vesztettem.

– Mit szólt hozzá a feleséged?

– Mit szólt volna? Nem voltam én soha senkivel közös kasszán. A gazdálkodást nem háztartásbeli nőknek találták ki. Nekem három nappal ezelőtt hatszáz-húszezer forintom volt, most meg nincs egy fillérem se. Azt nem lehetne elviselni, hogy itt egy asszony sivalkodjon a pénz fölött! Ha én sima állami alkalmazott vagyok, netán a képzettségemnek megfelelően a termelőségvetkezetben vagy a repülőgépes szolgálatnak dolgozok, hiába termelnék ötször annyit, mint kéne, nem fizetnék meg. De így a feleségem nagyon boldog lehet, hogy engem egész hónapokon keresztül nem lát, és még sincsenek filléres gondjai.

– Amikor a dohánynal megbuktál, miből volt még bevétel?

– Először telepítettem a gyümölcsöst, alatta megfért a dohány, sőt a fák között öt gazdasági éven keresztül a krumpli is. Mire belombosodtak a fák, megszűnt a krumpli. Volt, hogy egy szezonban hat vagon újkrumplit adtam el. Egyvégtében negyvenezer kilométert hajtottam a kocsival. Napi két óra pihenés a krumplis-zsákokon. Nagyon jó nap volt, ha három és felet összeszedtem alvásban. Akkor mellettem állt a feleségem. Idehaza elkészítette mindennap az egy kiló húst, a tejet, a teát. Megfürdetett, szinte így betett az autóba, hogy még el tudjak menni a következő piacra, este tizenegykor. Mindennap kétszer fordultam, az első fuvart elvittem délután. Általában a búcsúra, Lőrinc-napra – augusztus 10-ig – eladtam mindet, legfeljebb vetőnek való maradt. Így lehetett csinálni, így kellett, mert akkor abból éltünk.

A hetvenes években csökkent a piacok felvevőképesége. A közellátást támogatta az állam annyira, hogy szinte mindent ingyen lehetett adni. Nem volt érdemes termelni, hát már a kapás paraszt is boltban vette a zöldséget. Miskolcra jártam én, az éjszakai nagybani piacra. És hatvannégy zsák krumpliból volt, hogy harminc-harminckét zsák megmaradt. Reggel öt órakor átmenteni vele a kis piacra, és elkörmöltem kilónként. A négyfelé szelektált krumpliból el tudtam adni tizenhúsz-húsz mázsát egy piacon. Az az öreg nyírségi termelő, aki harmadmagával jött, hozott nyolc zsák krumplit, és déli egy óra tájt, amikor én az utolsó zsákot ráztam ki, neki még mindig volt négygel. Én a vevőket sorba állítottam, az volt a dolgom. Ha másként nem ment, centrumhétfőt csináltam, mindenki valami ráadást kapott.

Téli kelt vagy négy katasztrális holdon termeltem. Elvermeltem, és télen hordtam eladni. Akkor urasan jártam a piacra, nem éjszakáztam, mindig csak reggel indultam el. Viszonteladóknak hordtam a kelt. Délfele értem haza...

– Hogyan, kikkel termeltél?

– Volt egypár hold krumpli, azt elültettem két hét alatt. Meglőkapáztam, megtöltöttem egyedül. Mikor meg szedni kellett, rengeteg alkalmi volt. Itt alkalmi munkásból megfordult már legalább, hát, hazudni nem akarok, de az építkezéseket, a szeszfőzde-összehozást, a gazdasági termelést, a lovakat számítva... Huu! Hát, jó pár. Volt olyan év, hogy pár százezret fizettem ki csak úgy zsebből, a jövő-menőknek... Szedjed a krumplit, bontsád az épületet, hordjad a tufát kifelé a tanyára, toljad a maltert... Ó, úristenem, mennyi csavargó volt! És milyen világiak! Volt, amelyik meghintáztatott, de megérdemelttem, nem neheztettem, maximum mosolyogtam rajta. Kellott ez az élet iskolájához. A sok kudarc is.

Én soha nem az államon akartam meggazdagodni, nem pályáztam a szabadlopási esélyekre, pedig tálcán kínálta a demokrácia. És akik beszálltak ebbe a versenybe, mire mentek vele? Arra nem volt értelmi képességük, hogy az olyan könnyen szerzett javakat jó helyre tegyék. Nem kell ide állami támogatás meg semmi. Be kell zárni a kiskapukat meg az olyanféle kasszákat, ahonnan fizetgetnek mindenfelé... Dögölj meg, ha nem tudsz termelni, nem igaz az, hogy itt mindenkinek élni kell.

Régen az emberek nem a „lehetőségekből”, hanem a munkájuk után éltek, és nem a termelőket, hanem a koldusokat támogatták. Én eddig megéltem állami alamizsna nélkül is, a legtöbbet talán a traktoron és a traktorozáson kerestem. A traktor örült szerszám, viszont ebben a minimálisan megengedett szabad gazdálkodásban alkalmas volt arra, hogy rendes profitot képezzen.

1979-80-81-ben mint maszeknak, csak hiú ábrándom lehetett, hogy vegyek-szerezzek a sok rossz traktor mellé egy 80 lóerős MTZ-t. Ez olyan volt, mint, mondjuk, valakinek a csillagos ég, csak úgy létrán, gyalog. Ezt nem engedték a törvények. Mindenki sziszegett, ha csak megemlítettem. Szinte az örültség szintjére került egy KPM-előadó, ha maszekoltam neki, s közben megpendítettem: intézzünk nekem egy 80-as MTZ-t valahogy! Minden papírt megszerzek. Nem! Ő nem is tud róla, ő már ment is el. Hiába országos barátom, és minden

más ügyben szívélyes volt. Ó, erről hallani se akart! Hogy vegyek 30 lovasat. Gondoltam magamban, ha ti 30-ast engedtek, majd engedtek ti 50-est meg 80-ast is! Aztán jöttek az első hírek, hogy engedik a magánfuvarozást. Ha valamit enged az állam, mindig azt próbálom kitalálni, hogy mit akarhat. Az az első gondolatom, hogy nekem a fordítottját kell csinálni. Vagy azonnal lehangolni mindenkit azzal, hogy én mennyire értem ezt az új jogszabályt. Nem engedni időt arra, hogy mások másféleképpen érthessék. Sok a primitív, buta ember, aki esetleg irigykedne vagy aggályoskodna. De nem csak ők bizonytalanok, így vannak a primitívnek nem nevezhető előadók, még a miniszterek is. Én nem azt mondom, hogy az eszeveszetten gyors elhatározások híve vagyok, de ebben az esetben azonnal, előre megfontolt szándékkal cselekedtem.

Az ÁFÉSZ sertéstenyésztő szakcsoportjának tettem egy ajánlatot. Ha elfogadják, kereshetnek vele. Egyetlen traktorra megoldom a sertésszállítást, megszabadítom két ZIL meg a hatfős személyzete gondjától. Mindenki csak a fejét csavargatta: az nem lehet igaz! Meg így meg úgy. Tény, hogy évente több ezer sertést kell elvinni ebből a járásból a vágóhídra. Aki leszerződik a céghez sertést hizlalni, ahhoz a cég odamegy a malacért, mérlegeli, és elszállítja. Ezt én átvállalom, hogy hogyan, ez az én kis részletkérdésem.

Szóval felvettek az ÁFÉSZ-hez, mondjuk, mint trógeret. Vagy segédmunkást. Kötöttünk egy olyan szerződést, hogy az kedvező legyen nekem is meg az ÁFÉSZ-nek is. Megfogalmaztam, és odaadtam a jogtanácsosnak. Tulajdonjogilag ide tartozik minden technikai felszerelés. Üzemeltetési, ellenőrzési joga az ÁFÉSZ-nek van. Aztán elmentem traktort venni, megfogtam az ÁFÉSZ bélyegzőjét, meghuhukoltam, benyúltam a zsebbe, és kifizettem a 80-as MTZ-t.

Nagyon koszos, bűdös munka volt malacosnak lenni, csak útszéli csavargók vállalták. Sokat birkóztak a jószággal, míg föltornázták az autóra. Egy kétszáz-kétszázötven kilós anyakocához legkevesebb öt-hat ember kellett. Az három embert úgy elhajigált, ahogy akart.

Megölelték, megfogták fülit-farkát, alányúltak a hasának, tolták felfele, volt az mindenhogyan. Egy malacos nadrág az első nap után megáll a sarokba, olyan hoblecos. Rászárad a trágya meg minden.

Az első három hétben szereztem tapasztalatot. Bejártam millió-egy rendetlen parasztudvart, proletárudvart. Rakodóm nem volt, mégis összeszedtem egyedül a kiskondát, és elvittem a vágóhídra. Én kivettem úgy a malacot, meg egyedül fel is tettem a platóra, hogy hozzá se értem. Aztán letelt a három hét, csütörtökön délből végeztem. Délután hozzáfogtam, és hétfőn hajnalig dolgoztam egy szuszra; csináltam egy hidraulikus rakodórendszert. Ezzel egyedül odamegyek, ahonnan szállítani kell. A malacot megijesztem, belezavarom a kocsiba, rázárom az ajtót. Ott már matthelyzetben van, nem tud csinálni semmit. A hidraulika leereszt egy szerkezetet. Ez az egész egy szintbe emeli a platóval hidraulika segítségével, és akkor átsétál egyikből a másikba. De ez semeddig se tart, addig se, míg elmondom. Innen kettőt vittem, onnan hármát, amonnan ötöt. Addig jövök-megyek így a faluban, míg az a harminc darab rajta nincs. Általában öt-tíz helyről összejön egy fuvar egyetlen óra alatt, és ez napi ötször sem tart délig. Ezt két ZIL csinálta hat emberrel, két vezető meg két-két rakodó, hát jóformán nem győzték. Soha nem ért időbe oda, mindig összeverték a malacokat, leugráltak az autóról... Amikor én szeszfordét létesítettem, átvette az egyik kollegám. De a tulajdonjog, az üzemeltetési jog ugyanúgy maradt... Így lett nekem az első 80-as MTZ-m. Az enyém és mégsem az enyém. Ide is dolgozik, de amoda is. A pénz az első fillértől az utolsóig hivatalos. Nincs benne semmi seft, mert az első félórán megbuktunk volna, mint a líra. Ezen nem volt több hasznom egy szemmel se, mint ami illik. Nyertem az amortizációt, és az enyém maradt a termelőberendezés. Ez is megérte. Meg az például, hogy önköltségi alapon összehordtam magamnak a sódert, ezt, azt, amazt, ami éppen kellett a tanyára.

Ugye, el van pusztulva a cég, majdnem minden cégnek ez a sorsa. Beruházni nem tud saját erejéből. Levegőt venni se... Hát tetszett ez a mézesmadzag! Egy átokházi fillérjébe nem került. Mire én elindítottam a malacszállítást, kétszáz-egynéhány ezrembe volt az egész.

Kockázat mindig van. Ha idejön egy szerencsétlen egy ezrest kérni, hogy majd „ledolgozom, koma”, adok neki, mert öt gyereke van. Nem jön két-három évig, úgy megismertem ezer forintért. Ha az ÁFÉSZ az első nap meghintáztatott volna, és esetleg a külön szerződésünket semmisnek veszi, akkor megismertem volna kétszázezerért.

Csak a gyümölcsösből nem lehetett volna megélni. Még a krumpli idejében csak köztesen termett, majd később, hogy az egész termőre fordult, exportra kezdtünk szállítani, nagyon jó pénzeket kaptunk érte. Aztán mikor rekordtermés lett, és a tizennégy forintos export-barackért kettő-ötvenet kínáltak, azt gondoltam, inkább az alkoholelles mozgalomnak leszek az ellensége, nem a magamé. Csinálunk belőle pálinkát. Egy forinttal keresek egy másikat. Érdemes odafigyelni. Dolgozni állítólag még húsz százalékért is megéri.

Abban az évben, hogy megindult a főzde, még adtunk el nyers gyümölcsöt, a szabadpiacon tűrhető ára volt. A feleségem és a nővérem erőlködött itt, én nem vittem volna el. Harminc mázsát eladtak barackból, a meggyre oda se figyeltem.

Azt mondtam, ha a főzdében lehetek, én nem szaladgálok tíz-húsz mázsá gyümölccsel. Inkább a cefrëshordóba teszem, lesz belőle pálinka. Így van mit osztogatni a napszámosoknak.

– Hogyan lettél szeszfőzdés?

– Az alvilágban a hírek gyorsan terjednek. 1983. január elsején jelent meg a rendelet, hogy maszek pálinkafőzdet lehet nyitni. Január 2-án egy baráti beszélgetés során megtudtam, hogy van eladó berendezés. Harmadikán megvettem, de akkorra már a szakhatóság elvi hozzájárulása is megvolt.

– Honnan származik a berendezés?

– Bontott szeszfőzdeből vettem a szeszmérő gépet, az egész berendezést csináltam... Nagy lutri volt az egész. Én elvégeztem egy tanfolyamot, szakképzettséget szereztem, felelős üzemvezetői szinten, ez se ingyen volt, mert egy hónapig nem termeltem, nem kerestem semmit. Aztán kölcsönkértem, építkeztem, de még mindig csak mint munkanélküli. És úgy is kezeltek. Nem azért találta ki az állam, hogy kisiparos is főzhet pálinkát, hogy a maszek meggazdagodjon. Az állam a maga kasszájához keresett új forrásokat. De kölcsönt nem adott, azt nem! Amikor beruháztam meg építkeztem, százezer forintot nem akart adni, csak akkor, ha oláh cigány vagyok. Akkor adott volna hatszázezret is, de mert rendes, tisztességes magyar ember vagyok három gyerekkel a hátam mögött, élni akarok, dolgozni, munkahelyet teremteni, menjek a francos fenébe! Óriási gond a származásom! De azért megcsináltam, a semmiből, és évente tízmilliókat fizetek be az államnak.

Míg épült a főzde, járt-kelt itt a különféle szakhatóság, dirigáltak, dorgáltak, veszekedtek. De iparendélyt majd csak azután kaptam, amikor már minden hatóság bejárta, jóváhagyta, és a pénzügyőrség jelenlétében elkezdett működni az üzem. Azóta termel. Meg kell alkotni a dolgokat, és utána hagyni kell működni. Azután már nem érdekel. Nem imponálna nekem, hogy csak ott üljek az üveglablak mögött, és irkáljam a leckeüzetembe a főzetők nevét, címét, és nyálazzam a pénzt, azt bárkinek meg lehet tanítani két nap alatt. Aztán csinálják életük végéig, és akkor abból petyeg a pénz, azon ülnek, meg fősvénykednek, esetleg eljáznak belőle szórakozni, kiöltöznek szépen. Az ő világuk ennyi. Ezek nem vállalkozók. Ezek hótrongy napszámosok csak. Az a vállalkozó, aki mindig mást alkot, teremti egyiket a másik után, megcsinálja a semmiből. Összehozni valamit, kuporogni a pénzen, s azt lesni, amíg világ a

világ, az nem vállalkozás. Ha még attól is fél, hogy modernizáljon, hogy tegyen egy lépést előre. Van ilyen ismerősöm, de azért nem a barátom. Míg képes vagyok alkotásra, arra, hogy mindig újat csináljak, utolsó szemét vagyok, ha nem teszem.

– És egy dologba visszaforgatni a pénzt?

– Mindegy, hogy a pénz miben forog, csak a forgás sebessége érdekes. Például ha a kezeden van egy összeg, aminek holnap reggel rendeltetése van, de még ma éjszaka kétszer megforgatod, az valami, az már igen. És ezt nem hazardjátékon teszed, se nem ultin, se nem ruletten.

– Miért kell mindig új dologgal kísérletezni? Van húsz lovad, csinálhatnál lovasiskolát. Van egy szeszfőzdéd, építhetnél mellé, mondjuk, palackozót.

– De itt nincs pálinka. Nem gyümölcsfa nincs, még akácfa se. Nem látod? Ahhoz háttér kell. Szép, nagy gyümölcsös, nem kiskert. Ez annyit sem termett, hogy három napig tartson a főzés. Nem méret ahhoz, hogy abból élni lehessen.

– Mikor lenne érdemes egy palackozóba beruházni?

– Éves szinten legalább nyolcvan százalékos kihasználtság kellene. Az százezer hektoliterfok, vagyis kétszázezer liter pálinka. Azt már kis tételekbe talán érdemes lenne palackozni. Ha éppen nem döglődne a szesziac. Nem kell már az embereknek olyan sok alkohol. A szeszfőzde csak ugródeszka volt arra, hogy teszem azt, iskolázzam magam. Igaz, hogy nem látszik meg rajtam, de azért iskola volt.

– Ugródeszka mihez?

– Egy új vállalkozáshoz. Most majd lesz más üzemem. Találtam társnak egy magánvállalkozót, az meg, mit ad isten, még mielőtt belépett volna az üzletembe, megbukott a vállalkozásával együtt. Pedig nem irreálisak az elképzeléseim, lenne kereslet a gyártmányomra, de változó kamatra nem kell pénz. Nem szeretném megérni, hogy a kamat semmi perc alatt megeszi a tőkémet. Nem szeretném a gyerekeimet az utcán látni. Járt itt olyan cég is, amelyik már a termékemen akart lovagolni, tíz százalékot keresni. Elhajtottam. Kudarcom volt már sok, de igazi sérelmek csak mostanában érnek. Egyre inkább tervetlen ember leszek. Majd azt csinálom, ami jön, földet vagy valami mást. Mit törődik a parlament azzal, hogy én majd mivel szántom a földet? Hogy a családom húzza az ekét vagy éppenséggel egy kecske? Adja ide! Neki az lesz a kockázat, hogy ideadta, nekem meg csak az, hogy éhen döglök-e vagy sem. Aztán mindenki jól jár...

De ők már összkomfortosra szeretnék, hogy: „Megmondtuk előre, meg, mi, mi megmondtuk. Látod-e, te nagypofájú Torgyán, látod? Hiába folyt a patakvér, fújd föl! A Tüled Jani nem bírta bekapálni a kukoricáját.” Bolond banda, jaaj. „Megmondtuk előre, tönkre fogsz menni...” Nem lehet itt már biztosan tudni semmit se. Amikor a szeszfőzdét összehoztam, számoltam azzal, hogy, mondjuk, két év múlva azt mondja az állambácsi: hohó, kispajtás! Ez egy monopólium. Köszönjük a beruházást. Csak vicc volt, hogy kiugrasszuk a magántőkét a bokorból.

Nem szabad haragudni az állambácsira. Én se haragszom, még a rendszert se szidom. Minek? Mikor idetelepült az ősöm, vagy neki fizettek kilencedet, vagy ő fizetett, teljesen mindegy; akkor a dolgozó ember a munkája eredményét egytized részben kellett, hogy átadja másoknak. A hatalomnak, az előkelőségnek vagy az egyik osztály hatalmát a másik felett biztosító szervezetnek. De most nem. Most a javak kilenc részét ők viszik el, egy marad neked. De hát, mondjuk, ez engem most se zavar... Nekem meg írogatnak, hogy még egymillió forintot, még négyszázezret, még ennyit, még annyit fizessenek. „Tedd a fiókba,

felejtsd el, majd írnak megint, ha akarnak...” – „De már írtak, hogy jönnek foglalni.” Jöjjenek, foglalják le, amit ők csináltak... És ha lefoglalják, mire mennek vele? Dolgozni kell avval, jóasszony! Nem tud izgatni semmi, legföljebb röhögök egyet. Apámtól is elvették a földet, tőlem meg elveszik a lovakat, a szeszfőzdét, a repülőket, a traktorokat. Csinálunk másikat. Nem az a dicsőség, hogy elvegye, hanem csinálja! És ha megcsinál ide mellé ugyanolyat, neki adom ajándékba az enyémet. Ügyes gyerek vagy, legyen a tiéd! De így? Ez nem fer, de én nem tiltakozok ellene. Csak hagy irkáljanak. Ha megkérdezik: fizetek? Persze hogy fizetek, mint a köles, úgy fizetek, győzzétek kívánni! Mindjárt, rögtön fizetek. A következő huszonöt-harminc évben nemigen várható, hogy legyen pénzem, mert előre el van költve mindig.

Nyugodtan kivárhatják, igazán nem sürgős. Én se sürgettem őket, hogy vissza a földet, 59-től ők használják 91-ig. Potom harminckét év. Ha ők nem siettek harminckét évig a javakkal? Sőt apám gépeit, lovait, traktorját, moziját, földjét, gyümölcsösét elvették már 48-ban. Annak csak negyvenhárom éve. Hát negyvenhárom évig én is ráérek a javak visszafizetésével. A feleségem a falra tud mászni, amikor az adóhatóságtól jön levél. „Fel se bontod?” – „Minek bontanám? Úgyis tudom, hogy mi van benne.” – „Hát mi van benne?” – „Hogy fizessek.” Mit tud nekem írni az adóhatóság? Egyáltalán nem vagyok olyan szép, szőke gyerek, hogy onnan nekem bármelyik repedés is szerelmes levelet írjon. Nem. Azok csak azt írhatják, hogy fizessek. Mert ha nem, akkor foglalnak. Álmomban meg azt kérdezte tőlem levélben az APEH, hogy az általam befizetett sok tízmillió forintból nem volna-e kedvem legalább csak nyolc-tíz milliót is beruházni, mert szívesen visszaadnák.

Aztán mikor felébredtem, megjelent a végrehajtó. Már azt hittem, sose ér ide, annyi a foglalnivalója. El is vitte volna mindenemet, de kiderült, hogy nem én tartozom, hanem ők.

– Miért foglaltak?

– Menj el az APEH-hoz és kérdezd meg! Miért jó az, hogy nálam, egy ilyen kis senki gazdaságában húszfős brigád három hónapig dolgozik, és kiderítik, hogy nincs adótartozásom, aztán csak kitalálnak valamit, hogy törlesszenek a sok-sok munkabérükből. Képzeld el, minden főzetőt megkerestek, aki 1983 óta megfordult itt, évente több ezer a főzető. Személyesen mindegyiket megkeresték. Hány forintot vettem el? Mennyiről adtam számlát? Satöbbi satöbbi. Nem bolondok, mondd?

– Miből gondolták, hogy te tartozol?

– Én is rád foghatnám, hogy te piszkos, tetves adócsaló vagy, és igenis, légy szíves, most már adjál nekem! Mert nekem hiányzik a kasszámból, és ezt te biztosan tudod korrigálni, sokadmagaddal. Nem? Ez a legegyszerűbb... Nem egy részlet, egy szar bizonylat piszkálta őket. Számít? Nem számít semmit, ha bizonyító erejűen pótolni tudom. Egy szeszfőzde nyolcévi tevékenységét egy átlag képességű adminisztratív személy másfél órában, a négy matematikai művelet ismeretében áttekintheti, fillérre pontosan. Miért kell azon túl még kételkedni bennem?

Ha én nem mondok igazat, milliókat kockáztatok. Nemcsak a magam, hanem a mások pénzét is, mert beruházom mindenkiét. Miért kell ehhez hatalmas létszámmal, céltudatosan rám irányított apparátust ugráltatni hónapokon keresztül velem együtt, hogy a végén bebizonyítsam csak azt, hogy én ártatlan vagyok. Miért kell ezt tenni? Miért kell nekem bizonygatni, hogy én pénztárkönyvnel is szigorúbb könyvelést vezetek az általam elvett pénzről, és elszámolok vele olyan szervnek, amely felette áll az adóhatóságnak. Hiszen a pénzügyőrségnek más dolga sincsen, mint hogy az államnak behajtsa a neki járó részt. És az adóhatóság veszi a bátorságot, és még megkérdőjelezi azt is. És még a finácokon is számon kéri, hogy vajon én igazat mondtam-e. Vagy ők. Hát igazat mondtam, és betörték a fejem. De

aztán begyógyult szépen. Csak hát már nem nő ki a hajam, mert belekopaszodtam ebbe az egész buliba. A családukban nem illik negyven-valahány évesen kopasznak lenni.

Már lassan húsz éve táncolok a kötélén, úgy, hogy soha nem volt egy rohadt fillérem se. De adósságom, az igen, az takaros volt, ha nem is éppen az államkassza felé. Most volt pénzem életemben először, hogy megnyertem a pert az APEH ellen. És „visszautalandó” összegek szerepelnek a számlámon.

– Mekkorák?

– Százezres nagyságrendben. Még nem kaptam meg, de már elköltöttem. Nálam még a pénz nem éjszakázott, a betörő mindig hoppon maradna. „Gyere reggel, kiskomám, majd megyünk a bankba, és kivesszük.”

– Hogyan nyerted meg a pert az APEH ellen?

– Mindenki megnyeri, ha igaza van! Nem vagyok én csaló! Most mit nézel rám? Nahát!... Becsületes ember vagyok, aki fizetett, mióta él. Mutass nekem egy embert, aki tízmilliókat fizet az államnak évente a semmiből, a szarból!

– Mi történt a perben?

– Nagy hűhó semmiért. Írtak egy papírt, amit kiröhögtem. Aztán jött a végrehajtó, hogy viszi a vagyontárgyait. Egy ilyen végzés, ha úgy vesszük, nem szentírás, mert egy halálos ítéletet is meg lehet fellebbezni. Jöttem-mentem, telefonáltam. Megfellebbeztem a határozatot. Tárgyalás egy, tárgyalás kettő, három. És akkor jött a végleges. A legeslegvégső. Kiderült, hogy nem én tartozom, hanem nekem tartoznak. Csak közben elment a hajam, mert negyvenszer hívtak, tízszer jött a gazdasági rendőrség, hússzor az APEH-os.

És ezrével jöttek az ügyfelek, hogy Lacókám, mi van? Csak nincs valami baj ezekkel az ökrökkel? Nincs. Biztos nem kaptak enni, aztán rajtam akarnak jóllakni. Ha nekik ilyen játszhatnékjuk volt, akkor játsszanak. Nagyon kedvesek voltak mindvégig. Kifejezetten úriember módjára viselkedtek. Nemcsak ők. Én is. Köszönöm. MEGNYERTEM. Itt a végzés, elolvashatod. JOGERŐS. Csupa nagybetűvel.

– Mennyi pénzt akartak tőled?

– Miért kérdezel tőlem ilyeneket? Ha örülsz neki, én elmondhatom, hogy először majdnem a hárommilliót, azután lejjebb szálltak, lett a fele, azután egymillió alá jött... Tizenhatszoros adóvizsgálat sok mindenre kifut. Miért akarsz te számszakiságon lovagolni, hogy mennyi lett a vége meg melyik évbe? Menjél el adórevizornak, majd megtudod! Én nem foglalkozok vele. Minek? Összeszedem a bizonylatot, nekiülök, tíz perc alatt osztok, szorzok, és megvan az egész évi. Ha azt kérdezed, mennyi volt a tavalyi bruttó, azt is megmondom: 7 millió 964 ezer forint. És lett belőle mínusz nyolcezer forintom. Ami az enyém lett. Mert azért a jó pár éves kisiparos praxisommal megtanultam, hogy pénzt nem megkeresni, hanem elkölteni kell tudni. Meg vagy elégedve?

– Hogyan élsz meg mínusz nyolcezerből?

– Remekül. A tavalyi mínusz nyolcezeremből a következő tizenöt évben vidáman megélek anélkül, hogy pluszom lenne bárhol is. A negyvennégy év erkölcsi tartalékából élek. Nekem még van. Én nem olyan vagyok, mint az a bizonyos kongresszus. Vagy mint a parlament. Mert odakint, arra keleten, ahonnan hozzánk jött a fény, ott még kongresszus van. Annak már nincs hitele. De ennek se sokáig lesz, amit nálunk parlamentnek hívnak. De nekem lesz, ne félj!

– Miből táplálkozik?

– Becsületességből és munkából. Mert ha kell, magyar vagyok, hajtós, mint az örült, dörzsölt, mint aki a fal mellett jár. Kitartó, szívós, mint egy japán. Ha kell, fukar, máskor meg nagyvonalú. És nem vagyokra hajtok, nem vagyok annyira megveszve a tulajdonért, hogy kézzel-lábbal kapálódznék érte.

– Most mit fogsz csinálni? Csak a földtől függ?

– Igen. Ha lesz föld, akkor még dolgozok, teszem azt, amit tennem kell. De ha egyértelműen kijelentik, hogy nem, akkor elhagyom az országot, vagy összemegyek kicsire...

– Hogyan?

– Megmarad a főzde, benne az Ilonka néni, hogy keresse meg a maga kis pénzét, a lovakat elcsapom, én meg elmegyek heverészni. Van valami ezzel kapcsolatban, ami nem világos?

– Nem tudom elképzelni.

– Mit nem lehet azon elképzelni, hogy egy ember megcsömörlik a világ hülyeségeitől? Nem a dolgaitól, hanem a hülyeségeitől, ami persze a dolgain, például a döntéshozatali rendszerén keresztül nyilvánul meg. Én nem kívánok több maszlagot bevenni. És attól a perctől kezdve, hogy dolgozni nem lehet, nyugalom költözik majd az életembe. Ami eddig létezett munka, mindent robbanékonyan tudtam és akartam csinálni. Másként nem is érdemes, mert vagy csinállok valamit, vagy nem. Eltökélttség nélkül nem megy. De ha semmi nem mozdul, egyik percről a másikra lemondok a terveimről. De sok mindent lehetne pedig csinálni. Elfárad az ember. Nem a munkába, hanem a hülyeségbe. És kiderül, hogy a szíve egy fokkal gyengébb, mint ahogy tervezte, és nem lesz jó a diagramja. Egyszer csak elalszik szépen, csöndben, fel se kel többé. „Úgy kell neki. Minek kapart a marhája” – mondják majd a többiek.

– Hány négyzetmétered van beépítve?

– Vagy ezeröttszáz körül. Ezerhárom biztos, én nem méregetem. Miért?

– Mi lesz ezzel, ha „összemész kicsire”?

– Egy ajtót ki lehet nyitni, és be lehet zárni. Hogy nőjön a fű. Meg aztán kiadhatom bérbe is, nem? Például most ki tudok adni egy komplett esztergályosműhelyt, egy karosszériásműhelyt teljes felszereléssel; lemezollókkal, oxigén-, és disszuegesztővel, sarokköszörűvel, csiszológépekkel, festékszóró pisztollyal együtt. Kiadhatok például egy autó-motor szerelőműhelyt, még külön egy lakatosműhelyt, amihez nagy darabológéptől kezdve még három-négy fajta hegesztőkészülék tartozik, a rengeteg sikattyúról és egyéb segédeszközökről nem is beszélve. Az a száz négyzetméteres helyiség, amit én sárkányosnak hívok, jó autószerelő-műhelynek, hatalmas aknáknak vannak benne. Ipari áram mindenütt. Aztán ha valaki olyan nagy barom, hogy jószágot akar tartani vett takarmányon, annak ki tudom adni az istállót. Ha valaki nagyon akarja. A kétszázötven négyzetméteres istállóban szép bokszok vannak, már az előteret is lebetonoztam, megvan a szecskavágó, a pácolóhely is, mindenütt külön vízrendszer. A csűrbe több száz mázsa takarmány elfér.

Szóval valahogy csak el tudnám sütni. Van még egy lakás, azt kiadhatnám, mondjuk, erdélyi menekülteknek. A szeszfőzdére is találnék bérlőt. A traktorgarázs megint használható valamire. A kis régi műhelyből gyönyörű elektromos járművillamossági szerelőműhelyt lehetne csinálni – szerszám, alapanyag, vezetékek garmada van ott. Ez önmagában már komplett szolgáltató rész lehetne, ha akarnám. Nem akarom. Mást akarok. Paraszt akarok lenni.

– Szoktál te magadnak gazdasági mérleget összeállítani?

– Hogy mit veszek be, és mit költök?

- Hogy például mennyit nyersz.
  - Áá, soha semmit. Csak az adósságokat nyerem.
  - Mert még régen, amikor...
  - ...amikor az inggallér papírára felírtam az egész éves költséget? Vannak nekem ilyen sajtupapírjaim most is. Elég is az nekem. Tudom, hogy mi hol van, mennyit ér, mennyibe van, mikor vettem, mennyiért vettem. Tudom minden vackomat.
  - Nálad nincs gazdasági év?
  - Év? Összefolyik ez. Mondjuk, van itt is január elseje, leltári fordulónap, de én nem vagyok leltározgató típus.
  - Mert egy gazdálkodó általában...
  - ...úgy indul neki, ha én ezt megcsinálom ennyiből, ennyi pénzem lesz. Meg úgy, hogy naponta keres háromezret három héten keresztül, és van hatvan-hetvenezer forintja... Akkor: „Óó, mennyi pénzt keresel! Ajj, de betegre kerested magad!” Aztán ebből kiadott ötvennyolcat. Egy nagy francos fenét! Hát az nem is vállalkozó. Én valamire ránézek, és tudom: kell ez nekem. Megcsinálom.
  - Most miért éppen ez vagy az kell neked?
  - Mész az úton, találsz egy eszközt, ami, mondjuk, hatvan centi hosszú, öt centi átmérőjű...
  - De annyi tárggyal találkozok az ember.
  - Én most mondtam egy konkrét tárgyat. És az különbözteti meg a kérdezőt a kérdezettől, hogy melyik mihez kezd vele. Az egyik ember megbotlik benne, szidja, hogy minek van ott. Egy másik megfogja, felveszi, érzi a súlyát, s egyből az a gondolata támad, hogy mekkorát lehet ezzel valakinek a fejére ütni. Jön egy harmadik, egy még örültebb, megtalálja, megnézi az anyagát, és mindjárt arra gondol, hogy mit tudna ebből csinálni. Ez különbözteti meg a vállalkozót a többi embertől. Innen indul el, s miközben gondolatai a tárgy körül forognak, a dolog megszállottja lesz. És teljesen mindegy, hogy lótenyésztés, szeszfőzde, kötél- vagy csipkeverőüzem, ha épp arra van piaci igény, nekifog.
- Én úgy érzem, hogy a mezőgazdaságban előállított élelmiszer-alapanyagot – amíg a világ létezik, el tudom adni. Még akkor is, ha máshol túltermelés van, mert pénzt, életet lehet belőle csinálni. Még ha eltelik is öt-tíz év problémával teli, egyszer majd feljön a nap. De ehhez azt kell tudni, hogy a világon léteznek olyan helyek, ahol egy munkásnak évekig kell dolgoznia anélkül, hogy egy fillér fizetést kapna, csak hogy megteremtse a lehetőségét annak, hogy azután normálisan éljen.
- Az emberek nálunk nemhogy akaraterővel és kitartással lennének telítve, hanem pusztán követelőzéssel vannak tele. Ezért nem is tudják elképzelni, hogy én hozzáfogok gazdálkodni, és öt éven keresztül éjjel-nappal csak etetem a kurva lovaimat, fedeztetek mindenkinek, leállok pofázni, és egy fillérem nincs belőle. Csak azt hiszik el, hogy nekem már mennyi van. Majd lesz, mert akarom. Nálunk a családban úgy szokás, hogy télen veszünk szalmakalapot és nyáron bundát, hát én is most veszek lovat, amikor pang az állatpiac. Mert ha én azt akarom, hogy most, azonnal legyen, akkor azt a hatvan centi hosszú, öt centi átmérőjű tárgyat arra használom, hogy az első jöttmentet leütöm vele, és elveszem a száz forintját, ha éppen van neki. Ha meg nem itta már. De nekem nem arra van hajlamom, hogy üssek. Én az anyaggal dolgozni akarok, csinálni belőle valamit, ami profitál, ami a termelést szolgálja.
- Egy következő vállalkozásra most milyen esélyed van?

– Annyi, mint neked, hogy velem befejezd az interjút. Mert ennek soha nem lesz vége. Holnap reggel új gondolatok születnek, és te megint kíváncsi leszel, hogy én mire vagyok éhes. És te ezt soha nem tudod majd úgy megírni, hogy ezt mások is átérezzék, megértsék. Mert talán te magad sem hiszed, hogy engem az nem érdekel, ezen vagy azon mennyit kerestem. De ha belegondolok, hogy tizenöt éve, karácsony szent napján, mikor én a Zsót elvettem, hat forintom volt összesen, és nem loptam azóta semmit, csak alkottam, akkor az ilyen és ehhez hasonló vállalkozásaim, elképzelhető, hogy nem voltak sikertelenek. Hogy mit hozott? Tizennégy év alatt hozott pár milliót. Mert annyira azért vagyok pedáns, hogy felbecsüljem az értékeimet.

– Miből jön össze ez a pár millió?

– Most sorolgassam neked? Mondjuk, ráérő öt percben leírtam a vagyonomat. Ebben benne van, kérlek szépen, a területem, a tanyám, a szeszfőzdém, a gépeim, a traktorok, a munkaeszközök, a pótkocsik, benne van a javítóbázisom, anyag formájában, mondjuk, pár tonna kötőelem, csavarok, kétszázezer forint értékű idomacél... Benne van a pálinkáshordótól kezdve a szeszfőzdéig és annak segédberendezéséig minden, az egri lakás és a lovak is. Ez a beszerzési érték, mert én soha nem számolok azzal, hogy most újabb harminc százalékot javult a forint. Most megint nyolc százalékot javult a forint. Most itt az újabb kormány, majd megint megjavítják harminc százalékkal, biztosan... Így kell ezt nézni. Radzs Kapur is így nézte. Kicsi srác voltam, amikor vetítettem, egy epizódja mindig előttem van. Kézenállásba megy az utcán. Mindenki meg van botránkozva, s megkérdezik, hogy miért. Nagyon egyszerű a válasza. „Csak így tudok szembenézni ezzel a feje tetejére állított világgal.”

(1991. március)

A TANYASZÍNPADON

Az országgyűlési választások előtt, 1990 tavaszán Lacó vidám, tette kész és nagyvonalú. Mint húsvétkor a lányos házaknál, olyan nagy forgalom volt a tanyán: jöttek tanácsért és kölcsönért, gépért és hátszlóért. Megint mások gépet, lovat, munkát ajánlottak. És mindenki hozta a híreket: az állatorvos lovardával kombinált gyógyszállója terveit adta elő, a fuvaros nyugat-európai fakitermelésen akart meggazdagodni, az Erdélyből jött lovászkislány otthoni takarmánybőségről álmódott, s a tanya meghökkentően gazdag kínálatából kerekre hizlalta a versenylovakat. Közben a tanyaszínpadon mindennaposak voltak a látványos – munkáról tanúskodó – nagyjelenetek: a takarmány-, trágya- és sóderszállítás mindig több embert és eszközt mozgatott, az alapzajt a sívító fűrészgép, a sziszegő hegesztőapparát, a lovak nyihogása, dobogása, a szeszfőzde szivattyúja adta. A törzsközönség most is a pálinkát főzetők (társadalmi állásukat tekintve) meglehetősen vegyes társasága volt.

Hogy a kép teljes legyen, megjelentek a tanyán a régi és új pártvezérek is, Lacó megértő és „pártsemleges” maradt. Nem figyelt a pártprogramokra, csak abban bízott, hogy a régi rossznál rosszabb már nem jöhet.

A politikai nyüzsgésben az a „buta paraszt” volt, aki még a pártok mozaikneveit sem képes megtanulni. Készségesen fogadta a szomszédos választási körzet MDF-propagandistáit, s üzleti alapon vállalta, hogy sárkányrepülőjéről szétszórja a röplapokat.

Delet harangoztak a közeli falu templomában, amikor a pusztaságból első útjára fölrepült a gép. A szárnyak végén selyem párttranszparens úszott, az egymást váltogató röplapdobálókat vastos papírkötegekkel vattázták körül. A naplementéig tartó akcióban átfagytak a

kampányvezérek, s tán az éhségtől is szenvednek, ha Lacó nem rendelkezik az uzsonnájuk felől. Miután először felemelkedett a sárkány, ráérő öregek és gyerekek kerekeztek kifelé a faluból a pusztába csodát látni, az élen egy apró, fehér hajú emberke taposta a pedált. A pártzászlókkal megtűzdelt alkalmi reptéren a kampányfőnök egykettőre meggyőzte az ősz kisőreget, hogy mint a rendszer üldözöttjének, kutya kötelessége szavazatával támogatni a kommunistákat lehengerlő párt jelöltjét. A rendszer üldözöttje az eget kémlelte, a légies pártérdekeknél jobban foglalkoztatta a landoló repülőszerkezet. És amikor a Lacó a propagandistákon számon kérte az elmaradt ebédet, s utasította őket, hogy legalább egy karéj zsíros kenyeret szerezzenek – a sárkányrepülőtől elbűvölt öreg biciklire pattant, s rövidesen egy szatyorra való zsíros kenyeret hozott.

A pártemberek nem kértek belőle, de Lacó parancsára enni kellett mindenkinek. A beígért repülés tiszteletére kimosakodott emberke régi „szakmabeli” volt, s 53-ban az ÁVO azért üldözte el a repülőgépek mellől, mert a szokásosnál több szeszt pazarolt a légcsavarok mosogatására.

Lacó teljesítette a külön óhajokat is. MDF-kívánságra a régi rend párttitkárát azzal ijesztgette, hogy mélyrepülésben püfögött az udvara fölött. A másik feladat fáradságosabbnak bizonyult: zsíroskenyér-szállító utasa kedvéért a kocsmá közönségét kellett a motorhanggal kicsalogatni az utcára. Csak az öreg nyert biztosan ezen a kampánydélutánon: este a kocsmáros ingyen szolgált ki.

– Te vagy rá a tanúm, hogy én milyen szépen tudtam, kinek repülök. Ha megnéztem, mi van felírva a rongyra, amit húztam magam után. Mikorra hazaértem, már elfelejtettem.

– Nagy alakítás volt.

– Nem színészkedtem én, hanem munkát végeztem. Nehogy rám fogd már, hogy politizálok! Habár egyesek szerint én kezdtem ezt az egész reformot itt. Nem az Antall Jóska meg a többiek! Három-négy éve a május elseji rendezvényen, amikor mindenütt vörös lobogók dagadtak, én a sárkányomra csak nemzetiszínűt akasztottam, egyszerre hármat is. A tanácselnök nem tudta, melyik lábára álljon, amikor megtapsoltak az emberek. Ózdon meg Borsodnádasdon még a miniszteriális elvtárs orra előtt is ellebegtem a nemzetiszín lobogóimmal. Ezért vagyok én az első ember a környéken, aki ezt az egész átalakulást kezdte. Nem mindenféle SZDSZ-es, MDF-es meg FIDESZ-es – tudja a jó nénikéje, hogy kicsodák! Úgy nézzél rám! Csak még az kell, hogy találjak egy embert, aki a Lánchídon látott engem, mikor a rendőr gumibottal ütte a hátamat.

– Ez mikor volt?

–Ájj! Minden kornak megvan a maga humora. Nevetni fogsz. Nem volt, és nem is lesz az én életemben. Én olyan helyekre nem tolom oda az arcocskámat.

(1990. április)

Beiktatták az új képviselőket, összeült a demokratikus parlament. Miközben színesedett a politikai küzdőtér, a termelés akadozott. A nyár derekán a hagyományos drámai műfajok eltűnnek a tanyaszínpadról. Erőtlenedik a helyzetkomikum, nincs dráma és katarzis, mintha mindenki csak Godot-ra várna. Már tudni való, hogy a bankok csak meseműsort adnak, a gazdasági szervezetek fizetés- és termelésképtelen kaszinók, a maszekok mindinkább félvilágiak.

Amikor a régi gazdavilágban Lacó apja észrevette, hogy valaminek lába kelt, csak rándított egyet a vállán, és azt mondta: „Ne törődj vele, az uraságot mindig lopták!” De az az uraság ugyan mire jut, aki már a fogyatékos cseléderkölcseben sem bízhat? 1990 nyarán Lacó

(csavargó létből kimentett) bentlakó lovásza a lovak abrakjából alapozta meg jövőjét, mázsaszám mérte ki alkalmi vevőknek a kert alatt. Mielőtt bárkinek feltűnt volna a hiány, a lovász köddé vált.

– Nem jelentek én fel senkit. Mire mennék vele? Jön még a kutyára teherautó, kiskomám! Meg aztán nem egyezik az ízléssel a feljelentgetés szép szokása. Amikor Magyarországra bejött Keletről a fény – az hozta magával. Felnyalábolta, és kékbe kiosztotta. Egy ember, egy spicli. Megjött a fény. A csodálatos cucilista demokráciát élvező fejlett országokban olyan jól megyen, kérlek szépen, hogy az embereknek hetek óta nincs mit enni. Hogy a retek felveti őket meg a mocskok, mert nincs egy darab szappan, hogy kimossák vele a rongyot. És az örök világosság annyira fényeskedik nekik, hogy még az égőket is kicsavargatják a lámpából. Már nincs rá szükség. Annyira jött a fény Keletről, és olyan mennyiségben érkezett ide, hogy el kellett adni a villanyégőt. Hozzánk is megjött ez a fény ezelőtt negyven évvel s vele minden jó tulajdonság, mit ember összeszedhetett. Civilizáció, hatalmas méretekben. Csak úgy ontották, sugározták a fényt. Adták, két kezükkel szórták. Nem győztük kivédeni. Majdnem beledöglöttünk. Sőt bele is döglött az egész nemzetgazdaság. Nem tudom, hogyha majd Nyugatról jön a fény, nem lesz-e lopás meg feljelentgetésre való tanítgatás, „hazafiassági kötelességből, állampolgári kötelességből”. Mert volt feljelentő, aki már talán a testvériségre is hivatkozott, biztos, hogy a testvérektől jött valamelyik őse. Hát most Nyugatról is beoson a fény és minden egyéb.

– Mi minden várható?

– Keletről a menekültek, nyugatról a kalandorok. Majd felfedeznek bennünket, és jól kizsákmányolnak. Kiszíjják a vérünket (három jével!).

– És veled mi lesz?

– Hagyom színi a vérem. Hát majd jön egy másik rendszer. Az unokáim megérik talán azt is.

– Ez most milyen rendszer?

– Finom, jó rendszer. Ezt te jobban érzed, mint én. Ez becsületes, ez betartja az ígéreteit. Ez kulturált. Ez jól viselkedik még a parlamentben is. Fáin rendszer. Majd úgy leszek én is, mint az egyszeri veterán: „Tudod, drága kis szívem, nem így képzeltük mink ezt 19-ben.”

(1990. augusztus)

A verőfényes őszben már sárgulnak a levelek, amikor a magas politika megint választási hadjáratot vezényel. Lacó még mindig „pártsemleges”, gazdasági gondjai sokasodván, csak fél füllel figyel a főzdeben patvarkodókra. Legföljebb néha összeugrasztja őket, de a portájáról is kisöpri azt, aki magasztaló programbeszédet akarna tartani. A kitiltottak (kirúgottak) listájára kerül a volt első titkár is, őt ugyan nem politikai „pettyei” miatt zavarja el.

– A demokrácia nagyon szép dolog, csak nincs még hozzá ember. Kétezer éve se volt, de bízunk benne, hogy kétezer év múlva majd lesz. Addig jönnek-mennek ezek a szélsőségesek jobbról, balról. Én meg tartom a szónoklatokat. Kiállok a tömeg elé, és elmondom a magamét. Úgy cuciólsan.

– Kiknek?

– Attól függ, ki jön a színházba. Láttad, mi volt itt ma délután? A népnevelés, a tudatébresztés elsőrangú feladata lenne a demokratikus beállítottságú vezetésnek. Utolsónak hagyta. Így aztán nem nevelt a paraszton semmit, csak megtanította lopni. De én minden egyes alkalmat megragadok, hogy neveljek az embereken. Megreformálok én a hetvenéves főzetőmet is.

Felhívom a szíves figyelmét arra, hogy az igazmondás csodálatos dolog, és barátságot szül, az ellenkezője viszont nem vezet jóra. Ugyan elsőre csak bámul, mert egy kicsit lassú, nemcsak a mozgása, hanem az esze is, de bízom istenben, hogy meg fogja érteni. Még akkor is, ha nyugalmazott megyei parancsnok vagy aktív pártvezér.

– Mire szoktad tanítani az embereket?

– Hogy ami fő szempont volt idáig, érvénytelen lesz lassan. Hogy lopni se lesz érdemes. Én se tettem, mégis megélek. Mert hazug, tolvaj bandával sose élvezhetjük a demokráciát. A fejlett szocializmusba meg végképp nem tudunk átlépni.

– Hova akarsz te átlépni?

– Én a bőség kosarába. Milyen nagy jó módodom lenne nekem ott...

(1990. november)

Lacót nem a jó mód reménye, hanem megszállottsága vitte a jégre 1990 telén – azt gondolta, hogy maholnap kiadják a földjét. Mint az egyszeri ember, annak rendje s módja szerint a tél közepén határjárásra indult; rétet, legelőt nézett a Laskó-parton a lovainak. Gazdasága újesztendei jövőjére mutató előjelnek tekinthette volna, hogy beszakadt alatta a Laskó jege. Oda- és visszafelé menet is, sehol sem bírta el a jég. Ropogásra fagyott bakancsával és nadrágjával a hó alatt – hóban, dermesztő hidegben – félmeztelenül iszkolt az autója felé.

Laskót rekeszthetett volna a konkrét gazdasági és az általános politikai ígéretek, a fölbontott üzleti megállapodásokból, az elvetélt ügyletekből. A telet végigperlekedte. Az APEH csalónak szeretné kikiáltani, egy másik perben garázdaság vélelme miatt idézi meg a bíróság.

– Beszélőre járok most egy szép szál legénnyel, de az istennek se akar velem kezét fogni. Úgy kezdődött, hogy egy farönkkel akart dobálózni a portámon, és valahogy a kezembe került vasvilla megelőzte a rönk mozgássebességét, s összeütközött a legény hüvelykujjával, amely a jóságos doktor úr szerint erősen megroncsolódott a vasvilla által, ami épp az én kezembe volt. Nagy-nagy szerencséje a vakegérnek, hogy nem a puska volt nálam, mert nem ment volna ki a portáról a maga lábán. Aztán a doktor úr igazolta, a rendőrség jóváhagyta, a feljelentést elfogadták, a bíróság harmadjára foglalkozik az ügygel. Nagyságos barátunk békülni nem kíván. De azért ügyvédet nem fogadok. Megcsinálom én ezt magam is.

– Mi történik egy ilyen tárgyaláson?

– „Akarsz-e békülni, tubicám? Békülj ki ezzel a szép, szőke békegalambbal! Fogjál vele kezét.” – „Nem!” – „No, tubicám, akkor ereggy el, vegyél háromezerér’ okmánybélyeget.”

– Te meg se szólalsz?

– Hát a röhögéstől nem bírok, az biztos... De legközelebb a belit is kiengedem. Eltette a kutyámat láb alól. Egy barátom volt, a kutyám, ez a szemét meg eltakarította. Mert megzavarta a lopásban. Hogy merészel egy őrző-védő kutya egy csavargót megakadályozni abban, hogy lopjon? Honnan veszi a bátorságot, hogy megugassa a senkiháziakat? Hát nem is értem egyáltalán ezt a világrendszert! Szegény, az életével fizetett érte. Odavan a jó kutyám, a Fickó. De nem lesz ez mindig így! Lesz még olyan az én tanyám, mint valamikor a gettó volt. Villámgéppuskát állítok mind a négy sarkára. Ezer vérebet tartok! Álmodik a nyomor. Mi a valóság? Nagyon szívélyes vagyok, és a gépfegyver helyett fogom a vasvillát, és rendelkezem.

Az anyám ideges úristenit! Mikor lesz rend ebben az országban? Mikor lesz itt nyugta egy alkotó-termelő embernek a maga telephelyén, a portáján, a tanyáján, a lakásában?

A gazdasági és becsületbeli viták persze nemcsak a bíróság előtt zajlanak, sokat van úton, hogy kintlevőségeit összeszedje. Az adósok fizetni nem akarnak, s mind kevesebb a megbízható ügyfél és alkalmazott.

Csíkszék havas, csúszós, úttalan útjain zötykölődik Lacó Zsigulija, temetésre viszi szívének kedves székely lovását. A temetés után a székelyföldi Laci visszajön, s vele együtt a székely góbé szófukar humora, amire nagy szükség van e gazdaságilag is zimankós időben. Együtt kuncsorognak takarmány után – az egyre pökhendibb mezőgazdasági nagyüzemek nemhogy „ingyen”-földet, de már pénzen vett takarmányt sem akarnak adni.

A tanyán eközben a végrehajtó uraskodik: a vélt adótartozás fejében teherautószám szállíttatják el a tűzifát. És mert a baj bajjal jár, Lacót is eléri a „végzet”. Nem éppen gazdaságpusztító istencsapás, csak egy kicsi, de kellemetlen baleset. A végrehajtás közben megbolygatott farakást rendezgeti, amikor egy deres rönkön megcsúszva a betonjárdáig szánkázik. Megüti a bokáját, az orvosi diagnózis inszalagszakadást és némi csonttronscsolódást állapít meg. Hiába a gazdaság, kórházba kell vonulni.

Hatodik napját töltötte a kórházban, amikor meglátogattam. A fölpolcolt fehér párnáknak támaszkodva éppen Orwell *Állatfarmján* mulatott. Nem volt fáradt és keserű, mintha kiheverte volna az utolsó egy esztendő csatáit. Munkától eldurvult keze a felismerhetetlenségig kifehéredett. Otthonosan mozgott az új színen, átéléssel alakította a kórterem-igazgató szerepét. A betegeknek gyógyszert, beöntést, dupla adag ételt, olvasnivalót rendelt, a nővérek telefonüzenetekkel és kávéval szolgálták ki. Évődött betegtársai csinos és kevésbé csinos nőlátogatóival. Meghirdette a kórházi osztályszépségversenyt: a személyzet hölgyei megkaphatták a legszebb boka, a legkarcsúbb derék, a leggömbölyűbb kebel (stb.) kitüntető címeit. Gazdasági-jogi tanácsadót nyitott az ágya mellett, s jószolgálati segítségre is vállalkozott. Ami talán a leghatásosabb volt, lelket öntött az elszontyolodott betegekbe. Szórakoztató klubba alakult körülötte a betegszoba.

A folyosón úgy menetelt végig, mint államfő fogadásakor a díszszázad katonái: gipszes lábát magasra lendítve kopogott mankójával a kövezeten. Ha a házirend megengedte, egy másik osztályon tárgyalt frissen operált nővérével az óhajtott gazdaság közös dolgairól.

Egy hétig tartott a jutalomüdülés, a tíznapos kezelési időből hármát lealkudott.

Tán éppen évfordulója lehetett a Laskó-beli jeges kalandnak, amikor megnyerte a pert az APEH ellen. A gazdálkodás törvény szabta lehetőségei nem változtak, csak készülődött a törvényhozás. Elkezdődött a kárpótlási törvény vitája. Mintha kedvére lenne az a kigazdapankráció, ami fölborzolja a számára eddig magasröptű és érdektelen képviselők nyugalma. Már az is valami, ha odafönn szitkozódnak.

– Hallottál arról a képviselőről, aki földet mért ki és karózott?

– Aztán a paraszt már használja is? Itt meg sehun sámedli. Nesze neked, hevesi paraszt! Létrehozták a földmérő hivatal, de nincs munkája... Szegény Torgyán addig erőlködik a parlamentben, míg őt is megégetik, mint Dózsát. Pedig csodálatos parasztképviselő lehetne, aztán mégse lesz. Nem abban fog mellé, amit mond, hanem ahogyan és amikor mondja. Azonkívül az emberek nagy többsége még a fizikális megjelenésre is érzékeny. Ha letakarnád a képernyőt, és úgy hallgatnád, s a szövegét áttennéd egy napjainkban menő szinkronhangra, öregem! Kirámolták volna már a parlamentet. Nem patakvér, vérpatak folya! Megölték volna az összes többi. De így nem tudja megatni a tömeget. Igaz, hogy az egész parlament se. Oda csak olyan került be, akinek eleve világuralmi törekvései vannak. De hogy a pár száz közül kettő nincs, aki egy harmadikat képviselne, az biztos. Én csak érzem meg a többi is. Még egy-két ilyen dobás, és Lengyelország, sőt Románia is kiröhög bennünket. Nem győzzük

majd etetni a jóságos oroszokat, akik hajlandók visszaszokni hozzánk. Hát menjen haza, ott egyen! Egy szóval se mondtam, hogy összeomlik az életem, ha majd nem bírok feketén rubelt venni.

Olyanok próbálgatják az államvezetés mesterségét, akik még nem állítottak elő profitot, csak dobálózni tudnak a másoktól összeszedett pénzekkel. Nem kell, hogy a saját zsebükbe tegyék, a csődhöz elég, ha jól szétszórják. Ez a sokfelé ágazó szívjóság, ez a minden rétegnek tetszeni akarás nem éppen célravezető. Azt hiszem, sok léhűtőt ki kell még fizetni az MDF-nek, hogy kormányzó párt maradjon. Mert ha így csinálja tovább, nem hiszem, hogy legközelebb olyan emberre akad, aki rájuk voksol. Sőt olyanra meg pláne nem, aki szórja nekik a röplapot. Most épp ezért hajtogatom ezt a papírrepülőt, hogy talán majd erről szórhatják. Erre felülhet egymás mellé az egész „kormány”. Ezt üzeni nekik Lacó, inkognitóból. Na, tessék! Itt van. Látod? Lefelé siklik? Simán lebukott. Így csinál az egész kormány. Most még csak siklik.

Reggel négykor felkelek, meghallgatom a rádióban, hogy ugyan a parlament pofázik, de nem változott semmi. Aztán fél hatkor hozzáfogok dolgozni, tizenegyig abba se hagyom. Harmad-negyednap eszembe jut, hogy megint nem néztem meg a folytatásost a tévében, aztán nem is fogom. Kitalálok magamnak folytatást. Olyat, amelyet parancsolok. Mondjuk, folytatásosba teszem a parlament jövőjét. Nem a múltját. Azt minden hülye meg tudja írni. A jövőjét. Az a valami.

– Mondj egy-két folytatást!

– Még azt hinnék, hogy látnok vagyok, és ellepnének itt. Nem akarok én sokadalmat a faluban. Meg aztán mire képernyőre vinnék, mindenki tapasztalhatná az életben is.

– Most miről szólna a következő rész?

– Hát biztos nem arról, hogy patakvér folyik.

– Hanem?

– Élnek a világban állatfajok, amelyek csak akkor ölnek, ha megszorítják őket. Minden biztonnal ezek közé tartozik a paraszt is. Nem folytatom, mert még elveszik a golyós puskámat. Mit nevezsz?

(1991. március 5.)

A főzdei hangulat parasztpárti. A középkorú üveges kisiparos nosztalgiával mesél nyírségi gyermekkoráról, s átkozza a rendszert, amelyik elűzte onnan, és ma már csak pár hold szőlején élheti ki parasztösztöneit. A nyugalmazott katonatiszt legénykora parasztmenyecskéiről ábrándozik, de büszke rá, hogy érti még a paraszti munkát. Az idős városi kisgazdapárti vezető téesztől megnyomorított szülőfalujára emlékezik, és körbeadogatja ötvenhatos meghurcoltatásának hivatalos dokumentumát. Lacó nem áll be az emlékezők sorába: kiszolgálja a lovasgazdákat és a főzetőket, instruálja a traktorján bütykölő lakatost – és magánbeszélgetésre készülődik a téeszelnökhöz.

Legidősebb fiával ezen a tavaszon jártak először a Budaháton. Körüljárták a táblát, amit az após konfiskált tulajdonából talán a téesz nagylelkűen visszamér.

A Laskó partján lassan araszoló autónak csak villanásnyi idő volt az öreg diófásor, mára kurta útjelző lett belőle. Bukkanós part alatt folydogált a patak, a víz fölött embermagasságú száraz nádat zörgetett a szél. A rizsültetvény gátjainak maradványa ma már csak emlékhely, a Mlinkó család ötvenes évekbeli létének tanúja. A gátat kísérő foghíjas nyárfásor nem tartóztatja fel a tavaszi széllel utazó párat.

A hajdani budaháti tanyán búcsúra összegyűlt vendégcsereg most is a lucerna-föld közepén ehetné a rántott csirkét, csak hogy ma több itt a cickafarok, mint a nemes takarmány. Épület sincs sehol. És olyan okos ember sem, aki meg tudná jósolni, mikor lesz megint gondos gazdája a pusztaföldnek.

Áprilisban már zajos a határ, zsendül a lucerna és az élet a tanyaszínpadon. Négy, nyugatról érkezett német fiatalember húzza ki utánfutóját a garázsból. Három sárkányrepülőjük itt parkolt a télen. Már kitanulták a sportot, kísérő nélkül repülnek kötelékben a tanya fölött. Húsvéti szünet lévén Lacó fiai is tevékenykednek, kifutókarámot építenek a fiatal csikóknak, első boronáló útjára készítik elő a John Deere-traktort. Felesége a tanya legújabb lakóit, a háromhetes báránynak cucliztatja robébis tejjel.

Lacó céltudatosan száguldoz a vidéken. Tanácsokkal látja a fővárosi vegyes vállalkozót, aki most kezd gazdálkodni. A maga földjének vetéséről tárgyal az új munkalehetőségektől megfiatalodott öreg gépésszel. Sőt ezen az egyetlen délelőttön még arra is szakít időt, hogy egy téeszvezetővel megalkudjon: a felesége örökségéből birtokba vett nyolc és fél hektárhoz bérel még a szövetkezettől annyit, hogy a tábla tízhektáros legyen.

Velem is szokatlanul barátságos. Már búcsúszom, amikor eladásra kínálja a szomszédban frissen vásárolt telkét. Hogy mivégre jönnék én ide? Kiadós esti viták után a kettőnket elválasztó kerítés tövében jó lenne reggel kibékülni.

(1991. május)

A VÉGJÁTÉK

– Még majd selyembugyogó-árudát nyitok, meglásd! Arra kalapszám adnák a pénzt, mert az aztán vállalkozás! Csak azt kéne kitapogatni, hogy L-es vagy S-es az úri közönség feneké... Nem normális a világ.

– A sok kis hétvégi gazdaság elvan tőke nélkül. Az lesz neked a konkurencia.

– Persze. Hülyék! Gazdálkodni még főállásban sem lehet, nem még hétvégén. Marha nép. Ilyeneket kitalálni! Szerencsétlen proletár megyen, leszakad a tőke. Hajnal öt órakor már rázatja magát a buszon, este veszekedik a kicsavart citrom feleségével, és akkor még hétvégén menjen gazdaságot csinálni! Én nem bírok gazdálkodni, jóasszony, aki itt vagyok benne éjjelnappal! A magyaroknak a történelem mindig nehezen adta a kenyeret, könnyen csak annak, aki a cigány módra szerzett, összekéregedett pénzeket rakta ide-oda. Azt pedig bebizonyította az előző kormány, hogy ez hova vezet. De ha még a mostani is azt folytatja, akkor már szörnyű baj lesz. Csak abban bízhatunk, hogy találunk egy jó vevőt, és eladjuk neki az országot. A fejébe húzzuk a koronát. Az lesz majd az igazi. Azután egy jó darabig nem kell pártoknak röplapot szórni. Én se fogom magam ezzel betegre keresni! Miért neveted ki a kisebbet? Még egy olyan ingyenélőnek is jutott a zsíros kenyerekből, mint te vagy!... Második gazdaság, hétvégén! Akkorra éhen döglök a jószág, komám!

– És te miből fogsz megélni?

– A munkából. Miből másból? Nekem még van ahhoz erkölcsi fedezetem, hogy alkalmazzanak valahol. Csak még azt nem tudom, hogy kihez szegődjek. Mert ember, az aztán nincs a közelemben. Ahogy visszaemlékszem az életemre, alamuszi, számító, széllelbeelt népséggel sokszor találkoztam, de emberrel még nem.

– Soha?

– Hát aki mindig a környezetemben él? Aki mindig itt van velem, mellettem? Olyannal nem.

- És miért nem? Mit gondolsz?
- Lehet, hogy én se vagyok az. Erre mit lépsz?
- Mint mondtad, van becsületed, erkölcsi fedezeted, ez az ember értékmérője.
- De léteznek különböző jó tulajdonságok, amikkel lehet, hogy én egyáltalán nem rendelkezem.
- Például...
- Például nem vagyok elég ügyes.
- Miben?
- Semmiben se. Nem vagyok elég figuratív...

(1991. március)

Lacó, a figurák nagymestere tudta magáról, hogy környezetében ingerlően „nonfiguratív”. Nem akart szokásszerűen viselkedni, dűnnögni és kapaszkodni, fűtyült az udvarias tiszteletkörökre. Egyértelmű adok-veszek viszonyban állt a világgal. Ócsárolta az intézményeket, de bízott a törvény érvényesülésében. Eleget tett a megkívánt formáságnak; egri lakásából átjelentkezett Dormándra – ne legyen akadálya a szabályszerű kárpótlásnak –, és dolgozott tovább. Akkortájt épp ez látszott „nonfiguratívnak”.

A kárpótlási törvényt az első árverések hitelesítették, már Lacó sem tartott attól, hogy föld nélkül marad, gondosan karbantartott gépei munkára készen álltak. De nem hagyta nyugodni, hogy gépeitől pár méterre paragon hever a térszöld. A füzesabonyi szövetkezet elnöke csak hümmögött, amikor Lacó előadta: ő megszántaná azt a földet, úgyis az övé lesz az árverés után. Nem mérlegelte hosszasan, hogy jogszerű-e, amit tesz, már kapcsolta is a traktor mögé az ekesort. Aztán az elnök mégis meggondolta magát, s kiviharzott a tanyára veszekedni. A következő napon elnöki parancsra egy megszeppent traktoros keresztbe tárcsázta a szántást, szétverette a friss barázdákat. Fogyott bőséggel a drága üzemanyag.

Az átmeneti törvény megjelenése előtt a szövetkezetek „amortizált” gépeik tömegét tették pénzzé. Lacó megfontoltan válogatott a kínálatból, és javította, szerelte frissen szerzett gazdasági eszközeit. Amikor a lestrapált gépek vételének divatja elhatalmasodott, s már a többi földre váró gazda is üzletelt, Lacó figurát váltott. Úgy vélte, túl sokba van a régiségek felújítása, s teljesítményük meg sem közelíti a nyugati csodamasinákét. („Itt van a barátom, láttad, ahogy csűrte-csavarta az új szerzeményt. Sajnál öt- meg tízezerért új alkatrészt venni egy traktorba, amivel ötszáz ezret akar keresni. Néhány éve még kétezer forint volt egy villanymotor a boltba, tiszta új, garanciális. Ő ötszáz forintért akart venni. Elment a Dunántúlra kétszer, hogy ötszáz forintos motorja legyen. Négyezret elautózott a hülye, hogy megvehessen egy olcsó, törött villanymotort. Úgy művelődik, hogy a csámpás teheneit lesi reggeltől estig... Két rossz százas szöggel nem lehet ma már szemétből összeszedett gépeket megjavítani.”)

1991 végén mindennapos tárgyalópartnerei gépkereskedők. Gyűjti és böngészi a prospektusokat. Új kapcsolatai révén Nyugat-Európába is eljut; Németországban és Franciaországban gépkezelői kurzusokat végez. Egyik útjáról visszatérve pesti lakásomra telefonált: „Írd fel a lecke füzetedbe, hogy megint sikerült túlélni a születésemet.” 1991 őszén egy kamion csinált az autójából hulladékvasat Bécs és Győr között. Napok múlva új Ladát szerzett, s ezzel folytatta tájékozódó futását a mezőgazdasági gépek imponáló piacán. A gépkereskedők kifogástalan gépekkel kecsegtették.

A nyolcvanas években még „uralta a placcot” ötven és nyolcvan lóerős orosz traktoraival, s most egyre inkább érzékeli, hogy „szakadt” gépekkel csak tengődni lehet. Egy évtizede tizenöt hold volt álmai netovábbja, most az sem bizonyos, hogy egy százholdas gazdaság életrevaló. Képességeinek megfelelő színvonalat és nagyságrendet akart; túllépni a parasztgazdaságok konzervativizmusán.

Egy amerikai bankár kerülgette. Tenyészlovakkal teli, igazi magyar tanyát szeretett volna, Lacó pedig kemény valutát, amiért világszínvonalú földművelő eszközöket vásárolhat. Az amerikai (emigráns magyar arisztokrata) a hat és fél százalékos kamattal járó világbanki hitelt emlegette, aminek elnyeréséhez ő, a bankélet bennfentese, segítséget nyújthat. Ez csábítóan hangzott: ezekkel a gépekkel „fél kézről” megtermeli a törlesztéshez szükséges hasznot.

Az amerikai repdesett tovább az Államok és a magyar haza között, s ha néha meg-megjelent a tanyán, a kölcsön helyett balsorsú örömlányokról hozott híreket. „Csak pofázik a pénzről, de ha egy centen múlna az életed, nyugodtan megdögölhetnél mellette. Odajutok, hogy ezentúl csak a kommunistáknak hiszek. Ők pont ilyenek rajzolták a piszkos kapitalistákat.”

Lacó a hazai intelligencia köreiben repkedett. Ha az úri becsületszávara és a pénztárcájára érzékeny kormány olyan „vállalkozásbarát”, mint hirdeti, talán a magyar bankoknak is parancsba adja, hogy fogadják el és továbbítsák a Világbank pezsdítő ajánlatát. Lacó hamarabb talált a megyeszékhelyen potentátot, mint a repülő amerikai. Még meg sem kötötték a hitelszerződést, a bank megrendelte a gépeket. Lacó örömmel jelentette, hogy az ő John Deere-jeit már hozza a hajó az óceánon.

A gépek után következett a feketeleves. A bank megfogalmazta a szerződést. Lacó aláírta. Megint tapasztalhatta, hogy félrehord a kormányzat puskája, mert mire a külföldi pénz megérkezett a magyar vállalkozóhoz, 29 százalékra ugrott a „gazdaságélénkítő” kamat. (Oly riasztóak voltak a feltételek, hogy a szerződés eredeti példányát máig sem meri kiadni a bank az örökösöknek.) Lacó a gépek mellé évi nyolcmillió adósságot is beszerezett. Mondják, hogy egy bankvezérnek támadt gusztusa amerikai traktorokra, s bízott benne, hogy a rövid úton fizetéképtelenné tett szeszfőzdés kénytelen lesz gépeit elkótyavetyélni. (Lacó halála után jött is a bank egy készsleges vevővel; a beszerzési ár hatvan-hetven százalékát kínálta a vadonatúj gépekért.) A szerződéskötéssel egy időben a bankfiúk személyesen is megjelentek, hogy felértékeljék (fedezetként) Lacó ingó és ingatlan vagyonát.

Ha már úgy adódott, hogy egyelőre nem kellett a földdel bajoskodni, beruházásokba temeti a pénzt. 1992 tavaszán kamionos unokaöccse, az ifjú Úri Máté heteken át építőanyagot fuvarozott – „szilikáttéglákat” szállítottak Kazincbarcikáról. A gyártól kölcsönzött darut, hogy a harmincötezer falazóelemet lerakodhassa, s szürke tornyokba rendezze az udvaron. A Tüzép-ár feléért szerezte, örülhetett a bank, hogy jó üzletkötője van. A vételárból Lacónak csak az ÁFA térült vissza. Hullámpalát a nyergesújfalui termelőtől hozatott. A faanyagot néhány éve egy német fakereskedőtől szerezte, egy komplett daruval fizette ki. Különféle vasszerkezetek, kötőelemek szintén régóta vártak a beépítésre – a nyolcvanas években kötélgyártó üzemet tervezett.

Az építőanyagok számbavétele és beérkezése közben kocsiszám hordta a földet; a jövődő épület alapját egyengette-töltötte fel. A nyáron indított nagyszabású építkezés színhelye az a szomszédos telek volt, amit egy esztendővel korábban vett meg a nagyfiának. Ezt nem terhelte a bank zálogcédulája.

1992 forró hónapjaiban Lacó egy kb. ezernyolcszáz négyzetméteres csarnok építésébe kezd, a falak három-négy embernyi magasságba nyúlnak. „Ebben illendően fogadhatod a megyebált” – méltattam a lenyűgöző méreteket. – „Ordenáré lennék, ha megmondanám, hova menjenek

bálozni az urak. Tyúkól lesz ez. Látod, hogy mennyi itt a dologkerülő! Etetni kell őket valamiből.”

Ilonka, a gazdaasszony nap mint nap tizennyolc-húsz emberre főz. Ha ennél is több a munkás és a kosztos vendég, kétszer terít és mosogat. Az alkalmi építőbrigádok sötétedésig falaznak, ácsolnak, hangoskodnak. Az egyik csapat az új épületen, a másik az istálló bővítésén dolgozik. A pálinkafőzetők és a fedeztetésre váró lovasgazdák elvegyülnek a forgatagban. A határban Lacó kamasz fiai bálázzák a szalmát. Mire elerednek az őszi esők, tető alá kerül a gépszínné varázsolt csarnok. Nem áznak már a kemény dolláron és túlfeszített munkával megváltott gépek. Csikordulva zárul be utánuk az irdatlan, szürke vaskapu. A külső vakolat karácsonyra készült el.

A kényszerpihenőre ítélt géppark hírére a szomszédos megyéből is jelentkeznek kvázi-földbirtokosok. Lacót 100-200-500 hektáros területek szántására-vetésére kérik; az „újból”, a jövő évi bevételből majd kifizetik a gázolajat és a munkadíjat. Ha lesz földjük és rajta termés. A megbízók többségének tulajdona ingatag. Majd csak az árverések után válik el, ki az egyedül törvényes birtokos. Lacó „hozomra” egyetlen munkát sem vállal el. Inkább a téesz szomszédos táblájára pocsókolja az üzemanyagot: hiszi, hogy az a föld úgyis az övé lesz, bár az új füzesabonyi elnök egy cseppet sem barátságosabb. Az anyósának, apósának visszamért járadékos föld megmunkálása pusztán gépei bejáratására elegendő. Mivel se pénzt, se földet nem hozott az 1992-es esztendő, most a bank is várjon, míg a fenti és lenti ígérek teljesülnek.

Az amerikai bankár szapult a Lacót a balul sikerült hitelügylet miatt. Lám, lám, nem hallgatott rá, a befolyásos jó barát! Meg kellett volna várnia, míg a világbank egyenesen a dormándi kispostára küldi el a pénzt. Másképp állna a szénája akkor is, ha tanácsára annak idején belép a kisgazdapártba. Bár Lacó ügyét a veszett fejsze nyeléhez hasonlítja, megpróbál segíteni. 1993 januárjában az amerikai följánlott baráti jobbján Lacó megjelenik a szakminisztériumban. A fogadó illetékesek úriemberek és megértők. Türelmesen magyaráztatják, hogyan és mint festenek új demokráciánkban a hatáskörök. Az urak is szomorkodnak, hogy nincs földtörvény, rendezetlenek a tulajdonviszonyok, késik a kárpótlás. Tudnak és értenek mindent, hát Lacó is értse meg, hogy a bank nem utasítható, mert a bank egy külön világ. Azért persze nem árt, ha ír egy kérvényt, ők készségesen tollbamondanak. És dolgozzon tovább, és ne veszítse el a reményt!

Útban hazafelé azért keresett fel, hogy elmesélje, mit végzett a minisztériumban. Percekig szótlánul ült velem szemben, majd akár egy vadember, elszelelt. Nem vitte rá a lélek, hogy földébbe megaláztatásának pillanatait.

Ekkor már beteg volt, valami makacs influenza kerülgette. Legközelebb a februári földárverésen láttam, Dormádon. 1993 februárjában az új dormándi szövetkezet (élén a füzesabonyi téesz nyugdíjas elnökével) testületileg vett részt az árverésen. Lacó és nővére a maga kárpótlási jegyével iratkozott fel, a szövetkezet tagjai idegenek jegyeit is szorongatták, amiket bérleti ígérvényekért szereztek a jogos örökösöktől. Ők licitáltak az egyik legnagyobb, néhai, kuláknak minősített besenyőtelki família örökösének földjére is. Az árverésre bocsátott földek többsége a névérték feléért – aranykoronánként ötszáz forintért kelt el. Az ár csak akkor szökött magasra, amikor a Lacó tanyája melletti földet árverezték. Az ötszázról induló licitben Lacó és az új dormándi elnök csatázott. Amikor a licit ezerkétszáz forintnál tartott, Lacó átengedte a földet, mondván, hogy ennyi pénzért máshol kétszer akkora területhez juthat. Egy másik közeli terület licitjekor homályos formai okokra hivatkozva Lacó nővérét kizárták az árverésből. Lacó anyjának sem vehettek földet, mert hiába született és élt Dormádon, joga nincs itt a földre, hiszen jelenleg Besenyőtelken lakik.

Bár ezen a napon Lacó harminc-negyven hektárral lett gazdagabb, legszívesebben vasvillára szedte volna a kárpótlási hivatal tisztviselőit és a velük trafikáló hátramaradottakat. Udvarias mosollyal elkészönt és kiballagott a tanyára. Ebéd helyett fölhajtott fél liter teát, bevágódott egy traktorba, és órákra nyoma veszett.

A hónap végén megint Pesten volt; gondosan fogalmazott kérelmet vitt be az országos főhatósághoz, amelyben megóvta a dormándi árverést. Beadványára máig sem válaszoltak.

A dormándi liciten vett földbe árpát vetett, az új John Deere-rel egyik barátjának pusztaföldjén szántott, a fehér terepjárójával érkező amerikai „magyartanya”-nézőbe kísérte. Szmélyautóját eladta, hogy árából váltva-forgatós ekét, rendsodrórt vegyen. Az orvoshoz és a patikába egy kis teherautóval vagy traktorral járt.

Besenyőtelken 1993 márciusában licitálhatott volna először. A két napig tartó földárverésen nővére képviselte. Az árverés második délutánján házvezetőnője, Ilonka unszolására ágyba bújt. Este nyolc óra lehetett, amikor nővére az árverésről készített jegyzetekkel meglátogatta. A konyhaasztalnál böngésztek a határ térképét: száz-százhusz hektárra nőtt ez idáig a Mlinkó család tulajdona. Lacó legjobban annak örült, hogy anyjából, a szegény dormándi vasutas lányából hajlott korára földbirtokos lett, pedig csak egy rongy házhelyet örökölt.

Aznapi éjszaka az ügyeletes orvos kórházba szállíttatta. Menthetetlen, szólt a családnak a diagnózis, amikor a húsvét előtti hétvégén hazaengedték. A tanyán töltötte a szombat-vasárnapot. 1993. április 9-én, nagypéntek hajnalán a kórházban meghalt. Egy tühegyinyi rákos szövet hirtelen robbanása végzett vele. Hat nap múlva búcsúztatták Besenyőtelken, a dermesztő szélben gyászolók tömegétől feketéllett a temető. Repülőstársai tiszteletköröket rajzoltak az égre.

A tanyán azóta nincs zajos világ. Ilonka, a házvezetőnő elköltözött. Régi otthonában, egy Tisza-parti kisvárosban él. Nem álmodik Lacóról, és ez az álmoskönyv szerint azt jelenti, hogy néhai gazdája elégedett vele. Hétéves szolgálata alatt mindent megtett, amit tehetett.

A földében bérlő dolgozik, a lovakat eladták, a gépek többségét is. Ebből fizették ki az adósságokat. (A kintlevőségekkel mindenki elfelejtett jelentkezni.) Csak annyi gépet tartottak meg, ami a száznegyven hektáros Mlinkó-birtok megműveléséhez nélkülözhetetlen. Lacó nővére, Margit agrármérnök, ő szervezi Lacó feleségével, Erzsikével a gazdálkodást. Mindketten télben és kánikulában sokat tekernek oda-vissza a kerékpárúton, s ha szükséges, biciklivel mennek a határba is. A gazdaság központja 1994-ben a besenyőtelki Mlinkó-porta, Margit nem adta föl az üvegház-fóliás kertészkedést sem. A legidősebb fiú agrárfőiskolára jár, és két öccsével együtt dolgozik a földeken – annyit, amennyit az iskola, a tanulás mellett lehetséges. A gyerekek, a két asszony és Lacó idős édesanyja magában nem győznék a teendőket, igénybe veszik a füzesabonyi termelőszövetkezet gépi szolgáltatását. (A dormándival és a besenyőtelkivel nem tudtak egyezsége jutni, a rokon gazdákkal való jó viszonyt nem szeretnék üzleti kapcsolattal megzavarni.) A termelés és az értékesítés biztonsága érdekében jó hírű termelői céggel kötöttek szerződést. A gépekre felvett hitel dolgában nehezen boldogulnak. Reménykednek, hogy majd a bankkonszolidációs törvény enyhít fizetési gondjaikon. Vállalkozásuk célja, hogy kiegyensúlyozott, tervszerű és következetes munkával megőrizték a tanya életképességét.

Erzsike reggel jön busszal Egerből, napközben tesz-vesz a megcsendesült tanyán. Megeteti a malacokat, a tyúkokat, a kongó istállóban a szalma közt tojásokat keres, s várja a mozgalmasabb vakációt. Még négy-öt év, és a legnagyobb fiú diplomás farmerként veheti át apai örökségét – Dormánd és Besenyőtelek határában.

(1994. november)

A DORMÁNDI REMENYIK ZSIGMONDTÓL TUDJUK, HOGY FALUJÁBAN A BIRSALMASAJT VOLT A GYÓGYÍR A TESTI NYAVAJÁKRA. A DORMÁND ÉS BESENYŐTELEK LEGENDÁIT, TÖRTÉNETÉT FELTÁRÓ SZOCIOGRÁFIA AZT KUTATJA, MIHEZ KEZD EZ A KÉT FALU A TEGNAPI ÉS A MAI POLITIKAI JAVALLATOKKAL.

A KÉT SZOMSZÉD FALU MÚLTJA ÉS MAI HELYZETE IGEN KÜLÖNBÖZŐ. DORMÁND SORSÁBA BELE VAN KÓDOLVA AZ URADALMICSELED-LÉT, BESENYŐTELEK PEDIG ÖRÖK GAZDAFALU, VAGY AHOGY AZ ÖTVENES ÉVEKBEN BÉLYEGEZTÉK: KULÁKFALU.

A SZERZŐ, AKINEK **ASSZONYOK FÉRFISORBAN** CÍMŰ SZOCIOGRÁFIÁJA SZINTÉN A **MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE** SOROZATBAN JELENT MEG, TIZENEGY ÉVET TÖLTÖTT A TEREPEEN. ÓRIÁSI HELYISMERETÉNEK KÖSZÖNHETŐ, HOGY MIT SEM ENGED UGYAN A KORRAJZ MEGKÖVETELTE FEGYELMEZETT TÁVOLSÁGTARTÁSBÓL, MÉGIS BELÜLRŐL LÁTTAT. A TÉNYFELTÁRÁS OLYKOR MESÉVÉ, IGAZI IRODALOMMÁ NEMESEDIK, S VANNAK INTERJÚALANYOK, AKIKKEL MEGILLETŐDÖTT TISZTELETTEL SZORÍTANÁNK KEZET, HA TEHETNÉNK.

SÍK
Kiadó

990,-